
BIBLIOTECA NAZIONALE VITT. EMANUELE
1
44-F
6
ROMA

C. IVLII
CÆSARIS
quæ extant
Ex emendatione
IOS. SCALIGERI
Imperium Oceano
Famam qui terminet astris
LVGDVNI BATAVORVM,
Ex officina Elzeviriana. Anno 1635.

Illuſtri Domino

JACOBO SKYTTE,

Baroni Duderhovæ, Domino Stromſrumi, &c.

PRINCEPS *omnium ſcriptorum Romanorum, illuſtris Domine, cujus nomen urbi æternæ, & toti terrarum orbi fatale fuit, quod tot inſequuti Imperatores amplexi, & tot populus metuendum, in publicum jam prodit. Qui ea tantum ſcripto commendavit, quæ geſſit, & ea geſſit quorum memoria extingui non debebat, & alterius, quam ejus qui geſſit, ingenio non poterat conſervari. In utroque autem ſupra cæteros admirandus fuit, dum quantam majeſtatem gerendis, tantam ſimplicitatem ſcribendis rebus ſuis commodavit. Illa opus cum tot immanes feroceſque gentes debellaret, hac, quia res ipſæ pro ſe ſatis loquebantur. Nec enim argumento à verbis, ſed his ab illo*

ſplendorem conciliavit. Quanta tamen puritas, & quam ſtupenda ſimplicitas dictionis? ut dubites meliusne geſſerit ſua, quam ſcripſerit, maximus Imperator. Multum autem intereſſe exiſtimamus ſcribere, quæ ipſe patraveris, quam ea mandare memoriæ poſteritatis, quæ accepta tantum ex aliorum fama rerum fide deſtituuntur. Cauſſa autem non una, Illuſtris Domine, cur nobiliſſimo nomini tuo hoc opus iverimus inſcriptum. Nam & magnus tuus in nos, quamvis non merentes & typographiam noſtram affectus, quem quotidie magis magiſque exploramus. Nos certè in talibus veterum autorum ſcriptis excudendis nihil præter animum benè de Republ. literaria merendi volumus æſtimari; & quanta fieri poteſt diligentia in id præcipue incumbimus, ut magnos auctores & injuria temporum & ignorantia ſciolorum quorundam admodum depravatos, à mendis vindicari curemus. Sed & ardor tuus atque amor ſingularis in hæc ſtudia bonarum literarum hujus qualiſcunque officii neceſſitatem nobis imponit. Probaſti illum habitis tot præclaris orationibus coram Magno Rege veſtro, & in celeberrimis Academiis Europæ.

ropæ. Atq; hoc prolixè expertus, sub cujus institutione profecisti, vir incomparabilis GERARDUS IOANNES VOSSIUS. *Proximè profectò sequeris summi parentis tui virtutes, de quibus* SUECIA *omnis & tot Reges Principesque apud quos legationibus est defunctus, possunt testari. Sed nec illud silentio involvendum, quod hunc ipsum Cæsarem publice, magno juventutis concursu in Academia Dorpatensi, cujus primus Rector eras, fueris interpretatus, idque eâ ætate, quæ tantum bonæ mentis rudimenta aliis solet suppeditare. Proinde Cæsar hic tibi debebatur, quem, ut eo quo offerimus animo amplecti velis, unicè rogamus. Vale, Illustris Domine, & nos quemadmodum cœpisti, amare perge.*

Generoso nomini tuo

devoti

B. & A. ELSEVIRII.

Romani Imperii, Galliæ Veteris, & Hispaniæ typi, æneis tabulis expressi.

Pons, quem supra Rhenum, primum Menapiis Sicambros, deinde in finibus Trevirorum fecit.

Amarici urbis Biturigum muri, machinæ, quibus obsessa, vallum, plutei, cervi.

Alexia oppidum Mandubiorum: tum machinæ, & fossa, quibus obsessum.

Vexellodunum, cum machinis quibus obsessum, ac defensum.

Massiliæ mœnia & turres: machinæ item quibus oppugnatum.

C. Iulii Cæsaris, de bello à se in Gallia gesto libri septem.

Belli à Cæsare in Gallia gesti Continuatio: seu, Commentariorum De bello Gallico, liber octavus, scriptore Hirtio.

C. Iulii Cæsaris De bello à se contra Pompeium & ipsius legatos gesto, libri tres.

De bellis, Alexandrino, Africano & Hispaniensi, libri singulares: quos Hirtio quidam, alii Oppio tribuunt. forte duos Hirtius, unum Oppius scripserit: aut contra.

Librorum Cæsaris, qui non exstant, Fragmenta, multo quam ante auctiora.

Nomenclator Geographicus.

Index copiosissimus.

PRO BIBLIOPEGO.

*Observet Librorum compactor quod hæ Tabulæ æneæ velut Hispania, Gallia, Germania intra * & ** inserantur.*

CERTISSIMA VERÆ VIRTVTIS
EFFIGIES,

D. JVLIVS CÆSAR
DICTATOR.

Imperium, *binis fuerat ſolenne quod olim*
Conſulibus, Cæſar Iulius obtinuit.
Sed breve jus regni, ſola trieteride geſtum,
Perculit armatæ factio ſæva togæ.

CHRI-

44
43
42
41
40
Occidens
38
37
36
35
34

Occidens

CHRISTOPHORO PLANTINO S. P.

HAbes Cæsaris Commentarium duplicem, mi Plantine, de Gallico & Civili bello: eumque ita aptum & ornatum, ut, me arbitro, velim ceteros scriptores. Quæ enim à viris eruditis varie & sparsim annotata fuerunt; sive ab ingenio, sive à libris; ea delectu quodam adhibito pleraque in contextum ipsum admisimus, quædam sprevimus ut mala aut incerta. idque ea æquitate & modestia, ut sperem hanc operam æquis modestisque gratam esse posse, apud ipsos contentiosos extra culpam. Quæ enim finis alioqui tot Observationum, tot Notarum? quousque paginas omnes obsidebunt variæ & vanæ sæpe lectiones? quousque Criticorum agmina limen librorum & post-limen? Excutiuntur profecto scriptores ipsi è manibus, dum avida juventus ad hæc diverticula abit, & πάρεργα ista curat velut ἔργα. Quam multi jam, qui libros tantum legunt ut emendent? ut illos meliores faciant, non ut sese? Itaque toti in voculis aut syllabis aliquot examinandis sunt: & segetem illam uberem rerum sententiarumq; subterhabent, paleis modo lectis. Quid ergo? tu negas, inquiunt, utilem hanc Criticem? Non nego. imo necessariam fuisse confiteor, elegantiore hac doctrina renascente. Sed renascente. nunc cum adulta firmaque ea sit, cur togam hanc ei invidemus puram, ut sic dixerim, & virilem? cur lectionem fluctuare ultra patimur, & agitari ambitiosis istis Correctorum ventis? At enim loci etiam plures corrupti. Esto. relinque tamen aliquid lectorum industriæ & judi-

cio: quos malo equidem quadam non penitus intellegere, quam ad singula trepidos hærere. Dies nonnulla ex istis deteget: & quis scit, si ex antro aliquo liber? Tu tantum tempera: & vide ne quod studium antea fuit, morbus nunc sit. Ego quidem exemplum in hoc scriptore praibo: in quo quæ à variis Correctoribus (inprimis, Hotomanno, Faërno, Fulvio, clarißimis viris) observata sunt, ea cum cura legimus & selegimus, & ad formam eam faciemque dedimus, qua censemus fuisse olim. Non tamen ut omnia germana & vera prorsus sint (scio id non posse, & multis locis Iulii Celsi vibices etiam agnosco & flagella) sed ut proxima germanis & veris. Tu quidem, optime & accuratißime Plantine, judicii nostri hoc specimen habe, in Principe Romani Imperii & sermonis. quod si placere iis intellegam, quibus me velim & mea: nihil recuso quin idem, sed accuratius, à me exspectes in cetera Historicorum classe. Vale.

TYPO-

QVod Avo Parentique p. m. nostris in voto semper fuit, ut Commentarios Cæsaris quam emendatissimos haberemus; quodque eo usque effecerunt, ut nullæ correctiores editiones hactenus prodierint, quam quas illi ex viri docti, cujus præcessit epistola, recensione ediderunt; idipsum jam tandem feliciter perfectum, nobiscum benevole Lector gaude. Ita enim eosce Commentarios jam emaculatos vulgamus, ut qui deinceps, sine insignis alicujus codicis auxilio, in iis quid ab ingenio aut à judicio immutare volet, eum aut anxie gnarulum, aut sane divinum esse oporteat. Quid multa? Viri illius beneficio perpolitum hunc textum debemus, à quo Cæsariana scripta recensita non nos solum libentes gloriamur, sed & gloriaretur ipse Cæsar. Nomen ejus adscribere non permittit ipsius generositas. qui tamen hanc cum prioribus editionem contulerit, facile non nisi illustrem manum agnoscet. adde quod idem Nomenclatorem Geographicum ita refinxerit, ut quis solus id præstare potuerit, nemo ex ingenue literatis ignoraturus sit. Fragmentorum autem quam vides luculentam accessionem, ea quidem non ab eodem est: ab erudito nihilo minus & diligenti viro concinnatam illico animadvertes. Breviaria librorum omisimus; item ad oram notas, tum alia omnia, quæ ignavorum desidiæ famulantia, pulcram faciem, ut scabies dehonestant. Vale.

G
B
B
E
D
D
S
S
A
A
A
S
S
A

IOANNES IVCVNDVS
VERONENSIS.

Libro Quarto.

Pontem, eadem forma & ratione, bis fecit Cæsar supra Rhenum flumen latißimum; rapidißimum, & altißimum. Primum Menapiis contra Sicambros.

Deinde paululum supra eum locum in finibus Treuirorum, ex quo transitus erat ad Vbios Cæsaris amicos.

A *Tigna bina sesquipedalia paulum ab imo præacuta dimensa ad altitudinem fluminis, &c.*

B *Trabes bipedales immissæ super utraque tigna, quæ binis utrinque fibulis ab extrema parte distinebantur.*

C *Fibulæ quæ disclusæ distinent bipedales trabes.*

D *Vbi fibulæ disclusæ in contrariam partem revinciuntur.*

E *Materia directa, quæ injecta supra bipedales trabes totum opus contexebat.*

S *Sublicæ obliquæ ad inferiorem partem fluminis adactæ, quæ pro ariete subjectæ, & cum omni opere conjunctæ, vim fluminis exciperent.*

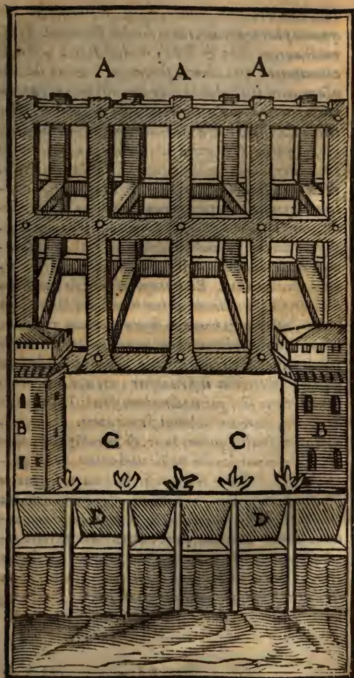
G *Fistuca. qua adigebantur tigna in flumine.*

Hæc utraq; insuper bipedalibus trabibus immissis. Hunc locum sic corrigendum puto. Hæc utraque insuper, bipedales trabes immissæ, hac ratione, ut insuper sit præpositio, & hæc utraque sit accusandi casus. Quod si duriusculum hoc quisquam existimarit, sciat Cæsarem ipsum simili usum constructione in secundo de bello civili in expugnatione Maßiliæ his verbis. Hanc insuper contignationem, quantum tectum plutei, ac vinearum passum est, latercula astruxerunt, sciat & Vitruvium in quinto,

ubi agit de portubus & structuris in aqua faciendis similem fecisse constructionem, Tunc proclinatio ea impleatur arena & exæquetur cum margine & planitia pulvini, deinde insuper eam exæquationẽ, pila quam magna constituta fuerit, ibi struatur. Quare si sic, ut puto perseverat corruptus librariorum vitio locus, neque sensus constabit, neque constructio, nisi implexa & litigiosa grammaticis. Sed ut utraque constent, sensus scilicet, & constructio tam ingeniosis, quam grammaticis, & operi verba sint conformia, & opus verbis, animadvertendum est, quod postquam Cæsar descripsit modum figendi & adigendi tigna in fundo fluminis, ex qua adactione magnam stabilitatem & firmitatem assecuta sunt, vertit se ad bipedales trabes, quæ transversam totius pontis latitudinem perficiebant, & qua ratione possint, & quo modo sustinerentur, docet dicens. quod super hæc utraque, id est, super bina tigna quæ & in parte superiori, & ea quæ in parte inferiori posita erant bipedales trabes, immissæ quantum eorum tignorum junctura distabat, binis utrinque fibulis, ab extrema parte distinebantur. Quibus disclusis & in contrariam partem revinctis &c. In hanc eandem sententiam mecum venire videtur Leo Baptista Albertus vir & ingenio & literis clarus in suo de architectura, qui ejusdem Cæsariani pontis descriptionem repetens non aliter ei visum fuit potuisse sibi ipsi satisfacere, nisi his verbis. Hujusmodi autem immissæ trabes binis utrinque fibulis ab extrema parte distinebantur. Quibus disclusis, &c. Quid autem sit fibula, & quomodo discludatur & revinciatur, non omnibus pervia est notitia, quamvis ejus sit quotidianus usus. Utuntur autem ea viri ac mulieres ad capita cingulorum, quibus circum se fluentes contineant vestes, trajecto per annu-

lum

lum altero cinguli capite, fibulaque revincto, ut quanto plus trahitur, tanto fortius firmetur. Ejusmodi autem sunt & sellæ, multis Italiæ urbibus communes, quæ clausæ servantur, & ad sedendi usum, cum discluduntur, & in contrariam partem revinciuntur, eo fortius compressæ firmantur. Hoc etiam ita esse ex Vitruvio clarissime apparet in decimo, his verbis. Tigna tria ad onerum magnitudinem ratione expediuntur, & à capite à fibula conjuncta, & in imo devaricata eriguntur. Et infra. Sin autem majoribus oneribus erunt machinæ comparandæ, amplioribus tignorum longitudinibus, & crassitudinibus erit utendum, & eadem ratione in summo fibulationibus in imo sucularum versationibus expediundum. Et libro primo ubi de mœnibus differit, Crassitudinem autem muri, ita faciendam censeo, ut armati homines supra obviam venientes alius alium sine impeditione præterire possint, dum in crassitudine perpetuæ taleæ oleaginæ, ustulatæ quam creberrimæ instruantur, uti utraque muri frontes inter se (quemadmodum fibulis) his taleis colligatæ, æternam habeant firmitatem. Hujusmodi autem fibulis, quibus tunc, & in colligandis muris, & in munitionum vallis utebantur, hodie quoque & nos utimur tranversis in latum longuriis fibulatim dispositis, ut ictibus glandium non uno loco tantum sed tota vallis mole resistamus juvantibus fibulis continenter in contrariam partem revinctis. Ex dictis satis constare poterit, & sensus & constructio verborum Cæsaris, & pontis forma secundum figuram à nobis traditam.

A
A
A
B
B
C
C
D
D

IOANNES IVCVNDVS VERONENSIS.

Libro ſeptimo.

Avaricum urbs Biturigum munitiſsima, quæ prope ex omnibus partibus flumine & palude circumdata, unum tantum & perangustum habebat aditum, quod Avaricum à Cæſare turribus & aggeribus excitatis ita obſeſſum eſt, ut ipſo potiretur.

A *Avarici urbis Biturigum muri, quorum forma fere communis erat in Gallia, qui & ita deſcribuntur à Cæſare, ut à mediocri quoque ingenio intelligi poſsit, nos duntaxat texturam trabium effinximus, fracturis dimiſsis, ut ea intellecta, quæ præcipua in hoc opere videntur, reliqua ex Cæſaris lectione percipiantur.*

B *Turres duæ, quæ ſatis ad anguſtiam loci, & aggeris viſæ fuere.*

C *Vallum.*

D *Plutei.*

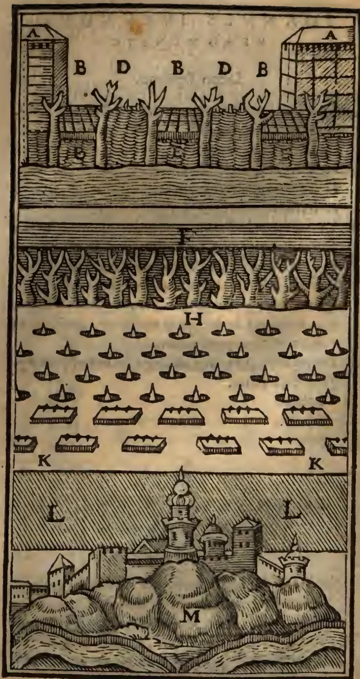
E *Cervi.*

IOANNES IVCVNDVS VERONENSIS.

Libro eodem.

Alexia oppidum Mandubiorum in ſummo colle poſitum edito loco, quod niſi obſidione expugnari non poſſe videbatur. Hujus collis radices ſubluebantur duobus fluminibus, duabus ex partibus, cætera ex deſcriptione Cæſaris, & ex oppoſita figura patent.

A
B D B D B
A
H
K
K
L
L
M

A *Turres conjunctæ aggeri, & vallo, quæ inter se distabant pedes* LXXX.

B *Plutei qui tegebant intervallum, quod erat inter pinnas.*

C *Pinnæ, quæ interstructæ erant inter pluteos.*

D *Cervi grandes positi inter pinnas aggeris ad commissuras pluteorum, & aggeris ipsius, in quibus erãt suspensi plutei sub quibus tecti milites ascensum hostium, & conatum omnem repellebant.*

E *Vallum cum lorica, lorica enim ex cratibus vel storiis apponebatur vallo & aggeri, ne facile harpagonibus vel aliis instrumentis demoliri posset ab hostibus.*

F *Fossa pedum quindecim lata & profunda in qua per campestria loca & dimissa, aqua ex flumine derivabatur.*

G *Fossa alia item pedum quindecim lata, & profunda, sicca & sine aquis.*

H *Stipites ex truncis arborum, non admodum firmis ramis, præacutis cacuminibus, in perpetuam fossam demissi, & ab infimo revincti ne revelli possent, ab ramis eminebant, quo qui intraverat seipsi acutissimis valli induebant, hos cippos appellabant.*

I *Stipites teretes feminis crassitudine ab summo præacuti & prausti, dimissique in scrobibus oblique in quincuncem dispositis, hoc ex similitudine floris lilium appellabant.*

K *Taleæ pedẽ longæ, ferreis hamis infixæ in terramq; infossæ mediocribus spatiis intermissis, omnibus locis disserebantur. hos hamos stimulos appellabãt.*

L *Fossa pedum* XX *lata, & profunda directis ad perpendiculum lateribus, e qua reliquæ munitiones distabant pedes quadringentos.*

M *Alexia oppidum, superius descriptum.*

IOAN-

C
B
C
F
G
E
E
E
E
D

Libro octavo.

A *Uxellodunum oppidum egregie loci natura munitum, in finibus cadurcorum inter Celtas, non longe à provincia Romanorum.*

B *Fons, quem Cæsar cuniculis actis, & venis ejus intercisis avertit.*

C *Cupæ, sevo, pice, scandulisque completæ & ardentes ad comburenda Cæsariana opera ab oppidanis demissæ.*

D *Vallum.*

E *Plutei.*

F *Flumen quod infimam vallem dividebat, & pene totum montem cingebat, atque ita imis radicibus ejus ferebatur, ut nullam in partem depressis fossis derivari posset.*

G *Turris decem tabulatorum, quæ fontis fastigium superabat, ex qua cum tela tormentis jacerentur ab aquatione oppidanos prohibebat.*

F
A
A
D
C
E
A
B
E
K
I
I
K
G
H
G
H

Libro ſecundo de Bello Civili.

Maſſiliæ deſcriptio, quæ ex tribus fere oppidi partibus mari alluitur.

A *Maſſiliæ mœnia & turres.*

B *Turris ex opere lateritio tabulatorum ſex, ab legionariis extructa contra Maſſilienſium eruptiones.*

C *Storiæ ex funibus anchorariis contextæ præpendentes contra hoſtium tela atque tormenta, quibus tecti milites turrim conſtruebant.*

D *Summa contabulatio, laterculus, & luto, & centonibus tecta, nequid ignis hoſtium nocere poſſet.*

E *Muſculus ab ipſo Cæſare deſcriptus à turri lateritia uſq; ad mœnia productus ad ſuffodiendum, & disjiciendum hoſtium turrem & murum.*

F *Mare.*

G *Vallum.*

H *Plutei.*

I *Cervi.*

K *Pinnæ.*

NOMINA VRBIVM QVARVNDAM ET LOCORVM HISPANIAE, Hiſpanicis vocabulis expoſita.

ANas fl. *Guadiana.*
Aſtures, *Aſturia.*
Bætica, *El reyno de Granata.*
Bætis fl. *Guadalchibir.*
Baleares, *major*, & *minor.*
Barcinon, *Barcelona.*
Cæſarea auguſta, *Saragoſa.*
Caſtilon, *Caſtiglia.*
Calpe, *Gibralterra.*
Cinga fl. *Ringa.*
Cartheia, *Tariſſa.*
Corduba, *Cordova.*
Carpentani montes, *I monti de Segovia.*
Calleci, *Gallecia.*
Derthoſa, *Tortoſa.*
Durias fl. *El Duero.*
Emporiæ, *Empurias.*
Ebuſus, *Eviza.*
Girunda, *Girona.*
Hiberus fl. *Hibero.*
Hiſpalis, *Sibilia.*
Ilerda, *Lerida.*
Malaca, *Malaca.*
Numantia, *Sora.*
Nerium promõtorium, *S. Maria de finibus terra.*
Oſcenſes, *Oſca.*
Oliſippo, *Lisbona.*
Ophiuſa, *Frumentera.*
Pompeiopolis, *Pampaluna en Navarra.*
Rhoda, *Roſes.*
Saguntum, *Mon vedro.*
Sicoris fl. *El Segro.*
Setabum, *Sativa.*
Sacrum promõtorium, *Capo S. Vincentio.*
Tartaco, *Aragon.*
Tagus fl. *El Tago.*
Turdetani, *Andaluſia.*
Valentia, *Valenza.*

FINIS.

C. IVLII

C. JULII CÆSARIS COMMENTARIORUM DE BELLO GALLICO,

LIBER I.

GALLIA est omnis divisa in partes tres. quarum unam incolunt Belgæ, aliam Aquitani, tertiam qui ipsorum lingua Celtæ, nostra Galli appellantur. Hi omnes lingua, institutis, legibus inter se differunt. Gallos ab Aquitanis Garumna flumen, à Belgis Matrona, & Sequana dividit. horum omnium fortissimi sunt Belgæ: propterea quod à cultu atque humanitate provinciæ longissime absunt, minimeque ad eos mercatores sæpe commeant, atque ea, quæ ad effeminandos animos pertinent, important. proximi sunt Germanis, qui trans Rhenum incolunt, quibuscum continenter bellum gerunt. qua de caussa Helvetii quoque reliquos Gallos virtute præcedunt; quod fere quotidianis prœliis cum Germanis contendunt, quum aut suis finibus eos prohibent, aut ipsi in eorum finibus bellum gerunt. Eorum una pars, quam Gallos obtinere dictum est, initium capit à flumine Rhodano: continetur Garumna flumine, Oceano, finibus Belgarum; attingit etiam à Sequanis & Helvetiis flumen Rhenum: vergit ad

Septemtriones. Belgæ ab extremis Galliæ finibus oriuntur: pertinent ad inferiorem partem fluminis Rheni: spectant in Septemtriones, & orientem solem. Aquitania à Garumna flumine ad Pyrenæos montes, & eam partem Oceani, quæ ad Hispaniam pertinet, spectat inter occasum Solis & Septemtriones. Apud Helvetios longe nobilissimus & ditissimus fuit Orgetorix, is M. Messala & M. Pisone Cos. regni cupiditate inductus, conjurationem nobilitatis fecit; & civitati persuasit, ut de finibus suis cum omnibus copiis exirent. perfacile esse, quum virtute omnibus præstarent, totius Galliæ imperio potiri. id hoc facilius eis persuasit, quod undique loci naturâ Helvetii continentur, una ex parte, flumine Rheno latissimo atque altissimo, qui agrum Helvetium à Germanis dividit; altera ex parte, monte Iura altissimo, qui est inter Sequanos & Helvetios; tertia, lacu Lemanno, & flumine Rhodano, qui provinciam nostram ab Helvetiis dividit. his rebus fiebat, ut & minus late vagarentur, & minus facile finitimis bellum inferre possent. qua de caussa homines bellandi cupidi magno dolore afficiebantur. pro multitudine autem hominum, & pro gloria belli atque fortitudinis, angustos se fines habere arbitrabantur: qui in longitudine millia passuum CCXL, in latitudinem CLXXX patebant. His rebus adducti, & auctoritate Orgetorigis permoti, constituerunt ea, quæ ad proficiscendum pertinerent, comparare, jumentorum, & carrorum quammaximum numerum coëmere, sementes quammaximas facere, ut in itinere copia frumenti suppeteret, cum proximis civitatibus pacem & amicitiam confirmare. ad eas res conficiendas biennium sibi satis esse duxerunt; in tertium an-

num

rum profectionem lege confirmant. ad eas res conficiendas Orgetorix deligitur. is sibi legationem ad civitates suscepit. In eo itinere persuadet Castico Catamantaledis filio, Sequano, cujus pater regnum in Sequanis multos annos obtinuerat, & à S. P. Q. R. amicus appellatus erat, ut regnum in civitate sua occuparet, quod pater ante habuerat: itemque Dumnorigi Æduo, fratri Divitiaci, qui eo tempore principatum in civitate sua obtinebat, ac maxime plebi acceptus erat, ut idem conaretur, persuadet: eique filiam suam in matrimonium dat. perfacile factu esse illis probat, conata perficere; propterea quod ipse suæ civitatis imperium obtenturus esset. non esse dubium, quin totius Galliæ plurimum Helvetii possent. se suis copiis, suoque exercitu, illis regna conciliaturum, confirmat. Hac oratione adducti, inter se fidem & jusjurandum dant, &, regno occupato, per tres potentissimos ac firmissimos populos, totius Galliæ sese potiri posse sperant. Ea res, ut est Helvetiis per indicium enunciata, moribus suis Orgetorigem ex vinculis caussam dicere coëgerunt. damnatum pœnam sequi oportebat, ut igni cremaretur. die constituta caussæ dictionis, Orgetorix ad judicium omnem suam familiam, ad hominum millia decem, undiq; coëgit; & omnes clientes, obæratosque suos, quorum magnum numerum habebat, eodem conduxit: per eos, ne caussam diceret, se eripuit. quum civitas, ob eam rem incitata, armis jus suum exsequi conaretur, multitudinemque hominum ex agris magistratus cogerent; Orgetorix mortuus est: neque abest suspicio, ut Helvetii arbitrantur, quin ipse sibi mortem consciverit. Post ejus mortem nihilo minus Helvetii id, quod constituerant, facere conantur,

ut è finibus suis exeant. ubi jam se ad eam rem paratos esse arbitrati sunt, opida sua omnia, numero ad duodecim, vicos ad quadringentos, reliqua privata ædificia incendunt. frumentum omne, præter quod secum portaturi erant, comburunt; ut, domum reditionis spe sublata, paratiores ad omnia pericula subeunda essent: trium mensium molita cibaria sibi quemque domo afferre jubent. persuadent Rauracis, & Tulingis, & Latobrigis finitimis, uti eodem usi consilio, opidis suis vicisque exustis, una cum iis proficiscantur: Bojosque, qui trans Rhenum incoluerant, & in agrum Noricum transierant, Noricamque oppugnarant, receptos ad se socios sibi adsciscunt. Erant omnino itinera duo, quibus itineribus domo exire possent: unum per Sequanos, angustum, & difficile, inter montem Iuram, & flumen Rhodanum, quo vix singuli carri ducerentur; mons autem altissimus impendebat, ut facile perpauci prohibere possent: alterum per provinciam nostram, multo facilius, atque expeditius; propterea quod Helvetiorum inter fines, & Allobrogum, qui nuper pacati erant, Rhodanus fluit, isque nonnullis locis vado transitur. extremum opidum Allobrogum est, proximumque Helvetiorum finibus Geneva. ex eo opido pons ad Helvetios pertinet. Allobrogibus sese vel persuasuros, quod nondum bono animo in populum R. viderentur, existimabant, vel vi coacturos, ut per suos fines eos ire paterentur. Omnibus rebus ad profectionem comparatis, diem dicunt, qua die ad ripam Rhodani omnes conveniant. is dies erat, a. d. v. kal. Apr. L. Pisone, A. Gabinio Cos. Cæsari quum id nunciatum esset, eos per provinciam nostram iter facere conari, maturat ab urbe proficisci, & quammaximis

ximis

ximis itineribus poteſt, in Galliam ulteriorem contendit, & ad Genevam pervenit. provinciæ toti quam maximum militum numerum imperat. erat omnino in Gallia ulteriore legio una. pontem, qui erat ad Genevam, jubet reſcindi. Vbi de ejus adventu Helvetii certiores facti ſunt, legatos ad eum mittunt nobiliſſimos civitatis; cujus legationis Numejus & Verodoctius principem locum obtinebant; qui dicerent, ſibi eſſe in animo, ſine ullo maleficio iter per provinciam facere, propterea quod aliud iter haberent nullum: rogare, ut ejus voluntate id ſibi facere liceat. Cæſar, quod memoria tenebat, L. Caſſium Conſulem occiſum, exercitumque ejus ab Helvetiis pulſum & ſub jugum miſſum, concedendum non putabat. neque homines inimico animo, data facultate per provinciam itineris faciundi, temperaturos ab injuria & maleficia exiſtimabat. tamen, ut ſpatium intercedere poſſet, dum milites, quos imperaverat, convenirent, legatis reſpondit, diem ſe ad deliberandum ſumpturum; ſi quid vellent, a. d. Idus Apr. reverterentur. Interea ea legione, quam ſecum habebat, militibusque, qui ex provincia convenerant, à lacu Lemanno, quem flumen Rhodanum influit, ad montem Iuram, qui fines Sequanorum ab Helvetiis dividit, millia paſſuum decem novem, murum, in altitudinem pedum ſexdecim, foſſamque perducit. eo opere perfecto, præſidia diſponit, caſtella communit; quo facilius, ſi ſe invito tranſire conarentur, prohiberi poſſent. Vbi ea dies, quam conſtituerat cum legatis, venit, & legati ad eum reverterunt; negat ſe more & exemplo populi Rom. poſſe iter ulli per provinciam dare. &, ſi vim facere conentur, prohibiturum oſtendit. Helvetii ea ſpe dejecti, navibus junctis,

ratibusque compluribus factis alii; alii, vadis Rhodani: qua minima altitudo fluminis erat, non nunquam interdiu, sæpius noctu, si perrumpere possent, conati, operis munitione, & militum concursu & telis repulsi, hoc conatu destiterunt. Relinquebatur una per Sequanos via, qua, Sequanis invitis, propter angustias ire non poterant. iis quum sua sponte persuadere non possent, legatos ad Dumnorigem Æduum mittunt, ut eo deprecatore à Sequanis hoc impetrarent. Dumnorix gratia & largitione apud Sequanos plurimum poterat, & Helvetiis erat amicus, quod ex ea civitate Orgetorigis filiam in matrimonium duxerat; & cupiditate regni adductus novis rebus studebat, & quamplurimas civitates suo sibi beneficio habere obstrictas volebat. itaque rem suscipit; & à Sequanis impetrat, ut per fines suos Helvetios ire patiantur; obsidesque uti inter sese dent, perficit: Sequani, ne itinere Helvetios prohibeant; Helvetii, ut sine maleficio & injuria transeant. Cæsari nunciatur, Helvetiis esse in animo per agrum Sequanorum & Æduorum iter in Santonum fines facere, qui non longe à Tolosatium finibus absunt. quæ civitas est in provincia. id si fieret, intelligebat magno cum provinciæ periculo futurum, ut homines bellicosos, populi R. inimicos, locis patentibus maximeque frumentariis finitimos haberet. ob eas caussas ei munitioni, quam fecerat, T. Labienum legatum præfecit. ipse in Italiam magnis itineribus contendit: duasque ibi legiones conscribit; & tres, quæ circum Aquileiam hiemabant, ex hibernis educit; &, qua proximum iter in ulteriorem Galliam per Alpes erat, cum his quinque legionibus ire contendit. ibi Centrones, & Garoceli, & Caturiges, locis superioribus occupatis,

patis, itinere exercitum prohibere conantur. compluribus his prœliis pulsis, ab Ocelo, quod est citerioris provinciæ extremum, in fines Vocontiorum ulterioris provinciæ die septimo pervenit: inde in Allobrogum fines, ab Allobrogibus in Segusianos exercitum ducit. hi sunt extra provinciam trans Rhodanum primi. Helvetii jam per angustias, & fines Sequanorum suas copias transduxerant, & in Æduorum fines pervenerant, eorumque agros populabantur. Ædui quum se, suaque ab his defendere non possent, legatos ad Cæsarem mittunt rogatum auxilium. ita se omni tempore de populo R. meritos esse, ut, pæne in conspectu exercitus nostri, agri vastari, liberi eorum in servitutem abduci, opida expugnari non debuerint. Eodem tempore, quo Ædui, Ambarri quoque necessarii & consanguinei Æduorum, Cæsarem certiorem faciunt, sese, depopulatis agris, non facile ab opidis vim hostium prohibere. item Allobroges, qui trans Rhodanum vicos possessionesque habebant, fuga se ad Cæsarem recipiunt, & demonstrant sibi, præter agri solum, nihil esse reliqui. Quibus rebus adductus Cæsar non exspectandum sibi statuit, dum omnibus fortunis sociorum consumptis, in Santones Helvetii pervenirent. Flumen est Arar, quod per fines Æduorum & Sequanorum in Rhodanum influit, incredibili lenitate, ita ut oculis, in utram partem fluat, judicari non possit. id Helvetii ratibus ac lintribus junctis transibant. Ubi per exploratores Cæsar certior factus est, tres jam copiarum partes Helvetios id flumen traduxisse, quartam vero partem citra flumen Ararim reliquam esse; de tertia vigilia cum legionibus tribus è castris profectus ad eam partem pervenit, quæ nondum flumen transierat. eos

impeditos, & inopinantes aggressus, magnam partem eorum concidit: reliqui sese fugæ mandarunt, atque in proximas silvas abdiderunt. is pagus appellabatur Tigurinus. nam omnis civitas Helvetia in quatuor pagos divisa est. hic pagus unus, quum domo exisset, patrum nostrorum memoria L. Cassium Consulem interfecerat, & ejus exercitum sub jugum miserat. ita, sive casu, sive consilio deorum immortalium, quæ pars civitatis Helvetiæ insignem calamitatem pop. R. intulerat, ea princeps pœnas persolvit. qua in re Cæsar non solum publicas, sed etiam privatas injurias ultus est, quod ejus soceri L. Pisonis avum L. Pisonem Legatum, Tigurini eodem prœlio, quo Cassium, interfecerant. Hoc prœlio facto, reliquas copias Helvetiorum ut consequi posset, pontem in Arare faciendum curat, atque ita exercitum transducit. Helvetii, repentino ejus adventu commoti, quum id, quod ipsi diebus XX ægerrime confecerant, ut flumen transirent, illum uno die fecisse intelligerent, legatos ad eum mittunt: cujus legationis Divico Princeps fuit, qui bello Cassiano dux Helvetiorum fuerat. is ita cum Cæsare egit: si pacem populus R. cum Helvetiis faceret, in eam partem ituros, atque ibi futuros Helvetios, ubi Cæsar constituisset, atque esse voluisset. sin bello persequi perseveraret; reminisceretur & veteris incommodi populi R. & pristinæ virtutis Helvetiorum. quod improviso unum pagum adortus esset, quum ii, qui flumen transissent, suis auxilium ferre non possent; ne, ob eam rem, aut suæ magnopere virtuti tribueret, aut ipsos despiceret. se ita à patribus majoribusque suis didicisse, ut magis virtute, quam dolo, contenderent, aut insidiis niterentur. quare, ne committeret, ut is locus, ubi constitissent,

ſent, ex calamitate pop. R. & internecione exercitus nomen caperet, ac memoriam proderet. His Cæſar ita reſpondit: Eo ſibi minus dubitationis dari, quod eas res, quas legati Helvetii commemoraſſent, memoria teneret: atque eo gravius ferre, quo minus merito pop. R. accidiſſet. qui ſi alicuius injuriæ ſibi conſcius fuiſſet; non fuiſſe difficile cavere. ſed eo deceptum, quod neque commiſſum à ſe intelligeret, quare timeret; neque ſine cauſſa timendum putaret. quod ſi veteris contumeliæ oblivisci vellet; num etiam recentium injuriarum, quod eo invito, iter per provinciam per vim tentaſſent, quod Æduos, quod Ambarros, quod Allobroges vexaſſent, memoriam deponere poſſet? quod ſua victoria tam inſolenter gloriarentur, quodque tam diu ſe impune tuliſſe injurias admirarentur, eodem pertinere. Conſueſſe enim deos immortales, quo gravius homines ex commutatione rerum doleant, quos pro ſcelere eorum ulciſci velint, his ſecundiores interdum res, & diuturniorem impunitatem concedere. Quum ea ita ſint, tamen ſi obſides ab iis ſibi dentur, uti ea, quæ polliceantur, facturos intelligat; & ſi Æduis de injuriis, quas ipſis ſociisque eorum intulerint, item ſi Allobrogibus ſatisfaciant, ſeſe cum iis pacem eſſe facturum. Divico reſpondit: Ita Helvetios à majoribus ſuis inſtitutos eſſe, uti obſides accipere, non dare, conſueverint: ejus rei pop. R. eſſe teſtem. Hoc reſponſo dato, diſceſſit. Poſtero die caſtra ex eo loco movent. idem Cæſar facit; equitatumque omnem, ad numerum quatuor millium, quem ex omni provincia, & Æduis, atque eorum ſociis coactum habebat, præmittit; qui videant, quas in partes hoſtes iter faciant. qui cupidius noviſſimum agmen inſecuti,

alieno loco cum equitatu Helvetiorum prœlium committunt; & pauci de nostris cadunt. quo prœlio sublati Helvetii, quod quingentis equitibus tantam multitudinem equitum propulerant, audacius subsistere, non nunquam ex novissimo agmine prœlio nostros lacessere cœperunt. Cæsar suos à prœlio continebat; ac satis habebat in præsentia hostem rapinis, pabulationibus, populationibusq; prohibere. Ita dies circiter quindecim iter fecerunt, uti inter novissimum hostium agmen, & nostrum primum, non amplius quinis aut senis millibus passuum interesset. Interim quotidie Cæsar Æduos frumentum, quod essent publice polliciti, flagitare. nam propter frigora, quod Gallia sub Septemtrionibus, ut ante dictum est, posita est, non modo frumenta in agris matura non erant, sed ne pabuli quidem satis magna copia suppetebat. eo autem frumento, quod flumine Arare navibus subvexerat, propterea minus uti poterat, quod iter ab Arare Helvetii averterant; à quibus discedere nolebat. Diem ex die ducere Ædui, conferri, comportari, adesse, dicere. Vbi se diutius duci intellexit, & diem instare, quo die frumentum militibus metiri oporteret; convocatis eorum principibus, quorum magnam copiam in castris habebat, in his Divitiaco, & Lisco, qui summo magistratu præerat, (quem Vergobretum appellant Ædui, qui creatur annuus, & vitæ necisque in suos habet potestatem) graviter eos accusat; quod, quum neque emi, neque ex agris sumi posset, tam necessario tempore, tam propinquis hostibus, ab iis non sublevetur; præsertim quum magna ex parte eorum precibus adductus bellum susceperit; multo etiam gravius, quod sit destitutus, queritur. Tum demum Liscus oratione Cæsaris

ſaris adductus, quod antea tacuerat, proponit: eſſe nonnullos, quorum auctoritas apud plebem plurimum valeat, qui privati plus poſſint, quam ipſi magiſtratus: hos ſeditioſa atque improba oratione multitudinem deterrere, ne frumentum conferant; quod præſtare dicant, ſi jam principatum Galliæ obtinere non poſſint, Gallorum, quam Romanorum, imperia perferre: neque dubitare debeant, quin, ſi Helvetios ſuperaverint Romani, una cum reliqua Gallia Æduis libertatem ſint erepturi. ab iiſdem noſtra conſilia, quæque in caſtris gerantur, hoſtibus enuntiari: hos à ſe coërceri non poſſe. quin etiam, quod neceſſario rem Cæſari enunciarit, intelligere ſeſe, quanto id cum periculo fecerit; & ob eam cauſſam, quam diu potuerit, tacuiſſe. Cæſar hac oratione Liſci Dumnorigem Divitiaci fratrem deſignari ſentiebat: ſed, quod pluribus præſentibus eas res jactari nolebat, celeriter concilium dimittit; Liſcum retinet. quærit ex ſolo ea, quæ in conventu dixerat. dicit liberius, atque audacius. eadem ſecreto ab aliis reperit eſſe vera. ipſum eſſe Dumnorigem, ſumma audacia, magna apud plebem propter liberalitatem gratia, cupidum rerum novarum, complures annos portoria, reliquaque omnia Æduorum vectigalia parvo pretio redempta habere: propterea quod illo licente, contra liceri audeat nemo. his rebus & ſuam rem familiarem auxiſſe, & facultates ad largiendum magnas comparaſſe: magnum numerum equitatus ſuo ſumptu ſemper alere, & circum ſe habere. neque ſolum domi, ſed etiam apud finitimas civitates largiter poſſe. atque hujus potentiæ cauſſa, matrem in Biturigibus, homini illic nobiliſſimo, ac potentiſſimo, collocaſſe: ipſum ex Helvetiis uxorem habere: ſororem ex matre &

propin-

propinquas ſuas nuptum in alias civitates collocaſſe. favere, & cupere Helvetiis, propter eam affinitatem: odiſſe etiam ſuo nomine Cæſarem, & Romanos; quod eorum adventu potentia ejus deminuta, & Divitiacus frater in antiquum locum gratiæ atque honoris ſit reſtitutus. ſi quid accidat Romanis, ſummam in ſpem regni per Helvetios obtinendi venire; imperio populi R. non modo de regno, ſed etiam de ea, quam habeat, gratia deſperare. Reperiebat etiam Cæſar, inquirendo, quod prœlium equeſtre adverſum paucis ante diebus eſſet factum, initium ejus fugæ à Dumnorige, atque ejus equitibus factum eſſe: (nam equitatu, quem auxilio Cæſari Ædui miſerant, Dumnorix præerat) eorumque fuga reliquum eſſe equitatum perterritum. Quibus rebus cognitis, quum ad has ſuſpiciones certiſſimæ res accederent: quod per fines Sequanorum Helvetios traduxiſſet: quod obſides inter eos dandos curaſſet: quod ea omnia non modo injuſſu ſuo & civitatis, ſed etiam inſcientibus ipſis feciſſet: quod à magiſtratu Æduorum accuſaretur: ſatis eſſe cauſſæ arbitrabatur, quare in eum aut ipſe animadverteret, aut civitatem animadvertere juberet. His omnibus unum repugnabat, quod Divitiaci fratris ſummum in populum R. ſtudium, ſummam in ſe voluntatem, egregiam fidem, juſtitiam, temperantiam cognoverat. nam, ne ejus ſupplicio Divitiaci animum offenderet, verebatur. itaque, prius quam quidquam conaretur, Divitiacum ad ſe vocari jubet, &, quotidianis interpretibus remotis, per C. Valerium Procillum, principem Galliæ provinciæ, familiarem ſuum, cui ſummam rerum omnium fidem habebat, cum eo colloquitur: ſimul commonefacit, quæ ipſo præſente in concilio Gallo-

rum

rum de Dumnorige sint dicta, quæ separatim quisque de eo apud se dixerit. petit, atque hortatur, ut sine ejus offensione animi, vel ipse de eo, caussa cognita, statuat, vel civitatem statuere jubeat. Divitiacus multis cum lacrimis Cæsarem complexus obsecrare cœpit, ne quid gravius in fratrem statueret: scire se illa esse vera: nec quenquam ex eo plus, quam se, doloris capere: propterea quod, quum ipse gratia plurimum domi, atque in reliqua Gallia, ille minimum propter adolescentiam posset, per se crevisset. quibus opibus ac nervis, non solum ad minuendam gratiam, sed pœne ad perniciem suam uteretur: sese tamen & amore fraterno, & existimatione vulgi commoveri. quod si quid ei à Cæsare gravius accidisset, cum ipse eum locum amicitiæ apud eum teneret, neminem existimaturum non sua voluntate factum; qua ex re futurum, uti totius Galliæ animi à se averterentur. Hæc quum pluribus verbis flens à Cæsare peteret, Cæsar ejus dexteram prehendit. consolatus rogat finem orandi faciat: tanti ejus apud se gratiam esse ostendit, uti & Reip. injuriam, & suum dolorem ejus voluntati ac precibus condonet. Dumnorigem ad se vocat, fratrem adhibet: quæ in eo reprehendat, ostendit; quæ ipse intelligat, quæ civitas queratur, proponit: monet, ut in reliquum tempus omnes suspiciones vitet. prætersita se Divitiaco fratri condonare dicit. Dumnorigi custodes ponit: ut, quæ agat, quibuscum loquatur, scire possit. Eodem die ab exploratoribus certior factus hostes sub montem consedisse, millia passuum ab ipsius castris octo; qualis esset natura montis, & qualis in circuitu adscensus, qui cognoscerent, misit. renunciatum est, facilem esse. de tertia vigilia T. Labienum legatum pro Prætore

tore cum duabus legionibus, & iisdem ducibus, qui iter cognoverant, summum jugum montis adscendere jubet: quid sui consilii sit, ostendit. ipse de quarta vigilia eodem itinere, quo hostes ierant, ad eos contendit; equitatumque omnem ante mittit. P. Considius, qui rei militaris peritissimus habebatur, & in exercitu L. Syllæ, & postea in M. Crassi fuerat, cum exploratoribus præmittitur. prima luce, quum summus mons à T. Labieno teneretur, ipse ab hostium castris non longius mille & quingentis passibus abesset; neque, ut postea ex captivis comperit, aut ipsius adventus, aut Labieni cognitus esset; Considius, equo admisso, ad eum accurrit: dicit, montem, quem à Labieno occupari voluerit, ab hostibus teneri: id se à Gallicis armis atque insignibus cognovisse. Cæsar suas copias in proximum collem subducit; aciem instruit. Labienus, ut erat ei præceptum à Cæsare, ne prœlium committeret, nisi ipsius copiæ prope hostium castra visæ essent, ut undique uno tempore in hostes impetus fieret; monte occupato, nostros exspectabat, prœlioque abstinebat. Multo denique die per exploratores cognovit, & montem à suis teneri, & hostes castra movisse, & Considium timore perterritum, quod non vidisset, pro viso sibi renunciasse. eo die, quo consuerat intervallo, hostes sequitur, & millia passuum tria ab eorum castris castra ponit. Postridie ejus diei; quod omnino biduum supererat, quum exercitu frumentum metiri oporteret; & quod à Bibracte opido Æduorum longe maximo ac copiosissimo, non amplius millibus passuum XVIII aberat, rei frumentariæ prospiciendum existimavit; & iter ab Helvetiis avertit, ac Bibracte ire contendit. ea res per fugitivos L. Æmilii, Decurionis equi-

equitum Gallorum, hostibus nunciatur. Helvetii, seu quod timore perterritos Romanos discedere existimarent, eo magis, quod pridie, superioribus locis occupatis, prœlium non commisissent; sive quod re frumentaria intercludi posse confiderent, commutato consilio atque itinere converso, nostros à novissimo agmine insequi ac lacessere cœperunt. Postquam id animadvertit, copias suas Cæsar in proximum collem subducit; equitatumque, qui sustineret hostium impetum, misit. ipse interim in colle medio triplicem aciem instruxit legionum quatuor veteranarum, ita, uti supra se in summo jugo duas legiones, quas in Gallia citeriore proxime conscripserat, & omnia auxilia, collocaret, ac totum montem hominibus compleret. interea sarcinas in unum locum conferri, & eum ab iis, qui in superiore acie constiterant, muniri jussit. Helvetii, cum omnibus suis carris secuti, impedimenta in unum locum contulerunt. ipsi confertissima acie, rejecto nostro equitatu, phalange facta, sub primam nostram aciem successerunt. Cæsar, primum suo, deinde omnium [è conspectu] remotis equis, ut, æquato periculo, spem fugæ tolleret, cohortatus suos, prœlium commisit. milites, è loco superiore pilis missis, facile hostium phalangem perfregerunt. ea disjecta, gladiis districtis, in eos impetum fecerunt. Gallis magno ad pugnam erat impedimento, quod, pluribus eorum scutis uno ictu pilorum transfixis & colligatis, quum ferrum se inflexisset, neque evellere, neque, sinistra impedita, satis commode pugnare poterant; multi ut, diu jactato brachio, præoptarent scutum manu emittere, & nudo corpore pugnare. tandem, vulneribus defessi, & pedem referre, &, quod mons suberat circiter ∞ passuum,

ſuum, eo ſe recipere cœperunt. capto monte, & ſuccedentibus noſtris, Boii, & Tulingi, qui hominum millibus circiter x v agmen hoſtium claudebant, & noviſſimis præſidio erant, ex itinere noſtros latere aperto aggreſſi, circumvenire, & id conſpicati Helvetii, qui in montem ſeſe receperant, rurſus inſtare, & prœlium redintegrare cœperunt. Romani converſa ſigna tripartito intulerunt: prima, ac ſecunda acies, ut victis, ac ſubmotis, reſiſteret; tertia, ut venientes exciperet. ita, ancipiti prœlio, diu atque acriter pugnatum eſt. Diutius quum noſtrorum impetum ſuſtinere non poſſent; alteri ſe, ut cœperant, in montem receperunt, alteri ad impedimenta & carros ſuos ſe contulerunt. nam hoc toto prœlio, quum ab hora ſeptima, ad veſperam, pugnatum ſit, averſum hoſtem videre nemo potuit. ad multam noctem etiam ad impedimenta pugnatum eſt: propterea quod pro vallo carros objecerant, & è loco ſuperiore in noſtros venientes tela conjiciebant, & nonnulli inter carros rotasque, mataras ac tragulas ſubjiciebant, noſtrosque vulnerabant. Diu quum eſſet pugnatum, impedimentis caſtrisque noſtri potiti ſunt. ibi Orgetorigis filia, atque unus è filiis captus eſt. ex eo prœlio circiter millia hominum c x x x ſuperfuerunt: eaque tota nocte continenter ierunt: nullam partem noctis itinere intermiſſo, in fines Lingonum die i v pervenerunt, quum & propter vulnera militum, & propter ſepulturam occiſorum, noſtri triduum morati, eos ſequi non potuiſſent. Cæſar ad Lingones litteras, nunciosque miſit, ne eos frumento, neve alia re, juvarent: qui ſi juviſſent, ſe eodem loco illos, quo Helvetios, habiturum. ipſe, triduo intermiſſo, cum omnibus copiis eos ſequi cœpit.

Helve-

Helvetii, omnium rerum inopia adducti, legatos de deditione ad eum miserunt. qui quum eum in itinere convenissent; seque ad pedes projecissent; suppliciterque locuti, flentes pacem petissent; atque eos in eo loco, quo tum essent, suum adventum exspectare jussisset, paruerunt. eo postquam Cæsar pervenit, obsides, arma, servos, qui ad eos perfugissent, poposcit. dum ea conquiruntur, & conferuntur, nocte intermissa circiter hominum millia VI ejus pagi, qui Verbigenus appellatur, sive timore perterriti, ne, armis traditis, supplicio afficerentur, sive spe salutis inducti, quod, in tanta multitudine dediticiorum, suam fugam aut occultari, aut omnino ignorari posse existimarent; prima noctis vigilia, ex castris Helvetiorum egressi, ad Rhenum finesque Germanorum, contenderunt. quod ubi Cæsar rescivit; quorum per fines ierant, his, uti conquirerent, & reducerent, si sibi purgati esse vellent, imperavit: reductos in hostium numero habuit. reliquos omnes, obsidibus, armis, perfugis traditis, in deditionem accepit. Helvetios, Tulingos, Latobrigos in fines suos, unde erant profecti, reverti jussit; &, quod omnibus frugibus amissis, domi nihil erat, quo famem tolerarent, Allobrogibus imperavit, ut his frumenti copiam facerent: ipsos, opida vicosq; quos incenderant, restituere jussit. id ea maxime ratione fecit, quod noluit eum locum, unde Helvetii discesserant, vacare; ne propter bonitatem agrorum, Germani, qui trans Rhenum incolunt, è suis finibus in Helvetiorum fines transirent, & finitimi Galliæ provinciæ, Allobrogibusque essent. Boios, petentibus Æduis, quod egregia virtute erant, ut in finibus suis collocarent, concessit: quibus illi agros dederunt; quosque postea in parem juris

juris libertatisque conditionem, atque ipsi erant, receperunt. In castris Helvetiorum tabulæ repertæ sunt litteris Græcis confectæ, & ad Cæsarem perlatæ; quibus in tabulis nominatim ratio confecta erat, qui numerus domo exisset eorum, qui arma ferre possent, & item separatim pueri, senes, mulieresque. quarum omnium rerum summa erat, capitum Helvetiorum millia CCLXIII. Tulingorum millia XXXVI. Latobrigorum XIV. Rauracorum XXIII. Boiorum XXXII. ex his, qui arma ferre possent, ad millia XCII. Summa omnium fuerant ad millia CCCLXIIX. Eorum, qui domum redierunt, censu habito, ut Cæsar imperaverat, repertus est numerus millium C, & X. Bello Helvetiorum confecto, totius fere Galliæ legati, principes civitatum, ad Cæsarem gratulatum convenerunt: intelligere sese, tametsi, pro veteribus Helvetiorum injuriis, populus R. ab iis pœnas bello repetisset, tamen eam rem non minus ex usu terræ Galliæ, quam populi R. accidisse: propterea quod eo consilio, florentissimis rebus, domos suas Helvetii reliquissent, ut toti Galliæ bellum inferrent, imperioque potirentur, locumque domicilio ex magna copia deligerent, quem ex omni Gallia opportunissimum, ac fructuosissimum judicassent, reliquasque civitates stipendiarias haberent. petierunt, uti sibi concilium totius Galliæ in diem certam indicere, idque Cæsaris voluntate facere, liceret, sese habere quasdam res, quas è communi consensu ab eo petere vellent. Ea re permissa, diem concilio constituerunt, & jure jurando, ne quis enunciaret, nisi, quibus communi consilio mandatum esset, inter se sanxerunt. Eo concilio dimisso, iidem principes civitatum, qui ante, [fuerant,] ad Cæsarem reverterunt; petieruntque,

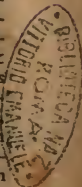
runtque, uti sibi secreto, de sua omniumque salute cum eo agere liceret. ea re impetrata, sese omnes flentes Cæsari ad pedes projecerunt: non minus se id contendere, & laborare, ne ea, quæ dixissent, enunciarentur, quam, uti ea, quæ vellent, impetrarent: propterea quod, si enunciatum esset, summum in cruciatum se venturos viderent. Locutus est pro his Divitiacus Æduus: Galliæ totius factiones esse duas: harum alterius principatum tenere Æduos, alterius Arvernos. Hi quum tantopere de potentatu inter se multos annos contenderent, factum esse, uti ab Arvernis, Sequanisque Germani mercede accerserentur. horum primo circiter millia xv Rhenum transisse: posteaquam agros & cultum, & copias Gallorum homines feri ac barbari adamassent, transductos plures: nunc esse in Gallia ad c & xx millium numerum: cum his Æduos, eorumque clientes semel, atque iterum armis contendisse: magnam calamitatem pulsos accepisse, omnem nobilitatem, omnem Senatum, omnem equitatum amisisse. quibus prœliis calamitatibusque fractos, qui & sua virtute, & populi R. hospitio, atque amicitia plurimum ante in Gallia potuissent, coactos esse Sequanis obsides dare nobilissimos civitatis, & jure jurando civitatem obstringere; sese neque obsides repetituros, neque auxilium à populo R. imploraturos, neque recusaturos, quo minus perpetuo sub illorum ditione atque imperio essent. unum se esse, ex omni civitate Æduorum, qui adduci non potuerit, ut juraret, aut suos liberos obsides daret. ob eam rem se ex civitate profugisse, & Romam ad Senatum venisse, auxilium postulatum; quod solus neque jure jurando, neque obsidibus teneretur. sed pejus victoribus Sequanis, quam Æduis victis, accidisse:

propterea

propterea quod Ariovistus rex Germanorum in eorum finibus consedisset, tertiamque partem agri Sequani, qui esset optimus totius Galliæ, occupavisset, & nunc de altera parte tertia Sequanos decedere juberet; propterea quod, paucis mensibus ante, Harudum millia hominum XXIV ad eum venissent; quibus locus ac sedes pararentur. futurum esse paucis annis, uti omnes è Galliæ finibus pellerentur, atque omnes Germani Rhenum transirent: neque enim conferendum esse Gallicum cum Germanorum agro, neque hanc consuetudinem victus cum illa comparandam. Ariovistum autem, ut semel Gallorum copias prœlio vicerit, quod prœlium factum sit Amagetobriæ, superbe, & crudeliter imperare, obsides nobilissimi cujusque liberos poscere, & in eos omnia exempla cruciatus edere, si qua res non ad nutum, aut ad voluntatem ejus facta sit. hominem esse barbarum, iracundum, temerarium: non posse ejus imperia diutius sustineri: nisi quid in Cæsare populoque R. sit auxilii, omnibus Gallis idem esse faciendum, quod Helvetii fecerunt, ut domo emigrent; aliud domicilium, alias sedes, remotas à Germanis, petant; fortunamque, quæcunque accidat, experiantur. hæc si enunciata Ariovisto sint, non dubitare, quin de omnibus obsidibus, qui apud eum sint, gravissimum supplicium sumat: Cæsarem vel auctoritate sua atque exercitus, vel recenti victoria, vel nomine populi R. deterrere posse, ne major multitudo Germanorum Rhenum transducatur, Galliamque omnem ab Ariovisti injuria posse defendere. Hac oratione à Divitiaco habita, omnes, qui aderant, magno fletu auxilium à Cæsare petere cœperunt. animadvertit Cæsar, unos ex omnibus Sequanos nihil earum re-

rum

rum facere, quas ceteri facerent; sed tristes, capite demisso, terram intueri. ejus rei quæ caussa esset, miratus, ex ipsis quæsivit. nihil Sequani respondere, sed in eadem tristitia taciti permanere. quum ab iis sæpius quæreret, neque ullam omnino vocem exprimere posset; idem Divitiacus Æduus respondit; hoc esse miseriorem, gravioremque fortunam Sequanorum, quam reliquorum; quod soli nec in occulto quidem queri, nec auxilium implorare, auderent; absentisque Ariovisti crudelitatem, velut si coram adesset, horrerent: propterea quod reliquis tamen fugæ facultas daretur; Sequanis vero, qui intra fines suos Ariovistum recepissent, quorum opida omnia in potestate ejus essent, omnes cruciatus essent perferendi. His rebus cognitis, Cæsar Gallorum animos verbis confirmavit: pollicitusque est sibi eam rem curæ futuram: magnam se habere spem, & beneficio suo, & auctoritate adductum Ariovistum, finem injuriis facturum. Hac oratione habita, concilium dimisit. & secundum ea multæ res eum hortabantur, quare sibi eam rem cogitandam & suscipiendam putaret: in primis, quod Æduos, fratres consanguineosque sæpenumero ab senatu appellatos, in servitute atque in ditione videbat Germanorum teneri; eorumque obsides esse apud Ariovistum, ac Sequanos intelligebat: quod in tanto imperio populi Romani turpissimum sibi & Reipubl. esse arbitrabatur. paullatim autem Germanos consuescere Rhenum transire, & in Galliam magnam eorum multitudinem venire, populo Romano periculosum videbat: neque sibi homines feros ac barbaros temperaturos existimabat, quin, quum omnem Galliam occupassent, ut ante Cimbri, Teutoniq; fecissent, in provinciam exirent, atque inde

inde in Italiam contenderent: præſertim quum Sequanos à provincia noſtra Rhodanus divideret. quibus rebus quammaturrime occurrendum putabat. ipſe autem Arioviſtus tantos ſibi ſpiritus, tantam arrogantiam ſumpſerat, ut ferendus non videretur. Quamobrem placuit ei ut ad Arioviſtum legatos mitteret, qui ab eo poſtularent ut aliquem locum medium utriusq; colloquio deligeret velle ſeſe de Rep. & ſummis utriusque rebus cum eo agere. Ei legationi Arioviſtus reſpondit: Si quid ipſi à Cæſare opus eſſet, ſeſe ad eum venturum fuiſſe: ſi quid ille ſe velit, illum ad ſe venire oportere. præterea ſe neque ſine exercitu in eas partes Galliæ venire audere, quas Cæſar poſſideret, neque exercitum ſine magno commeatu, atq; emolumento in unum locum contrahere poſſe: ſibi autem mirum videri, quid in ſua Gallia, quam bello viciſſet, aut Cæſari, aut omnino populo R. negotii eſſet. His reſponſis ad Cæſarem relatis, iterum ad eum Cæſar legatos cum his mandatis mittit: Quoniam tanto ſuo populique R. beneficio affectus quum in conſulatu ſuo rex, atque amicus à ſenatu appellatus eſſet; hanc ſibi populoque R. gratiam referret, ut in colloquium venire invitatus gravaretur, neque de communi re dicendûm ſibi & cognoſcendum putaret; hæc eſſe, quæ ab eo poſtularet: primum, ne quam multitudinem hominum amplius trans Rhenum in Galliam tranſduceret: deinde obſides, quos haberet ab Æduis, redderet: Sequaniſque permitteret, ut, quos illi haberent, voluntate ejus reddere illis liceret: neve Æduos injuria laceſſeret: neve his ſociisve eorum bellum inferret. ſi id feciſſet, ſibi, populoque R. perpetuam gratiam atque amicitiam cum eo futuram: ſi non impetraret, quoniam M. Meſſalla,

M. Piſo-

M. Pisone Coss. Senatus censuisset, uti, quicunque Galliam provinciam obtineret, quod commodo Reip. facere posset, Æduos ceterosque amicos populi R. defenderet, se Æduorum injurias non neglecturum. Ad hæc Ariovistus respondit: Ius esse belli, ut, qui vicissent, iis, quos vicissent, quemadmodum vellent, imperarent: idem populum R. victis non ad alterius præscriptum, sed ad suum arbitrium imperare consuesse. si ipse populo R. non præscriberet, quemadmodum suo jure uteretur; non oportere se à populo R. in suo jure impediri. Æduos sibi, quoniam belli fortunam tentassent, & armis congressi, ac superati essent, stipendiarios esse factos. magnam Cæsarem injuriam facere, qui suo adventu vectigalia sibi deteriora faceret. Æduis se obsides redditurum non esse; neque iis, neque eorum sociis injuria bellum illaturum, si in eo manerent, quod convenisset, stipendiumque quotannis penderent: si id non fecissent, longe ab his fraternum nomen populi R. absuturum. quod sibi Cæsar denunciaret, se Æduorum injurias non neglecturum; neminem secum sine sua pernicie contendisse. quum vellet, congrederetur: intellecturum, quid invicti Germani, exercitatissimi in armis, qui intra annos XIV tectum non subissent, virtute possent. Hæc eodem tempore Cæsari mandata referebantur; & legati ab Æduis & Treviris veniebant. Ædui, questum, quod Harudes, qui nuper in Galliam transportati essent, fines eorum popularentur: sese ne obsidibus quidem datis pacem Ariovisti redimere potuisse. Treviri autem, pagos centum Suevorum ad ripam Rheni consedisse; qui Rhenum transire conarentur: iis præesse Nasuam, & Cimberium fratres. Quibus rebus Cæsar vehementer commotus,

motus, maturandum sibi existimavit, ne si nova manus Suevorum cum veteribus copiis Ariovisti sese conjunxisset, minus facile resisti posset. itaque, re frumentaria, quam celerrime potuit, comparata, magnis itineribus ad Ariovistum contendit. quum tridui viam processisset, nunciatum est ei, Ariovistum cum suis omnibus copiis ad occupandum Vesontionem, quod est opidum maximum Sequanorum, contendere, triduique viam à suis finibus processisse. id ne accideret, magnopere præcavendum sibi Cæsar existimabat. namque omnium rerum, quæ ad bellum usui erant, summa erat in eo opido facultas: idque natura loci sic muniebatur, ut magnam ad ducendum bellum daret facultatem: propterea quod flumen Adduasdubis, ut circino circunductum, pœne totum opidum cingit: reliquum spatium, quod non est amplius pedum DC, qua flumen intermittit, mons continet magna altitudine ita, ut radices ejus montis ex utraq; parte ripæ fluminis contingant. hunc murus circumdatus arcem efficit, & cum opido conjungit. huc Cæsar magnis diurnis nocturnisque itineribus contendit; occupatoque opido, ibi præsidium collocat. Dum paucos dies ad Vesontionem, rei frumentariæ, commeatusque caussa, moratur, ex percunctatione nostrorum, vocibusque Gallorum, ac mercatorum, qui ingenti magnitudine corporum Germanos, incredibili virtute, atque exercitatione in armis esse prædicabant, sæpenumero sese cum iis congressos ne vultum quidem, atque aciem oculorum ferre potuisse; tantus subito timor omnem exercitum occupavit, ut non mediocriter omnium mentes animosque perturbaret. hic primum ortus est à tribunis militum, ac præfectis, reliquisque, qui ex urbe,

urbe, amicitiæ caussa, Cæsarem secuti magnum periculum miserabantur, quod non magnum in re militari usum habebant: quorum alius, alia caussa illata, quam sibi ad proficiscendum necessariam esse duceret, petebat, ut ejus voluntate discedere liceret; nonnulli, pudore adducti, ut timoris suspicionem vitarent, remanebant. hi neque vultum fingere, neque interdum lacrimas tenere poterant: abditi in tabernaculis aut suum fatum querebantur, aut cum familiaribus suis commune periculum miserabantur. vulgo totis castris testamenta obsignabantur. horum vocibus, ac timore paulatim etiam ii, qui magnum in castris usum habebant, milites, centurionesque, quique equitatui præerant, perturbabantur. qui se ex his minus timidos existimari volebant, non se hostem vereri, sed angustias itineris, & magnitudinem silvarum, quæ inter eos, atque Ariovistum intercederent, aut rem frumentariam, ut satis commode supportari posset, timere dicebant. nonnulli etiam Cæsari renunciabant, cum castra moveri, ac signa ferri jussisset, non fore dicto audientes milites, neq; propter timorem signa laturos. Hæc quum animadvertisset Cæsar, convocato concilio, omniumque ordinum ad id concilium adhibitis centurionibus, vehementer eos incusavit: primum, quod aut quam in partem; aut quo consilio ducerentur, sibi quærendum aut cogitandum putarent. Ariovistum, se consule, cupidissime populi R. amicitiam appetisse. cur hunc tam temere quisquam ab officio discessurum judicaret? sibi quidem persuaderi, cognitis suis postulatis, atque æquitate conditionum perspecta, eum neque suam, neque populi R. gratiam repudiaturum. quod si furore atque amentia impulsus bellum intulisset, quid tandem

vererentur? aut cur de sua virtute, aut de ipsius diligentia desperarent? factum ejus hostis periculum patrum nostrorum memoria, quum Cimbris & Teutonis à C. Mario pulsis, non minorem laudem exercitus, quam ipse imperator, meritus videbatur. factum etiam nuper in Italia, servili tumultu; quos tamen aliquis usus ac disciplina, quam à nobis accepissent, sublevaret: ex quo judicari posset, quantum haberet in se boni constantia: propterea quod, quos aliquandiu inermes sine caussa timuissent, hos postea armatos, ac victores superassent: denique hos esse Germanos, quibuscum sæpenumero Helvetii congressi non solum in suis, sed etiam in illorum finibus plerumq; superassent, qui tamen pares esse nostro exercitui non potuerint. si quos adversum prœlium, & fuga Gallorum commoveret, hos, si quærerent, reperire posse, diuturnitate belli defatigatis Gallis, Ariovistum, quum multos menses castris ac paludibus se continuisset, neque sui potestatem fecisset, desperantes jam de pugna, & dispersos subito adortum, magis ratione ac consilio, quam virtute, vicisse. cui rationi contra homines barbaros atque imperitos locus fuisset; hac ne ipsum quidem sperare nostros exercitus capi posse. qui suum timorem in rei frumentariæ simulationem, angustiasque itinerum conferrent, facere arroganter; quum aut de officio Imperatoris desperare, aut ei præscribere viderentur. hæc sibi esse curæ; frumentum Sequanos, Leucos, Lingones subministrare: jamque esse in agris frumenta matura: de itinere, ipsos brevi tempore judicaturos. quod non fore dicto audientes, neque signa laturi dicantur, nihil se ea re commoveri: scire enim, quibuscumque exercitus dicto audiens non fuerit; aut, male re gesta, fortunam defuisse;

fuisse; aut, aliquo facinore comperto, avaritiam esse convictam: suam innocentiam perpetua vita, felicitatem Helvetiorum bello esse perspectam. itaque se, quod in longiorem diem collaturus esset, repræsentaturum, & proxima nocte de quarta vigilia castra moturum, ut quamprimum intelligere posset, utrum apud eos pudor atque officium, an timor, plus valeret. quod si præterea nemo sequatur, tamen se cum sola decima legione iturum, de qua non dubitaret, sibique eam Prætoriam cohortem futuram. huic legioni Cæsar & indulserat præcipue, & propter virtutem confidebat maxime. Hac oratione habita, mirum in modum conversæ sunt omnium mentes, summaque alacritas & cupiditas belli gerendi innata est: princepsque decima legio per tribunos mil. ei gratias egit, quod de se optimum judicium fecisset, seque esse ad bellum gerendum paratissimam confirmavit; inde reliquæ legiones per tribunos mil. & primorum ordinum centuriones egerunt, uti Cæsari satisfacerent: se neque umquam dubitasse, neque timuisse, neque de summa belli suum judicium, sed Imperatoris esse, existimavisse. Eorum satisfactione accepta, & itinere exquisito per Divitiacum, quod ex aliis Gallis ei maximam fidem habebat, ut millium amplius quadraginta circuitu locis apertis exercitum duceret, de quarta vigilia, uti dixerat, profectus est. Septimo die, quum iter non intermitteret, ab exploratoribus certior factus est Ariovisti copias à nostris millibus passuum IV, & XX abesse. Cognito Cæsaris adventu Ariovistus legatos ad eum mittit: quod antea de colloquio postulasset, id per se fieri licere, quoniam propius accessisset: seque id sine periculo facere posse existimaret. non respuit conditionem Cæsar: jamque

eum ad sanitatem reverti arbitrabatur: quum id, quod antea petenti denegasset, ultro polliceretur: magnamque in spem veniebat, pro suis tantis, populique R. in eum beneficiis, cognitis suis postulatis, fore, uti pertinacia desisteret. dies colloquio dictus est, ex eo die quintus. Interim, quum sæpe ultro citroque legati inter eos mitterentur, Ariovistus postulavit, ne quem peditem ad colloquium Cæsar adduceret: vereri se, ne per insidias ab eo circumveniretur, uterque cum equitatu veniret: alia ratione se non esse venturum. Cæsar, quod nec colloquium, interposita caussa, tolli volebat, neque salutem suam Gallorum equitatu committere audebat; commodissimum esse statuit, omnibus equis Gallis equitibus detractis, legionarios eo milites legionis decimæ, cui quammaxime confidebat, imponere; ut præsidium quamamicissimum, si quid opus facto esset, haberet. quod quum fieret, non irridicule quidam ex militibus decimæ legionis dixit; Plus, quam pollicitus esset, Cæsarem facere: pollicitum in cohortis prætoriæ loco decimam legionem habiturum ad equum rescribere. Planicies erat magna, & in ea tumulus terreus satis grandis. hic locus æquo fere spatio ab castris utrisque aberat. eo, ut erat dictum, ad colloquium venerunt. Legionem Cæsar, quam equis devexerat, passibus CC ab eo tumulo constituit: item equites Ariovisti pari intervallo constiterunt. Ariovistus, ut ex equis colloquerentur, & præter se, denos ut ad colloquium adducerent, postulavit. ubi eo ventum est, Cæsar initio orationis sua Senatusque in eum beneficia commemoravit; quod rex appellatus esset à Senatu, quod amicus, quod munera amplissima missa; quam rem & paucis contigisse, & à Romanis pro maximis hominum

minum officiis consuevisse tribui docebat: illum, quum neque aditum, neque caussam postulandi justam haberet, beneficio ac liberalitate sua ac Senatus, ea præmia consecutum. docebat etiam; quam veteres, quamque justæ caussæ necessitudinis ipsis cum Æduis intercederent; quæ Senatus consulta, quoties, quamque honorifica in eos facta essent; ut omni tempore totius Galliæ principatum Ædui tenuissent, prius etiam, quam nostram amicitiam appetissent. populi R. hanc esse consuetudinem, ut socios, atque amicos non modo sui nihil deperdere, sed gratia, dignitate, honore auctos velit esse. quod vero ad amicitiam populi R. attulissent, id iis eripi, quis pati posset? postulavit deinde eadem, quæ legatis in mandatis dederat, ne aut Æduis, aut eorum sociis bellum inferret; obsides redderet: si nullam partem Germanorum domum remittere posset; at ne quos amplius Rhenum transire pateretur. Ariovistus ad postulata Cæsaris pauca respondit; de suis virtutibus multa prædicavit; transisse Rhenum sese non sua sponte, sed rogatum, & accersitum à Gallis; non sine magna spe, magnisque præmiis, domum propinquosque reliquisse: sedes habere in Gallia ab ipsis concessas: obsides ipsorum voluntate datos; stipendium capere jure belli, quod victores victis imponere consueverint; non sese Gallis, sed Gallos sibi bellum intulisse: omnes Galliæ civitates ad se oppugnandum venisse: ac contra se castra habuisse: eas omnes copias uno abs se prœlio fusas ac superatas esse. si iterum experiri velint, paratum se decertare. sin pace uti malint, iniquum esse de stipendio recusare; quod sua voluntate ad id tempus pependerint. amicitiam populi R. sibi ornamento, & præsidio, non detrimento, esse oporte-

tere: idque se ea spe petisse. si per populum R. stipendium remittatur, & dedititii subtrahantur; non minus libenter sese recusaturum populi R. amicitiam, quam appetierit. quod multitudinem Germanorum in Galliam transducat, id se sui muniendi, non Galliæ impugnandæ, caussa facere; ejus rei testimonium esse, quod, nisi rogatus, non venerit, & quod bellum non intulerit, sed defenderit. se prius in Galliam venisse, quam populum R. nunquam ante hoc tempus exercitum populi R. Galliæ provinciæ fines egressum. quid sibi vellet, cur in suas possessiones veniret? provinciam suam esse hanc Galliam, sicuti illam nostram. ut sibi concedi non oporteret, si in nostros fines impetum faceret; sic iterum, nos esse iniquos, quod in suo jure se interpellaremus. quod ex s. c. Æduos appellatos amicos diceret; non se tam barbarum, neque tam imperitum esse rerum, ut non sciret, neque bello Allobrogum proximo, Æduos Romanis auxilium tulisse; neque ipsos in his contentionibus, quas Ædui secum, & cum Sequanis habuissent, auxilio populi R. usos esse. debere se suspicari, simulata Cæsarem amicitia, quod exercitum in Gallia habeat, sui opprimendi caussa habere. quod nisi decedat, aut exercitum deducat ex his regionibus; sese illum non pro amico, sed pro hoste habiturum: quod si eum interfecerit, multis sese nobilibus, principibusque populi Romani gratum esse facturum. id se ab ipsis per eorum nuncios compertum habere; quorum omnium gratiam atque amicitiam ejus morte redimere posset. quod si discessisset, ac liberam sibi possessionem Galliæ tradidisset, magno se illum præmio remuneraturum, & quæcunq; bella geri vellet, sine ullo ejus labore & periculo confecturum. Multa

à Cæ-

à Cæsare in eam sententiam dicta sunt, quare negocio desistere non posset, & neque suam, neque populi R. consuetudinem pati, uti optime meritos socios desereret; neque se judicare Galliam potius esse Ariovisti, quam populi R. Bello superatos esse Arvernos, & Rutenos à Q. Fabio Maximo, quibus populus R. ignovisset, neque in provinciam redegisset, neque stipendium imposuisset. quod si antiquissimum quodque tempus spectari oporteret, populi R. justissimum esse in Gallia imperium. si judicium Senatus servari oporteret, liberam debere esse Galliam, quam bello victam suis legibus uti voluisset. Dum hæc in colloquio geruntur, Cæsari nunciatum est, equites Ariovisti propius tumulum accedere, & nostros adequitare; lapides telaque in nostros conjicere. Cæsar loquendi finem fecit; seque ad suos recepit; suisque imperavit, ne quod omnino telum in hostes rejicerent. nam, etsi sine ullo periculo legionis delectæ cum equitatu prœlium fore videbat: tamen committendum non putabat, ut, pulsis hostibus, dici posset, eos à se per fidem in colloquio circumventos. Posteaquam in vulgus militum elatum est, quæ arrogantia in colloquio Ariovistus usus, omni Gallia Romanis interdixisset; impetumque in nostros ejus equites fecissent; eaque res colloquium diremisset: multo major alacritas studiumque pugnandi majus exercitui injectum est. Biduo post Ariovistus legatos ad Cæsarem mittit, velle se de his rebus, quæ inter eos agi cœptæ, neque perfectæ essent, agere cum eo: uti aut iterum colloquio diem constitueret; aut, si id minus vellet, ex suis legatis aliquem ad se mitteret. Colloquendi Cæsari caussa visa non est, & eo magis, quod pridie ejus diei Germani retineri non potuerant, quin in

nostros tela conjicerent. legatum ex suis sese magno cum periculo ad eum missurum, & hominibus feris objecturum existimabat. commodissimum visum est, C. Valerium Procillum C. Valerii Caburi filium, summa virtute & humanitate adolescentem, (cujus pater à C. Valerio Flacco civitate donatus erat) & propter fidem, & propter linguæ Gallicæ scientiam, quæ multa jam Ariovistus, longinqua consuetudine, utebatur, &, quod in eo peccandi Germanis caussa non esset, ad eum mittere; & M. Mettium, qui hospitio Ariovisti usus erat. his mandavit: ut, quæ diceret Ariovistus, cognoscerent, & ad se referrent. quos quum apud se in castris Ariovistus conspexisset; exercitu suo præsente, clamavit: Quid ad se venirent? an speculandi caussa? conantes dicere prohibuit, & in catenas conjecit. Eodem die castra promovit, & millibus passuum VI à Cæsaris castris sub monte consedit. postridie ejus diei, præter castra Cæsaris suas copias transduxit, & millibus passuum II ultra eum castra fecit; eo consilio, uti frumento, commeatuque, qui ex Sequanis & Æduis supportaretur, Cæsarem intercluderet. ex eo die dies continuos V Cæsar, pro castris suas copias produxit, & aciem instructam habuit; ut, si vellet Ariovistus prœlio contendere, ei potestas non deesset. Ariovistus his omnibus diebus exercitum castris continuit. equestri prœlio quotidie contendit. Genus hoc erat pugnæ, quo se Germani exercuerant. Equitum millia erant VI, totidem numero pedites velocissimi, ac fortissimi; quos ex omni copia singuli singulos, suæ salutis caussa, delegerant. cum his in prœliis versabantur: ad hos se equites recipiebant: hi, si quid erat durius, concurrebant: si qui, graviore vulnere accepto, equo decide-

deciderant, circumsistebant: si quo erat longius prodeundum, aut celerius recipiendum, tanta erat horum exercitatione celeritas, ut jubis equorum sublevati cursum adæquarent. Vbi eum castris sese tenere Cæsar intellexit, ne diutius commeatu prohiberetur, ultra eum locum, quo in loco Germani consederant, circiter passus DC ab his castris idoneum locum delegit; acieque triplici instructa, ad eum locum venit. primam, & secundam aciem in armis esse, tertiam castra munire jussit. hic locus ab hoste circiter passus sexcentos, uti dictum est, aberat. eo circiter hominum numerum XVI millia expedita cum omni equitatu Ariovistus misit; quæ copiæ nostros perterrerent, & munitione prohiberent. nihilo secius Cæsar, ut ante constituerat, duas acies hostem propulsare; tertiam opus perficere jussit. munitis castris, duas ibi legiones reliquit, & partem auxiliorum: quattuor reliquas in castra majora reduxit. proximo die, instituto suo Cæsar ex castris utrisque copias suas eduxit: paullulumque à majoribus progressus aciem instruxit; hostibusque pugnandi potestatem fecit. ubi ne tum quidem eos prodire intellexit, circiter meridiem exercitum in castra reduxit. tum demum Ariovistus partem suarum copiarum, quæ castra minora oppugnaret, misit. acriter utrimque, usque ad vesperum, pugnatum est. Solis occasu suas copias Ariovistus, multis & illatis, & acceptis vulneribus, in castra reduxit. Quum ex captivis quæreret Cæsar, quamobrem Ariovistus prœlio non decertaret, hanc reperiebat caussam: Quod apud Germanos ea consuetudo esset, ut matres familias eorum sortibus & vaticinationibus declararent, utrum prœlium committi ex usu esset, nec ne: eas ita dicere, Non esse fas Ger-

B 5 manos

manos superare, si ante novam Lunam prœlio contendissent. Postridie ejus diei Cæsar præsidio utrisque castris, quod satis esse visum est, relicto, omnes alarios in conspectu hostium pro castris minoribus constituit; quod minus multitudine militum legionariorum, pro hostium numero, valebat, ut ad speciem alariis uteretur. ipse triplici instructa acie usque ad castra hostium accessit. tum demum necessario Germani suas copias è castris eduxerunt, generatimque constituerunt, paribusque intervallis Harudes, Marcomanos, Triboccos, Vangiones, Nemetes, Sedusios, Suevos: omnemque aciem suam rhedis & carris circumdederunt: ne qua spes in fuga relinqueretur. eo mulieres imposuerunt; quæ in prœlium proficiscentes milites passis crinibus flentes implorabant, ne se in servitutem Romanis traderent. Cæsar singulis legionibus singulos legatos, & quæstorem præfecit; uti eos testes suæ quisque virtutis haberet. ipse à dextro cornu, quod eam partem minime firmam hostium esse animadverterat, prœlium commisit. ita nostri acriter in hostes signo dato, impetum fecerunt. itaq; hostes repente celeriterq; procurrerunt; ut spatium pila in hostes conjiciendi non daretur. rejectis pilis, comminus gladiis pugnatum est. at Germani celeriter, ex consuetudine sua, phalange facta, impetus gladiorum exceperunt. reperti sunt complures nostri milites, qui in phalangas insilirent, & scuta manibus revellerent, & desuper vulnerarent. Quum hostium acies à sinistro cornu pulsa, atque in fugam conversa esset, à dextro cornu vehementer multitudine suorum nostram aciem premebant. id quum animadvertisset P. Crassus adolescens, qui equitatu præerat, quod expeditior erat, quam hi, qui inter aciem

aciem versabantur, tertiam aciem laborantibus nostris subsidio misit. ita prœlium restitutum est, atque omnes hostes terga verterunt, neque prius fugere destiterunt, quam ad flumen Rhenum millia passuum ex eo loco circiter quinquaginta pervenerunt. ibi perpauci, aut viribus confisi transnatare contenderunt; aut lintribus inventis, salutem sibi petierunt. in his fuit Ariovistus, qui naviculam deligatam ad ripam nactus ea profugit: reliquos omnes equites consecuti nostri interfecerunt. duæ fuerunt Ariovisti uxores, una Sueva natione, quam domo secum adduxerat; altera Norica, regis Vocionis soror, quam in Gallia duxerat, à fratre missam. utraque in ea fuga periit. duæ filiæ harum, altera occisa, altera capta est. C. Valerius Procillus, quum à custodibus in fuga trinis catenis vinctus traheretur, in ipsum Cæsarem hostium equitatum persequentem incidit. quæ quidem res Cæsari non minorem, quam ipsa victoria, voluptatem attulit: quod hominem honestissimum provinciæ Galliæ, suum familiarem, & hospitem, ereptum è manibus hostium, sibi restitutum videbat; neque ejus calamitate de tanta voluptate & gratulatione quidquam fortuna deminuerat. is, se præsente, de se ter sortibus consultum dicebat, utrum igni statim necaretur, an in aliud tempus reservaretur. sortium beneficio se esse incolumem. item M. Mettius repertus, & ad eum reductus est. Hoc prœlio trans Rhenum nunciato, Suevi, qui ad ripas Rheni venerant, domum reverti cœperunt; quos Vbii, qui proxime Rhenum incolunt, perterritos insecuti, magnum ex his numerum occiderunt. Cæsar una æstate, duobus maximis bellis confectis, maturius paullo, quam tempus anni postulabat, in hiberna in Sequanos

quanos exercitum deduxit: hibernis Labienum præposuit: ipse in citeriorem Galliam ad conventus agendos profectus est.

LIBER II.

Quum esset Cæsar in citeriore Gallia in hibernis, ita uti supra demonstravimus, crebri ad eum rumores afferebantur, litterisque item Labieni certior fiebat, omnes Belgas, quam tertiam esse Galliæ partem dixeramus, contra populum R. conjurare; obsidesque inter se dare. conjurandi has esse caussas: primum, quod vererentur, ne, omni pacata Gallia, ad eos exercitus noster adduceretur: deinde quod ab nonnullis Gallis sollicitarentur, partim qui Germanos diutius in Gallia versari nollent, ita populi R. exercitum hiemare, atque inveterascere in Gallia moleste ferebant: partim qui mobilitate & levitate animi novis imperiis studebant: ab nonnullis etiam, quod in Gallia à potentioribus, atque iis, qui ad conducendos homines facultates habebant, vulgo regna occupabantur; qui minus facile eam rem imperio nostro consequi poterant. Iis nunciis litterisque commotus Cæsar duas legiones in citeriore Gallia novas conscripsit, & inita æstate in interiorem Galliam, qui deduceret, Q. Pedium legatum misit. ipse, quum primum pabuli copia esse inciperet, ad exercitum venit. dat negotium Senonibus, reliquisque Gallis, qui finitimi Belgis erant, uti ea, quæ apud eos gerantur, cognoscant: seque de his rebus certiorem faciant. hi constanter omnes nunciaverunt manus cogi, exercitum in unum locum conduci. tum vero dubitandum non existimavit, quin ad eos

duodecimo die proficisceretur. re frumentaria provisa, castra movet, diebusque circiter xv ad fines Belgarum pervenit. eo quum de improviso, celeriusq; omnium opinione venisset, Rhemi, qui proximi Galliæ ex Belgis sunt, ad eum legatos Iccium, & Antebrogium primos civitatis suæ miserunt: qui dicerent, se suaque omnia in fidem atque potestatem populi R. permittere, neque se cum reliquis Belgis consensisse, neque contra populum R. omnino conjurasse; paratosque esse & obsides dare, & imperata facere, & opidis recipere, & frumento, ceterisque rebus juvare. reliquos omnes Belgas in armis esse: Germanosque, qui cis Rhenum incolunt, sese cum his conjunxisse; tantumque esse eorum omnium furorem, ut, ne Suessones quidem fratres consanguineosque suos, qui eodem jure, iisdem legibus utantur, unum imperium, unumque magistratum cum ipsis habeant, deterrere potuerint, quin cum his consentirent. Quum ab his quæreret, quæ civitates, quantæque in armis essent, & quid in bello possent; sic reperiebat, plerosque Belgas esse ortos à Germanis, Rhenumque antiquitus transductos, propter loci fertilitatem ibi consedisse; Gallosque, qui ea loca incolerent, expulisse. solosque esse, qui patrum nostrorum memoria omni Gallia vexata, Teutonos, Cimbrosque intra fines suos ingredi prohibuerint. qua ex re fieri, uti earum rerum memoria magnam sibi auctoritatem, magnosque spiritus in re militari sumerent. de numero eorum omnia se habere explorata Rhemi dicebant, propterea quod propinquitatibus affinitatibusque conjuncti, quantam quisque multitudinem in communi Belgarum concilio ad id bellum pollicitus sit, cognoverint. plurimum inter eos Bellovacos & virtute,

tute, & auctoritate, & hominum numero valere: hos posse conficere armata millia centum, pollicitos ex eo numero lecta millia L X; totiusque belli imperium sibi postulare. Suessones suos esse finitimos; latissimos, feracissimosque agros possidere. apud eos fuisse regem nostra etiam memoria Divitiacum totius Galliæ potentissimum; qui quum magnæ partis harum regionum, tum etiam Britanniæ, imperium obtinuerit: nunc esse regem Galbam: ad hunc propter justitiam, prudentiamque, summam totius belli omnium voluntate deferri: opida habere numero XII: polliceri millia armata quinquaginta; totidem Nervios, qui maxime feri inter ipsos habeantur, longissimeque absint: XV millia Atrebates; Ambianos X millia: Morinos XXV millia: Menapios IX millia: Caletes X millia: Velocasses & Veromanduos totidem: Aduaticos XXIX millia; Condrusos, Eburones, Cæræsos, Pæmanos, qui uno nomine Germani appellantur, arbitrari ad XL millia. Cæsar Rhemos cohortatus, liberaliterque oratione prosecutus omnem senatum ad se convenire, principumque liberos obsides ad se adduci jussit. quæ omnia ab his diligenter ad diem facta sunt. ipse Divitiacum Æduum magnopere cohortatus, docet quantopere Reip. communisque salutis intersit, manus hostium distineri, ne cum tanta multitudine uno tempore confligendum sit. id fieri posse, si suas copias Ædui in fines Bellovacorum introduxerint: & eorum agros populari cœperint. his mandatis, eum ab se dimittit. Postquam omnes Belgarum copias in unum locum coactas ad se venire, neque jam longe abesse, ab his quos miserat, exploratoribus, & ab Rhemis cognovit; flumen Axonam, quod est in extremis Rhemorum fini-

finibus, exercitum transducere maturavit, atque ibi castra posuit. quæ res, & latus unum castrorum ripis fluminis muniebat, &, post ea quæ erant, tuta ab hostibus reddebat, & commeatus ab Rhemis, reliquisque civitatibus, ut sine periculo ad eum portari posset, efficiebat. in eo flumine pons erat. ibi præsidium ponit. & in altera parte fluminis Q. Titurium Sabinum legatum cum VI cohortibus reliquit. castra in altitudinem pedum XII vallo fossâque duodeviginti pedum munire jubet. Ab ipsis castris opidum Rhemorum nomine Bibrax aberat millia pássuum IIX. id ex itinere magno impetu Belgæ oppugnare cœperunt. ægre eo die sustentatum est. Gallorum eadem, atque Belgarum, oppugnatio est. hi, ubi circumjecta multitudine hominum totis mœnibus, undique in murum lapides jaci cœpti sunt, murusque defensoribus nudatus est; testudine facta, portis succedunt; murumque subruunt. quod tum facile fiebat. nam tanta multitudo lapides ac tela conjiciebant, ut in muro consistendi potestas esset nulli. quum finem oppugnandi nox fecisset, Iccius Rhemus, summa nobilitate & gratia inter suos, qui tum opido præerat, unus ex iis, qui legati de pace ad Cæsarem venerant, nuncios ad eum mittit, Nisi subsidium sibi mittatur, se diutius sustinere non posse. eo de media nocte Cæsar, iisdem ducibus usus, qui nuncii ab Iccio venerant, Numidas, & Cretas sagittarios, & funditores Baleares subsidio opidanis mittit. quorum adventu, & Rhemis cum spe defensionis studium propugnandi accessit; & hostibus eadem de caussa spes potiundi opidi discessit. Itaq; paulisper apud opidum morati, agrosque Rhemorum depopulati, omnibus vicis, ædificiisque, quo adire poterant, incensis, ad castra

Cæsaris

Cæsaris omnibus copiis contenderunt: & à millibus passuum minus II, castra posuerunt. quæ castra, ut fumo, atque ignibus significabatur, amplius millibus passuum IIX in latitudinem patebant. Cæsar primo, & propter multitudinem hostium, & propter eximiam opinionem virtutis, prœlio supersedere statuit. quotidie tamen equestribus prœliis, quid hostis virtute posset, & quid nostri auderent, periclitabatur. ubi nostros non esse inferiores intellexit, loco pro castris ad aciem instruendam natura opportuno atq; idoneo, quod is collis, ubi castra posita erant, paullulum ex planicie editus tantum adversus in latitudinem patebat, quantum loci acies instructa occupare poterat, atque ex utraque parte lateris dejectus habebat; & in fronte leviter fastigiatus paullatim ad planiciem redibat: ab utroque latere ejus collis transversam fossam obduxit circiter passuum CD: & ad extremas fossas castella constituit, ibique tormenta collocavit; ne, quum aciem instruxisset, hostes (quod tantum multitudine poterant) à lateribus suos pugnantes circumvenire possent. hoc facto, duabus legionibus, quas proxime conscripserat, in castris relictis, ut, si quid opus esset, subsidio duci possent, reliquas sex legiones pro castris in acie constituit. hostes item suas copias ex castris eductas instruxerant. palus erat non magna inter nostrum atque hostium exercitum. hanc si nostri transirent, hostes exspectabant. nostri autem, si ab illis initium transeundi fieret, ut impeditos aggrederentur. parati in armis erant. interim prœlio equestri inter duas acies contendebatur. ubi neutri transeundi initium faciunt, secundiore equitum nostrorum prœlio, Cæsar suos in castra reduxit. hostes protinus ex eo loco ad flumen Axo-

nam contenderunt, quod esse post nostra castra demonstratum est. ibi vadis repertis, partem suarum copiarum transducere conati sunt; eo consilio, ut, si possent, castellum, cui præerat Q. Titurius legatus, expugnarent, pontemque interscinderent: sin minus, agros Rhemorum popularentur, qui magno nobis usui ad bellum gerendum erant; commeatusque nostros sustinebant. Cæsar certior factus à Titurio omnem equitatum, & levis armaturæ Numidas, funditores, sagittariosq; pontem transducit, atq;ad eos contendit. acriter in eo loco pugnatum est. hostes impeditos nostri in flumine aggressi magnum eorum numerum occiderunt. per eorum corpora reliquos audacissime transire conantes, multitudine telorum repulerunt. primos, qui transierant, equitatu circumventos interfecerunt. Hostes, ubi & de expugnando opido, & de flumine transeundo spem se fefellisse intellexerunt, neque nostros in locum iniquiorem progredi pugnandi caussa viderunt, atque eos res frumentaria deficere cœpit; concilio convocato, constituerunt optimum esse domum suam quemque reverti; & quorum in fines primum Romani exercitum introduxissent, ad eos defendendos undique convenire; ut potius in suis, quam alienis finibus decertarent: & domesticis copiis rei frumentariæ uterentur. ad eam sententiam, cum reliquis caussis, hæc quoque ratio eos deduxit; quod Divitiacum atque Æduos finibus Bellovacorum appropinquare cognoverant. his persuaderi, ut diutius morarentur, ne suis auxilium ferrent, non poterat. Ea re constituta, secunda vigilia magno cum strepitu ac tumultu castris egressi, nullo certo ordine, neque imperio, quum sibi quisque primum itineris locum peteret, &

domum

domum pervenire properaret, fecerunt, ut conſimilis fugæ profectio videretur.. Hac re ſtatim Cæſar per ſpeculatores cognita, inſidias veritus; quod, qua de cauſſa diſcederent, nondum perſpexerat; exercitum, equitatumque caſtris continuit. prima luce, confirmata re ab exploratoribus, omnem equitatum, qui noviſſimum agmen moraretur, præmiſit, eique Q. Pedium, & L. Aurunculeium Cottam legatos præfecit. T. Labienum legatum cum legionibus tribus ſubſequi juſſit. hi noviſſimos adorti, & multa millia paſſuum proſecuti. magnam multitudinem eorum fugientium conciderunt, quum ab extremo agmine hi, ad quos ventum erat, conſiſterent; fortiterque impetum noſtrorum militum ſuſtinerent. Priores, quod abeſſe à periculo viderentur, neque ulla neceſſitate, neque imperio continerentur, exaudito clamore, perturbatis ordinibus, omnes in fuga ſibi ſubſidium poſuerunt. ita ſine ullo periculo tantam eorum multitudinem noſtri interfecerunt, quantum fuit diei ſpatium: ſub occaſumque Solis ſequi deſtiterunt; ſeque in caſtra, uti erat imperatum, receperunt. Poſtridie ejus diei Cæſar, prius quam ſe hoſtes ex terrore ac fuga reciperent, in fines Sueſſonum, qui proximi Rhemis erant, exercitum duxit; & magno itinere confecto ad opidum Noviodunum contendit. Id ex itinere oppugnare conatus, quod vacuum ab defenſoribus eſſe audiebat, propter latitudinem foſſæ murique altitudinem, paucis defendentibus, expugnare non potuit. Caſtris munitis vineas agere, quæque ad oppugnandum uſui erant, comparare cœpit. Interim omnis ex fuga Sueſſonum multitudo in opidum proxima nocte convenit. celeriter vineis ad opidum actis, aggere jacto, turribusque conſtitu-

tis,

tis, magnitudine operum, quæ neque viderant ante Galli, neque audierant, & celeritate Romanorum permoti, legatos ad Cæsarem de deditione mittunt; &, petentibus Rhemis, ut conservarentur, impetrant. Cæsar, obsidibus acceptis, primis civitatis, atque ipsius Galbæ regis duobus filiis, armisque omnibus ex opido transditis, in deditionem Suessones accepit; exercitumque in Bellovacos duxit. qui quum se, suaque omnia in opidum Bratuspantium contulissent, atque ab eo opido Cæsar cum exercitu circiter millia passuum v abesset, omnes majores natu ex opido egressi, manus ad Cæsarem tendere, & voce significare cœperunt, sese in ejus fidem ac potestatem venire; neque contra populum R. armis contendere: item quum ad opidum accessisset; castraque ibi poneret; pueri, mulieresque ex muro passis manibus, suo more, pacem à Romanis petierunt. pro his Divitiacus (nam post discessum Belgarum, dimissis Æduorum copiis, ad eum reverterat) facit verba. Bellovacos omni tempore in fide, atque amicitia civitatis Æduæ fuisse. impulsos à suis principibus, qui dicerent Æduos à Cæsare in servitutem redactos omnes indignitates contumeliasque perferre, & ab Æduis defecisse, & populo R. bellum intulisse. qui hujus consilii principes fuissent, quod intelligerent, quantam calamitatem civitati intulissent, in Britanniam profugisse. petere non solum Bellovacos, sed etiam pro his Æduos, ut sua clementia ac mansuetudine in eos utatur. quod si fecerit, Æduorum auctoritatem apud omnes Belgas amplificaturum: quorum auxiliis atque opibus, si qua bella inciderint, sustentare consueverint. Cæsar honoris Divitiaci, atque Æduorum caussa, sese eos in fidem recepturum, & conservaturum,

vaturum, dixit: &, quod erat civitas magna, & inter Belgas auctoritate ac hominum multitudine præstabat, DC obsides poposcit. his traditis, omnibusque armis ex opido collatis, ab eo loco in fines Ambianorum pervenit, qui se, suaque omnia, sine mora, dediderunt. Eorum fines Nervii attingebant: quorum de natura moribusque Cæsar quum quæreret, sic reperiebat: Nullum aditum esse ad eos mercatoribus: nihil pati vini, reliquarumque rerum ad luxuriam pertinentium, inferri: quod, his rebus relanguescere animos, eorumque remitti virtutem existimarent. esse homines feros, magnæque virtutis. increpitare, atque incusare reliquos Belgas, qui se populo R. dedidissent, & patriam virtutem projecissent: confirmare se neque legatos missuros, neque ullam conditionem pacis accepturos. quum per eorum fines triduo iter fecisset; inveniebat ex captivis, Sabin flumen ab castris suis non amplius millia passuum x abesse. trans id flumen omnes Nervios consedisse; adventumq; ibi Romanorum exspectare una cum Atrebatibus, & Veromanduis, finitimis suis. nam his utrisque persuaserant, ut eandem belli fortunam experirentur. expectari etiam ab his Atuaticorum copias, atque esse in itinere. mulieres, quique per ætatem ad pugnam inutiles viderentur, in eum locum conjecisse, quo propter paludes exercitui aditus non esset. Cæsar, his rebus cognitis, exploratores, centurionesque præmittit, qui locum castris idoneum deligant. quumque ex dediticiis Belgis, reliquisque Gallis complures Cæsarem secuti una iter facerent: quidam ex his, ut postea ex captivis cognitum est, eorum dierum consuetudine itineris nostri exercitus perspecta, nocte ad Nervios pervenerunt, atque his demonstrarunt,

inter

inter singulas legiones, impedimentorum magnum numerum intercedere, neq; esse quidquam negotii, cum prima legio in castra venisset, reliquæque legiones magnum spatium abessent, hanc sub sarcinis adoriri. qua pulsa, impedimentisque direptis, futurum, ut reliquæ contra consistere non auderent. adjuvabat etiam eorum consilium, qui rem deferebant, quod Nervii antiquitus, quum equitatu nihil possent, (neque enim ad hoc tempus ei rei student) sed, quidquid possunt, pedestribus valent copiis, quo facilius finitimorum equitatum, si prædandi caussa ad eos venisset, impedirent, teneris arboribus incisis, atque inflexis, crebrisque in latitudinem ramis [enatis] & rubis sentibusque interjectis effecerant, ut, instar muri, hæ sæpes munimenta præberent: quo non modo non intrari, sed ne perspici quidem posset. iis rebus quum iter agminis nostri impediretur, non omittendum sibi consilium Nervii existimaverunt. loci natura erat hæc, quem nostri castris delegerant: Collis ab summo æqualiter declivis ad flumen Sabin, quod supra nominavimus, vergebat. ab eo flumine pari acclivitate collis nascebatur adversus huic, & contrarius, passus circiter cc, infimus apertus, ab superiore parte silvestris; ut non facile introrsus perspici posset. intra eas silvas hostes in occulto sese continebant. in aperto loco, secundum flumen, paucæ stationes equitum videbantur. Fluminis erat altitudo circiter pedum III. Cæsar, equitatu præmisso, subsequebatur omnibus copiis: sed ratio, ordoque agminis aliter se habebat, ac Belgæ ad Nervios detulerant. nam, quod hostis appropinquabat, consuetudine sua Cæsar VI legiones expeditas ducebat. post eas totius exercitus impedimenta collocabat. inde duæ legio-

legiones, quæ proxime conſcriptæ erant, totum agmen claudebant, præſidioque impedimentis erant. equites noſtri cum funditoribus ſagittariisque flumẽ tránſgreſſi cum hoſtium equitatu prœlium committunt. quum ſe illi identidem in ſilvas ad ſuos reciperent, ac rurſus è ſilva in noſtros impetum facerent, neque noſtri longius, quam quem ad finem porrecta ac loca aperta pertinebant, cedentes inſequi auderent; interim legiones ſex, quæ primæ venerant, opere dimenſo, caſtra munire cœperunt. ubi prima impedimenta noſtri exercitus ab iis, qui in ſilvis abditi latebant, viſa ſunt, quod tempus inter eos committendi prœlii convenerat, ita ut intra ſilvam aciem ordinesque conſtituerant, atque ipſi ſeſe confirmaverant; ſubito omnibus copiis provolaverunt, impetumque in noſtros equites fecerunt. His facile pulſis, ac proturbatis, incredibili celeritate ad flumen decucurrerunt; ut pene uno tempore & ad ſilvas, & in flumine, & jam in manibus noſtris hoſtes viderentur. eadem autem celeritate adverſo colle ad noſtra caſtra, atque eos, qui in opere occupati erant, contenderunt. Cæſari omnia uno tempore erant agenda: vexillum proponendum, quod erat inſigne, quum ad arma concurri oporteret: ſignum tuba dandum: ab opere revocandi milites: qui paullo longius, aggeris petendi cauſſa, proceſſerant, accerſendi: acies inſtruenda: milites cohortandi: ſignum dandum. quarum rerum magnam partem temporis brevitas, & ſucceſſus & incurſus hoſtium impediebat. iis difficultatibus duæ res erant ſubſidio, ſcientia atque uſus militum, quod ſuperioribus prœliis exercitati, quid fieri oporteret, non minus commode ipſi ſibi præſcribere quam ab aliis doceri, poterant.

&

& quod ab opere singulisque legionibus singulos legatos Cæsar discedere, nisi munitis castris, vetuerat. Hi, propter celeritatem, & propinquitatem hostium, nihil jam Cæsaris imperium spectabant; sed per se, quæ videbantur, administrabant. Cæsar, necessariis rebus imperatis, ad cohortandos milites, quam in partem sors obtulit, decucurrit: & ad legionem decimam devenit. milites non longiore oratione est cohortatus, quam uti suæ pristinæ virtutis memoriam retinerent, neu perturbarentur animo, hostiumque impetum fortiter sustinerent. &, quod non longius hostes aberant, quam quo telum adjici posset; prœlii committendi signum dedit. atque item in alteram partem cohortandi caussa profectus, pugnantibus occurrit. temporis tanta fuit exiguitas, hostiumque tam paratus ad dimicandum animus, ut, non modo ad insignia accommodanda, sed etiam ad galeas induendas, scutisque tegmenta detrahenda, tempus defuerit. Quam quisque in partem ab opere casu devenit, quæque prima signa conspexit, ad hæc constitit: ne, in quærendo suos, pugnandi tempus dimitteret: instructo exercitu, magis, ut loci natura, dejectusque collis, & necessitas temporis; quam, ut rei militaris ratio, atque ordo postulabat: quum diversis locis legiones aliæ alia in parte hostibus resisterent, sepibusque densissimis, ut ante demonstravimus, interjectis, prospectus impediretur; neque certa subsidia collocari, neque quid in quaque parte opus esset provideri, neque ab uno omnia imperia administrari poterant. itaque, in tanta rerum iniquitate, fortunæ quoque eventus varii sequebantur. Legionis nonæ, & decimæ milites, ut in sinistra parte aciei constiterant, pilis emissis, cursu ac lassitudine exanimatos, vulneribusque

busque confectos Atrebates (nam his ea pars obvenerat) celeriter ex loco superiore in flumē compulerunt: & transire conantes, insecuti gladiis, magnam partem eorum impeditam interfecerunt. ipsi transire flumen non dubitaverunt; & in locum iniquum progressi rursus regressos ac resistentes hostes, redintegrato prœlio, in fugam dederunt. Item alia in parte diversæ duæ legiones, undecima, & octava, profligatis Veromanduis, quibuscum erant congressi, ex loco superiore in ipsis fluminis ripis prœliabantur. At totis fere à fronte, & à sinistra parte nudatis castris, quum in dextro cornu legio duodecima, & non magno ab ea intervallo septima constitisset; omnes Nervii confertissimo agmine, duce Boduognato, qui summam imperii tenebat, ad eum locum contenderunt. quorum pars aperto latere legiones circumvenire, pars summum locum castrorum petere cœpit. Eodem tempore equites nostri, levisque armaturæ pedites, qui cum his una fuerant, quos primo hostium impetu pulsos dixeram, quum se in castra reciperent, adversis hostibus occurrebant, ac rursus aliam in partem fugam petebant. & calones, qui Decumana porta, à summo jugo collis nostros victores flumen transire conspexerant, prædandi causa, egressi, quum respexissent, & hostes in nostris castris versari vidissent, præcipites sese fugæ mandabant. simul eorum, qui cum impedimentis veniebant, clamor fremitusq; oriebatur: aliique aliam in partem perterriti ferebantur. quibus omnibus rebus permoti equites Treviri, quorum inter Gallos virtutis opinio est singularis, qui, auxilii caussà à civitate missi, ad Cæsarem venerant, quum multitudine hostium castra nostra compleri, legiones premi, & pene circum-

cumventas teneri, calones, equites, funditores, Numidas, diversos dissipatosque in omnes partes fugere vidissent, desperatis nostris rebus, domum contenderunt. Romanos pulsos superatosque, castris, impedimentisque eorum hostes potitos, civitati renunciaverunt. Cæsar, ab decimæ legionis cohortatione ad dextrum cornu profectus; ubi suos urgeri, signisq; in unum locum collatis duodecimæ legionis milites confertos sibi ipsis ad pugnam esse impedimento, quartæ cohortis omnibus centurionibus occisis, signiferoque interfecto, signo amisso, reliquarum cohortium omnibus fere centurionibus aut vulneratis, aut occisis, in his, Primopilo P. Sextio Baculo, fortissimo viro, multis gravibusque vulneribus confecto, ut jam se sustinere non posset, reliquos esse tardiores, & nonnullos à novissimis desertos prœlio excedere, ac tela vitare, hostes neque à fronte ex inferiore loco subeuntes intermittere, & ab utroque latere instare, & rem esse in angusto vidit, neque ullum esse subsidium, quod submitti posset; scuto ab novissimis uni militi detracto, (quod ipse eo sine scuto venerat) in primam aciem processit; centurionibusque nominatim appellatis, reliquos cohortatus, milites signa inferre, & manipulos laxare jussit, quo facilius gladiis uti possent. hujus adventu spe illata militibus, ac redintegrato animo, quum pro se quisque in conspectu Imperatoris etiam in extremis suis rebus operam navare cuperet, paullum hostium impetus tardatus est. Cæsar quum septimam legionem, quæ juxta constiterat, item urgeri ab hoste vidisset, Trib. mil. monuit, ut paullatim sese legiones conjungerent, & conversa signa in hostes inferrent. quo facto, quum aliis alii subsidium ferrent, neque timerent, ne

aversi ab hoste circumvenirentur, audacius resistere, ac fortius pugnare cœperunt. interim milites legionum duarum, quæ in novissimo agmine præsidio impedimentis fuerant, prœlio nunciato, cursu incitato, in summo colle ab hostibus conspiciebantur. & T. Labienus, castris hostium potitus, & ex loco superiore, quæ res in nostris castris gererentur, conspicatus, decimam legionem subsidio nostris misit. qui, quum ex equitum & calonum fuga, quo in loco res esset, quantoque in periculo & castra, & legiones, & Imperator versaretur, cognovissent, nihil ad celeritatem sibi reliqui fecerunt. horum adventu tanta rerum commutatio est facta, ut nostri, etiam qui vulneribus confecti procubuissent, scutis innixi, prœlium redintegrarent; tum calones, perterritos hostes conspicati, etiam inermes armatis occurrerent. equites vero, ut turpitudinem fugæ virtutē delerent, omnibus in locis pugnabant, quo se legionariis militibus præferrent. at hostes, etiam in extrema spe salutis tantam virtutem præstiterunt, ut, quum primi eorum cecidissent, proximi jacentibus insisterent, atque ex eorum corporibus pugnarent; his dejectis, & coacervatis cadaveribus, qui superessent, ut ex tumulo tela in nostros conjicerent, pilaque intercepta remitterent; ut non nequidquam tantæ virtutis homines judicari deberet ausos esse transire latissimum flumen, adscendere altissimas ripas, subire iniquissimum locum: quæ facilia ex difficillimis animi magnitudo redegerat. hoc prœlio facto, & prope ad internecionem gente ac nomine Nerviorum redacto, majores natu, quos una cum pueris, mulieribusque in æstuaria ac paludes collectos dixeramus, hac pugna nunciata, quum victoribus nihil impeditum, victis nihil

nihil tutum arbitrarentur; omnium, qui superarant, consensu, legatos ad Cæsarem miserunt, seque ei dediderunt, & in commemoranda civitatis calamitate, ex DC, ad III senatores, ex hominum millibus LX vix ad D, qui arma ferre possent, sese redactos esse dixerunt. quos Cæsar, ut in miseros ac supplices usus misericordia videretur, diligentissime conservavit; suisque finibus atque opidis uti jussit; & finitimis imperavit, ut ab injuria & maleficio se suosque prohiberent. Atuatici, de quibus supra scripsimus, quum omnibus copiis auxilio Nerviis venirent, hac pugna nunciata, ex itinere domum reverterunt: cunctis opidis castellisque desertis, sua omnia in unum opidum egregie natura munitum contulerunt. quod quum ex omnibus in circuitu partibus altissimas rupes despectusque haberet, una ex parte leniter acclivis aditus, in latitudinem non amplius CC pedum relinquebatur: quem locum duplici altissimo muro munierant. tum magni ponderis saxa, & præacutas trabes in muro collocarant. ipsi erant ex Cimbris, Teutonisque prognati; qui, quum iter in provinciam nostram, atque Italiam facerent, his impedimentis, quæ secum agere ac portare non poterant, citra flumen Rhenum depositis, custodiæ ex suis ac præsidio VI millia hominum una reliquerunt. hi, post eorum obitum, multos annos à finitimis exagitati, quum alias bellum inferrent, alias illatum defenderent; consensu eorum omnium pace facta, hunc sibi domicilio locum delegerunt. ac, primo adventu exercitus nostri, crebras ex opido excursiones faciebant, parvulisque prœliis cum nostris contendebant. postea, vallo pedum XII in circuitu XV millium, crebrisque castellis circummuniti, opido sese continebant. ubi,

vineis actis, aggere exstructo, turrim constitui procul viderunt, primum irridere ex muro, atque increpitare vocibus, quo tanta machinatio ab tanto spatio instituereturꝰ quibusnam manibus, aut quibus viribus, præsertim homines tantulæ staturæ. (nam plerisque hominibus Gallis, præ magnitudine corporum suorum, brevitas nostra contemtui est) tanti oneris turrim in muros sese collocare considerent? ubi vero moveri, & appropinquare mœnibus viderunt, nova atque inusitata specie commoti, legatos ad Cæsarem de pace miserunt, qui ad hunc modum locuti: Non se existimare, Romanos sine ope deorum bellum gerere; qui tantæ altitudinis machinationes tanta celeritate promovere, & ex propinquitate pugnare possent. se, suaque omnia eorum potestati permittere dixerunt. unum petere, ac deprecari; si forte pro sua clementia ac mansuetudine, quam ipsi ab aliis audissent, statuisset, Atuaticos esse conservandos, ne se armis despoliaret. sibi omnes fere finitimos esse inimicos, ac suæ virtuti invidere; à quibus se defendere, traditis armis, non possent. sibi præstare, si in eum casum deducerentur, quamvis fortunam à populo R. pati, quam ab his per cruciatum interfici; inter quos dominari consuessent. Ad hæc Cæsar respondit, Se magis consuetudine sua, quam merito eorum, civitatem conservaturum; si prius, quam aries murum attigisset, se dedidissent; sed deditionis nullam esse conditionem, nisi armis traditis: se id, quod in Nervios fecisset, facturum; finitimisque imperaturum, ne quam dedititiis populi R. injuriam inferrent. Re nunciata ad suos, illi se, quæ imperarentur, facere dixerunt. Armorum magna multitudine de muro in fossam, quæ erat ante

opidum,

opidum, jacta, sic ut prope summam muri aggerisque altitudinem acervi armorum adæquarent: & tamen circiter parte tertia (ut postea perspectum est) celata, atque in opido retenta, portis patefactis, eo die pace sunt usi. sub vesperum Cæsar portas claudi, militesque ex opido exire jussit, ne quam noctu opidani à militibus injuriam acciperent. illi, ante inito (ut intellectum est) consilio, quod, deditione facta, nostros præsidia deducturos, aut denique indiligentius servaturos crediderant, partim cum his, quæ retinuerant & celaverant, armis; partim, scutis ex cortice factis, aut viminibus intextis, quæ subito (ut temporis exiguitas postulabat,) pellibus induxerant: tertia vigilia, qua minime arduus ad nostras munitiones adscensus videbatur, omnibus copiis repente ex opido eruptionem fecerunt. celeriter, ut ante Cæsar imperaverat, ignibus significatione facta, ex proximis castellis eo concursum est; pugnatumq; ab hostibus ita acriter, ut à viris fortibus in extrema spe salutis, iniquo loco contra eos, qui ex vallo turribusque tela jacerent, pugnari debuit, quum una in virtute omnis spes salutis consisteret. Occisis ad hominum millibus IV, reliqui in opidum rejecti sunt. postridie ejus diei, refractis portis, quum jam defenderet nemo, atque intromissis militibus nostris, sectionem ejus opidi universam Cæsar vendidit. ab his, qui emerant, capitum numerus ad eum relatus est millium LIII. Eodem tempore à P. Crasso, quem cum legione una miserat ad Venetos, Vnellos, Osismios, Curiosolitas, Sesuvios, Aulercos, Rhedones, quæ sunt maritimæ civitates, Oceanumque attingunt, certior factus est, omnes eas civitates in ditionem potestatemque populi R. esse redactas. His rebus

gestis, omni Gallia pacata, tanta hujus belli ad Barbaros opinio perlata est, ut ab nationibus, quæ trans Rhenum incolerent, mitterentur legati ad Cæsarem, quæ se obsides daturas, imperata factu-ras, pollicerentur. quas legationes Cæsar, quod in Italiam Illyricumque properabat, inita proxima æstate, ad se reverti jussit. Ipse in Carnutes, Andes, Turones, quæ civitates propinquæ his locis erant, ubi bellum gesserat, legionibus in hiberna deductis, in Italiam profectus est. ob eas res, ex litteris Cæsaris, dies xv supplicatio decreta est. quod ante id tempus acciderat nulli.

LIBER III.

Vum in Italiam proficisceretur Cæsar, Ser. Galbam cum legione duodecima & parte equitatus, in Nantuates, Veragros Sedunosque misit, qui à finibus Allobrogum & lacu Lemano, & flumine Rhodano ad summas Alpes pertinent. caussa mittendi fuit, quod iter per Alpes, quo magno cum periculo, magnisq; portoriis mercatores ire consueverant, patefieri volebat. huic permisit, si opus esse arbitraretur, uti in iis locis legionem, hiemandi caussà, collocaret. Galba, secundis aliquot prœliis factis, castellisque compluribus eorum expugnatis, missis ad eum undique legatis, obsidibusque datis, & pace facta, constituit cohortes duas in Nantuatibus collocare, ipse cum reliquis ejus legionis cohortibus in vico Veragrorũ, qui appellatur Octodurus, hiemare. qui vicus positus in valle, non magna adjecta planicie, altissimis montibus undique continetur. quum hic in duas partes flumine divideretur, alteram partem ejus vici Gallis concessit;

ceſſit; alteram vacuam ab illis relictam cohortibus ad hiemandum attribuit. eum locum vallo foſſaque munivit. quum dies hibernorum complures tranſiſſent, frumentumque eo comportari juſſiſſet; ſubito per exploratores certior factus eſt, ex ea parte vici, quam Gallis conceſſerat, omnes noctu diſceſſiſſe, monteſque, qui impenderent, à maxima multitudine Sedunorum & Veragrorum teneri. id aliquot de cauſſis acciderat, ut ſubito Galli belli renovandi, legioniſq; opprimendæ conſilium caperent. primum, quod legionem, neque eam pleniſſimam, detractis cohortibus duabus, & compluribus ſigillatim, qui, commeatûs petendi cauſſa, miſſi erant, abſentibus, propter paucitatem deſpiciebant: tum etiam, quod, propter iniquitatem loci, quum ipſi ex montibus in vallem decurrerent, & tela conjicerent, ne primum quidem poſſe impetum ſuſtineri exiſtimabant. accedebat, quod ſuos ab ſe liberos abſtractos obſidum nomine dolebant; & Romanos, non ſolum itinerum cauſſa, ſed etiam perpetuæ poſſeſſionis, culmina Alpium occupare conari, & ea loca finitimæ provinciæ adjungere, ſibi perſuaſum habebant. His nunciis acceptis, Galba;. quum neque opus hibernorum, munitioneſque plene eſſent perfectæ, neque de frumento, reliquoque commeatu ſatis eſſet proviſum; quod deditione facta, obſidibuſque acceptis, nihil de bello timendum exiſtimaverat; concilio celeriter convocato, ſententias exquirere cœpit. quo in concilio quum tantum repentini periculi præter opinionem accidiſſet, ac jam omnia fere ſuperiora loca multitudine armatorum completa conſpicerentur, neque ſubſidio veniri, neque commeatus ſupportari, intercluſis itineribus, poſſent; prope

jam desperata salute, nonnullæ hujusmodi sententiæ dicebantur, ut, impedimentis relictis, eruptione facta, iisdem itineribus, quibus eo pervenissent, ad salutem contenderent. majori tamen parti placuit, hoc reservato ad extremum consilio, interim rei eventum experiri, & castra defendere. Brevi spatio interjecto, vix ut his rebus, quas constituissent, collocandis, atque administrandis tempus daretur, hostes ex omnibus partibus, signo dato, decurrere; lapides, gæsaque in vallum conjicere. nostri, primo integris viribus fortiter repugnare, neque ullum frustra telum ex loco superiore mittere: ut quæque pars castrorum nudata defensoribus premi videbatur, eo occurrere, & auxilium ferre. sed, hoc superari, quod diuturnitate pugnæ hostes defessi prœlio excedebant, alii integris viribus succedebant: quarum rerum à nostris propter paucitatem fieri nihil poterat, ac non modo defesso ex pugna excedendi, sed ne saucio quidem ejus loci, ubi constiterat, relinquendi, ac sui recipiendi facultas dabatur. quum jam amplius horis VI continenter pugnaretur, ac non solum vires, sed etiam tela nostris deficerent, atque hostes acrius instarent, languidioribusque nostris, vallum scindere, & fossas complere cœpissent, resque esset jam ad extremum deducta casum, P. Sextius Baculus, primipili centurio, quem Nervico prœlio compluribus confectum vulneribus diximus, & item C. Volusenus tribunus mil. vir & consilii magni & virtutis, ad Galbam accurrunt, atque unam esse spem salutis docent; si, eruptione facta, extremum auxilium experirentur. itaque, convocatis centurionibus, celeriter milites certiores facit, paullisper intermitterent prœlium, ac tantummodo tela missa exciperent, seque ex labo-

re re-

re reficerent. post, signo dato, è castris erumperent, atque omnem spem salutis in virtute ponerent. quod jussi sunt, faciunt; ac subito omnibus portis eruptione facta, neque cognoscendi quid fieret, neque sui colligendi hostibus facultatem relinquunt. ita commutata fortuna, eos, qui in spem potiendorum castrorum venerant, undique circumventos, interficiunt, & ex hominum millibus amplius x x x, quem numerum barbarorum ad castra venisse constabat, plus tertia parte interfecta, reliquos perterritos in fugam conjiciunt: ac, ne in locis quidem superioribus consistere patiuntur. sic omnibus hostium copiis fusis, armisque exsutis, se in castra munitionesque suas recipiunt. quo prœlio facto, quod sæpius fortunam tentare Galba nolebat, atque alio sese in hiberna consilio venisse meminerat, aliis occurrisse rebus videbat, maxime frumenti, commeatusque inopia permotus, postero die omnibus ejus vici ædificiis incensis, in provinciam reverti contendit: ac nullo hoste prohibente, aut iter demorante, incolumem legionem in Nantuates, inde in Allobrogas, perduxit, ibique hiemavit. His rebus gestis, quum omnibus de caussis Cæsar pacatam Galliam existimaret, superatis Belgis, expulsis Germanis, victis in Alpibus Sedunis, atque ita inita hieme in Illyricum profectus esset, quod eas quoque nationes adire, & regiones cognoscere volebat; subitum bellum in Gallia coortum est. ejus belli hæc fuit caussa. P. Crassus adolescens cum legione VII proximus mare Oceanum Andibus hiemabat. is, quod in his locis inopia frumenti erat, præfectos, tribunosque mil. complures in finitimas civitates, frumenti commeatusque petendi caussa, dimisit. quo in numero erat T. Terrasidius missus in Eu-

ſubios; M. Trebius Gallus, in Curioſolitas; Q. Velanius, cum T. Silio, in Venetos. hujus civitatis eſt longe ampliſſima auctoritas omnis oræ maritimæ regionum earum, quod & naves habent Veneti plurimas, quibus in Britanniam navigare conſueverunt; & ſcientia atque uſu nauticarum rerum cæteros antecedunt; & in magno impetu maris, atque aperto, paucis portibus interjectis, quos tenent ipſi, omnes fere, qui eodem mari uti conſueverunt, habent vectigales. ab iis fuit initium retinendi Silii atque Velanii, quod per eos ſuos ſe obſides, quos Craſſo dediſſent, recuperaturos exiſtimabant. horum auctoritate finitimi adducti (ut ſunt Gallorum ſubita & repentina conſilia) eadem de cauſſa Trebium, Terraſidiumque retinent: & celeriter miſſis legatis, per ſuos principes inter ſe conjurant, nihil, niſi communi conſilio, acturos, eundemque omnis fortunæ exitum eſſe laturos; reliquasque civitates ſolicitant, ut in ea libertate, quam à majoribus acceperant, permanere, quam Romanorum ſervitutem perferre, mallent. omni ora maritima celeriter ad ſuam ſententiam perducta, communem legationem ad P. Craſſum mittunt, ſi velit ſuos recipere, obſides ſibi remittat. quibus de rebus Cæſar à Craſſo certior factus; quod ipſe aberat longius; naves interim longas ædificari in flumine Ligeri, quod influit Oceanum, remiges ex provincia inſtitui, nautas gubernatoresque comparari jubet. his rebus celeriter adminiſtratis, ipſe, quam primum per anni tempus potuit, ad exercitum contendit. Veneti, reliquæque item civitates, cognito Cæſaris adventu, ſimul quod, quantum in ſe facinus admiſiſſent, intelligebant, legatos, quod nomen ad omnes nationes ſanctum, inviolatumque ſemper

per

per fuiſſet, retentos abs ſe, & in vincula conjectos; pro magnitudine periculi bellum parare, & maxime ea, quæ ad uſum navium pertinerent, providere inſtituunt, hoc majore ſpe, quod multum natura loci confidebant: pedeſtria eſſe itinera conciſa æſtuariis, navigationem impeditam propter inſcientiam locorum, paucitatemque portuum ſciebant. neque noſtros exercitus, propter frumenti inopiam, diutius apud ſe morari poſſe, confidebant. ac jam ut omnia contra opinionem acciderent, tamen ſe plurimum navibus poſſe: Romanos neque ullam facultatem habere navium, neque eorum locorum, ubi bellum geſturi eſſent, vada, portus, inſulasque noviſſe: ac longe aliam eſſe navigationem in concluſo mari, atque in vaſtiſſimo atque apertiſſimo Oceano perſpiciebant. his initis conſiliis, opida muniunt, frumenta ex agris in opida comportant. naves in Venetiam, ubi Cæſarem primum bellum geſturum conſtabat, quam plurimas poſſunt, cogunt. ſocios ſibi ad id bellum Oſiſmios, Lexobios, Nannetes, Ambialites, Morinos, Diablintes, Menapios adſciſcunt. auxilia ex Britannia, quæ contra eas regiones poſita eſt, accerſunt. erant hæ difficultates belli gerendi, quas ſupra oſtendimus. ſed tamen multa Cæſarem ad id bellum incitabant: injuriæ retentorum equitum Romanorum; rebellio facta poſt deditionem: defectio datis obſidibus: tot civitatum conjuratio: in primis, ne, hac parte neglecta, reliquæ nationes idem ſibi licere arbitrarentur. itaque quum intelligeret omnes fere Gallos novis rebus ſtudere, & ad bellum mobiliter celeriterque excitari, omnes autem homines natura libertati ſtudere, & condicionem ſervitutis odiſſe; prius quam plures civitates conſpirarent, partiendum
ſibi,

ſibi, ac latius diſtribuendum exercitum putavit: itaque T. Labienum legatum in Treviros, qui proximi Rheno flumini ſunt, cum equitatu mittit. huic mandat; Rhemos, reliquosque Belgas adeat, atque in officio contineat: Germanosque, qui auxilio à Belgis accerſiti dicebantur, ſi per vim navibus flumen tranſire conentur, prohibeat. P. Craſſum cum cohortibus legionariis XII, & magno numero equitatus in Aquitaniam proficiſci jubet, ne ex his nationibus auxilia in Galliam mittantur; ac tantæ nationes conjungantur. Q. Titurium Sabinum legatum cum legionibus III in Vnellos, Curioſolitas, Lexobiosque mittit, qui eam manum diſtinendam curet. D. Brutum adoleſcentem claſſi, Gallicisque navibus, quas ex Pictonibus, & Santonis, reliquisque pacatis regionibus convenire juſſerat, præfecit; & quum primum poſſet, in Venetos proficiſci jubet. ipſe eo pedeſtribus copiis contendit. erant ejuſmodi fere ſitus opidorum, ut poſita in extremis linguis promontoriisque neque pedibus aditum haberent, quum ex alto ſe æſtus incitaviſſet, quod bis ſemper accidit horarum XII ſpatio; neque navibus, quod, rurſus minuente æſtu, naves in vadis afflictarentur. ita utraque re opidorum oppugnatio impediebatur: ac, ſi quando magnitudine operis forte ſuperati, extruſo mari aggere ac molibus, atque his ferme mœnibus adæquatis, ſuis fortunis deſperare cœperant; magno numero navium appulſo, cujus rei ſummam facultatem habebant, ſua omnia deportabant; ſeque in proxima opida recipiebant. ibi ſe rurſus iiſdem opportunitatibus loci defendebant. hæc eo facilius magnam partem æſtatis faciebant, quod noſtræ naves tempeſtatibus detinebantur; ſummaque erat vaſto atque

aperto mari, magnis æstibus, raris ac prope nullis portibus, difficultas navigandi. namque ipsorum naves ad hunc modum factæ, armatæque erant. carinæ aliquanto planiores, quam nostrarum navium, quo facilius vada, ac decessum æstus excipere possent proræ admodum erectæ, atque item puppes, ad magnitudinem fluctuum tempestatiumque accommodatæ. naves totæ factæ ex robore, ad quamvis vim & contumeliam perferendam. transtræ ex pedalibus in latitudinem trabibus confixa clavis ferreis, digiti pollicis crassitudine. anchoræ, pro funibus, ferreis catenis revinctæ. pelles pro velis, alutæque tenuiter confectæ, sive propter lini inopiam, atque ejus usus inscientiam; sive, quod est magis verisimile, quod tantas tempestates Oceani, tantosque impetus ventorum sustineri, ac tanta onera navium regi velis non satis commode arbitrabantur. Cum his navibus nostræ classi ejusmodi congressus erat; ut una celeritate, & pulsu remorum præstarent; reliqua, pro loci natura, pro vi tempestatum, illis essent aptiora & accommodatiora. neq; enim his nostræ rostro nocere poterant: tanta in his erat firmitudo: neque propter altitudinem, facile telum adjiciebatur, & eadem de caussa minus incommode scopulis continebantur. accedebat, ut, quum sævire ventus cœpisset, & se vento dedissent, & tempestatem ferrent facilius, & in vadis consisterent tutius, & ab æstu derelictæ nihil saxa & cautes timerent. quarum rerum omnium nostris navibus casus erant extimescendi. Compluribus expugnatis opidis, Cæsar, ubi intellexit frustra tantum laborem sumi, neque hostium fugam captis opidis reprimi, neque his noceri posse, statuit exspectandam classem. quæ ubi convenit, ac primum ab hosti-

hostibus visa est; circiter CCXX naves eorum paratissimæ atque omni genere armorum ornatissimæ è portu profectæ nostris adversæ constiterunt. neque satis Bruto, qui classi præerat, neque tribunis mil. centurionibusque, quibus singulæ naves erant attributæ, constabat, quid agerent, aut quam rationem pugnæ insisterent. rostro enim noceri non posse cognoverant: turribus autem excitatis tamen has altitudo puppium ex barbaris navibus superabat; ut neque ex inferiore loco satis commode tela adjici possent, & missa à Gallis gravius acciderent. una erat magno usui res præparata à nostris, falces præacutæ, insertæ affixæque longuriis, non absimili forma muralium falcium. his quum funes, qui antennas ad malos destinabant, comprehensi adductique erant, navigio remis incitato prærumpebantur. quibus abscisis, antennæ necessario concidebant; ut, quum omnis Gallicis navibus spes in velis armamentisque consisteret, his ereptis, omnis usus navium uno tempore eriperetur. reliquum erat certamen positum in virtute; quæ nostri milites facile superabant, atque eo magis, quod in conspectu Cæsaris, atque omnis exercitus res gerebatur; ut nullum paullo fortius factum latere posset. omnes enim colles, & loca superiora, unde erat propinquus despectus in mare, ab exercitu tenebantur. disjectis, ut diximus, antennis, quum singulas binæ, aut ternæ naves circumsisterent, milites summa vi transcendere in hostium naves contendebant. quod postquam barbari fieri animadverterunt, expugnatis compluribus navibus, quum ei rei nullum reperiretur auxilium; fuga salutem petere contenderunt. ac, jam conversis in eam partem navibus, quo ventus ferebat, tanta subito malacia, ac tranquilli-

quillitas exstitit, ut se loco movere non possent. quæ quidem res ad negotium conficiendum maxime fuit opportuna. nam singulas nostri consectati expugnaverunt; ut perpaucæ ex omni numero, noctis interventu, ad terram pervenerint, quum ab hora fere IV, usque ad Solis occasum, pugnaretur. quo prœlio bellum Venetorum totiusque oræ maritimæ confectum est. nam quum omnis juventus, omnes etiam gravioris ætatis, in quibus aliquid consilii aut dignitatis fuit, eo convenerant; tum navium quod ubique fuerat, unum in locum coëgerant. quibus amissis, reliqui neque quo se reciperent, neque quemadmodum opida defenderent, habebant. itaque se, suaque omnia Cæsari dediderunt. in quos eo gravius Cæsar vindicandum statuit, quo diligentius in reliquum tempus à barbaris jus legatorum conservaretur. itaque, omni senatu necato, reliquos sub corona vendidit. Dum hæc in Venetis geruntur, Q. Titurius Sabinus cum his copiis, quas à Cæsare acceperat, in fines Vnellorum pervenit. his præerat Viridovix, ac summam imperii tenebat earum omnium civitatum, quæ defecerant; ex quibus exercitum, magnasque copias coëgerat. atque his paucis diebus Aulerci Eburovices, Lexoviique, senatu suo interfecto, quod auctores belli esse nolebant, portas clauserunt, seque cum Viridovice conjunxerunt; magnaque præterea multitudo undique ex Gallia perditorum hominum latronumque convenerat, quos spes prædandi, studiumque bellandi ab agricultura, & quotidiano labore revocabat. Sabinus idoneo omnibus rebus loco castris sese tenebat; quum Viridovix contra eum duum millium spatio consedisset, quotidieque productis copiis pugnandi potestatem faceret, ut jam non solum

lum hoſtibus in contemptionem Sabinus veniret, ſed etiam noſtrorum militum vocibus nonnihil carperetur: tantamque opinionem timoris præbuit, ut jam ad vallum caſtrorum hoſtes accedere auderent. id ea cauſſa faciebat, quod cum tanta multitudine hoſtium, præſertim eo abſente, qui ſummam imperii teneret, niſi æquo loco, aut opportunitate aliqua data, legato dimicandum non exiſtimabat. Hac confirmata opinione timoris, idoneum quendam hominem & callidum delegit Gallum, ex iis quos auxilii cauſſa ſecum habebat. huic magnis præmiis pollicitationibusque perſuadet, uti ad hoſtes tranſeat: quid fieri velit, edocet. qui ubi prô perfuga ad eos venit, timorem Romanorum proponit. quibus anguſtiis ipſe Cæſar à Venetis prematur, docet: neque longius abeſſe, quin proxima nocte Sabinus clam ex caſtris exercitum educat, & ad Cæſarem, auxilii ferendi cauſſa, proficiſcatur. quod ubi auditum eſt, conclamant omnes, occaſionem negotii bene gerendi amittendam non eſſe. ad caſtra iri oportere. Multæ res ad hoc conſilium Gallos hortabantur: ſuperiorum dierum Sabini cunctatio; perfugæ confirmatio; inopia cibariorum, cui rei parum diligenter ab his erat proviſum; ſpes Venetici belli; & quod ferè libenter homines, id quod volunt, credunt. iis rebus adducti non prius Veridovicem, reliquosque duces ex concilio dimittunt, quam ab his ſit conceſſum, arma uti capiant, & ad caſtra contendant. qua re conceſſa, læti, velut explorata victoria, ſarmentis virgultisque collectis, quibus foſſas Romanorum compleant, ad caſtra pergunt. locus erat caſtrorum editus, & paullatim ab imo acclivis; circiter paſſus cIↄ. huc magno curſu contenderunt, ut quam minimum ſpatii ad ſe colligendos

ligendos armandosque Romanis daretur, exanimatique pervenerunt. Sabinus suos hortatus cupientibus signum dat. impeditis hostibus, propter ea, quæ ferebant, onera, subito duabus portis eruptionem fieri jubet. factum est opportunitate loci, hostium inscitia ac defatigatione, virtute militum, ac superiorum pugnarum exercitatione, ut ne unum quidem nostrorum impetum ferrent, ac statim terga verterent. quos impeditos, integris viribus milites nostri consecuti, magnum numerum eorum occiderunt; reliquos, equites consectati, paucos, qui ex fuga evaserant, reliquerunt. sic, uno tempore, & de navali pugna Sabinus, & de Sabini victoria Cæsar certior factus est: civitatesque omnes se statim Titurio dediderunt. nam ut ad bella suscipienda Gallorum alacer ac promptus est animus; sic mollis ac minime resistens ad calamitates perferendas mens eorum est. Eodem fere tempore, P. Crassus, quum in Aquitaniam pervenisset, quæ pars, ut ante dictum est, & regionum latitudine, & multitudine hominum, ex tertia parte Galliæ est æstimanda, quum intelligeret in illis locis sibi bellum gerendum, ubi paucis ante annis L. Valerius Præconinus legatus, exercitu pulso, interfectus esset, atque unde L. Manilius Procos. impedimentis amissis, profugisset; non mediocrem sibi diligentiam adhibendam intelligebat. itaque, re frumentaria provisa, auxiliis, equitatuque comparato, multis præterea viris fortibus Tolosa, Carcasone & Narbone, quæ sunt civitates Galliæ provinciæ finitimæ, ex his regionibus nominatim evocatis, in Sotiatium fines exercitum introduxit. cujus adventu cognito Sotiates, magnis copiis coactis, equitatuque, quo plurimum valebant, in itinere agmen nostrum adorti

adorti primum equeſtre prœlium commiſerunt: deinde, equitatu ſuo pulſo, atque inſequentibus noſtris, ſubito pedeſtres copias, quas in convalle in inſidiis collocaverant, oſtenderunt. hi, noſtros disjectos adorti, prœlium renovaverunt. pugnatum eſt diu, atque acriter; quum Sotiates ſuperioribus victoriis freti in ſua virtute totius Aquitaniæ ſalutem poſitam putarent; noſtri autem, quid ſine Imperatore, & ſine reliquis legionibus, adoleſcentulo duce, efficere poſſent, perſpici cuperent: tandem tamen confecti vulneribus hoſtes terga vertere. quorum magno numero interfecto, Craſſus ex itinere opidum Sotiatium oppugnare cœpit. quibus fortiter reſiſtentibus, vineas turresque egit. illi, alias eruptione tentata, alias cuniculis ad aggerem vineasque actis, cujus rei ſunt longe periti ſſimi Aquitani, propterea quod multis locis apud eos ærariæ ſtructuræ ſunt; ubi, diligentia noſtrorum, nihil his rebus profici poſſe intellexerunt, legatos ad Craſſum mittunt; ſeque in deditionem ut recipiat, petunt. qua re impetrata, arma tradere juſſi, faciunt. atque in ea re omnium noſtrorum intentis animis, alia ex parte opidi Adcantuannus, qui ſummam imperii tenebat, cum DC devotis, quos illi Soldurios appellant; quorum hæc eſt condicio, ut omnibus in vita commodis una cum his fruantur, quorum ſe amicitiæ dediderint: ſi quid iis per vim accidat, aut eundem caſum una ferant, aut ſibi mortem conſciſcant. neque adhuc hominum memoria repertus eſt quiſquam, qui, eo interfecto, cujus ſe amicitiæ devoviſſet, mori recuſaret. cum iis Adcantuannus eruptionem facere conatus, clamore ab ea parte munitionis ſublato, quum ad arma milites concurriſſent, vehementerque ibi pugnatum eſſet, repulſus in opidum

eſt:

est: uti tamen eadem deditionis conditione uteretur, à Crasso impetravit. Armis, obsidibusque acceptis, Crassus in fines Vocatium, & Tarusatium profectus est. tum vero barbari commoti, quod opidum & natura loci, & manu munitum, paucis diebus, quibus eo ventum erat, expugnatum cognoverant, legatos quoquo versus dimittere, conjurare, obsides inter se dare, copias parare cœperunt. mittuntur etiam ad eas civitates legati, quæ sunt citerioris Hispaniæ, finitimæ Aquitaniæ: inde auxilia, ducesque accersuntur. quorum adventu magna cum auctoritate, & magna cum hominum multitudine bellum gerere conantur. Duces vero ii deliguntur, qui una cum Q. Sertorio omnes annos fuerant, summamque scientiam rei militaris habere existimabantur. ii consuetudine populi R. loca capere, castra munire, commeatibus nostros intercludere instituunt. quod ubi Crassus animadvertit, suas copias propter exiguitatem non facile diduci, hostem & vagari, & vias obsidere, & castris satis præsidii relinquere; ob eam caussam minus commode frumentum, commeatumque sibi supportari; in dies hostium numerum augeri; non cunctandum existimavit, quin pugna decertaret. hac re ad concilium delata, ubi omnes idem sentire intellexit, posterum diem pugnæ constituit. prima luce productis omnibus copiis, duplici acie instituta, auxiliis in mediam aciem conjectis; quid hostes consilii caperent, exspectabat. illi, etsi propter multitudinem, & veterem belli gloriam, paucitatemque nostrorum, se tuto dimicaturos existimabant; tamen tutius esse arbitrabantur, obsessis viis, commeatu intercluso, sine ullo vulnere victoria potiri: &, si propter inopiam rei frumentariæ Romani

sese

ſeſe recipere cœpiſſent, impeditos agmine, & ſub ſarcinis inferiores animo adoriri cogitabant. hoc conſilio probato ab ducibus, productis Romanorum copiis, ſeſe caſtris tenebant. hac re perſpecta, Craſſus, quum ſua cunctatione, atque opinione, timidiores hoſtes, noſtros milites alacriores ad pugnandum effeciſſet, atque omnium voces audirentur, exſpectari diutius non oportere, quin ad caſtra iretur; cohortatus ſuos, omnibus cupientibus, ad hoſtium caſtra contendit. ibi, quum alii foſſas complerent; alii, multis telis conjectis, defenſores vallo munitionibusque depellerent, auxiliaresque, quibus ad pugnam non multum Craſſus confidebat, lapidibus telisque ſubminiſtrandis, & ad aggerem ceſpitibus comportandis, ſpeciem atque opinionem pugnantium præberent; quum item ab hoſtibus conſtanter, ac non timide, pugnaretur, telaque ex loco ſuperiore miſſa non fruſtra acciderent; equites, circuitis hoſtium caſtris, Craſſo renunciaverunt, non eadem eſſe diligentia ab Decumana porta caſtra munita, facilemque aditum habere. Craſſus, equitum præfectos cohortatus, ut magnis præmiis pollicitationibusque ſuos excitarent, quid fieri velit, oſtendit. illi, ut erat imperatum, eductis quatuor cohortibus, quæ præſidio caſtris relictæ, integræ ab labore erant, & longiore itinere circumductis, ne ex hoſtium caſtris conſpici poſſent, omnium oculis mentibusque ad pugnam intentis, celeriter ad eas, quas diximus, munitiones pervenerunt; atque his protutis, prius in hoſtium caſtris conſtiterunt, quam plane ab his videri, aut, quid rei gereretur, cognoſci poſſet. tum vero, clamore ab ea parte audito, noſtri redintegratis viribus, quod plerumque in ſpe victoriæ accidere conſuevit, acrius impugnare

cœpe-

cœperunt. hostes undique circumventi, desperatis omnibus rebus, se per munitiones dejicere, & fuga salutem petere contenderunt. quos equitatus apertissimis campis consectatus, ex millium L numero, quæ ex Aquitania Cantabrisque venisse constabat, vix quarta parte relicta, multa nocte se in castra recipit. hac audita pugna, maxima pars Aquitaniæ sese Crasso dedidit, obsidesque ultro misit: quo in numero fuerunt Tarbelli, Bigerriones, Preciani, Vocates, Tarusates, Elusates, Garites, Ausci, Garumni, Sibutzates, Cocosatesque. paucæ ultimæ nationes, anni tempore confisæ, quod hiems suberat, id facere neglexerunt. Eodem fere tempore Cæsar, etsi prope exacta jam æstas erat, tamen, quod, omni Gallia pacata, Morini, Menapiique supererant, qui in armis essent, neque ad eum umquam legatos de pace misissent; arbitratus id bellum celeriter confici posse, eo exercitum adduxit; qui longe alia ratione, ac reliqui Galli, bellum gerere instituerunt. nam, quod intelligebant, maximas nationes, quæ prœlio contendissent, pulsas, superatasque esse; continentesque silvas ac paludes habebant; eo se, suaque omnia contulerunt. ad quarum initium silvarum quum pervenisset Cæsar, castraque munire instituisset; neque hostis interim visus esset; dispersis in opere nostris, subito ex omnibus partibus silvæ evolaverunt, & in nostros impetum fecerunt. nostri celeriter arma ceperunt, eosque in silvas repulerunt; &, compluribus interfectis, longius impeditioribus locis secuti, paucos ex suis deperdiderunt. reliquis deinceps diebus Cæsar silvas cædere instituit: &, ne quis inermibus imprudentibusque militibus ab latere impetus fieri posset; omnem eam materiam, quæ erat cæsa, conversam ad hostem

ſtem collocabat, & pro vallo ad utrumque latus exſtruebat. Incredibili celeritate magno ſpatio paucis diebus confecto, quum jam pecus atque extrema impedimenta ab noſtris tenerentur, ipſi denſiores ſilvas peterent; ejuſmodi tempeſtates ſunt conſecutæ, uti opus neceſſario intermitteretur, & continuatione imbrium, diutius ſub pellibus milites contineri non poſſent. itaque, vaſtatis omnibus eorum agris, vicis ædificiisque incenſis, Cæſar exercitum reduxit, & in Aulercis, Lexoviisque, reliquis item civitatibus, quæ proxime bellum fecerant, in hibernis collocavit.

LIBER IV.

A, quæ ſecuta eſt, hieme, qui fuit annus Cn. Pompeio, M. Craſſo Cos. Uſipetes Germani & item Tenchtheri, magna cum multitudine hominum, flumen Rhenum tranſierunt, non longe à mari, quo Rhenus influit. cauſſa tranſeundi fuit, quod ab Suevis complures annos exagitati, bello premebantur, & agricultura prohibebantur. Suevorum gens eſt longe maxima, & bellicoſiſſima Germanorum omnium. ii centum pagos habere dicuntur: ex quibus quotannis ſingula millia armatorum, bellandi cauſſa, ſuis ex finibus educunt. reliqui domi manent: pro ſe atque illis colunt. hi rurſus invicem anno poſt in armis ſunt: illi domi remanent. Sic neque agricultura, neque ratio, neque uſus belli intermittitur: ſed privati, ac ſeparati agri apud eos nihil eſt: neque longius anno remanere uno in loco, incolendi cauſſa, licet. neque multum frumento, ſed maximam partem lacte atque pecore vivunt, multumque ſunt in venationibus.

tionibus. quæ res & cibi genere, & quotidiana exercitatione, & libertate vitæ (quod à pueris nullo officio, aut disciplina assuefacti nihil omnino contra voluntatem faciant) & vires alit, & immani corporum magnitudine efficit. atque in eam se consuetudinem adduxerunt, ut locis frigidissimis neque vestitus, præter pelles, habeant quidquam, quarum propter exiguitatem, magna est corporis pars aperta; & laventur in fluminibus. mercatoribus est ad eos aditus, eo magis, ut quæ bello ceperint, quibus vendant, habeant; quam quo ullam rem ad se importari desiderent. quin etiam jumentis, quibus maxime Gallia delectatur, quæque impenso parat pretio, Germani importatis non utuntur; sed, quæ sunt apud eos nata prava atque deformia, hæc quotidiana exercitatione, summi ut sint laboris, efficiunt. equestribus prœliis sæpe ex equis desiliunt, ac pedibus prœliantur; equosque eodem remanere vestigio assuefaciunt; ad quos se celeriter, quum usus poscit, recipiunt. neque eorum moribus turpius quidquam, aut inertius habetur, quam ephippiis uti. itaque ad quemvis numerũ ephippiatorum equitum quamvis pauci adire audeant. vinum ad se omnino importari non sinunt, quod ea re ad laborem ferendum remollescere homines, atque effeminari arbitrantur. publice maximam putant esse laudem, quam latissime à suis finibus vacare agros: hac re significari, magnum numerum civitatium suam vim sustinere non potuisse. itaque una ex parte à Suevis circiter millia passuum DC agri vacare dicuntur. Ad alteram partem succedunt Ubii, quorum fuit civitas ampla atque florens, ut est captus Germanorum, & paullo, qui sunt ejusdem generis, etiam ceteris humaniores; propterea quod

Rhenum

Rhenum attingunt, multiq; ad eos mercatores ventitant, & ipsi propter propinquitatem Gallicis sunt moribus assuefacti. hos quum Suevi, multis sæpe bellis experti, propter amplitudinem, gravitatemque civitatis, finibus expellere non potuissent, tamen vectigales sibi fecerunt, ac multo humiliores, infirmioresque reddiderunt. In eadem caussa fuerunt Vsipetes, & Tenchtheri, quos supra diximus; qui complures annos Suevorum vim sustinuerunt. ad extremum tamen agris expulsi, & multis locis Germaniæ triennium vagati, ad Rhenum pervenerunt: quas regiones Menapii incolebant, & ad utramque ripam fluminis agros, ædificia, vicosq; habebant. sed tantæ multitudinis adventu perterriti, ex his ædificiis, quæ trans flumen habuerant, demigraverunt: & cis Rhenum dispositis præsidiis Germanos transire prohibebant. illi, omnia experti, quum neque vi contendere, propter inopiam navium; neque clam transire, propter custodias Menapiorum possent; reverti se in suas sedes regionesque simulaverunt. & tridui viam progressi rursus reverterunt: atque omni hoc itinere una nocte, equitatu confecto, inscios inopinantesque Menapios oppresserunt; qui de Germanorum discessu per exploratores certiores facti sine metu trans Rhenum in suos vicos remigraverant. his interfectis, navibusque eorum occupatis, priusquam ea pars Menapiorum, quæ citra Rhenum erat, certior fieret, flumen transierunt; atque omnibus eorum ædificiis occupatis, reliquam partem hiemis se eorum copiis aluerunt. His de rebus Cæsar certior factus, & infirmitatem Gallorum veritus, quod sunt in consiliis capiendis mobiles, & novis plerumque rebus student, nihil his committendum existimavit. est autem hoc Gallicæ consuetudi-

ſuetudinis; ut, & viatores etiam invitos conſiſtere cogant; &, quod quiſque eorum de quaque re audierit, aut cognoverit, quærant; & mercatores in opidis vulgus circumſiſtat; quibus ex regionibus veniant, quasque res ibi cognoverint, pronunciare cogant. his rumoribus atq; auditionibus permoti de ſummis ſæpe rebus conſilia ineunt: quorum eos è veſtigio pœnitere neceſſe eſt, quum incertis rumoribus ſerviant; & plerique ad voluntatem eorum ficta reſpondeant. Qua conſuetudine cognita Cæſar, ne graviori bello occurreret, maturius, quam conſueverat, ad exercitum proficiſcitur. eo quum veniſſet, ea, quæ fore ſuſpicatus erat, facta cognovit: miſſas legationes à nonnullis civitatibus ad Germanos; invitatosque eos, uti ab Rheno diſcederent; omniaque, quæ poſtulaſſent, ab ſe fore parata. qua ſpe adducti Germani latius jam vagabantur, & in fines Eburonum, & Condruſorum, qui ſunt Trevirorum clientes, pervenerant. Principibus Galliæ evocatis, Cæſar, ea, quæ cognoverat, diſſimulanda ſibi exiſtimavit: eorumque animis permulſis & confirmatis, equitatuque imperato, bellum cum Germanis gerere conſtituit. re frumentaria comparata, equitibusque delectis, iter in ea loca facere cœpit, quibus in locis Germanos eſſe audiebat. à quibus quum paucorum dierum iter abeſſet, legati ab iis venerunt. quorum hæc fuit oratio: Germanos neque priores populo R. bellum inferre; neque tamen recuſare, ſi laceſſantur, quin armis contendant: quod Germanorum conſuetudo hæc ſit à majoribus tradita, quicumque bellum inferant, reſiſtere, neque deprecari: hoc tamen dicere, veniſſe invitos, ejectos domo. ſi ſuam gratiam Romani velint, poſſe eis utiles eſſe amicos: vel ſibi agros attribuant, vel

patiantur eos tenere, quos armis possederint: sese unis Suevis concedere; quibus ne dii quidem immortales pares esse possint: reliquum quidem in terris esse neminem, quem non superare possint. Ad hæc Cæsar, quæ visum est, respondit. sed exitus fuit orationis: Sibi nullam cum his amicitiam esse posse, si in Gallia remanerent. neque verum esse, qui suos fines tueri non potuerint, alienos occupare: neque ullos in Gallia vacare agros, qui dari tantæ præsertim multitudini sine injuria possint. sed licere, si velint, in Vbiorum finibus considere; quorum sint legati apud se, & de Suevorum injuriis querantur, & à se auxilium petant. hoc se ab Vbiis impetraturum. Legati hæc se ad suos relaturos dixerunt; &, re deliberata, post diem tertium ad Cæsarem reversuros: interea, ne propius se castra moveret, petierunt. ne id quidem Cæsar ab se impetrari posse dixit. cognoverat enim magnam partem equitatus ab iis aliquot diebus ante prædandi, frumentandique caussa ad Ambivaritos trans Mosam missam. hos expectari equites, atque ejus rei caussa moram interponi arbitrabatur. Mosa profluit ex monte Vogeso, qui est in finibus Lingonum, & parte quadam Rheni recepta, quæ appellatur VValis, insulam efficit Batavorum. neque longius ab eo millibus passuum LXXX in Oceanum transit. Rhenus autem oritur ex Lepontiis, qui Alpes incolunt, & longo spatio per fines Nantuatium, Helvetiorum, Sequanorum, Mediomatricorum, Tribocorum, Trevirorum citatus fertur: &, ubi Oceano appropinquavit, in plures diffluit partes, multis ingentibusque insulis effectis, quarum pars magna à feris, barbarisque nationibus incolitur: ex quibus sunt, qui piscibus, atque ovis avium vivere existimantur: multisque capi-

capitibus in Oceanum influit. Cæſar, quum ab hoſte non amplius paſſuum XII millibus abeſſet, ut erat conſtitutum, ad eum legati revertuntur. qui in itinere congreſſi magnopere, ne longius progrederetur, orabant. quum id non impetraſſent, petebant, uti ad eos equites, qui agmen anteceſſiſſent, præmitteret, eosque pugna prohiberet; ſibique uti poteſtatem faceret in Vbios legatos mittendi. quorum ſi principes ac ſenatus ſibi jurejurando fidem feciſſent, ea conditione, quæ à Cæſare ferretur, ſe uſuros oſtendebant. ad has res conficiendas ſibi tridui ſpatium daret. hæc omnia Cæſar eodem illo pertinere arbitrabatur, ut, tridui mora interpoſita, equites eorum, qui abeſſent, reverterentur: tamen ſeſe non longius millibus paſſuum IV aquationis cauſſa proceſſurum eo die dixit: huc poſtero die quam frequentiſſimi convenirent, ut de eorum poſtulatis cognoſceret. Interim ad præfectos, qui cum omni equitatu anteceſſerant, mittit, qui nunciarent, ne hoſtes prœlio laceſſerent; &, ſi ipſi laceſſerentur, ſuſtinerent, quoad ipſe cum exercitu propius acceſſiſſet. At hoſtes, ubi primum noſtros equites conſpexerunt, quorum erat V millium numerus, quum ipſi non amplius DCCC equites haberent, quod ii, qui frumentandi cauſſa ierant trans Moſam, nondum redierant; nihil noſtris timentibus, quod legati eorum paullo ante à Cæſare diſceſſerant, atque iis dies induciis erat ab iis petitus, impetu facto, celeriter noſtros perturbaverunt; rurſus, reſiſtentibus noſtris, conſuetudine ſua, ad pedes deſilierunt, ſuffoſſisque equis, compluribusque noſtris dejectis, reliquos in fugam conjecerunt; atque ita perterritos egerunt, ut non prius fuga deſiſterent, quam in conſpectum agminis noſtri veniſſent. In

eo prœlio ex equitibus nostris interficiuntur IV & LXX. in his vir fortissimus Piso Aquitanus, amplissimo genere natus, cujus avus in civitate sua regnum obtinuerat, amicus ab senatu nostro appellatus. hic, quum fratri intercluso ab hostibus auxilium ferret, illum periculo eripuit; ipse, equo vulnerato, dejectus, quoad potuit, fortissime restitit. quum circumventus, multis vulneribus acceptis, cecidisset; atque id frater, qui jam prœlio excesserat, procul animadvertisset, incitato equo, sese hostibus obtulit, atque interfectus est. Hoc facto prœlio, Cæsar neque jam sibi legatos audiendos, neque conditiones accipiendas arbitrabatur ab iis, qui, per dolum atque insidias, petita pace, ultro bellum intulissent. expectare vero dum hostium copiæ augerentur, equitatusque reverteretur, summæ dementiæ esse judicabat; & cognita Gallorum infirmitate, quantum jam apud eos, hostes uno prœlio auctoritatis essent consecuti, sentiebat: quibus ad consilia capienda nihil spatii dandum existimabat. his constitutis rebus, & consilio cum legatis & quæstore communicato, ne quem diem pugnæ prætermitteret; opportunissima res accidit, quod postridie ejus diei mane eadem & perfidia, & simulatione usi [Germani] frequentes, omnibus principibus, maioribusque natu adhibitis, ad eum in castra venerunt; simul, ut dicebatur, sui purgandi caussa; quod contra, atque esset dictum, & ipsi petissent, prœlium pridie commisissent: simul, ut, si quid possent, de induciis fallendo impetrarent. quos sibi Cæsar oblatos gavisus retineri jussit: ipse omnes copias castris eduxit; equitatum, quod recenti prœlio perterritum esse existimabat, agmen subsequi jussit. acie triplici instituta, & celeriter IIX millium itinere

nere confecto, prius ad hostium castra pervenit, quam, quid ageretur, Germani sentire possent. qui, omnibus rebus subito perterriti, & celeritate adventus nostri, & discessu suorum, neque consilii habendi, neque arma capiendi spatio dato; perturbantur, copiasne adversus hostem educere, an castra defendere, an fuga salutem petere, præstaret. quorum timor quum fremitu & concursu significaretur, milites nostri, pristini diei perfidia incitati, in castra irruperunt. quorum qui celeriter arma capere potuerunt, paullisper nostris restiterunt, atque inter carros impedimentaque prœlium commiserunt. at reliqua multitudo puerorum, mulierumque (nam cum omnibus suis domo excesserant, Rhenumque transierant) passim fugere cœpit. ad quos consectandos Cæsar equitatum misit. Germani post tergum clamore audito, quum suos interfici viderent, armis abjectis, signisque militaribus relictis, se ex castris ejecerunt; & quum ad confluentem Mosæ & Rheni pervenissent, reliqua fuga desperata, magno numero interfecto, reliqui se in flumen præcipitaverunt; atque ibi, timore, lassitudine, & vi fluminis oppressi, perierunt. nostri ad unum omnes incolumes, perpaucis vulneratis, ex tanti belli timore, quum hostium numerus capitum CDXXX millium fuisset, se in castra receperunt. Cæsar iis, quos in castris retinuerat, discedendi potestatem fecit. illi supplicia cruciatusq; Gallorum veriti, quorum agros vexaverant, remanere se apud eum velle dixerunt. iis Cæsar libertatem concessit. Germanico bello confecto, multis de caussis Cæsar statuit sibi Rhenum esse transeundum: quarum illa fuit justissima, quod quum videret Germanos tam facile impelli, ut in Galliam venirent, suis quoque rebus eos ti-

mere voluit, quum intelligerent, & posse, & audere populi R. exercitum Rhenum transire. Accessit etiam quod illa pars equitatus Vsipetum, & Tenchtherorum, quam supra commemoravi prædandi, frumentandique caussa Mosam transisse, neque prœlio interfuisse, post fugam suorum se trans Rhenum in fines Sigambrorum receperat, seque cum iis conjunxerat. ad quos quum Cæsar nuncios misisset, qui postularent, eos, qui sibi, Galliæque bellum intulissent, uti sibi dederent, responderunt: Populi R. imperium Rhenum finire: si, se invito, Germanos in Galliam transire non æquum existimaret; cur sui quidquam esse imperii, aut potestatis trans Rhenum postularet? Vbii autem, qui uni ex transrhenanis ad Cæsarem legatos miserant, amicitiam fecerant, obsides dederant, magnopere orabant, ut sibi auxilium ferret, quod graviter ab Suevis premerentur; vel, si id facere occupationibus Reip. prohiberetur, exercitum modo Rhenum transportaret: id sibi ad auxilium, spemque reliqui temporis satis futurum. tantum esse nomen apud eos, atque opinionem exercitus Romani, Ariovisto pulso, & hoc novissimo prœlio facto, etiam ad ultimas Germanorum nationes, uti opinione, & amicitia populi R. tuti esse possint. navium magnã copiam ad transportandum exercitum pollicebantur. Cæsar his de caussis, quas commemoravi, Rhenum transire decreverat: sed navibus transire neque satis tutum esse arbitrabatur, neque suæ, neque populi R. dignitatis esse statuebat. itaque etsi summa difficultas faciundi pontis proponebatur, propter latitudinem, rapiditatem, altitudinemque fluminis; tamen id sibi contendendum, aut aliter non transducendum exercitum existimabat. Rationem igi-

tur pontis hanc instituit. Tigna bina sesquipedali a paullum ab imo praeacuta, dimensa ad altitudinem fluminis, intervallo pedum duorum inter se jungebat. haec cum machinationibus demissa in flumen defixerat, fistucisque adegerat, non sublicae modo directa ad perpendiculum, sed prona, ac fastigiata, ut secundum naturam fluminis procumberent. his item contraria duo ad eundem modum juncta, intervallo pedum quadragenum ab inferiore parte contra vim atque impetum fluminis conversa statuebat: haec utraque bipedalibus trabibus immissis, quantum eorum tignorum junctura distabat, binis utrimque fibulis ab extrema parte distinebantur. quibus disclusis, atque in contrariam partem revinctis, tanta erat operis firmitudo, atque ea rerum natura, ut, quo major vis aquae se incitavisset, hoc arctius illigata tenerentur. haec directa materia injecta contexebantur, ac longuriis, cratibusque consternebantur. ac nihilo secius sublicae ad inferiorem partem fluminis obliquae adigebantur; quae, pro pariete subjectae, & cum omni opere conjunctae, vim fluminis exciperent: & alia item supra pontem mediocri spatio: ut, si arborum trunci, sive naves, dejiciendi operis caussa, essent à barbaris missae, his defensoribus earum rerum vis minueretur, neu ponti nocerent. Diebus x, quibus materia coepta erat comportari, omni opere effecto, exercitus transducitur. Caesar, ad utramque partem pontis firmo praesidio relicto, in fines Sigambrorum contendit. interim à compluribus civitatibus ad eum legati veniunt, quibus pacem, atque amicitiam petentibus, liberaliter respondit, obsidesq; ad se adduci jubet. Sigambri ex eo tempore, quo pons institui coeptus est, fuga comparata, hortantibus iis, quos ex

Tenchtheris atque Vſipetibus apud ſe habebant, finibus ſuis exceſſerant, ſuaque omnia exportaverant, ſeque in ſolitudinem ac ſilvas abdiderant. Cæſar paucos dies in eorum finibus moratus, omnibus vicis ædificiiſque incenſis, frumentiſque ſuccifis, ſe in fines Vbiorum recepit, atque his auxilium ſuum pollicitus, ſi à Suevis premerentur, hæc ab iis cognovit: Suevos, poſtquam per exploratores pontem fieri comperiſſent, more ſuo, conſilio habito, nuncios in omnes partes dimiſiſſe, uti de opidis demigrarent, liberos, uxores, ſuaque omnia in ſilvas deponerent: atque omnes, qui arma ferre poſſent, unum in locum convenirent: hunc eſſe delectum medium fere regionum earum, quas Suevi obtinerent: ibi Romanorum adventum expectare, atque ibi decertare conſtituiſſe. quod ubi Cæſar comperit, omnibus his rebus confectis, quarum rerum cauſſa exercitum tranſducere conſtituerat, ut Germanis metum injiceret, ut Sigambros ulciſceretur, ut Vbios obſidione liberaret: diebus omnino XIIX trans Rhenum conſumptis, ſatis & ad laudem, & ad utilitatem profectum arbitratus, ſe in Galliam recepit, pontemque reſcidit. exigua parte æſtatis reliqua, Cæſar, etſi in iis locis, quod omnis Gallia ad Septentrionem vergit, maturæ ſunt hiemes, tamen in Britanniam proficiſci contendit, quod omnibus fere Gallicis bellis, hoſtibus noſtris inde ſubminiſtrata auxilia intelligebat: &, ſi tempus anni ad bellum gerendum deficeret; tamen magno ſibi uſui fore arbitrabatur, ſi modo inſulam adiſſet, genus hominum perſpexiſſet, loca, portus, aditus cognoviſſet: quæ omnia fere Gallis erant incognita. neque enim temere præter mercatores illo adit quiſquam: neque iis ipſis quidquam, præter oram mariti-

maritimam, atque eas regiones, quæ sunt contra Galliam, notum est. itaque, convocatis ad se undique mercatoribus, neque quanta esset insulæ magnitudo; neque quæ, aut quantæ nationes incolerent, neque quem usum belli haberent, aut quibus institutis uterentur, neque qui essent ad majorum navium multitudinem idonei portus reperire poterat. ad hæc cognoscenda, prius quam periculum faceret, idoneum esse arbitratus C. Volusenum, cum navi longa præmittit. huic mandat, ut, exploratis omnibus rebus, ad se quam primum revertatur. ipse, cum omnibus copiis, in Morinos proficiscitur; quod inde erat brevissimus in Britanniam transjectus. huc naves undique ex finitimis regionibus, &, quam superiore æstate ad Veneticum bellum fecerat classem, jubet convenire. interim, consilio ejus cognito, & per mercatores perlato ad Britannos, à compluribus ejus insulæ civitatibus ad eum legati veniunt, qui polliceantur, obsides dare, atque imperio populi R. obtemperare. Quibus auditis, liberaliter pollicitus, hortatusque ut in ea sententia permanerent, eos domum remisit. & cum his una Comium, quem ipse, Atrebatibus superatis, regem ibi constituerat, cujus & virtutem, & consilium probabat, & quem sibi fidelem arbitrabatur, cujusque auctoritas in his regionibus magna habebatur, mittit. huic imperat, quas possit, adeat civitates; horteturque, ut populi R. fidem sequantur; seque celeriter eo venturum nunciet. Volusenus, perspectis regionibus, quantum ei facultatis dari potuit, qui navi egredi, ac se barbaris committere non auderet, v die ad Cæsarem revertitur: quæque ibi perspexisset, renunciat. Dum in his locis Cæsar navium parandarum caussà moratur, ex magna parte Morinorum

 ad

ad eum legati venerunt, qui se de superioris temporis consilio excusarent; quod homines barbari, & nostræ consuetudinis imperiti, bellum populo R. fecissent, seque ea, quæ imperasset, facturos pollicerentur. hoc sibi satis opportune Cæsar accidisse arbitratus, quod neque post tergum hostem relinquere volebat; neque belli gerendi, propter anni tempus, facultatem habebat; neque has tantularum rerum occupationes sibi Britanniæ anteponendas judicabat; magnum his numerum obsidum imperat. quibus adductis, eos in fidem recepit, navibus circiter LXXX onerariis coactis, contractisque, quod satis esse ad duas legiones transportandas existimabat: quidquid præterea navium longarum habebat, quæstori, legatis, præfectisque distribuit. huc accedebant XIIX onerariæ naves, quæ ex eo loco millibus passuum IIX vento tenebantur, quo minus in eundem portum pervenire possent. has equitibus distribuit; reliquum exercitum Q. Titurio Sabino, & L. Aurunculeio Cottæ, legatis, in Menapios, atque in eos pagos Morinorum, ab quibus ad eum legati non venerant, deducendum dedit. P. Sulpicium Rufum legatum cum eo præsidio, quod satis esse arbitrabatur, portum tenere jussit. His constitutis rebus, nactus idoneam ad navigandum tempestatem, tertia fere vigilia solvit, equitesque in ulteriorem portum progredi, & naves conscendere, ac se sequi, jussit: ab quibus quum paullo tardius esset administratum, ipse hora circiter diei IV cum primis navibus Britanniam attigit: atque ibi in omnibus collibus expositas hostium copias armatas conspexit. cujus loci hæc erat natura: adeo montibus angustis mare continebatur, uti ex locis superioribus in litus telum adjici posset. hunc ad
egre-

egrediendum nequaquam idoneum arbitratus locum, dum reliquæ naves eo convenirent, ad horam IX, in anchoris expectavit. interim legatis, tribunisque mil. convocatis, & quæ ex Voluseno cognovisset; & quæ fieri vellet, ostendit: monuitque, ut rei militaris ratio, maxime ut res maritimæ postularent (ut quæ celerem, atque instabilem motum haberent) ad nutum & ad tempus, omnes res ab iis administrarentur. his dimissis, & ventum, & æstum uno tempore nactus secundum, dato signo, & sublatis anchoris, circiter millia passuum IIX ab eo loco progressus, aperto ac plano litore naves constituit. at barbari, consilio Romanorum cognito, præmisso equitatu, & essedariis, quo plerumque genere in prœliis uti consuerunt, reliquis copiis subsecuti, nostros navibus egredi prohibebant. erat ob has caussas summa difficultas, quod naves propter magnitudinem, nisi in alto, constitui non poterant. militibus autem, ignotis locis, impeditis manibus, magno & gravi onere armorum pressis, simul & navibus desiliendum, & fluctibus consistendum, & cum hostibus erat pugnandum; quum illi aut ex arido, aut paullulum in aquam progressi, omnibus membris expediti, notissimis locis, audacter tela conjicerent, & equos insuefactos incitarent. quibus rebus nostri perterriti, atque hujus omnino generis pugnæ imperiti, non omnes eadem alacritate, ac studio, quo in pedestribus uti prœliis consueverant, utebantur. quod ubi Cæsar animadvertit, naves longas, quarum & species erat barbaris inusitatior, & motus ad usum expeditior, paullulum removeri ab onerariis navibus, & remis incitari, & ad latus apertum hostium constitui, atque inde fundis, tormentis, sagittis, hostes propelli,

pelli, ac submoveri jussit: quæ res magno usui nostris fuit. nam & navium figura, & remorum motu, & inusitato genere tormentorum permoti barbari, constiterunt; ac paullum modo pedem retulerunt. at, nostris militibus cunctantibus, maxime propter altitudinem maris, qui x legionis aquilam ferebat, contestatus deos, ut ea res legioni feliciter eveniret: Desilite, inquit, milites, nisi vultis aquilam hostibus prodere. ego certe meum Reip. atque Imperatori officium præstitero. hoc quum magna voce dixisset se ex navi projecit, atque in hostes aquilam ferre cœpit. tum nostri cohortati inter se, ne tantum dedecus admitteretur, universi ex navi desilierunt. hos item alii ex proximis navibus quum conspexissent, subsecuti, hostibus appropinquarunt. pugnatum est ab utrisque acriter. nostri tamen, quod neque ordines servare, neque firmiter insistere, neque signa subsequi poterant, atque alius alia ex navi, quibuscumque signis occurrerat, se aggregabat; magnopere perturbabantur. hostes vero, notis omnibus vadis, ubi ex litore aliquos singulares ex navi egredientes conspexerant, incitatis equis, impeditos adoriebantur. plures paucos circumsistebant; alii ab latere aperto, in universos tela conjiciebant. quod quum animadvertisset Cæsar, scaphas longarum navium, item speculatoria navigia militibus compleri iussit: &, quos laborantes conspexerat, iis subsidia summittebat. nostri, simul atque in arido constiterunt, suis omnibus consecutis, in hostes impetum fecerunt, atque eos in fugam dederunt; neque longius prosequi potuerunt, quod equites cursum tenere, atque insulam capere non potuerant. hoc unum ad pristinam fortunam Cæsari defuit. hostes prœlio superati, simul atque se ex fuga recepe-

receperunt, ſtatim ad Cæſarem legatos de pace miſerunt: obſides daturos, quæque imperaſſet, ſeſe facturos, polliciti ſunt. una cum his legatis Comius Atrebas venit, quem ſupra demonſtraveram à Cæſare in Britanniam præmiſſum. hunc illi è navi egreſſum, quum ad eos Imperatoris mandata perferret, comprehenderant, atque in vincula conjecerant. tunc, facto prœlio, remiſerunt; & in petenda pace ejus rei culpam in multitudinem contulerunt, &, propter imprudentiam, ut ignoſceretur, petiverunt. Cæſar queſtus, quod, quum ultro in continentem legatis miſſis pacem à ſe petiſſent, bellum ſine cauſſa intuliſſent, ignoſcere imprudentiæ dixit; obſideſque imperavit: quorum illi partem ſtatim dederunt; partem ex longinquioribus locis acceſſitam paucis diebus ſeſe daturos dixerunt. interea ſuos remigrare in agros juſſerunt: principeſque undique convenere, & ſe, civitateſque ſuas Cæſari commendarunt. his rebus pace firmata, poſt diem IV, quam eſt in Britanniam ventum, naves XIIX, de quibus ſupra demonſtratum eſt, quæ equites ſuſtulerant, ex ſuperiore portu leni vento ſolverunt. quæ quum appropinquarent Britanniæ; & ex caſtris viderentur, tanta tempeſtas ſubito coorta eſt, ut nulla earum curſum tenere poſſet: ſed aliæ eodem, unde erant profectæ, referrentur, aliæ ad inferiorem partem inſulæ, quæ eſt propius Solis occaſum, magno ſui cum periculo dejicerentur. quæ tamen, anchoris jactis, cum fluctibus complerentur, neceſſario, adverſa nocte in altum provectæ, continentem petiverunt. Eadem nocte accidit, ut eſſet Luna plena, quæ dies maritimos æſtus maximos in Oceano efficere conſuevit: noſtriſque id erat incognitum. ita uno tempore & longas naves, quibus Cæſar exerci-

exercitum transportandum curaverat, quasque in aridum subduxerat, æstus complebat: & onerarias, quæ ad anchoras erant deligatæ, tempestas afflictabat. neque ulla nostris facultas aut administrandi, aut auxiliandi dabatur. compluribus navibus fractis, reliquæ quum essent, funibus, anchoris, reliquisque armamentis amissis, ad navigandum inutiles; magna, id quod necesse erat accidere, totius exercitus perturbatio facta est. neque enim naves erant aliæ, quibus reportari possent; & omnia deerant, quę ad reficiendas eas usui sunt, &, quod omnibus constabat hiemare in Gallia oportere, frumentum his in locis in hiemem provisum non erat. Quibus rebus cognitis, principes Britanniæ, qui post prœlium ad ea, quæ jusserat Cæsar, facienda convenerant, inter se collocuti, quum equites, & naves, & frumentum Romanis deesse intelligerent, & paucitatem militum ex castrorum exiguitate cognoscerent; quæ hoc erant etiam angustiora, quod sine impedimentis Cæsar legiones transportaverat: optimum factu esse duxerunt, rebellione facta, frumento, commeatuque nostros prohibere, & rem in hiemem producere; quod, his superatis, aut reditu interclusis, neminem postea belli inferendi caussa in Britanniam transiturum confidebant. itaque, rursus conjuratione facta, paullatim ex castris discedere, ac suos clam ex agris deducere cœperunt. At Cæsar, etsi nondum eorum consilia cognoverat, tamen & ex eventu navium suarum, & ex eo, quod obsides dare intermiserant, fore id, quod accidit, suspicabatur. itaque ad omnes casus subsidia comparabat. nam & frumentum ex agris in castra quotidie conferebat; &, quæ gravissime afflictæ erant naves, earum materia atque ære ad reliquas reficien-

das utebatur; &, quæ ad eas res erant usui, ex continenti comportari jubebat. itaque, quum id summo studio à militibus administraretur, XII navibus amissis, reliquis ut navigari commode posset, effecit. Dum ea geruntur, legione, ex consuetudine, una frumentatum missà, quæ appellabatur VII, neque ulla ad id tempus belli suspicione interposita, quum pars hominum in agris remaneret; pars etiam in castra ventitaret, ii, qui pro portis castrorum in statione erant, Cæsari renunciaverunt, pulverem majorem, quam consuetudo ferret, in ea parte videri, quam in partem legio iter fecisset. Cæsar, id quod erat, suspicatus, aliquid novi à barbaris initum consilii, cohortes, quæ in stationibus erant, secum in eam partem proficisci, duas in stationem succedere, reliquas armari, & confestim se subsequi, jussit. quum paullo longius à castris processisset; suos ab hostibus premi, atque ægre sustinere, & conferta legione ex omnibus partibus tela conjici animadvertit. nam quod omni ex reliquis partibus demesso frumento, una pars erat reliqua; suspicati hostes huc nostros esse venturos, noctu in silvis delituerant. tum dispersos, depositis armis, in metendo occupatos subito adorti, paucis interfectis, reliquos incertis ordinibus perturbaverant: simul equitatu, atque essedis circumdederant. genus hoc est ex essedis pugnæ: primo per omnes partes perequitant, & tela conjiciunt, atque ipso terrore equorum, & strepitu rotarum, ordines plerumque perturbant: & quum se inter equitum turmas insinuavere, ex essedis desiliunt, & pedibus prœliantur. aurigæ interim paullum è prœlio excedunt, atque ita se collocant, ut, si illi à multitudine hostium premantur, expeditum ad suos receptum habeant. ita mobilitatem equi-

equitum, ſtabilitatem peditum in prœliis præſtant; ac tantum uſu quotidiano, & exercitatione efficiunt, ut in declivi, ac præcipiti loco incitatos equos ſuſtinere, & brevi moderari, ac flectere, & per temonem percurrere, & in jugo inſiſtere, & inde ſe in currus citiſſime recipere conſueverint. quibus rebus, perturbatis noſtris novitate pugnæ, tempore opportuniſſimo Cæſar auxilium tulit. namque ejus adventu hoſtes conſtiterunt, noſtri ex timore ſe receperunt. quo facto, ad laceſſendum hoſtem, & committendum prœlium, alienum eſſe tempus arbitratus, ſuo ſe loco continuit; &, brevi tempore intermiſſo, in caſtra legiones reduxit. dum hæc geruntur, noſtris omnibus occupatis, qui erant in agris, reliqui diſceſſerunt. ſecutæ ſunt continuos dies complures tempeſtates; quæ & noſtros in caſtris continerent, & hoſtem à pugna prohiberent. interim barbari nuncios in omnes partes dimiſerunt; paucitatemque noſtrorum militum ſuis prædicaverunt; &, quanta prædæ faciendæ, atque in perpetuum ſui liberandi facultas daretur, ſi Romanos caſtris expuliſſent, demonſtraverunt. his rebus celeriter magna multitudine peditatus equitatusque coacta, ad caſtra venerunt. Cæſar, etſi idem, quod ſuperioribus diebus acciderat, fore videbat, ut, ſi eſſent hoſtes pulſi, celeritate periculum effugerent; tamen nactus equites circiter xxx, quos Comius Atrebas, de quo ante dictum eſt, ſecum tranſportaverat, legiones in acie pro caſtris conſtituit. commiſſo prœlio, diutius noſtrorum militum impetum hoſtes ferre non potuerunt, ac terga verterunt: quos tanto ſpatio ſecuti, quantum curſu & viribus efficere potuerunt, complures ex iis occiderunt; deinde omnibus longe lateque ædificiis incenſis, ſe

in

in castra receperunt. Eodem die legati ab hostibus missi ad Cæsarem de pace venerunt. his Cæsar numerum obsidum, quem antea imperaverat, duplicavit; eosque in continentem adduci jussit, quod, propinqua die æquinoctii, infirmis navibus hiemi navigationem subjiciendam non existimabat. ipse idoneam tempestatem nactus, paullo post mediam noctem naves solvit. quæ omnes incolumes ad continentem pervenerunt. ex his onerariæ II eosdem portus, quos reliquæ, capere non potuerunt, sed paullo infra delatæ sunt. quibus ex navibus, quum essent expositi milites circiter CCC, atque in castra contenderent; Morini, quos Cæsar, in Britanniam proficiscens, pacatos reliquerat, spe prædæ adducti, primo non ita magno suorum numero circumsteterunt; ac, si sese interfici nollent, arma ponere jusserunt. quum illi, orbe facto, sese defenderent, celeriter ad clamorem hominum circiter millia VI convenerunt. qua re nunciata, Cæsar omnem ex castris equitatum suis auxilio misit. interim nostri milites impetum hostium sustinuerunt; atque amplius horis fortissime IV pugnaverunt, &, paucis vulneribus acceptis, complures ex iis occiderunt. postea vero quam equitatus noster in conspectum venit; hostes, abjectis armis, terga verterunt; magnusque eorum numerus est occisus. Cæsar, postero die, T. Labienum legatum cum iis legionibus, quas ex Britannia reduxerat, in Morinos, qui rebellionem fecerant, misit. qui quum propter siccitates paludum, quo se reciperent, non haberent; quo perfugio superiore anno fuerant usi; omnes fere in potestatem Labieni venerunt. At Q. Titurius, & L. Cotta legati, qui in Menapiorum fines legiones duxerant, omnibus eorum agris vastatis, frumen-

tis ſuccifis, ædificiisque incenſis; quod Menapii omnes ſe in denſiſſimas ſilvas abdiderant, ad Cæſarem ſe receperunt. Cæſar in Belgis omnium legionum hiberna conſtituit. eo duæ omnino civitates ex Britannia obſides miſerunt: reliquæ neglexerunt. His rebus geſtis, ex litteris Cæſaris dierum x x ſupplicatio à ſenatu decreta eſt.

LIBER V.

LVcio Domitio, Ap. Claudio Coss. diſcedens ab hibernis Cæſar in Italiam, ut quotannis facere inſtituerat, legatis imperat, quos legionibus præfecerat, uti quamplurimas poſſent hieme naves ædificandas, veteresque reficiendas curarent. earum modum, formamque demonſtrat. ad celeritatem onerandi, ſubductionesque paullo facit humiliores, quam quibus noſtro mari uti conſuevimus; atque id eo magis, quod, propter crebras commutationes æſtuum; minus magnos ibi fluctus fieri cognoverat: ad onera, & ad multitudinem jumentorum tranſportandam paullo latiores, quam quibus in reliquis utimur maribus. has omnes actuarias imperat fieri: quam ad rem humilitas multum adjuvat. ea, quæ ſunt uſui ad armandas naves, ex Hiſpania apportari jubet. ipſe, conventibus Galliæ citerioris peractis, in Illyricum proficiſcitur, quod à Piruſtis finitimam partem provinciæ incurſionibus vaſtari audiebat. eo quum veniſſet, civitatibus milites imperat: certumque in locum convenire jubet. qua re nunciata, Piruſtæ legatos ad eum mittunt, qui doceant, nihil earum rerum publico factum conſilio: ſeſeque paratos eſſe demonſtrant, omnibus rationibus de injuriis ſatisfacere

facere. accepta oratione eorum, Cæsar obsides imperat, eosque ad certam diem adduci jubet. nisi ita fecerint, sese bello civitatem persecuturum demonstrat. iis ad diem adductis, ut imperaverat, arbitros inter civitates dat, qui litem æstiment, pœnamque constituant. His confectis rebus, conventibusque peractis, in citeriorem Galliam revertitur, atque inde ad exercitum proficiscitur. Eo quum venisset, circuitis omnibus hibernis, singulari militum, studio, in summa rerum omnium inopia, circiter DC ejus generis, cujus supra demonstravimus, naves, & longas XXVIII invenit constructas, neque multum abesse [ab eo] quin paucis diebus deduci possent. collaudatis militibus, atque iis, qui negotio præfuerant, quid fieri velit, ostendit: atque omnes ad portum Itium convenire jubet: quo ex portu commodissimum in Britanniam transjectum æsse cognoverat, circiter millium passuum XXX à continenti. huic rei quod satis esse visum est militum, relinquit. ipse cum legionibus expeditis IV, & equitibus DCCC in fines Trevirorum proficiscitur: quod hi neque ad concilia veniebant, neque imperio parebant, Germanosque transrhenanos sollicitare dicebantur. hæc civitas longe plurimum totius Galliæ equitatu valet, magnasque habet copias peditum, Rhenumque, ut supra demonstravimus, tangit. in ea civitate duo de principatu inter se contendebant, Indutiomarus, & Cingetorix: ex quibus alter, simulatque de Cæsaris legionumque adventu cognitum est, ad eum venit; se suosque omnes in officio futuros, neque ab amicitia populi R. defecturos, confirmavit; quæque in Treviris gererentur, ostendit. at Indutiomarus equitatum peditatumque cogere: iisque qui per ætatem in armis

esse

esse non poterant, in silvam Arduennam abditis, quæ ingenti magnitudine per medios fines Trevirorum à flumine Rheno ad initium Rhemorum pertinet, bellum parare instituit. sed postea quam nonnulli principes ex ea civitate, & familiaritate Cingetorigis adducti, & adventu nostri exercitus perterriti ad Cæsarem venerunt, & de suis privatim rebus ab eo petere cœperunt, quoniam civitati consulere non possent; veritus, ne ab omnibus desereretur, [Induciomarus] legatos ad Cæsarem mittit, sese idcirco à suis discedere, atque ad eum venire noluisse, quo facilius civitatem in officio contineret, ne omnis nobilitatis discessu, plebs propter imprudentiam laberetur: itaque civitatem in sua potestate esse: seque, si Cæsar permitteret, ad eum in castra venturum, & suas, civitatisque fortunas ejus fidei permissurum. Cæsar, etsi intelligebat, qua de caussa ea dicerentur, quæque eum res ab instituto consilio deterreret, tamen, ne æstatem in Treviris consumere cogeretur, omnibus rebus ad Britannicum bellum comparatis, Induciomarum ad secum cc obsidibus venire jussit. his adductis, & in iis filio, propinquisque ejus omnibus, quos nominatim evocaverat, consolatus Induciomarum, hortatusque est, uti in officio permaneret: nihilo tamen secius principibus Trevirorum ad se convocatis, eos sigillatim Cingetorigi conciliavit. quod quum merito ejus à se fieri intelligebat; tum magni interesse arbitrabatur, ejus auctoritatem inter suos quamplurimum valere, cujus tam egregiam in se voluntatem perspexisset. id factum graviter tulit Induciomarus, suam gratiam inter suos minui: &, qui jam ante inimico in nos animo fuisset, multo gravius hoc dolore exarsit. Iis rebus constitutis, Cæsar

ſar ad portum Itium cum legionibus pervenit. ibi cognoſcit XL naves, quæ in Meldis factæ erant, tempeſtate rejectas, tenere curſum non potuiſſe, atque eodem, unde erant profectæ, relatas: reliquas paratas ad navigandum, atque omnibus rebus inſtructas invenit. Eodem equitatus totius Galliæ convenit, numero millium IV, principesque ex omnibus civitatibus; ex quibus perpaucos, quorum in ſe fidem perſpexerat, relinquere in Gallia, reliquos obſidum loco ſecum ducere decreverat: quod, quum ipſe abeſſet, motum Galliæ verebatur. erat una cum ceteris Dumnorix Æduus, de quo à nobis antea dictum eſt. hunc ſecum ducere in primis conſtituerat, quod eum cupidum rerum novarum, cupidum imperii, magni animi, magnæ inter Gallos auctoritatis, cognoverat. Accedebat huc, quod jam in concilio Æduorum Dumnorix dixerat, Sibi à Cæſare regnum civitatis deferri: quod dictum Ædui graviter ferebant: neque recuſandi, neque deprecandi cauſſa legatos ad Cæſarem mittere audebant. id factum ex ſuis hoſpitibus Cæſar cognoverat. ille primo omnibus precibus petere contendit, ut in Gallia relinqueretur, partim, quod inſuetus navigandi mare timeret; partim quod religionibus ſeſe diceret impediri. poſteaquam id obſtinate ſibi negari vidit, omni ſpe impetrandi adempta, principes Galliæ ſollicitare, ſevocare ſingulos, hortariq; cœpit, ut in continenti remanerent, metu territare, non ſine cauſſa fieri, ut Gallia omni nobilitate ſpoliaretur: id eſſe conſilium Cæſaris, ut, quos in conſpectu Galliæ interficere vereretur, hos omnes in Britanniam tranſductos necaret: fidem reliquis interponere; jusjurandum poſcere; ut, quod eſſe ex uſu Galliæ intellexiſſent, communi conſilio adminiſtra-

ministrarent. Hæc à compluribus ad Cæsarem deferebantur. qua re cognita, Cæsar, quod tantum civitati Æduæ dignitatis tribuebat, coërcendum, atque deterrendum quibuscumque rebus posset Dumnorigem statuebat; quod longius ejus amentiam progredi videbat, prospiciendum, ne quid sibi, ac Reip. nocere posset. itaque dies circiter XXV in eo loco commoratus, quod Corus ventus navigationem impediebat; qui magnam partem omnis temporis in his locis flare consuevit; dabat operam, ut Dumnorigem in officio contineret, nihilo tamen secius omnia ejus consilia cognosceret: tandem, idoneam tempestatem nactus, milites, equitesque conscendere naves jubet. At impeditis omnium animis, Dumnorix cũ equitibus Æduorum à castris, insciente Cæsare, domum discedere cœpit. qua re nunciata, Cæsar, intermissa profectione, atque omnibus rebus postpositis, magnam partem equitatus ad eum insequendum mittit, retrahique imperat: si vim faciat, neque pareat, interfici jubet. nihil hunc se absente pro sano facturum arbitratus, qui præsentis imperium neglexisset. ille enim revocatus resistere, ac se manu defendere, suorumque fidem implorare cœpit, sæpe clamitans, Liberum se, liberæque civitatis esse. illi, ut erat imperatum, circumsistunt, hominemque interficiunt. at Ædui equites ad Cæsarem omnes revertuntur. His rebus gestis, Labieno in continente cum III legionibus, & equitum millibus II relicto, ut portus tueretur, & rei frumentariæ provideret, quæque in Gallia gererentur, cognosceret, & consilium pro tempore, & pro re caperet; ipse cum legionibus V, & pari numero equitum, quem in continente reliquerat, ad Solis occasum naves solvit: & leni Africo profectus,

ctus, media circiter nocte vento intermisso, cursum non tenuit; & longius delatus æstu, orta luce, sub sinistra Britanniam relictam conspexit. tum rursus æstus commutationem secutus remis contendit, ut eam partem insulæ caperet, qua optimum esse egressum superiore æstate cognoverat. qua in re admodum fuit militum virtus laudanda, qui vectoriis, gravibusque navigiis, non intermisso remigandi labore, longarum navium cursum adæquaverunt. accessum est ad Britanniam omnibus navibus meridiano fere tempore. neque in eo loco hostis est visus. sed, ut postea Cæsar ex captivis comperit, quum magnæ manus eo convenissent, multitudine navium perterritæ, quæ cum annotinis privatisque, quas sui quisque commodi caussa fecerat, amplius DCCC una erant visæ, timore à litore discesserant, ac se in superiora loca abdiderant. Cæsar, exposito exercitu, ac loco castris idoneo capto, ubi ex captivis cognovit, quo in loco hostium copiæ consedissent, cohortibus X ad mare relictis, & equitibus CCC, qui præsidio navibus essent, de III vigilia ad hostes contendit, eo minus veritus navibus, quod in litore molli atque aperto, deligatas ad anchoras relinquebat. & præsidio navibus Q. Atrium præfecit. ipse noctu progressus millia passuum circiter XII hostium copias conspicatus est. illi equitatu, atq; essedis ad flumen progressi ex loco superiore nostros prohibere, & prœlium committere cœperunt. repulsi ab equitatu se in silvas abdiderunt, locum nacti, egregie & natura, & opere munitum; quem, domestici belli, ut videbatur, caussa, jam ante præparaverant. nam crebris arboribus succisis omnes introitus erant præclusi. ipsi ex silvis rari propugnabant, nostrosq; intra munitiones ingredi prohibe-

hibebant. at milites legionis VII, testudine facta, & aggere ad munitiones adjecto, locum ceperunt, eosque ex silvis expulerunt, paucis vulneribus acceptis. sed eos fugientes longius Cæsar persequi vetuit, & quod loci naturam ignorabat, & quod, magna parte diei consumpta, munitioni castrorum tempus relinqui volebat. Postridie ejus diei, mane, tripartito milites equitesque in expeditionem misit, ut eos, qui fugerant, persequerentur. iis aliquantum itineris progressis, quum jam extremi essent in prospectu, equites à Q. Atrio ad Cæsarem venerunt, qui nunciarent, superiori nocte maxima coorta tempestate, prope omnes naves afflictas, atque in litore ejectas esse; quod neque anchoræ, funesque subsisterent, neque nautæ, gubernatoresque vim tempestatis pati possent. itaque ex eo concursu navium magnum esse incommodum acceptum. His rebus cognitis, Cæsar legiones, equitatumque revocari, atque itinere desistere jubet: ipse ad naves revertitur: eadem fere, quæ ex nunciis litterisque cognoverat, coram perspicit, sic, ut, amissis circiter XL navibus, reliquæ tamen refici posse magno negotio viderentur. itaque ex legionibus fabros deligit, & ex continenti alios accersiri jubet; Labieno scribit, ut, quamplurimas posset, iis legionibus, quæ sunt apud eum, naves instituat. ipse, etsi res erat multæ operæ ac laboris, tamen commodissimum esse statuit, omnes naves subduci, & cum castris una munitione conjungi. in his rebus circiter dies X consumit, ne nocturnis quidem temporibus ad laborem militum intermissis. subductis navibus, castrisque egregie munitis, easdem copias, quas ante, præsidio navibus relinquit. ipse eodem, unde redierat, proficiscitur. eo quum venisset, majores jam undique

dique

dique in eum locum copiæ Britannorum convenerant. summa imperii bellique administrandi, communi consilio, permissa est Cassivellauno, cujus fines à maritimis civitatibus flumen dividit, quod appellatur Tamesis, à mari circiter millia passuum LXXX huic superiori tempore cum reliquis civitatibus continentia bella intercesserant, sed, nostro adventu permoti Britanni, hunc toti bello imperioque præfecerant. Britanniæ pars interior ab iis incolitur, quos natos in insula ipsa memoria proditum dicunt. maritima pars ab iis, qui, prædæ ac belli inferendi caussà, ex Belgio transierant, qui omnes fere iis nominibus civitatum appellantur, quibus orti ex civitatibus eo pervenerunt, & bello illato ibi remanserunt, atque agros colere cœperunt. hominum est infinita multitudo, creberrimaque ædificia fere Gallicis consimilia: pecoris magnus numerus. utuntur aut æreo, aut taleis ferreis ad certum pondus examinatis pro nummo. nascitur ibi plumbum album in mediterraneis regionibus, in maritimis ferrum: sed ejus exigua est copia. ære utuntur importato. materia cujusque generis, ut in Gallia est, præter fagum atque abietem. Leporem & gallinam, & anserem gustare, fas non putant. hæc tamen alunt, animi voluptatisque caussà. loca sunt temperatiora, quam in Gallia, remissioribus frigoribus. insula natura triquetra, cujus unum latus est contra Galliam: hujus lateris alter angulus, qui est ad Cantium, quo fere ex Gallia naves appelluntur, ad orientem Solem; inferior, ad Meridiem spectat. hoc latus tenet circiter millia passuum D. alterum vergit ad Hispaniam, atque occidentem Solem. qua ex parte est Hibernia, dimidio minor, ut existimatur, quam Britannia: sed pari spatio trans-

miſſus, atque ex Gallia eſt in Britanniam. in hoc medio curſu eſt inſula, quæ appellatur Mona. complures præterea minores objectæ inſulæ exiſtimantur: de quibus inſulis nonnulli ſcripſerunt, dies continuos XXX ſub bruma eſſe noctem. nos nihil de eo percunctationibus reperiebamus, niſi certis ex aqua menſuris, breviores eſſe noctes, quam in continente, videbamus. hujus eſt longitudo lateris, ut fert illorum opinio, DCC millium paſſuum. tertium eſt contra Septemtrionem. cui parti nulla eſt objecta terra: ſed ejus angulus lateris maxime ad Germaniam ſpectat. huic millia paſſuum DCCC in longitudinem eſſe exiſtimatur. ita omnis inſula eſt in circuitu vicies centena millia paſſuum. ex his omnibus longe ſunt humaniſſimi, qui Cantium incolunt: quæ regio eſt maritima omnis, neque multum à Gallica differunt conſuetudine. interiores plerique frumenta non ſerunt: ſed lacte & carne vivunt: pellibusque ſunt veſtiti: omnes vero ſe Britanni vitro inficiunt, quod cæruleum efficit colorem. atque hoc horribiliore ſunt in pugna adſpectu: capilloq; ſunt promiſſo; atque omni parte corporis raſa, præter caput, & labrum ſuperius. uxores habent deni duodenique inter ſe communes, & maxime fratres cum fratribus, & parentes cum liberis. ſed ſi qui ſunt ex his nati, eorum habentur liberi, à quibus primum virgines quæque ductæ ſunt. Equites hoſtium eſſedariiq; acriter prœlio cum equitatu noſtro in itinere conflixerunt; ita tamen, ut noſtri omnibus partibus ſuperiores fuerint, atque eos in ſilvas colleſque compulerint. ſed, compluribus interfectis, cupidius inſecuti nonnullos ex ſuis amiſerunt. at illi, intermiſſo ſpatio, imprudentibus noſtris atque occupatis in munitione caſtrorum,

rum, subito se ex silvis ejecerunt; impetuque in eos facto, qui erant in statione pro castris collocati, acriter pugnaverunt: duabusque missis subsidio cohortibus à Cæsare, atque his primis legionum duarum, quum hæ, intermisso perexiguo loci spatio, inter se constitissent, novo genere pugnæ perterritis nostris, per medios audacissime proruperunt, seque inde incolumes receperunt. eo die Q. Laberius Durus tribunus mil. interficitur. illi, pluribus submissis cohortibus, repelluntur. toto hoc in genere pugnæ quum sub oculis omnium, ac pro castris dimicaretur, intellectum est, nostros, propter gravitatem armorum, quod neque insequi cedentes possent, neque ab signis discedere auderent, minus aptos esse ad hujus generis hostem; equites autem magno cum periculo dimicare, propterea quod illi etiam consulto plerumque cederent; &, quum paullulum ab legionibus nostros removissent, ex essedis desilirent, & pedibus dispari prœlio contenderent. equestris autem prœlii ratio, & cedentibus & insequentibus, par atque idem periculum inferebat. accedebat huc, ut, numquam conferti, sed rari, magnisque intervallis prœliarentur, stationesque dispositas haberent, atque alios alii deinceps exciperent, integrique & recentes defatigatis succederent. Postero die procul à castris hostes in collibus constiterunt, rarique se ostendere, & lentius, quam pridie, nostros equites prœlio lacessere cœperunt. sed meridie, quum Cæsar pabulandi caussa III legiones, atque omnem equitatum cum C. Trebonio legato misisset, repente ex omnibus partibus ad pabulatores advolaverunt, sic uti ab signis, legionibusque non absisterent. nostri acriter in eos impetu facto, repulerunt: neque finem insequendi

E 2 fece-

fecerunt, quoad ſubſidio confiſi equites, quum poſt ſe legiones viderent, præcipites hoſtes egerunt: magnoque eorum numero interfecto, neque ſui colligendi, neque conſiſtendi, aut ex eſſedis deſiliendi facultatem dederunt. ex hac fuga protinus, quæ undique convenerant, auxilia diſceſſerunt; neque poſt id tempus umquam ſummis nobiſcum copiis hoſtes contenderunt. Cæſar, cognito conſilio eorum, ad flumen Tameſim, in fines Caſſivellauni exercitum duxit. quod flumen uno omnino loco pedibus, atque hoc ægre tranſiri poteſt. eo quum veniſſet, animadvertit, ad alteram fluminis ripam magnas eſſe copias hoſtium inſtructas. ripa autem erat acutis ſudibus præfixis munita: ejuſdemque generis ſub aqua defixæ ſudes flumine tegebantur. iis rebus cognitis à captivis perfugisque, Cæſar, præmiſſo equitatu, confeſtim legiones ſubſequi juſſit. ſed ea celeritate, atque impetu milites ierunt, quum capite ſolo ex aqua exſtarent, ut hoſtes impetum legionum atque equitum ſuſtinere non poſſent, ripasque dimitterent, ac ſe fugæ mandarent. Caſſivellaunus, ut ſupra demonſtravimus, omni ſpe depoſita contentionis, dimiſſis amplioribus copiis, millibus circiter IV eſſedariorum retentis, itinera noſtra ſervabat; paullulumque ex via excedebat, locisque impeditis, atque ſilveſtribus ſeſe occultabat: atque iis regionibus, quibus nos iter facturos cognoverat, pecora, atque homines ex agris in ſilvas compellebat: &, quum equitatus noſter liberius, vaſtandi prædandique cauſſa, ſe in agros effunderet, omnibus viis notis ſemitisque eſſedarios ex ſilvis emittebat; &, magno cum periculo noſtrorum equitum cum iis confligebat; atque hoc metu latius vagari prohibebat. relinquebatur, ut neque

longius

longius ab agmine legionum discedi Cæsar pateretur, & tantum in agris vastandis, incendiisque faciendis hostibus noceretur, quantum labore atque itinere legionarii milites efficere poterant. Interim Trinobantes, prope firmissimæ earum regionum civitas, ex qua Mandubratius adolescens, Cæsaris fidem secutus, ad eum in continentem [Galliam] venerat, cujus pater Imanuentius in ea civitate regnum obtinuerat, interfectusque erat à Cassivellauno, ipse fuga mortem vitaverat, legatos ad Cæsarem mittunt: pollicenturque sese ei dedituros, & imperata facturos: petunt, ut Mandubratium ab injuria Cassivellauni defendat; atque in civitatem mittat, qui præsit, imperiumq; obtineat. his Cæsar imperat obsides XL, frumentumq; exercitui: Mandubratiumq; ad eos mittit. illi imperata celeriter fecerunt: obsides ad numerum, frumentumque miserunt. Trinobantibus defensis, atque ob omni militum injuria prohibitis, Cenimagni, Segontiaci, Ancalites, Bibroci, Cassi, legationibus missis sese Cæsari dediderunt. ab his cognoscit non longe ex loco opidum Cassivellauni abesse, silvis, paludibusque munitum, quo satis magnus hominum pecorisque numerus convenerit. opidum autem Britanni vocant, quum silvas impeditas vallo atque fossa munierunt, quo, incursionis hostium vitandæ caussa, convenire consueverunt. eo proficiscitur cum legionibus: locum reperit egregie natura atque opere munitum: tamen hunc duabus ex partibus oppugnare contendit. Hostes paullisper morati militum nostrorum impetum non tulerunt; seseque ex alia parte opidi ejecerunt. magnus ibi numerus pecoris repertus: multique in fuga sunt comprehensi, atque interfecti. Dum hæc in his locis geruntur, Cassivellaunus ad Can-

tium, quod esse ad mare supra demonstravimus, quibus regionibus IV reges præerant, Cingetorix, Carnilius, Taximagulus, Segonax, nuncios mittit: atque his imperat, ut, coactis omnibus copiis, castra navalia de improviso adoriantur, atque oppugnent. hi quum ad castra venissent, nostri, eruptione facta, multis eorum interfectis, capto etiam nobili duce Lugotorige, suos incolumes reduxerunt. Cassivellaunus, hoc prœlio nunciato, tot detrimentis acceptis, vastatis finibus, maxime etiam permotus defectione civitatum, legatos per Atrebatem Comium de deditione ad Cæsarem mittit. Cæsar, quum statuisset hiemem in continente propter repentinos Galliæ motus agere, neque multum æstatis superesset, atque id facile extrahi posse intelligeret, obsides imperat: &, quid in annos singulos vectigalis populo R. Britannia penderet, constituit. interdicit atque imperat Cassivellauno, ne Mandubratio, neu Trinobantibus noceat. Obsidibus acceptis, exercitum reducit ad mare, naves invenit refectas. his deductis, quod & captivorum magnum numerum habebat, & nonnullæ tempestate deperierant naves, duobus commeatibus exercitum reportare constituit. ac sic accidit, ut, ex tanto navium numero, tot navigationibus, neque hoc, neque superiore anno ulla omnino navis, quæ milites portaret, desideraretur. at ex iis, quæ inanes ex continente ad eum remitterentur, & prioris commeatus expositis militibus, & quas postea Labienus faciendas curaverat numero LX, perpaucæ locum caperent, reliquæ fere omnes rejicerentur. quas quum aliquandiu Cæsar frustra expectasset, ne anni tempore navigatione excluderetur, quod equinoctium suberat, necessario angustius milites collocavit:

ac summam tranquillitatem consecutus, secunda inita quum solvisset vigilia, prima luce terram attigit, omnesque incolumes naves perduxit. subductis navibus, concilioque Gallorum Samarobrivæ peracto, quod eo anno frumentum in Gallia, propter siccitates, angustius provenerat; coactus est aliter, ac superioribus annis, exercitum in hibernis collocare, legionesque in plures civitates distribuere: ex quibus unam in Morinos ducendam C. Fabio legato dedit; alteram in Nervios Q. Ciceroni: tertiam in Essuos L. Roscio: quartam in Rhemis cum T. Labieno in confinio Trevirorum, hiemare jussit. tres in Belgio collocavit. his M. Crassum quæstorem, & L. Munatium Plancum, & C. Trebonium legatos præfecit. unam legionem, quam proxime trans Padum conscripserat, & cohortes v in Eburones, quorum pars maxima est inter Mosam & Rhenum, qui sub imperio Ambiorigis & Cativulci erant, misit. his militibus Q. Titurium Sabinum, & L. Aurunculeium Cottam legatos præesse jussit. Ad hunc modum distributis legionibus, facillime inopiæ frumentariæ sese mederi posse existimavit. atque harum tamen omnium legionum hiberna (præter eam, quam L. Roscio in pacatissimam & quietissimam partem ducendam dederat) millibus passum c continebantur. ipse interea, quoad legiones collocasset, munitaque hiberna cognovisset, in Gallia morari constituit. Erat in Carnutibus summo loco natus Tasgetius; cujus majores in sua civitate regnum obtinuerant. huic Cæsar, pro ejus virtute, atque in se benevolentia, quod in omnibus bellis singulari ejus opera fuerat usus, majorum locum restituerat. tertium jam hunc annum regnantem inimici palam, multis etiam ex civitate

auctoribus, interfecerunt. defertur ea res ad Cæsarem ille, veritus, quod ad plures res pertinebat, ne civitas eorum impulsu deficeret, L. Plancum cum legione ex Belgio celeriter in Carnutes proficisci jubet, ibique hiemare; quorumque opera cognoverit Tasgetium interfectum, hos comprehensos ad se mittere. interim ab omnibus legatis, quæstoribusque, quibus legiones transdiderat, certior factus est, in hiberna perventum, locumque hibernis esse munitum. Diebus circiter XV, quibus in hiberna ventum est, initium repentini tumultus, ac defectionis ortum est ab Ambiorige & Cativulco: qui, quum ad fines regni sui Sabino Cottæque præsto fuissent, frumentumque in hiberna comportavissent, Induciomari Treviri nunciis impulsi, suos concitaverunt; subitoque oppressis lignatoribus, magna manu castra oppugnatum venerunt. quum celeriter nostri arma cepissent, vallumque adscendissent; atque, una ex parte Hispanis equitibus emissis, equestri prœlio superiores fuissent; desperata re, hostes suos ab oppugnatione reduxerunt. tum suo more conclamaverunt, uti aliqui ex nostris ad colloquium prodirent: habere sese, quæ de re communi dicere vellent, quibus controversias minui posse sperarent. mittitur ad eos colloquendi caussa C. Arpinius eques Romanus, familiaris Q. Titurii, & Q. Iunius ex Hispania quidam, qui jam ante missu Cæsaris ad Ambiorigem ventitare consueverat: apud quos Ambiorix in hunc modum locutus est. Sese pro Cæsaris in se beneficiis plurimum ei confiteri debere, quod ejus opera stipendio liberatus esset, quod Atuaticis finitimis suis pendere consuesset; quodque ei & filius, & fratris filius ab Cæsare remissi essent, quos Atuatici obsidum numero missos
apud.

apud se in servitute & catenis tenuissent. neque id, quod fecerat de oppugnatione castrorum, aut judicio, aut voluntate sua fecisse, sed coactu civitatis: suaque esse ejusmodi imperia, ut non minus haberet in se juris multitudo, quam ipse in multitudinem. civitati porro hanc fuisse belli caussam, quod repentinæ Gallorum conjurationi resistere non potuerit, id se facile ex humilitate sua probare posse; quod non adeo sit imperitus rerum, ut suis copiis populum R. se superare posse confidat. sed esse Galliæ commune consilium; omnibus hibernis Cæsaris oppugnandis hunc esse dictum diem, ne qua legio alteri legioni subsidio venire posset. non facile Gallos Gallis negare potuisse; præsertim quum de recuperanda communi libertate consilium initum videretur. quibus quoniam pro pietate satisfecerit, habere se nunc rationem officii: pro beneficiis Cæsarem monere, orare Titurium pro hospitio, ut suæ ac militum saluti consulat. magnam manum Germanorum conductam Rhenum transisse; hanc affore biduo: ipsorum esse consilium, velint ne prius, quam finitimi sentiant, eductos ex hibernis milites aut ad Ciceronem, aut ad Labienum deducere, quorum alter millia passuum circiter L, alter paullo amplius absit. illud se polliceri, & jurejurando confirmare, tutum se iter per fines suos daturum. quod quum faciat, & civitati sese consulere, quod hibernis levetur, & Cæsari pro ejus meritis gratiam referre. Hac oratione habita discedit Ambiorix. C. Arpinius, & Iunius, quæ audierant, ad legatos deferunt. illi repentina re perturbati, etsi ab hoste ea dicebantur, non tamen negligenda existimabant: maximeque hac re permovebantur, quod civitatem ignobilem atque humilem Eburonum sua sponte populo R. bellum

facere ausam vix erat credendum. itaque ad concilium rem deferunt. magnaque inter eos exsistit controversia. L. Aurunculeius, compluresque tribuni mil. & primorum ordinum centuriones, nihil temere agendum, neque ex hibernis injussu Cæsaris discedendum existimabant. quantasvis magnas copias etiam Germanorum sustineri posse, munitis hibernis, docebant. rem esse testimonio, quod primum hostium impetum, multis ultro vulneribus illatis, fortissime sustinuerint. re frumentaria non premi: interea & ex proximis hibernis, & à Cæsare conventura subsidia. postremo quid esse levius aut turpius, quam auctore hoste de summis rebus capere consilium? Contra ea Titurius, sero facturos clamitabat, quum majores manus hostium, adjunctis Germanis, convenissent; aut quum aliquid calamitatis in proximis hibernis esset acceptum. brevem consulendi esse occasionem. Cæsarem arbitrari profectum in Italiam: nec aliter Carnutes interficiendi Tasgetii consilium fuisse capturos, neque Eburones, si ille adesset, tanta cum contemptione nostri ad castra venturos esse. non hostem auctorem, sed rem, spectare. subesse Rhenum. magno esse Germanis dolori Ariovisti mortem, & superiores nostras victorias. ardere Galliam tot contumeliis acceptis sub populi R. imperium redactam, superiore gloria rei militaris exstincta. postremo quis hoc sibi persuaderet, sine certa re Ambiorigem ad ejusmodi consilium descendisse? suam sententiam in utramque partem esse tutam: si nil sit durius, nullo cum periculo ad proximam legionem perventuros; si Gallia omnis cum Germanis consentiat, unam esse in celeritate positam salutem. Cottæ quidem, atque eorum, qui dissentirent, consilium

quem

quem haberet exitum? in quo si non præsens periculum, at certe longa obsidione fames esset pertimescenda. Hac in utramque partem habita disputatione, quum à Cotta, primisque ordinibus acriter resisteretur, Vincite, inquit, si ita vultis, Sabinus; & id clariore voce, ut magna pars militum exaudiret: neque is sum, inquit, qui gravissime ex vobis mortis periculo terrear: hi sapient, & si gravius quid acciderit, abs te rationem reposcent: qui, si per te liceat, perendino die cum proximis hibernis conjuncti, communem cum reliquis casum sustineant: nec rejecti, & relegati longe ab ceteris, aut ferro, aut fame intereant. Consurgitur ex consilio. comprehendunt utrumque, & orant, ne sua dissensione & pertinacia rem in summum periculum deducant: facilem esse rem, seu maneant, seu proficiscantur, si modo unum omnes sentiant, ac probent: contra in dissensione nullam se salutem perspicere. Res disputatione ad mediam noctem perducitur. tandem dat Cotta permotus manus. superat sententia Sabini. pronunciatur, prima luce ituros. consumitur vigiliis reliqua pars noctis, quum sua quisque miles circumspiceret, quid secum portare posset, quid ex instrumento hibernorum relinquere cogeretur. Omnia excogitantur, quare nec sine periculo maneatur, & languore militum, & vigiliis periculum augeatur. prima luce sic ex castris proficiscuntur, ut, quibus esset persuasum, non ab hoste, sed ab homine amicissimo Ambiorige consilium datum, longissimo agmine, magnisque impedimentis. At hostes, postea quam ex nocturno fremitu, vigiliisque de profectione eorum senserunt, collocatis insidiis bipartito in silvis, opportuno atque occulto loco, à millibus passuum circiter II Romanorum

rum adventum expectabant: &, quum se major pars agminis in magnam convallem demisisset, ex utraque parte ejus vallis subito sese ostenderunt; novissimosque premere, & primos prohibere adscensu, atque iniquissimo nostris loco prœlium committere cœperunt. tum demum Titurius, uti qui nihil ante providisset, trepidare & concursare, cohortesque disponere: hæc tamen ipsa timide, atque ut eum omnia deficere viderentur: quod plerumque iis accidere consuevit, qui in ipso negotio consilium capere coguntur. at Cotta, qui cogitasset hæc posse in itinere accidere, atque ob eam caussam profectionis auctor non fuisset, nulla in re communi saluti deerat, &, in appellandis cohortandisque militibus, imperatoris, & in pugna, militis officia præstabat. quumque propter longitudinem agminis minus facile per se omnia obire, & quid quoque loco faciendum esset, providere possent; jusserunt pronunciari, ut impedimenta relinquerent, atque in orbem consisterent: quod consilium etsi in ejusmodi casu reprehendendum non est, tamen incommode accidit. nam & nostris militibus spem minuit, & hostes ad pugnandum alacriores effecit; quod non sine summo timore & desperatione id factum videbatur. præterea accidit, quod fieri necesse erat, ut vulgo milites ab signis discederent; quæque quisque eorum carissima haberet, ab impedimentis petere, atque arripere properaret, & clamore ac fletu omnia complerentur. At barbaris consilium non defuit. nam duces eorum tota acie pronunciari jusserunt, ne quis ab loco discederet: illorum esse prædam, atque illis reservari, quæcumque Romani reliquissent. proinde omnia in victoria posita existimarent. erant & virtute, & numero pugnando pares

nostri:

nostri: tametsi à duce, & à fortuna deserebantur: tamen omnem spem salutis in virtute ponebant; &, quoties quæque cohors procurrerat, ab ea parte magnus hostium numerus cadebat. qua re animadversa, Ambiorix pronunciari jubet, ut procul tela conjiciant, neu propius accedant: &, quam in partem Romani impetum fecerint, cedant: levitate armorum, & quotidiana exercitatione nihil iis noceri posse: rursus se ad signa recipientes insequantur. quo præcepto ab iis diligentissime observato, quum quæpiam cohors ex orbe excesserat, atque impetum fecerat, hostes velocissime refugiebant. interim ea parte nudari necesse erat, & ab latere aperto tela recipi. rursus, quum in eum locum, unde erant egressi, reverti cœperant, & ab iis, qui cesserant; & ab iis, qui proximi steterant, circumveniebantur: sin autem locum tenere vellent, neque virtuti locus relinquebatur, neque à tanta multitudine conjecta tela conferti vitare poterant. tamen tam multis incommodis conflictati, multis vulneribus acceptis, resistebant; & magna parte diei consumpta, quum à prima luce, ad horam IIX, pugnaretur, nihil, quod ipsis esset indignum: committebant. tum T. Balventio, qui superiore anno primum pilum duxerat, viro forti, & magnæ auctoritatis, utrumque femur tragula transjicitur. Q. Lucanius ejusdem ordinis fortissime pugnans, dum circumvento filio subvenit, interficitur. L. Cotta legatus omnes cohortes ordinesque adhortans in adversum os funda vulneratur. his rebus permotus Q. Titurius, quum procul Ambiorigem suos cohortantem conspexisset, interpretem suum Cn. Pompeium ad eum mittit, rogatum, ut sibi, militibusque parcat. ille, appellatus respondit: si velit secum collo-

colloqui, licere; ſperare à multitudine impetrari poſſe quod ad militum ſalutem pertineat; ipſi vero nihil nocitum iri; inque eam rem ſe ſuam fidem interponere. ille cum Cotta ſaucio communicat, ſi videatur, pugna ut excedant, & cum Ambiorige una colloquantur. ſperare ſe ab eo de ſua ac militum ſalute impetrari poſſe. Cotta ſe ad armatum hoſtem iturum negat, atque in eo perſeverat. Sabinus, quos in præſentia tribunos mil. circum ſe habebat, & primorum ordinũ centuriones; ſe ſequi jubet: & quum propius Ambiorigem acceſſiſſet, juſſus arma abjicere imperatum facit: ſuiſque, ut idem faciant, imperat. interim, dum de conditionibus inter ſe agunt, longiorq; conſulto ab Ambiorige inſtituitur ſermo, paullatim circumventus interficitur. tum vero, ſuo more, victoriam conclamant, atque ululatum tollunt; impetuque in noſtros facto, ordines perturbant. ibi L. Cotta pugnans interficitur cum maxima parte militum. reliqui ſe in caſtra recipiunt, unde erant egreſſi. ex quibus L. Petroſidius aquilifer, quum magna multitudine hoſtium premeretur, aquilam intra vallum projecit. ipſe pro caſtris fortiſſime pugnans occiditur. alii ægre ad noctem oppugnationem ſuſtinent: noctu ad unum omnes, deſperata ſalute, ſeipſi interficiunt. pauci ex prœlio elapſi incertis itineribus per ſilvas ad T. Labienum legatum in hiberna perveniunt; atque eum de rebus geſtis certiorem faciunt. Hac victoria ſublatus Ambiorix, ſtatim cum equitatu in Atuaticos, qui erant ejus regno finitimi, proficiſcitur: neque diem, neque noctem intermittit; peditatumque ſe ſubſequi jubet. re demonſtrata, Atuaticiſque concitatis, poſtero die in Nervios pervenit: hortaturque, ne ſui in perpetuum liberandi, atque ulciſcendi Romanos,

nos, pro iis, quas acceperint, injuriis, occasionem dimittant: interfectos esse legatos duos, magnamque partem exercitus interisse demonstrat; nihil esse negotii, subito oppressam legionem, quæ cum Cicerone hiemet, interfici: se ad eam rem profitetur adjutorem. facile hac oratione Nerviis persuadet. itaque, confestim dimissis nunciis ad Centrones, Grudios, Levacos, Pleumosios, Gordunos, qui omnes sub eorum imperio sunt, quam maximas manus possunt, cogunt; & de improviso ad Ciceronis hiberna advolant, nondum ad eum fama de Titurii morte perlata. Huic quoque accidit, quod fuit necesse, ut nonnulli milites, qui lignationis munitionisque caussa in silvas discessissent, repentino equitum adventu interciperentur. his circumventis, magna manu Eburones, Atuatici, Nervii, atque horum omnium socii & clientes legionem oppugnare incipiunt. nostri celeriter ad arma concurrunt; vallum conscendunt. ægre is dies sustentatur, quod omnem spem hostes in celeritate ponebant, atque hanc adepti victoriam in perpetuum se fore victores confidebant. Mittuntur ad Cæsarem confestim à Cicerone litteræ, magnis propositis præmiis, si pertulissent. obsessis omnibus viis, missi intercipiuntur. noctu ex ea materia, quam munitionis caussa comportaverant, turres CXX excitantur incredibili celeritate. quæ deesse operi videbantur, perficiuntur. hostes postero die multo majoribus copiis coactis castra oppugnant, fossam complent. à nostris eadem ratione, qua pridie, resistitur. hoc idem deinceps reliquis fit diebus. nulla pars nocturni temporis ad laborem intermittitur: non ægris, non vulneratis facultas quietis datur. quæcumq; ad proximi diei oppugnationem opus sunt, noctu comparantur.

multæ

multæ præustæ sudes, magnus muralium pilorum numerus instituitur: turres contabulantur; pinnæ, loricæq; ex cratibus attexuntur. ipse Cicero, quum tenuissima valetudine esset, ne nocturnum quidem sibi tempus ad quietem relinquebat; ut ultro militum concursu ac vocibus, sibi parcere cogeretur. Tunc duces, principesque Nerviorum, qui aliquem sermonis aditum, caussamque amicitiæ cum Cicerone habebant, colloqui sese velle dicunt. facta potestate, eadem, quæ Ambiorix cum Titurio egerat, commemorant: omnem esse in armis Galliam. Germanos Rhenum transisse: Cæsaris, reliquorumque hiberna oppugnari. addunt etiam de Sabini morte. Ambiorigem ostentant, fidei faciundæ caussa. errare eos dicunt, si quidquam ab iis præsidii sperent, qui suis rebus diffidant: sese tamen hoc esse in Ciceronem populumque R. animo, ut nihil, nisi hiberna recusent, atque hanc inveterascere consuetudinem nolint: licere illis incolumibus per se ex hibernis discedere, & in quascumque partes velint, sine metu proficisci. Cicero ad hæc unum modo respondit: Non esse consuetudinem populi R. ullam accipere ab hoste armato conditionem. si ab armis discedere velint, se adjutore utantur, legatosque ad Cæsarem mittant: sperare se, pro ejus justitia, quæ petierint, impetraturos. Ab hac spe repulsi Nervii, vallum pedum XI, & fossa pedum XV hiberna cingunt. hæc superiorum annorum consuetudine à nostris cognoverant; & quosdam de exercitu nacti captivos, ab his docebantur. sed nulla his ferramentorum copia, quæ esset ad hunc usum idonea; gladiis cespitem circumcidere, manibus, sagulisque terram exhaurire cogebantur. qua quidem ex re hominum multitudo cognosci potuit.

nam

nam minus horis tribus, millium passuum XV in circuitu munitionem perfecerunt: reliquisque diebus turres ad altitudinem valli, falces, testudinesque, quas iidem captivi docuerant, parare ac facere cœperunt. septimo oppugnationis die, maximo coorto vento, ferventes fusili ex argilla glandes, fundis, & fervefacta jacula in casas, quæ more Gallico stramentis erant tectæ, jacere cœperunt. hæ celeriter ignem comprehenderunt, &, venti magnitudine, in omnem castrorum locum distulerunt. hostes, maximo clamore insecuti, quasi parta jam atque explorata victoria, turres, testudinesque agere, & scalis vallum adscendere cœperunt. at tanta militum virtus, atque ea præsentia animi fuit, ut, quum undique flamma torrerentur, maximaque telorum multitudine premerentur, suaque omnia impedimenta atque omnes fortunas conflagrare intelligerent: non modo demigrandi caussa de vallo decederet nemo, sed pene ne respiceret quidem quisquam; ac tum omnes acerrime fortissimeque pugnarent. hic dies nostris longe gravissimus fuit: sed tamen hunc habuit eventum, ut eo die maximus numerus hostium vulneraretur, atque interficeretur, ut se sub ipso vallo constipaverant, recessumque primis ultimi non dabant. Paullum quidem intermissa flamma, & quodam loco turri adacta, & contingente vallum, tertiæ cohortis centuriones, ex eo, quo stabant, loco recesserunt, suosque omnes removerunt; nutu, vocibusque hostes, si introire vellent, vocare cœperunt: quorum progredi ausus est nemo. tum ex omni parte lapidibus conjectis deturbati, turrisque succensa est. Erant in ea legione fortissimi viri centuriones, qui jam primis ordinibus appropinquarent, T. Pulfio, & L. Varenus. ii per-

ii perpetuas controversias inter se habebant, uter alteri anteferretur, omnibusque annis de loco summis simultatibus contendebant. ex iis Pulfio, quum acerrime ad munitiones pugnaretur, Quid dubitas, inquit, Varene? aut quem locum probandæ virtutis tuæ exspectas? hic dies, hic dies de nostris controversiis judicabit. Hæc quum dixisset, procedit extra munitiones; &, quæ pars hostium confertissima visa est; in eam irrumpit. ne Varenus quidem tum vallo sese continet, sed omnium veritus existimationem subsequitur, mediocri spatio relicto. Pulfio pilum in hostes mittit, atque unum ex multitudine procurrentem transjicit; quo percusso, & exanimato, hunc scutis protegunt hostes. & in illum universi tela conjiciunt; neque dant regrediendi facultatem. transfigitur scutum Pulfioni, & verutum in balteo defigitur. avertit hic casus vaginam, & gladium educere conantis dextram moratur manum, impeditumque hostes circumsistunt. succurrit inimicus illi Varenus, & laboranti subvenit. ad hunc se confestim à Pulfione omnis multitudo convertit. illum veruto transfixum arbitrantur. Illic vero occursat ocius gladio, cominusque rem gerit Varenus: atque uno interfecto reliquos paullum propellit. dum cupidius instat, in locum inferiorem dejectus concidit. huic rursus circumvento fert subsidium Pulfio; atque ambo incolumes, compluribus interfectis, summa cum laude sese intra munitiones recipiunt. sic fortuna in contentione, & certamen utrumque versavit, ut alter alteri inimicus auxilio salutique esset; neque dijudicari posset, uter utri virtute anteferendus videretur. Quanto erat in dies gravior atque asperior oppugnatio, & maxime quod, magna parte militum confecta vulneribus,

ribus, res ad paucitatem defensorum pervenerat; tanto crebriores litteræ nunciique ad Cæsarem mittebantur: quorum pars deprehensa in conspectu nostrorum [militum] cum cruciatu necabatur. erat unus intus Nervius, nomine Vertico, loco natus honesto, qui à prima obsidione ad Ciceronem profugerat, suamque ei fidem præstiterat. hic servo, spe libertatis, magnisque persuadet præmiis, ut litteras ad Cæsarem deferat. has ille in jaculo illigatas affert; & Gallus inter Gallos sine ulla suspicione versatus, ad Cæsarem pervenit. ab eo de periculo Ciceronis, legionisque cognoscit. Cæsar, acceptis litteris circiter hora XI diei, statim nuncium in Bellovacos ad M. Crassum quæstorem mittit, cujus hiberna aberant ab eo millia passuum XXV. jubet media nocte legionem proficisci, celeriterque ad se venire. exiit cum nuncio Crassus. alterum ad C. Fabium legatum mittit, ut in Atrebatium fines legionem adducat, qua sibi iter faciendum sciebat. scribit Labieno, si Reip. commodo facere posset, cum legione ad fines Nerviorum veniat: reliquam partem exercitus, quod paullo aberat longius, non putāt expectandam: equites circiter CD ex proximis hibernis cogit. hora circiter III ab antecursoribus de Crassi adventu certior est factus: eo die millia passuum XX progreditur. Crassum Samarobrivæ præficit, legionemque ei attribuit, quod ibi impedimenta exercitus, obsides civitatum, litteras publicas, frumentumque omne, quod eo tolerandæ hiemis caussa devexerat, relinquebat. Fabius, ut imperatum erat, non ita multum moratus, in itinere cum legione occurrit. Labienus, interitu Sabini, & cæde cohortum cognita, quum omnes ad eum Trevirorum copiæ venissent, veritus, si ex hibernis

nis fugæ similem profectionem fecisset, ut hostium impetum sustinere non posset, præsertim quos recenti victoria efferri sciret, litteras Cæsari dimittit; quanto cum periculo legionem ex hibernis educturus esset: rem gestam in Eburonibus perscribit: docet omnes peditatus, equitatusque copias Trevirorum III millia passuum longe ab suis castris consedisse. Cæsar, consilio ejus probato, etsi, opinione III legionum dejectus, ad II redierat, tamen unum communis salutis auxilium in celeritate ponebat. venit magnis itineribus in Nerviorum fines. ibi ex captivis cognoscit, quæ apud Ciceronem gerantur, quantoque in periculo res sit. tum cuidam ex equitibus Gallis magnis præmiis persuadet, uti ad Ciceronem epistolam deferat. hanc Græcis conscriptam litteris mittit; ne, intercepta epistola, nostra ab hostibus consilia cognoscantur: si adire non possit, monet, ut tragulam cum epistola ad amentum deligata, intra munitiones castrorum abjiciat. in litteris scribit, se cum legionibus profectum celeriter affore: hortatur, ut pristinam virtutem retineat. Gallus periculum veritus, ut erat præceptum, tragulam mittit. hæc casu ad turrim adhæsit, neque ab nostris biduo animadversa. tertio die à quodam milite conspicitur, dempta ad Ciceronem defertur. ille perlectam in conventu militum recitat, maximaque omnes lætitia afficit. tum fumi incendiorum procul videbantur. quæ res omnem dubitationem adventus legionum expulit. Galli, re cognita per exploratores, obsidionem relinquunt, ad Cæsarem omnibus copiis contendunt. eæ erant armatorum circiter millia LX. Cicero data facultate, Gallum ab eodem Verticone, quem supra demonstravimus, repetit, qui litteras ad Cæsarem deferat; hunc

admo-

admonet, iter caute diligenterque faciat; perſcribit in litteris, hoſtes ab ſe diſceſſiſſe, omnemque ad eum multitudinem convertiſſe. quibus litteris circiter media nocte, Cæſar, allatis, ſuos facit certiores; eosque ad dimicandum animo confirmat. poſtero die luce prima movet caſtra; & circiter millia paſſuum IV progreſſus trans vallem magnam, & rivum, hoſtium multitudinem conſpicatur. erat magni periculi res, cum tantis copiis iniquo loco dimicare: tamen quoniam liberatum obſidione Ciceronem ſciebat, eoque omnino remittendum de celeritate exiſtimabat, conſedit, & quam æquiſſimo loco poteſt, caſtra communit: atque hæc, etſi erant exigua per ſe, vix hominum millium VII, præſertim nullis cum impedimentis, tamen anguſtiis viarum, quam maxime poteſt, contrahit, eo conſilio, ut in ſummam contemtionem hoſtibus veniat. interim ſpeculatoribus in omnes partes dimiſſis, explorat, quo commodiſſime itinere vallem tranſire poſſet. eo die parvulis equeſtribus prœliis ad aquam factis, utrique ſeſe ſuo loco continent; Galli, quod ampliores copias, quæ nondum convenerant, exſpectabant; Cæſar, ſi forte timoris ſimulatione hoſtes in ſuum locum elicere poſſet, citra vallem, ut pro caſtris prœlio contenderet; ſi id efficere non poſſet, ut, exploratis itineribus, minore cum periculo vallem rivumque tranſiret. prima luce hoſtium equitatus ad caſtra accedit, prœliumque cum noſtris equitibus committit. Cæſar conſulto equites cedere, ſeque in caſtra recipere jubet; ſimul, ex omnibus partibus caſtra altiore vallo muniri, portasque obſtrui, atque in iis adminiſtrandis rebus quam maxime concurſari, & cum ſimulatione agi timoris jubet. quibus omnibus rebus hoſtes invitati,

tati, copias transducunt, aciemque iniquo loco constituunt: nostris vero etiam de vallo deductis, propius accedunt; & tela intra munitionem ex omnibus partibus conjiciunt; præconibusque circummissis, pronunciari jubent, seu quis Gallus, seu Romanus velit ante horam tertiam ad se transire, sine periculo licere: post id tempus non fore potestatem. ac sic nostros contempserunt, ut, obstructis in speciem portis singulis ordinibus cespitum, quod ea non posse introrumpere videbantur, alii vallum manu scandere, alii fossas complere, inciperent. tunc Cæsar, omnibus portis eruptione facta, equitatuque emisso, celeriter hostes dat in fugam. sic, ut omnino pugnandi caussa resisteret nemo: magnumque ex his numerum occidit, atque omnes armis exuit. longius prosequi veritus, quod silvæ, paludesque intercedebant; neque etiam parvulo detrimento illorum, locum relinqui videbat; omnibus suis incolumibus copiis, eodem die ad Ciceronem pervenit. institutas turres, testudines, munitionesque hostium admiratur. legione producta, cognoscit non decimum quemque esse relictum militem sine vulnere. ex his omnibus judicat rebus, quanto cum periculo, & quanta virtute, sint res administratæ: Ciceronem pro ejus merito, legionemque collaudat: centuriones sigillatim, tribunosque mil. appellat, quorum egregiam fuisse virtutem, testimonio Ciceronis cognoverat. de casu Sabini, & Cottæ certius ex captivis cognoscit. postero die, concione habita, rem gestam proponit: milites consolatur, & confirmat: quod detrimentum culpa & temeritate legati sit acceptum, hoc æquiore animo ferendum docet, quod beneficio deorum immortalium, & virtute eorum expiato incommodo, neq;

hostibus diutina lætatio, neque ipsis longior dolor relinquatur. Interim ad Labienum per Rhemos incredibili celeritate de victoria Cæsaris fama perfertur; ut, quum ab hibernis Ciceronis millia passuum L abesset, eoque post horam IX diei Cæsar pervenisset, ante mediam noctem ad portas castrorum clamor oriretur; quo clamore significatio victoriæ, gratulatioque ab Rhemis Labieno fieret. Hac fama ad Treviros perlata, Induciomarus, qui postero die castra Labieni oppugnare decreverat, noctu profugit, copiasque omnes in Treviros reducit. Cæsar Fabium cum legione in sua remittit hiberna. ipse cum III legionibus circum Samarobrivam trinis hibernis hiemare constituit; &, quod tanti motus Galliæ exstiterant, totam hiemem ipse ad exercitum manere decrevit. nam illo incommodo de Sabini morte perlato, omnes fere Galliæ civitates de bello consultabant, nuncios legationesque in omnes partes dimittebant; &, quid reliqui consilii caperent, atque unde initium belli fieret, explorabant; nocturnaque in locis desertis concilia habebant: neque ullum totius hiemis tempus intercessit sine sollicitudine Cæsaris; quin aliquem de conciliis, & motu Gallorum nuncium acciperet. in his ab L. Roscio legato, quem legioni XIII præfecerat, certior est factus, magnas Gallorum copias earum civitatum, quæ Armoricæ appellantur, oppugnandi sui caussa, convenisse. neque longius millia passuum IIX ab hibernis suis abfuisse: sed, nuncio allato de victoria Cæsaris, discessisse, adeo ut fugæ similis discessus videretur. At Cæsar, principibus cujusque civitatis ad se vocatis, alias territando, quum se scire, quæ fierent, denunciaret; alias cohortando, magnam partem Galliæ in officio tenuit: tamen Seno-

Senones, quæ est civitas in primis firma, & magnæ inter Gallos auctoritatis, Cavarinum, quem Cæsar apud eos regem constituerat, cujus frater Moritasgus, adventu in Galliam Cæsaris, cujusque majores regnum obtinuerant, interficere publico consilio conati, cum ille præsensisset, ac profugisset, usque ad fines insecuti, regno, domoque expulerunt; &, missis ad Cæsarem satisfaciundi caussa legatis, quum is omnem ad se senatum venire jussisset, dicto audientes non fuerunt. tantùm apud homines barbaros valuit, esse repertos aliquos principes belli inferendi, tantamq; omnium voluntatis commutationem attulit; ut præter Æduos, & Rhemos, quos præcipuo semper honore Cæsar habuit, alteros pro vetere ac perpetua erga populum R. fide; alteros, pro recentibus belli Gallici officiis, nulla fere fuerit civitas non suspecta nobis. idq; adeo haud scio mirandumne sit; quum compluribus aliis de caussis, tum maxime, quod, qui virtute belli omnibus gentibus præferebantur, tantum se ejus opinionis deperdidisse, ut populi R. imperia perferrent, graviſsime dolebant. Treviri vero, atque Indutiomarus totius hiemis nullum tempus intermiserunt; quin trans Rhenum legatos mitterent; civitates sollicitarent; pecunias pollicerentur: magna parte exercitus nostri interfecta, multo minorem superesse dicerent partem. neque tamen ulli civitati Germanorum persuaderi potuit, ut Rhenum transiret, quum se bis expertos dicerent, Ariovisti bello, & Tenchtherorum transitu non esse fortunam amplius tentaturos. Hac spe lapsus Indutiomarus nihilo minus copias cogere, exigere à finitimis, equos parare, exules damnatosque Gallia magnis præmiis ad se allicere cœpit; ac tantam sibi jam iis rebus in Gallia auctoritatem

ritatem comparaverat, ut undique ad eum legationes concurrerent; gratiam, atque amicitiam publice privatimque peterent. ubi intellexit ultro ad se veniri; altera ex parte Senones, Carnutesque conscientia facinoris instigari; altera Nervios, Atuaticosque bellum Romanis parare; neque sibi voluntariorum copias defore, si ex finibus suis progredi cœpisset; armatum concilium indicit. hoc more Gallorum est initium belli, quo, lege communi, omnes puberes armati convenire coguntur; &, qui ex iis novissimus venit, in conspectu multitudinis omnibus cruciatibus affectus necatur. in eo concilio Cingetorigem, alterius principem factionis, generum suum, quem supra demonstravimus Cæsaris secutum fidem ab eo non discessisse, hostem judicandum curat, bonaque ejus publicat. his rebus confectis, in concilio pronunciat, accersitum se à Senonibus, & Carnutibus, aliisque compluribus Galliæ civitatibus; huc iter facturum per fines Rhemorum; eorumque agros populaturum; ac prius, quam id faciat, castra Labieni oppugnaturum: quæque fieri velit, præcipit. Labienus, quum & loci natura, & manu munitissimis castris sese contineret, de suo ac legionis periculo nihil timebat; sed ne quam occasionem rei bene gerendæ dimitteret, cogitabat. itaque à Cingetorige, atque ejus propinquis oratione Indutiomari cognita, quam in concilio habuerat, nuncios mittit ad finitimas civitates, equitesque undique convocat. iis certam diem conveniendi dicit. interim prope quotidie cum omni equitatu Indutiomarus sub castris ejus vagabatur, alias ut situm castrorum cognosceret, alias colloquendi, aut territandi caussâ. equites plerumque omnes tela intra vallum conjiciebant. Labienus

ſuos intra munitiones continebat: timorisq; opinionem, quibuſcumque poterat rebus augebat. quum majore in dies contemptione Indutiomarus ad caſtra accederet, nocte una intromiſſis equitibus omnium finitimarum civitatum, quos accerſendos curaverat, tanta diligentia omnes ſuos cuſtodiis intra caſtra continuit, ut nulla ratione ea res enunciari, aut ad Treviros perferri poſſet. Interim ex conſuetudine quotidiana, Indutiomarus ad caſtra accedit; atque ibi magnam partem diei conſumit; equites tela conjiciunt, & magna contumelia verborum noſtros ad pugnam evocant. nullo à noſtris dato reſponſo, ubi viſum eſt, ſub veſperum, diſperſi ac diſſipati diſcedunt. ſubito Labienus duabus portis omnem equitatum emittit; præcipit atque interdicit, perterritis hoſtibus atque in fugam conjectis, quod fore, ſicut accidit, videbat, omnes unum peterent Indutiomarum, neu quis quemquam prius vulneraret, quam illum interfectum videret: quod, mora reliquorum, illum, ſpatium nactum, effugere nolebat: magna proponit iis, qui occiderint, præmia: ſummittit cohortes equitibus ſubſidio. comprobat hominis conſilium fortuna; &, quum unum omnes peterent, in ipſo fluminis vado deprehenſus Indutiomarus interficitur; caputque ejus refertur in caſtra. redeuntes equites, quos poſſunt, conſectantur atque occidunt. Hac re cognita, omnes Eburonum, & Nerviorum, quæ convenerant, copiæ diſcedunt; paulloque habuit poſt id factum Cæſar quietiorem Galliam.

LIBER

LIBER VI.

MVltis de caussis Cæsar majorem Galliæ motum expectans, per M. Silanum, C. Antistium Reginum, T. Sextium, legatos, delectum habere instituit: simul ab Cn. Pompeio proconsule petit, quoniam ipse ad urbem cum imperio Reip. caussa maneret, quos ex Cisalpina Gallia consulis sacramento rogavisset, ad signa convenire, & ad se proficisci juberet: magni interesse etiam in reliquum tempus, ad opinionem Galliæ, existimans, tantas videri Italiæ facultates, ut, si quid esset in bello detrimenti acceptum, non modo id brevi tempore sarciri, sed etiam majoribus adaugeri copiis posset. quod quum Pompeius & Reip. & amicitiæ tribuisset; celeriter confecto per suos delectu, tribus ante exactam hiemem & constitutis, & adductis legionibus, duplicatoque earum cohortium numero, quas cum Q. Titurio amiserat, & celeritate, & copiis docuit, quid populi R. disciplina, atque opes possent. Interfecto Indutiomaro, ut docuimus, ad ejus propinquos à Treviris imperium defertur. illi finitimos Germanos sollicitare, & pecuniam polliceri, non desistunt. quum ab proximis impetrare non possent, ulteriores tentant: inventis nonnullis, civitates jurejurando inter se confirmant, obsidibusque de pecunia cavent: Ambiorigem sibi societate & fœdere adjungunt. Quibus rebus cognitis, Cæsar, quum undique bellum parari videret, Nervios, Atuaticos, ac Menapios, adjunctis cisrhenanis omnibus Germanis, esse in armis, Senones ad imperatum non venire, & cum Carnutibus finitimisque civitatibus consilia communicare, à Treviris Germanos crebris legationibus

sollicitari; maturius sibi de bello cogitandum putavit. itaque, non dum hieme confecta, proximis IV legionibus coactis, de improviso in fines Nerviorum contendit; &, prius, quam illi aut convenire, aut profugere possent, magno pecoris atque hominum numero capto, atque ea præda militibus concessa, vastatisque agris, in deditionem venire, atque obsides sibi dare coëgit. eo celeriter confecto negotio, rursus legiones in hiberna reduxit. Concilio Galliæ primo vere, ut instituerat, indicto, quum reliqui, præter Senones, Carnutes, Trevirosque, venissent; initium belli, ac defectionis hoc esse arbitratus, ut omnia postponere videretur, concilium Lutetiam Parisiorum transfert. confines erant hi Senonibus, civitatemque patrum memoria conjunxerant: sed ab hoc consilio abfuisse existimabantur. Hac re pro suggestu pronunciata, eodem die cum legionibus in Senones proficiscitur, magnisque itineribus eo pervenit. cognito ejus adventu, Acco qui princeps ejus consilii fuerat, jubet in opida multitudinem convenire: conantibus, prius quam id effici posset, adesse Romanos nunciatur. necessario sententia desistunt, legatosque deprecandi caussa ad Cæsarem mittunt; adeunt per Æduos, quorum antiquitus erat in fide civitas. libenter Cæsar, petentibus Æduis, dat veniam: excusationemque accipit: quod æstivum tempus instantis belli, non quæstionis esse arbitrabatur. Obsidibus imperatis centum, hos Æduis custodiendos tradit. eodem Carnutes legatos obsidesque mittunt, usi deprecatoribus Rhemis, quorum erant in clientela: eadem ferunt responsa. peragit concilium Cæsar, equitesque imperat civitatibus. hac parte Galliæ pacata, totus & mente & animo in bellum Trevirorum,

rum, & Ambiorigis insistit. Cavarinum cum equitatu Senonum secum proficisci jubet, ne quis aut ex hujus iracundia, aut ex eo, quod meruerat, odio civitatis motus existat. his rebus constitutis, quod pro explorato habebat Ambiorigem prœlio non esse certaturum, reliqua ejus consilia animo circumspiciebat. erant Menapii propinqui Eburonum finibus, perpetuis paludibus, silvisque muniti, qui uni ex Gallia, de pace, ad Cæsarem legatos numquam miserant. cum iis esse hospitium Ambiorigi sciebat: item per Treviros venisse Germanis in amicitiam cognoverat. hæc prius illi detrahenda auxilia existimabat, quam ipsum bello lacessendum; ne desperata salute, aut se in Menapios abderet, aut cum transrhenanis congredi cogeretur. hoc inito consilio, totius exercitus impedimenta ad Labienum in Treviros mittit, duasque legiones ad eum proficisci jubet: ipse cum legionibus expeditis v in Menapios proficiscitur. illi, nulla coacta manu, loci præsidio freti, in silvas, paludesque confugiunt; suaque eodem conferunt. Cæsar, partitis copiis cum C. Fabio legato, & M. Crasso quæstore, celeriterque effectis pontibus, adiit tripartito, ædificia vicosque incendit, magno pecoris, atque hominum numero potitur. quibus rebus coacti Menapii, legatos ad eum, pacis petendæ caussa, mittunt. ille, obsidibus acceptis, hostium se habiturum numero confirmat, si aut Ambiorigem, aut ejus legatos, finibus suis recepissent. his confirmatis rebus, Comium Atrebatem cum equitatu, custodis loco, in Menapiis relinquit; ipse, in Treviros proficiscitur. Dum hæc à Cæsare geruntur, Treviri, magnis coactis peditatus equitatusque copiis, Labienum cum una legione, quæ in eorum finibus hiemaverat, adoriri para-

parabant. jamque ab eo non longius bidui via aberant, quum duas venisse legiones missu Cæsaris cognoscunt. positis castris à millibus passuum xv, auxilia Germanorum expectare constituunt. Labienus, hostium cognito consilio, sperans temeritate eorum fore aliquam dimicandi facultatem, v cohortium præsidio impedimentis relicto, cum xxv cohortibus, magnoque equitatu, contra hostem proficiscitur; &, ∞ passuum intermisso spatio, castra communit. Erat inter Labienum, atque hostem, difficili transitu flumen, ripisque præruptis. hoc neque ipse transire habebat in animo, neque hostes transituros existimabat. augebatur auxiliorum quotidie spes. loquitur in concilio palam; quoniam Germani appropinquare dicuntur, sese suas exercitusque fortunas in dubium non devocaturum, & postero die prima luce castra moturum. celeriter hæc ad hostes deferuntur, ut ex magno Gallorum equitatus numero nonnullos Gallicis rebus favere natura cogebat. Labienus, noctu tribunis mil. primisque ordinibus convocatis, quid sui consilii sit, proponit; &, quo facilius hostibus timoris det suspicionem, majore strepitu & tumultu, quam populi R. fert consuetudo, castra moveri jubet. his rebus fugæ similem profectionem efficit. hæc quoque per exploratores ante lucem, in tanta propinquitate castrorum, ad hostes deferuntur. vix agmen novissimum extra munitiones processerat; cum Galli, cohortati inter se, ne speratam prædam ex manibus dimitterent; longum esse, perterritis Romanis, Germanorum auxilium exspectare; neque suam pati dignitatem, ut tantis copiis tam exiguam manum præsertim fugientem, atque impeditam adoriri non audeant; flumen transire, & iniquo loco prœlium

com-

committere non dubitant. quæ fore suspicatus Labienus, ut omnes citra flumen eliceret, eadem usus simulatione itineris, placide progrediebatur. tum præmissis paullum impedimentis, atque in tumulo quodam collocatis; Habetis, inquit, milites, quam petistis, facultatem: hostem impedito atque iniquo loco tenetis: præstate eandem nobis ducibus virtutem, quam sæpenumero Imperatori præstitistis: eum adesse, & hæc coram cernere, existimate. simul, signa ad hostem converti, aciemque dirigi jubet: &, paucis turmis præsidio ad impedimenta dimissis, reliquos equites ad latera disponit. celeriter nostri, clamore sublato, pila in hostes jaciunt. illi, ubi præter spem, quos fugere credebant, infestis signis, ad se ire viderunt, impetum modo ferre non potuerunt: ac primo concursu in fugam conjecti, proximas silvas petiverunt: quos Labienus equitatu consectatus, magno numero interfecto, compluribus captis, paucis post diebus civitatem recipit. nam Germani, qui auxilio veniebant, percepta Trevirorum fuga, sese domum contulerunt. cum iis propinqui Indutiomari, qui defectionis auctores fuerant, comitati eos, ex civitate excessere. Cingetorigi, quem ab initio permansisse in officio demonstravimus, principatus, atque imperium est traditum. Cæsar, postquam ex Menapiis in Treviros venit, duabus de caussis Rhenum transire constituit. quarum erat altera, quod auxilia contra se Treviris miserant: altera, ne Ambiorix receptum ad eos haberet. his constitutis rebus, paullum supra eum locum, quo antea exercitum transduxerat, facere pontem instituit. nota atque instituta ratione, magno militum studio, paucis diebus, opus efficitur: firmo in Treviris præsidio ad pontem relicto, ne quis ab

iis subito motus oriretur, reliquas copias, equitatumque transducit. Vbii, qui ante obsides dederant, atque in deditionem venerant, purgandi sui caussa ad eum legatos mittunt: qui doceant, neque ex sua civitate auxilia in Treviros missa, neque ab se fidem læsam. petunt, atque orant, ut sibi parcat, ne communi odio Germanorum, innocentes pro nocentibus pœnas pendant. si amplius obsidum velit, dare pollicentur. cognita Cæsar caussa, reperit, ab Suevis auxilia missa esse; Vbiorum satisfactionem accepit: aditus viasque in Suevos perquirit. Interim, paucis post diebus fit ab Vbiis certior, Suevos omnes in unum locum copias cogere; atque iis nationibus, quæ sub eorum sunt imperio, denunciare, ut auxilia peditatus equitatusque mittant. his cognitis rebus, rem frumentariam providet, castris idoneum locum deligit: Vbiis imperat, ut pecora deducant; suaque omnia ex agris in opida conferant; sperans, barbaros, atque imperitos homines, inopia cibariorum adductos, ad iniquam pugnandi conditionem posse deduci. mandat, ut crebros exploratores in Suevos mittant, quæque apud eos gerantur, cognoscant. illi imperata faciunt; &, paucis diebus intermissis, referunt, Suevos omnes, posteaquam certiores nuncii de exercitu Romanorum venerant, cum omnibus suis sociorumq; copiis, quas coëgissent, penitus ad extremos fines sese recepisse. silvam esse ibi infinitæ magnitudinis, quæ appellatur Bacenis: hanc longe introrsus pertinere, & pro nativo muro objectam, Cheruscos à Suevis, Suevosque à Cheruscis, injuriis incursionibusque prohibere: ad ejus initium silvæ Suevos adventum Romanorum expectare constituisse. Quoniam ad hunc locum perventum est, non alienum esse videtur de

Galliæ,

Galliæ, Germaniæque moribus, & quo differant eæ nationes inter sese, proponere. IN GALLIA non solum in omnibus civitatibus, atque pagis, partibusque, sed pene etiam in singulis domibus factiones sunt: earumq; factionum sunt principes, qui summam auctoritatem eorum judicio habere existimantur: quorum ad arbitrium, judiciumque summa omnium rerum consiliorumque redeat. idque ejus rei caussa antiquitus institutum videtur, ne quis ex plebe contra potentiorem auxilii egeret. suos enim opprimi quisque, & circumveniri non patitur; neque, aliter si faciat, ullam inter suos habeat auctoritatem. hæc eadem ratio est in summa totius Galliæ. namque omnes civitates in duas partes divisæ sunt. quum Cæsar in Galliam venit, alterius factionis principes erant Ædui, alterius Sequani. ii quum per se minus valerent, quod summa auctoritas antiquitus erat in Æduis, magnæque eorum erant clientelæ, Germanos, atque Ariovistum, sibi adjunxerant, eosque ad se magnis jacturis, pollicitationibusque perduxerant. prœliis vero compluribus factis secundis, atque omni nobilitate Æduorum interfecta, tantum potentia antecesserant, ut magnam partem clientium ab Æduis ad se transducerent; obsidesque ab iis principum filios acciperent; & publice jurare cogerent, nihil se contra Sequanos consilii inituros; & partem finitimi agri per vim occupatam possiderent; Galliæque totius principatum obtinerent. qua necessitate adductus Divitiacus, auxilii petendi caussa Romam ad Senatum profectus, infecta re redierat. adventu Cæsaris facta commutatione rerum, obsidibus Æduis redditis, veteribus clientelis restitutis, novis per Cæsarem comparatis; quod ii, qui se ad eorum amicitiam aggregaverant,

meliore conditione, atque imperio æquiore se uti videbant, reliquis rebus eorum, gratia, dignitateq; amplificata, Sequani principatum dimiserant. in eorum locum Rhemi successerant; quos, quod adæquare apud Cæsarem gratia intelligebatur, ii, qui propter veteres inimicitias nullo modo cum Æduis conjungi poterant, se Rhemis in clientelam dicabant. hos illi diligenter tuebantur. ita & novam, & repente collectam auctoritatem tenebant. eo tum statu res erat, ut longe principes haberentur Ædui, secundum locum dignitatis Rhemi obtinerent. In omni Gallia eorum hominum, qui aliquo sunt numero atque honore, genera sunt duo. nam plebs pæne servorum habetur loco, quæ per se nihil audet, & nulli adhibetur consilio. plerique, quum aut ære alieno, aut magnitudine tributorum, aut injuria potentiorum premuntur, sese in servitutem dicant nobilibus. in hos eadem omnia sunt jura, quæ dominis in servos. Sed de his duobus generibus alterum est Druidum, alterum equitum. Illi rebus divinis intersunt, sacrificia publica, ac privata procurant, religiones interpretantur: ad hos magnus adolescentium numerus disciplinæ caussa concurrit; magnoque ii sunt apud eos honore. nam fere de omnibus controversiis, publicis privatisque, constituunt; &, si quod est admissum facinus, si cædes facta; si de hereditate, de finibus controversia est, iidem decernunt; præmia, pœnasque constituunt: si quis aut privatus, aut publicus eorum decreto non stetit, sacrificiis interdicunt. hæc pœna apud eos est gravissima. quibus ita est interdictum, ii numero impiorum ac sceleratorum habentur; iis omnes decedunt, aditum eorum sermonemq; defugiunt, ne quid ex contagione incommodi accipiant: ne-

que

que iis petentibus jus redditur, neque honos ullus communicatur. his autem omnibus Druidibus præest unus, qui summam inter eos habet auctoritatem. hoc mortuo, si quis ex reliquis excellit dignitate, succedit. at, si sunt plures pares, suffragio Druidum adlegitur; non numquam etiam de principatu armis contendunt: ii certo anni tempore in finibus Carnutum, quæ regio totius Galliæ media habetur, considunt, in loco consecrato. huc omnes undique, qui controversias habent, conveniunt; eorumque judiciis decretisque parent. Disciplina in Britannia reperta, atque inde in Galliam translata esse existimatur. & nunc; qui diligentius eam rem cognoscere volunt, plerumque illo, discendi caussa, proficiscuntur. Druides à bello abesse consueverunt, neque tributa una cum reliquis pendunt, militiæ vacationem, omniumque rerum habent immunitatem. tantis excitati præmiis, & sua sponte multi in disciplinam conveniunt, & à propinquis, parentibusque mittuntur. magnum ibi numerum versuum ediscere dicuntur. itaque nonnulli annos vicenos in disciplina permanent; neque fas esse existimant ea litteris mandare, quum in reliquis fere rebus, publicis privatisq; rationibus, [Græcis] litteris utantur. id mihi duabus de caussis instituisse videntur; quod neque in vulgus disciplinam efferri velint; neque eos, qui discunt, literis confisos, minus memoriæ studere. quod fere plerisque accidit, ut præsidio litterarum, diligentiam in perdiscendo, ac memoriam remittant. in primis hoc volunt persuadere, Non interire animas, sed ab aliis post mortem transire ad alios; atque hoc maxime ad virtutem excitari putant, metu mortis neglecto. multa præterea de sideribus, atque eorum motu, de mundi
ac

ac terrarum magnitudine, de rerum natura, de deorum immortalium vi ac potestate disputant, & juventuti transdunt. Alterum genus est equitum. ii, quum est usus, atque aliquod bellum incidit, (quod ante Cæsaris adventum fere quotannis accidere solebat, uti aut ipsi injurias inferrent, aut illatas propulsarent) omnes in bello versantur; atque eorum, ut quisque est genere, copiisque amplissimus, ita plurimos circum se ambactos, clientesque habet. hanc unam gratiam, potentiamque noverunt. Natio est omnis Gallorum admodum dedita religionibus; atque ob eam caussam, qui sunt affecti gravioribus morbis, quique in prœliis periculisque versantur, aut pro victimis homines immolant, aut se immolaturos vovent, administrisque ad ea sacrificia Druidibus utuntur; quod pro vita hominis, nisi vita hominis reddatur, non posse aliter deorum immortalium numen placari arbitrantur: publiceque ejusdem generis habent instituta sacrificia. alii immani magnitudine simulacra habent: quorum contexta viminibus membra vivis hominibus complent; quibus succensis, circumventi flamma exanimantur homines. supplicia eorum, qui in furto aut latrocinio, aut aliqua noxa sint comprehensi, gratiora diis immortalibus esse arbitrantur. sed, quum ejus generis copia deficit, etiam ad innocentium supplicia descendunt. deûm maxime Mercurium colunt. hujus sunt plurima simulacra: hunc omnium inventorem artium ferunt: hunc viarum atq; itinerum ducem; hunc ad quæstus pecuniæ, mercaturasq; habere vim maximam arbitrantur. post hunc, Apollinem, & Martem, & Iovem, & Minervam. de his eandem fere, quam reliquæ gentes, habent opinionem; Apollinem, morbos depellere; Minervam,

operum

operum atque artificiorum initia transdere; Iovem, imperium cœlestium tenere; Martem, bella regere. huic, quum prœlio dimicare constituerunt, ea, quæ bello ceperunt, plerumq; devovent. quæ superaverint, animalia capta immolant: reliquas res in unum locum conferunt. multis in civitatibus harum rerum exstructos tumulos locis consecratis conspicari licet. neque sæpe accidit, ut, neglecta quispiam religione, aut capta apud se occultare, aut posita tollere auderet: gravissimumque ei rei supplicium cum cruciatu constitutum est. Galli se omnes ab Dite patre prognatos prædicant: idque ab Druidibus proditum dicunt: ob eam caussam spatia omnis temporis, non numero dierum, sed noctium, finiunt; & dies natales, & mensium, & annorum initia sic observant, ut noctem dies subsequatur. in reliquis vitæ institutis hoc fere ab reliquis differunt, quod suos liberos, nisi quum adoleverint, ut munus militiæ sustinere possint, palam ad se adire non patiantur; filiumque in puerili ætate in publico, in conspectu patris assistere, turpe ducunt. viri quantas pecunias ab uxoribus dotis nomine acceperunt, tantas ex suis bonis, æstimatione facta, cum dotibus communicant. hujus omnis pecuniæ conjunctim ratio habetur, fructusque servantur. uter eorum vita superarit, ad eum pars utriusque cum fructibus superiorum temporum pervenit. viri in uxores, sicuti in liberos, vitæ necisque habent potestatem; & quum pater familias illustriore loco natus decessit, ejus propinqui conveniunt; & de morte, si res in suspicionem venit, de uxoribus in servilem modum quæstionem habent; &, si compertum est, igni atque omnibus tormentis excruciatas interficiunt. funera sunt pro cultu Gallorum magnifica,

fica, & sumptuosa; omniaque, quæ vivis cordi fuisse arbitrantur, in ignem inferunt, etiam animalia; ac, paullo supra hanc memoriam, servi, & clientes, quos ab iis dilectos esse constabat, justis funebribus confectis, una cremabantur. quæ civitates commodius suam Remp. administrare existimantur, habent legibus sanctum, si quis quid de Rep. â finitimis rumore aut fama acceperit, uti ad magistratum deferat, neve cum quo alio communicet: quod sæpe homines temerarios atque imperitos falsis rumoribus terreri, & ad facinus impelli, & de summis rebus consilium capere cognitum est. Magistratus, quæ visa sunt, occultant; quæque esse ex usu judicaverint, multitudini produnt. de Rep. nisi per concilium loqui non conceditur. GERMANI multum ab hac consuetudine differunt. nam neque Druides habent, qui rebus divinis præsint; neque sacrificiis student. deorum numero eos solos ducunt, quos cernunt, & quorum opibus aperte juvantur, Solem, & Vulcanum, & Lunam: reliquos ne fama quidem acceperunt. vita omnis in venationibus, atque in studiis rei militaris consistit: ab parvulis labori ac duritiei student. qui diutissime impuberes permanserunt, maximam inter suos ferunt laudem: hoc ali staturam, ali vires, nervosque confirmari putant: intra annum vero x x feminæ notitiam habuisse, in turpissimis habent rebus. cujus rei nulla est occultatio; quod & promiscue in fluminibus perluuntur, & pellibus, aut parvis renonum tegumentis utuntur, magna corporis parte nuda. Agriculturæ non student; majorque pars victus eorum lacte, & caseo, & carne consistit: neque quisquam agri modum certum, aut fines proprios habet; sed magistratus, ac principes in annos singulos gentibus,

cogna-

cognationibusque hominum, qui una coierunt, quantum eis, & quo loco visum est, attribuunt agri; atque anno post alio transire cogunt. ejus rei multas afferunt caussas; ne assidua consuetudine capti studium belli gerendi agricultura commutent; ne latos fines parare studeant, potentioresque humiliores possessionibus expellant; ne accuratius, ad frigora atque æstus vitandos, ædificent; ne qua oriatur pecuniæ cupiditas; qua ex re factiones, dissensionesq; nascuntur: ut animi æquitate plebem contineant, quum suas quisque opes cum potentissimis æquari videat. Civitatibus maxima laus est, quam latissimas circum se vastatis finibus solitudines habere. hoc proprium virtutis existimant, expulsos agris finitimos cedere, neque quemquam prope se audere consistere. simul hoc se fore tutiores arbitrantur, repentinæ incursionis timore sublato. quum bellum civitas aut illatum defendit, aut infert; magistratus, qui ei bello præsint, ut vitæ necisque habeant potestatem, deliguntur. in pace, nullus communis est magistratus; sed principes regionum atque pagorum inter suos jus dicunt, controversiasque minuunt. latrocinia nullam habent infamiam, quæ extra fines cujusque civitatis fiunt. atque ea juventutis exercendæ, ac desidiæ minuendæ caussa fieri prædicant. atque, ubi quis ex principibus in concilio se dixit ducem fore, ut qui sequi velint, profiteantur; consurgunt ii, qui & caussam, & hominem probant, suumque auxilium pollicentur; atque ab multitudine collaudantur: qui ex iis secuti non sunt, in desertorum ac proditorum numero ducuntur: omniumque rerum iis postea fides abrogatur. hospites violare, fas non putant: qui, quaque de caussa, ad eos venerunt, ab injuria prohibent-

bent, sanctosque habent; iis omnium domus patent, victusque communicatur. ac fuit antea tempus, quum Germanos Galli virtute superarent, & ultro bella inferrent, ac, propter hominum multitudinem, agrique inopiam, trans Rhenum colonias mitterent. itaque ea, quæ fertilissima sunt, Germaniæ loca circum Hercyniam silvam, quam Eratostheni, & quibusdam Græcis fama notam esse video, quam illi Orciniam appellant, Volcæ Tectosages occuparunt, atque ibi consederunt. quæ gens ad hoc tempus iis sedibus se continet, summamque habet justitiæ & bellicæ laudis opinionem. nuncque in eadem inopia, egestate, patientia, qua Germani, permanent, eodem victu, & cultu corporis utuntur. Gallis autem propinquitas, & transmarinarum rerum notitia, multa ad copiam atque usus largitur. paulatim assuefacti superari, multisque victi prœliis, ne se quidem ipsi cum illis virtute comparant. Hujus Hercyniæ silvæ, quæ supra demonstrata est, latitudo IX dierum iter expedito patet. non enim aliter finiri potest, neque mensuras itinerum noverunt. oritur ab Helvetiorum, & Nemetum, & Rauracorum finibus, rectaque fluminis Danubii regione pertinet ad fines Dacorum, & Anartium. hinc se flectit sinistrorsus, diversis à flumine regionibus, multarumque gentium fines propter magnitudinem attingit. neque quisquam est hujus Germaniæ, qui se adisse ad initium ejus silvæ dicat, quum dierum iter LX processerit, aut quo ex loco oriatur, acceperit. multa in ea genera ferarum nasci constat, quæ reliquis in locis visa non sint: ex quibus quæ maxime differant ab ceteris, & memoriæ prodenda videantur, hæc sunt. Est bos cervi figura: cujus à media fronte inter aures unum cor-

nu

nu exſiſtit excelſius, magisque directum his, quæ nobis nota ſunt, cornibus. ab ejus ſummo ſicut palmæ, rami quam late diffunduntur. eadem eſt feminæ, marisque natura, eadem forma magnitudoque cornuum. Sunt item, quæ appellantur Alces. harum eſt conſimilis capris figura, & varietas pellium, ſed magnitudine paullo antecedunt: mutilæque ſunt cornibus, & crura ſine nodis articulisque habent, neque quietis cauſſa procumbunt. neque, ſi quo afflictæ caſu conciderunt, erigere ſeſe, aut ſublevare, poſſunt. his ſunt arbores pro cubilibus. ad eas ſe applicant, atque ita paullum modo reclinatæ quietem capiunt: quarum ex veſtigiis quum eſt animadverſum à venatoribus, quo ſe recipere conſueverint, omnes eo loco, aut à radicibus ſubruunt, aut accîdunt arbores tantum, ut ſumma ſpecies earum ſtantium relinquatur. huc quum ſe ex conſuetudine reclinaverint, infirmas arbores pondere affligunt, atque una ipſæ concidunt. Tertium eſt genus eorum, qui Vri appellantur. ii ſunt magnitudine paullo infra elephantos; ſpecie, & colore, & figura tauri. magna vis eſt eorum, & magna velocitas. neque homini, neque feræ, quam conſpexerint, parcunt. hos ſtudioſe foveis captos interficiunt. hoc ſe labore durant adoleſcentes, atque hoc genere venationis exercent; &, qui plurimos ex his interfecerunt, relatis in publicum cornibus, quæ ſint teſtimonio, magnam ferunt laudem. ſed aſſueſcere ad homines, & manſuefieri ne parvuli quidem excepti poſſunt. amplitudo cornuum, & figura, & ſpecies multum à noſtrorum boum cornibus differt. hæc ſtudioſe conquiſita ab labris argento circumcludunt: atque in ampliſſimis epulis pro poculis utuntur. Cæſar, poſtquam per Vbios exploratores

comperit Suevos sese in silvas recepisse; inopiam frumenti veritus, quod, ut supra demonstravimus, minime omnes Germani agriculturæ student, constituit non progredi longius: sed, ne omnino metum reditus sui barbaris tolleret, atque ut eorum auxilia tardaret, reducto exercitu partem ultimam pontis, quæ ripas Ubiorum contingebat, in longitudinem pedum CC rescindit; atque in extremo ponte turrim tabulatorum IV constituit, præsidiumque cohortium XII pontis tuendi caussa ponit; magnisque eum locum munitionibus firmat. ei loco, præsidioque C. Volcatium Tullum adolescentem præfecit: ipse, quum maturescere frumenta inciperent, ad bellum Ambiorigis, per Arduennam silvam, quæ est totius Galliæ maxima, atque ab ripis Rheni finibusque Trevirorum ad Nervios pertinet, millibusq; amplius D in longitudinem patet, L. Minucium Basilum cum omni equitatu præmittit, si quid celeritate itineris, atque opportunitate temporis proficere possit; monet, ut ignes fieri in castris prohibeat; ne qua ejus adventus procul significatio fiat. sese confestim subsequi dicit. Basilus, ut imperatum est, facit; celeriter, contraque omnium opinionem confecto itinere, multos in agris inopinantes deprehendit: eorum indicio ad ipsum Ambiorigem contendit, quo in loco cum paucis equitibus esse dicebatur. Multum quum in omnibus rebus, tum in re militari fortuna potest. nam sicut magno accidit casu, ut in ipsum incautum atque imparatum incideret; priusque ejus adventus ab hominibus videretur, quam fama, ac nunciis afferretur: sic magnæ fuit fortunæ, omni militari instrumento, quod circum se habebat, erepto, rhedis equisque comprehensis, ipsum effugere [mortem.], sed hoc eo factum

ctum est, quod, ædificio circumdato silva, (ut sunt fere domicilia Gallorum, qui, vitandi æstus caussa, plerumque silvarum ac fluminum petunt propinquitates) comites familiaresque ejus angusto in loco equitum nostrorum vim paullisper sustinuerunt. iis pugnantibus, illum in equum quidam ex suis intulit: fugientem silvæ texerunt. sic ad subeundum periculum, & ad vitandum, multum fortuna valuit. Ambiorix copias suas judicione non conduxerit, quod prœlio dimicandum non existimaverit; an tempore exclusus, & repentino equitum adventu prohibitus fuerit, quum reliquum exercitum subsequi crederet; dubium est. sed certe, clam dimissis per agros nunciis, sibi quemq; consulere jussit: quorum pars in Arduennam silvam, pars in continentes paludes profugit. qui proximi Oceano fuerunt, ii in insulis sese occultaverunt, quas æstus efficere consuerunt. multi ex suis finibus egressi se, suaque omnia alienissimis crediderunt. Cativulcus rex dimidiæ partis Eburonum, qui una cum Ambiorige consilium inierat, ætate jam confectus, quum laborem aut belli aut fugæ ferre non posset, omnibus precibus detestatus Ambiorigem, qui ejus consilii auctor fuisset, taxo, cujus magna in Gallia Germaniaque copia est, se exanimavit. Segni, Condrusique, ex gente & numero Germanorum, qui sunt inter Eburones, Trevirosque, legatos ad Cæsarem miserunt, oratum, ne se in hostium numero duceret, neve omnium Germanorum, qui essent citra Rhenum, caussam esse unam judicaret: nihil se de bello cogitasse, nulla Ambiorigi auxilia misisse. Cæsar, explorata re quæstione captivorum, si qui ad eos Eburones ex fuga convenissent, ad se ut reducerentur, imperavit: si ita fecissent, fines eorum

se vio-

ſe violaturum negavit. tum copiis in tres partes diſtributis impedimenta omnium legionum Atuatucam contulit. id caſtelli nomen eſt. hoc fere eſt in mediis Eburonum finibus, ubi Titurius, atque Aurunculeius, hiemandi cauſſa conſederant. hunc quum reliquis rebus locum probabat Cæſar, tum quod ſuperioris anni munitiones integræ manebant, ut militum laborem ſublevaret, præſidio impedimentis legionem XIV reliquit, unam ex iis III, quas proxime conſcriptas ex Italia tranſduxerat. ei legioni caſtriſque Q. Tullium Ciceronem præfecit, ducentoſque equites attribuit. partito exercitu, T. Labienum cum legionibus III ad Oceanum verſus in eas partes, quæ Menapios attingunt, proficiſci jubet. C. Trebonium cum pari legionum numero ad eam regionem, quæ Atuaticis adjacet, depopulandam mittit: ipſe cum reliquis tribus ad flumen Scaldim, quod influit in Moſam, extremaſque Arduennæ partes, ire conſtituit, quo cum paucis equitibus profectum Ambiorigem audiebat. diſcedens poſt diem VII ſeſe reverſurum confirmat: quam ad diem ei legioni, quæ in præſidio relinquebatur, deberi frumentum ſciebat. Labienum, Treboniumq; hortatur, ſi Reip. commodo facere poſſint, ad eam diem revertantur; ut, rurſus communicato conſilio, exploratiſque hoſtium rationibus, aliud initium belli capere poſſint. erat, ut ſupra demonſtravimus, manus certa nulla, non præſidium, non opidum, quod ſe armis defenderet, ſed in omnes partes diſperſa multitudo. ubi cuiq; aut vallis abdita, aut locus ſilveſtris, aut palus impedita ſpem præſidii aut ſalutis aliquam offerebat, conſederat. hæc loca vicinitatibus erant nota, magnamque res diligentiam requirebat, non in ſumma ex-

ercitus tuenda, (nullum enim poterat, universis perterritis ac dispersis, periculum accidere) sed in singulis militibus conservandis; quæ tamen ex parte res ad salutem exercitus pertinebat. nam & prædæ cupiditas multos longius evocabat; ac silvæ incertis occultisq; itineribus, confertos adire prohibebant. si negotium confici, stirpemq; hominum sceleratorum interfici vellet, dimittendæ plures manus, diducendiq; erant milites. si cóntinere ad signa manipulos vellet, ut instituta ratio & cōsuetudo exercitus R. postulabat; locus ipse erat præsidio barbaris; neq; ex occulto insidiandi, & dispersos circumveniendi singulis deerat audacia. At in ejusmodi difficultatibus, quantum diligentia provideri poterat, providebatur: ut potius in nocendo aliquid omitteretur, etsi omnium animi ad ulciscendum ardebant, quam cum aliquo detrimento militum noceretur. Cæsar ad finitimas civitates nuncios dimittit. omnes evocat spe prædæ, ad diripiendos Eburones; ut potius in silvis Gallorum vita, quam legionariorum, periclitaretur; simul ut, magna multitudine circumfusa, pro tali facinore, stirps ac nomen civitatis tollatur. magnus undique numerus celeriter convenit. Hæc in omnibus Eburonum partibus gerebantur; diesq; appetebat VII, quem ad diem Cæsar ad impedimenta legionemq; reverti constituerat. hic, quantum in bello fortuna possit, & quantos afferat casus, cognosci potuit. dissipatis ac perterritis hostibus, ut demonstravimus, manus erat nulla, quæ parvam modo timoris caussam afferret. trans Rhenum ad Germanos pervenit fama, diripi Eburones, atque ultro omnes ad prædam evocari. cogunt equitum II millia Sigambri, qui sunt proximi Rheno, à quibus receptos ex fuga Tenchtheros atq; Usipetes, supra docuimus: transeuntes

euntes Rhenum navibus, ratibusque, xxx millibus passuum infra eum locum, ubi pons erat imperfectus, præsidiumque ab Cæsare relictum, primos Eburonum fines adeunt: multos ex fuga dispersos excipiunt: magno pecoris numero, cujus sunt cupidissimi barbari, potiuntur. invitati præda longius procedunt. non hos palus in bello latrociniisque natos, non silvæ morantur: quibus in locis sit Cæsar, ex captivis quærunt: profectum longius reperiunt, omnemque exercitum discessisse cognoscunt. atque unus ex captivis, Quid vos, inquit, hanc miseram, ac tenuem sectamini prædam, quibus jam licet esse fortunatissimis? III horis Atuatucam venire potestis: huc omnes suas fortunas exercitus Romanorum contulit. præsidii tantum est, ut ne murus quidem cingi possit, neque quisquam egredi extra munitiones audeat. Oblata spe, Germani, quam nacti erant prædam, in occulto relinquunt: ipsi Atuatucam contendunt, usi eodem duce, cujus hæc indicio cognoverant. Cicero, qui per omnes superiores dies præceptis Cæsaris summa diligentia milites in castris continuisset, ac ne calonem quidem quemquam extra munitionem egredi passus esset, VII die diffidens Cæsarem de numero dierum fidem servaturum, quod longius eum progressum audiebat, neque ulla de ejus reditu fama afferebatur; simul eorum permotus vocibus, qui illius patientiam, pene obsessionem appellabant; siquidem ex castris egredi non liceret; nullum hujusmodi casum exspectans, quo, IX oppositis legionibus, maximoque equitatu, dispersis ac pene deletis hostibus; in millibus passuum III offendi posset; V cohortes frumentatum in proximas segetes misit, quas inter & castra, unus omnino collis intererat. complures erant in castris

castris ex legionibus ægri relicti: ex quibus qui hoc spatio dierum convaluerant, circiter ccc sub vexillo una mittuntur: magna præterea multitudo calonum, magna vis jumentorum, quæ in castris subsederat, facta potestate, sequitur. hoc ipso tempore & casu Germani equites interveniunt, protinusque eodem illo, quo venerant, cursu ab Decumana porta in castra irrumpere conantur: nec prius sunt visi, objectis ab ea parte silvis, quam castris appropinquarent, usque eo, ut, qui sub vallo tenderent mercatores, recipiendi sui non haberent facultatem. inopinantes nostri re nova perturbantur: ac vix primum impetum cohors in statione sustinet. circumfunduntur hostes ex reliquis partibus, si quem aditum reperire possent. ægre nostri portas tuentur. reliquos aditus locus ipse per se, munitioque defendit. totis trepidatur castris, atque alius ex alio caussam tumultus quærit: neque, quo signa ferantur, neque quam in partem quisq; conveniat, provident. alius jam capta castra pronunciat: alius, deleto exercitu atque Imperatore, victores barbaros venisse contendit: plerique novas sibi ex loco religiones fingunt: Cottæque & Titurii calamitatem, qui in eodem occiderint castello, ante oculos ponunt. tali timore omnibus perterritis, confirmatur opinio barbaris, ut ex captivo audierant, nullum esse intus præsidium. perrumpere nituntur, seque ipsi adhortantur, ne tantam fortunam ex manibus dimittant. erat æger in præsidio relictus P. Sextius Baculus, qui primum pilum apud Cæsarem duxerat, cujus mentionem superioribus prœliis fecimus; ac diem jam v cibo caruerat. hic, diffisus suæ, ac omnium saluti, inermis ex tabernaculo prodit: videt imminere hostes, atque in summo esse rem discrimine: capit arma à proxi-

à proximis, atque in porta consistit. sequuntur hunc centuriones ejus cohortis, quæ in statione erat. paullisper prœlium una sustinent. relinquit animus Sextium gravibus acceptis vulneribus. ægre per manus tractus, servatur. hoc spatio interposito, reliqui sese confirmant, tantum ut in munitionibus consistere audeant, speciemque defensorum præbeant. interim, confecta frumentatione, milites nostri clamorem exaudiunt, præcurrunt equites; quanto res sit in periculo, cognoscunt. hic vero nulla munitio est, quæ perterritos recipiat. modo conscripti, atque usus militaris imperiti, ad tribunum mil. centurionesque ora convertunt: quid ab his præcipiatur, exspectant. nemo est tam fortis, quin rei novitate perturbetur. Barbari, signa procul conspicati, ab oppugnatione desistunt, redisse primo legiones credunt, quas longius discessisse, ex captivis cognoverant. postea, despecta paucitate, ex omnibus partibus impetum faciunt. Calones in proximum tumulum procurrunt. hinc celeriter dejecti se in signa manipulosque conjiciunt: eo magis timidos perterrent milites. alii, cuneo facto ut celeriter perrumpant, censent; quoniam tam propinqua sint castra: etsi pars aliqua circumventa ceciderit, at reliquos servari posse confidunt: alii, ut in jugo consistant, atque eundem omnes ferant casum. hoc veteres non probant milites, quos sub vexillo una profectos docuimus: itaque, inter se cohortati, duce C. Trebonio, equite R. qui eis erat præpositus, per medios hostes perrumpunt, incolumesque ad unum in castra perveniunt omnes. hos subsecuti calones, equitesque, eodem impetu, militum virtute servantur. at ii, qui in jugo constiterant, nullo etiam nunc usu rei militaris [percepto] neque

in

in eo, quod probaverant, consilio permanere, ut se loco superiore defenderent, neque eam, quam profuisse aliis vim, celeritatemque viderant, imitari potuerunt; sed se in castra recipere conati, iniquum in locum demiserunt. Centuriones, quorum nonnulli ex inferioribus ordinibus reliquarum legionum, caussa virtutis, in superiores erant ordines hujus legionis transducti, ne antepartam rei militaris laudem amitterent, fortissime pugnantes conciderunt. militum pars, horum virtute summotis hostibus, præter spem incolumis in castra pervenit: pars à barbaris circumventa, periit. Germani, desperata expugnatione castrorum, quod nostros jam constitisse in munitionibus videbant, cum ea præda, quam in silvis deposuerant, trans Rhenum sese receperunt. ac tantus fuit etiam post discessum hostium terror, ut ea nocte, quum C. Volusenus missus cum equitatu ad castra venisset, fidem non faceret, adesse cum incolumi Cæsarem exercitu. sic omnium animos timor præoccupaverat, ut, pene alienata mente, deletis omnibus copiis, equitatum tantum se ex fuga recepisse dicerent; neque, incolumi exercitu, Germanos castra oppugnaturos fuisse concederent. quem timorem, Cæsaris adventus sustulit. Reversus ille, eventus belli non ignarus, unum, quod cohortes ex statione & præsidio essent emissæ, questus, ne minimo quidem casu locum relinqui debuisse, multum fortunam in repentino hostium adventu potuisse judicavit: multo etiam amplius, quod pene ab ipso vallo, portisque castrorum barbaros avertissent. quarum omnium rerum maxime admirandum videbatur, quod Germani, qui eo consilio Rhenum transierant, ut Ambiorigis fines depopularentur, ad castra Romanorum delati, opta-

tiſſimum Ambiorigi beneficium obtulerant. Cæſar, ad vexandos rurſus hoſtes profectus, magno coacto numero ex finitimis civitatibus, in omnes partes dimittit. omnes vici, atque omnia ædificia; quæ quiſque conſpexerat, incendebantur: præda ex omnibus locis agebatur: frumenta non ſolum à tanta multitudine jumentorum atque hominum conſumebantur, ſed etiam anni tempore, atque imbribus procubuerant: ut, ſi qui etiam in præſentia ſe occultaſſent; tamen iis, deducto exercitu, rerum omnium inopia pereundum videretur. ac ſæpe in eum locum ventum eſt, tanto in omnes partes diviſo equitatu, ut non modo viſum ab ſe Ambiorigem in fuga captivi, ſed nec plane etiam abiſſe ex conſpectu contenderent; ut, ſpe conſequendi illata, atque infinito labore ſuſcepto, qui ſe ſummam à Cæſare gratiam inituros putarent, pene naturam ſtudio vincerent; ſemperque paullum ad ſummam felicitatem defuiſſe videretur; atque ille latebris, ac ſilvis, aut ſaltibus ſe eriperet; & noctu occultatus, alias regiones, parteſque peteret, non majore equitum præſidio, quam IV, quibus ſolis vitam ſuam committere audebat. tali modo vaſtatis regionibus, exercitum Cæſar, duarum cohortium damno, Durocortorum Rhemorum reducit; concilioque in eum locum Galliæ indicto, de conjuratione Senonum & Carnutum quæſtionem habere inſtituit; & de Accone, qui princeps ejus conſilii fuerat, graviore ſententia pronunciata, more majorum ſupplicium ſumpſit. nonnulli, judicium veriti, profugerunt: quibus quum aqua atque igni interdixiſſet, II legiones ad fines Trevirorum, II in Lingonibus, VI reliquas in Senonum finibus Agendici in hibernis collocavit; frumentoque exercitui

tui proviso, ut instituerat, in Italiam ad conventus agendos profectus est.

LIBER VII.

Vieta Gallia, Cæsar, ut constituerat, in Italiam ad conventus agendos proficiscitur. ubi cognoscit de P. Clodii cæde; de Senatusque consulto certior factus, ut omnes Italiæ juniores conjurarent, delectum tota provincia habere instituit. eæ res in Galliam Transalpinam celeriter perferuntur. addunt ipsi & affingunt rumoribus Galli, quod res poscere videbatur; retineri urbano motu Cæsarem, neque in tantis dissensionibus ad exercitum venire posse. hac impulsi occasione, qui jam ante se populi R. imperio subjectos dolerent, liberius atque audacius de bello consilia inire incipiunt. indictis inter se principes Galliæ conciliis, silvestribus ac remotis locis, queruntur de Acconis morte: hunc casum ad ipsos recidere posse, demonstrant: miserantur communem Galliæ fortunam: omnibus pollicitationibus, ac præmiis deposcunt, qui belli initium faciant, & sui capitis periculo Galliam in libertatem vindicent. ejus in primis rationem habendam esse dicunt, prius quam eorum clandestina consilia efferantur, ut Cæsar ab exercitu intercludatur: id esse facile, quod neque legiones, absente Imperatore, audeant ex hibernis egredi; neque Imperator sine præsidio ad legiones pervenire possit. postremo in acie præstare interfici, quam non veterem belli gloriam libertatemque, quam à majoribus acceperint, recuperare. His rebus agitatis, profitentur Carnutes, se nullum periculum communis salutis caussà, recusare; principesque

bertatis caussa, arma capiant: magnisque coactis copiis, adversarios suos, à quibus paullo ante erat ejectus, expellit ex civitate. Rex ab suis appellatur. dimittit quoquo versus legationes. obtestatur, ut in fide maneant. celeriter sibi Senones, Parisios, Pictones, Cadurcos, Turones, Aulercos, Lemovices, Andes, reliquosque omnes, qui Oceanum attingunt, adjungit. omnium consensu ad eum defertur imperium. qua oblata potestate, omnibus iis civitatibus obsides imperat, certum numerum militum celeriter ad se adduci jubet. armorum quantum quæque civitas domi; quodq; ante tempus efficiat, constituit. in primis equitatui studet: summæ diligentiæ summam imperii severitatem addit: magnitudine supplicii dubitantes cogit. nam, majore commisso delicto, igni, atque omnibus tormentis necat: leviore de caussa, auribus desectis, aut singulis effossis oculis, domum remittit; ut sint reliquis documento, & magnitudine pœnæ perterreant alios. His suppliciis celeriter coacto exercitu, Lucterium Cadurcum summę hominem audaciæ cum parte copiarum in Ruthenos mittit. ipse in Bituriges proficiscitur. ejus adventu Bituriges ad Æduos, quorum erant in fide, legatos mittunt, subsidium rogatum, quo facilius hostium copias sustinere possint. Ædui de consilio legatorum, quos Cæsar ad exercitum reliquerat, copias equitatus peditatusque subsidio Biturigibus mittunt: qui quum ad flumen Ligerim venissent, quod Bituriges ab Æduis dividit, paucos dies ibi morati, neque flumen transire ausi, domum revertunt: legatisque nostris renunciant, se Biturigum perfidiam veritos revertisse: quibus id consilii fuisse cognoverint, ut si flumen transissent, una ex parte ipsi, altera Arverni se circumsisterent.

id eane de caussa, quam legatis pronunciarunt, an perfidia adducti fecerint, quod nihil nobis constat, non videtur pro certo esse ponendum. Bituriges eorum discessu statim se cum Arvernis conjungunt. His rebus in Italiam Cæsari nunciatis, quum jam ille virtute Cn. Pompeii urbanas res commodiorem in statum pervenisse intelligeret, in Transalpinam Galliam profectus est. eo quum venisset, magna difficultate afficiebatur, qua ratione ad exercitum pervenire posset. nam, si legiones in provinciam accerseret, se absente in itinere prœlio dimicaturas intelligebat. si ipse ad exercitum contenderet; ne iis quidem, qui eo tempore pacati viderentur, suam salutem recte committi videbat. interim Lucterius Cadurcus in Ruthenos missus eam civitatem Arvernis conciliat. progressus in Nitiobriges, & Gabalos, ab utrisque obsides accipit; &, magna coacta manu, in provinciam Narbonem versus, eruptionem facere contendit. qua re nunciata, Cæsar omnibus consiliis anteverten-dum existimavit, ut Narbonem proficisceretur. eo quum venisset, timentes confirmat; præsidia in Ruthenis, Provincialibus, Volcis Arecomicis, Tolosatibus, circumq; Narbonem, quæ loca erant hostibus finitima, constituit; partem copiarum ex provincia supplementumque, quod ex Italia adduxerat, in Helvios, qui fines Arvernorum contingunt, convenire jubet. his rebus comparatis, represso jam Lucterio & remoto, quod intrare intra præsidia periculosum putabat, in Helvios proficiscitur. etsi mons Cebenna, qui Arvernos ab Helviis discludit, durissimo tempore anni, altissima nive iter impediebat: tamen discussa nive VI in altitudinem pedum, atque ita viis patefactis, summo militum labore ad fines Arvernorum pervenit.

venit. quibus oppressis inopinantibus, quod se Cebenna, ut muro, munitos existimabant, ac ne singulari quidem homini unquam eo tempore anni semitæ patuerant; equitibus imperat, ut, quam latissime possent, vagentur, & quammaximum hostibus terrorem inferant. Celeriter hæc fama ac nunciis ad Vercingetorigem perferuntur: quem perterriti omnes Arverni circumsistunt, atque obsecrant, ut suis fortunis consulat, neu se ab hostibus diripi patiatur; præsertim quum videat omne ad se bellum translatum. quorum ille precibus permotus castra ex Biturigibus movet in Arvernos versus. At Cæsar biduum in iis locis moratus, quod hæc de Vercingetorige usu ventura, opinione præceperat, per caussam supplementi, equitatusque cogendi, ab exercitu discedit: Brutum adolescentem iis copiis præficit: hunc monet, ut in omnes partes equites quam latissime pervagentur. daturum se operam, ne longius triduo ab castris absit. his constitutis rebus, suis inopinantibus, qua maximis potest itineribus Viennam pervenit. ibi nactus recentem equitatum, quem multis ante diebus eo præmiserat, neque diurno, neque nocturno itinere intermisso, per fines Æduorum in Lingones contendit; ubi II legiones hiemabant; ut, si quid etiam de sua salute ab Æduis iniretur consilii, celeritate præcurreret. eo quum pervenisset, ad reliquas legiones mittit, priusque in unum locum omnes cogit, quam de ejus adventu Arvernis nunciari posset. hac re cognita, Vercingetorix rursus in Bituriges exercitum reducit, atque inde profectus [Gergoniam] Bojorum oppidum, quos ibi Helvetico prælio victos Cæsar collocaverat, Æduisque attribuerat, oppugnare instituit. magnam hæc res Cæsari difficultatem ad

consilium capiendum afferebat, si reliquam partem hiemis uno in loco legiones contineret, ne, stipendiariis Æduorum expugnatis, cuncta Gallia deficeret, quod nullum in eo amicis præsidium videretur positum esse; sin maturius ex hibernis educeret, ne ab re frumentaria duris subvectionibus laboraret. præstare visum est tamen omnes difficultates perpeti, quam, tanta contumelia accepta, omnium suorum voluntates alienare. itaque cohortatus Æduos de supportando commeatu, præmittit ad Bojos, qui de suo adventu doceant, hortenturque ut in fide maneant, atque hostium impetum magno animo sustineant. duabus Agendici legionibus, atque impedimentis totius exercitus relictis, ad Bojos proficiscitur. altero die quum ad opidum Senonum Vellaunodunum venisset, ne quem post se hostem relinqueret, quo expeditiore re frumentaria uteretur, oppugnare instituit. idque biduo circumvallavit. tertio die missis ex opido legatis de deditione, arma proferri, jumenta produci, DC obsides dari jubet. ea qui conficeret, C. Trebonium legatum relinquit. ipse, ut quamprimum iter faceret, Genabum Carnutum proficiscitur; qui tunc primum, allato nuncio de oppugnatione Vellaunoduni, quum longius eam rem ductum iri existimarent, præsidium Genabi tuendi caussa, quod eo mitterent, comparabant. huc biduo Cæsar pervenit; &, castris ante opidum positis, diei tempore exclusus, in posterum oppugnationem differt; quæque ad eam rem usui sint militibus imperat; &, quod opidum Genabum pons fluminis Ligeris continebat; veritus, ne noctu ex opido profugerent, II legiones in armis excubare jubet. Genabenses paullo ante mediam noctem silentio ex opido egressi flumen transire cœperunt.

perunt. qua re per exploratores nunciata, Cæsar legiones, quas expeditas esse jusserat, portis incensis, intromittit; atque opido potitur, perpaucis ex hostium numero desideratis, quin cuncti caperentur, quod pontis atq; itinerum angustiæ multitudinis fugam intercluserant. Opidum diripit, atq; incendit, prædam militibus donat: exercitum Ligerim transducit, atque in Biturigum fines pervenit. Vercingetorix, ubi de Cæsaris adventu cognovit, oppugnatione desistit, atque obviam Cæsari proficiscitur. ille opidum Biturigum positum in via Noviodunum oppugnare instituerat. quo ex opido quum legati ad eum venissent, oratum, ut sibi ignosceret, suæque vitæ consuleret; ut celeritate reliquas res conficeret, qua pleraque erat consecutus, arma proferri, equos produci, obsides dari jubet. parte jam obsidum transdita, quum reliqua administrarentur, centurionibus & paucis militibus intromissis, qui arma jumentaque conquirerent, equitatus hostium procul visus est, qui agmen Vercingetorigis antecesserat: quem simulatque opidani conspexerunt, atque in spem auxilii venerunt, clamore sublato, arma capere, portas claudere, murum complere cœperunt. Centuriones in opido, quum ex significatione Gallorum novi aliquid ab iis iniri consilii intellexissent, gladiis districtis portas occupaverunt, suosq; omnes incolumes receperunt. Cæsar ex castris equitatum educi jubet, prœliumque equestre committit: laborantibus jam suis Germanos equites circiter CD submittit, quos ab initio secum habere instituerat. eorum impetum Galli sustinere non potuerunt, atque in fugam conjecti, multis amissis, sese ad agmen receperunt: quibus profligatis, rursus opidani perterriti, comprehensos eos, quorum

opera plebem concitatam existimabant, ad Cæsarem perduxerunt, seseque ei dediderunt. Quibus rebus confectis, Cæsar ad opidum Avaricum, quod erat maximum munitissimumque in finibus Biturigum, atque agri fertilissima regione, profectus est: quod, eo opido recepto, civitatem Biturigum se in potestatem redacturum confidebat. Vercingetorix, tot continuis incommodis Vellaunoduni, Genabi, Novioduni acceptis, suos ad concilium convocat. docet longe alia ratione esse bellum gerendum, atque antea sit gestum: omnibus modis huic rei studendum, ut pabulatione & commeatu Romani prohibeantur. id esse facile, quod equitatu ipsi abundent; & quod anni tempore subleventur. pabulum secari non posse. necessario dispersos hostes ex ædificiis petere: hos omnes quotidie ab equitibus deleri posse: præterea, salutis caussa, rei familiaris commoda negligenda. vicos, atque ædificia incendi oportere, hoc spatio [à Boja] quoquo versus, quo pabulandi caussa adire posse videantur. harum ipsis rerum copiam suppetere, quod, quorum in finibus bellum geratur, eorum opibus subleventur. Romanos aut inopiam non laturos, aut magno cum periculo longius à castris progressuros. neque interesse, ipsos ne interficiant, impedimentisve exuant, quibus amissis bellum geri non possit; præterea, opida incendi oportere, quæ non munitione, & loci natura, ab omni sint periculo tuta: neu suis sint ad detrectandam militiam receptacula, neu Romanis proposita ad copiam commeatus, prædamque tollendam. hæc si gravia, aut acerba videantur, multo illa gravius æstimari debere, liberos, conjuges in servitutem abstrahi, ipsos interfici; quæ sit necesse accidere victis. Omnium consensu hac sen-

tentia probata, uno die amplius x x urbes Biturigum incenduntur. hoc idem fit in reliquis civitatibus. in omnibus partibus incendia conspiciuntur: quæ etsi magno cum dolore omnes ferebant, tamen hoc sibi solatii proponebant, quod se, prope explorata victoria, celeriter amissa recuperaturos confidebant. deliberatur de Avarico in communi concilio, incendi placeret, an defendi. procumbunt Gallis omnibus ad pedes Bituriges, ne pulcherrimam prope totius Galliæ urbem, quæ & præsidio & ornamento sit civitati, suis manibus succendere cogerentur: facile se loci natura defensuros dicunt, quod prope ex omnibus partibus flumine & palude circumdata, unum habeat & perangustum aditum. datur petentibus venia, dissuadente primo Vercingetorige, post concedente, & precibus ipsorum, & misericordia vulgi. defensores idonei opido deliguntur. Vercingetorix minoribus Cæsarem itineribus subsequitur, & locum castris deligit, paludibus silvisque munitum, ab Avarico longe millia passuum xv. ibi per certos exploratores in singula diei tempora, quæ ad Avaricum agerentur, cognoscebat; &, quid fieri vellet, imperabat: omnes nostras pabulationes frumentationesque observabat, dispersosque, quum longius necessario procederent, adoriebatur, magnoque incommodo afficiebat: etsi, quantum ratione provideri poterat, ab nostris occurrebatur, ut incertis temporibus, diversisque itineribus iretur. castris ad eam partem opidi positis, Cæsar, quæ intermissa à flumine & palude aditum, ut supra diximus, angustum habebat, aggerem apparare, vineas agere, turres duas constituere cœpit: nam circumvallare loci natura prohibebat. de re frumentaria Bojos, atque Æduos, adhortari non desti-

destitit: quorum alteri, quod nullo studio agebant, non multum adjuvabant; alteri non magnis facultatibus, quod civitas erat exigua & infirma, celeriter, quod habuerunt, consumpserunt. summa difficultate rei frumentariæ affecto exercitu, tenuitate Bojorum, indiligentia Æduorum, incendiis ædificiorum, usque eo, ut complures dies milites frumento caruerint, &, pecore, è longinquioribus vicis adacto, extremam famem sustentarent: nulla tamen vox est ab iis audita populi R. majestate, & superioribus victoriis indigna. quin etiam Cæsar, quum in opere singulas legiones appellaret, &, si acerbius inopiam ferrent, se dimissurum oppugnationem diceret; universi ab eo, ne id faceret, petebant: sic se complures annos, illo imperante meruisse, ut nullam ignominiam acciperent, nunquam infecta re discederent: hoc se ignominiæ laturos loco, si inceptam oppugnationem reliquissent: præstare omnes perferre acerbitates, quam non civibus R. qui Genabi perfidia Gallorum interissent, parentarent. hæc eadem centurionibus, tribunisque mil. mandabant, ut per eos ad Cæsarem deferrentur. Quum jam muro appropinquassent turres, ex captivis Cæsar cognovit, Vercingetorigem consumpto pabulo castra movisse propius Avaricum, atque ipsum, cum equitatu, expeditisque, qui inter equites prœliari consuessent, insidiarum caussa eo profectum, quo nostros postero die pabulatum venturos arbitrabatur. quibus rebus cognitis, media nocte silentio profectus, ad hostium castra mane pervenit. illi, celeriter per exploratores adventu Cæsaris cognito, carros impedimentaque sua, in arctiores silvas abdiderunt, copias omnes, in loco edito atque aperto, instruxerunt. qua re nunciata, Cæsar celeriter

riter sarcinas conferri, arma expediri jussit. Collis erat leniter ab infimo acclivis. hunc ex omnibus fere partibus palus difficilis, atque impedita cingebat, non latior pedibus L. hoc se colle, interruptis pontibus, Galli fiducia loci continebant, generatimque distributi in civitates, omnia vada ac saltus ejus paludis certis custodiis obtinebant, sic animo parati, ut, si eam paludem Romani perrumpere conarentur, hæsitantes premerent ex loco superiore: ut qui propinquitatem loci viderent, paratos prope æquo Marte ad dimicandum existimarent: qui iniquitatem conditionis perspicerent, inani simulatione sese ostentare cognoscerent. indignantes milites Cæsar, quod conspectum suum hostes ferre possent, tantulo spatio interjecto, & signum prœlii exposcentes, edocet, quanto detrimento, & quot virorum fortium morte necesse esset constare victoriam: quos quum sic animo paratos videret, ut nullum pro sua laude periculum recusarent, summæ se iniquitatis condemnari debere, nisi eorum vitam sua salute habeat cariorem. sic milites consolatus eodem die rēducit in castra; reliquaque, quæ ad oppugnationem opidi pertinebant, administrare instituit. Vercingetorix, quum ad suos redisset, proditionis insimulatus, quod castra propius Romanos movisset, quod cum omni equitatu discessisset, quod sine imperio tantas copias reliquisset, quod ejus discessu Romani tanta opportunitate, & celeritate venissent: non hæc omnia fortuitu, aut sine consilio accidere potuisse: regnum illum Galliæ malle Cæsaris concessu, quam ipsorum habere beneficio. Tali modo accusatus ad hæc respondit: Quod castra movisset, factum inopia pabuli, etiam ipsis hortantibus: quod propius Romanos accessisset, persuasum

ſuaſum loci opportunitate, qui ſe ipſum munitione defenderet: equitum vero operam neque in loco paluſtri deſiderari debuiſſe, & illic fuiſſe utilem, quo ſint profecti: ſummam imperii ſe conſulto nulli diſcedentem tradidiſſe, ne is multitudinis ſtudio ad dimicandum impelleretur: cui rei, propter animi mollitiem ſtudere omnes videret, quod diutius laborem ferre non poſſent: Romani ſi caſu intervenerint, fortunæ; ſi alicujus indicio vocati, huic habendam gratiam, quod & paucitatem eorum ex loco ſuperiore cognoſcere, & virtutem deſpicere potuerint; qui dimicare non auſi turpiter ſe in caſtra receperint. imperium ſe à Cæſare per proditionem nullum deſiderare, quod habere victoria poſſet, quæ jam eſſet ſibi, ac omnibus Gallis explorata: quin etiam ipſis remittere, ſi ſibi magis honorem tribuere, quam ab ſe ſalutem accipere videantur. quod ut intelligatis, inquit, ſincere à me pronunciari, audite Romanos milites. producit ſervos, quos in pabulatione paucis ante diebus exceperat, & fame, vinculisque excruciaverat. ii jam ante edocti, quæ interrogati pronunciarent, milites ſe eſſe legionarios dicunt; fame, & inopia adductos, clam ex caſtris exiſſe, ſi quid frumenti, aut pecoris in agris reperire poſſent: ſimili omnem exercitum inopia premi, nec jam vires ſufficere cujuſquam, nec ferre operis laborem poſſe. itaque ſtatuiſſe Imperatorem, ſi nihil in oppugnatione opidi profeciſſet, triduo exercitum deducere. Hæc à me, inquit Vercingetorix, beneficia habetis, quem proditionis inſimulatis: cujus opera, ſine veſtro ſanguine, tantum exercitum victorem fame pene conſumptum videtis: quem turpiter ſe ex hac fuga recipientem, ne qua civitas ſuis finibus recipiat, à me proviſum

eſt.

est. Conclamat omnis multitudo, & suo more armis concrepat: quod facere in eo consueverunt, cujus orationem approbant: summum esse Vercingetorigem ducem, nec de ejus fide dubitandum, nec majori ratione bellum administrari posse. statuunt, ut decem millia hominum delecta ex omnibus copiis in opidum submittantur: nec solis Biturigibus communem salutem committendam censent; quod penes eos, si opidum retinuissent, summam victoriæ constare intelligebant.

Desunt.

Singulari militum nostrorum virtuti consilia cujusque modi Gallorum occurrebant, ut est summæ genus sollertiæ, atque ad omnia imitanda, atque efficienda, quæ ab quoque traduntur, aptissimum. nam & laqueis falces avertebant, quas quum destinaverant, tormentis introrsus reducebant, & aggerem cuniculis subtrahebant, eo scientius, quod apud eos magnæ sunt ferrariæ, atque omne genus cuniculorum notum atque usitatum est. totum autem murum ex omni parte turribus contabulaverant, atque has coriis intexerant. tum crebris diurnis nocturnisque eruptionibus, aut aggeri ignem inferebant, aut milites occupatos in opere adoriebantur; & nostrarum turrium altitudinem, quantum has quotidianus agger expresserat, commissis suarum turrium malis, adæquabant; & apertos cuniculos præusta, & præacuta materia, & pice fervefacta, & maximi ponderis saxis morabantur, mœnibusque appropinquare prohibebant. Muris autem omnibus Gallicis hæc fere forma est: Trabes directæ perpetuæ in longitudinem, paribus intervallis, distantes inter se binos pedes, in solo collocantur. hæc revinciuntur introrsus, & multo aggere vestiuntur. ea autem, quæ diximus,

mus, intervalla grandibus in fronte saxis effarciuntur. iis collocatis, & coagmentatis, alius insuper ordo adjicitur, ut idem illud intervallum servetur, neque inter se contingant trabes, sed paribus intermissæ spatiis, singulæ singulis saxis interjectis, arte contineantur. sic deinceps omne opus contexitur, dum justa muri altitudo expleatur. hoc quum in speciem, varietatemque opus deforme non est, alternis trabibus, aut saxis, quæ rectis lineis suos ordines servant: tum, ad utilitatem, & defensionem urbium, summam habet opportunitatem, quod & ab incendio lapis, & ab ariete materia defendit, quæ, perpetuis trabibus pedes quadragenos plerumq; introrsus revincta, neque perrumpi, neque distrahi potest. iis tot rebus impedita oppugnatione, milites quum toto tempore luto, frigore, & assiduis imbribus tardarentur, tamen continenti labori omnia hæc superaverunt, & diebus XXV aggerem latum pedes CCCXXX, altum pedes LXXX exstruxerunt. quum is murum hostium pene contingeret, & Cæsar ad opus consuetudine excubaret, militesque cohortaretur, ne quod omnino tempus ab opere intermitteretur; paullo ante III vigiliam est animadversum, fumare aggerem, quem cuniculo hostes succenderant. eodemque tempore toto muro clamore sublato, duabus portis ab utroque latere turrium eruptio fiebat. alii faces, atque aridam materiem de muro in aggerem eminus jaciebant; picem alii reliquasque res, quibus ignis excitari potest, fundebant; ut, quo primum occurreretur, aut cui rei ferretur auxilium, vix ratio iniri posset. tamen, quod instituto Cæsaris duæ semper legiones pro castris excubabant, pluresque partitis temporibus in opere erant, celeriter factum est, ut alii eruptio-

nibus

nibus resisterent, alii turres reducerent, aggeremque interscinderent, omnis vero ex castris multitudo ad restinguendum concurreret. quum in omnibus locis, consumpta jam reliqua parte noctis, pugnaretur, semperque hostibus spes victoriæ redintegraretur, eo magis, quod deustos pluteos turrium videbant, nec facile adire apertos ad auxiliandum animadvertebant, semperque ipsi recentes defessis succederent, omnemque Galliæ salutem in illo vestigio temporis positam arbitrarentur; accidit inspectantibus nobis, quod, dignum memoria visum, prætermittendum non existimavimus. Quidam ante portam opidi Gallus, qui per manus sevi ac picis transditas glebas in ignem eregione turris projiciebat, scorpione ab latere dextro transjectus, exanimatusque concidit: hunc ex proximis unus jacentem transgressus, eodem illo munere fungebatur: eadem ratione ictu scorpionis exanimato altero, successit tertius, & tertio quartus: nec ille prius est à propugnatoribus vacuus relictus locus; quam restincto aggere, atque omni parte submotis hostibus, finis est pugnandi factus. Omnia experti Galli, quod res nulla successerat, postero die, consilium ceperunt ex opido profugere, hortante & jubente Vercingetorige. id silentio noctis conati non magna jactura suorum sese effecturos sperabant: propterea quod neque longe ab opido castra Vercingetorigis aberant; & palus, quæ perpetua intercedebat, Romanos ad insequendum tardabat. jamque hoc facere noctu apparabant, quum matres familias repente in publicum procurrerunt, flentesque projectæ ad pedes suorum, omnibus precibus petierunt, ne se, & communes liberos hostibus ad supplicium dederent: quos ad capiendam fugam natura &

vitium

virium infirmitas impediret. ubi eos perstare in sententia viderunt, quod plerumque in summo periculo timor misericordiam non recipit., conclamare,& significare de fuga Romanis cœperunt. quo timore perterriti Galli, ne ab equitatu Romanorum viæ præoccuparentur, consilio destiterunt. postero die Cæsar promota turri, directisque operibus, quæ facere instituerat: magno coorto imbri, non inutilem hanc ad capiendum consilium tempestatem arbitratus est, quod paullo incautius custodias in muro dispositas videbat: suosque languidius in opere versari jussit, & quid fieri vellet, ostendit. Legiones intra vineas in occulto expeditas cohortatus, ut aliquando pro tantis laboribus fructum victoriæ perciperent, iis, qui primi murum adscendissent, præmia proposuit, militibusq; signum dedit. illi subito ex omnibus partibus evolaverunt, murumque celeriter compleruntt. hostes re nova perterriti, muro turribusque dejecti in foro ac locis patentioribus cuneatim constiterunt, hoc animo, ut, si qua ex parte obviam contra veniretur,acie instructa, depugnarent. ubi neminem in æquum locum sese demittere, sed toto undique muro circumfundi viderunt, veriti, ne omnino spes fugæ tolleretur, abjectis armis, ultimas opidi partes continenti impetu petiverunt: parsque ibi, quum angusto exitu portarum se ipsi premerent, à militibus; pars jam egressà portis ab equitibus est interfecta. nec fuit quisquam, qui prædæ studeret. sic, & Genabensi cæde, & labore operis incitati, non ætate confectis, non mulieribus, non infantibus pepercerunt. denique ex omni eo numero,qui fuit circiter XL millium, vix DCCC, qui primo clamore audito se ex opido ejecerant, incolumes ad Vercingetorigem pervenerunt. quos ille, multa

multa jam nocte, silentio sic ex fuga excepit (veritus, ne qua in castris ex eorum concursu, & misericordia vulgi seditio oriretur) ut procul in via dispositis familiaribus suis, principibusque civitatum, disparandos, deducendosque ad suos curaret, quæ cuique civitati pars castrorum ab initio obvenerat. postero die concilio convocato, consolatus cohortatusque est, ne se admodum animo demitterent, neve perturbarentur incommodo: non virtute, neque acie vicisse Romanos, sed artificio quodam & scientia oppugnationis; cujus rei fuerint ipsi imperiti: errare, si qui in bello omnes secundos rerum eventus exspectent: sibi nunquam placuisse Avaricum defendi, cujus rei testes ipsos haberet; sed factum imprudentia Biturigum, & nimia obsequentia reliquorum, uti hoc incommodum acciperetur: id tamen se celeriter majoribus commodis sanaturum. nam, quæ ab reliquis Gallis civitates dissentirent, has sua diligentia adjuncturum; atque unum consilium totius Galliæ effecturum; cujus consensu ne orbis quidem terrarum possit obsistere: idq; se prope jam effectum habere. interea æquum esse, ab iis communis salutis caussâ impetrari, ut castra munire instituerent, quo facilius hostium repentinos impetus sustinere possent. Fuit hæc oratio non ingrata Gallis, maxime, quod ipse animo non defecerat, tanto accepto incommodo, neque se in occultum abdiderat, neque conspectum multitudinis fugerat: plusque animo providere & præsentire existimabatur, quod re integra primo incendendum Avaricum, post deserendum censuerat. itaque ut reliquorum imperatorum res adversæ auctoritatem minuunt; sic hujus ex contrario dignitas, incommodo accepto, in dies augebatur. simul in spem veniebant, ejus

affirma-

affirmatione de reliquis adjungendis civitatibus: primumque eo tempore Galli castra munire instituerunt; & sic sunt animo consternati, homines insueti laboris, ut omnia, quæ imperarentur, sibi patienda existimarent. nec minus, quam est pollicitus, Vercingetorix animo laborabat, ut reliquas civitates adjungeret, atque earum principes donis pollicitationibusq; alliciebat. huic rei idoneos homines deligebat, quorum quisque & oratione subdola, aut amicitia facillime capi posset. qui Avarico expugnato refugerant, armandos vestiendosq; curat. simul ut deminutæ copiæ redintegrarentur, imperat certum numerum militum civitatibus; quem, & quam ante diem in castra adduci velit; sagittariosque omnes, quorum erat permagnus numerus in Gallia, conquiri, & ad se mitti, jubet. his rebus celeriter id, quod Avarici deperierat, expletur. interim Theutomatus Olloviconis filius rex Nitiobrigum, cujus pater ab senatu nostro amicus erat appellatus, cum magno equitum suorum numero, & quos ex Aquitania conduxerat, ad eum pervenit. Cæsar Avarici complures dies commoratus, summamque ibi copiam frumenti, & reliqui commeatus nactus, exercitum ex labore atque inopia refecit. jam prope hieme confecta, quum ipso anni tempore ad gerendum bellum vocaretur; & ad hostem proficisci constituisset; sive eum ex paludibus silvisque elicere, sive obsidione premere posset; legati ad eum principes Æduorum veniunt, oratum, ut maxime necessario tempore civitati subveniat: summo esse in periculo rem; quod, quum singuli magistratus antiquitus creari, atque regiam potestatem annum obtinere consuessent; duo magistratum gerant; & se uterque eorum legibus creatum esse dicat. horum esse al-
terum

terum Convictolitanem, florentem & illustrem adolescentem; alterum Cotum antiquissima familia natum, atque ipsum hominem summæ potentiæ, & magnæ cognationis, cujus frater Vedeliacus proximo anno eundem magistratum gesserit: civitatem omnem esse in armis: divisum senatum, divisum populum in suas cujusque eorum clientelas. quod si diutius alatur controversia, fore, uti pars cum civitatis parte confligat: id ne accidat, positum in ejus diligentia atque auctoritate. Cæsar, etsi à bello atque hoste discedere, detrimentosum esse existimabat; tamen non ignorans, quanta ex dissensionibus incommoda oriri consuessent; ne tanta, & tam conjuncta populo R. civitas, quam ipse semper aluisset, omnibusque rebus ornasset, ad vim, atque ad arma, descenderet; atque ea pars, quæ minus sibi confideret, auxilia à Vercingetorige accerseret; huic rei prævertendum existimavit: &, quod, legibus Æduorum, iis, qui summum magistratum obtinerent, excedere ex finibus non liceret; ne quid de jure, aut legibus eorum diminuisse videretur, ipse in Æduos proficisci statuit, senatumque omnem, & quos inter controversia esset, Decetiam ad se evocavit. quum prope omnis civitas eo convenisset, doceretur que, paucis clam vocatis, alio loco, alio tempore, atque oportuerit, fratrem à fratre renunciatum; quum leges, duos ex una familia, vivo utroque, non solum magistratus creari vetarent, sed etiam in senatu esse prohiberent; Cotum magistratum deponere coëgit; Convictolitanem, qui per sacerdotes, more civitatis, intermissis magistratibus, esset creatus, potestatem obtinere jussit. hoc decreto interposito, cohortatus Æduos, ut controversiarum ac dissensionum obliviscerentur, atque, omnibus omissis rebus,

rebus, huic bello servirent, eaque, quæ meruissent, præmia ab se, devicta Gallia, expectarent, equitatumque omnem, & peditum millia x sibi celeriter mitterent, quæ in præsidiis rei frumentariæ caussa disponeret; exercitum in duas partes divisit. IV legiones in Senones, Parisiosque Labieno ducendas dedit: VI ipse in Arvernos, ad oppidum Gergoviam secundum flumen Elaver duxit. equitatus partem illi attribuit, partem sibi reliquit. qua re cognita, Vercingetorix, omnibus interruptis ejus fluminis pontibus, ab altera Elaveris parte iter facere cœpit. quum uterque utrique esset exercitus in conspectu, fereque eregione castris castra poneret; dispositis exploratoribus, necubi effecto ponte Romani copias transducerent; erat in magnis Cæsari difficultatibus res, ne majorem æstatis partem flumine impediretur; quod non fere ante autumnum Elaver vado transiri soleat. itaque, ne id accideret, silvestri loco castris positis, è regione unius eorum pontium, quos Vercingetorix rescindendos curaverat, postero die cum II legionibus in occulto restitit: reliquas copias cum omnibus impedimentis, ut consueverat, misit, demptis [quartis] quibusque cohortibus, uti numerus legionum constare videretur. iis quam longissime possent progredi jussis; quum jam ex diei tempore conjecturam caperet, in castra perventum; iisdem sublicis, quarum pars inferior integra remanebat, pontem reficere cœpit. celeriter effecto opere, legionibusque transductis, & loco castris idoneo delecto, reliquas copias revocavit. Vercingetorix, re cognita, ne contra suam voluntatem dimicare cogeretur, magnis itineribus anteceffit. Cæsar ex eo loco quintis castris Gergoviam pervenit; equestriq; prœlio eo die levi facto,

per-

perſpecto urbis ſitu,quæ poſita in altiſſimo monte omnes aditus difficiles habebat, de expugnatione deſperavit: de obſeſſione non prius agendum conſtituit, quam rem frumentariam expediſſet. At Vercingetorix, caſtris prope opidum in monte poſitis, mediocribus circum ſe intervallis, ſeparatim ſingularum civitatum copias collocaverat; atque omnibus ejus jugi collibus occupatis, qua deſpici poterat, horribilem ſpeciem præbebat; principesque earum civitatum, quos ſibi ad conſilium capiendum delegerat,prima luce ad ſe quotidie convenire jubebat; ſeu quid communicandum, ſeu quid adminiſtrandum videretur: neque ullum fere diem intermittebat, quin,equeſtri prœlio interjectis ſagittariis, quid in quoque eſſet animi ac virtutis ſuorum, periclitaretur. Erat e regione opidi collis ſub ipſis radicibus montis egregie munitus, atque ex omni parte circunciſus: quem ſi tenerent noſtri, & aquæ magna parte, & pabulatione libera prohibituri hoſtes videbantur. ſed is locus præſidio ab iis non nimis firmo tenebatur. tamen ſilentio noctis Cæſar, ex caſtris egreſſus, prius quam ſubſidium ex opido venire poſſet, dejecto præſidio, potitus loco, duas ibi legiones collocavit; foſſamque duplicem duodenum pedum à majoribus caſtris ad minora perduxit: ut tuto ab repentino hoſtium incurſu etiam ſinguli commeare poſſent. Dum hæc ad Gergoviam geruntur, Convictolitanis Æduus, cui magiſtratum adjudicatum à Cæſare demonſtravimus, ſollicitatus ab Arvernis pecunia, cum quibuſdam adoleſcentibus colloquitur: quorum erat princeps Litavicus, atque ejus fratres,ampliſſima familia nati adoleſcentes. cum iis præmium communicat, hortaturque eos, ut ſe liberos, & imperio natos, meminerint:
unam

unam esse Æduorum civitatem, quæ certissimam Galliæ victoriam distineat; ejus auctoritate reliquas contineri; qua transducta, locum consistendi Romanis in Gallia non fore: esse nonnullo se Cæsaris beneficio affectum, sic tamen, ut justissimam apud eum caussam obtinuerit; sed plus communi libertati tribuere. cur enim potius Ædui de suo jure, & de legibus ad Cæsarem disceptaturi, quam Romani ad Æduos, veniant? celeriter adolescentibus, & ratione magistratus, & præmio deductis, quum se vel principes ejus consilii fore profiterentur, ratio perficiendi quærebatur; quod civitatem temere ad suscipiendum bellum adduci posse non confidebant. placuit, ut Litavicus decem illis millibus, quæ Cæsari ad bellum mitterentur, præficeretur, atque ea ducenda curaret, fratresq; ejus ad Cæsarem præcurrerent: reliqua, qua ratione agi placeat, constituunt. Litavicus, accepto exercitu, quum millia passuum circiter xxx ab Gergovia abesset, convocatis subito militibus, lacrimans: Quo proficiscimur, inquit, milites? omnis noster equitatus, nobilitas omnis interiit; principes civitatis Eporedorix, & Virdumarus insimulati proditionis ab Romanis, indicta caussa, interfecti sunt. hæc ab iis cognoscite, qui ex ipsa cæde fugerunt. nam ego, fratribus atq; omnibus propinquis meis interfectis, dolore prohibeor, quæ gesta sunt, pronunciare. producuntur ii, quos ille edocuerat, quæ dici vellet: atque eadem, quæ Litavicus pronunciaverat, multitudini exponunt: multos equites Æduorum interfectos, quod collocuti cum Arvernis dicerentur, ipsos se inter multitudinem militum occultasse, atque ex media cæde profugisse. conclamant Ædui, & Litavicum obsecrant, ut sibi consulat. Quasi vero, inquit ille, consilii sit

res,

res, ac non necesse sit nobis Gergoviam contendere, & cum Arvernis nosmet conjungere, an dubitamus, quin, nefario facinore admisso, Romani jam ad nos interficiendos concurrant? proinde, si quid in nobis animi est, persequamur eorum mortem, qui indignissime interierunt; atque hos latrones interficiamus. ostendit cives Rom. qui ejus præsidii fiducia una erant. continuo magnum numerum frumenti, commeatusque diripit, ipsos crudeliter excruciatos interficit: nuncios tota civitate Æduorum dimittit: eodem mendacio, de cæde equitum, & principum, permovet: hortatur, ut simili ratione, atque ipse fecerit, suas injurias persequantur. Eporedorix Æduus summo loco natus adolescens, & summæ domi potentiæ, & una Virdumarus, pari ætate & gratia, sed genere dispari, quem Cæsar sibi ab Divitiaco transditum ex humili loco ad summam dignitatem perduxerat, in equitum numero convenerant, nominatim ab eo evocati. his erat inter se de principatu contentio: & in illa magistratuum controversia alter pro Convictolitane, alter pro Coto summis opibus pugnaverat. ex iis Eporedorix, cognito Litavici consilio, media fere nocte rem ad Cæsarem defert; orat, ne patiatur, civitatem pravis adolescentium consiliis, ab amicitia populi R. deficere: quod futurum provideat, si se tot hominum millia cum hostibus conjunxerint, quorum salutem neque propinqui negligere, neque civitas levi momento æstimare posset. magna affectus sollicitudine hoc nuncio, Cæsar, quod semper Æduorum civitati præcipue indulserat, nulla interposita dubitatione, legiones expeditas IV, equitatumque omnem ex castris educit. nec fuit spatium tali tempore ad contrahenda castra;

quod res in celeritate poſita eſſe videbatur. C. Fabium legatum cum legionibus II caſtris præſidio relinquit. fratres Litavici, quum comprehendi juſſiſſet, paullo ante reperit ad hoſtes profugiſſe. adhortatus milites, ne neceſſario tempore itineris labore permoveantur; cupidiſſimis omnibus, progreſſus millia paſſuum XXV, agmen Æduorum conſpicatus, immiſſo equitatu, iter eorum moratur atque impedit: interdicitque omnibus, ne quemquam interficiant. Emporedorigem, & Viridomarum, quos illi interfectos exiſtimabant, inter equites verſari, ſuoſque appellare, jubet. iis cognitis, & Litavici fraude perſpecta, Ædui manus tendere, & deditionem ſignificare, & projectis armis, mortem deprecari incipiunt. Litavicus cum ſuis clientibus, quibus nefas, more Gallorum eſt, etiam in extrema fortuna deſerere patronos, Gergoviam profugit. Cæſar, nunciis ad civitatem Æduorum miſſis, qui ſuo beneficio conſervatos docerent, quos jure belli interficere potuiſſet, tribuſque horis noctis exercitui ad quietem datis, caſtra ad Gergoviam movit. medio fere itinere, equites à Fabio miſſi, quanto res in periculo fuerit, exponunt: ſummis copiis caſtra oppugnata demonſtrant: quum crebro integri defeſſis ſuccederent, noſtroſque aſſiduo labore defatigarent, quibus, propter magnitudinem caſtrorum, perpetuo eſſet iiſdem in vallo permanendum: multitudine ſagittarum, atque omnis generis telorum multos vulneratos: ad hæc ſuſtinenda magno uſui fuiſſe tormenta: Fabium diſceſſu eorum, duabus relictis portis, obſtruere ceteras, pluteoſque vallo addere, & ſe in poſterum diem ſimilem ad caſum parare. iis rebus cognitis, Cæſar, ſummo ſtudio militum, ante ortum ſolis in caſtra pervenit. Dum hæc

hæc ad Gergoviam geruntur, Ædui, primis nunciis à Litavico acceptis, nullum sibi ad cognoscendum spatium relinquunt. impellit alios avaritia, alios iracundia & temeritas, quæ maxime illi hominum generi est innata, ut levem auditionem habeat pro re comperta. bona civium Romanorum diripiunt, cædes faciunt; in servitutem abstrahunt. adjuvat rem proclinatam Convictolitanis, plebemque ad furorem impellit, ut, facinore admisso, ad sanitatem reverti pudeat. M. Aristium tribunum mil. iter ad legionem facientem, fide data, ex opido Cabillono educunt: idem facere cogunt eos, qui negotiandi caussâ ibi constiterant. hos continuo in itinere adorti, omnibus impedimentis exuunt; repugnantes diem noctemque obsident: multis utrimque interfectis, majorem multitudinem ad arma concitant. interim, nuncio allato, omnes eorum milites in potestate Cæsaris teneri, concurrunt ad Aristium: nihil publico factum consilio demonstrant: quæstionem de bonis direptis decernunt: Litavici, fratrumque bona publicant: legatos ad Cæsarem, sui purgandi gratia, mittunt: hæc faciunt, recuperandorum suorum caussâ: sed contaminati facinore, & capti compendio ex direptis bonis, quod ea res ad multos pertinebat, & timore pœnæ exterriti, consilia clam de bello inire incipiunt, civitatesque reliquas legationibus sollicitant. quæ tametsi Cæsar intelligebat, tamen, quam mitissime potest, legatos appellat: nihil se, propter inscientiam levitatemque vulgi, gravius de civitate judicare, neque de sua in Æduos benevolentia deminuere. ipse majorem Galliæ motum exspectans, ne ab omnibus civitatibus circumsisteretur, consilia inibat, quem ad modum à Gergovia discederet, ac rursus omnem

exercitum contraheret; ne profectio nata à timore defectionis similis fugæ videretur. hæc cogitanti accidere visa est facultas bene rei gerendæ. nam quum minora in castra, operis perspiciendi caussa, venisset, animadvertit collem, qui ab hostibus tenebatur, nudatum hominibus, qui superioribus diebus vix præ multitudine cerni poterat. admiratus, quærit ex perfugis caussam: quorum magnus ad eum quotidie numerus confluebat. constabat inter omnes, quòd jam ipse Cæsar per exploratores cognoverat, dorsum esse ejus jugi prope æquum; sed silvestre, & angustum, qua esset aditus ad alteram partem opidi. vehementer huic illos loco timere, nec jam aliter sentire, uno colle ab Romanis occupato, si alterum amisissent, quin pene circumvallati, atque omni exitu & pabulatione interclusi viderentur. ad hunc muniendum locum omnes à Vercingetorige evocatos. Hac re cognita, Cæsar mittit complures equitum turmas eo de media nocte. iis imperat, ut paullo tumultuosius omnibus in locis pervagarentur. prima luce magnum numerum impedimentorum ex castris mulorumque produci, eque iis stramenta detrahi, mulionesque cum cassidibus, equitum specie ac simulatione, collibus circumvehi jubet. his paucos addit equites, qui latius ostentationis caussa vagarentur. longo circuitu easdem omnes jubet petere regiones. hæc procul ex opido videbantur, ut erat à Gergovia despectus in castra: neque tanto spatio, certi quid esset, explorari poterat. legionem unam eodem jugo mittit, & paullum progressam inferiore loco constituit, silvisque occultat. augetur Gallis suspicio. atque omnes illo munitionum copiæ transducuntur. vacua castra hostium Cæsar conspicatus, tectis insignibus suorum,

rum, occultatisque ſignis militaribus, raros milites, ne ex opidô animadverterentur, ex majoribus caſtris in minora tranſducit: legatisque, quos ſingulis legionibus præfecerat, quid fieri vellet, oſtendit: in primis monet, ut contineant milites, ne ſtudio pugnandi, aut ſpe prædæ longius progrediantur. quid iniquitas loci habeat incommodi, proponit. hoc una celeritate poſſe vitari. occaſionis eſſe rem, non prœlii. his rebus expoſitis, ſignum dat, & ab dextera parte alio adſcenſu eodem tempore Æduos mittit. Opidi murus ab planicie, atque initio adſcenſus, recta regione, ſi nullus anfractus intercederet, ∞ c c paſſus aberat. quidquid huic circuitus ad molliendum clivum acceſſerat, id ſpatium itineris augebat. à medio fere colle in longitudine, ut natura montis ferebat, ex grandibus ſaxis VI pedum murum, qui noſtrorum impetum tardaret, præduxerant Galli; atque, inferiore omni ſpatio vacuo relicto, ſuperiorem partem collis uſque ad murum opidi denſiſſimis caſtris compleverant. milites, ſigno dato, celeriter ad munitionem perveniunt, eamque tranſgreſſi trinis caſtris potiuntur. ac tanta fuit in capiendis caſtris celeritas, ut Theutomatus rex Nitiobrigum ſubito in tabernaculo oppreſſus, ut meridie conquieverat, ſuperiore corporis parte nudata, vulnerato equo, vix ſe ex manibus prædantium militum eriperet. conſecutus id, quod animô propoſuerat, Cæſar receptui cani juſſit: legionisque decimæ, qua cum erat concionatus, ſigna conſtitere. at reliquarum milites legionum, non exaudito tubæ ſono, quod ſatis magna vallis intercedebat, tamen à tribunis militum, legatisque, ut erat à Cæſare præceptum, retinebantur. ſed elati ſpe celeris victoriæ, & hoſtium fuga, ſuperio-

rumque temporum ſecundis prœliis, nihil adeo arduum ſibi exiſtimabant, quod non virtute conſequi poſſent: neque prius finem ſequendi fecerunt, quam muro opidi portisque appropinquarunt. tum vero ex omnibus urbis partibus, orto clamore, qui longius aberant repentino tumultu perterriti, quum hoſtes intra portas eſſe exiſtimarent, ſeſe ex opido ejecerunt. matres familias de muro veſtem argentumque jactabant; & pectore nudo prominentes, paſſis manibus obteſtabantur Romanos, ut ſibi parcerent; neu, ſicut Avarici feciſſent, ne mulieribus quidem atque infantibus abſtinerent. non nullæ de muris per manus demiſſæ, ſeſe militibus tranſdebant. L. Fabius centurio legionis IIX, quem inter ſuos eo die dixiſſe conſtabat excitari ſe Avaricenſibus præmiis, neque commiſſurum, ut prius quiſquam murum adſcenderet, tres ſuos nactus manipulares, atque ab iis ſublevatus, murum adſcendit. eos ipſe rurſus ſingulos exceptans, in murum extulit. interim ii, qui ad alteram partem opidi, ut ſupra demonſtravimus, munitionis cauſſa, convenerant, primo exaudito clamore, inde etiam crebris nunciis incitati, opidum ab Romanis teneri, præmiſſis equitibus, magno concurſu eo contenderunt. eorum ut quiſque primus venerat, ſub muro conſiſtebat, ſuorumque pugnantium numerum augebat. quorum quum magna multitudo conveniſſet, matresfamilias, quæ paullo ante Romanis de muro manus tendebant, ſuos obteſtari, &, more Gallico, paſſum capillum oſtentare, liberosque in conſpectum proferre cœperunt. erat Romanis nec loco, nec numero æqua contentio: ſimul & curſu, & ſpatio pugnæ defatigati non facile recen-

tes

tes atque integros sustinebant. Cæsar, quum iniquo loco pugnari, hostiumque augeri copias videret, præmetuens suis, ad T. Sextium legatum, quem minoribus castris præsidio reliquerat, mittit, ut cohortes ex castris celeriter educeret, & sub infimo colle ab dextro latere hostium constitueret: ut, si nostros depulsos loco vidisset, quo minus libere hostes insequerentur, terreret. ipse paullum ex eo loco cum legione progressus, ubi constiterat, eventum pugnæ exspectabat. quum acerrime cominus pugnaretur; hostes loco, & numero; nostri virtute confiderent: subito sunt Ædui visi, ab latere nostris aperto; quos Cæsar ab dextra parte alio adscensu, manus distinendæ caussa miserat. ii similitudine armorum vehementer nostros perterruerunt: ac, tametsi dextris humeris exertis animadvertebantur, quod insigne pacatis esse consueverat, tamen id ipsum sui fallendi caussa milites ab hostibus factum existimabant. Eodem tempore L. Fabius centurio, quique una murum adscenderant, circumventi atque interfecti, de muro præcipitantur. M. Petreius ejusdem legionis centurio, quum portas exscindere conatus esset, à multitudine oppressus, ac sibi desperans, multis jam vulneribus acceptis, manipularibus suis, qui illum secuti erant, Quoniam, inquit, me una vobiscum servare non possum, vestræ quidem certe saluti prospiciam, quos cupiditate gloriæ adductus in periculum deduxi. vos, data facultate, vobis consulite. simul irrupit in medios hostes; duobusque interfectis, reliquos à porta paullum submovit. conantibus auxiliari suis, Frustra, inquit, meæ vitæ subvenire conamini, quem jam sanguis, viresque deficiunt. proinde hinc abite, dum est facultas, vosque ad legionem recipite.

ita pugnans post paullum concidit, ac suis saluti fuit. nostri, quum undique premerentur, XLVI. centurionibus amissis dejecti sunt loco, sed intolerantius Gallos insequentes legio X tardavit, quæ pro subsidio paullo æquiore loco constiterat. hanc rursus XIII legionis cohortes exceperunt; quæ ex castris minoribus eductæ, cum T. Sextio legato ceperant locum superiorem. legiones, ubi primum planiciem attigerunt, infestis contra hostes signis constiterunt. Vercingetorix ab radicibus collis suos intra munitiones reduxit. eo die milites sunt paullo minus DCC desiderati. Postero die Cæsar, concione advocata, temeritatem, cupiditatemque militum reprehendit, quod sibi ipsi judicavissent, quo procedendum, aut quid agendum videretur, neque, signo recipiendi dato, constitissent, neque à tribunis mil. legatisque retineri potuissent: exposuit, quid iniquitas loci posset, quid ipse ad Avaricum sensisset, quum, sine duce, & sine equitatu deprehensis hostibus, exploratam victoriam dimisisset, ne parvum modo detrimentum in contentione propter iniquitatem loci acciperet. quantopere eorum animi magnitudinem admiraretur, quos non castrorum munitiones, non altitudo montis, non murus opidi tardare potuisset: tantopere licentiam, arrogantiamque reprehendere, quod plus se, quam imperatorem, de victoria atque exitu rerum sentire existimarent: nec minus se in milite modestiam, & continentiam, quam virtutem, atque animi magnitudinem, desiderare. Hac habita concione, & ad extremum oratione confirmatis militibus, ne ob hanc caussam animo permoverentur, neu, quod iniquitas loci attulisset, id virtuti hostium tribuerent: eadem de profectione cogitans, quæ ante senserat, legiones ex

castris

caſtris eduxit: aciemque idoneo loco conſtituit.
quum Vercingetorix nihilo magis in æquum lo-
cum deſcenderet, levi factò equeſtri prœlio, atque
eo ſecundo, in caſtra exercitum reduxit. quum
hoc idem poſtero die feciſſet, ſatis ad Gallicam
oſtentationem minuendam, militumque animos
confirmandos factum exiſtimans, in Æduos ca-
ſtra movit. ne tum quidem inſecutis hoſtibus, 111
die ad flumen Elaver pontem refecit, atque exer-
citum tranſduxit. ibi à Viridumaro, atque Epo-
redorige Æduis appellatus, diſcit, cum omni equi-
tatu Litavicum ad ſollicitandos Æduos profectum:
opus eſſe & ipſos præcedere ad confirmandam ci-
vitatem. etſi multis jam rebus perfidiam Æduo-
rum Cæſar perſpectam habebat, atque horum di-
ſceſſu admaturari defectionem civitatis exiſtima-
bat; tamen retinendos eos non cenſuit; ne aut in-
ferre injuriam videretur, aut dare timoris aliquam
ſuſpicionem. diſcedentibus his, breviter ſua in
Æduos merita expoſuit; quos, & quam humiles
accepiſſet. compulſos in opida, multatos agris,
omnibus ereptis copiis, impoſito ſtipendio, obſi-
dibus ſumma cum contumelia extortis, quam in
fortunam quamq; in amplitudinem deduxiſſet; ut
non ſolum in priſtinum ſtatum rediſſent, ſed om-
nium temporum dignitatem & gratiam anteceſ-
ſiſſe viderentur. his datis mandatis, eos ab ſe dimi-
ſit. Noviodunum erat opidum Æduorum, ad ri-
pas Ligeris opportuno loco poſitum. huc Cæſar
omnes obſides Galliæ, frumentum, pecuniam pu-
blicam, ſuorum atq; exercitus impedimentorum
magnam partem contulerat. huc magnum nume-
rum equorum hujus belli cauſſa in Italia atque Hi-
ſpania coëmptorum miſerat. eo quum Eporedo-
rix, Virdumarusque veniſſent, & de ſtatu civitatis

cognoviſſent, Litavicum Bibracte ab Æduis receptum, quod eſt opidum apud eos maximæ auctoritatis, Convictolitanem magiſtratum, magnamque partem ſenatus ad eum conveniſſe, legatos ad Vercingetorigem de pace & amicitia concilianda publice miſſos; non prætermittendum tantum commodum exiſtimaverunt. itaque, interfectis Novioduni cuſtodibus, quique eo negotiandi aut itineris cauſſa convenerant, pecuniam atque equos inter ſe partiti ſunt; obſides civitatum Bibracte ad magiſtratum deducendos curaverunt; opidum, quod ab ſe teneri non poſſe judicabant, ne cui eſſet uſui Romanis, incenderunt; frumenti, quod ſubito potuerunt, navibus avexerunt; reliquum flumine, atque incendio corruperunt; ipſi ex finitimis regionibus copias cogere, præſidia, cuſtodiasque ad ripas Ligeris diſponere, equitatumque omnibus locis, injiciendi timoris cauſſa, oſtentare cœperunt; ſi aut re frumentaria Romanos excludere, aut adductos inopia ex Provincia expellere poſſent. quam ad ſpem multum eos adjuvabat, quod Liger ex nivibus creverat, ut omnino vado tranſiri non poſſe videretur. quibus rebus cognitis Cæſar maturandum ſibi cenſuit, ſi eſſet in perficiendis pontibus periclitandum, ut prius, quam eſſent majores eo copiæ coactæ, dimicaret. nam ut commutato conſilio iter in provinciam converteret, id ne tum quidem neceſſario faciendum exiſtimabat, quum infamia atque indignitas rei, & oppoſitus mons Cebenna, viarumque difficultas impediebat; tum maxime, quod adjungi Labieno, atque iis legionibus, quas una miſerat, vehementer cupiebat. itaque, admodum magnis diurnis atque nocturnis itineribus confectis, contra omnium opinionem, ad Ligerim pervenit; vado-

que

que per equites invento, pro rei necessitate, opportuno; ut brachia modo, atque humeri ad sustinenda arma liberi ab aqua esse possent, disposito equitatu, qui vim fluminis refringeret, atque hostibus primo adspectu perturbatis, incolumem exercitum transduxit: frumentumque in agris, & copiam pecoris nactus, repleto iis rebus exercitu, iter in Senones facere instituit. Dum hæc apud Cæsarem geruntur, Labienus eo supplemento, quod nuper ex Italia venerat, relicto Agendici, ut esset impedimentis præsidio, cum IV legionibus Lutetiam proficiscitur. id est opidum Parisiorum, positum in insula fluminis Sequanæ. cujus adventu ab hostibus cognito, magnæ ex finitimis civitatibus copiæ convenerunt. summa imperii transditur Camulogeno Aulerco; qui prope confectus ætate, tamen propter singularem scientiam rei militaris ad eum est honorem evocatus. is, quum animadvertisset, perpetuam esse paludem, quæ influeret in Sequanam, atque illum omnem locum magnopere impediret, hic consedit; nostrosque transitu prohibere instituit. Labienus primo vineas agere, cratibus atque aggere paludem explere, atque iter munire conabatur. postquam id difficilius confieri animadvertit, silentio è castris III vigilia egressus, eodem, quo venerat, itinere Metiosedum pervenit. id est opidum Senonum in insula Sequanæ positum, ut paullo ante Lutetiam diximus. deprehensis navibus circiter L, celeriterque conjunctis, atque eo militibus impositis, & rei novitate perterritis opidanis, quorum magna pars erat ad bellum evocata, sine contentione opido potitur. refecto ponte, quem superioribus diebus hostes resciderant, exercitum transducit, & secundo flumine ad Lutetiam iter facere cœpit. hostes,

re co-

re cognita ab iis, qui à Metiosedo profugerant, Lutetiam incendi, pontesque ejus opidi rescindi jubent; ipsi profecti palude, in ripis Sequanæ, è regione Lutetiæ, contra Labieni castra considunt. Iam Cæsar à Gergovia discessisse audiebatur: jam de Æduorum defectione, & secundo Galliæ motu rumores afferebantur, Gallique in colloquiis, interclusum itinere & Ligere Cæsarem, inopia frumenti coactum, in Provinciam contendisse confirmabant. Bellovaci autem, defectione Æduorum cognita, qui ante erant per se infideles, manus cogere, atque aperte bellum parare cœperunt. Tum Labienus, tanta rerum commutatione, longe aliud sibi capiendum consilium, atque antea senserat, intelligebat. neque jam, ut aliquid acquireret, prœlioque hostes lacesseret, sed ut incolumem exercitum Agendicum reduceret, cogitabat. namque altera ex parte Bellovaci, quæ civitas in Gallia maximam habet opinionem virtutis, instabant: alteram Camulogenus parato atque instructo exercitu tenebat. tum legiones à præsidio atque impedimentis interclusas maximum flumen distinebat. tantis subito difficultatibus objectis, ab animi virtute auxilium petendum videbat: itaque sub vesperum concilio convocato, cohortatus, ut ea, quæ imperasset, diligenter industrieque administrarent, naves, quas à Metiosedo deduxerat, singulas equitibus Romanis attribuit; &, prima confecta vigilia, IV millia passuum secundo flumine progredi silentio, ibique se exspectari, jubet. V cohortes, quas minime firmas ad dimicandum esse existimabat, castris præsidio relinquit. V ejusdem legionis reliquas de media nocte cum omnibus impedimentis adverso flumine magno tumultu proficisci imperat. conquirit etiam lintres. has

magno

magno ſonitu remorum incitatas, in eandem partem mittit. ipſe poſt paullo, ſilentio egreſſus cum III legionibus, eum locum petit, quo naves appelli juſſerat. eo quum eſſet ventum, exploratores hoſtium, ut omni fluminis parte erant diſpoſiti, inopinantes, quod magna ſubito erat coorta tempeſtas, ab noſtris opprimuntur, exercitus equitatusque, equitibus Romanis adminiſtrantibus, quos ei negotio præfecerat, celeriter tranſmittitur. uno fere tempore ſub lucem hoſtibus nunciatur, in caſtris Romanorum præter conſuetudinem tumultuari, & magnum ire agmen adverſo flumine, ſonitumque remorum in eadem parte exaudiri, & paullo infra milites navibus tranſportari. quibus rebus auditis, quod exiſtimabant tribus locis tranſire legiones, atque omnes perturbatos defectione Æduorum fugam parare, ſuas quoque copias in tres partes diſtribuerunt. nam & præſidio è regione caſtrorum relicto, & parva manu Metioſedum verſus miſſa, quæ tantum progrederetur, quantum naves proceſſiſſent, reliquas copias contra Labienum duxerunt. prima luce & noſtri omnes erant tranſportati, & hoſtium acies cernebatur. Labienus, milites cohortatus, ut ſuæ priſtinæ virtutis, & tot ſecundiſſimorum prœliorum memoriam tenerent, atque ipſum Cæſarem, cujus ductu ſæpenumero hoſtes ſuperaſſent, adeſſe exiſtimarent; dat ſignum prœlii. primo concurſu, ab dextero cornu, ubi VII legio conſtiterat, hoſtes pelluntur, atque in fugam conjiciuntur: ab ſiniſtro, quem locum XII legio tenebat, quum primi ordines hoſtium transfixi pilis concidiſſent; tamen acerrime reliqui reſiſtebant, nec dabat ſuſpicionem fugæ quiſquam. ipſe dux hoſtium Camulogenus ſuis aderat, atque eos cohortabatur. at, incerto

certo etiam nunc exitu victoriæ, quum VII legionis Tribunis esset nunciatum, quæ in sinistro cornu gererentur, post tergum hostium legionem ostenderunt, signaque intulerunt. ne eo quidem tempore quisquam loco cessit, sed circumventi omnes, interfectique sunt. eandem fortunam tulit Camulogenus. at ii, qui præsidio contra castra Labieni erant relicti, quum prœlium commissum audissent, subsidio suis ierunt, collemque ceperunt, neque nostrorum militum victorum impetum sustinere potuerunt. sic, cum suis fugientibus permisti, quos non silvæ montesque texerunt, ab equitatu sunt interfecti. hoc negotio confecto, Labienus revertitur Agendicum: ubi impedimenta totius exercitus relicta erant. inde, cum omnibus copiis, ad Cæsarem pervenit. Defectione Æduorum cognita, bellum augetur. legationes in omnes partes circummittuntur. quantum gratia, auctoritate, pecunia valent, ad sollicitandas civitates nituntur. nacti obsides, quos Cæsar apud eos deposuerat, horum supplicio dubitantes territant. petunt à Vercingetorige Ædui, ut ad se veniat, rationesque belli gerendi communicet. re impetrata, contendunt, ut ipsis summa imperii transdatur: &, re in controversiam deducta, totius Galliæ concilium Bibracte indicitur. eodem conveniunt undiq; frequentes. multitudinis suffragiis res permittitur. ad unum omnes Vercingetorigem probant Imperatorem. ab hoc concilio Rhemi, Lingones, Treviri abfuerunt: illi, quod amicitiam Romanorum sequebantur: Treviri, quod aberant longius, & ab Germanis premebantur: quæ fuit caussa, quare toto abessent bello, & neutris auxilia mitterent. magno dolore Ædui ferunt se dejectos principatu: queruntur fortunæ commutationem; & Cæ-

& Cæsaris indulgentiam in se requirunt: neque tamen, suscepto bello, suum consilium ab reliquis separare audent. inviti summæ spei adolescentes Eporedorix, & Virdumarus, Vercingetorigi parent. ille imperat reliquis civitatibus obsides. denique ei rei constituit diem, huc omnes equites xv millia numero celeriter convenire jubet. peditatu, quem ante habuerit, se fore contentum dicit; neque fortunam tentaturum, neque acie dimicaturum; sed, quoniam abundet equitatu, perfacile esse factu, frumentationibus pabulationibusque Romanos prohibere: æquo modo animo sua ipsi frumenta corrumpant, ædificiaque incendant; qua rei familiaris jactura, perpetuum imperium, libertatemque se consequi videant. His constitutis rebus, Æduis, Segusianisque, qui sunt finitimi provinciæ, x millia peditum imperat. huc addit equites DCCC. his præficit fratrem Eporedorigis, bellumque inferre Allobrogibus jubet. altera ex parte Gabalos, proximosque pagos Arvernorum in Helvios, item Ruthenos, Cadurcosque ad fines Volcarum Arecomicorum depopulandos mittit. hic nihilo minus clandestinis nunciis legationibusque Allobroges sollicitat, quorum mentes nondum à superiore bello resedisse sperabat. horum principibus pecunias, civitati autem imperium totius provinciæ pollicetur. ad hos omnes casus provisa erant præsidia cohortium duarum & viginti, quæ ex ipsa coacta provincia ab L. Cæsare legato ad omnes partes opponebantur. Helvii sua sponte cum finitimis prœlio congressi pelluntur, & C. Valerio Donotauro Caburi filio principe civitatis, compluribusque aliis interfectis, intra opida murosque compelluntur. Allobroges, crebris ad Rhodanum dispositis præsidiis, magna cum cura, & diligen-

diligentia, suos fines tuentur. Cæsar, quod hostes equitatu superiores esse intelligebat, &c, interclusis omnibus itineribus, nulla re ex Provincia atque Italia sublevari poterat, trans Rhenum in Germaniam mittit ad eas civitates, quas superioribus annis pacaverat; equitesque ab his accersit; & levis armaturæ pedites, qui inter eos prœliari consueverant. Eorum adventu, quod minus idoneis equis utebantur, à tribunis mil. reliquisque, sed & equitibus Romanis, atque evocatis, equos sumit, Germanisque distribuit. Interea dum hæc geruntur, hostium copiæ ex Arvernis, equitesque, qui toti Galliæ erant imperati, conveniunt. magno horum coacto numero, quum Cæsar in Sequanos per extremos Lingonum fines iter faceret, quo facilius subsidium Provinciæ ferri posset, circiter millia passuum x ab Romanis trinis castris Vercingetorix consedit; convocatisque ad concilium præfectis equitum, venisse tempus victoriæ demonstrat: fugere in Provinciam Romanos, Galliaque excedere: id sibi ad præsentem obtinendam libertatem satis esse: ad reliqui temporis pacem atque otium, parum profici. majoribus enim coactis copiis reversuros, neque finem bellandi facturos. proinde, agmine impeditos adoriantur. si pedites suis auxilium ferant, atque in eo morentur, iter confici non posse: sin, id quod magis futurum confidat, relictis impedimentis, suæ saluti consulant, & usu rerum necessariarum, & dignitate spoliatum iri. nam de equitibus hostium, quin nemo eorum progredi modo extra agmen audeat, ne ipsos quidem debere dubitare. id quo majore faciant animo, copias se omnes pro castris habiturum, & terrori hostibus futurum. conclamant equites sanctissimo jurejurando confirmari oportere, ne tecto recipia-

recipiatur, ne ad liberos, ne ad parentes, ne ad uxorem aditum habeat, qui non bis per hostium agmen perequitasset. probata re, atque omnibus jusjurandum adactis, postero die in tres partes distributo equitatu, duæ se acies à duobus lateribus ostendunt: una à primo agmine iter impedire cœpit. qua re nunciata, Cæsar suum quoque equitatum tripartito divisum ire contra hostem jubet. pugnatur una omnibus in partibus. cõsistit agmen. impedimenta inter legiones recipiuntur. si qua in parte nostri laborare, aut gravius premi videbantur, eo signa inferri Cæsar, aciemque converti jubebat. quæ res & hostes ad insequendum tardabat, & nostros spe auxilii confirmabat. tandem Germani ab dextro latere, summum jugum nacti, hostes loco depellunt: fugientes usque ad flumen, ubi Vercingetorix cum pedestribus copiis consederat, persequuntur, compluresque interficiunt. qua re animadversa, reliqui, ne circumvenirentur, veriti, se fugæ mandant. omnibus locis fit cædes. tres nobilissimi Ædui capti ad Cæsarem perducuntur, Cotus præfectus equitum, qui controversiam cum Convictolitane proximis comitiis habuerat; & Cavarillus, qui post defectionem Litavici pedestribus copiis præfuerat; & Eporedorix, quo duce ante adventum Cæsaris Ædui cum Sequanis bello contenderant. fugato omni equitatu, Vercingetorix copias suas, ut pro castris collocaverat, reduxit; protinusque Alesiam, quod est opidum Mandubiorum, iter facere cœpit; celeriterque impedimenta ex castris educi, & se subsequi jussit. Cæsar, impedimentis in proximum collem deductis, duabusque legionibus præsidio relictis, sequutus, quantum diei tempus est passum, circiter III millibus hostium ex novissimo agmine inter

fectis,

fectis, altero die ad Alesiam castra fecit perspecto urbis situ, perterritisque hostibus, quod equitatu, qua maxime parte exercitus confidebant, erant pulsi; adhortatus ad laborem milites, Alesiam circumvallare instituit. ipsum erat opidum in colle summo, admodum edito loco, ut nisi obsidione expugnari non posse videretur. cujus collis radices duo duabus ex partibus flumina subluebant. ante opidum planicies circiter millia passuum III in longitudinem patebat. reliquis ex omnibus partibus colles, mediocri interjecto spatio, pari altitudinis fastigio opidum cingebant. sub muro, quæ pars collis ad orientem spectabat, hunc omnem locum copiæ Gallorum compleverant; fossamque, & maceriam sex in altitudinem pedum præduxerant. ejus munitionis, quæ ab Romanis instituebatur, circuitus XI ∞ passuum tenebat. castra opportunis locis erant posita; ibique castella XXIII facta, in quibus interdiu stationes disponebantur, ne qua subito irruptio fieret. hæc eadem noctu excubitoribus, ac firmis præsidiis tenebantur. opere instituto, fit equestre prœlium in ea planicie, quam intermissam collibus III millium passuum in longitudinem patêre supra demonstravimus. summa vi ab utrisque contenditur. laborantibus nostris Cæsar Germanos submittit, legionesque pro castris constituit, ne qua subito irruptio ab hostium peditatu fiat. præsidio legionum addito, nostris animus augetur: hostes in fugam cônjecti se ipsi multitudine impediunt, atque angustioribus portis [relictis] coartantur. Germani acrius usque ad munitiones sequuntur. fit magna cædes. nonnulli, relictis equis, fossam transire, & maceriam transcendere conantur. paullum legiones Cæsar, quas pro vallo constituerat, promoveri jubet. non

minus,

minus, qui intra munitiones erant, Galli perturbantur. veniri ad se confestim existimantes, ad arma conclamant. nonnulli perterriti in opidum irrumpunt. Vercingetorix jubet portas claudi, ne castra nudentur. multis interfectis, compluribus equis captis, Germani sese recipiunt. Vercingetorix, prius quam munitiones ab Romanis perficiantur, consilium capit, omnem à se equitatum noctu dimittere. discedentibus mandat, ut suam quisque eorum civitatem adeat, omnesque, qui per ætatem arma ferre possint, ad bellum cogant. sua in illos merita proponit; obtestaturque, ut suæ salutis rationem habeant; neu se de communi libertate optime meritum in cruciatum hostibus dedant: qui si indiligentiores fuerint, millia hominum LXXX delecta secum interitura demonstrat: ratione inita, frumentum se exigue dierum XXX habere, sed paullo etiam longius tolerare posse parcendo. his datis mandatis, qua erat nostrum opus intermissum, secunda vigilia silentio equitatum dimittit; frumentum omne ad se ferri jubet: capitis pœnam iis, qui non paruerint, constituit: pecus, cujus magna erat ab Mandubiis compulsa copia, viritim distribuit: frumentum parce, & paullatim metiri instituit: copias omnes, quas pro opido collocaverat, in opidum recipit. his rationibus auxilia Galliæ exspectare, & bellum administrare parat. Quibus rebus cognitis ex perfugis & captivis, Cæsar hæc genera munitionis instituit. fossam pedum XX directis lateribus duxit; ut ejus solum tantundem pateret, quantum summa labra distabant. reliquas omnes munitiones ab ea fossa pedibus CD reduxit: id hoc consilio, quoniam tantum esset necessario spatium complexus, nec facile totum opus militum corona cinge-

cingeretur; ne de improviso, aut noctu ad munitiones hostium multitudo advolaret, aut interdiu tela in nostros operi destinatos conjicere possent. hoc intermisso spatio, duas fossas, xv pedes latas, eadem altitudine, perduxit: quarum interiorem campestribus, ac demissis locis, aqua ex flumine dirivata, complevit. post eas aggerem, & vallum xii pedum exstruxit. huic loricam, pinnasque adjecit, grandibus cervis eminentibus ad commissuras pluteorum, atque aggeris; qui adscensum hostium tardarent: & turres toto opere circundedit, quæ pedes lxxx inter se distarent. erat uno tempore & materiari, & frumentari, & tantas munitiones fieri necesse, deminutis nostris copiis, quæ longius ab castris progrediebantur: & nonnunquam opera nostra Galli tentare, atque eruptionem ex opido pluribus portis facere summa vi conabantur. quare ad hæc rursus opera addendum Cæsar putavit, quo minore numero militum munitiones defendi possent. itaque truncis arborum, aut admodum firmis ramis abscisis, atque horum dolabratis, atque præacutis cacuminibus, perpetuæ fossæ quinos pedes altæ, ducebantur. huc illi stipites demissi, & ab infimo revincti, ne revelli possent, ab ramis eminebant. quini erant ordines conjuncti inter se, atque implicati; quo qui intraverant, se ipsi acutissimis vallis induebant. hos Cippos appellabant. ante hos, obliquis ordinibus in quincuncem dispositis, scrobes trium in altitudinem pedum fodiebantur, paullatim angustiore ad summum fastigio. huc teretes stipites feminis crassitudine, ab summo præacuti & præusti, demittebantur; ita ut non amplius iv digitis ex terra eminerent. simul confirmandi & stabiliendi caussa singuli ab infimo solo pedes terra exculcabantur:

reliqua

reliqua pars scrobis ad occultandas insidias viminibus ac virgultis integebatur. hujus generis octoni ordines ducti, ternos inter se pedes distabant. id ex similitudine floris Lilium appellabant. ante hæc taleæ pedem longæ ferreis hamis infixis totæ in terram infodiebantur; mediocribusq; intermissis spatiis, omnibus locis differebantur, quos Stimulos nominabant. His rebus perfectis, regiones secutus, quam potuit, æquissimas pro loci natura, XIV millia passuum complexus, pares ejusdem generis munitiones diversas ab his contra exteriorem hostem perfecit, ut ne magna quidem multitudine, si ita accidat. ejus discessu, munitionum præsidia circumfundi possent. neu cum periculo ex castris egredi cogerentur; dierum XXX pabulum frumentumq; habere omnes convectũ jubet. Dum hæc ad Alesiam geruntur, Galli, concilio principum indicto, non omnes, qui arma ferre possent, ut censuit Vercingetorix, convocandos statuunt; sed certum numerum cuiq; civitati imperandum; ne, tanta multitudine confusa, nec moderari, nec discernere suos, nec frumentandi rationem habere possent. imperant Æduis, atque eorum clientibus, Segusianis, Ambivaretis, Aulercis Brannovicibus, [Brannoviis] millia XXXV. parem numerum Arvernis, adjunctis Eleutheris Cadurcis, Gabalis, Velaunis, qui sub imperio Arvernorum esse consueverunt: Senonibus, Sequanis, Biturigibus, Xantonibus, Ruthenis, Carnutibus XII millia; Bellovacis X. totidem Lemovicibus; octona Pictonibus, & Turonis, & Parisiis, & Eleutheris Suessionibus; Ambianis, Mediomatricis, Petrocoriis, Nerviis, Morinis, Nitiobrogibus quina millia; Aulercis Cenomanis totidem; Atrebatibus IV millia; Bellocassis, Lexoviis, Aulercis, Eburonibus terna;

Raura-

Rauracis, & Boiis xx. universis civitatibus, quæ Oceanum attingunt, quæque eorum consuetudine Armoricæ appellantur, quo sunt in numero Curiosolites, Rhedones, Ambibari, Cadetes, Osismii. [Lemovices,] Veneti; Vnelli, sena. ex his Bellovaci suum numerum non contulerunt; quod se suo nomine, atque arbitrio cum Romanis bellum gesturos dicerent, neque cujusquam imperio obtemperaturos. rogati tamen à Comio, pro ejus hospitio II millia miserunt. hujus opera Comii, ita ut antea demonstravimus, fideli, atque utili superioribus annis erat usus in Britannia Cæsar: pro quibus meritis civitatē ejus immunem esse jusserat; jura legesque reddiderat: atque ipsi Morinos attribuerat. tanta tamen universæ Galliæ consensio fuit libertatis vindicandæ, & pristinæ belli laudis recuperandæ, ut neque beneficiis neque amicitiæ memoria moverentur; omnesque & animo, & opibus in id bellum incumberent; coactis equitum IIX millibus, & peditum circiter CCXL. hæc in Æduorum finibus recensebantur; numerusque inibatur: præfecti constituebantur: Comio Atrebati, Viridomaro, & Eporedorigi Æduis, Vergasillauno Arverno consobrino Vercingetorigis summa imperii transditur. iis delecti ex civitatibus attribuuntur, quorum consilio bellum administraretur. omnes alacres, & fiduciæ pleni ad Alesiam proficiscuntur. nec erat omnium quisquam, qui adspectum modo tantæ multitudinis sustineri posse arbitraretur, præsertim ancipiti prœlio; quum ex opido eruptione pugnaretur, & foris tantæ copiæ equitatus peditatusq; cernerentur. at ii, qui Alesiæ obsidebantur, præterita die, qua suorum auxilia exspectaverant, consumpto omni frumento, inscii, quid in Æduis gereretur, conci-

concilio coacto, de exitu fortunarum suarum consultabant. ac variis dictis sententiis, quarum pars deditionem; pars, dum vires suppeterent, eruptionem censebant, non prætereunda videtur oratio Critognati, propter ejus singularem ac nefariam crudelitatem. hic summo in Arvernis natus loco, & magnæ habitus auctoritatis, Nihil, inquit, de eorum sententia dicturus sum, qui turpissimam servitutem deditionis nomine appellant; neque hos habendos civium loco, neque ad consilium adhibendos censeo. cum iis mihi res sit, qui eruptionem probant: quorum in consilio omnium vestrum consensu pristinæ residere virtutis memoria videtur. animi est ista mollities, non virtus, inopiam paullisper ferre non posse. qui se ultro morti offerant, facilius reperiuntur, quam qui dolorem patienter ferant. atque ego hanc sententiam probarem. nam apud me multum dignitas potest; si nullam, præterquam vitæ nostræ, jacturam fieri viderem. sed in consilio capiendo omnem Galliam respiciamus, quam ad nostrum auxilium concitavimus. quid, hominum millibus LXXX uno loco interfectis, propinquis consanguineisque nostris, animi fore existimatis, si pene in ipsis cadaveribus prœlio decertare cogentur? nolite hos vestro auxilio spoliare, qui vestræ salutis caussa suum periculum neglexerint, nec stultitia ac temeritate vestra, aut imbecillitate animi omnem Galliam prosternere, ac perpetuæ servituti addicere. an, quod ad diem non venerint, de eorum fide constantiaque dubitatis? quid ergo? Romanos in illis ulterioribus munitionibus animine caussa quotidie exerceri putatis? Si illorum nunciis confirmari non potestis, omni aditu præsepto, iis utimini testibus, appropinquare eorum adven-

adventum; cujus rei timore exterriti, diem, noctemque in opere versantur. quid ergo mei consilii est? facere, quod nostri majores nequaquam pari bello Cimbrorum Teutonumque fecerunt; qui in opida compulsi, ac simili inopia subacti, eorum corporibus, qui ætate inutiles ad bellum videbantur, vitam toleraverunt, neque se hostibus transdiderunt. cujus rei exemplum si non haberemus, tamen libertatis caussa institui & posteris prodi pulcherrimum judicarem. nam quid huic simile bello fuit? depopulata Gallia, magnaque illata calamitate, Cimbri finibus nostris aliquando excesserunt, atque alias terras petierunt: jura, leges, agros, libertatem nobis reliquerunt. Romani vero quid petunt aliud, aut quid volunt, nisi invidia adducti, quos fama nobiles, potentesque bello cognoverunt, horum in agris civitatibusque considere, atque his æternam injungere servitutem: neque enim umquam alia conditione bella gesserunt. quod si ea, quæ in longinquis nationibus geruntur, ignoratis, respicite finitimam Galliam, quæ in provinciam redacta jure, & legibus commutatis, securibus subjecta, perpetua premitur servitute. Sententiis dictis, constituunt, ut, qui valetudine, aut ætate inutiles sunt bello, opido excedant; atque omnia prius experiantur, quam ad Critognati sententiam descendant: illo tamen potius utendum consilio; si res cogat atque auxilia morentur, quam deditionis aut pacis subeundam conditionem. Mandubii, qui eos opido receperant, cum liberis atque uxoribus exire coguntur. ii, quum ad munitiones Romanorum accessissent, flentes, omnibus precibus orabant, ut se in servitutem receptos cibo juvarent. hos Cæsar, dispositis in vallo custodiis, recipi prohibebat. Interea Comius,

& reli-

& reliqui duces, quibus summa imperii permissa erat, cum omnibus copiis ad Alesiam perveniunt, & colle exteriore occupato, non longius D passibus à nostris munitionibus consìdunt. postero die equitatu ex castris educto; omnem eam planitiem, quam in longitudinem III millia passuum patere demonstravimus, complent; pedestresqué copias, paullum ab eo loco, abditas in locis superioribus constituunt. erat ex opido Alesia despectus in campum. concurritur, his auxiliis visis, fit gratulatio inter eos, atque omnium animi ad lætitiam excitantur. itaque, productis copiis, ante opidum consìdunt; & proximam fossam cratibus integunt, atque aggere explent; seque ad eruptionem, atque omnes casus comparant. Cæsar, omni exercitu ad utramque partem munitionum disposito, ut, si usus veniat, suum quisque locum teneat, & noverit; equitatum ex castris educi, & prœlium committi jubet. erat ex omnibus castris, quæ summum undique jugum tenebant, despectus; atque omnium militum intenti animi pugnæ eventum exspectabant. Galli inter equites, raros sagittarios, expeditosque levis armaturæ interjecerant, qui suis cedentibus auxilio succurrerent; & nostrorum equitum impetum sustinerent. ab his complures de improviso vulnerati, prœlio excedebant. quum suos pugna superiores esse Galli confiderent, & nostros premi multitudine viderent; ex omnibus partibus, & ii, qui munitionibus continebantur; & ii, qui ad auxilium convenerant, clamore & ululatu suorum animos confirmabant. quod in conspectu omnium res gerebatur, neque recte, aut turpiter factum celari poterat; utrosque & laudis cupiditas, & timor ignominiæ ad virtutem excitabat. quum à meridie prope ad Solis

occasum dubia victoria pugnaretur, Germani una in parte confertis turmis in hostes impetum fecerunt, eosque propulerunt. quibus in fugam conjectis, sagittarii circumventi, interfectique sunt. item ex reliquis partibus nostri cedentes usque ad castra insecuti, sui colligendi facultatem non dederunt. at ii, qui ab Alesia processerant, mæsti, prope victoria desperata, se in opidum receperunt. Vno die intermisso, Galli, atque hoc spatio, magno cratium, scalarum, harpagonum numero effecto, media nocte silentio ex castris egressi, ad campestres munitiones accedunt. subito clamore sublato, qua significatione, qui in opido obsidebantur, de suo adventu cognoscere possent, crates projicere, fundis, sagittis, lapidibus nostros de vallo deturbare, reliquaque, quæ ad oppugnationem pertinent, administrare. eodem tempore, clamore exaudito, dat tuba signum suis Vercingetorix, atque ex opido educit. nostri, ut superioribus diebus suus cuique erat locus attributus, ád munitiones accedunt; fundis librilibus sudibusque quas in opere disposuerant, ac glandibus Gallos perterrent. prospectu tenebris adempto, multa utrimque vulnera accipiuntur, complura tormentis tela conjiciuntur. At M. Antonius, & C. Trebonius legati, quibus eæ partes ad defendendum obvenerant, qua ex parte premi nostros intellexerant, iis auxilio ex ulterioribus castellis deductos submittebant. dum longius ab munitione aberant Galli, plus multitudine telorum proficiebant: postea quam propius successerunt, aut se ipsi stimulis inopinantes induebant; aut in scrobes delapsi transfodiebantur; aut ex vallo, & turribus transjecti pilis muralibus interibant. multis undique vulneribus acceptis, nulla munitione perrupta quum lux

lux appeteret; veriti, ne ab latere aperto ex superioribus castris eruptione circumvenirentur, se ad suos receperunt. at interiores, dum ea, quæ à Vercingetorige ad eruptionem præparata erant, proferunt, priores fossas explent: diutius in iis rebus administrandis morati prius suos discessisse cognoverunt, quam munitionibus appropinquarent. ita re infecta in opidum reverterunt. Bis magno cum detrimento repulsi Galli quid agant, consulunt. locorum peritos adhibent. ab his superiorum castrorum situs, munitionesque cognoscunt. erat à Septemtrionibus collis, quem quia, propter magnitudinem circuitus, opere circumplecti non potuerant; nostri necessario pene iniquo loco, & leniter declivi, castra fecerunt. hæc C. Antistius Reginus, & C. Caninius Rebilus legati cum II legionibus obtinebant. cognitis per exploratores regionibus, duces hostium LV millia ex omni numero deligunt earum civitatum, quæ maximam virtutis opinionem habebant: quid, quoque pacto, agi placeat, occulte inter se constituunt: adeundi tempus definiunt, quum meridies esse videatur. iis copiis Vergasillaunum Arvernum, unum ex IV ducibus, propinquum Vercingetorigis, præficiunt. ille ex castris prima vigilia egressus, prope confecto sub lucem itinere, post montem se occultavit, militesque ex nocturno labore sese reficere jussit: quum jam meridies appropinquare videretur, ad ea castra, quæ supra demonstravimus, contendit; eodemque tempore equitatus ad campestres munitiones accedere, & reliquæ copiæ sese pro castris ostendere cœperunt. Vercingetorix ex arce Alesiæ suos conspicatus ex opido egreditur, * è castris longurios, musculos, falces, reliquaque, quæ eruptionis caussa paraverat, profert. pugna-

tur uno tempore omnibus locis, atque omnia tentantur. quæ minime visa pars firma esse, huc concurritur. Romanorum manus tantis munitionibus distinetur, nec facile pluribus locis occurrit. multum ad terrendos nostros valuit clamor, qui post tergum pugnantibus exstitit, quod suum periculum in aliena vident virtute consistere. omnia enim plerumque quæ absunt, vehementius hominum mentes perturbant. Cæsar idoneum locum nactus, quid quaque in parte geratur, cognoscit, laborantibus sub mittit. utrisque ad animum occurrit, unum illud esse tempus, quo maxime contendi conveniat. Galli nisi perfregerint munitiones, de omni salute desperant. Romani, si rem obtinuerint, finem laborum omnium exspectant. maxime ad superiores munitiones laboratur, quo Vergasillaunum missum demonstravimus. exiguum loci ad declivitatem fastigium, magnum habet momentum. alii tela conjiciunt, alii testudine facta subeunt, defatigatis invicem integri succedunt. agger ab universis in munitionem conjectus, & adscensum dat Gallis, & quæ in terram occultaverant Romani, contegit. nec jam arma nostris, nec vires suppetunt. his rebus cognitis, Cæsar Labienum cum cohortibus VI subsidio laborantibus mittit. imperat, si sustinere non possit, deductis cohortibus eruptione pugnaret. id, nisi necessario, non faciat. ipse adit reliquos: cohortatur, ne labori succumbant: omnium superiorum dimicationum fructum in eo die, atque hora docet consistere. interiores, desperatis campestribus locis, propter magnitudinem munitionum, loca prærupta ex adscensu tentant. huc ea, quæ paraverant, conferunt: multitudine telorum ex turribus propugnantes deturbant: aggere, & cratibus,

cratibus, aditus expediunt: falcibus vallum, ac loricam, rescindunt. Cæsar mittit primo Brutum adolescentem cum cohortibus VI. post cum aliis VII Fabium legatum. postremo ipse, quum vehementius pugnaretur, integros subsidio adducit. restituto prœlio, ac repulsis hostibus, eo, quo Labienum miserat, contendit. cohortes IV ex proximo castello educit. equitum se partem sequi, partem circumire exteriores munitiones, & ab tergo hostes adoriri jubet. Labienus, postquam neque aggeres, neque fossæ vim hostium sustinere poterant, coactis una de quadraginta cohortibus, quas ex proximis præsidiis deductas sors obtulit, Cæsarem per nuncios facit certiorem, quid faciendum existimet. accelerat Cæsar, ut prœlio intersit. ejus adventu ex colore vestitus cognito, quo insigni in prœliis uti consueverat, turmisque equitum & cohortibus visis, quas se sequi jusserat, ut de locis superioribus hæc declivia, & devexa cernebantur, hostes committunt prœlium. utrimque clamore sublato, excipit rursus ex vallo, atque omnibus munitionibus clamor. nostri, emissis pilis, gladiis rem gerunt. repente post tergum equitatus cernitur. cohortes aliæ appropinquant. hostes terga vertunt. fugientibus equites occurrunt. fit magna cædes. Sedulius dux & princeps Lemovicum occiditur: Vergasillaunus Arvernus vivus in fuga comprehenditur. signa militaria LXXIV ad Cæsarem referuntur. pauci, ex tanto numero, se incolumes in castra recipiunt. conspicati ex opido cædem, & fugam suorum, desperata salute, copias à munitionibus reducunt. fit protinus, hac re audita, ex castris Gallorum fuga. quod nisi crebris subsidiis, ac totius diei labore milites fuissent defessi, omnes hostium copiæ deleri potuissent. de media nocte

missus equitatus novissimum agmen consequitur. magnus numerus capitur, atque interficitur: reliqui ex fuga in civitates discedunt. postero die Vercingetorix, concilio convocato, id se bellum suscepisse non suarum necessitatum, sed communis libertatis caussa demonstrat; &, quoniam sit fortunæ cedendum, ad utramque rem se illis offerre, seu morte sua Romanis satisfacere, seu vivum transdere velint. Mittuntur de his rebus ad Cæsarem legati. jubet arma transdi, principes produci. ipse in munitione pro castris consedit. eo duces producuntur. Vercingetorix deditur. arma projiciuntur. reservatis Æduis, atque Arvernis, si per eos civitates recuperare posset, ex reliquis captivis toto exercitu capita singula, prædæ nomine, distribuit. his rebus confectis, in Æduos proficiscitur; civitatem recipit. eo legati ab Arvernis missi, quæ imperaret, se facturos pollicentur. imperat magnum numerum obsidum. legiones in hiberna mittit. captivorum circiter XX millia Æduis, Arvernisque reddit. T. Labienum cum II legionibus, & equitatu in Sequanos proficisci jubet. huic M. Sempronium Rutilum attribuit. C. Fabium, & L. Minucium Basilum cum II legionibus in Rhemis collocat, ne quam à finitimis Bellovacis calamitatem accipiant. C. Antistium Reginum in Ambivaretos, T. Sextium in Bituriges, C. Caninium Rebilum in Rhutenos cum singulis legionibus mittit: Q. Tullium Ciceronem, & P. Sulpicium Cabiloni, & Matiscone in Æduis ad Ararim, rei frumentariæ caussa, collocat. ipse Bibracte hiemare constituit. His rebus Cæsaris litteris cognitis, Romæ dierum XX supplicatio indicitur.

LIBER VIII,

Scriptore

A. HIRTIO PANSA.

COactus aſſiduis tuis vocibus Balbe, quum quotidiana mea recuſatio non difficultatis excuſationem, ſed inertiæ videretur deprecationem habere, difficillimam rem ſuſcepi. Cæſaris noſtri Commentarios rerum geſtarum Galliæ non comparandos ſuperioribus atque inſequentibus ejus ſcriptis, contexui: noviſſimeque imperfecta ab rebus geſtis Alexandriæ confeci, uſque ad exitum non quidem civilis diſſenſionis, cujus finem nullum videmus, ſed vitæ Cæſaris. quos utinam qui legent, ſcire poſſent, quam invitus ſuſceperim ſcribendos, quo facilius caream ſtultitiæ atque arrogantiæ crimine, qui me mediis interpoſuerim Cæſaris ſcriptis. conſtat enim inter omnes, nihil tam operoſe ab aliis eſſe perfectum, quod non horum elegantia Commentariorum ſuperetur: qui ſunt editi, ne ſcientia tantarum rerum ſcriptoribus deeſſet: adeoque probantur omnium judicio, ut prærepta, non præbita facultas ſcriptoribus videatur. cujus tamen rei major noſtra, quam reliquorum eſt admiratio. ceteri enim quam bene atque emendate; nos etiam quam facile atque celeriter eos confecerit, ſcimus. Erat autem in Cæſare quum facultas, atque elegantia ſumma ſcribendi, tum veriſſima ſuorum ſcientia conſiliorum explicandorum. Mihi ne illud quidem accidit, ut Alexandrino, atque Africano bello intereſſem. quæ bella quamquam ex parte nobis Cæſaris ſermone ſint nota: tamen aliter audivimus ea, quæ rerum novitate, aut admiratione nos capiunt; aliter, quæ

pro testimonio sumus dicturi. Sed ego nimirum, dum omnes excusationis caussas colligo, ne cum Cæsare conferar, hoc ipsum crimen arrogantiæ subeo, quod me judicio cujusquam existimem posse cum Cæsare comparari. Vale.

Omni Gallia devicta, Cæsar quum à superiore æstate nullum bellandi tempus intermisisset, militesq; hibernorum quiete reficere à tantis laboribus vellet; complures eodem tempore civitates renovare belli consilia nunciabantur, conjurationesque facere. cujus rei verisimilis caussa afferebatur, quod Gallis omnibus cognitum esset, neque ulla multitudine in unum locum coacta resisti posse Romanis; nec, si diversa bella complures eodem tempore intulissent civitates, satis auxilii aut spatii, aut copiarum habiturum exercitum populi R. ad omnia persequenda: non esse autem alicui civitati sortem incommodi recusandam, si tali mora reliquæ possent se vindicare in libertatem. quæ ne opinio Gallorum confirmaretur, Cæsar M. Antonium quæstorem suis præfecit hibernis: ipse, equitatus præsidio, pridie kal. Ianuarii ab opido Bibracte proficiscitur ad legionem XII, quam non longe à finibus Æduorum collocaverat in finibus Biturigum, eique adjungit legionem XI, quæ proxima fuerat. binis cohortibus ad impedimenta tuenda relictis, reliquum exercitum in copiosissimos agros Biturigum inducit: qui quum latos fines, & complura opida haberent, unius legionis hibernis non potuerant contineri, quin bellum pararent, conjurationesque facerent. repentino adventu Cæsaris, accidit, quod imparatis disjectisque fuit necesse, ut sine timore ullo rura colentes prius ab equitatu oppri-

opprimerentur, quam confugere in opida possent. namque etiam illud vulgare incursionis signum hostium, quod incendiis ædificiorum intelligi consuevit, Cæsaris id erat interdicto sublatum: ne aut copia pabuli frumentique, si longius progredi vellet, deficeret; aut hostes incendiis terrerentur. multis hominum millibus captis, perterriti Bituriges, qui primum adventum effugere potuerant Romanorum, in finitimas civitates, aut privatis hospitiis confisi, aut societate consiliorum, confugerant. frustra. nam Cæsar magnis itineribus omnibus locis occurrit; nec dat ulli civitati spatium de aliena potius, quam de domestica, salute cogitandi. qua celeritate, & fideles amicos retinebat; & dubitantes terrore ad conditiones pacis adducebat. tali conditione proposita, Bituriges, quum sibi viderent clementia Cæsaris reditum patere in ejus amicitiam, finitimasque civitates sine ulla pœna dedisse obsides, atque in fidem receptas esse, idem fecerunt. Cæsar militibus pro tanto labore ac patientia, qui brumalibus diebus, itineribus difficillimis, frigoribus intolerandis studiosissime permanserant in labore, ducenos sestertios, centurionibus II millia nummum prædæ nomine condonanda pollicetur: legionibusque in hiberna remissis, ipse se recepit die XL Bibracte. ibi quum jus diceret, Bituriges ad eum legatos mittunt, auxilium petitum contra Carnutes, quos intulisse bellum sibi querebantur. qua re cognita, quum non amplius X & IIX dies in hibernis esset commoratus, legiones XIV, & VI ex hibernis ab Arare educit: quas ibi collocatas, explicandæ rei frumentariæ caussa, superiore commentario demonstratum est. ita cum II legionibus ad persequendos Carnutes proficiscitur. quum fama

exercitus ad hostes esset perlata, calamitate ceterorum ducti Carnutes, desertis vicis opidisque, quæ tolerandæ hiemis caussa, constitutis repente exiguis ad necessitatem ædificiis, incolebant (nuper enim devicti complura opida dimiserant) dispersi profugiunt. Cæsar erumpentes eo maxime tempore acerrimas tempestates quum subire milites nollet, in opido Carnutum Genabo castra ponit, atque in tecta partim Gallorum, partim quæ conjectis celeriter stramentis, tentoriorum integendorum gratia erant inædificata, milites contegit. equites tamen, & auxiliarios pedites in omnes partes mittit, quascumque petisse dicebantur hostes: nec frustra. nam plerumque magna præda potiti nostri revertuntur. oppressi Carnutes hiemis difficultate, terrore periculi, quum tectis expulsi nullo loco diutius consistere auderent, nec silvarum præsidio tempestatibus durissimis tegi possent; dispersi, magna parte amissa suorum, dissipantur in finitimas civitates. Cæsar, tempore anni difficillimo, quum satis haberet convenientes manus dissipare, ne quod initium belli nasceretur; quantumque in ratione esset, exploratum haberet, sub tempus æstivorum nullum summum bellum posse conflari; C. Trebonium cum II legionibus, quas secum habebat, in hibernis Genabi collocavit: ipse, quum crebris legationibus Rhemorum certior fieret, Bellovacos, qui belli gloria Gallos omnes Belgasque præstabant, finitimasque in civitates, duce Correo Bellovaco, & Comio Atrebate, exercitum comparare, atque in unum locum cogere, ut omni multitudine in fines Suessionum, qui Rhemis erant attributi, fa[illegible]t impressionem; pertinere autem non [illegible] ad dignitatem, sed etiam ad salutem suam ju[illegible]aret, nullam calamitatem

calamitatem

mitatem socios optime de repub. meritos accipere; legionem ex hibernis evocat rursus XI, litteras autem ad C. Fabium mittit, ut in fines Suessionum legiones II, quas habebat, adduceret; alteramque ex duabus à T. Labieno accersit. ita quantum hibernorum opportunitas, bellique ratio postulabat, perpetuo suo labore, invicem legionibus expeditionum onus injungebat. his copiis coactis, ad Bellovacos proficiscitur; castrisque in eorum finibus positis, equitum turmas dimittit in omnes partes ad aliquos excipiendos, ex quibus hostium consilia cognosceret. equites officio functi renunciant paucos in ædificiis esse inventos; atque hos, non qui agrorum incolendorum caussa remansissent, (namque esse undique diligenter demigratum) sed qui speculandi gratia essent remissi. à quibus quum quæreret Cæsar, quo loco multitudo esset Bellovacorum, quodque esset consilium eorum; inveniebat, Bellovacos omnes, qui arma ferre possent, in unum locum convenisse, itemque Ambianos, Aulercos, Caletes, Vellocasses, Atrebates locum castris excelsum, impedita circumdatum palude, delegisse; omnia impedimenta in ulteriores silvas contulisse; complures esse principes belli auctores, sed multitudinem maxime Correo obtemperare, quod ei summo odio esse nomen populi R. intellexissent. paucis ante diebus ex his castris Comium discessisse ad auxilia Germanorum adducenda, quorum & vicinitas propinqua, & multitudo esset infinita. constituisse autem Bellovacos, omnium principum consensu, summa plebis cupiditate, si, ut diceretur, Cæsar cum III legionibus veniret, offerre se ad dimicandum; ne, miseriore ac duriore postea conditione cum toto exercitu decertare cogerentur: sin majores copias adduce-

adduceret, in eo loco permanere, quem delegiſſent; pabulatione autem, quæ propter anni tempus quum exigua, tum disjecta eſſet, & frumentatione, & reliquo commeatu ex inſidiis prohibere Romanos. quæ Cæſar quum, conſentientibus plurimis, cognoviſſet; atque ea, quæ proponerentur, conſilia plena prudentiæ, longeque à temeritate barbarorum remota eſſe judicaret; omnibus rebus inſerviendum ſtatuit, quo celerius hoſtes, contempta ſuorum paucitate, prodirent in aciem. ſingularis enim virtutis veteranas legiones VII, IIX, & IX habebat, ſummæ ſpei, delectæque juventutis XI, quæ octavo jam ſtipendio functa tamen, collatione reliquarum, non dum eandem vetuſtatis & virtutis ceperat opinionem. itaque, conſilio advocato, rebus iis, quæ ad ſe eſſent delatæ, omnibus expoſitis, animos multitudinis confirmat. ſi forte hoſtes III legionum numero poſſet elicere ad dimicandum, agminis ordinem ita conſtituit; ut legio VII, IIX, IX ante omnia iret impedimenta; deinde omnium impedimentorum agmen (quod tamen erat mediocre, ut in expeditionibus eſſe conſuevit) cogeret XI. ne majoris multitudinis ſpecies accidere hoſtibus poſſet, quam ipſi depopoſciſſent. hac ratione pene quadrato agmine inſtructo, in conſpectum hoſtium celerius opinione eorũ exercitum adducit. Quum legiones repente inſtructas velut in acie certo gradu accedere Galli viderent, quorum erant ad Cæſarem plena fiduciæ conſilia perlata, ſive certaminis periculo, ſive ſubito adventu, ſeu exſpectatione noſtri conſilii, copias inſtruunt pro caſtris, nec loco ſuperiore decedunt. Cæſar, etſi dimicare optaverat; tamen admiratus tantam multitudinem hoſtium, valle intermiſſa, magis in altitudinem depreſſa,

pressa, quam late patente, castra castris hostium confert. hæc imperat vallo pedum XII muniri, coronisq; pro ratione ejus altitudinis inædificari; fossam duplicem, pedum quinum denum, lateribus directis, deprimi; turres crebras excitari, in altitudinem III tabulatorum, pontibus transjectis, constratisque conjungi; quorum frontes viminea loricula munirentur, ut hostis à duplici propugnatorum ordine depelleretur; quorum alter ex pontibus, quo tutior altitudine esset, hoc audacius longiusque tela permitteret; alter, qui propior hostem in ipso vallo collocatus esset, ponte ab incidentibus telis tegeretur. portis fores, altioresque turres imposuit. hujus munitionis duplex erat consilium. namque & operum magnitudinem, & timorem suum sperabat fiduciam barbaris allaturum; &, quum pabulatum, frumentatumque longius esset proficiscendum, parvis copiis castra munitione ipsa videbat posse defendi. interim, crebro paucis utrimque procurrentibus, inter bina castra palude interjecta, contendebatur: quam tamen paludem non numquam aut nostra auxilia Gallorum Germanorumque transibant, acriusq; hostes insequebantur, aut vicissim hostes eandem transgressi nostros longius submovebant. Accidebat autem quotidianis pabulationibus, (id quod accidere erat necesse, quum raris disjectisq; ex ædificiis pabulum conquireretur) ut impeditis locis dispersi pabulatores circumvenirentur: quæ res etsi mediocre detrimentum jumentorum ac servorum nostris afferebat, tamen stultas cogitationes incitabat barbarorum. atque eo magis, quod Comius, quem profectum ad auxilia Germanorum accersenda dixeram, cum equitibus venerat: qui tametsi numero non amplius erant quingentis;

tamen Germanorum adventu barbari inflabantur. Cæsar, quum animadverteret hostem complures dies castris palude & loci natura munitis, se tenere; neque oppugnari castra eorum sine dimicatione perniciosa, nec locum munitionibus claudi, nisi à majore exercitu posse; litteras ad Trebonium mittit, ut, quam celerrime posset, legionem XIII, quæ cum T. Sextio legato in Biturigibus hiemabat, accerseret; atque ita cum III legionibus magnis itineribus ad se veniret: ipse equites invicem Rhemorum, ac Lingonum, reliquarumque civitatum, quorum magnum numerum evocaverat, præsidio pabulatoribus mittit, qui subitas hostium incursiones sustinerent. quod quum quotidie fieret, ac jam consuetudine diligentia minueretur, (quod plerumque accidit diuturnitate) Bellovaci delecta manu peditum, cognitis stationibus quotidianis equitum nostrorum, silvestribus locis insidias disponunt; eodemque equites postero die mittunt, qui primum elicerent nostros in insidias, deinde circumventos aggrederentur. cujus mali sors incidit Rhemis, quibus illa dies fungendi muneris obvenerat. namque ii, quum repente hostium equites animadvertissent, ac numero superiores paucitatem contempsissent, cupidius insecuti à peditibus undique sunt circumdati. quo facto perturbati celerius, quam consuetudo fert equestris prœlii, se receperunt, amisso Vertisco, principe civitatis, præfecto equitum: qui quum vix equo propter ætatem posset uti, tamen consuetudine Gallorum, neque ætatis excusatione in suscipienda præfectura usus erat, neque dimicari sine se voluerat. inflantur atque incitantur hostium animi secundo prœlio, principe & præfecto Rhemorum interfecto. nostri detrimento admonentur,

tur, diligentius exploratis locis stationes disponere, ac moderatius cedentem insequi hostem. non intermittuntur interim quotidiana prœlia in conspectu utrorumq; castrorum, quæ ad vada, transitusque fiebant paludis. qua contentione Germani, quos propterea Cæsar transduxerat Rhenum, ut equitibus interpositi prœliarentur, quum constantius universi paludem trasissent, paucisque resistentibus interfectis, pertinacius reliquam multitudinem essent insecuti, perterriti non solum ii, qui aut cominus opprimebantur, aut eminus vulnerabantur; sed etiam qui longius subsidiari consueverant, turpiter fugerunt; nec prius finem fugæ fecerunt, sæpe amissis superioribus locis, quam se aut in castra suorum reciperent; aut nonnulli pavore coacti longius profugerent. quorum periculo sic omnes copiæ sunt perturbatæ, ut vix judicari posset; utrum secundis, nimiisq; rebus insolentiores; an adversis, mediocribusq; timidiores essent. Complurimis diebus iisdem in castris consumptis, quum propius accessisse legiones, & C. Trebonium legatum cognovissent; duces Bellovacorum veriti similem obsessionem Alesiæ noctu dimittunt eos, quos aut ætate, aut viribus inferiores, aut inermes habebant, unaque reliqua impedimenta: quorum perturbatum, & confusum dum explicant agmen, (magna enim multitudo carrorum etiam expeditos sequi Gallos consuevit) oppressi luce copias armatorum pro suis instruunt castris; ne prius Romani persequi se inciperent, quam longius agmen impedimentorum suorum processisset. At Cæsar neque resistentes tanto collis adscensu lacessendos judicabat; neque non usque eo legiones admovendas, ut discedere ex eo loco sine periculo barbarbari militibus instantibus non possent: itaquum

paludem

paludem impeditam à castris castra dividere, quæ transeundi difficultas celeritatem insequendi tardare posset; atque id jugum, quod trans paludem pene ad hostium castra pertineret, mediocri valle à castris eorum intercisum animadverteret; pontibus palude constrata, legiones transducit, celeriterque in summam planiciem jugi pervenit; quæ declivi fastigio duobus ab lateribus muniebatur. ibi legionibus instructis ad ultimum jugum pervenit: aciemque eo loco constituit; unde tormento missa tela in hostium cuneos conjici possent. Barbari confisi loci natura, quum dimicare non recusarent, si forte Romani subire collem conarentur, paullatimque copias distributas dimittere non auderent, ne dispersi perturbarentur, in acie permanserunt. quorum pertinacia cognita, Cæsar xx cohortibus instructis, castrisque eo loco metatis, muniri jubet castra. absolutis operibus, legiones pro vallo instructas collocat: equites frenatis equis in stationibus disponit. Bellovaci, quum Romanos ad insequendum paratos viderent, neque pernoctare, neq; diutius permanere sine cibariis eodem loco possent, tale consilium sui recipiendi inierunt: Fasces, ubi consederant (nam, in acie sedere Gallos consuesse, superioribus commentariis declaratum est) stramentorum ac virgultorum, quorum summa erat in castris copia, per manus inter se transditos, ante aciem collocaverunt; extremoq; tempore diei, signo pronunciato, uno tempore incenderunt. ita continens flamma copias omnes repente à conspectu texit Romanorum. quod ubi accidit, barbari vehementissimo cursu fugerunt. Cæsar, etsi discessum hostium animadvertere non poterat incendiis oppositis; tamē id consilium quum fugæ caussa initum suspicaretur, legiones promo-

vet;

vet;& turmas mittit ad insequendum: ipse veritus insidias, ne forte in eodem loco subsistere hostis, atq; elicere nostros in locum conaretur iniquum, tardius procedit. Equites, quum intrare fumum, & flammam densissimam timerent; ac, si qui cupidius intraverant, vix suorum ipsi priores partes animadverterent equorum, insidias veriti, liberam facultatem sui recipiendi Bellovacis dederunt. ita, fuga timoris simul calliditatisque plena, sine ullo detrimento, millia non amplius x progressi hostes, munitissimo loco castra posuerunt. inde, quum sæpe in insidiis equites peditesque disponerent, magna detrimenta Romanis in pabulationibus inferebant. quod quum crebrius accideret, ex captivo quodam comperit Cæsar, Correum Bellovacorum ducem, fortissimorum millia v i peditum delegisse, equitesque ex omni numero ∞, quos in insidiis eo loco collocaret, quem in locum, propter copiam frumenti ac pabuli, Romanos pabulatum missuros suspicaretur. quo cognito consilio, Cæsar, legiones plures, quam solebat, educit; equitatumque, qua consuetudine pabulatoribus mittere præsidio consueverat, præmittit. huic interponit præsidia levis armaturæ: ipse cum legionibus quam potest maxime appropinquat. Hostes in insidiis dispositi quum sibi delegissent campum ad rem gerendam non amplius patentem in omnes partes passibus ∞, silvis undique impeditissimis, aut altissimo flumine, velut indagine munitum, hunc insidiis circundederunt nostri. Explorato hostium consilio, ad prœliandum animo, atque armis parati, quum, subsequentibus legionibus, nullam dimicationem recusarent, turmatim in eum locum devenerunt. quorum adventu quum sibi Correus oblatam occasionem rei geren-

gerendæ exiſtimaret, primũ cum paucis ſe oſtendit; atque in proximas turmas impetum facit. noſtri conſtanter impetum ſuſtinent inſidiatorum; neque plures in unum locum conveniunt; quod plerumque equeſtribus prœliis quum propter aliquem timorem accidit, tum multitudine ipſorum detrimentum accipitur. quum diſpoſitis turmis invicem rari prœliarentur; neque ab lateribus circumveniri ſuos paterentur; erumpunt ceteri, Correo prœliante, ex ſilvis. fit magna contentione diverſum prœlium: quod quum diutius pari Marte iniretur; paullatim ex ſilvis inſtructa multitudo procedit peditum, quæ noſtros cogit cedere equites: quibus celeriter ſubveniunt levis armaturæ pedites, quos ante legiones miſſos docui; turmisque noſtrorum interpoſiti, conſtanter prœliantur. pugnatur aliquamdiu pari contentione: deinde, ut ratio poſtulabat prœlii, qui ſuſtinuerant primos impetus inſidiarum, hoc ipſo fiunt ſuperiores, quod nullum ab inſidiantibus imprudentes acceperant detrimentum. accedunt propius interim legiones: crebrique eodem tempore & noſtris, & hoſtibus nuncii afferuntur, imperatorem inſtructis copiis adeſſe. qua re cognita, præſidio cohortium confiſi noſtri, acerrime prœliantur: ne, ſi tardius rem geſſiſſent, victoriæ gloriam communicaſſe cum legionibus viderentur. Hoſtes concidunt animis; atque itineribus diverſis fugam quærunt. nequidquam. nam quibus difficultatibus locorum Romanos claudere voluerant, iis ipſi tenebantur. victi tamen, propulſique, majore parte amiſſa, conſternati, quo ſors tulerat, confugiunt, partim ſilvis petitis; partim flumine; qui tamen in fuga à noſtris acriter inſequentibus conficiuntur: quum interim nulla calamitate victus Correus,

exce-

excedere prœlio, silvasque petere, aut invitantibus nostris ad deditionem, potuit adduci, quin fortissime prœliando, compluresque vulnerando, cogeret elatos iracundia victores in se tela conjicere. Tali modo re gesta, recentibus prœlii vestigiis ingressus Cæsar, quum victos tanta calamitate existimaret hostes, nuncio accepto, locum castrorum relicturos, quæ non longius ab ea cæde abesse plus minus IIX millibus passuum dicebantur, tametsi flumine impeditum transitum videbat; tamen, exercitu transducto, progreditur. At Bellovaci, reliquæque civitates, repente ex fuga paucis, atque his vulneratis, receptis, qui silvarum beneficio casum evitaverant, omnibus adversis, cognita calamitate, interfecto Correo, amisso equitatu, & fortissimis peditibus, quum adventare Romanos existimarent, concilio repente cantu tubarum convocato, conclamant, ut legati obsidesque ad Cæsarem mittantur. hoc omnibus probato consilio, Comius Atrebas ad eos profugit Germanos, à quibus ad id bellum auxilia mutuatus erat. ceteri è vestigio mittunt ad Cæsarem legatos; petuntque, ut ea pœna sit contentus [hostium,] quam si sine dimicatione inferre integris posset, pro sua clementia atque humanitate, numquam profecto esset illaturus: afflictas opes equestri prœlio Bellovacorum esse: delectorum peditum multa millia interiisse: vix refugisse nuncios cædis. tamen magnum, ut in tanta calamitate, Bellovacos eo prœlio commodum esse consecutos; quod Correus, auctor belli, concitator multitudinis, esset interfectus. numquam enim senatum tantum in civitate, illo vivo, quantum imperitam plebem, potuisse. Hæc orantibus legatis, commemorat Cæsar, eodem tempore superiore

anno

anno Bellovacos, ceterasque Galliæ civitates suscepisse bellum: pertinacissime hos ex omnibus in sententia permansisse, neque ad sanitatem reliquorum deditione esse perductos: scire, atque intelligere se, caussam peccati facillime mortuis delegari: neminem vero tantum pollere, ut invitis principibus, resistente senatu, omnibus bonis repugnantibus, infirma manu plebis bellum concitare & gerere posset: sed tamen se contentum fore ea pœna, quam sibi ipsi contraxissent. Nocte insequenti legati responsa ad suos referunt, obsides conficiunt. concurrunt reliquarum civitatum legati, quæ Bellovacorum speculabantur eventum. obsides dant. imperata faciunt, excepto Comio, quem timor cohibebat cujusquam fidei suam committere salutem. nam superiore anno T. Labienus, Cæsare in Gallia citeriore jus dicente, quum Comium comperisset sollicitare civitates, & conjurationem contra Cæsarem facere, infidelitatem ejus sine ulla perfidia judicavit comprimi posse: quem quia non arbitrabatur vocatum in castra venturum, ne tentando cautionem faceret; C. Volusenum Quadratum misit, qui eum, per simulationem colloquii, curaret interficiendum. ad eam rem delectos transdidit centuriones. quum in colloquium ventum esset, &, ut convenerat, manum Comii Volusenus arripuisset; centurio, velut insueta re permotus, vellet hominem conficere; celeriter à familiaribus prohibitus Comii non potuit. graviter tamen primo ictu gladio caput percussit. quum utrimque gladii districti essent; non tam pugnandi quam diffugiendi fuit utrorumque consilium; nostrorum, quod mortifero vulnere Comium credebant affectum; Gallorum, quod, insidiis cognitis, plura, quam videbant, extimescebant.

ſcebant. quo facto ſtatuiſſe Comius dicebatur, numquam in conſpectum cujuſquam Romani venire. Bellicoſiſſimis gentibus devictis, Cæſar, quum videret nullam jam eſſe civitatem, quæ bellum pararet, quo ſibi reſiſteret; ſed nonnullos ex opidis demigrare, ex agris effugere, ad præſens imperium evitandum; plures in partes exercitum dimittere conſtituit. M. Antonium quæſtorem, cum legione XI ſibi conjungit: C. Fabium legatum cum cohortibus XXV mittit in diverſiſſimam partem Galliæ; quod ibi quaſdam civitates in armis eſſe audiebat, neque C. Caninium Rebilum legatum, qui illis regionibus præerat, ſatis firmas II legiones habere exiſtimabat. T. Labienum ad ſe evocat: legionemque XII, quæ cum eo fuerat in hibernis, in Togatam Galliam mittit, ad colonias civium Romanorum tuendas; ne quod ſimile incommodum accideret decurſione barbarorum, ac ſuperiore æſtate Tergeſtinis accidiſſet; qui repentino latrocinio, atque impetu eorum erant oppreſſi. ipſe ad devaſtandos depopulandosque fines Ambiorigis proficiſcitur: quem perterritum, atque fugientem quum redigi poſſe in ſuam poteſtatem deſperaſſet; proximum [ſuæ dignitati] eſſe ducebat, adeo fines ejus vaſtare civibus, ædificiis, pecore, ut odio ſuorum Ambiorix, ſi quos fortuna feciſſet reliquos, nullum reditum propter tantas calamitates haberet in civitatem. quum in omnes partes finium Ambiorigis aut legiones, aut auxilia dimiſiſſet, atque omnia cædibus, incendiis, rapinis, vaſtaſſet; magno numero hominum interfecto aut capto, Labienum cum II legionibus, in Treviros mittit; quorum civitas, propter Germaniæ vicinitatem, quotidianis exercitata bellis, cultu & feritate, non multum à Germanis differebat: neque

neque imperata umquam, nisi exercitu coacta, faciebat. Interim C. Caninius legatus, quum, magnam multitudinem convenisse hostium in fines Pictonum, litteris nunciisque Duracii cognovisset, qui perpetuo in amicitia Romanorum permanserat; quum pars quædam civitatis ejus defecisset, ad opidum Limonum contendit. quo quum adventaret; atque ex captivis certius cognosceret, multis hominum millibus, Dumnaco duce Andium, Duracium clausum, Limonum oppugnari: neque infirmas legiones hostibus committere auderet; castra munito loco posuit. Dumnacus, quum appropinquare Caninium cognovisset, copiis omnibus ad legiones conversis, castra Romanorum oppugnare instituit. quum complures dies in oppugnatione consumpsisset; &, magno suorum detrimento, nullam partem munitionum convellere potuisset, rursus ad obsidendum Limonum redit. Eodem tempore C. Fabius legatus complures civitates in fidem recipit, obsidibus firmat, litterisque C. Caninii certior fit, quæ in Pictonibus gerantur. quibus rebus cognitis, proficiscitur ad auxilium Duracio ferendum. at Dumnacus, adventu Fabii cognito, desperata salute, si tempore eodem coactus esset & Romanum externum sustinere hostem, & respicere ac timere opidanos, repente eo ex loco cum copiis recedit: nec se satis tutum fore arbitratur, nisi flumen Ligerim, quod erat ponte propter magnitudinem transeundum, copias transduxisset. Fabius, etsi nondum in conspectum venerat hostibus, neque se cum Caninio conjunxerat, tamen doctus ab iis, qui locorum noverant naturam, potissimum credidit, hostes perterritos eum locum, quem petebant, petituros. itaque cum copiis ad eundem pontem

pontem contendit, equitatumq; tantum procedere ante agmen imperat legionum, quantum quum processisset, sine defatigatione equorum in eadem se reciperet castra. Consequuntur equites nostri, ut erat præceptum, invaduntq; Dumnaci agmen: & fugientes perterritosque sub sarcinis in itinere aggressi, magna præda, multis interfectis, potiuntur. itaque, re bene gesta, se recipiunt in castra. insequenti nocte Fabius equites præmittit, sic paratos, ut confligerent, atque omne agmen morarentur, dum consequeretur ipse. cujus præceptis, ut res gereretur, Q. Atius Varus, præfectus equitum, singularis & animi & prudentiæ vir, suos hortatur, agmenque hostium consecutus, turmas partim idoneis locis disponit, partim equitum prœlium committit. consistit audacius equitatus hostium; succedentibus sibi peditibus, qui toto agmine subsistentes, equitibus suis contra nostros ferunt auxilium. fit prœlium acri certamine. namque nostri, contemptis pridie superatis hostibus, quum subsequi legiones meminissent, & pudore cedendi, & cupiditate celerius per se conficiendi prœlii, fortissime contra pedites prœliantur: hostesque nihil amplius copiarum accessurum credentes, ut pridie cognoverant, delendi equitatus nostri nacti occasionem videbantur. quum aliquandiu summa contentione dimicaretur, Dumnacus instruit aciem, quæ suis esset equitibus invicem præsidio. tum repente confertæ legiones in conspectum hostium veniunt. quibus visis perculsæ barbarorum turmæ, ac perterritæ acies hostium, perturbato impedimentorum agmine, magno clamore discursuque passim fugæ se mandant. at nostri equites, qui paullo ante cum resistentibus fortissime conflixerant, lætitia victoriæ elati

magno undique clamore sublato, cedentibus circumfusi quantum equorum vires ad persequendum, dextræque ad cædendum valent, tantum eo prœlio interficiunt. itaque amplius millibus XII aut armatorum, aut eorum, qui timore arma projecerant, interfectis, omnis multitudo capitur impedimentorum. Qua ex fuga, quum constaret Drapetem Senonem (qui, ut primum defecerat Gallia, collectis undique perditis hominibus, servis ad libertatem vocatis, exsulibus omnium civitatum accitis, receptis latronibus, impedimenta & commeatus Romanorum interceperat) non amplius hominum V millibus ex fuga collectis, provinciam petere, unaque consilium cum eo Luterium Cadurcum cepisse, quem in superiore commentario, prima defectione Galliæ facere in provinciam impetum voluisse, cognitum est; Caninius legatus, cum legionibus II ad eos persequendos contendit, ne de timore, aut detrimento provinciæ magna infamia, perditorum hominum latrociniis, caperetur. C. Fabius cum reliquo exercitu in Carnutes, reliquasque proficiscitur civitates, quarum eo prœlio, quod cum Dumnaco fecerat, copias esse accitas sciebat. non enim dubitabat, quin recenti calamitate submissiores essent futuræ; dato vero spatio ac tempore, eodem instante Dumnaco, possent concitari. qua in re summa felicitas celeritasque in recipiendis civitatibus Fabium consequitur. nam Carnutes, qui sæpe vexati nunquam pacis fecerant mentionem, datis obsidibus, veniunt in deditionem; ceteræque civitates positæ in ultimis Galliæ finibus, Oceano conjunctæ, quæ Armoricæ appellantur, auctoritate adductæ Carnutum, adventu Fabii legionumque, imperata sine mora faciunt. Dumnacus suis

finibus

finibus expulsus, errans, latitansque, solus extremas Galliæ regiones petere coactus est. At Drapes, unaque Luterius, quum legiones Caniniumque adesse cognoscerent, nec se sine certa pernicie, persequente exercitu, putarent Provinciæ fines intrare posse; nec jam liberam vagandi latrocinandique facultatem haberent, consistunt in agris Cadurcorum. ibi quum Luterius apud suos cives quondam, integris rebus, multum potuisset, semperque auctor novorum consiliorum magnam apud barbaros auctoritatem haberet; opidum Vxellodunum, quod in clientela fuerat ejus, natura loci egregie munitum, occupat suis & Drapetis copiis, opidanosque sibi conjungit. quo quum confestim C. Caninius venisset, animadverteretque omnes opidi partes præruptissimis saxis esse munitas, quo, defendente nullo, tamen armatis adscendere esset difficile; magna autem impedimenta opidanorum videret: quæ si clandestina fuga subtrahere conarentur, effugere non modo equitatum, sed ne legiones quidem possent: tripartito cohortibus divisis, trina excelsissimo loco castra fecit, à quibus paullatim, quantum copiæ patiebantur, vallum in opidi circuitu ducere instituit. quod quum animadverterent opidani, miserrimaque Alesiæ memoria solliciti, similem casum obsessionis vererentur, maximeque ex omnibus Luterius, qui fortunæ illius periculum fecerat, moneret rationem frumenti esse habendam: constituunt omnium consensu parte ibi relicta copiarum, ipsi cum expeditis ad importandum frumentum proficisci. eo consilio probato, proxima nocte, II millibus armatorum relictis, reliquos ex opido Drapes & Luterius educunt: ii, paucos dies morati, ex finibus Cadurcorum, qui partim re frumentaria sub-

levare eos cupiebant, partim prohibere, quo minus sumerent, non poterant; magnum numerum frumenti comparant. non numquam autem expeditionibus nocturnis castella nostrorum adoriuntur. quam ob caussam C. Caninius toto opido munitiones circumdare moratur; ne aut opus effectum tueri non possit, aut plurimis in locis infirma disponat præsidia. magna copia frumenti comparata, considunt Drapes & Luterius non longius ab opido x millibus passuum, unde paullatim frumentum in opidum supportarent. ipsi inter se provincias partiuntur. Drapes castris præsidio cum parte copiarum restitit: Luterius agmen jumentorum ad opidum adducit. dispositis ibi præsidiis, hora noctis circiter x silvestribus angustisque itineribus frumentum importare in opidum instituit. quorum strepitum vigiles castrorum quum sensissent; exploratoresque missi, quæ agerentur, renunciassent; Caninius celeriter cum cohortibus armatis ex proximis castellis, in frumentarios sub ipsam lucem impetum fecit. ii, repentino malo perterriti, diffugiunt ad sua præsidia: quæ nostri ut viderunt, acrius contra armatos incitati, neminem ex eo numero vivum capi patiuntur. effugit inde cum paucis Luterius, nec se recipit in castra. re bene gesta, Caninius ex captivis comperit, partem copiarum cum Drapete esse in castris millibus non amplius x. qua re ex compluribus cognita, quum intelligeret, fugato duce altero, perterritos reliquos facile opprimi posse; magnæ felicitatis esse arbitrabatur, neminem ex cæde refugisse in castra, qui de accepta calamitate nuncium Drapeti perferret. sed, quum in experiundo periculum nullum videret, equitatum omnem, Germanosque pedites summæ velocitatis omnes ad castra hostium

hostium præmittit. ipse legionem unam in trina castra distribuit; alteram secum expeditam ducit. quum propius hostem accessisset, ab exploratoribus, quos præmiserat, cognoscit, castra eorum, ut barbarorum fert consuetudo, relictis locis superioribus, ad ripas fluminis esse demissa, at Germanos equites imprudentibus omnibus de improviso advolasse, & prœlium commisisse. qua re cognita, legionem armatam instructamque adducit. ita, repente omnibus ex partibus signo dato, loca superiora capiuntur. quod ubi accidit, Germani equites, signis legionis visis, vehementissime prœliantur. confestim omnes cohortes undique impetum faciunt: omnibus aut interfectis, aut captis, magna præda potiuntur. capitur ipse eo prœlio Drapes. Caninius, felicissime re gesta, sine ullo pene militis vulnere, ad obsidendos opidanos revertitur. externoque hoste deleto, cujus timore augere præsidia, & munitione opidanos circundare prohibitus erat, opera undique imperat administrari. venit eodem cum suis copiis postero die C. Fabius, partemque opidi sumit ad obsidendum. Cæsar interim M. Antonium quæstorem cum cohortibus XV in Bellovacis reliquit; ne qua rursus novorum consiliorum capiendorum Belgis facultas daretur. ipse reliquas civitates adit: obsides plures imperat: timentes omnium animos consolatione sanat. quum in Carnutes venisset, quorum consilio in civitate superiore Commentario Cæsar exposuit initium belli esse ortum, quod præcipue eos, propter conscientiam facti timere animadvertebat; quo celerius civitatem metu liberaret, principem sceleris ipsius, & concitatorem belli Guturvatum ad supplicium deposcit. qui etsi ne civibus quidem suis se committebat;

tamen celeriter, omnium cura quæsitus, in castra perducitur. cogitur in ejus supplicium Cæsar contra naturam suam, maximo militum concursu; qui omnia pericula & detrimenta belli à Guturvato accepta referebant; adeo ut verberibus exanimatum corpus securi feriretur. ibi crebris literis Caninii fit certior, quæ de Drapete, & Luterio gesta essent, quoq; in consilio permanerent opidani: quorum etsi paucitatem contemnebat, tamen pertinaciam magna pœna esse afficiendam judicabat; ne universa Gallia non vires sibi defuisse ad resistendum Romanis, sed constantiam, putaret; neve hoc exemplo ceteræ civitates, locorum opportunitate fretæ, se vindicarent in libertatem; quum omnibus Gallis notum esse sciret, reliquam esse unam æstaté suæ provinciæ; quam si sustinere potuissent, nullum ultra periculum vererentur. itaque Q. Calenum legatum cum legionibus II relinquit, qui justis itineribus se subsequeretur: ipse cum omni equitatu, quam potest celerrime, ad Caninium contendit. quum, contra exspectationé omnium, Cæsar Vxellodunum venisset, opidumq; operibus clausum animadverteret; neque ab oppugnatione recedi videret ulla conditione posse; magna autem copia frumenti abundare opidanos, ex perfugis cognovisset; aqua prohibere hostem tentare cœpit. Flumen infimam vallem dividebat, quæ pene totum montem cingebat, in quo positum erat præruptum undiq; opidum Vxellodunum. hoc avertere loci natura prohibebat. sic enim imis radicibus montis ferebatur, ut nullam in partem, depressis fossis, derivari posset. erat autem opidanis difficilis, & præruptus eo descensus; ut, prohibentibus nostris, sine vulneribus, ac periculo vitæ, neque adire flumen, neque arduo se recipere possent

adscen-

adſcenſu. qua difficultate eorum cognita, Cæſar, ſagittariis funditoribusque diſpoſitis, tormentis etiam quibuſdam locis contra facillimos deſcenſus collocatis, aqua fluminis prohibebat opidanos: quorum omnis poſtea multitudo aquatum unum in locum conveniebat. ſub ipſius opidi murum magnus fons prorumpebat ab ea parte, quæ fere pedum c c c intervallo fluminis circuitu vacabat. hoc fonte prohiberi poſſe opidanos quum optarent reliqui; Cæſar unus videret, non ſine magno periculo; è regione ejus vineas agere adverſus montem, & aggeres ſtruere cœpit, magno cum labore, & continua dimicatione. opidani enim loco ſuperiore decurrentes ſine periculo prœliabantur, multosque pertinaciter ſuccedentes vulnerabant, ut tamen non deterrerentur milites noſtri vineas proferre, & labore atque operibus locorum vincere difficultates. eodem tempore tectos cuniculos, crates & vineas agunt ad caput fontis. quod genus operis ſine ullo periculo, & ſine ſuſpicione hoſtium facere licebat. exſtruitur agger in altitudinem pedum LX. collocatur in eo turris x tabulatorum, non quidem quæ mœnibus æquaretur, (id enim nullis operibus effici poterat) ſed quæ ſuperaret fontis faſtigium. ex ea quum tela tormentis jacerentur ad fontis aditus; nec ſine periculo poſſent adaquari opidani; non tantum pecora, atque jumenta, ſed etiam magna hominum multitudo ſiti conſumebatur. quo malo perterriti opidani cupas ſevo, pice, ſcandulis complent. eas ardentes in opera provolvunt. eodem tempore acerrime prœliantur, ut ab incendio reſtinguendo dimicatione & periculo deterreant Romanos. magna repente in ipſis operibus flamma exſiſtit. quæcunque enim per locum præcipitem miſſa erant,

ea vineis & aggere ſuppreſſa comprehendebant id ipſum, quod morabatur. milites contra noſtri, quanquam periculoſo genere prœlii, locoque iniquo premebantur, tamen omnia paratiſſimo ſuſtinebant animo. res enim gerebatur & excelſo loco, & in conſpectu exercitus noſtri: magnusque utrimque clamor oriebatur: ita quam quiſque poterat, maxime inſignis, quo notior teſtatiorque virtus ejus eſſet, telis hoſtium flammæque ſe offerebat. Cæſar, quum complures ſuos vulnerari videret, ex omnibus opidi partibus cohortes montem adſcendere, &, ſimulatione mœnium occupandorum, clamorem undique jubet tollere. quo facto perterriti opidani, quum quid ageretur in locis reliquis, eſſent ignari, revocant ab impugnandis operibus armatos, murisque diſponunt. ita noſtri, fine prœlii facto, celeriter opera flamma comprehenſa partim reſtinguunt, partim interſcindunt. quum pertinaciter reſiſterent opidani, & jam magna parte ſuorum ſiti amiſſa, in ſententia permanerent: ad poſtremum cuniculis venæ fontis interciſæ ſunt, atque averſæ. quo facto repente fons perennis exhauſtus, tantam attulit opidanis ſalutis deſperationem, ut id non hominum conſilio ſed Deorum voluntate factum putarent. itaque neceſſitate coacti ſe tranſdiderunt. Cæſar, quum ſuam lenitatem cognitam omnibus ſciret, neque vereretur, ne quid crudelitate naturæ videretur aſperius feciſſe, neque exitum conſiliorum ſuorum animadverteret, ſi tali ratione diverſis in locis plures rebellare cœpiſſent; exemplo ſupplicii deterrendos reliquos exiſtimavit. itaque omnibus, qui arma tulerant, manus præcidit. vitam conceſſit; quo teſtatior eſſet pœna improborum. Drapes, quem captum eſſe à Caninio docui, ſive indigna-

dignatione, & dolore vinculorum, sive timore gravioris supplicii, paucis diebus sese cibo abstinuit, atque ita interiit. Eodem tempore Luterius, quem profugisse ex prœlio scripsi, quum in potestatem venisset Epasnacti Arverni, (crebro enim mutandis locis, multorum fidei se committebat, quod nusquam diutius sine periculo commoraturus videbatur, quum sibi conscius esset, quam inimicum deberet Cæsarem habere) hunc Epasnactus Arvernus, amicissimus populi R. sine dubitatione ulla vinctum ad Cæsarem duxit. Labienus interim in Treviris equestre prœlium secundum facit; compluribusque Treviris interfectis, & Germanis, qui nulli adversus Romanos auxilia denegabant, principes eorum vivos in suam redegit potestatem, atque in iis Surum Æduum, qui & virtutis, & generis summam nobilitatem habebat, solusq; ex Æduis ad id tempus permanserat in armis. Ea re cognita, Cæsar quum in omnibus partibus Galliæ bene res gestas videret, judicaretque superioribus æstivis Galliam devictam & subactam esse, Aquitaniam nunquam ipse adisset, sed per P. Crassum quadam ex parte devicisset; cum II legionibus in eam partem est profectus, ubi extremum tempus consumeret æstivorum. quam rem, sicut cetera, celeriter feliciterque confecit. namque omnes Aquitaniæ civitates legatos ad eum miserunt, obsidesque ei dederunt. quibus rebus gestis, ipse cum equitum præsidio Narbonem profectus est: exercitum per legatos in hiberna deduxit: IV legiones in Belgio collocavit cum M. Antonio, & C. Trebonio, & P. Vatinio, & Q. Tullio legatis: II in Æduos misit, quorum in omni Gallia summam esse auctoritatem sciebat: II in Turonis ad fines Carnutum posuit, quæ omnem regionem

conjunctam Oceano continerent: II reliquas in Lemovicum fines non longe ab Arvernis, ne qua pars Galliæ vacua ab exercitu esset. paucos dies ipse in provincia moratus, quum celeriter omnes conventus percucurrisset; publicas controversias cognovisset; bene meritis præmia tribuisset, (cognoscendi enim maximam facultatem habebat, quali quisque animo in remp. fuisset totius Galliæ defectione, quam sustinuerat fidelitate atque auxiliis provinciæ illius.) his rebus confectis, ad legiones in Belgium se recipit. hibernavitque Nemetocennæ. ibi cognoscit Comium Atrebatem prœlio cum equitatu suo contendisse. nam quum Antonius in hiberna venisset, civitasque Atrebatum in officio maneret; Comius, qui post illam vulnerationem, quam supra commemoravimus, semper ad omnes motus paratus suis civibus esse consuesset, ne consilia belli quærentibus auctor armorum duxque deesset, parente Romanis civitate, cum suis equitibus se, suosque latrociniis alebat, infestisq; itineribus commeatus complures, qui comportabantur in hiberna Romanorum, intercipiebat. erat attributus Antonio præfectus equitum C. Volusenus Quadratus, qui cum eo hiemaret. hunc Antonius ad persequendum equitatum hostium mittit. Volusenus autem ad eam virtutem, quæ singularis in eo erat, magnum odium Comii adjungebat, quo libentius id faceret, quod imperabatur. itaque, dispositis insidiis, sæpius ejus equites aggressus, secunda prœlia faciebat. novissime, quum vehementius contenderetur, ac Volusenus ipsius intercipiendi Comii cupiditate pertinacius eum cum paucis insecutus esset; ille autem fuga vehementi Volusenum longius produxisset; repente omnium suorum invocat fidem atque auxilium,

ne

ne ſua vulnera, perfidia interpoſita, paterentur inulta, converſoque equo, ſe à ceteris incautius permittit in præfectũ. faciunt idem omnes ejus equites, paucosq; noſtros convertunt atque inſequuntur. Comius incenſum calcaribus equum jungit equo Quadrati, lanceaque infeſta medium femur ejus magnis viribus transjicit. præfecto vulnerato, non dubitant noſtri reſiſtere, & converſi hoſtem pellere. quod ubi accidit, complures hoſtium, magno noſtrorum impetu pulſi, vulnerantur, & partim in fuga proteruntur, partim intercipiuntur. quod ubi malum dux equi velocitate evitavit; graviter vulneratus præfectus, ut vitæ periculum aditurus videretur, refertur in caſtra. Comius autem ſive expiato ſuo dolore, ſive magna parte amiſſa ſuorum, legatos ad Antonium mittit, ſeque ibi futurum, ubi præſcripſerit, & ea facturum, quæ imperaverit, obſidibus datis firmat: unum illud erat, ut timori ſuo concedatur, ne in conſpectum veniat cujuſquam Romani. quam poſtulationem Antonius quum judicaret ab juſto naſci timore, veniam petenti dedit; obſides accepit.

SCIO, Cæſarem ſingulorum annorum ſingulos Commentarios confeciſſe: quod ego non exiſtimavi mihi eſſe faciendum: propterea quod inſequens annus L. Paullo, C. Marcello Coss. nullas habet Galliæ magnopere res geſtas. Ne quis tamen ignoraret, quibus in locis Cæſar, exercitusq; eo tempore fuiſſent, pauca ſcribenda, conjungendaque huic Commentario ſtatui.

CAESAR, quum in Belgio hiemaret, unum illud propoſitum habebat, continere in amicitia civitates, nulli ſpem aut cauſſam dare armorum. nihil enim minus volebat, quam ſub diſceſſum ſuum neceſſitatem ſibi aliquam imponi belli ge-

rendi; ne, quum exercitum deducturus esset, bellum aliquod relinqueretur, quod omnis Gallia libenter sine præsenti periculo susciperet. itaque, honorifice civitates appellando, principes maximis præmiis afficiendo, nulla onera nova imponendo, defessam tot adversis prœliis Galliam, conditione parendi meliore, facile in pace continuit. ipse, hibernis peractis, contra consuetudinem in Italiam quammaximis itineribus est profectus, ut municipia & colonias appellaret, quibus M. Antonii quæstoris sui commendaret sacerdotii petitioné. contendebat enim [gratia] quum libenter pro homine sibi conjunctissimo, quem paullo ante præmiserat ad petitionem; tum acriter contra factionem, & potentiam paucorum, qui M. Antonii repulsa, Cæsaris decedentis convellere gratiam cupiebant. hunc etsi augurem prius factũ, quam Italiam attingeret, in itinere audierat; tamen non minus justam sibi caussam municipia & colonias adeundi existimavit, ut iis gratias ageret, quod frequentiam atque officium suum Antonio præstitissent: simulque se & honorem suum in sequentis anni commendaret petitione; propterea quod insolenter adversarii sui gloriarentur, L. Lentulum & C. Marcellum Coss. creatos, qui omnem honore & dignitate Cæsarem exspoliarent, ereptum Ser. Galbæ consulatum, quum is multo plus gratia suffragiisque valuisset, quod sibi conjunctus & familiaritate, & necessitudine legationis esset. exceptus est Cæsaris adventus ab omnibus municipiis & coloniis incredibili honore atque amore. tum primum enim veniebat ab illo universæ Galliæ bello. nihil relinquebatur, quod ad ornatum portarum, itinerum, locorumq; omnium, qua Cæsar iturus erat, excogitari posset. cum liberis omnis multitudo obviam procedebat.

hostiæ

hostię omnibus locis immolabantur. tricliniis stratis fora templaque occupabantur, ut vel exspectatissimi triumphi lætitia præcipi posset. tanta erat magnificentia apud opulentiores, cupiditas apud humiliores. quum omnes regiones Galliæ Togatæ Cæsar percucurrisset, summa celeritate ad exercitũ Nemetocennam rediit; legionibusq; ex omnibus hibernis ad fines Trevirorum evocatis, eo profectus est, ibique exercitum lustravit. T. Labienum Galliæ Togatæ præfecit, quo majore commendatione conciliaretur ad consulatus petitionem. ipse tantum itinerum faciebat, quantum satis esse ad mutationem locorum, propter salubritatem existimabat. Ibi quanquam crebro audiebat, Labienum ab inimicis suis solicitari; certiorque fiebat, id agi paucorum consiliis, ut, interposita senatus auctoritate aliqua parte exercitus spoliaretur: tamen neque de Labieno credidit quidquam, neque contra senatus auctoritatem, ut aliquid faceret, potuit adduci. judicabat enim, liberis sententiis patrum conscriptorum caussam suam facile obtineri. nam C. Curio, tribunus pl. quum Cæsaris caussam dignitatemque defendendam suscepisset, sæpe erat senatui pollicitus; si quem timor armorum Cæsaris læderet; & quoniam Pompeii dominatio, atque arma, non minimum terrorem foro inferrent; discederet uterq; ab armis, exercitusque dimitteret. fore eo pacto liberam, & sui juris civitatem. neque hoc tantum pollicitus est; sed etiam per se senatus discessionem facere cœpit. quod ne fieret, consules, amicique Pompeii intercesserunt, atque, ita rem moderando, discesserunt. magnum hoc testimonium senatus erat universi, conveniensq; superiori facto. nam Marcellus proximo anno, quum impugnaret Cæsaris dignitatẽ, contra legem Pompeii

peii & Crassi, retulerat ante tempus ad senatum, de Cæsaris provinciis; sententiisque dictis, discessionem faciente Marcello, qui sibi omnem dignitatem ex Cæsaris invidia quærebat, senatus frequens in alia omnia transiit. quibus non frangebantur animi inimicorum Cæsaris, sed admonebantur, quo majores pararent necessitudines, quibus cogi posset senatus id probare, quod ipsi constituissent. Fit deinde S. C. ut ad bellum Parthicum legio una à Cn. Pompeio, altera à C. Cæsare mitterentur. neque obscure hæ duæ legiones uni Cæsari detrahuntur. nam Cn. Pompeius legionem primam, quam ad Cæsarem miserat, confectam ex delectu provinciæ, Cæsari eam tanquam ex suo numero dedit. Cæsar tamen, quum de voluntate adversariorum nemini dubium esset, Cn. Pompeio legionem remisit, & ex suo numero xv, quam in Gallia Citeriore habuerat, ex S. C. jubet transdi. in ejus locum XIII legionem in Italiam mittit, quæ præsidia tueretur, ex quibus præsidiis xv deducebatur: ipse exercitum distribuit per hiberna, C. Trebonium cum legionibus IV in Belgio collocat; C. Fabium cum totidem in Æduos deducit. sic enim existimabat tutissimam fore Galliam, si Belgæ, quorum maxima virtus; & Ædui, quorum auctoritas summa esset, exercitibus continerentur. Ipse in Italiam profectus est. quo quum venisset, cognoscit, per C. Marcellum consulem legiones II ab se remissas, quæ ex S. C. deberent ad Parthicum bellum duci, Cn. Pompeio transditas, atque in Italia retentas esse. hoc facto, quamquam nulli erat dubium, quin arma contra Cæsarem pararentur; tamen Cæsar omnia patienda esse statuit, quoad sibi spes aliqua relinqueretur jure potius disceptandi, quam belli gerendi.

C. JULII CÆSARIS COMMENTARIORUM DE BELLO CIVILI

LIBER I.

LITTERIS [à Fabio C.] Cæſaris conſulibus redditis, ægre ab iis impetratum eſt, ſumma tribunorum pl. contentione, ut in ſenatu recitarentur. ut vero ex litteris ad ſenatum referretur, impetrari non potuit. Referunt conſules de rep. [in civitate] L. Lentulus conſul ſenatu reique pub. ſe non defuturum pollicetur, ſi audacter ac fortiter ſententias dicere velint: ſin Cæſarem reſpiciant, atque ejus gratiam ſequantur, ut ſuperioribus fecerint temporibus, ſe ſibi conſilium capturum, neque ſenatus auctoritati obtemperaturum: habere ſe quoque ad Cæſaris gratiam, atque amicitiam receptum. In eandem ſententiam loquitur Scipio: Pompeio eſſe in animo, reip. non deeſſe, ſi ſenatus ſequatur: ſin cunctetur atque agat lenius, nequidquam ejus auxilium, ſi poſtea velit, imploraturum. Hæc Scipionis oratio, quod ſenatus in urbe habebatur, Pompeiusque aderat, ex ipſius ore Pompeii mitti videbatur. Dixerat aliquis leniorem ſententiam, ut primo M. Marcellus ingreſſus in eam orationem, non oportere ante de rep. ad ſenatum referri, quam delectus tota Italia habiti, & exercitus conſcripti eſſent; quo præſidio, tuto, & libere, ſenatus, quæ vellet, decernere auderet: ut M. Calidius, qui cenſebat, ut Pompeius in ſuas provincias proficiſceretur, ne qua eſſet armorum cauſſa: timere Cæſarem, abreptis ab eo

II legionibus, ne ad ejus periculum reservare & retinere eas ad urbem Pompeius videretur: ut M. Rufus, qui sententiam Calidii, paucis fere mutatis verbis, sequebatur. ii omnes convicio L. Lentuli consulis correpti exagitabantur. Lentulus sententiam Calidii pronunciaturum se omnino negavit. Marcellus perterritus conviciis à sua sententia discessit. Sic vocibus consulis, terrore præsentis exercitus, minis amicorum Pompeii, plerique compulsi, inviti & coacti, Scipionis sententiam sequuntur; Vti ante certam diem Cæsar exercitum dimittat. si non faciat, eum adversus remp. facturum videri. Intercedit M. Antonius, Q. Cassius, tribuni pl. Refertur confestim de intercessione tribunorum. dicuntur sententiæ graves, ut quisque acerbissime crudelissimeque dixit, ita quam maxime ab inimicis Cæsaris collaudatur. Misso ad vesperum senatu, omnes, qui sunt ejus ordinis, à Pompeio evocantur. laudat promptos, atque in posterum confirmat, segniores castigat, atque incitat. multi undique ex veteribus Pompeii exercitibus, spe præmiorum atque ordinum, evocantur. multi ex duabus legionibus, quæ sunt traditæ à Cæsare, accersuntur. completur urbs ad jus comitiorum. tribunos pl. C. Curio evocat. omnes amici consulum, necessarii Pompeii, atque eorum, qui veteres inimicitias cum Cæsare gerebant, coguntur in senatum. quorum vocibus, & concursu terrentur infirmiores, dubii confirmantur, plerisque vero libere potestas decernendi eripitur. pollicetur L. Piso Censor, sese iturum ad Cæsarem; item L. Roscius prætor, qui de his rebus eum doceant. VI dies ad eam rem conficiendam spatii postulant. dicuntur etiam à nonnullis sententiæ, ut legati ad Cæsarem mittantur, qui volunta-

luntatem senatus ei proponant. omnibus his resistitur, omnibusque oratio consulis, Scipionis, Catonis opponitur. Catonem veteres inimicitiæ Cæsaris incitant, & dolor repulsæ. Lentulus æris alieni magnitudine, & spe exercitus, ac provinciarum, & regum appellandorum largitionibus movetur: seque alterum fore Syllam, inter suos gloriatur, ad quem summa imperii redeat. Scipionem eadem spes provinciæ atque exercituum impellit, quos se pro necessitudine partiturum cum Pompeio arbitratur: simul judiciorum metus, adulatio, atque ostentatio sui potentium, qui in rep. judiciisq; tum plurimum pollebant. ipse Pompeius ab inimicis Cæsaris incitatus, & quod neminem dignitate secum exæquari volebat, totum se ab ejus amicitia averterat, & cum communibus inimicis in gratiam redierat; quorum ipse maximam partem illo affinitatis tempore adjunxerat Cæsari. simul infamia II legionum permotus, quas ab itinere Asiæ, Syriæque ad suam potentiam dominatumque converterat, rem ad arma deduci studebat. His de caussis aguntur omnia raptim, atque turbate; neque docendi Cæsaris propinquis ejus spatium datur, nec tribunis pl. sui periculi deprecandi, neque etiam extremi juris intercessione retinendi, quod L. Sylla reliquerat, facultas tribuitur; sed de sua salute die VII cogitare coguntur; quod illi turbulentissimi superioribus temporibus tribuni pl. IIX denique mense suarum actionum respicere, ac timere consueverant. decurritur ad illud extremum atque ultimum S. C. quo, nisi pene in ipso urbis incendio, atque desperatione omnium salutis, latorum audacia, numquam ante discessum est, Dent operam consules, prætores, tribuni pl. quique pro consulibus sunt ad urbem,

urbem, ne quid resp. detrimenti capiat. Hæc S.C. perscribuntur a. d. VII Id. Ianuarii. itaque V primis diebus, quibus haberi senatus potuit, qua ex die consulatum iniit Lentulus, biduo excepto comitiali, & de imperio Cæsaris, & de amplissimis viris tribunis pl. gravissime acerbissimeque decernitur. Profugiunt statim ex urbe tribuni pl. seseque ad Cæsarem conferunt. is eo tempore erat Ravennæ, exspectabatque suis lenissimis postulatis responsa: si qua hominum æquitate res ad otium deduci posset. Proximis diebus habetur senatus extra urbem. Pompeius eadem illa, quæ per Scipionem ostenderat, agit; senatus virtutem constantiamque collaudat; copias suas exponit; legiones habere sese paratas X. præterea cognitum compertumque sibi, alieno esse animo in Cæsarem milites, neque iis posse persuaderi, ut eum defendant, aut sequantur. de reliquis rebus ad senatum refertur. tota ut Italia delectus habeatur; Faustus Sylla pro Præt. in Mauritaniam mittatur: pecunia uti ex ærario Pompeio detur. Refertur etiam de rege Iuba, ut socius sit atque amicus. Marcellus vero passurum se in præsentia negat. De Fausto impedit Philippus tribunus pl. De reliquis rebus S. C. perscribuntur. Provinciæ privatis decernuntur; duæ consulares, reliquæ prætoriæ. Scipioni obvenit Syria; L. Domitio Gallia: Philippus, & Marcellus privato consilio prætereuntur, neque eorum sortes dejiciuntur. in reliquas provincias prætores mittuntur, neque exspectant, quod superioribus annis acciderat, ut de eorum imperio ad populum referatur: Paludatique, votis nuncupatis, exeant. Consules, quod ante id tempus acciderat numquam, ex urbe proficiscuntur: lictoresque habent in urbe & Capitolio privati, contra

omnia vetuſtatis exempla. tota Italia delectus habetur, arma imperantur, pecuniæ à municipiis exiguntur; & è fanis tolluntur: omnia divina, & humana jura permiſcentur. Quibus rebus cognitis, Cæſar apud milites concionatur: omnium temporum injurias inimicorum in ſe commemorat, à quibus diductum & depravatum Pompeium queritur, invidia atque obtrectatione laudis ſuæ, cujus ipſe honori, & dignitati ſemper faverit, adjutorque fuerit. novum in Rep. introductum exemplum queritur, ut tribunicia interceſſio armis notaretur, atque opprimeretur, quæ ſuperioribus annis eſſet reſtituta. Syllam, nudata omnibus rebus tribunicia poteſtate, tamen interceſſionem liberam reliquiſſe: Pompeium, qui amiſſam reſtituiſſe videatur, dona etiam, quæ ante habuerat, ademiſſe: quotieſcunq; ſit decretum, Darent magiſtratus operam, ne quid reſp. detrimenti caperet; qua voce, & quo S. C. populus R. ad arma ſit vocatus; factum in pernicioſis legibus, in vi Tribunicia, in ſeceſſione populi, templis locisque editioribus occupatis: (atque hæc ſuperioris ætatis exempla expiata Saturnini atque Gracchorum caſibus docet) quarum rerum illo tempore nihil factum, ne cogitatum quidem; nulla lex promulgata, non cum populo agi cœptum, nulla ſeceſſio facta. hortatur cujus Imperatoris ductu IX annis remp. feliciſſime geſſerint, plurimaque prœlia ſecunda fecerint, omnem Galliam Germaniamque pacaverint, ut ejus exiſtimationem, dignitatemque ab inimicis defendant. Conclamant legionis XIII, quæ aderat, milites, (hanc enim initio tumultus evocaverat: reliquæ nondum convenerant) ſeſe paratos eſſe Imperatoris ſui Tribunorumque pl. injurias defendere. Cognita

mili-

militum voluntate, Ariminum cum ea legione proficiſcitur, ibique Tribunos pl. qui ad eum confugerant, convenit: reliquas legiones ex hibernis evocat, & ſubſequi jubet. Eo L. Cæſar adoleſcens venit: cujus pater Cæſaris erat legatus. is, reliquo ſermone confecto, cujus rei cauſſa venerat, habere ſe à Pompeio ad eum privati officii mandata demonſtrat: velle Pompeium ſe Cæſari purgatum, ne ea, quæ reip. cauſſa egerit, in ſuam contumeliam vertat: ſemper ſe reip. commoda privatis neceſſitatibus habuiſſe potiora: Cæſarem quoq; pro ſua dignitate debere & ſtudium & iracundiam ſuam reip. dimittere, neque adeo graviter iraſci inimicis, ne, quum illis nocere ſe ſperet, reip. noceat. pauca ejuſdem generis addit cum excuſatione Pompeii conjuncta. eadem fere, atque eiſdem de rebus prætor Roſcius agit cum Cæſare, ſibique Pompeium commemoraſſe demonſtrat. Quæ res etſi nihil ad levandas injurias pertinere videbantur: tamen idoneos nactus homines, per quos ea, quæ vellet, ad eum perferrentur, petit ab utroque, quoniam Pompeii mandata ad ſe detulerint, ne graventur ſua quoque ad eum poſtulata deferre; ſi parvo labore magnas controverſias tollere, atque omnem Italiam metu liberare poſſent. ſibi ſemper Reip. primam fuiſſe dignitatem, vitaque potiorem; doluiſſe ſe, quod populi R. beneficium ſibi per contumeliam ab inimicis extorqueretur; ereptoque ſemeſtri imperio, in urbem retraheretur, cujus abſentis rationem haberi proximis comitiis populus juſſiſſet; tamen hanc honoris jacturam ſui reip. cauſſà æquo animo tuliſſe: quum litteras ad ſenatum miſerit, ut omnes ab exercitibus diſcederent; ne id quidem impetraviſſe: tota Italia delectus haberi, retineri legiones II, quæ ab ſe ſimulatione

latione Parthici belli sint abductæ: civitatem esse in armis. quonam hæc omnia, nisi ad suam perniciem, pertinere? sed tamen ad omnia se descendere paratum, atque omnia pati reip. caussa. proficiscatur Pompeius in suas provincias; ipsi exercitus dimittant: discedant in Italia omnes ab armis: metus è civitate tollatur: libera comitia, atque omnis resp. Senatui populoque R. permittatur. hæc quo facilius, certisque conditionibus fiant, & jurejurando sanciantur; aut ipse propius accedat, aut se patiatur accedere. fore, uti per colloquia omnes controversiæ componantur. Acceptis mandatis Roscius cum L. Cæsare Capuam pervenit, ibique consules, Pompeiumque invenit. postulata Cæsaris renunciat. illi re deliberata respondent, scriptaque ad eum mandata per eos remittunt: quorum hæc erat summa: Cæsar in Galliam reverteretur, Arimino excederet, exercitus dimitteret. quæ si fecisset, Pompeium in Hispanias iturum. interea, quoad fides esset data, Cæsarem facturum, quæ polliceretur, non intermissuros Consules Pompeiumque delectus. Erat iniqua condicio, postulare, ut Cæsar Arimino excederet, atque in provinciam reverteretur; ipsum & provincias, & legiones alienas tenere: exercitum Cæsaris velle dimitti, delectus habere: polliceri, se in provinciam iturum; neque, ante quem diem iturus sit, definire: ut, si peracto Cæsaris consulatu Pompeius profectus non esset, nulla tamen mendacii religione obstrictus videretur. tempus vero colloquio non dare, neque accessurum polliceri, magnam pacis desperationem afferebat. Itaque ab Arimino M. Antonium cum cohortibus V Arretium mittit: ipse Arimini cum II legionibus subsistit, ibique delectum habere instituit. Pisaurum,

rum, Fanum, Anconam singulis cohortibus occupat. Interea certior factus, Iguvium Thermum prætorem cohortibus v tenere, opidum munire, omniumq; esse Iguvinorum optimam erga se voluntatem: Curionem cum III cohortibus, quas Pisauri, & Arimini habebat; mittit. cujus adventu cognito, diffisus municipii voluntati Thermus cohortes ex urbe educit, & profugit: milites in itinere ab eo discedunt, ac domum revertuntur: Curio, omnium summa voluntate, Iguvium recipit. Quibus rebus cognitis, confisus municipiorum voluntatibus Cæsar, cohortes legionis XIII ex præsidiis deducit, Auximumque proficiscitur: quod opidum Attius cohortibus introductis, tenebat, delectumque toto Piceno, circummissis senatoribus, habebat. Adventu Cæsaris cognito, Decuriones Auximi ad Attium Varum frequentes conveniunt: docent sui judicii rem non esse; neque reliquos municipes pati posse, C. Cæsarem imperatorem bene de Rep. meritum, tantis rebus gestis, opido mœnibusque prohiberi: proinde habeat rationem posteritatis, & periculi sui. Quorum oratione permotus Attius Varus, præsidium, quod introduxerat, ex opido educit, & profugit. hunc ex primo ordine pauci Cæsaris consecuti milites, consistere cogunt: commissoque prœlio deseritur à suis Varus: nonnulla pars militum domum discedit: reliqui ad Cæsarem perveniunt: atque una cum iis deprehensus L. Pupius primipili centurio adducitur, qui hunc eundem ordinem in exercitu Cn. Pompeii antea duxerat. At Cæsar milites Attianos collaudat, Pupium dimittit, Auximatibus agit gratias, seque eorum facti memorem fore pollicetur. Quibus rebus Romam nunciatis, tantus repente terror invasit, ut, quum Lentulus

consul

consul ad aperiendum ærarium venisset, ad pecuniam Pompeio ex S. C. proferendam, protinus, aperto sanctiore ærario, ex urbe profugeret. Cæsar enim adventare, jam jamque adesse ejus equites falso nunciabantur. hunc Marcellus collega, & plerique magistratus consecuti sunt. Cn. Pompeius pridie ejus diei ex urbe profectus iter ad legiones habebat, quas à Cæsare acceptas in Apulia hibernorum caussa disposuerat. delectus intra urbem intermittuntur. nihil citra Capuam tutum esse omnibus videtur. Capuæ primum sese confirmãt, & colligunt, delectumque colonorum, qui lege Iulia Capuam deducti erant, habere instituunt, gladiatoresque, quos ibi Cæsar in ludo habebat, in forum productos Lentulus libertati confirmat, atque iis equos attribuit, & se sequi jussit: quos postea, monitus à suis, quod ea res omnium judicio reprehendebatur, circum familiares conventus Campaniæ, custodiæ caussà, distribuit. Auximo Cæsar progressus omnem agrum Picenum percurrit. cunctæ earum regionum præfecturæ libentissimis animis eum recipiunt, exercitumque ejus omnibus rebus juvant. Etiam Cingulo, quod opidum Labienus constituerat, suaque pecunia exædificaverat, ad eum legati veniunt; quæque imperarit, sese cupidissime facturos pollicentur. Milites imperat. mittunt. Interea legio XII Cæsarem consequitur. cum his II. Asculum Picenum proficiscitur. id opidum Lentulus Spinther X cohortibus tenebat: qui Cæsaris adventu cognito profugit ex opido, cohortesque secum abducere conatus, à magna parte militum deseritur. relictus in itinere cum paucis incidit in Vibullium Rufum, missum à Pompeio in agrum Picenum, confirmandorum hominum caussà. à quo factus Vibullius

lius certior, quæ res in Piceno gererentur, milites ab eo accipit, ipsum dimittit. item ex finitimis regionibus, quas potest, contrahit cohortes ex delectibus Pompeianis. in iis Camerino fugientem * Vlcillem Hirum, cum VI cohortibus, quas ibi in præsidio habuerat, excipit. quibus coactis, XIII efficit. cum iis ad Domitium Ahenobarbum Corfinium magnis itineribus pervenit; Cæsaremque adesse cum legionibus II nunciat. Domitius per se circiter XX cohortes Alba, ex Marsis, & Pelignis, & finitimis ab regionibus coëgerat. Recepto Asculo, expulsoque Lentulo, Cæsar conquiri milites, qui ab eo discesserant, delectumque institui jubet. ipse, unum diem ibi, rei frumentariæ caussa, moratus, Corfinium contendit. eo quum venisset, chortes V præmissæ à Domitio ex opido pontem fluminis interrumpebant, qui erat ab opido millia passuum circiter III. ibi cum antecursoribus Cæsaris prœlio commisso, celeriter Domitiani à ponte repulsi se in opidum receperunt. Cæsar, legionibus transductis, ad opidum constitit, juxtaque murum castra posuit. Re cognita, Domitius ad Pompeium in Apuliam peritos regionum magno proposito præmio cum litteris mittit; qui petant atque orent, ut sibi subveniat: Cæsarem duobus exercitibus, & locorum angustiis facile intercludi posse, frumentoque prohiberi. quod nisi fecerit, se, cohortesque amplius XXX, magnumque numerum senatorum, atque equitum Romanorum in periculum esse venturum. interim suos cohortatus tormenta in muris disponit: certasque cuique partes ad custodiam urbis attribuit: militibus in concione agros ex suis possessionibus pollicetur, quaterna in singulos jugera, & pro rata parte centurionibus, evocatisque.

tisque. Interim Cæsari nunciatur Sulmonenses, quod opidum à Corfinio VII millium intervallo abest, cupere eá facere, quæ vellet, sed à Q. Lucretio senatore, & Attio Peligno prohiberi, qui id opidum VII cohortium præsidio tenebant. Mittit eo M. Antonium cum legionis IIX, cohortibus V. Sulmonenses, simul atque nostra signa viderunt, portas aperuerunt; universique & opidani, & milites obviam gratulantes Antonio exierunt. Lucretius, & Attius de muro se dejecerunt. Attius ad Antonium deductus petit, ut ad Cæsarem mitteretur. Antonius cum cohortibus, & Attio, eodem die, quo profectus erat, revertitur. Cæsar eas cohortes cum exercitu suo conjunxit, Attiumque incolumem dimisit. Cæsar tribus primis diebus castra magnis operibus munire, & ex finitimis municipiis frumentum comportare, reliquasque copias exspectare, instituit. eo triduo legio IIX ad eum venit, cohortesque ex novis Galliæ delectibus XXII, equitesque à rege Norico circiter CCC. quorum adventu altera castra ad alteram opidi partem ponit. iis castris Curionem præfecit: reliquis diebus opidum vallo, castellisque circummœnire instituit. cujus operis maxima parte effecta, eodem fere tempore missi ad Pompeium revertuntur. Litteris perlectis Domitius dissimulans in consilio pronunciat Pompeium celeriter subsidio venturum; hortaturque eos, ne animo deficiant, quæque usui ad defendendum opidum sint, parent. ipse arcana cum paucis familiaribus suis colloquitur, consiliumque fugæ capere constituit. Quum vultus Domitii cum oratione non consentiret, atque omnia trepidantius timidiusque ageret, quam superioribus diebus consuesset, multumque cum suis consiliandi caussa secreto,

creto, præter consuetudinem, colloqueretur; concilia, conventusque hominum fugeret; res diutius tegi, dissimularique non potuit. Pompeius enim rescripserat sese rem in summum periculum deducturum non esse; neque suo consilio, aut voluntate Domitium se in opidum Corfinium contulisse. proinde, si qua facultas fuisset, ad se cum omnibus copiis veniret. Id ne fieri posset, obsidione, atque opidi circummunitione fiebat. Divulgato Domitii consilio, milites, qui erant Corfinii, prima vespera secessionem faciunt: atque ita inter se per tribunos mil. centurionesque, atque honestissimos sui generis, colloquuntur; obsideri se à Cæsare; opera, munitionesque prope esse perfectas; ducem suum Domitium, cujus spe atque fiducia permanserint, projectis omnibus, fugæ consilium capere: debere se suæ salutis rationem habere. Ab his primo Marsi dissentire incipiunt, eamque opidi partem, quæ munitissima videretur, occupant. tantaque inter eos dissensio exstitit, ut manum conserere, atque armis dimicare conarentur. post paulo tamen, internunciis ultro citroque missis, quæ ignorabant, de L. Domitii fuga cognoscunt. itaque omnes uno consilio Domitium productum in publicum circumsistunt, & custodiunt; legatosque ex suo numero ad Cæsarem mittunt: sese paratos esse portas aperire, quæque imperaverit facere, & L. Domitium vivum in ejus potestatem transdere. Quibus rebus cognitis Cæsar, etsi magni interesse arbitrabatur, quamprimum opido potiri, cohortesque ad se in castra transducere, ne qua aut largitionibus, aut animi confirmatione, aut falsis nunciis commutatio fieret voluntatis, quod sæpe in bello parvis momentis magni casus intercederent; tamen veritus, ne militum introitu, & nocturni tempo-

temporis licentia opidum diriperetur, eos, qui venerant, collaudat, atque in opidum dimittit; portas, murosque asservari jubet. ipse iis operibus, quæ facere instituerat, milites disponit, non certis spatiis intermissis, ut erat superiorum dierum consuetudo, sed perpetuis vigiliis, stationibusque, ut contingant inter se, atque omnem munitionem expleant: tribunos mil. & præfectos circummittit; atque hortatur, non solum ab eruptionibus caveant, sed etiam singulorum hominum occultos exitus asservent. neque vero tam remisso ac languido animo quisquam omnium fuit, qui ea nocte conquieverit. tanta erat summa rerum exspectatio, ut alius in aliam partem mente atque animo traheretur, quid ipsis Corfiniensibus, quid Domitio, quid Lentulo, quid reliquis accideret, qui quosque eventus exciperet. quarta vigilia circiter Lentulus Spinther de muro cum vigiliis, custodibusque nostris colloquitur, velle, si sibi fiat potestas, Cæsarem convenire. facta potestate, ex opido mittitur, neque ab eo prius Domitiani milites discedunt, quam in conspectum Cæsaris deducatur. cum eo de salute sua agit, atque obsecrat, sibi ut parcat; veteremque amicitiam commemorat; Cæsarisque in se beneficia exponit; quæ erant maxima: quod per eum in collegium pontificum venerat; quod provinciam Hispaniam ex prætura habuerat; quod in petitione consulatus ab eo erat sublevatus. Cujus orationem Cæsar interpellat: se, non maleficii caussa ex provincia egressum, sed uti se à contumeliis inimicorum defenderet; ut tribunos pl. ea re ex civitate expulsos, in suam dignitatem restitueret; ut se, & populum R. paucorum factione oppressum in libertatem vindicaret. Cujus oratione confirmatus Lentulus, ut in opi-

dum reverti liceat, petit. quod de sua salute impetraverit, fore etiam reliquis ad suampse solatio. adeo esse perterritos nonnullos, ut suæ vitæ durius consulere cogantur. facta potestate, discedit. Cæsar ubi illuxit, omnes senatores, senatorumque liberos, tribunos mil. equitesque Romanos ad se produci jubet. erant senatorii ordinis L. Domitius, & P. Lentulus Spinther, L. Vibullius Rufus, Sex. Quinctilius Varus quæstor, L. Rubrius; præterea filius Domitii, aliique complures adolescentes, & magnus numerus equitum Romanorum, & Decurionum, quos ex municipiis Domitius evocaverat. hos omnes productos à contumeliis militum, conviciisque prohibet: pauca apud eos loquitur, quod sibi à parte eorum gratia relata non sit pro suis in eos maximis beneficiis. dimittit omnes incolumes. Sestertium sexagies, quod aurum adduxerat Domitius, atque in publicum deposuerat, allatum ad se ab II viris Corfiniensibus Domitio reddit: ne continentior in vita hominum, quam in pecunia fuisse videatur; etsi eam pecuniam publicam esse constabat, datamque à Pompeio in stipendium. Milites Domitianos sacramentum apud se dicere jubet: atque eo die castra movet: justumque iter conficit. VII omnino dies ad Corfinium commoratus, & per fines Marrucinorum, Frentanorum, Larinatium in Apuliam pervenit. Pompeius, iis rebus cognitis, quæ erant ad Corfinium gestæ, Luceria proficiscitur Canusium, atque inde Brundisium. copias undique omnes ex novis delectibus ad se cogi jubet. servos, pastores armat; atque his equos attribuit. ex iis circiter CCC equites conficit. L. Manlius prætor Alba cum cohortibus VI profugit: Rutilus Lupus prætor Tarracina cum III. quæ, procul

equitatum Cæsaris conspicatæ, cui præerat Bivius Curius, relicto prætore, signa ad Curium transferunt, atque ad eum transeunt. item reliquis itineribus nonnullæ cohortes in agmen Cæsaris, aliæ in equites incidunt. reducitur ad eum deprehensus ex itinere Cn. Magius Cremona præfectus fabrûm Cn. Pompeii: quem Cæsar ad eum remittit cum mandatis: quoniam ad id tempus facultas colloquendi non fuerit, atque ad se Brundisium sit venturus, interesse Reip. & communis salutis, se cum Pompeio colloqui: neque vero idem perfici longo itineris spatio, quum per alios conditiones ferantur, ac si coram de omnibus conditionibus disceptetur. His datis mandatis, Brundisium cum legionibus VI pervenit, veteranis IV: reliquis, quas ex novo delectu confecerat, atque in itinere compleverat. Domitianas enim cohortes protinus à Corfinio in Siciliam miserat. reperit consules Dyrrhachium profectos cum magna parte exercitus, Pompeium remanere Brundisii cum cohortibus XX. neque certum inveniri poterat, obtinendi ne caussa Brundisii ibi remansisset, quo facilius omne Hadriaticum mare, extremis Italiæ partibus regionibusque Græciæ, in potestatem haberet, atque ex utraque parte bellum administrare posset, an inopia navium ibi restitisset. veritusque, ne Italiam ille dimittendam non existimaret, exitus, administrationesque Brundisini portus impedire instituit: quorum operum hæc erat ratio. Qua fauces erant angustissimæ portus, molem, atque aggerem ab utraque parte litoris jaciebat, quod his locis erat mare vadosum. longius progressus, quum agger altiore aqua contineri non posset, rates duplices, quoquo versus pedum XXX è regione molis collocabat. has quaternis ancho-

ris ex quatuor angulis destinabat, ne fluctibus moverentur. his perfectis, collocatisque, alias deinceps pari magnitudine rates jungebat. has terra, atque aggere contegebat, ne aditus, atque incursus ad defendendum impediretur: à fronte, atque ab utroque latere cratibus, ac pluteis protegebat. in quarta quaque earum turres binorum tabulatorum excitabat, quo commodius ab impetu navium, incendiisque defenderet. Contra hæc Pompeius naves magnas onerarias, quas in portu Brundisino deprehenderat, adornabat. ibi turres cum ternis tabulatis erigebat, easque multis tormentis, & omni genere telorum completas, ad opera Cæsaris appellebat, ut rates perrumperet, atque opera disturbaret. sic quotidie utrimque eminus fundis, sagittis, reliquisque telis, pugnabatur. Atque hæc ita Cæsar administrabat, ut conditiones pacis dimittendas non existimaret. ac tametsi magnopere admirabatur Magium, quem ad Pompeium cum mandatis miserat, ad se non remitti; atque ea res sæpe tentata, etsi impetus ejus consiliaque tardabat; tamen omnibus rebus in eo perseverandum putabat. itaque Caninium Rebilum legatum, familiarem necessariumque Scribonii Libonis mittit ad eum colloquii caussa. mandat, ut Libonem de concilianda pace hortetur; in primis, ut ipse cum Pompeio colloqueretur, postulat. magnopere sese confidere demonstrat, si ejus rei sit potestas facta, fore, ut æquis conditionibus ab armis discedatur: cujus rei magnam partem laudis, atque existimationis ad Libonem perventuram, si illo auctore, atque agente, ab armis sit discessum. Libo à colloquio Caninii digressus, ad Pompeium proficiscitur. paullo post renunciat, quod consules absint, sine illis de compositione agi non posse.

ita sæpius rem frustra tentatam Cæsar aliquando dimittendam sibi judicabat, & [de] bello agendum. Prope dimidia parte operis à Cæsare effecta, diebusque in ea re consumptis IX, naves à consulibus Dyrrhachio remissæ, quæ priorem partem exercitus eo deportaverant, Brundisium revertuntur. Pompeius, sive operibus Cæsaris permotus, sive etiam quod ab initio Italia excedere constituerat, adventu navium profectionem parare incipit: &, quo facilius impetum Cæsaris tardaret, ne sub ipsa profectione milites opidum irrumperent, portas obstruit, vicos plateasque inædificat, fossas transversas viis præducit, atque ibi sudes stipitesque præacutos defigit. hæc levibus cratibus, terraque inæquat. aditus autem atque itinera duo, quæ extra murum ad portum ferebant, maximis defixis trabibus, atque eis præacutis, præsepit. his paratis rebus, milites silentio naves conscendere jubet; expeditos autem ex evocatis sagittariis funditoribusque, raros in muro turribusque disponit. hos certo signo revocare constituit, quum omnes milites naves conscendissent; atque iis expedito loco actuaria navigia relinquit. Brundisini Pompeianorum militum injuriis, atque ipsius Pompeii contumeliis permoti Cæsaris rebus favebant, itaque, cognita Pompeii profectione, concursantibus illis, atque in ea re occupatis, vulgo ex tectis significabant: per quos re cognita, Cæsar scalas parari, militesque armari jubet, ne quam rei gerendæ facultatem dimittat. Pompeius sub noctem naves solvit. qui erant in muro custodiæ caussa collocati, eo signo, quod convenerat, revocantur, notisque itineribus ad naves decurrunt. Milites positis scalis muros ascendunt. sed moniti à Brundisinis, ut vallum cæcum fossasque

caveant, subsistunt, & longo itinere ab iis circumducti ad portum perveniunt, duasque naves cum militibus, quę ad moles Cęsaris adhęserant, scaphis lintribusq; deprehendunt; deprehensas excipiunt. Cæsar etsi ad spem conficiendi negotii maxime probabat coactis navibus mare transire, & Pompeium sequi, prius quam ille sese transmarinis auxiliis confirmaret; tamen rei ejus moram, temporisque longinquitatem timebat: quod, omnibus coactis navibus Pompeius præsentem facultatem insequendi sui ademerat. Relinquebatur, ut ex longinquioribus regionibus Galliæ, Picenique, & à Freto naves essent exspectandæ. sed id propter anni tempus, longum atque impeditum videbatur. interea veterem exercitum, duas Hispanias confirmari; quarum altera erat maximis beneficiis Pompeii devincta; auxilia, equitatum parari; Galliam, Italiamque tentari se absente, nolebat. itaque in præsentia Pompeii insequendi rationem omittit: in Hispaniam proficisci constituit: II viris municipiorum omnium imperat, ut naves conquirant, Brundisiumque deducendas curent. mittit in Sardiniam cum legione una Valerium legatum, in Siciliam Curionem proprætorem cum legionibus III: eundem, quum Siciliam recepisset, protinus in Africam transducere exercitum jubet. Sardiniam obtinebat M. Cotta, Siciliam M. Cato: Africam sorte Tubero obtinere debebat. Caralitani, simul ad se Valerium mitti audierunt, non dum profecto ex Italia, sua sponte ex opido Cottam ejiciunt. ille perterritus, quod omnem provinciam consentire intelligeret, ex Sardinia in Africam profugit. Cato in Sicilia naves longas veteres reficiebat: novas civitatibus imperabat: hæc magno studio agebat: in Lucanis, Brutiisque, per legatos

gatos

gatos suos civium R. delectus habebat: equitum peditumque certum numerum à civitatibus Siciliæ exigebat. Quibus rebus pene perfectis, adventu Curionis cognito, queritur in concione sese projectum ac proditum à Cn. Pompeio; qui, omnibus rebus imparatissimus, non necessarium bellum suscepisset; & ab se, reliquisque in Senatu interrogatus, omnia sibi esse ad bellum apta ac parata confirmasset. Hæc in concione questus, ex provincia fugit. Nacti vacuas ab imperiis, Sardiniam Valerius, Curio Siciliam, cum exercitibus eo perveniunt. Tubero, quum in Africam venisset, invenit in provincia cum imperio Attium Varum, qui ad Auximum, ut supra demonstravimus, amissis cohortibus, protinus ex fuga in Africam pervenerat; atque eam sua sponte vacuam occupaverat; delectuque habito, II legiones effecerat, hominum & locorum notitia, & usu ejus provinciæ nactus aditus ad ea conanda, quod paucis ante annis ex prætura eam provinciam obtinuerat. hic venientem Vticam cum navibus Tuberonem portu atque opido prohibet, neque affectum valetudine filium exponere in terram patitur, sed sublatis anchoris excedere eo loco cogit. His rebus confectis Cæsar, ut reliquum tempus à labore intermitteretur, milites in proxima municipia deducit: ipse ad urbem proficiscitur. Coacto Senatu, injurias inimicorum commemorat: docet se nullum extraordinarium honorem appetisse, sed, exspectato legitimo tempore[consulatus,]eo fuisse contentum, quod omnibus civibus pateret: latum ab x Tribunis pl. contra dicentibus inimicis, Catone vero acerrime repugnante, & pristina consuetudine dicendi mora diem extrahente, ut sui ratio absentis haberetur, ipso consule Pompeio:

qui si improbasset, cur ferri passus esset? sin probasset, cur se uti populi beneficio prohibuisset? patientiam proponit suam, quum de exercitibus dimittendis ultro postulavisset; in quo jacturam dignitatis atque honoris ipse facturus esset. acerbitatem inimicorum docet; qui, quod ab altero postularent, in se recusarent, atque omnia permisceri mallent, quam imperium exercitusque dimittere. injuriam in eripiendis legionibus prædicat; crudelitatem & insolentiam in circumscribendis Tribunis pl. conditiones à se latas, & expetita colloquia, & denegata, commemorat. pro quibus rebus orat ac postulat, Remp. suscipiant, atque una secum administrent. sin timore defugiant, illis se oneri non futurum, & per se Remp. administraturum. Legatos ad Pompeium de compositione mitti oportere: neque se reformidare, quod in senatu paullo ante Pompeius dixisset, ad quos legati mitterentur, iis auctoritatem attribui; timoremque eorum, qui mitterent, significari: tenuis, atque infirmi hæc animi videri: se vero, ut opibus anteire studuerit, sic justitia & æquitate velle superare. Probat rem Senatus de mittendis legatis: sed, qui mitterentur, non reperiebantur: maximeque timoris caussa pro se quisque id munus legationis recusabat. Pompeius enim discedens ab urbe in Senatu dixerat, eodem se habiturum loco, qui Romæ remansissent, & qui in castris Cæsaris fuissent. sic triduum disputationibus, excusationibusque extrahitur. subjicitur etiam L. Metellus Tribunus pleb. ab inimicis Cæsaris, qui hanc rem distrahat; reliquasque res, quascunque agere instituerit, impediat. cujus cognito consilio, Cæsar, frustra diebus aliquot consumptis, ne reliquum tempus omittat, infectis iis, quæ agere destinaverat, ab

urbe

urbe proficiſcitur, atque in ulteriorem Galliam pervenit. quo quum veniſſet, cognoſcit miſſum in Hiſpaniam à Pompeio Vibullium Rufum, quem paucis diebus ante Corfinio captum dimiſerat: profectum item Domitium ad occupandum Maſſiliam navibus actuariis VII, quas Igili, & in Coſano à privatis coactas, ſervis, libertis, colonis ſuis compleverat. præmiſſos etiam legatos Maſſilienſes domi nobiles adoleſcentes; quos ab urbe diſcedens Pompeius erat adhortatus, ne nova Cæſaris officia veterem ſuorum beneficiorum in eos memoriam expellerent. Quibus mandatis acceptis Maſſilienſes portas Cæſari clauſerant: Albicos, barbaros homines, qui in eorum fide antiquitus erant, montesque ſupra Maſſiliam incolebant, ad ſe vocaverant: frumentum ex finitimis regionibus, atque ex omnibus caſtellis in urbem convexerant; armorum officinas in urbe inſtituerant: muros, claſſem portasque refecerant. Evocat ad ſe Cæſar Maſſilienſium XV primos: cum his agit, ne initium inferendi belli à Maſſilienſibus oriatur: debere eos Italiæ totius auctoritatem ſequi potius, quam unius hominis voluntati obtemperare. reliqua, quæ ad eorum ſanandas mentes pertinere arbitrabatur, commemorat. Cujus orationem domum legati referunt; atque ex auctoritate hæc Cæſari renunciant: Intelligere ſe diviſum eſſe populum R. in partes duas: neque ſui judicii, neque ſuarum eſſe virium diſcernere, utra pars juſtiorem habeat cauſſam: principes vero eſſe earum partium Cn. Pompeium, & C. Cæſarem patronos civitatis; quorum alter agros Volcarum Arecomicorum, & Helviorum publice iis conceſſerit: alter bello victas Gallias attribuerit, vectigaliaque auxerit. quare paribus eorum beneficiis,

 parem

parem se quoque voluntatem tribuere debere, & neutrum eorum contra alterum juvare, aut urbe aut portibus recipere. Hæc dum inter eos aguntur, Domitius navibus Massiliam pervenit; atque ab iis receptus urbi præficitur. summa ei belli administrandi permittitur. ejus imperio classem quoquo versus dimittunt: onerarias naves, quas ubique possunt, deprehendunt, atque in portum deducunt: earum clavis, aut materia, atque armamentis instructis ad reliquas armandas, reficiendasque utuntur: frumenti quod inventum est, in publicum conferunt: reliquas merces commeatusque ad obsidionem urbis, si accidat, reservant. Quibus injuriis permotus Cæsar, legiones III Massiliam adducit: turres, vineasque ad oppugnationem urbis agere, naves longas Arelate numero XII facere instituit. quibus effectis armatisque diebus XXX, à qua die materia cæsa est, adductisq; Massiliam, his D. Brutum præfecit: C. Trebonium legatum ad oppugnationem Massiliæ relinquit. Dum hæc parat atque administrat, C. Fabium legatum cum legionibus III, quas Narbone, circumque ea loca, hiemandi caussà, disposuerat, in Hispaniam præmittit; celeriterque Pyrenæos saltus occupari jubet; qui eo tempore ab L. Afranio legato præsidiis tenebantur. legiones reliquas, quæ longius hiemabant, subsequi jubet. Fabius, ut erat imperatum, adhibita celeritate, præsidium ex saltu dejecit, magnisque itineribus ad exercitum Afranii contendit. Adventu Vibullii Rufi, quem à Pompeio missum in Hispaniam demonstratum est, Afranius, & Petreius, & Varro legati Pompeii, quorum unus III legionibus Hispaniam citeriorem, alter à saltu Castulonensi, ad Anam, II legionibus, tertius ab Ana, Vettonum

agrum,

agrum, Lusitaniamque pari numero legionum obtinebat, officia inter se partiuntur; ut Petreius ex Lusitania per Vettones cum omnibus copiis ad Afranium proficiscatur; Varro cum iis, quas habebat, legionibus omnem ulteriorem Hispaniam tueatur. his rebus constitutis, equites, auxiliaque toti Lusitaniæ à Petreio, Celtiberis, Cantabris, barbarisque omnibus, qui ad Oceanum pertinent, ab Afranio imperantur. quibus coactis, celeriter Petreius per Vectones ad Afranium pervenit. constituunt communi consilio, bellum ad Ilerdam, propter ipsius loci opportunitatem, gerere. Erant, ut supra demonstratum est, legiones Afranii III, Petreii II. præterea scutati citerioris provinciæ, & cetratæ ulterioris Hispaniæ cohortes circiter XXC, equitum utriusq; provinciæ circiter V millia. Cæsar legiones in Hispaniam præmiserat, ad VI millia auxilia peditum, equitum III millia, quæ omnibus superioribus bellis habuerat, & parem ex Gallia numerum, quem ipse paraverat, nominatim ex omnibus civitatibus, nobilissimo & fortissimo quoque evocato. hinc optimi generis hominum ex Aquitanis montanisque, qui Galliam provinciam attingunt. Audierat Pompeium per Mauritaniam cum legionibus iter in Hispaniam facere, confestimque esse venturum. simul à tribunis mil. centurionibusque mutuas pecunias sumpsit. has exercitui distribuit. quo facto, duas res consecutus est, quod pignore animos centurionum devinxit, & largitione redemit militum voluntates. Fabius finitimarum civitatum animos litteris, nunciisque tentabat. in Sicore flumine pontes effecerat duos, inter se distantes millia passuum IV. his pontibus pabulatum mittebat: quod ea, quæ citra flumen fuerant, superioribus diebus consumpse-

sumpserat. Hoc idem fere, atque eadem de caussa Pompeiani exercitus duces faciebant; crebroque inter se equestribus prœliis contendebant. huc quum quotidiana consuetudine [congressæ] pabulatoribus præsidio [proprio] legiones Fabianæ II flumen transissent; impedimentaque, & omnis equitatus sequeretur; subito, vi jumentorum, & aquæ magnitudine, pons est interruptus, & reliqua multitudo equitum interclusa. quo cognito [à Petreio, & Afranio] ex aggere atque cratibus, quæ flumine ferebantur, celeriter ponte Afranius, quem opido castrisque conjunctum habebat, legiones IV equitatumque omnem transjecit, duabusque Fabianis occurrit legionibus: cujus adventu nunciato, L. Plancus, qui legionibus præerat; necessaria re coactus locum capit superiorem; diversamque aciem in duas partes constituit; ne ab equitatu circumveniri posset. ita, congressus impari numero, magnos impetus legionum equitatusque sustinet. Commisso ab equitibus prœlio, signa II legionum procul ab utrisque conspiciuntur, quas C. Fabius ulteriore ponte subsidio nostris miserat, suspicatus fore id, quod accidit, ut duces adversariorum occasione & beneficio fortunæ ad nostros opprimendos uterentur: quarum adventu prœlium dirimitur, ac suas uterq; legiones reducit in castra. Eo biduo Cæsar cum equitibus DCCCC, quos sibi præsidio reliquerat, in castra pervenit. Pons, qui fuerat tempestate interruptus, neque erat refectus. hunc noctu perfici jussit. Ipse, cognita locorum natura, ponti castrisque præsidio VI cohortes reliquit, atque omnia impedimenta: & postero die omnibus copiis, triplici instructa acie, ad Ilerdam proficiscitur, & sub castris Afranii constitit: & ibi paullisper sub armis moratus, facit

æquo loco pugnandi poteſtatem. poteſtate facta, Afranius copias educit, & in medio colle ſub caſtris conſtitit. Cæſar, ubi cognovit per Afranium ſtare, quo minus prœlio dimicaretur; ab infimis radicibus montis, intermiſſis circiter paſſibus CD, caſtra facere conſtituit: &, ne in opere faciendo milites repentino hoſtium incurſu exterrerentur, atque opere prohiberentur, vallo muniri vetuit, quod eminere, & procul videri neceſſe erat. ſed à fronte contra hoſtem pedum XV foſſam fieri juſſit. prima, & ſecunda acies in armis, ut ab initio conſtituta erat, permanebat. poſt hos opus in occulto acies tertia faciebat. ſic omne prius eſt perfectum, quam intelligeretur ab Afranio caſtra muniri. ſub veſperum Cæſar intra hanc foſſam legiones reducit, atq; ibi ſub armis proxima nocte conquieſcit. Poſtero die omnem exercitum intra foſſam continet: &, quod longius erat agger petendus, in præſentia ſimilem rationem operis inſtituit: ſingulaque latera caſtrorum ſingulis attribuit legionibus munienda: foſſasque ad eandem magnitudinem perfici jubet. reliquas legiones in armis expeditas contra hoſtem conſtituit. Afranius, Petreiusque, terrendi cauſſa, atque operis impediendi, copias ſuas ad infimas montis radices producunt, & prœlio laceſſunt. neque idcirco Cæſar opus intermittit confiſus præſidio legionum III, & munitione foſſæ. illi non diu commorati, nec longius ab infimo colle progreſſi copias in caſtra reducunt. III die Cæſar vallo caſtra communit: reliquas cohortes, quas in ſuperioribus caſtris reliquerat, impedimentaque ad ſe tranſduci jubet. Erat inter oppidum Ilerdam, & proximum collem, ubi caſtra Petreius atque Afranius habebant, planicia circiter paſſuum CCC. atque in hoc fere medio ſpatio tumulus

mulus erat paullo editior: quem si occupasset Cæsar, & communisset, ab opido, & ponte, & commeatu omni, quem in opidum contulerant, se interclusurum adversarios confidebat. hoc sperans, legiones III ex castris educit: acieq; in locis idoneis instructa, unius legionis antesignanos præcurrere, atque occupare eum tumulum jubet. qua re cognita, celeriter, quæ in statione pro castris erant Afranii cohortes, breviore itinere ad eundem occupandum locum mittuntur. contenditur prœlio, &, quod prius in tumulum Afraniani venerant, nostri repelluntur, atque, aliis summissis subsidiis, terga vertere, seque ad signa legionum recipere coguntur. genus erat pugnæ militum illorum, ut magno impetu primo procurrerent, audacter locum caperent, ordines suos non magnopere servarent, rari dispersique pugnarent: si premerentur, pedem referre, & loco excedere non turpe existimarent, cum Lusitanis, reliquisque barbaris genere quodam pugnæ assuefacti: quod fere fit, quibus quisque in locis miles inveteraverit, uti multum earum regionum consuetudine moveatur. hæc tamen ratio nostros perturbat insuetos hujus generis pugnæ. circumiri enim sese ab aperto latere, procurrentibus singulis, arbitrabantur: ipsi autem suos ordines servare, neque ab signis discedere, neque sine gravi caussa eum locum, quem ceperant, dimitti censuerant oportere. itaque, perturbatis antesignanis, legio., quæ in eo cornu constiterat, locum non tenuit, atque in proximum collem sese recepit. Cæsar pene omni acie perterrita, quod præter opinionẽ consuetudinemque acciderat, cohortatus suos, legionem IX subsidio ducit: hostem insolenter, atque acriter nostros insequentem supprimit, rursusque terga vertere,

tere, ſeque ad opidum Ilerdam recipere, & ſub muro conſiſtere cogit. ſed IX legionis milites elati ſtudio, dum ſarcire acceptum detrimentum volunt, temere inſecuti fugientes in locum iniquum progrediuntur, & ſub montem, in quo erat opidum poſitum, ſuccedunt. hinc ſe recipere quum vellent, rurſus illi ex loco ſuperiore noſtros premebant. præruptus locus erat, utraque ex parte directus; ac tantum in latitudinem patebat, ut tres inſtructæ cohortes eum locum explerent, & neque ſubſidia à lateribus ſummitti, neque equites laborantibus uſui eſſe poſſent. ab opido autem declivis locus tenui faſtigio vergebat, in longitudinem paſſuum circiter CD. hac noſtris erat receptus; quod eo, incitati ſtudio, inconſultius proceſſerant. hoc pugnabatur loco & propter anguſtias iniquo, & quod ſub ipſis radicibus montis conſtiterant, ut nullum fruſtra telum in eos mitteretur: tamen virtute, & patientia nitebantur, atque omnia vulnera ſuſtinebant. Augebantur illis copiæ; atque ex caſtris cohortes per opidum crebro ſummittebantur; ut integri defeſſis ſuccederent. hoc idem Cæſar facere cogebatur: ut, ſummiſſis in eundem locum cohortibus, defeſſos reciperet. hoc quum eſſet modo pugnatum continenter horis V, noſtrique gravius à multitudine premerentur; conſumptis omnibus telis, gladiis diſtrictis, impetum adverſus montem in cohortes faciunt; paucisque dejectis, reliquos ſeſe convertere cogunt. ſummotis ſub murum cohortibus, ac non nulla parte propter terrorem in opidum compulſis, facilis eſt noſtris receptus datus. Equitatus autem noſter ab utroque latere, etſi dejectis aut inferioribus locis conſtiterat, tamen in ſummum jugum virtute connititur, atque inter duas

acies

acies perequitans commodiorem ac tutiorem nostris receptum dat. ita vario certamine pugnatum est. nostri in primo congressu circiter LXX ceciderunt, in his Q. Fulginius ex primo hastato legionis XIV, qui propter eximiam virtutem, ex inferioribus ordinibus in eum locum pervenerat. vulnerantur amplius DC. Ex Afranianis interficiuntur T. Cæcilius, primi pili centurio, &, præter eum, centuriones IV, milites amplius CC. sed hæc ejus diei præfertur opinio, ut se utrique superiores discessisse existimarent; Afraniani, quod, quum esse omnium judicio inferiores viderentur, cominus tam diu stetissent, & nostrorum impetum sustinuissent, & initio locum tumulumque tenuissent, quæ caussa pugnandi fuerat; & nostros primo congressu terga vertere coëgissent: nostri autem, quod iniquo loco, atque impari congressi numero, V horis prœlium sustinuissent, quod montem gladiis districtis adscendissent, quod ex loco superiore terga vertere adversarios coëgissent, atque in opidum compulissent. illi eum tumulum, pro quo pugnatum est, magnis operibus munierunt, præsidiumque ibi posuerunt. Accidit etiam repentinum incommodum biduo, quo hæc gestæ sunt. tanta enim tempestas cooritur, ut nunquam illis locis majores aquas fuisse constaret. tum autem ex omnibus montibus nives proluit, ac summas ripas fluminis superavit; pontesque ambos, quos C. Fabius fecerat, uno die interrupit. quæ res magnas difficultates exercitui Cæsaris attulit. Castra enim, ut supra demonstratū est, quum essent inter flumina duo, Sicorim, & Cingam, spatio millium XXX, neutrum horum transiri poterat, necessarioque omnes his angustiis continebantur: neque civitates, quæ ad Cæsaris amicitiam accesserant, frumentum

mentum supportare; neque ii, qui pabulatum longius progressi erant, interclusi fluminibus, reverti; neque maximi comitatus, qui ex Italia Galliaque veniebant, in castra pervenire poterant. tempus autem erat anni difficillimum, quo neque frumenta in herbis erant, neque multum à maturitate aberant: ac civitates exinanitæ, quod Afranius pene omne frumentum ante Cæsaris adventum Ilerdam convexerat; reliqui si quid fuerat, Cæsar superioribus diebus consumpserat: pecora, quod secundum poterat esse inopiæ subsidium, propter bellum finitimæ civitates longius removerant: qui erant pabulandi, aut frumentandi caussa progressi, hos levis armaturæ Lusitani, peritique earum regionum cetrati citerioris Hispaniæ consectabantur., quibus erat proclive transnare flumen; quod consuetudo eorum omnium est, ut sine utribus ad exercitum non eant. At exercitus Afranii omnium rerum abundabat copia. multum erat frumentum provisum, & convectum superioribus temporibus: multum ex omni provincia comportabatur: magna copia pabuli suppetebat. harum rerum omnium facultates sine ullo periculo pons Ilerdæ præbebat, & loca trans flumen integra, quo omnino Cæsar adire non poterat. eæ permanserunt aquæ dies complures. conatus est Cæsar reficere pontes. sed nec magnitudo fluminis permittebat; neque ad ripam dispositæ cohortes adversariorum perfici patiebantur: quod illis prohibere erat facile, tum ipsius fluminis natura, atque aquæ magnitudine, tum quod ex totis ripis in unum atque angustum locum tela jaciebantur: atque erat difficile, eodem tempore rapidissimo flumine opera perficere, & tela vitare. Nunciatur Afranio, magnos comitatus, qui iter habebant ad Cæsarem,

ad

ad flumen constitisse. venerant eo sagittarii ex Ruthenis; equites ex Gallia cum multis carris magnisque impedimentis, ut fert Gallica consuetudo. erant præterea cujusque generis hominum millia circiter VI cum servis, liberisque. sed nullus ordo, nullum imperium certum, quum suo quisque consilio uteretur, atque omnes sine timore iter facerent, usi superiorum temporum atque itinerum licentia. Erant complures honesti adolescentes, senatorum filii, & equestris ordinis: erant legationes civitatum: erant legati Cæsaris. hos omnes flumina continebant. ad hos opprimendos cum omni equitatu, III que legionibus Afranius de nocte proficiscitur, imprudentesque antemissis equitibus aggreditur. celeriter tamen sese Galli equites expediunt, prœliumque committunt. hi, dum pari certamine res geri potuit, magnum hostium numerum pauci sustinuere; sed, ubi signa legionum appropinquare cœperunt, paucis amissis, sese in montes proximos conferunt. hoc pugnæ tempus magnum attulit nostris ad salutem momentum. nacti enim spatium se in loca superiora receperunt. desiderati sunt eo die sagittarii circiter CC, equites pauci, calonum atque impedimentorum non magnus numerus. his tamen omnibus annona crevit: quæ fere res inopia non solum præsentis, sed etiam futuri temporis timore ingravescere consuevit. jamque ad denarios L in singulos modios annona pervenerat, & militum vires inopia frumenti diminuerat; atque incommoda in dies augebantur; & tam paucis diebus magna erat rerum facta commutatio, ac se fortuna inclinaverat; ut nostri magna inopia necessariarum rerum conflictarentur; illi omnibus abundarent rebus, superioresque haberentur. Cæsar iis civita-

civitatibus, quæ ad ejus amicitiam accesserant, quo minor erat frumenti copia, pecus imperabat; calones ad longinquiores civitates dimittebat. ipse præsentem inopiam, quibus poterat subsidiis tutabatur. Hæc Afranius, Petreiusque, & eorum amici, pleniora etiam atque uberiora Romam ad suos perscribebant. multa rumor fingebat: ut pene bellum confectum videretur. Quibus litteris, nunciisque Romam perlatis, magni domum concursus ad Afranium, magnæ gratulationes fiebant. multi ex Italia ad Cn. Pompeium proficiscebantur; alii, ut principes talem nuncium attulisse; alii, ne eventum belli exspectasse, aut ex omnibus novissimi venisse viderentur. Quum in his angustiis res esset; atque omnes viæ ab Afranianis militibus, equitibusque obsiderentur; nec pontes perfici possent: imperat militibus Cæsar, ut naves faciant, cujus generis eum superioribus annis usus Britanniæ docuerat. carinæ primum ac statumina ex levi materia fiebant: reliquum corpus navium, viminibus contextum, coriis integebatur. has perfectas carris junctis devehit noctu millia passuum à castris XXII. militesque his navibus flumen transportat; continentemque ripæ collem improviso occupat. hunc celeriter, prius quam ab adversariis sentiatur, communit. huc legionem postea transducit; atque ex utraq; parte pontem institutum perficit biduo. ita comitatus, & qui frumenti caussa processerant, tuto ad se recipit; & rem frumentariam expedire incipit. Eodem die equitum magnam partem flumen transjecit: qui inopinantes pabulatores, & sine ullo dissipatos timore aggressi, quammaximum numerum jumentorum, atque hominum intercipiunt: cohortibusque cetratis subsidio missis, scienter in duas partes sese distribuunt; alii, ut

prædæ

prædæ ſubſidio ſint; alii, ut venientibus reſiſtant, atque eos propellant: unamque cohortem, quæ temere ante ceteras extra aciem procurrerat, ſeclusam à reliquis circumveniunt, atque interficiunt; incolumesque cum magna præda eodem ponte in caſtra revertuntur. Dum hæc ad Ilerdam geruntur, Maſſilienſes uſi L. Domitii conſilio naves longas expediunt, numero XVII. quarum erant XI tectæ. multa huc minora navigia addunt: ut ipſa multitudine noſtra claſſis terreatur: magnum numerum ſagittariorum, magnum Albicorum, de quibus ſupra demonſtratum eſt, imponunt: atque hos præmiis, pollicitationibusque incitant. certas ſibi depoſcit naves Domitius, atque has colonis, paſtoribusque, quos ſecum adduxerat, complet. ſic omnibus rebus inſtructa claſſe, magna fiducia ad noſtras naves procedunt, quibus præerat D. Brutus. hæ ad inſulam, quæ eſt contra Maſſiliam, ſtationes obtinebant. erat multo inferior numero navium Brutus: ſed delectos ex omnibus legionibus fortiſſimos viros anteſignanos, centuriones Cæſar ei claſſi attribuerat, qui ſibi id muneris depopoſcerant. ii manus ferreas, atque harpagones paraverant; magnoque numero pilorum, tragularum, reliquorumque telorum ſe inſtruxerant: ita, cognito hoſtium adventu, ſuas naves ex portu educunt, cum Maſſilienſibus confligunt. pugnatum utrimque eſt fortiſſime, atque acerrime: neque multum Albici noſtris virtute cedebant, homines aſperi, & montani, exercitati in armis: atque ii modo digreſſi à Maſſilienſibus recentem eorum pollicitationem animis continebant; paſtoresque indomiti, ſpe libertatis excitati, ſub oculis domini ſuam probare operam ſtudebant. ipſi Maſſilienſes, & celeritate navium, &

ſcientia gubernatorum confiſi noſtros eludebant, impetusque eorum excipiebant: &, quoad licebat latiore ſpatio, producta longius acie, circumvenire noſtros, aut pluribus navibus adoriri ſingulas, aut remos tranſcurrentes detergere, ſi poſſent, contendebant: quum propius erat neceſſario ventum, ab ſcientia gubernatorum atque artificiis, ad virtutem montanorum confugiebant. Noſtri, quod minus exercitatis remigibus, minusque peritis gubernatoribus utebantur; qui repente ex onerariis navibus erant producti; neque dum etiam vocabulis armamentorum cognitis, tum etiam gravitate & tarditate navium impediebantur. factæ enim ſubito ex humida materia, non eundem uſum celeritatis habebant. itaque, dum locus cominus pugnandi daretur, æquo animo ſingulas binis navibus objiciebant. atque injecta manu ferrea, & retenta utraque nave, diverſi pugnabant, atque in hoſtium naves tranſcendebant; & magno numero Albicorum & paſtorum interfecto, partē navium deprimunt; nonnullas cum hominibus capiunt, reliquas in portum compellunt. Eo die naves Maſſilienſium, cum iis, quæ ſunt captæ, intereunt IX. Hoc Cæſari ad Ilerdam nunciato, ſimul perfecto ponte, celeriter fortuna mutatur. illi perterriti virtute equitum, minus libere, minus audacter vagabantur: alias non longo ab caſtris progreſſi ſpatio, ut celerem receptum haberent, anguſtius pabulabantur: alias, longiore circuitu, cuſtodias, ſtationesque equitum vitabant; aut, aliquo accepto detrimento, aut procul equitatu viſo, ex medio itinere, projectis ſarcinis, fugiebant: poſtremo & plures intermittere dies, &, præter conſuetudinem omnium, noctu conſtituerant pabulari. interim Oſcenſes & Calagurritani, qui erant cum

Oscensibus contributi, mittunt ad eum legatos, sesèque imperata facturos pollicentur. hos Tarraconenses, & Iacetani, & Ausetani, & paucis post diebus Illurgavonenses, qui flumen Iberum attingunt, insequuntur. petit ab his omnibus, ut se frumento juvent. pollicentur, atque, omnibus undique conquisitis jumentis, in castra deportant. transit etiam cohors Illurgavonensis ad eum, cognito civitatis consilio; & signa ex statione transfert. magna celeriter fit commutatio rerum. perfecto ponte, magnis v civitatibus ad amicitiam adjunctis, expedita re frumentaria, exstinctis rumoribus de auxiliis legionum, quæ cum Pompeio per Mauritaniam venire dicebantur, multæ longinquiores civitates ab Afranio desciscunt, & Cæsaris amicitiam sequuntur. Quibus rebus perterritis animis adversariorum, Cæsar, ne semper magno circuitu per pontem equitatus esset mittendus, nactus idoneum locum, fossas pedum xxx in altitudinem complures facere instituit, quibus partem aliquam Sicoris averteret, vadumque in eo flumine efficeret. His pene effectis, magnum in timorem Afranius Petreiusque perveniunt, ne omnino frumento, pabuloque intercluderentur; quod multum Cæsar equitatu valebat: itaque constituunt ipsis locis excedere, & in Celtiberiam bellum transferre. Huic consilio suffragabatur etiam illa res, quod ex duobus contrariis generibus, quæ superiore bello cum L. Sertorio steterant, civitates victæ nomen atque imperium absentis timebant: quæ in amicitia manserant, Pompeii magnis affectæ beneficiis eum diligebant: Cæsaris autem in barbaris erat nomen obscurius. hinc magnos equitatus, magnaque auxilia exspectabant; & suis locis bellum in hiemem ducere cogitabant. Hoc inito consi-

consilio, toto flumine Ibero naves conquirere, & Octogesam adduci jubent. id erat opidum positum ad Iberum, milliaque passuum à castris aberat xx. ad eum locum fluminis, navibus junctis, pontem imperant fieri: legionesque II flumen Sicorim transducunt: castraque muniunt vallo pedum XII. qua re per exploratores cognita, summo labore militum Cæsar continuato diem noctemq; opere in flumine avertendo, huc jam rem deduxerat, ut equites, etsi difficulter, atque ægre fiebat, possent tamen, atque auderent flumen transire; pedites vero tantummodo humeris, ac summo pectore exstare; & quum altitudine aquæ, tum etiam rapiditate fluminis ad transeundum non impedirentur. sed tamen eodem fere tempore pons in Ibero prope effectus nunciabatur; & in Sicori vadum reperiebatur. Iam vero eo magis illi maturandum iter existimabant. Itaq; II auxiliaribus cohortibus Ilerdæ præsidio relictis, omnibus copiis Sicorim transeunt, & cum II legionibus, quas superioribus diebus transduxerant, castra conjungunt. Relinquebatur Cæsari nihil, nisi uti equitatu agmen adversariorum male haberet, & carperet. Pons enim ipsius magnum circuitum habebat; ut multo breviore itinere illi ad Iberum pervenire possent. equites ab eo missi flumen transeunt; & quum de tertia vigilia Petreius atque Afranius castra movissent, repente sese ad novissimum agmen ostendunt; &, magna multitudine circumfusa, morari atque iter impedire incipiunt. Prima luce ex superioribus locis, quæ Cæsaris castris erant conjuncta, cernebatur equitatus nostri prœlio novissimos illorum premi vehementer, ac non numquam sustinere extremum agmen, atque interrumpi: alias inferri signa, & universarum cohor-

cohortium impetu noſtros propelli, deinde rurſus converſos inſequi: totis vero caſtris milites circulari, & dolere, hoſtem ex manibus dimitti, bellum neceſſario longius duci: centuriones, tribunosque militum adire, atque obſecrare, ut per eos Cæſar certior fieret, ne labori ſuo, nec periculo parceret: paratos eſſe, ſeſe poſſe & audere ea tranſire flumen, qua tranſductus eſſet equitatus. quorum ſtudio, & vocibus excitatus Cæſar, etſi timebat tantæ magnitudinis flumini exercitum objicere, conandum tamen, atque experiendum judicat. itaque infirmiores milites ex omnibus centuriis deligi jubet, quorum aut animus, aut vires videbantur ſuſtinere non poſſe. hos cum legione una præſidio caſtris relinquit: reliquas legiones expeditas educit: magnoque numero jumentorum in flumine ſupra atque infra conſtituto, tranſducit exercitum. pauci ex his militibus vi fluminis abrepti ab equitatu excipiuntur, ac ſublevantur, interiit tamen nemo. tranſducto incolumi exercitu, copias inſtruit; triplicemque aciem ducere incipit. ac tantum fuit in militibus ſtudium, ut, millium VI addito circuitu, magnaque ad vadum fluminis mora interpoſita, eos qui de tertia vigilia exiſſent, ante horam diei IX conſequerentur. Quos ubi Afranius procul [viſos] cum Petreio conſpexit, nova re perterritus, locis ſuperioribus conſiſtit, aciemque inſtruit. Cæſar in campis exercitum reficit; ne defeſſum prœlio objiciat. rurſus conantes progredi inſequitur & moratur. illi neceſſario maturius, quam conſtituerant, caſtra ponunt. ſuberant enim montes, atque à millibus paſſuum V itinera difficilia, atque anguſta excipiebant. hos intra montes ſe recipiebant, ut equitatum effugerent Cæſaris; præſidiisque in anguſtiis collocatis, exerci-

exercitum itinere prohiberent; ipsi sine periculo, ac timore, Iberum copias transducerent. quod fuit illis conandum, atque omni ratione efficiendum: sed totius diei pugna, atque itineris labore defessi rem in posterum diem distulerunt. Cæsar quoque in proximo colle castra ponit. media circiter nocte iis, qui adaquandi caussa longius à castris processerant, ab equitibus correptis, fit ab his certior Cæsar, duces adversariorum silentio copias castris educere. Quo cognito, signum dari jubet, & vasa militari more conclamari. illi exaudito clamore veriti, ne noctu impediti sub onere confligere cogerentur, aut ne ab equitatu Cæsaris in angustiis tenerentur, iter supprimunt, copiasque in castris continent. postero die Petreius cum paucis equitibus occulte ad exploranda loca proficiscitur. hoc idem fit ex castris Cæsaris. mittitur L. Decidius Saxa cum paucis, qui loci naturam perspiciat. uterque idem suis renunciat, v millia passuum proxima intercedere itineris campestris: inde excipere loca aspera & montuosa. qui prior has angustias occupaverit, ab hoc hostem prohiberi nihil esse negotii. Disputatur in concilio à Petreio, & Afranio, & tempus profectionis quæritur. plerique censebant, ut noctu iter facerent: posse prius ad angustias veniri, quam sentirentur. alii, quod pridie noctu conclamatum esset in castris Cæsaris, argumenti sumebant loco, non posse clam exiri, circumfundi noctu equitatum Cæsaris, atque omnia loca, atque itinera obsideri: nocturnaque prœlia esse vitanda, quod perterritus miles in civili dissensione timori magis, quam religioni consulere consueverit: at lucem multum per se pudorem omnium oculis, multum etiam tribunorum mil. & centurionum præsentiam afferre,

quibus rebus coërceri milites, & in officio contineri ſoleant. quare omni ratione eſſe interdiu perrumpendum. etſi aliquo accepto detrimento; tamen, ſumma exercitus ſalva, locum, quem petant, capi poſſe. Hæc vicit in concilio ſententia; & prima luce poſtridie conſtituunt proficiſci. Cæſar, exploratis regionibus, albente cælo, omnes copias caſtris educit; magnoque circuitu, nullo certo itinere exercitum ducit. namque itinera, quæ ad Iberum, atq· Octogeſam pertinebant, caſtris hoſtium oppoſitis tenebantur. ipſi erant tranſcendendæ valles maximæ, ac difficillimæ: ſaxa multis locis prærupta, iter impediebant: ut arma per manus neceſſario tranſderentur, militesque inermes, ſublevatique alii ab aliis magnam partem itineris conficerent. ſed hunc laborem recuſabat nemo, quod eum omnium laborum finem fore exiſtimabant, ſi hoſtem Ibero intercludere, & frumento prohibere potuiſſent. Ac primo Afraniani milites, viſendi cauſſa, læti ex caſtris procurrebant, contumelioſisque vocibus proſequebantur, neceſſarii victus inopia coactos fugere, atque ad Ilerdam reverti. erat enim iter à propoſito diverſum; contrariamque in partem iri videbatur. Duces vero eorum ſuum conſilium laudibus ferebant, quod ſe caſtris tenuiſſent. multumque eorum opinionem adjuvabat, quod ſine jumentis, impedimentisque ad iter profectos videbant; ut, non poſſe diutius inopiam ſuſtinere confiderent. ſed, ubi paullatim retorqueri agmen ad dextram conſpexerunt; jamque primos ſuperare regionem caſtrorum animadverterunt; nemo erat adeo tardus, aut fugiens laboris, quin ſtatim caſtris exeundum, atque occurrendum putaret. Conclamatur ad arma; atque omnes copiæ, paucis præſidio relictis cohortibus,

tibus, exeunt, rectoque ad Iberum itinere contendunt. Erat in celeritate omne positum certamen, utri prius angustias montesque occuparent: sed exercitum Cæsaris viarum difficultates tardabant; Afranii copias equitatus Cæsaris insequens morabatur. res tamen ab Afranianis huc erat necessario deducta, ut, si priores montes, quos petebant, attigissent, ipsi periculum vitarent, impedimenta totius exercitus, cohortesque in castris relictas servare non possent, quibus interclusis exercitu Cæsaris, auxilium ferri nulla ratione poterat. confecit prior iter Cæsar; atque ex magnis rupibus nactus planiciem, in hac contra hostem aciem instruit. Afranius, quum ab equitatu novissimum agmen premeretur, & ante se hostem videret, collem quendam nactus ibi constitit. ex eo loco IV cetratorum cohortes in montem, qui erat in conspectu omnium excelsissimus, mittit. hunc magno cursu concitatos jubet occupare eo consilio, uti ipse eodem omnibus copiis contenderet, & mutato itinere, jugis Octogesam perveniret. hunc quum obliquo itinere cetrati peterent; conspicatus equitatus Cæsaris, in cohortes impetum facit: nec minimam partem temporis equitum vim cetrati sustinere potuerunt; omnesque ab his circumventi, in conspectu utriusque exercitus interficiuntur. Erat occasio bene gerendæ rei. neque vero id Cæsarem fugiebat, tanto sub oculis accepto detrimento, perterritum exercitum sustinere non posse, præsertim circumdatum undique equitatu, quum in loco æquo atque aperto confligeretur. idque ex omnibus partibus ab eo flagitabatur. Concurrebant legati, centuriones, tribunique mil. ne dubitaret prœlium committere: omnium esse militum paratissimos animos: Afranianos contra multis

rebus sui timoris signa misisse, quod suis non subvenissent, quod de colle non decederent, quod vix equitum incursus sustinerent; collatisque in unum locum signis conferti neque ordines, neque signa servarent. quod si iniquitatem loci timeret, datum iri tamen aliquo loco pugnandi facultatem; quod certe inde decedendum esset Afranio, nec sine aqua permanere posset. Cæsar in eam spem venerat, se, sine pugna & sine vulnere suorum rem conficere posse; quod re frumentaria adversarios interclusisset. cur, etiam secundo prœlio, aliquos ex suis amitteret? cur vulnerari pateretur optime meritos de se milites? cur denique fortunam periclitaretur? præsertim quum non minus esset imperatoris, consilio superare, quam gladio. movebatur etiam misericordia civium, quos interficiendos videbat: quibus salvis atque incolumibus rem obtinere malebat. hoc consilium Cæsaris à plerisque non probabatur. Milites vero palam inter se loquebantur; quoniam talis occasio victoriæ dimitteretur, etiam quum vellet Cæsar, sese non esse pugnaturos. ille in sua sententia perseverat; & paullum ex eo loco digreditur, ut timorem adversariis minuat. Petreius atque Afranius, oblata facultate, in castra sese referunt. Cæsar præsidiis montibus dispositis, omni ad Iberum intercluso itinere, quam proxime potest hostium castris castra communit. Postero die duces adversariorum perturbati, quod omnem rei frumentariæ, fluminisque Iberi spem amiserant, de reliquis rebus consultabant. erat unum iter, Ilerdam si reverti vellent; alterum, si Tarracônem peterent. Hæc consiliantibus eis, nunciatur, aquatores ab equitatu premi nostro: qua re cognita, crebras stationes disponunt equitum, & cohortium alariarum;

legio-

legionariasque interjiciunt cohortes; vallumque ex castris ad aquam ducere incipiunt; ut intra munitionem & sine timore, & sine stationibus aquari possent. id opus inter se Petreius atque Afranius partiuntur: ipsique, perficiendi operis caussa, longius progrediuntur. quorum discessu liberam nacti milites colloquiorum facultatem, vulgo procedunt: & quem plerisque in castris notum aut municipem habebat, conquirit, atque vocat. primum agunt gratias omnes omnibus, quod sibi perterritis pridie pepercissent: eorum se beneficio vivere: deinde imperatoris fidem quærunt, rectene se illi sint commissuri; &, quod non ab initio fecerint, armaque cum hominibus necessariis, & consanguineis contulerint, conqueruntur. His provocati sermonibus, fidem ab imperatore de Petreii, & Afranii vita petunt; ne quod in se scelus concepisse, neu suos prodidisse videantur. quibus confirmatis rebus, se statim signa translaturos confirmant; legatosque de pace primorum ordinum centuriones ad Cæsarem mittunt. Interim alii suos in castra, invitandi caussa, adducunt; alii ab suis abducuntur; adeo, ut una castra jam facta ex binis viderentur. compluresque tribuni militum, & centuriones ad Cæsarem veniunt, seque ei commendant. hoc idem fit à principibus Hispaniæ; quos illi evocaverant, & secum in castris habebant obsidum loco. ii suos notos hospitesq; quærebant, per quem quisque eorum aditum commendationis haberet ad Cæsarem. Afranii etiam filius adolescens, de sua & parentis sui salute, cum Cæsare, per Sulpicium legatum, agebat. erant plena lætitia, & gratulatione omnia, eorum, qui tanta pericula vitasse, & eorum, qui sine vulnere tantas res confecisse videbantur. magnumq; fructum

suæ pristinæ lenitatis omnium judicio Cæsar ferebat; consiliumque ejus à cunctis probabatur. Quibus rebus nunciatis Afranio, ab instituto opere discedit, seque in castra recipit; sic paratus, ut videbatur, ut, quicumque accidisset casus, hunc quieto & æquo animo ferret. Petreius vero non deserit sese; armat familiam. cum hac, & prætoria cohorte cetratorum, barbarisque equitibus paucis, beneficiariis suis, quos suæ custodiæ caussa habere consueverat, improviso ad vallum advolat; colloquia militum interrumpit; nostros repellit ab castris: quos deprehendit, interficit. reliqui coëunt inter se; & repentino periculo exterriti sinistras sagis involvunt, gladiosque distringunt; atque ita se à cetratis, equitibusque defendunt, castrorum propinquitate confisi; seque in castra recipiunt; & ab iis cohortibus, quæ erant in statione ad portas, defenduntur. Quibus rebus confectis, flens Petreius manipulos circuit; militesque appellat; neu se, neu Pompeium absentem Imperatorem suum adversariis ad supplicium transdant, obsecrat. fit celeriter concursus in prætorium. Postulat, ut jurent omnes, se exercitum ducesque non deserturos, neque prodituros, neque sibi separatim à reliquis consilium capturos. Princeps in hæc verba jurat. ipse idem jusjurandum adigit Afranium. subsequuntur tribuni militum, centurionesque. centuriatim producti milites idem jurant: edicunt, penes quem quisque sit miles Cæsaris, ut producatur. productos palam in prætorio interficiunt. sed plerosque ii quos receperant, celant, noctuque per vallum emittunt. sic terror oblatus à ducibus, crudelitas in supplicio, nova religio jurisjurandi spem præsentis deditionis sustulit, mentesque militum convertit, & rem ad pristinam belli ratio-

rationem redegit. Cæsar qui milites adversariorum in castra per tempus colloquii venerant, summa diligentia conquiri, & remitti jubet. sed ex numero tribunorum militum, centurionumque nonnulli sua voluntate apud eum remanserunt: quos ille postea magno honore habuit. centuriones in ampliores ordines, equites Romanos in Tribunitium restituit honorem. Premebantur Afraniani pabulatione, aquabantur ægre; frumenti copiam legionarii nonnullam habebant, quod dierum XXII ab Ilerda frumentum jussi erant efferre. Cetrati, auxiliaresque nullam, quorum erant & facultates ad parandum exiguæ, & corpora insueta ad onera portanda. itaque magnus eorum quotidie numerus ad Cæsarem perfugiebat. In his erat angustiis res: sed ex propositis consiliis duobus explicitius videbatur Ilerdam reverti, quod ibi paullulum frumenti reliquerant. ibi se reliquum consilium explicaturos confidebant. Tarraco aberat longius: quo spatio plures rem posse casus recipere intelligebant. hoc probato consilio, ex castris proficiscuntur. Cæsar equitatu præmisso, qui novissimum agmen caperet, atque impediret, ipse cum legionibus subsequitur. nullum intercedebat tempus, quin extremi cum equitibus prœliarentur. Genus erat hoc pugnæ: Expeditæ cohortes novissimum agmen claudebant: pluriesque in locis campestribus subsistebant. si mons erat adscendendus, facile ipsa loci natura periculum repellebat: quod ex locis superioribus, qui antecesserant, suos adscendentes protegebant. quum vallis, aut locus declivis suberat; neque ii, qui antecesserant, morantibus opem ferre poterant; equites vero ex loco superiore in adversos tela conjiciebant: tum magno erat in periculo res; tum inquirebant, ut,

quum ejusmodi esset locis appropinquatum, legionum signa consistere juberent, magnoque impetu equitatum repellerent; eo summoto, repente incitato cursu sese in valles universi demittere, atque ita transgressi rursus in locis superioribus consistere. nam tantum ab equitum suorum auxiliis aberant, quorum numerum habebant magnum, ut eos, superioribus perterritos prœliis, in medium reciperent agmen, ultroque eos tuerentur: quorum nulli ex itinere excedere licebat, quin ab equitatu Cæsaris exciperetur. tali dum pugnatur modo; lente, ac paullatim proceditur, crebroque, ut sint auxilio suis, subsistunt, ut tum accidit. millia enim progressi IV, vehementiusque peragitati ab equitatu, montem excelsum capiunt: ibique una à fronte contra hostem castra muniunt, neque jumentis onera deponunt. ubi Cæsaris castra posita, tabernaculaque constituta, & dimissos equites pabulandi caussa animadvertere; sese subito proripiunt hora circiter VI ejusdem diei; & spem nacti moræ discessu nostrorum equitum, iter facere incipiunt. qua re animadversa, Cæsar eductis legionibus subsequitur; præsidio impedimentis paucas cohortes relinquit: hora X subsequi pabulatores, equitesque revocari jubet. celeriter equitatus ad quotidianum itineris officium revertitur. pugnatur acriter ad novissimum agmen adeo, ut pene terga convertant: compluresq; milites, etiam nonnulli centuriones interficiuntur. Instabat agmen Cæsaris, atque universum imminebat. Tum vero neque ad explorandum idoneum locum castris, neque ad progrediendum data facultate, consistunt necessario, & procul ab aqua, & natura iniquo loco castra ponunt. sed iisdem de caussis Cæsar, quæ supra sunt demonstratæ, prœlio non lacessit,

& eo

& eo die tabernacula statui passus non est; quo paratiores essent ad insequendum omnes, sive noctu, sive interdiu erumperent. illi animadverso vitio castrorum, tota nocte munitiones proferunt, castraque castris convertunt. hoc idem postero die a prima luce faciunt, totumque in ea re diem consumunt. sed, quantum opere processerant, & castra protulerant; tanto aberant ab aqua longius; & præsenti malo aliis malis remedia dabantur. prima nocte aquandi caussa nemo egreditur ex castris. proximo die, præsidio in castris relicto, universas ad aquam copias educunt: pabulatum emittitur nemo. his eos supplices male haberi Cæsar & necessariam subire deditionem, quam prœlio decertare, malebat. conatur tamen eos vallo fossaque circumvenire, ut quammaxime repentinas eorum eruptiones demoretur. quo necessario descensuros existimabat. ibi & inopia pabuli adducti, & quo essent ad iter expeditiores, omnia sarcinaria jumenta interfici jubent. in his operibus, consiliisque biduum consumitur. Tertio die magna jam pars operis Cæsaris processerat. Illi impediendæ rei caussa, hora circiter IIX signo dato, legiones educunt, aciemque sub castris instruunt. Cæsar ab opere legiones revocat, equitatum omnem convenire jubet; aciem instruit. contra opinionem enim militum, famamque omnium, videri prœlium diffugisse, magnum detrimentum afferebat. sed eisdem de caussis, quæ sunt cognitæ, quo minus dimicare vellet, movebatur; atque hoc etiam magis, quod spatii brevitas, etiam in fugam conjectis adversariis, non multum ad summam victoriæ juvare poterat. non enim amplius pedum millibus II ab castris castra distabant. hinc duas partes acies occupabant. tertia vacabat ad incursum

atque impetum militum relicta. si prœlium committeretur, propinquitas castrorum celerem superatis ex fuga receptum dabat. Hac de caussa constituerat signa inferentibus resistere, prior prœlio non lacessere. Acies erat Afraniana duplex, legio v, & III. in subsidiis locum alariæ cohortes obtinebant. Cæsaris triplex: sed primam aciem quaternæ cohortes ex v legione tenebant. has subsidiariæ ternæ, & rursus aliæ totidem, suæ cujusque legionis, subsequebantur. sagittarii, funditoresque media continebantur acie. equitatus latera cingebat. Tali instructa acie, tenere uterque propositum videbatur; Cæsar, ut nisi coactus, prœlium non committeret; ille, ut opera Cæsaris impediret. producitur tamen res; aciesque ad solis occasum continentur. inde utrique in castra discedunt. Postero die munitiones institutas Cæsar parat perficere. illi vadum fluminis Sicoris tentare, si transire possent. qua re animadversa Cæsar Germanos levis armaturæ, equitumque partem flumen transjicit, crebrasque in ripis custodias disponit. Tandem, omnibus rebus obsessi quartum jam diem sine pabulo retentis jumentis, aquæ, lignorum frumenti inopia, colloquium petunt; &, id si fieri possit, semoto à militibus loco. ubi id à Cæsare negatum, &, palam si colloqui vellent, concessum est; datur obsidis loco Cæsari filius Afranii. venitur in eum locum, quem Cæsar deligit. audiente utroque exercitu, loquitur Afranius: Non esse aut ipsi, aut militibus succensendum, quod fidem erga Imperatorem suum Cn. Pompeium conservare voluerint: sed satis jam fecisse officio, satisque supplicii tulisse perpessos omnium rerũ inopiam: nunc vero, pene ut feminas circummunitos, prohiberi aqua, prohiberi ingressu: neque corpore dolorem,

lorem, neque animo ignominiam ferre posse: itaque se victos confiteri: orare atque obsecrare, si quis locus misericordiæ relinquatur, ne ad ultimum supplicium progredi necesse habeant. Hæc quam potest demississime atque subjectissime exponit. Ad ea Cæsar respondit: Nulli omnium has partes, vel querimoniæ, vel miserationis, minus convenisse. reliquos enim omnes suum officium præstitisse; se, qui etiam bona conditione, & loco, & tempore æquo confligere noluerit, ut quam integerrima essent ad pacem omnia; exercitum suum, qui injuria etiam accepta, suisque interfectis, quos in sua potestate habuit, conservarit, & texerit; illius denique exercitus milites, qui per se de concilianda pace egerint; qua in re omnium suorum vitæ consulendum putarunt. sic omnium ordinum partes in misericordia constitisse: ipsos duces à pace abhorruisse: eos neque colloquii, neque induciarum jura servasse; & homines imperitos, & per colloquium deceptos crudelissime interfecisse. Accidisse igitur his, quod plerumque hominibus nimia pertinacia atque arrogantia accidere soleat, uti eo recurrant, & id cupidissime petant, quod paullo ante contempserint: neque nunc se illorum humilitate, neque aliqua temporis opportunitate postulare, quibus rebus augeantur opes suæ, sed eos exercitus, quos contra se multos jam annos aluerint, velle dimitti: neque enim VI legiones alia de caussa missas in Hispaniam, septimamque ibi conscriptam, neque tot tantasque classes paratas, neque summissos duces, rei militaris peritos. nihil horum ad pacandas Hispanias, nihil ad usum provinciæ provisum, quæ, propter diuturnitatem pacis, nullum auxilium desiderarit. omnia hæc jampridem contra se parari: in se novi generis

generis imperia constitui; ut idem ad portas urbanis præsideat rebus, & duas bellicosissimas provincias absens tot annos obtineat: in se jura magistratuum commutari, ne ex prætura, & consulatu; ut semper, sed per paucos probati & electi in provincias mittantur: in se ætatis excusationem nihil valere, quod superioribus bellis probati ad obtinendos exercitus evocentur: in se uno non servari, quod sit omnibus datum semper imperatoribus, ut rebus feliciter gestis aut cum honore aliquo, aut certe sine ignominia domum revertantur, exercitumque dimittant. Quæ tamen omnia & se tulisse patienter, & esse laturum: neque nunc id agere, ut ab illis abductum exercitum teneat ipse, quod tamen sibi difficile non sit; sed, ne illi habeant, quo contra se uti possint: proinde, ut esset dictum, provinciis excederent, exercitumque dimitterent. si id sit factum, nociturum se nemini. hanc unam, atque extremam pacis esse conditionem. Id vero militibus fuit pergratum, & jucundum, ut ex ipsa significatione potuit cognosci; ut, qui aliquid victi incommodi exspectavissent, ultro præmium missionis ferrent. nam quum de loco & tempore ejus rei controversia inferretur, & voce & manibus universi ex vallo, ubi constiterant, significare cœperunt, ut statim dimitterentur: neque omni interposita fide firmum esse posse, si in aliud tempus differretur: paucis quum esset in utramque partem verbis disputatum; res huc deducitur, ut ii, qui habeant domicilium, aut possessiones in Hispania, statim; reliqui ad Varum flumen dimittantur, ne quid eis noceretur, neve quis invitus sacramento dicere cogeretur à Cæsare, cavetur. Cæsar ex eo tempore, dum ad flumen Varum veniatur, se frumentum daturum, pollicetur.

tur. addit etiam, ut, quid quisque eorum in bello amiserit, quæ sint penes milites suos, iis, qui amiserint, restituatur: militibus, æqua facta æstimatione pecuniam pro iis rebus dissolvit. quascunque postea controversias inter se milites habuerant, sua sponte ad Cæsarem intus adierunt. Petreius atque Afranius quum stipendium ab legionibus, pene seditione facta, flagitarentur, cujus illi diem nondum venisse dicerent, Cæsar ut cognosceret, postulant; eoque utrique, quod statuit, contenti fuerunt. Parte circiter tertia exercitus eo biduo dimissa, II legiones suas antecedere, reliquas subsequi jussit; ut non longo inter se spatio castra facerent: eique negotio Q. Fufium Kalenum legatum præfecit. hoc ejus præscripto ex Hispania ad Varum flumen est iter factum, atque ibi reliqua pars exercitus dimissa est.

LIBER II.

Dum hæc in Hispania geruntur, C. Trebonius legatus, qui ad oppugnationem Massiliæ relictus erat, duabus ex partibus aggerem, vineas, turresque ad oppidum agere instituit. una erat proxima portui, navalibusque; altera ad partem, qua est aditus [ex Gallia atque Hispania ad id mare, quod adigit] ad ostium Rhodani. Massilia enim fere ex III opidi partibus mari alluitur. reliqua quarta est, quæ aditum habet à terra. hujus quoque spatii pars ea, quæ ad arcem pertinet, loci natura, & valle altissima munita longam & difficilem habet oppugnationem. ad ea perficienda opera C. Trebonius magnum jumentorum atque hominum multitudinem

nem ex omni provincia vocat; vimina materiamque comportari jubet. quibus comparatis rebus, aggerem in altitudinem pedum LXXX exstruit. sed tanti erant antiquitus in opido omnium rerum ad bellum apparatus, tantaque multitudo tormentorum, ut eorum vim nullæ contextæ viminibus vineæ sustinere possent. Asseres enim pedum XII cuspidibus præfixi, atque hi maximis balistis missi per IV ordines cratium [in terra] defigebantur. itaque pedalibus lignis conjunctis inter se porticus integebatur; atque hac agger inter manus proferebatur. antecedebat testudo pedum LX æquandi loci caussa [facta; item] ex fortissimis lignis, involuta omnibus rebus, quibus ignis jactus & lapides defendi possent. sed magnitudo operum, altitudo muri, atque turrium, multitudo tormentorum omnem administrationé tardabat. tum crebræ per Albicos eruptiones fiebant ex opido; ignesque aggeri & turribus inferebantur. quæ facile nostri repellebant milites; magnisque ultro illatis detrimentis, eos, qui eruptionem fecerant, in opidum rejiciebant. Interim L. Nasidius ab Cn. Pompeio cum classe navium XVI, in quibus paucæ erant æratæ, L. Domitio Massiliensibusq; subsidio missis, freto Siciliæ, imprudente atque inopinante Curione, provehitur: appulsisque Messanam navibus, atque inde, propter repentinum terrorem, principum ac Senatus fuga facta, ex navalibus eorum unam deducit. Hac adjuncta ad reliquas naves, cursum Massiliam versus perficit; præmissaq; clam navicula, Domtium Massiliensesque de suo adventu certiores facit; eosque magnopere hortatur, ut rursus cum Bruti classe, additis suis auxiliis, confligant. Massilienses post superius incommodum veteres ad eundem numerum ex navalibus

libus productas naves refecerant, summaque industria armaverant remigum gubernatorumque magna copia [suppetebat] piscatoriasque adjecerant, atque contexerant, ut essent ab ictu telorum remiges tuti: has sagittariis, tormentisque compleverant. Tali modo instructa classe, omnium seniorum, matrum familiæ, virginum precibus, & fletu excitati, ut extremo tempore civitati subvenirent, non minore animo ac fiducia, quam ante dimicaverant, naves conscendunt. Communi enim fit vitio naturæ, ut invisis, latitantibus atque incognitis rebus magis confidamus, vehementiusque exterreamur, ut tum accidit. adventus enim L. Nasidii summa spe & voluntate civitatem compleverat. nacti idoneum ventum ex portu exeunt, & Tauroenta, quod est castellum Massiliensium, ad Nasidium perveniunt; ibique naves expediunt: rursusque se ad confligendum animo confirmant; & consilia communicant. dextra pars Massiliensibus attribuitur, sinistra Nasidio. eodem Brutus contendit, aucto navium numero. nam ad eas, quæ factæ fuerant Arelate per Cæsarem, captivæ Massiliensium accesserant VI. has superioribus refecerat diebus, atque omnibus rebus instruxerat. itaque suos cohortatus, quos integros superavissent, ut victos contemnerent, plenus spei bonæ atque animi adversus eos proficiscitur. facile erat ex castris C. Trebonii, atque omnibus superioribus locis prospicere in urbem, ut omnis juventus, quæ in opido remanserat, omnesque superioris ætatis, cum liberis, atque uxoribus, publicisque custodiis, aut ex muro ad cælum manus tenderent, aut templa Deorum immortalium adirent, & ante simulacra projecti victoriam ab Diis exposcerent. neque erat quisquam omnium, qui non in

in ejus diei casu suarum omnium fortunarum eventum consistere existimaret. nam & honesti ex juventute, & cujusque ætatis amplissimi, nominatim evocati atque obsecrati naves conscenderant; ut, si quid adversi accidisset, ne ad conandum quidem sibi quidquam reliqui fore viderent: si superavissent vel domesticis opibus, vel externis auxiliis, de salute urbis confiderent. Commisso prœlio, Massiliensibus res nulla ad virtutem defuit: sed memores eorum præceptorum, quæ paullo ante ab suis acceperant, hoc animo decertabant, ut nullum aliud tempus ad conandum habituri viderentur, &, quibus in pugna vitæ periculum accideret, non ita multo se reliquorum civium fatum antecedere existimarent, quibus urbe capta eadem esset belli fortuna patienda. deductisque nostris paullatim navibus, & artificio gubernatorum mobilitati navium locus dabatur; &, si quando nostri facultatem nacti ferreis injectis manibus navem religaverant, undique suis laborantibus succurrebant. Neque vero conjuncti Albicis cominus pugnando deficiebant: neque multum cedebant virtute nostris. simul ex minoribus navibus magna vis eminus missa telorum multa nostris de improviso imprudentibus atque impeditis vulnera inferebant; conspicatæque naves triremes II navem D. Bruti, quæ ex insigni facile agnosci poterat, duabus ex partibus sese in eam incitaverant: sed tantum re provisa Brutus celeritate navis enisus est, ut parvo momento antecederet. illæ adeo graviter inter se incitatæ conflixerunt, ut vehementissime utræque ex concursu laborarent; altera vero, perfracto rostro, tota collabefieret. qua re animadversa, quæ proximæ ei loco ex Bruti classe naves erant, in eas impeditas impe-

impetum faciunt, celeriterque ambas deprimunt. Sed Nasidianæ naves nullo usui fuerunt, celeriterque pugna excesserunt. non enim has aut conspectus patriæ, aut propinquorum præcepta ad extremum vitæ periculum adire cogebant. itaque ex eo numero navium nulla desiderata est: ex Massiliensium classe v sunt depressæ, iv captæ, i cum Nasidianis profugit: quæ omnes citeriorem Hispaniam petiverunt, at ex reliquis una præmissa Massiliam, hujus nuncii perferendi gratia, quum jam appropinquaret urbi, omnis sese multitudo ad cognoscendum effudit: ac, re cognita tantus luctus excepit, ut urbs ab hostibus capta eodem vestigio videretur. Massilienses tamen nihilo sequius ad defensionem urbis reliqua apparare cœperunt. Est animadversum ab legionariis, qui dexteram partem operis administrabant, ex crebris hostium eruptionibus, magno sibi esse præsidio posse, si pro castello ac receptaculo, turrim ex latere sub muro fecissent: quam primo ad repentinos incursus humilem, parvamque fecerant. huc se referebant: hinc, si qua major oppresserat vis, propugnabant: hinc ad repellendum & prosequendum hostem procurrebant. patebat hæc quoquoversus pedes xxx. sed parietum crassitudo pedes v. postea vero, ut est rerum omnium magister usus, hominum adhibita solertia, inventum est, magno esse usui posse, si hæc esset in altitudinem turris elata. id hac ratione perfectum est. ubi turris altitudo perducta est ad contabulationem: eam in parietes instruxerunt ita, ut capita tignorum extrema parietum structura tegerentur; ne quid emineret, ubi ignis hostium adhæresceret. hanc insuper contignationem, quantum tectum plutei ac vinearum passum est, laterculo adstruxerunt: supraque eum locum

locum duo tigna transversa injecerunt non longe ab extremis parietibus, quibus suspenderent eam contignationem, quæ turri tegumento esset futura: supraque ea tigna directo transversas trabes injecerunt, easque axibus religaverunt. has trabes paullo longiores atque eminentiores, quam extremi parietes erant, effecerunt; ut esset, ubi tegumenta præpendere possent, ad defendendos ictus ac repellendos, dum inter eam contignationem parietes exstruerentur: eamque contabulationem summam lateribus, lutoque constraverunt, ne quid ignis hostium nocere posset: centonesque insuper injecerunt; ne aut tela tormentis missa tabulationem perfringerent, aut saxa ex catapultis lateritium discuterent. storias autem ex funibus anchorariis tres in longitudinem parietum turris latas IV pedes fecerunt: easque ex III partibus, quæ ad hostes vergebant, eminentibus trabibus circum turrem præpendentes religaverunt. quod unum genus tegumenti aliis locis erant experti nullo telo neque tormento transjici posse. ubi vero ea pars turris, quæ erat perfecta, tecta atque munita est ab omni ictu hostium; pluteos ad alia opera abduxerunt: turris tectum per se ipsum prehensionibus ex contignatione prima suspendere ac tollere cœperunt; ubi, quantum storiarum demissio patiebatur, tantum elevabant. Intra hæc tegumenta abditi atque muniti parietes lateribus exstruebant: rursusque alia prehensione ad ædificandum sibi locum expediebant. ubi tempus alterius contabulationis videbatur, tigna item ut primo tecta extremis lateribus instruebant, exque ea contignatione rursus summam contabulationem, storiasque elevabant. ita tuto, ac sine ullo vulnere ac periculo VI tabulata exstruxerunt: fe-

nestras-

nestrasque, quibus in locis visum est, ad tormenta mittenda in struendo reliquerunt. ubi ex ea turri, quæ circum essent, opera tueri se posse confisi sunt; musculum pedum LX longum ex materia bipedali, quem à turri latericia ad hostium turrem, murumque perducerent, facere instituerunt: cujus musculi hæc erat forma. Duæ prmum trabes in solo æque longæ, distantes inter se pedes IV collocantur: inque eis columnellæ pedum in altitudinem V defiguntur. has inter se capreolis molli fastigio conjungunt, ubi tigna, quæ musculi tegendi caussa ponant, collocentur. eo super tigna bipedalia injiciunt; eaque laminis clavisque religant. ad extremum musculi tectum, trabesque extremas, quadratas regulas IV patentes digitos defigunt; quæ lateres, qui super musculo struantur, contineant. ita fastigiato; atque ordinatim structo, ut trabes erant in capreolis collocatæ, lateribus lutoque musculus, ut ab igne, qui ex muro jaceretur, tutus esset, contegitur. supra lateres coria inducuntur; ne canalibus aqua immissa lateres diluere posset. Coria autem, ne rursus igni ac lapidibus corrumpantur, centonibus conteguntur. hoc opus omne tectum vineis ad ipsam turrim perficiunt, subitoque, inopinantibus hostibus, machinatione navali, palangis subjectis, ad turrim hostium admovent, ut ædificio jungatur. Quo malo perterriti subito opidani saxa quam maxima possunt vectibus promovent, præcipitataque muro in musculum devolvunt. Ictum firmitas materiæ sustinet; &, quidquid incidit, fastigio musculi elabitur. Id ubi vident, mutant consilium: cupas tæda ac pice refertas incendunt; easque de muro in musculum devolvunt. involutæ labuntur; delapsæ ab lateribus, longuriis, furcisque

cisque ab opere removentur. interim sub musculo milites vectibus infima saxa turris hostium, quibus fundamenta continebantur, convellunt. Musculus ex turri lateritia à nostris telis, tormentisque defenditur: hostesque ex muro ac turribus submoventur. non datur libera muri defendendi facultas. Compluribus jam lapidibus ex ea, quæ suberat, turri subductis, repentina ruina pars ejus turris concidit. pars reliqua consequens procumbebat. Tum hostes turris repentina ruina commoti, inopinato malo turbati, Deorum ira perculsi, urbis direptione perterriti, inermes cum infulis sese porta foras universi proripiunt; ad legatos atque exercitum supplices manus tendunt. Qua nova re oblata, omnis administratio belli consistit: militesque aversi à prœlio ad studium audiendi & cognoscendi feruntur. ubi hostes ad legatos, exercitumque pervenerunt, universi se ad pedes projiciunt: orant, ut adventus Cæsaris exspectetur; captam suam urbem videre, opera perfecta, turrem subrutam; itaque à defensione desistere: nullam exoriri moram posse, quo minus quum venisset, si imperata non facerent, ad nutum è vestigio diriperentur. docent, si omnino turris concidisset, non posse milites contineri, quin spe prædæ in urbem irrumperent, urbemque delerent. hæc, atque ejusdem generis complura, ut ab hominibus doctis, magna cum misericordia fletuque pronunciantur. Quibus rebus commoti legati, milites ex opere deducunt, oppugnatione desistunt, operibus custodias relinquunt. Induciarum quodam genere misericordia facto, adventus Cæsaris exspectatur. nullum ex muro, nullum à nostris mittitur telum. ut re confecta, omnes curam & diligentiam remittunt. Cæsar enim per litteras Tre-

bonio

bonio magnopere mandaverat, ne per vim opidum expugnari pateretur; ne gravius permoti milites, & defectionis odio, & contemptione sui, & diutino labore, omnes puberes interficerent. quod se facturos minabantur: ægreque tunc sunt retenti, quin opidum irrumperent: graviterque eam rem tulerunt, quod stetisse per Trebonium, quo minus opido potirentur, videbatur. At hostes sine fide tempus atq; occasionem fraudis ac doli quærunt. Interjectisque aliquot diebus, nostris languentibus, atque animo remissis, subito, meridiano tempore, quum alius discessisset, alius ex diutino labore in ipsis operibus quieti se dedisset; arma vero omnia reposita, contectaque essent; portis se foras erumpunt; secundo magnoque vento ignem operibus inferunt. hunc sic distulit ventus, uti uno tempore agger, plutei, testudo, turris, tormentaque flammam conciperent, & prius hæc omnia consumerentur, quam, quemadmodum accidisset, animadverti posset. Nostri repentina fortuna permoti arma, quæ possunt, arripiunt. alii ex castris sese incitant. fit in hostes impetus: sed è muro, sagittis, tormentisque fugientes persequi prohibentur. Illi sub murum se recipiunt; ibique musculum turrimque lateritiam libere incendunt. ita multorum mensium labor, hostium perfidia, & vi tempestatis, puncto temporis interiit. Tentaverunt hoc idem Massilienses postero die, eandem nacti tempestatem; majori cum fiducia ad alteram turrem, aggeremque eruptione pugnaverunt; multumque ignem intulerunt. sed ut superioris temporis contentionem nostri omnem remiserant; ita proximi diei casu admoniti omnia ad defensionem paraverant. itaque multis interfectis, reliquos infecta re in opidum repulerunt.

Trebo-

Trebonius ea, quæ sunt amissa, multo majore studio militum administrare & reficere instituit. nam ubi tantos suos labores & apparatus male cecidisse viderunt; induciisque per scelus violatis suam virtutem irrisui fore perdoluerunt; quod, unde agger omnino comportari posset, nihil erat reliquum, omnibus arboribus longe lateque in finibus Massiliensium excisis, & convectis; aggerem novi generis, atque inauditum ex lateritiis duobus muris, senum pedum crassitudine, atque eorum murorum contignationem facere instituerunt, æqua fere latitudine, atque ille congestus ex materia fuerat agger. ubi autem spatium inter muros, aut imbecillitas materiæ postulare videretur, pilæ interponuntur, transversaria tigna injiciuntur, quæ firmamento esse possint. & quidquid est contignatum, cratibus consternitur, cratesque luto integuntur. Sub tecto miles dextera ac sinistra muro tectus, adversus plutei objecta, operi quæcunque usui sunt, sine periculo supportat. celeriter res administratur: diuturni laboris detrimentum sollertia & virtute militum brevi reconcinnatur. Portæ, quibus locis videtur, eruptionis caussa in muro relinquuntur. quod ubi hostes viderunt, ea, quæ diu longoque spatio refici non posse sperassent, paucorum dierum opera & labore ita refecta, ut nullas perfidiæ neque eruptioni locus esset; neque quidquam omnino relinqueretur, quo aut vi militibus, aut igni operibus noceri posset; eodemque exemplo sentiunt totam urbem, qua sit aditus, ab terra, muro, turribusque circumiri posse; sic, ut ipsis consistendi in suis munitionibus locus non esset; quum pene inædificata in muris ab exercitu nostro mœnia viderentur; ac tela manu conjicerentur; suorumque tormentorum usum, quibus ipsi

ipsi magna speravissent, spatio propinquitatis interire; parique conditione è muro ac turribus bellandi data, virtute se nostris adæquare non posse intelligunt, ad easdem deditionis conditiones recurrunt. M. Varro in ulteriore Hispania initio cognitis iis rebus, quæ sunt in Italia gestæ, diffidens Pompeianis rebus, amicissime de Cæsare loquebatur. præoccupatum sese legatione ab Cn. Pompeio, teneri obstrictum fide: necessitudinem quidem sibi nihilo minorem cum Cæsare intercedere: neque se ignorare, quod esset officium legati, qui fiduciariam operam obtineret, quæ vires suæ, quæ voluntas erga Cæsarem totius provinciæ. Hæc omnibus ferebat sermonibus; neque se in ullam partem movebat. postea vero, quum Cæsarem ad Massiliam distineri cognovit, copias Petreii cum exercitu Afranii esse conjunctas, magna auxilia convenisse, magna esse in spe atque exspectatione, & consentire omnem citeriorem Provinciam, quæque postea acciderant, de angustiis ad Ilerdam rei frumentariæ accepit; atque hæc ad eum latius atque inflatius Afranius perscribebat; se quoque ad motum fortunæ movere cœpit. delectum habuit tota provincia; legionibus completis II cohortes circiter XXX alarias addidit; frumenti magnum numerum coëgit, quod Massiliensibus, item quod Afranio Petreioq; mitteret; naves longas X Gaditanis, ut facerent, imperavit; complures præterea Hispali faciendas curavit: pecuniam omnem omniaque ornamenta ex Fano Herculis in opidum Gades contulit. eo VI cohortes, præsidii caussa, ex provincia misit: Caiumq; Gallonium, equitem Romanum, familiarem Domitii, qui eo procurandæ hęreditatis caussa venerat missus à Domitio, opido Gadibus præfecit: arma omnia privata & publica
in

in domum Gallonii contulit. ipse habuit graves in Cæsarem conciones. sæpe ex tribunali prædicavit adversa Cæsarem prœlia fecisse, magnũ numerum ab eo militum ad Afranium perfugisse. hæc se certis nunciis, certis auctoribus, comperisse. Quibus rebus perterritos cives Romanos ejus provinciæ sibi ad Remp. administrandam H-S. CXC. & argenti pondo XX millia, tritici modios CXX millia polliceri cogit. quas Cæsari esse amicas civitates arbitrabatur, iis graviora onera injungebat: qui verba atque orationem adversus Remp. habuissent, eorum bona in publicum addicebat; præsidiaque eo deducebat; & judicia in privatos reddebat: provinciam omnem in sua & Pompeii verba jusjurandum adigebat. Cognitis iis rebus, quæ sunt gestæ in citeriore Hispania, parabat bellum. Ratio autem hæc erat belli, ut se cum II legionibus Gadis conferret, naves, frumentumque omne ibi contineret. provinciam enim omnem Cæsaris rebus favere cognoverat. in insula, frumento navibusque comparatis, bellum duci non difficile existimabat. Cæsar, etsi multis necessariisque rebus in Italiam revocabatur; tamen constituerat nullam partem belli in Hispaniis relinquere: quod magna esse Pompeii beneficia, & magnas clientelas in citeriore provincia sciebat. itaque duabus legionibus missis in ulteriorem Hispaniam cum Q. Cassio Tribuno pl. ipse cum equitibus DC magnis itineribus progreditur; edictumque præmittit ad quam diem magistratus, principesque omnium civitatum sibi esse præsto Cordubæ vellet. quo edicto tota provincia pervulgato, nulla fuit civitas, quin ad id tempus partem Senatus Cordubam mitteret; nullusve civis Romanus paullo notior, quin ad diem conveniret. simul ipse Cordubæ con-

conventus per se portas Varroni clausit; custodias vigiliasque in muro turribusque disposuit. cohortes II, quæ Colonicæ appellabantur, quum eo casu venissent tuendi opidi caussa, apud se retinuit. Iisdem diebus Carmonenses, quæ est longe firmissima totius provinciæ civitas, deductis III in arcem opidi cohortibus à Varrone præsidio, per se cohortes ejecit, portasque præclusit. Hoc vero magis properare Varro, ut cum legionibus quamprimum Gades contenderet: ne itinere, aut transjectu intercluderetur. tanta, ac tam secunda in Cæsarem voluntate provinciæ progresso ei paullo longius litteræ à Gadibus redduntur; simul atque cognitum sit de edicto Cæsaris, consensisse Gaditanos principes cum Tribunis cohortium, quæ essent ibi in præsidio, ut Gallonium ex opido expellerent, urbem insulamque Cæsari servarent. Hoc inito consilio, denunciavisse Gallonio, ut sua sponte, dum sine periculo liceret, excederet Gadibus. si id non fecisset, sibi consilium capturos. Hoc timore adductum Gallonium Gadibus excessisse. His cognitis rebus, altera ex II legionibus, quæ Vernacula appellabatur, ex castris Varronis, adstante & inspectante ipso, signa sustulit, seseque Hispalim recepit, atque in foro, & porticibus sine maleficio consedit. quod factum adeo ejus conventus cives Romani comprobaverunt, ut domum ad se quisque hospitio cupidissime reciperet. Quibus rebus perterritus Varro, quum itinere converso, sese Italicam venturum promisisset, certior à suis factus est, præclusas esse portas. Tum vero, omni interclusus itinere, ad Cæsarem mittit, paratum se esse legionem, cui jusserit, transdere. Ille ad eum Sex. Cæsarem mittit, atque huic transdi jubet. Transdita legione, Varro Cordubam ad

Cæsarem venit: relatis ad eum publicis rationibus, cum fide, quod penes eum est pecuniæ, transdit; &, quod ubique habeat frumenti, ac navium, ostendit. Cæsar, habita concione Cordubæ, omnibus generatim gratias agit; civibus Romanis, quod opidum in sua potestate studuissent habere; Hispanis, quod præsidia expulissent; Gaditanis, quod conatus adversariorum infregissent, seseque in libertatem vindicassent; tribunis mil. centurionibusque qui eo præsidii caussâ venerant, quod eorum consilia sua virtute confirmassent; pecunias, quas erant in publicum Varroni cives Romani polliciti, remittit; bona restituit iis, quos liberius locutos hanc pœnam tulisse cognoverat, tributis quibusdam publicis privatisque præmiis: reliquos in posterum bona spe complet; biduumque Cordubæ commoratus Gades proficiscitur; pecunias monumentaque, quæ ex Fano Herculis collata erant in privatam domum, referri in templum jubet: provinciæ Q. Cassium præficit. huic IV legiones attribuit: ipse iis navibus, quas M. Varro, quasque Gaditani jussu Varronis fecerant, Tarraconem paucis diebus pervenit. Ibi totius fere citerioris provinciæ legationes Cæsaris adventum exspectabant. Eadem ratione privatim ac publice quibusdam civitatibus habitis honoribus, Tarracone discedit, pedibusque Narbonem, atque inde Massiliam pervenit. ibi legem de dictatore latam, seseque Dictatorem dictum à M. Lepido prætore cognoscit. Massilienses omnibus defessi malis, rei frumentariæ ad summam inopiam adducti, bis prœlio navali superati, crebris eruptionibus fusi, gravi etiam pestilentia conflictati, ex diutina conclusione, & mutatione victus, (panico enim vetere, atque hordeo corrupto omnes alebantur;
quod

quod ad hujusmodi casus antiquitus paratum in publicum contulerant) dejecta turri, labefacta magna parte muri, auxiliis provinciarum & exercituum desperatis, quos in Cæsaris potestatem venisse cognoverant, sese dedere sine fraude constituunt. sed paucis ante diebus L. Domitius, cognita Massiliensium voluntate, navibus III comparatis, ex quibus II familiaribus suis attribuerat, unam ipse conscenderat, nactus turbidam tempestatem, est profectus. Hunc conspicatæ naves, quæ jussu Bruti consuetudine quotidiana ad portum excubabant, sublatis anchoris sequi cœperunt. ex iis unum ipsius navigium contendit, & fugere perseveravit, auxilioq; tempestatis ex conspectu abiit; duo perterrita concursu nostrarum navium sese in portum receperunt. Massilienses arma tormentaq; ex opido, ut est imperatum, proferunt: naves ex portu, navalibusque educunt: pecuniam ex publico transdunt. Quibus rebus confectis, Cæsar magis eos pro nomine, & vetustate, quam pro meritis in se civitatis, conservans, II ibi legiones præsidio relinquit; ceteras in Italiam mittit: ipse ad urbem proficiscitur. Iisdem temporibus C. Curio, in Africam profectus ex Sicilia, & jam ab initio copias P. Attii Varri despiciens, II legiones ex IV, quas à Cæsare acceperat, & D equites transportabat: biduoque, & noctibus III navigatione consumptis, appellit ad eum locum, qui appellatur Aquilaria. Hic locus abest à Clupeis passuum XXII millia, habetque non incommodam [æstate] stationem, & duobus eminentibus promontoriis continetur. Hujus adventum L. Cæsar filius cum X longis navibus ad Clupeam præstolans, (quas naves, Vticæ ex prædonum bello subductas, P. Attius reficiendas hujus belli caussa curaverat) veri-

tus navium multitudinem, ex alto refugerat; appulsaque ad proximum litus trireme constrata, & in litore relicta, pedibus Adrumetum profugerat. Id opidum C. Considius Longus unius legionis præsidio tuebatur. reliquæ Cæsaris naves ejus fuga Adrumetum se receperunt. Hunc secutus M. Rufus Quæstor navibus XII, quas præsidio onerariis navibus Curio ex Sicilia eduxerat, postquam relictam in litore navem conspexit, hanc remulco abstraxit: ipse ad Curionem cum classe redit. Curio Marcum Vticam navibus præmittit: ipse eodem cum exercitu proficiscitur: biduique iter progressus, ad flumen Bagradam pervenit: ibi C. Caninium Rebilum legatum cum legionibus relinquit: ipse cum equitatu antecedit ad castra exploranda Corneliana; quod is locus peridoneus castris habebatur. Id autem est jugum directum, eminens in mare, utraque ex parte præruptum atque asperum, sed paullo tamen leniore fastigio ab ea parte, quæ ad Vticam vergit. abest directo itinere ab Vtica paullo amplius passuum mille. sed hoc itinere est fons, quo mare succedit. longe lateque is locus restagnat: quem si quis vitare voluerit, VI millium circuitu in opidum perveniet. Hoc explorato loco, Curio castra Varri conspicit, muro opidoque conjuncta ad portam, quæ appellatur Bellica, admodum munita natura loci: una ex parte ipso opido Vtica, altera theatro, quod est ante opidum, substructionibus ejus operis maximis, aditu ad castra difficili & angusto. simul animadvertit multa undique portari atque agi plenissimis viis, quæ repentini tumultus timore ex agris in urbem conferebantur. Huc equitatum mittit, ut diriperet, atque haberet loco prædæ. eodemque tempore his rebus subsidio DC equites Numidæ ex opido, pedi-

peditesque CD mittuntur à Varro; quos auxilii caussa rex Iuba paucis diebus ante Vticam miserat. huic & paternum hospitium cum Pompeio, & simultas cum Curione intercedebant; quod tribunus pl. legem promulgaverat, qua lege regnum Iubæ publicaverat. Concurrunt equites inter se. neque vero primum impetum nostrorum Numidæ ferre potuerunt: sed interfectis circiter CXX reliqui se in castra ad opidum receperunt. Interim adventu longarum navium Curio pronunciari onerariis navibus jubet, quæ stabant ad Vticam numero circiter CC, se in hostium habiturum loco, qui non è vestigio ad castra Corneliana vela direxisset. Qua pronunciatione facta, temporis puncto, sublatis anchoris, omnes Vticam relinquunt, &, quo imperatum est, transeunt. quæ res omnium rerum copia complevit exercitum. His rebus gestis, Curio se in castra ad Bagradam recepit, atque universi exercitus conclamatione Imperator appellatur. postero die Vticam exercitum ducit, & prope opidum castra ponit. nondum opere castrorum perfecto, equites ex statione nunciant, magna auxilia equitum peditumque ab rege missa Vticam venire, eodemque tempore vis magna pulveris cernebatur; & vestigio temporis primum agmen erat in conspectu. Novitate rei Curio permotus præmittit equites, qui primum impetum sustineant, ac morentur. ipse celeriter ab opere deductis legionibus aciem instruit. equites committunt prœlium: & prius, quam plane legiones explicari & consistere possent; tota auxilia regis impedita, ac perturbata, quod nullo ordine, & sine timore iter fecerant, in fugam se conjiciunt: equitatuque omni fere incolumi, quod se per litora celeriter in opidum recepit, magnum peditum

numerum interficiunt. Proxima nocte centuriones Marsi II ex castris Curionis cum manipularibus suis XXII ad Attium Varrum perfugiunt. ii, seu vere, quam habuerant, opinionem perferunt, sive etiam auribus Varri serviunt; (nam quæ volumus, & credimus libenter; &, quæ sentimus ipsi, reliquos sentire speramus) confirmant quidem certe totius exercitus animos alienos esse à Curione: maxime opus esse in conspectum exercitum venire, & colloquendi dare facultatem. Qua opinione adductus Varrus postero die mane legiones ex castris educit. facit idem Curio: atque una valle non magna interjecta, suas uterque copias instruit. Erat in exercitu Varri Sex. Quinctilius Varrus, quem fuisse Corfinii supra demonstratum est. Hic dimissus à Cæsare in Africam venerat: legionesque eas transduxerat Curio, quas superioribus temporibus Corfinio receperat Cæsar; adeo ut, paucis mutatis centurionibus, iidem ordines, manipulique constarent. hanc nactus appellationis caussam Quinctilius circumire aciem Curionis, atque obsecrare milites cœpit, ne primi sacramenti, quod apud Domitium, atque apud se Quæstorem dixissent, memoriam deponerent; neu contra eos arma ferrent, qui eadem essent usi fortuna, eademque in obsidione perpessi; neu pro iis pugnarent; à quibus contumelia perfugæ appellarentur. His pauca ad spem largitionis addit, quæ ab sua liberalitate, si se atque Attium secuti essent, exspectare deberent. Hac habita oratione, nullam in partem ab exercitu Curionis fit significatio: atque ita suas uterque copias reducit. At in castris Curionis magnus omnium incessit timor. nam is variis hominum sermonibus celeriter augetur. unusquisque enim opiniones fingebat; & ad id, quod

quod ab alio audierat; sui aliquid timoris addebat. hoc ubi uno auctore ad plures permanaverat, atque alius alii transdiderat, plures auctores ejus rei videbantur. Civile bellum. genus hominum. quod liceret libere facere, & sequi, quod vellet. legiones eæ, quæ paullo ante apud adversarios fuerant (nam etiam Cæsaris beneficium mutaverat consuetudo) qua offerrentur. municipia etiam adversis partibus conjuncta. neque enim ex Marsis, Pelignisque veniebant, ut qui superiore nocte in contuberniis, commilitonesque nonnulli graviores sermones militum vulgo durius accipiebant. nonnulla etiam ab iis, qui diligentiores videri volebant, fingebantur. Quibus de caussis concilio convocato de summa rerum deliberare incipit. Erant sententiæ, quæ conandum omnibus modis, castraque Varri oppugnanda censerent; quod hujusmodi militum consiliis otium maxime contrarium esse arbitrarentur. postremo præstare dicebant, per virtutem in pugna belli fortunam experiri; quam desertos, & circumventos à suis gravissimum supplicium pati. porro erant, qui censerent de tertia vigilia in castra Corneliana recedendum; ut majore spatio temporis interjecto militum mentes sanarentur: simul si quid gravius accidisset, magna multitudine navium & tutius, & facilius in Siciliam receptus daretur. Curio utrumque improbans consilium, quantum alteri sententiæ deesset animi, tantum alteri superesse dicebat: hos turpissimæ fugæ rationem habere, illos etiam iniquo loco dimicandum putare. Qua enim, inquit, fiducia, & opere & natura loci munitissima castra expugnari confidimus? aut vero quid proficimus, si accepto magno detrimento ab oppugnatione castrorum discedimus? quasi non & felicitas rerum gestarum,

exercitus benevolentiam imperatoribus, & res adversæ odia concilient. Castrorum autem mutatio quid habet nisi turpem fugam & desperationem omnium, & alienationem exercitus? nam neque prudentes suspicari oportet, sibi parum credi; neque improbos scire, sese timeri: quod illis licentiam timor augeat, nostris studia deminuat. Quod si jam, inquit, hæc explorata habemus, quæ de exercitus alienatione dicuntur; quæ quidem ego aut omnino falsa, aut certe minora opinione esse confido: quanto hæc dissimulare, & occultare, quam per nos confirmari, præstat? an non uti corporis vulnera, ita exercitus incommoda sunt tegenda, ne spem adversariis augeamus? at etiam, ut media nocte proficiscamur, addunt: quo majorem credo, licentiam habeant, qui peccare conentur. namque hujusmodi res aut pudore, aut metu tenentur, quibus rebus nox maxime adversaria est. Quare neque tanti sum animi, ut sine spe castra oppgunanda censeam; neque tanti timoris, ut ipse deficiam: atque omnia prius experienda arbitror: magnaque ex parte jam me una vobiscum de re judicium facturum confido. Dimisso concilio, concionem advocat militum: commemorat, quo sit eorum usus studio ad Corfinium Cæsar; ut magnam partem Italiæ beneficio atque auctoritate eorum suam fecerit. Vos enim, vestrumque factum, inquit, omnia deinceps municipia sunt secuta, neque sine caussa & Cæsar amicissime de vobis, & illi gravissime judicaverunt. Pompeius enim nullo prœlio pulsus, vestri facti præjudicio demotus Italia excessit: Cæsar me, quem sibi carissimum habuit, provinciamque Siciliam atque Africam, sine quibus urbem atque Italiam tueri non potest, vestræ fidei commisit. Adsunt, qui vos hortentur,

tentur, ut à nobis desciscatis. quid enim est illis optatius, quam uno tempore & nos circumvenire,& vos nefario scelere obstringere? aut quid irati gravius de vobis sentire possunt, quam ut eos prodatis, qui se vobis omnia debere judicant? in eorum potestatem veniatis, qui se per vos perisse existimant? an vero in Hispania res gestas Cæsaris non audistis? duos pulsos exercitus? duos superatos duces? duas receptas provincias? hæc acta diebus XL, quibus in conspectu adversariorum venerit Cæsar. an qui incolumes resistere non potuerunt, perditi resistant? vos autem incerta victoria Cæsarem secuti, dijudicata jam belli fortuna victum sequamini, quum vestri officii præmia percipere debeatis? Desertos enim se, ac proditos à vobis dicunt, & prioris sacramenti mentionem faciunt. Vosne vero L. Domitium, an vos L. Domitius deseruit? nonne extremam pati fortunam paratos projecit ille? non sibi clam vobis salutem fuga petivit? non proditi per illum, Cæsaris beneficio estis conservati? Sacramento quidem vos tenere qui potuit? quum, projectis fascibus, & deposito imperio, privatus, & captus ipse in alienam venisset potestatem? Relinquitur nova religio, ut eo neglecto sacramento, quo nunc tenemini, respiciatis illud, quod deditione ducis, & capitis deminutione sublatum est. At credo, si Cæsarem probatis, in me offenditis, qui de meis in vos meritis prædicaturus non sum, quæ sunt adhuc & mea voluntate, & vestra exspectatione leviora, sed tamen sui laboris milites semper, eventu belli, præmia petiverunt: qui qualis sit futurus, ne vos quidem dubitatis. Diligentiam quidem nostram, aut quem ad finem adhuc res processit, fortunamque cur præteream? An pœnitet vos, quod salvum

atque incolumem exercitum, nulla omnino nave desiderata, transduxerim? quod classem hostium primo impetu adveniens profligaverim? quod bis per biduum equestri prœlio superaverim? quod ex portu, sinuque adversariorum c c naves onerarias adduxerim? eoque illos compulerim, ut neque pedestri itinere, neque navibus commeatu juvari possint? Hac vos fortuna, atque his ducibus repudiatis, Corfiniensem ignominiam, [an] Italiæ fugam, [an] Hispaniarum deditionem, [an] Africi belli præjudicia sequimini? Equidem me Cæsaris militem dici volui: vos me Imperatoris nomine appellavistis. Cujus si vos pœnitet; vestrum vobis beneficium remitto, mihi meum restituite nomẽ; ne ad contumeliam honorem dedisse videamini. Qua oratione permoti milites crebro etiam dicentem interpellabant; ut magno cum dolore infidelitatis suspicionem sustinere viderentur. discedentem vero ex concione universi cohortantur, magno sit animo, neu dubitet prœlium committere, & suam fidem virtutemque experiri. Quo facto commutata omnium voluntate, & opinione, consensu summo constituit Curio, quum primum sit data potestas, prœlio rem committere. Postero die productos loco eodem, quo superioribus diebus constiterat, in acie collocat. ne Varrus quidem Attius dubitat copias producere; sive sollicitandi milites, sive æquo loco dimicandi detur occasio, ne facultatem prætermittat. Erat vallis inter duas acies, ut supra demonstratum est, non ita magno, at difficili, & arduo adscensu. hanc uterque si adversariorum copiæ transire conarentur, exspectabat; quo æquiore loco prœlium committeret. simul à sinistro cornu P. Attii equitatus omnis, & una levis armaturæ interjecti complures,

res, quum se in vallem demitterent, cernebantur. ad eos Curio equitatum, & duas Marrucinorum cohortes mittit: quorum primum impetum equites hostium non tulerunt: sed, admissis equis, ad suos refugerunt: relicti ab iis, qui una procurrerant, levis armaturæ, circumveniebantur, atque interficiebantur ab nostris. Huc tota Varri conversa acies suos fugere, & concidi videbat. Tum Rebilus legatus Cæsaris, quem Curio secum ex Sicilia duxerat, quod magnum habere usum in re militari sciebat, Perterritum, inquit, hostem vides, Curio. quid dubitas uti temporis opportunitate? Ille unum elocutus, ut memoria tenerent milites ea, quæ pridie sibi confirmassent, sequi sese jubet, & præcurrit ante omnes: adeoque erat impedita vallis, ut in adscensu, nisi sublevati à suis, primi non facile eniterentur. sed præoccupatus animus Attianorum militum timore, & fuga, & cæde suorum nihil de resistendo cogitabat; omnesque jam se ab equitatu circumveniri arbitrabantur. itaque prius, quam telum adjici posset, aut nostri propius accederent, omnis Varri acies terga vertit, seque in castra recepit. qua in fuga Fabius Pelignus quidam, ex infimis ordinibus, de exercitu Curionis, primum agmen fugientium consecutus magna voce Varrum nomine appellans requirebat; uti unus esse ex ejus militibus, & monere aliquid velle, ac dicere videretur. ubi ille sæpius appellatus adspexit, ac restitit; & quis esset, aut quid vellet, quæsivit, humerum apertum gladio appetit; paullumque abfuit, quin Varrum interficeret. quod ille periculum, sublato ad ejus conatum scuto, vitavit. Fabius à proximis militibus circumventus interficitur, ac fugientium multitudine ac turba portæ castrorum occupantur; atque iter

iter impeditur; pluresque in eo loco sine vulnere, quam in prœlio aut fuga, intereunt. neque multum abfuit, quin etiam castris expellerentur; ac nonnulli protinus eodem cursu in opidum contenderunt. sed quum loci natura, tum munitio castrorum aditum prohibebat: quod ad prœlium egressi Curionis milites iis rebus indigebant, quæ ad oppugnationem castrorum erant usui. itaque Curio exercitum in castra reducit, suis omnibus præter Fabium incolumibus, ex numero adversariorum circiter DC interfectis, ac ∞ vulneratis: qui omnes discessu Curionis, multique præterea, per simulationem vulnerum, ex castris in opidum, propter timorem, sese recipiunt. Qua re animadversa, Varrus, & terrore exercitus cognito, buccinatore in castris, & paucis ad speciem tabernaculis relictis, de tertia vigilia silentio exercitum in opidum reducit. Postero die Curio Vticam obsidere, & vallo circummunire instituit. Erat in opido multitudo insolens belli, diuturnitate otii; Vticenses pro quibusdam Cæsaris in se beneficiis illi amicissimi; conventus, qui ex variis generibus constaret; terror ex superioribus prœliis magnus. itaque de deditione omnes palam loquebantur, & cum P. Attio agebant, ne sua pertinacia omnium fortunas perturbari vellet. Hæc quum agerentur, nuncii præmissi ab rege Iuba venerunt; qui illum cum magnis copiis adesse dicerent, & de custodia ac defensione urbis hortarentur. quæ res eorum perterritos animos confirmavit. Nunciabantur hæc eadem Curioni, sed aliquamdiu fides fieri non poterat. tantam habebat suarum rerum fiduciam. Iamque Cæsaris in Hispania res secundæ in Africam nunciis ac literis perferebantur. quibus omnibus rebus sublatus nihil contra se Regem nisu-

rum existimabat. sed ubi certis auctoribus comperit, minus v, & xx millibus [longe] ab Vtica ejus copias abesse; relictis munitionibus, sese in castra Corneliana recepit. huc frumentum comportare, castra munire, materiam conferre cœpit, statimque in Siciliam misit, uti II legiones, reliquusque equitatus ad se mitteretur. castra erant ad bellum ducendum aptissima, natura, & loci munitione, & maris propinquitate, & aquæ & salis copia: cujus magna vis jam ex proximis erat salinis eo congesta. non materia multitudine arborum, non frumentum, cujus erant plenissimi agri, deficere poterat. itaque suorum omnium consensu Curio reliquas copias expectare, & bellum ducere parabat. His constitutis rebus, probatisque consiliis, ex perfugis quibusdam opidanis audit Iubam revocatum finitimo bello, & controversiis Leptitanorum restitisse in regno; Saburam ejus præfectum cum mediocribus copiis missum Vticæ appropinquare. his auctoribus temere credens consilium commutat, & prœlio rem committere constituit. multum ad hanc rem probandam adjuvat adolescentia, magnitudo animi, superioris temporis proventus, fiducia rei bene gerendæ. His rebus impulsus equitatum omnem prima nocte ad castra hostium mittit, ad flumen Bagradam, quibus præerat Sabura, de quo ante erat auditum. Sed rex omnibus copiis insequebatur, & VI millium passuum intervallo à Sabura consederat. Equites missi nocte iter conficiunt. imprudentes, atque inopinantes hostes aggrediuntur. Numidæ enim quadam barbara consuetudine nullis ordinibus passim consederant. hos oppressos somno, & dispersos adorti magnum eorum numerum interficiunt. multi perterriti profugiunt. quo facto ad

Curio-

Curionem equites revertuntur, captivosque ad eum reducunt. Curio cum omnibus copiis quarta vigilia exierat, cohortibus V castris præsidio relictis. Progressus millia passuum VI equites convenit; rem gestam cognovit; ex captivis quærit, quis castris ad Bagradam præsit. respondent, Saburam. reliqua, studio itineris conficiendi, quærere prætermittit; proximaque respiciens signa, Videtisne, inquit, milites, captivorum orationem cum perfugis convenire? abesse regem, exiguas esse copias missas, quæ paucis equitibus pares esse non potuerunt. proinde ad prædam, ad gloriam, properate; ut jam de præmiis vestris, & de referenda gratia cogitare incipiamus. Erant per se magna, quæ gesserant equites, præsertim quum eorum exiguus numerus cum tanta multitudine Numidarum conferretur. hæc tamen ab ipsis inflatius commemorabantur; ut de suis homines laudibus libenter prædicant. multa præterea spolia præferebantur. capti homines, equitesque producebantur: ut, quidquid intercederet temporis, hoc omne victoriam morari videretur. ita spei Curionis militum studia non deerant. Equites sequi jubet sese; iterque accelerat, ut quammaxime ex fuga perterritos adoriri posset. At illi itinere totius noctis confecti subsequi non poterant: atque alii alio loco resistebant. ne hæc quidem res Curionem ab spe morabatur. Iuba certior factus à Sabura de nocturno prœlio II millia Hispanorum & Gallorum equitum, quos suæ custodiæ caussa circum se habere consueverat, & peditum eam partem, cui maxime confidebat, Saburæ submittit. ipse cum reliquis copiis, elephantisque XL lentius subsequitur; suspicatus, præmissis equitibus, ipsum affore Curionem. Sabura copias equitum peditumque instruit: atque

atque his imperat, ut ſimulatione timoris paullatim cedant, ac pedem referant: ſeſe, quum opus eſſet, ſignum prœlii daturum; &, quod rem poſtulare cognoviſſet, imperaturum. Curio ad ſuperiorem ſpem addita præſentis temporis opinione, hoſtes fugere arbitratus, copias ex locis ſuperioribus in campum deducit. Quibus ex locis quum longius eſſet progreſſus, confecto jam labore exercitu, XVI millium ſpatio, conſiſtit. dat ſignum ſuis Sabura, aciem conſtituit, & circuire ordines, atque hortari incipit. ſed peditatu duntaxat procul ad ſpeciem utitur; equites in aciem mittit. Non deeſt negotio Curio; ſuosque hortatur, ut ſpem omnem in virtute reponant. nec militibus quidem, ut defeſſis; neque equitibus, ut paucis, & labore confectis, ſtudium ad pugnandum, virtusq; deerat. ſed ii erant numero CC. reliqui in itinere ſubſtiterant. hi quamcunque in partem impetum fecerant, hoſtes loco cedere cogebant. ſed neque longius fugientes proſequi, nec vehementius equos incitare poterant. At equitatus hoſtium ab utroque cornu circumire aciem noſtram, & averſos proterere incipit. Quum cohortes ex acie procurriſſent, Numidæ integri celeritate impetum noſtrorum effugiebant; rurſusque ad ordines ſuos ſe recipientes circumibant; & ab acie excludebant. ſic neque in loco manere, ordinesque ſervare, neque procurrere, & caſum ſubire, tutum videbatur. Hoſtium copiæ ſummiſſis ab rege auxiliis crebro augebantur. noſtros vires laſſitudine deficiebant. ſimul ii, qui vulnera acceperant, neque acie excedere, neque in locum tutum referri poterant; quod tota acies equitatu hoſtium circumdata tenebatur. hi de ſua ſalute deſperantes, ut extremo vitæ tempore homines facere conſueverunt, aut

ſuam

ſuam mortem miſerabantur, aut parentes ſuos commendabant, ſi quos ex eo periculo fortuna ſervare potuiſſet. plena erant omnia timoris, & luctus. Curio, ubi perterritis omnibus neque cohortationes ſuas, neque preces audiri intelligit, unam, ut in miſeris rebus, ſpem reliquam ſalutis eſſe arbitratus, proximos colles capere univerſos, atque eo inferri ſigna jubet. hos quoque præoccupat miſſus à Sabura equitatus. tum vero ad ſummam deſperationem noſtri perveniunt; & partim fugientes ab equitatu interficiuntur, partim integri procumbunt. Hortatur Curionem Cn. Domitius præfectus equitum, cum paucis equitibus circumſiſtens, ut fuga ſalutem petat, atque in caſtra contendat: & ſe ab eo non diſceſſurum pollicetur. At Curio, nunquam amiſſo exercitu, quem à Cæſare fidei ſuæ commiſſum acceperit, ſe in ejus conſpectum reverſurum, confirmat; atque ita prœlians interficitur. Equites perpauci ex prœlio ſe recipiunt. ſed ii, quos ad noviſſimum agmen, equorum reficiendorum cauſſa, ſubſtitiſſe demonſtratum eſt, fuga totius exercitus procul animadverſa, ſeſe incolumes in caſtra conferunt. Milites ad unum omnes interficiuntur. His rebus cognitis, M. Rufus quæſtor in caſtris relictus à Curione cohortatur ſuos, ne animo deficiant. Illi orant, atque obſecrant, ut in Siciliam navibus reportentur. pollicetur: magiſtriſque imperat navium, ut primo veſpere omnes ſcaphas ad litus appulſas habeant. ſed tantus fuit omnium terror, ut alii adeſſe copias Iubæ dicerent, alii cum legionibus inſtare Varrum, jamque ſe pulverem venientum cernere; quarum rerum nihil omnino acciderat. alii claſſem hoſtium celeriter advolaturam ſuſpicarentur. itaque, perterritis omnibus, ſibi quiſque conſulebat.

fulebat. qui in classe erant, proficisci properabant. horum fuga navium onerariarum magistros incitabat. pauci lenunculi ad officium, imperiumque conveniebant. sed tanta erat completis litoribus contentio; qui potissimum ex magno numero conscenderent; ut multitudine atque onere nonnulli deprimerentur, reliqui ob timorem propius adire tardarentur. Quibus rebus accidit, ut pauci milites, patresque familiæ, qui aut gratia, aut misericordia valerent, aut naves adnare possent, recepti in Siciliam incolumes pervenirent. reliquæ copiæ, missis ad Varrum noctu legatorum numero centurionibus, sese ei dediderunt. quorum cohortes militũ Iuba postero die ante opidum conspicatus, suam esse prædicans prædam, magnam partem eorum interfici jussit: paucos electos in regnum remisit. cum Varrus suam fidem ab eo lædi quereretur, neque resistere auderet; ipse equo in opidum vectus, prosequentibus compluribus senatoribus, quo in numero erat Ser. Sulpicius, & Licinius Damasippus, paucis diebus, quæ fieri vellet, Vticæ constituit, atque imperavit: diebusque post paucis se in regnum cum omnibus copiis recepit.

LIBER III.

DIctatore habente comitia Cæsare, consules creantur [Iulius] Cæsar, & P. Servilius. is enim erat annus, quo per leges ei consulem fieri liceret. His rebus confectis, quum fides tota Italia esset angustior, neque creditæ pecuniæ solverentur; constituit, ut arbitri darentur: per eos fierent æstimationes possessionum, & rerum, quanti quæque earum ante bellum

lum fuissent, atque ex creditoribus transderentur. hoc & ad timorem novarum tabularum tollendum, minuendumque, qui fere bella, & civiles dissensiones sequi consuevit, & ad debitorum tuendam existimationem, esse aptissimum existimavit. item, prætoribus, tribunisque pl. rogationes ad populum ferentibus, nonnullos ambitus Pompeia lege damnatos, illis temporibus, quibus in urbe præsidia legionum Pompeius habuerat, quæ judicia, aliis audientibus judicibus, aliis sententiam ferentibus, singulis diebus erant perfecta, in integrum restituit; qui se illi initio civilis belli obtulerant, si sua opera in bello uti vellet; perinde æstimans, ac si usus esset, quoniam sui fecissent potestatem. statuerat enim hos prius judicio populi debere restitui, quam suo beneficio videri receptos; ne aut ingratus in referenda gratia, aut arrogans in præripiendo populi beneficio videretur. His rebus, & feriis Latinis, comitiisque omnibus perficiundis XI dies tribuit, dictaturaque se abdicat, & ab urbe proficiscitur, Brundisiumque pervenit. eo legiones XII. equitatum omnem venire jusserat. sed tantum navium reperit, ut anguste XX millia legionariorum militum, & DC equites transportare possent. hoc unum [inopia navium]. Cæsari ad conficiendi belli celeritatem defuit. atque eæ copiæ ipsæ hoc infrequentiores imponuntur, quod multi Gallicis tot bellis defecerant, longumque iter ex Hispania magnum numerum deminuerat; & gravis autumnus in Apulia circumque Brundisium, ex saluberrimis Galliæ & Hispaniæ regionibus, omnem exercitum valetudine tentaverat. Pompeius annuum spatium ad comparandas copias nactus, quod vacuum à bello, atque ab hoste otiosum fuerat, magnam ex Asia,

Cycla-

Cycladibusque insulis, Corcyra, Athenis, Ponto, Bithynia, Syria, Cilicia, Phœnice, & Ægypto classem coëgerat, magnam omnibus locis ædificandam curaverat; magnam imperatam Asiæ, Syriæ, regibusque omnibus, & dynastis, & tetrarchis, & liberis Achaiæ populis pecuniam exegerat, magnam societates earum provinciarum, quas ipse obtinebat, sibi numerare coëgerat. Legiones effecerat civium Romanorum IX. V ex Italia, quas transduxerat; unam ex Sicilia veteranam, quam factam ex duabus gemellam appellabat; unam ex Creta & Macedonia, ex veteranis militibus; qui dimissi à superioribus imperatoribus in iis provinciis consederant; II ex Asia, quas Lentulus conscribendas curaverat. Præterea magnum numerum ex Thessalia, Bœotia, Achaia, Epiroque, supplementi nomine, in legiones distribuerat. His Antonianos milites admiscuerat. Præter has exspectabat cum Scipione ex Syria legiones II. sagittarios ex Creta, Lacedæmone, Ponto, atque Syria, reliquisque civitatibus III millia numero habebat: funditorum cohortes VI: mercenarias II: equites VII millia: ex quibus DC Gallos Deiotarus adduxerat, D Ariobarzanes ex Cappadocia: ad eundem numerum Cotus ex Thracia dederat, & Sadalem filium miserat. Ex Macedonia CC erant, quibus Rascipolis præerat, excellenti virtute. D ex Gabinianis Alexandria, Gallos Germanosque, quos ibi A. Gabinius præsidii caussa apud regem Ptolemæum reliquerat, Pompeius filius cum classe adduxerat: DCCC, quos ex servis suis, pastorumque suorum coëgerat: CCC Tarcundarius Castor, & Donilaus ex Gallogræcia dederant. horum alter una venerat, alter filium miserat. CC ex Syria à Comageno Antio-

Antiocho, cui magna præmia Pompeius tribuit, missi erant. in his plerique hippotoxotæ. Huc Dardanos, Bessos, partim mercenarios, partim imperio, aut gratia comparatos, item Macedonas, Thessalos, & reliquarum gentium & civitatum adjecerat; atque eum, quem supra demonstravimus, numerum expleverat. Frumenti vim maximam ex Thessalia, Asia, Ægypto, Creta, Cyrenis, reliquisq; regionibus comparaverat. hiemare Dyrrhachii, Apolloniæ, omnibusque opidis maritimis constituerat, ut mare Cæsarem transire prohiberet. ejus rei caussa omni ora maritima classem disposuerat. Præerat Ægyptiis navibus Pompeius filius; Asiaticis D. Lælius, & C. Triarius; Syriacis C. Cassius; Rhodiis C. Marcellus cum C. Coponio; Liburnicæ atque Achaicæ classi Scribonius Libo, & M. Octavius. toti tamén officio maritimo M. Bibulus præpositus cuncta administrabat. ad hunc summa imperii respiciebat. Cæsar, ut Brundisium venit, concionatus apud milites, quoniam prope ad finem laborum ac periculorum esset perventum, æquo animo mancipia atque impedimenta in Italia relinquerent; ipsi expediti naves conscenderent, quo major numerus militum posset imponi; omniaque ex victoria, & ex sua liberalitate sperarent; conclamantibus omnibus, Imperaret, quod vellet; quodcumque imperavisset, se æquo animo esse facturos; pridie Non. Ian. naves solvit, impositis, ut supra demonstratum est, legionibus VII. postridie terram attigit Cerauniorum, saxa inter & alia loca periculosa quietam nactus stationem, & portus omnes timens, quos teneri ab adversariis arbitrabatur, ad eum locum, qui appellatur Pharsalus, omnibus navibus ad unam incolumibus, milites exposuit. Erat Orici Lu-

ci Lucretius Vespillo, & Minucius Rufus cum Asiaticis navibus XIIX: quibus jussu D. Lælii præerant; M. Bibulus cum navibus CX Corcycæ. sed neque ii sibi confisi ex portu prodire sunt ausi; quum Cæsar omnino XII naves longas præsidio duxisset; in quibus erant constratæ IIII. Bibulus, impeditis navibus, dispersisque remigibus, satis mature occurrit: quod prius ad continentem visus est Cæsar, quam de ejus adventu fama omnino in eas regiones perferretur. Expositis militibus, naves eadem nocte Brundisium à Cæsare remittuntur; ut reliquæ legiones, equitatusque transportari possent. Huic officio præpositus erat Fufius Kalenus legatus, qui celeritatem in transportandis legionibus adhiberet. sed serius à terra provectæ naves, neque usæ nocturnæ aura, in redeundo offenderunt. Bibulus enim Corcycæ certior factus de adventu Cæsaris, sperans se alicui parti onustarum navium occurrere posse, inanibus occurrit; & nactus circiter XXX in eas indiligentiæ suæ ac doloris iracundia erupit, omnesque incendit: eodemque igne nautas, dominosque navium interfecit, magnitudine pœnæ reliquos deterrere sperans. Hoc confecto negotio, à Salonis ad Orici portum stationes, litoraque omnia longe lateque classibus occupavit: custodiisq; diligentius dispositis, ipse gravissima hieme in navibus excubabat neque ullum laborem aut munus despiciens, neque subsidium exspectans, si in Cæsaris complexum venire posset. Sed post discessum Liburnarum, ex Illyrico M. Octavius cum iis, quas habebat, navibus Salonas pervenit; ibique concitatis Dalmatis, reliquisque barbaris, Issam à Cæsaris amicitia avertit: conventum Salonas quum neque pollicitationibus, neque denunciatione periculi

culi permovere posset, opidum oppugnare instituit. est autem opidum & loci natura, & colle munitum. sed celeriter cives Romani, ligneis effectis turribus, iis sese munierunt: &, quum essent infirmi ad resistendum, propter paucitatem hominum, crebris confecti vulneribus, ad extremum auxilium descenderunt: servosque omnes puberes liberaverunt: & præsectis omnium mulierum crinibus, tormenta effecerunt. Quorum cognita sententia, Octavius quinis castris opidum circumdedit, atque uno tempore obsidione & oppugnationibus eos premere cœpit. Illi omnia perpeti parati maxime à re frumentaria laborabant. quare missis ad Cæsarem legatis, auxilium ab eo petebant: reliqua, ut poterant, per se incommoda sustinebant: & longo interposito spatio, quum diuturnitas oppugnationis negligentiores Octavianos effecisset, nacti occasionem meridiani temporis, discessu eorum, pueris mulieribusque in muro dispositis, ne quid quotidianæ consuetudinis desideraretur, ipsi, manufacta, cum iis, quos nuper manumissos liberaverant, in proxima Octavii castra irruperunt. His expugnatis, eodem impetu altera sunt adorti, inde tertia, & quarta, & deinceps reliqua: omnibusque eos castris expulerunt; &, magno numero interfecto, reliquos atque ipsum Octavium in naves confugere coëgerunt. Hic fuit oppugnationis exitus. Iamque hiems appropinquabat; &, tantis detrimentis acceptis Octavius, desperata oppugnatione opidi, Dyrrhachium sese ad Pompeium recepit. Demonstratum est L. Vibullium Rufum Pompeii præfectum bis in potestatem pervenisse Cæsaris, atque ab eo esse dimissum, semel ad Corfinium, iterum in Hispania. Hunc pro suis beneficiis Cæsar judicaverat idoneum,

idoneum, quem cum mandatis ad Cn. Pompeium mitteret: eundemque apud Cn. Pompeium auctoritatem habere intelligebat. Erat autem hæc summa mandatorum: debere utrumque pertinaciæ finem facere, & ab armis discedere, neque amplius fortunam periclitari: satis esse magna utrimque incommoda accepta; quæ pro disciplina & præceptis habere possent, ut reliquos casus timerent. illum ab Italia expulsum, amissa Sicilia, & Sardinia, duabusque Hispaniis, & cohortibus in Italia, atque Hispania civium Romanorum c atque x x x. se morte Curionis,& detrimento Africani exercitus tanto, militumque deditione ad Corcyram. proinde sibi, ac reip. parcerent, quantumque in bello fortuna posset, jam ipsi incommodis suis satis essent documento: hoc unum esse tempus de pace agendi, dum sibi uterque confideret, & pares ambo viderentur: si vero alteri paullum modo tribuisset fortuna; non esse usurum conditionibus pacis eum, qui superior videretur, neque fore æqua parte contentum, qui se omnia habiturum confideret: conditiones pacis, quoniam antea convenire non potuissent, Romæ à senatu, & à populo peti debere: interea & reip. & ipsis placere oportere, si uterque in concione statim juravisset, se triduo proximo exercitum dimissurum: depositis armis, auxiliisque, quibus nunc confiderent, necessario populi senatusque judicio fore utrumque contentum: hæc quo facilius Pompeio probari possent, omnes suas terrestres, urbiumque copias dimissurum. Vibullius, his expositis à Cæsare, non minus necessarium esse existimavit, de repentino adventu Cæsaris Pompeium fieri certiorem, uti ad id consilium capere posset, antequam de mandatis agi inciperet:

ret; atque ideo, continuato & nocte & die itinere, atque mutatis ad celeritatem jumentis, ad Pompeium contendit; ut adesse Cæsarem omnibus copiis nunciaret. Pompeius erat eo tempore in Candavia; iterque ex Macedonia in hiberna, Apolloniam, Dyrrhachiumque habebat. sed, re nova perturbatus, majoribus itineribus Apolloniam petere cœpit; ne Cæsar oræ maritimæ civitates occuparet. At ille expositis militibus, eodem die Oricum proficiscitur. Quo quum venisset, L. Torquatus, qui jussu Pompeii opido præerat, præsidiumque ibi Parthinorum habebat, conatus portis clausis opidum defendere, Græcos murum adscendere, atque arma capere jubet. illi autem quum se contra imperium populi R. pugnaturos esse negarent; opidani autem sua sponte Cæsarem recipere conarentur; desperatis omnibus auxiliis, portas aperuit; & se, atque opidum Cæsari dedit, incolumisque ab eo conservatus est. Recepto Cæsar Orico, nulla interposita mora, Apolloniam proficiscitur. Ejus adventu audito, L. Staberius, qui ibi præerat, aquam comportare in arcem, atque eam munire, obsidesque ab Apolloniatibus exigere cœpit. Illi vero daturos se negare; neque portas consuli præclusuros, neque sibi judicium sumpturos contra atque omnis Italia, populusque R. judicavisset. Quorum cognita voluntate, clam profugit. Apolloniates ad Cæsarem legatos mittunt, opidoque recipiunt. Hos sequuntur Bullidenses, Amantiani, & reliquæ finitimæ civitates, totaque Epirus; & legatis ad Cæsarem missis, quæ imperaret, facturos pollicentur. At Pompeius, cognitis iis rebus, quæ erant Orici atque Apolloniæ gestæ, Dyrrhachio timens, diurnis eo, nocturnisque itineribus, contendit. simul ac Cæsar appropin-

propinquare dicebatur, tantus terror incidit ejus exercitui, quod properans noctem diei conjunxerat, neque iter intermiserat, ut pene omnes in Epiro finitimisq; regionibus signa relinquerent; complures arma projicerent; ac fugæ simile iter videretur. sed, quum prope Dyrrhachium Pompeius constitisset, castraque metari jussisset; perterrito etiam tum exercitu, princeps Labienus procedit; juratque, se eum non deserturum, eundemque casum subiturum, quemcunque ei fortuna tribuisset. Hoc idem reliqui jurant legati. hos tribuni mil. centurionesque sequuntur; atque idem omnis exercitus jurat. Cæsar præoccupato itinere ad Dyrrhachium, finem properandi facit: castraque ad flumen Apsum ponit in finibus Apolloniatium; ut vigiliis castellisque benemeritæ civitates tutæ essent præsidio: ibique reliquarum ex Italia legionum adventum exspectare, & sub pellibus hiemare constituit. hoc idem Pompeius facit; & trans flumen Apsum positis castris, eo copias omnes auxiliaque conduxit. Kalenus, legionibus equitibusque Brundisii in naves positis, ut erat præceptum à Cæsare, quantum navium [facultatem] habebat, naves solvit, paullumque à portu progressus, litteras à Cæsare accipit; quibus est certior factus, portus litoraque omnia classibus adversariorum teneri. Quo cognito, se in portum recipit, navesque omnes revocat. una ex iis, quæ perseveravit, neque imperio Kaleni obtemperavit, quod erat sine militibus, privatoque consilio administrabatur, delata Oricum, atque à Bibulo expugnata est: qui de servis liberisque omnibus ad impuberes supplicium sumit, & ad unum interficit. ita, exiguo tempore, magno casu totius exercitus salus constitit. Bibulus, ut supra demonstra-

tum est, erat cum classe ad Oricum: &, sicut mari, portubusq; Cæsarem prohibebat, ita ipso omni terra earum regionum prohibebatur. præsidiis enim dispositis, omnia litora à Cæsare tenebantur; neque lignandi, neque aquandi, neque naves ad terram religandi potestas fiebat. erat res in magna difficultate: summisque angustiis rerum necessariarum premebantur; adeo ut cogerentur, sicuti reliquum commeatum, ita ligna, atq; aquam Corcyra navibus onerariis supportare: atque uno etiam tempore accidit, ut difficilioribus usi tempestatibus, ex pellibus, quibus erant tectæ naves, nocturnum excipere rorem cogerentur: quas tamen difficultates patienter & æquo animo ferebant; neque sibi nudanda litora, & relinquendos portus existimabant. Sed quum essent in quibus demonstravi angustiis; ac se Libo cum Bibulo conjunxisset; loquuntur ambo ex navibus cũ M. Acilio, & Statio Murco legatis: quorum alter opidi muris, alter præsidiis terrestribus præerat; velle se de maximis rebus cum Cæsare loqui, si sibi ejus facultas detur. huc addunt pauca rei confirmandæ caussa, ut de compositione acturi viderentur. Interim postulant, ut sint induciæ; atque ab iis impetrant. magnum enim, quod afferebant, videbatur; & Cæsarem id summe sciebant cupere; &, profectum aliquid Bibuli mandatis existimabatur. Cæsar eo tempore cum legione una profectus ad recipiendas ulteriores civitates, & rem frumentariam expediendam, qua anguste utebatur, erat ad Buthrotum oppositum Corcyræ. Ibi ab Acilio certior & Murco per litteras factus de postulatis Libonis & Bibuli legionem relinquit; ipse Oricum revertitur. eo quum venisset, evocantur illi ad colloquium. prodit Libo, atque excusat Bibulum,

quod

quod is iracundia summa erat, inimicitiasque habebat etiam privatas cum Cæsare ex ædilitate & prætura conceptas : ob eam rem colloquium vitasse, ne res maximæ spei maximæque utilitatis ejus iracundia impedirentur. Pompeii summam esse, ac fuisse semper voluntatem, ut componeretur; atque ab armis discederetur: sed potestatem se ejus rei nullam habere; propterea quod de consilii sententia summam belli rerumque omnium Pompeio permiserint: sed postulatis Cæsaris cognitis, missuros ad Pompeium, atque illum reliqua per se acturum, hortantibus ipsis: interea manerent induciæ, dum ab illo rediri posset; neve alter alteri noceret. huc addit pauca de caussa, & de copiis, auxiliisque suis. Quibus rebus neque tum respondendum Cæsar existimavit, neque nunc, ut memoriæ prodatur, satis caussæ putamus. Postulabat Cæsar, ut legatos sibi ad Pompeium sine periculo mittere liceret; idque ipsi fore reciperent, aut acceptos per se ad eum perducerent. quod ad inducias pertineret, sic belli rationem esse divisam; ut illi classe naves auxiliaque sua impedirent; ipse ut aqua terraque eos prohiberet: &, si hoc sibi remitti vellent, remitterent ipsi de maritimis custodiis; sin illud tenerent, se quoque id retenturum: nihilo minus tamen agi posse de compositione, ut hæc non remitterentur; neque hanc rem esse impedimenti loco. Illi neque legatos Cæsaris recipere, neque periculum præstare eorum, sed totam rem ad Pompeium rejicere: unum instare de induciis, vehementissimeque contendere. Quos ubi Cæsar intellexit præsentis periculi, atque inopiæ vitandæ caussa omnem orationem instituisse, neque ullam spem, aut conditionem pacis afferre; ad reliquam cogitationem belli sese recepit. Bibulus

multos dies terra prohibitus, & graviore morbo ex frigore ac labore implicitus, quum neque curari posset, neque susceptum officium deserere vellet, vim morbi sustinere non potuit. Eo mortuo, ad neminem unum summa imperii redit: sed separatim suam quisque classem ad arbitrium suum administrabat. Vibullius, sedato tumultu, quem repentinus adventus Cæsaris concitaverat, ubi primum rursus adhibito Libone, & L. Lucceio, & Theophane, quibus communicare de maximis rebus Pompeius consueverat, de mandatis Cæsaris agere instituit, eum ingressum in sermonem Pompeius interpellavit, & loqui plura prohibuit. Quid mihi, inquit, aut vita, aut civitate opus est, quam beneficio Cæsaris habere videbor? cujus rei opinio tolli non poterit, quum in Italiam, ex qua profectus sum, reductus existimabor, bello perfecto. Ab iis Cæsar hæc dicta cognovit, qui sermoni interfuerunt. conatus tamen nihilo minus est aliis rationibus per colloquia de pace agere. Inter bina castra Pompeii atque Cæsaris unum flumen tantum intererat Apsus: crebraque inter se colloquia milites habebant: neque ullum interim telum per pactiones colloquentium transjiciebatur. Mittit P. Vatinium legatum ad ripam ipsam fluminis, qui ea, quæ maxime ad pacem pertinere viderentur, ageret; & crebro magna voce pronunciaret, liceretne civib⁹ ad cives de pace legatos mittere? quod etiam fugitivis ab saltu Pyrenæo, prædonibusque licuisset; præsertim, ut id agerent, ne cives cum civibus armis decertarent. Multa suppliciter locutus, ut de sua atque omnium salute debebat, silentioque ab utrisque militibus auditus, responsum est ab altera parte, A. Varronem profiteri se altera die ad colloquium venturum, atque una etiam

utrim-

utrimque admodum tuto legati venire, &, quæ vellent, exponere possent: certumque ei rei tempus constituitur. Quo quum esset postero die ventum; magna utrimque multitudo convenit; magnaque erat ejus rei exspectatio: atque omnium intenti animi ad pacem esse videbantur. Qua ex frequentia T. Labienus prodiit. summissa oratione loqui de pace, atque altercari cum Vatinio incipit. quorum mediam orationem interrumpunt undique subito tela immissa; quæ ille obtectus armis militum vitavit. vulnerantur tamen complures: in his Cornelius Balbus, M. Plotius, L. Tiburtius centuriones, militesque nonnulli. Tum Labienus, Desinite ergo de compositione loqui: nam nobis, nisi Cæsaris capite relato, pax esse nulla potest. Iisdem temporibus Romæ M. Cœlius Rufus prætor, caussa debitorum suscepta, initio magistratus tribunal suum juxta C. Trebonii prætoris urbani sellam collocavit; &, si quis appellasset de æstimatione, & de solutionibus, quæ per arbitrum fierent, ut Cæsar præsens constituerat; fore auxilio pollicebatur. sed fiebat æquitate decreti, & humanitate Trebonii, qui his temporibus clementer & moderate jus dicendum existimabat, ut reperiri non posset, à quibus initium appellandi nasceretur. nam fortasse inopiam excusare, & calamitatem aut propriam suam, aut temporum queri, & difficultates auctionandi proponere, etiam mediocris est animi: integras vero tenere possessiones, qui se debere fateantur, cujus animi, aut cujus impudentiæ est? itaque, qui hoc postularet, reperiebatur nemo. atque ipsis, ad quorum commodum pertinebat, durior inventus est Cœlius. & ab hoc profectus initio, ne frustra ingressus turpem caussam videretur, legem promulgavit,

gavit, * * ut sexies seni dies sine usuris creditæ pecuniæ solvantur. Quum resisteret Servilius consul, reliquique magistratus; & minus opinione sua efficeret; ad hominum excitanda studia, sublata priore lege, duas promulgavit; unam, qua mercedes habitationum annuas conductoribus donavit; alteram tabularum novarum: impetuque multitudinis in C. Trebonium facto; & nonnullis vulneratis, eum de tribunali deturbavit: de quibus rebus Servilius Consul ad Senatum retulit: Senatusque Cœlium ab Rep. removendum censuit. Hoc decreto eum Consul Senatu prohibuit, & concionari conantem de Rostris deduxit. Ille ignominia & dolore permotus palam se proficisci ad Cæsarem simulavit, clam nunciis ad Milonem missis, qui Clodio interfecto, eo nomine erat damnatus; atque, eo in Italiam evocato, quod magnis muneribus datis gladiatoriæ familiæ reliquias habebat, sibi conjunxit; atque eum in Turinum ad sollicitandos pastores præmisit. Ipse, quum Casilinum veniret, unoque tempore signà ejus militaria, atque arma Capuæ essent comprehensa; familia Neapoli visa, atque proditio opidi appareret; patefactis consiliis, exclusus Capua, & periculum veritus, quod conventus arma ceperat, atque eum hostis loco habendum existimabat, consilio destitit; atque eo itinere sese avertit. Interim Milo, dimissis circum municipia litteris, ea, quæ faceret, jussu atque imperio facere Pompeii, quæ mandata ad se per Bibulum delata essent: quos ex ære alieno laborare arbitrabatur, sollicitabat. apud quos quum proficere nihil posset; quibusdam solutis ergastulis, Cosam in agro Turino oppugnare cœpit. eo quum à Q. Pedio prætore cum legione * * lapide ictus esset ex muro, periit: & Cœlius

lius profectus, ut dictitabat, ad Cæsarem, pervenit Thurios: ubi, quum quosdam ejus municipii sollicitaret, equitibusque Cæsaris Gallis atque Hispanis, qui eo præsidii caussa missi erant, pecuniam polliceretur, ab iis est interfectus. itaque magnarum initia rerum, quę occupatione magistratuum, & temporum sollicitam Italiam habebant, celerem & facilem exitum habuerunt. Libo profectus ab Orico cum classe, cui præerat, navium L, Brundisium venit, insulamque, quæ contra Brundisinum portum est, occupavit, quod præstare unum locum arbitrabatur, qua necessarius nostris erat egressus, quam omnium litora ac portus custodia clausos teneri. hic repentino adventu naves onerarias quasdam nactus incendit; & unam frumento onustam abduxit; magnumque nostris terrorem injecit, & noctu militibus & sagittariis in terram expositis, præsidium equitum dejecit; & adeo loci opportunitate profecit, ut ad Pompeium litteras mitteret, naves reliquas, si vellet, subduci, & refici juberet; sua classe auxilia sese Cæsaris prohibiturum. Erat eo tempore Antonius Brundisii; qui virtuti militum confisus scaphas navium magnarum circiter IX cratibus pluteisque contexit; eoque milites delectos imposuit; atque eas in litore pluribus locis separatim disposuit; navesque triremes II, quas Brundisii faciendas curaverat, per caussam exercendorum remigum ad fauces portus prodire jussit. has quum audacius progressas Libo vidisset, sperans intercipi posse, quadriremes V ad eas misit. quæ quum navibus nostris appropinquassent, nostri veterani in portum refugerunt; illi studio incitati incautius sequebantur. Iam ex omnibus partibus subito Antonianę scaphæ, signo dato, se in hostes incitaverunt; primoque impetu

 unam

unam ex his quadriremem cum remigibus defensoribusque suis ceperunt; reliquas turpiter fugere coëgerunt. Ad hoc detrimentum accessit, ut equitibus per oram maritimam ab Antonio dispositis aquari prohiberentur. qua necessitate & ignominia permotus Libo, discessit à Brundisio, obsessionemque nostrorum omisit. Multi jam menses transierant; & hiems jam præcipitaverat; neque Brundisio naves legionesque ad Cæsarem veniebant; ac nonnullæ ejus rei prætermissæ occasiones Cæsari videbantur; quod certe sæpe flaverant venti, quibus necessario committendum existimabat. quantoq; ejus amplius processerat temporis, tanto erant alacriores ad custodias qui classibus præerant; majoremque fiduciam prohibendi habebant: & crebris Pompeii litteris castigabantur, quoniam primo venientem Cæsarem non prohibuissent, ut reliquos ejus exercitus impedirent. duriusque quotidie tempus ad transportandum lenioribus ventis exspectabant. Quibus rebus permotus Cæsar, Brundisium ad suos severius scripsit, ut nacti idoneum ventum, ne occasionem navigandi dimitterent; si vel ad litora Apolloniatium cursum dirigerent; quod eo naves ejicere possent. Hæc à custodiis classium loca maxime vacabant; quód se longius portibus committere non auderent. Illi adhibita audacia & virtute, administrantibus M. Antonio, & Fufio Kaleno, multum ipsis militibus hortantibus, neque ullum periculum pro salute Cæsaris recusantibus, nacti Austrum, naves solvunt; atque altera die Apolloniam, Dyrrhachiumque prætervehuntur. qui quum essent ex continenti visi, Q. Coponius, qui Dyrrhachii classi Rhodiæ præerat, naves ex portu educit; & quum jam nostri remissiore vento appropinquassent;
idem

idem Auster increbuit, nostrisque præsidio fuit. Neque vero ille ob eam caussam conatu desistebat; sed labore & perseverantia nautarum se vim tempestatis superare posse sperabat; prætervectosque Dyrrhachium magna vi venti nihilo secius sequebatur. nostri usi fortunæ beneficio tamen impetum classis timebant, si forte ventus remisisset. nacti portum, qui appellatur Nymphæum, ultra Lissum millia passuum III eo naves introduxerunt: qui portus ab Africo tegebatur, ab Austro non erat tutus: leviusque tempestatis, quam classis periculum æstimaverunt. Quo simul atque intus est itum, incredibili felicitate Auster, qui per biduum flaverat, in Africum se vertit. Hic subitam commutationem fortunæ videre licuit. qui modo sibi timuerant, hos tutissimus portus recipiebat: qui nostris navibus periculum intulerant, de suo timere cogebantur. itaque tempore commutato tempestas & nostros texit, & naves Rhodias afflixit, ita, ut ad unam constratæ omnes numero XVI eliderentur, & naufragio interirent; & ex magno remigum propugnatorumque numero pars ad scopulos allisa interficeretur, pars à nostris distraheretur: quos omnes conservatos Cæsar domum remisit. nostræ naves II tardius cursu confecto, in noctem conjectæ, quum ignorarent quem locum reliquæ cepissent, contra Lissum in anchoris constiterunt. has scaphis, minoribusque navigiis compluribus summissis, Otacilius Crassus, qui Lissi præerat, expugnare parabat: simul de deditione eorum agebat, & incolumitatem deditis pollicebatur. Harum altera navis ducentos viginti ex legione tironum sustulerat: altera ex veterana paullo minus ducentis [se compleverat.] Hic cognosci licuit quantũ esset hominibus

nibus præsidii in animi firmitudine. Tirones enim multitudine navium perterriti; & salo nauseaque confecti, jurejurando accepto, nihil iis nocituros hostes, se Otacilio dediderunt: qui omnes ad eum perducti contra religionem jurisjurandi in ejus conspectu crudelissime interficiuntur. At veteranæ legionis milites item conflictati & tempestatis & sentinæ vitiis non ex pristina virtute remittendum aliquid putaverunt; sed tractandis conditionibus, & simulatione deditionis extracto primo noctis tempore, gubernatorem in terram navem ejicere cogunt: ipsi idoneum locum nacti reliquam noctis partem ibi confecerunt, & luce prima, missis ad eos ab Otacilio equitibus, qui eam partem oræ maritimæ asservabant, circiter CD, quique eos armati ex præsidio secuti sunt, se defenderunt: & nonnullis eorum interfectis, incolumes ad nostros sese receperunt. Quo facto, conventus civium Romanorum qui Lissum obtinebat, quod opidum iis antea Cæsar attribuerat, muniendumque curaverat, Antonium recepit, omnibusque rebus juvit. Otacilius sibi timens opido fugit, & ad Pompeium pervenit. Ex omnibus copiis Antonius, quarum erat summa, veteranorum III legionum, uniusq; tironum, & equitum DCCC, plerasque naves in Italiam remittit, ad reliquos milites equitesque transportandos: pontones, quod est genus navium Gallicarum, Lissi reliquit; hoc consilio, ut, si forte Pompeius vacuam existimans Italiam eo transjecisset exercitum, quæ opinio erat edita in vulgus, aliquam Cæsar ad insequendum facultatem haberet: nunciosque ad eum celeriter mittit, quibus regionibus exercitum exposuisset, & quid militum transvexisset. Hæc eodem fere tempore Cæsar, atque Pompeius cognoscunt, nam prætervectas

Apolloniam Dyrrhachiumque naves viderant: ipsi iter secundum eas terra direxerant: sed quo essent eæ delatæ, primis diebus ignorabant: cognitaque re, diversa sibi ambo consilia capiunt; Cæsar, ut quamprimum se cum Antonio conjungeret; Pompeius, ut venientibus in itinere se opponeret, &, si imprudentes ex insidiis adoriri posset. Eodemque die uterque eorum ex castris stativis à flumine Apso exercitum educunt: Pompeius clam, & noctu, Cæsar palam, atque interdiu. sed Cæsari circuitu majore iter erat longius, adverso flumine, ut vado transire posset. Pompeius, quia expedito itinere flumen ei transeundum non erat, magnis itineribus ad Antonium contendit; atque, ubi eum appropinquare cognovit, idoneum locum nactus ibi copias collocavit: suosque omnes castris continuit, ignesque fieri prohibuit; quo occultior esset ejus adventus. Hæc ad Antonium statim per Græcos deferuntur. Ille missis ad Cæsarem nunciis unum diem sese castris tenuit. altero die ad eum pervenit Cæsar. Cujus adventu cognito Pompeius, ne duobus circum clauderetur exercitibus, ex eo loco discedit: omnibusque copiis ad Asparagium Dyrrhachinorum pervenit, atque ibi idoneo loco castra ponit. His temporibus Scipio detrimentis quibusdam circa montem Amanum acceptis sese Imperatorem appellaverat. Quo facto civitatibus, tyrannisque magnas imperaverat pecunias: item à publicanis suæ provinciæ debitam biennii pecuniam exegerat, & ab eisdem insequentis anni mutuam præceperat; equitesque toti provinciæ imperaverat. Quibus coactis, finitimis hostibus Parthis post se relictis, qui paullo ante M. Crassum imperatorem iter fecerant, & M. Bibulum in obsidione habuerant, legiones equitesque ex

ex Syria deduxerat: summaque in sollicitudine ac timore Parthici belli in provinciam quum venisset, ac nonnullæ militum voces audirentur, sese, contra hostem si ducerentur, ituros; contra civem & consulem arma non laturos; deductis Pergamum, atque in locupletissimas urbes in hiberna legionibus, maximas largitiones fecit; & confirmandorum militum caussa, diripiendas iis civitates dedit. Interim acerbissime imperatæ pecuniæ tota provincia exigebantur. Multa præterea generatim ad avaritiam excogitabantur. in capita singula servorum ac liberorum tributum imponebatur. Columnaria, ostiaria, frumentum, milites, remiges, arma, tormenta, vecturæ imperabantur. cujus modo rei nomen reperiri poterat, hoc satis esse ad cogendas pecunias videbatur. non solum urbibus, sed pene vicis, castellisque singulis cum imperio præficiebantur. qui horum quid acerbissime crudelissimeque fecerat, is & vir, & civis optimus habebatur. erat plena lictorum & imperiorum provincia, differta præfectis atque exactoribus: qui, præter imperatas pecunias, suo etiam privato compendio serviebant. dictitabant enim, se domo patriaque expulsos, omnibus necessariis egere rebus, ut honesta præscriptione rem turpissimam tegerent. Accedebant ad hæc gravissimæ usuræ, quod in bello plerumque accidere consuevit, universis imperatis pecuniis: quibus in rebus prolationem diei donationem esse dicebant. Itaque æs alienum provinciæ eo biennio multiplicatum est. nec minus ob eam caussam civibus Romanis ejus provinciæ, sed in singulos conventus, singulasq; civitates certæ pecuniæ imperabantur: mutuasque illas ex S. C. exigi dictitabant: publicanis, uti in sorte fecerant, insequentis anni vecti-

gal

gal promutuum. præterea Ephesi à Fano Dianæ depositas antiquitùs pecunias Scipio tolli jubebat, ceterasque ejus deæ statuas. Quum in Fanum ventum esset, adhibitis compluribus Senatorii ordinis, quos advocaverat Scipio, litteræ ei redduntur à Pompeio, mare transisse cum legionibus Cæsarem; properaret ad se cum exercitu venire, omniaque posthaberet. His litteris acceptis, quos advocaverat, dimittit: ipse iter in Macedoniam parare incipit: paucisque post diebus est profectus. hæc res Ephesiæ pecuniæ salutem attulit. Cæsar Antonii exercitu conjuncto, deducta Orico legione, quam tuendæ oræ maritimæ caussa posuerat, tentandas sibi provincias, longiusque procedendum existimabat; &, quum ad eum legati venissent ex Thessalia, Ætoliaque, qui præsidio misso pollicerentur earum gentium civitates imperata facturas, L. Cassium Longinum cum legione Tironum, quæ appellabatur XXVII, atque equitibus CC in Thessaliam, C. Caluisium Sabinum cum cohortibus V, paucisque equitibus in Ætoliam misit. maxime eos, quod erant propinquæ regiones, de re frumentaria, ut providerent, hortatus est. Cn. Domitium Calvinum cum legionibus XI, XI, & XII, & equitibus D, in Macedoniam proficisci jubet. Cujus provinciæ ab ea parte, quæ Libera appellabatur, Menedemus princeps earum regionum missus legatus omnium suorum excellens studium profitebatur. Ex his Calvisius, primo adventu summa omnium Ætolorum receptus voluntate, præsidiis adversariorum Calydone, & Naupacto rejectis, omni Ætolia potitus est. Cassius in Thessaliam cum legione pervenit. hic quum essent factiones duæ, varia voluntate civitatum utebatur. Egesaretus veteris homo poten-

tiæ Pompeianis rebus studebat. Petreius summæ nobilitatis adolescens suis ac suorum opibus Cæsarem enixe juvabat. Eodemque tempore Domitius in Macedoniam venit: & , quum ad eum frequentes civitatum legationes convenire cœpissent, nunciatum est adesse Scipionem cum legionibus magna & opinione, & fama omnium. nam plerumque in novitate fama antecedit. Hic nullo in loco Macedoniæ moratus, magno impetu contendit ad Domitium; &, quum ab eo millia passuum x x absuisset, subito se ad Cassiam Longinum in Thessaliam convertit. hoc adeo celeriter fecit; ut simul adesse,& venir e nunciaretur.&, quo iter expeditius faceret, M. Favonium ad flumen Haliacmonem, quod Macedoniam à Thessalia dividit, cum cohortibus IIX præsidio impedimentis legionum reliquit, castellumque ibi muniri jussit. Eodem tempore equitatus Regis Coti ad castra Cassii advolavit, qui circum Thessaliam esse consueverat. Tum timore perterritus Cassius, cognito Scipionis adventu, visisque equitibus, quos Scipionis esse arbitrabatur, ad montes se convertit, qui Thessaliam cingunt; atque ex his locis Ambraciam versus iter facere cœpit. At Scipionem properantem sequi litteræ sunt consecutæ à M. Favonio, Domitium cum legionibus adesse, nec se præsidium, ubi constitutus esset sine auxilio Scipionis tenere posse. Quibus litteris acceptis, consilium Scipio iterque commutat; Cassium sequi desistit; Favonio auxilium ferre contendit. Itaque die ac nocte continuato itinere ad eum pervenit, tam opportuno tempore, ut simul Domitiani exercitus pulvis cerneretur, & primi antecursores Scipionis viderentur. Ita Cassio industria Domitii, Favonio Scipionis celeritas salutem attulit.

tulit. Scipio in castris stativis biduum moratus ad flumen, quod inter eum & Domitii castra fluebat, Haliacmonem, tertio die prima luce exercitum vado transducit; & castris positis, postero die mane copias ante frontem castrorum instruit. Domitius tum quoque sibi dubitandum non putavit, quin productis legionibus prœlio decertaret. sed quum esset inter bina castra campus circiter millium passuum VI, castris Scipionis aciem suam subjecit. ille à vallo non discedere perseveravit. attamen ægre retentis Domitianis militibus est factum, ne prœlio contenderetur; & maxime, quod rivus difficilibus ripis castris Scipionis subjectus progressus nostrorum impediebat. Quorum studium, alacritatemque pugnandi quum cognovisset Scipio, suspicatus fore, ut postero die aut invitus dimicare cogeretur, aut magna cum infamia castris se continere, qui magna exspectatione venisset, temere progressus turpem habuit exitum; & noctu, ne conclamatis quidem vasis, flumen transit, atque in eandem partem, ex qua venerat, rediit: ibique prope flumen edito natura loco castra posuit. Paucis diebus interpositis, noctu insidias equitum collocavit: quo in loco superioribus fere diebus nostri pabulari consueverant. & quum quotidiana consuetudine Q. Varus præfectus equitum Domitii venisset; subito illi ex insidiis consurrexerunt. sed nostri fortiter eorum impetum tulerunt, celeriterque ad suos quisque ordines rediit, atque ultro universi in hostes impetum fecerunt. ex his circiter LXXX interfectis, reliquis in fugam conjectis, nostri duobus amissis, in castra se receperunt. His rebus gestis Domitius sperans Scipionem ad pugnam elici posse simulavit sese angustiis rei frumentariæ adductum castra movere; va-

re; vasisque militari more conclamatis, progressus millia passuum III loco idoneo & occulto omnem exercitum equitatumque collocavit. Scipio ad sequendum paratus equitatum magnamq; partem levis armaturæ ad explorandum iter Domitii, & cognoscendum præmisit. qui quum essent progressi, primæque turmæ insidias intravissent, ex fremitu equorum illata suspicione, ad suos se recipere cœperunt; quique hos sequebantur, celerem eorum receptum conspicati restiterunt. nostri cognitis hostium insidiis, ne frustra reliquos exspectarent, duas nacti hostium turmas exceperunt. in his fuit M. Opimius præfectus equitum. reliquos omnes earum turmarum aut interfecerunt, aut captos ad Domitium deduxerunt. Deductis oræ maritimæ præsidiis Cæsar, ut supra demonstratum est, III cohortes Orici, opidi tuendi caussa, reliquit; iisque custodiam navium longarum transdidit, quas ex Italia transduxerat. huic officio opidoque præerat Acilius legatus. Is naves nostras in interiorem partem post opidum reduxit, & ad terram deligavit, faucibusque portus navem onerariam submersam objecit; & huic alteram conjunxit; super qua turrim effectã ad ipsum introitum portus opposuit, & militibus complevit, tuendamque ad omnes repentinos casus transdidit. Quibus cognitis rebus Cn. Pomp. filius, qui classi Ægyptiæ præerat, ad Oricum venit; submersamque navim remulco, multisque contendens funibus abduxit: atque alteram navem, quæ erat ad custodiam ab Acilio posita, pluribus aggressus navibus, in quibus ad libram fecerat turres, ut ex superiori pugnans loco, integrosque semper defatigatis summittens, & reliquis partibus simul ex terra scalis, & classe mœnia opidi tentans, ut adversa-

versariorum manus diduceret, labore, & multitudine telorum nostros vicit: dejectisque defensoribus, qui omnes scaphis excepti refugerunt, etiam navem expugnavit: eodemque tempore ex altera parte molem tenuit naturalem objectam, quæ pene insulam contra opidum effecerat: IV biremes subjectis scutulis impulsas vectibus in interiorem partem transduxit. ita ex utraque parte naves longas aggressus, quæ erant deligatæ ad terram, atque inanes, IV ex his abduxit, reliquas incendit. Hoc confecto negotio, D. Lælium ab Asiatica classe abductum reliquit, qui commeatus Bullide, atque Amantia importari in opidum prohibebat; ipse Lissum profectus naves onerarias XXX à M. Antonio relictas intra portum aggressus omnes incendit: Lissum expugnare conatus; defendentibus civibus Romanis, qui ejus erant conventus, militibusque, quos præsidii caussa miserat Cæsar, triduum moratus, paucis in oppugnatione amissis, re infecta, inde discessit. Cæsar, postquam Pompeium ad Asparagium esse cognovit, eodem cum exercitu profectus, & expugnato in itinere opido Parthinorum, in quo Pompeius præsidium habebat, III die in Macedoniam ad Pompeium pervenit, juxtaque eum castra posuit; & postridie, eductis omnibus copiis, acie instructa, decernendi potestatem Pompeio fecit. ubi eum suis locis se tenere animadvertit; reducto in castra exercitu, aliud sibi consilium capiendum existimavit. itaque postero die omnibus copiis, magno circuitu difficili angustoque itinere, Dyrrhachium profectus est, sperans Pompeium aut Dyrrhachium compelli, aut ab eo intercludi posse, quod omnem commeatum, totiusque belli apparatum is eo contulisset; ut accidit. Pompeius enim primo ignorans

rans ejus consilium, quod diverso ab ea regione itinere profectum videbat, angustiis rei frumentariæ compulsum discessisse existimabat: postea per exploratores certior factus postero die castra movit; breviore itinere se occurrere ei posse sperans. quod fore suspicatus Cæsar, militesque adhortatus, ut æquo animo laborem ferrent, parva parte noctis itinere intermisso, mane Dyrrhachium venit, quum primum agmen Pompeii procul cerneretur; atque ibi castra posuit. Pompeius interclusus Dyrrhachio, ubi propositum tenere non potuit, secundo usus consilio, edito loco, qui appellatur Petra, aditumque habet navibus mediocrem, atque eas à quibusdam protegit ventis, castra communit. eo partem navium longarum convenire, frumentum, commeatumq; ab Asia, atque omnibus regionibus, quas tenebat, comportari imperat. Cæsar longius bellum ductum iri existimans, & de Italicis commeatibus desperans, quod tanta diligentia omnia litora à Pompeianis tenebantur, classesque ipsius, quas hieme in Sicilia, Gallia, Italia fecerat, morabantur, in Epirum rei frumentariæ caussa L. Canuleium legatum misit: quodque hæ regiones aberant longius, locis certis horrea constituit; vecturasque frumenti finitimis civitatibus descripsit. item Lisso, Parthinisque, & omnibus castellis, quod esset frumenti, conquiri jussit. id erat perexiguum quum ipsius agri natura, quod sunt loca aspera & montuosa, ac plerumque utuntur frumento importato; tum quod Pompeius hæc providerat, & superioribus diebus prædæ loco Parthinos habuerat; frumentumque omne conquisitum, spoliatis effossisque eorum domibus, per equites comportaverat. Quibus rebus cognitis Cæsar consilium capit ex loci

natura.

natura. erant enim circum castra Pompeii permulti editi, atque asperi colles. hos primum præsidiis tenuit; castellaque ibi communit. inde, ut loci cujusque natura ferebat, ex castello in castellum perducta munitione, circumvallare Pompeium instituit, hæc spectans, quod angusta re frumentaria utebatur; quod Pompeius multitudine equitum valebat, quo minore periculo undique frumentum, commeatumque exercitui supportare posset: simul, ut pabulatione Pompeium prohiberet, equitatumque ejus ad rem gerendam inutilem efficeret: tertio, ut auctoritatem, qua ille maxime apud exteras nationes niti videbatur, minueret; quum fama per orbem terrarum percrebuisset illum à Cæsare obsideri, neque audere prœlio dimicare. Pompeius neque à mari, Dyrrhachioque discedere volebat; quod omnem apparatum belli, tela, arma, tormenta ibi collocaverat, frumentumque exercitui navibus supportabat; neque munitiones Cæsaris prohibere poterat, nisi prœlio decertare vellet; quod eo tempore statuerat non esse faciendum. Relinquebatur, ut extremam rationem belli sequens quamplurimos colles occuparet, & quam latissimas regiones præsidiis teneret, Cæsarisque copias, quammaxime posset, distineret. idque accidit. castellis enim XXIV effectis, XV millia passuum circuitu amplexus, hoc spatio pabulabatur; multaque erant inter eum locum manu sata, quibus interim jumenta pasceret. atque ut nostri, qui perpetuas munitiones habebant, perductas ex castellis in proxima castella, ne quo loco erumperent Pompeiani, & nostros post tergum adorirentur, timebant: ita illi interiore spatio perpetuas munitiones efficiebant; ne quo loco nostri intrare, atque ipsos à tergo circum-

circumvenire, possent. sed illi operibus vincebant; quod & numero militum præstabant, & interiore spatio minorem circuitum habebant. Qua quum erant loca Cæsari capienda, etsi prohibere Pompeius totis copiis & dimicare non constituerat; tamen suis locis sagittarios funditoresq; mittebat, quorum magnum habebat numerum; multique ex nostris vulnerabantur. magnusque incesserat timor sagittarum; atque omnes fere milites aut ex coactis, aut ex centonibus, aut ex coriis tunicas, aut tegmenta fecerant, quibus tela vitarent. In occupandis præsidiis magna vi uterque utebatur. Cæsar, ut quam angustissime Pompeium contineret; Pompeius, ut quamplurimos colles quam maximo circuitu occuparet. crebraque ob eam caussam prœlia fiebant. In his quum legio Cæsaris IX præsidium quoddam occupavisset, & munire cœpisset; huic loco propinquum & contrarium collem Pompeius occupavit, nostrosque opere prohibere cœpit: & quum una ex parte prope æquum aditum haberet, primum sagittariis funditoribusque circumjectis, postea levis armaturæ magna multitudine missa, tormentisque prolatis, munitiones impediebat. neque erat facile nostris uno tempore propugnare, & munire. Cæsar, quum suos ex omnibus partibus vulnerari videret, recipere se statuit, & loco excedere. erat per declive receptus: illi autem hoc acrius instabant, neque regredi nostros patiebantur, quod timore adducti locum relinquere videbantur. Dicitur eo tempore glorians apud suos Pompeius dixisse, Non recusare se, quin nullius usus Imperator existimaretur, si sine maximo detrimento legiones Cæsaris sese recepissent inde, quo temere essent progressæ. Cæsar receptui suorum timens

crates

crates ad extremum tumulum contra hostem proferri, & adversas locari; intra has mediocri latitudine fossam, tectis militibus, obduci jussit, locumque in omnes partes quammaxime impediri. ipse idoneis locis funditores instruxit, ut præsidio nostris se recipientibus essent. His rebus completis legiones reduci jussit. Pompeiani hoc insolentius, atque audacius nostros premere & instare cœperunt; cratesque pro munitione objectas propulerunt, ut fossas transcenderent. Quod quum animadvertisset Cæsar, veritus, ne non reducti, sed rejecti viderentur, majusq; detrimentum caperetur, à medio fere spatio suos per Antonium, qui ei legioni præerat, cohortatus, tuba signum dari, atq; in hostes impetum fieri jussit. Milites legionis IX subito conspirati pila conjecerunt; & ex inferiore loco adversus clivũ incitati cursu, præcipites Pompeianos egerunt, & terga vertere coëgerunt. Quibus ad recipiendum crates directæ, longuriiq; objecti, & institutæ fossæ magno impedimento fuerunt. Nostri vero, qui satis habebant sine detrimento discedere, compluribus interfectis, V omnino suorum amissis, quietissime se receperunt, paulloq; citra eum locum, aliis comprehensis collibus, munitiones perfecerunt. Erat nova & inusitata belli ratio, quum tot castellorum numero, tantoque spatio, & tantis munitionibus, & toto obsidionis genere, tum etiam reliquis rebus. nam, quicunque alterum obsidere conati sunt, perculsos atq; infirmos hostes adorti, aut prœlio superatos, aut aliqua offensione permotos continuerunt, quum ipsi numero militum equitumq; præstarent. Caussa autem obsidionis hæc fere esse consuevit, ut frumento hostes prohibeantur. at contra integras atque incolumes copias Cæsar inferiore militum

nes rivos, qui ad mare pertinebant, Cæsar aut averterat, aut magnis operibus obstruxerat. atque, ut erant loca montuosa, & ad specus angustiæ vallium, has sublicis in terram dimissis præsepserat, terramque aggesserat; ut aquam continerent. itaque illi necessario loca sequi demissa, ac palustria, & puteos fodere, cogebantur: atque hunc laborem ad quotidiana opera addebant: qui tamen fontes à quibusdam præsidiis aberant longius, & celeriter æstibus exarescebant. At Cæsaris exercitus optima valetudine, summaq; aquæ copia utebatur; tum commeatus omni genere præter frumentum abundabat: quibus quotidie melius succedere tempus, majoremque spem maturitate frumentorum proponi videbant. In novo genere belli novæ ab utrisque bellandi rationes reperiebantur. illi, quum animadvertissent ex ignibus, noctu cohortes nostras ad munitiones excubare, silentio adversu universas intra multitudinem sagittas conjiciebant, & se confestim ad suos recipiebant. Quibus rebus nostri, usu docti, hæc reperiebant remedia, ut alio loco ignes facerent, alio excubarent.

Desunt.

Interim certior factus P. Sulla, quem discedens castris præfecerat Cæsar, auxilio cohorti venit cum legionibus II. cujus adventu facile sunt repulsi Pompeiani. neque vero conspectum, aut impetum nostrorum tulerunt: primisque dejectis, reliqui se verterunt, & loco cesserunt. sed insequentes nostros, ne longius prosequerentur, Sulla revocavit. At plerique existimant, si acrius insequi voluisset, bellum eo die potuisse finiri. cujus consilium reprehendendum non videtur. aliæ enim sunt legati partes atque Imperatoris. alter [omnia] agere ad præscriptum; alter libere ad summam re-

rum

rum consulere debet. Sulla à Cęsare castris relictus, liberatis suis, hoc fuit contentus, neque prœlio decertare voluit; quæ res tamen fortasse aliquem reciperet casum; ne imperatorias sibi partes sumpsisse videretur. Pompeianis magnam res ad receptũ difficultatem afferebat. nam ex iniquo progressi loco in summo constiterant. si per declive sese reciperent, nostros ex superiore insequentes loco verebantur. neque multum ad solis occasum temporis supererat. spe enim conficiendi negotii, prope in noctem rem deduxerant. ita, necessario, atque ex tempore capto consilio, Pompeius tumulũ quendam occupavit: qui tantum aberat à nostro castello, ut telum, tormentumve missum adjici non posset. Hoc consedit loco, atque eum communit: omnesque ibi copias continuit. Eodem tempore duobus præterea locis pugnatum est. nam plura castella Pompeius pariter, distinendæ manus caussà, tentaverat; ne ex proximis præsidiis succurri posset. uno loco Volcatius Tullus impetum legionis sustinuit cohortibus III, atque eam loco depulit. altero Germani munitiones nostras egressi, compluribus interfectis, sese ad suos incolumes receperunt. ita uno die VI prœliis factis, III ad Dyrrhachium, III ad munitiones, quum horum omnium ratio haberetur, ad duorum millium numero ex Pompeianis cecidisse reperiebamus, evocatos centurionesq; complures. in eo fuit numero Valerius Flaccus L. filius, ejus qui prætor Asiam obtinuerat: signaque sunt VI militaria relata. nostri non amplius XX omnibus sunt prœliis desiderati. sed in castello nemo fuit omnino militum, quin vulneraretur; quatuorque ex una cohorte centuriones oculos amiserunt. &, quum laboris sui periculique testimonium afferre vellent, millia sagittarum circiter

ter xxx in castellum conjecta Cæsari renumeraverunt: scutoque ad eum relato Scævæ centurionis, inventa sunt in eo foramina ccxxx. quem Cæsar, ut erat de se meritus, & de Rep. donatum millibus ducentis [æris] ab octavis ordinibus ad Primipilum se transducere pronunciavit. ejus enim opera castellum conservatum esse magna ex parte constabat. cohortemq; [postea] duplici stipendio, frumento, * ut speciariis, militaribusque donis amplissime donavit. Pompeius noctu magnis additis munitionibus, reliquis diebus turres exstruxit; & in altitudinem pedum xv effectis operibus, vineis eam partẽ castrorum obtexit; & v intermissis diebus, alteram noctem subnubilam nactus, exstructis omnibus castrorum portis, & ad impediendũ objectis, tertia inita vigilia, silentio exercitum eduxit, & se in antiquas munitiones recepit. Ætolia, Acarnania, Amphilochis per Cassium Longinum, & Calvisium Sabinum, ut demonstravimus, receptis, tentandam sibi Achaiam, ac paullo longius progrediendum, existimabat Cæsar: itaque eo Fufium Kalenum misit: & Q. Sabinum, & Cassium cum cohortibus adjungit. Quorum cognito adventu, Rutilius Lupus, qui Achaiam missus à Pompeio obtinebat, Isthmum pręmunire instituit, ut Achaia Fufium prohiberet. Kalenus Delphos, Thebas, Orchomenum voluntate ipsarum civitatum recepit: nonnullas per vim expugnavit: reliquas civitates, circummissis legationibus, amicitiæ Cæsaris cõciliare studebat. In his rebus fere erat Fufius occupatus. Omnibus deinceps diebus Cæsar exercitũ in aciem æquum in locum produxit, si Pompeius prœlio decertare vellet; ut pene castris Pompeii legiones subjiceret: tantumque à vallo ejus prima acies aberat, uti ne in eam telum tormentumve adjici possèt.

Pompeius autem ut famam & opinionem hominum teneret, sic pro castris exercitum constituebat, ut tertia acies vallum contingeret, omnisque ejus instructus exercitus telis ex vallo adjectis protegi posset. Hæc quum in Achaia, atque apud Dyrrhachium gererentur, Scipionemque in Macedoniam venisse constaret; non oblitus pristini instituti Cæsar, mittit ad eum Clodium, suum atque illius familiarem; quem ab illo transditum initio, & commendatum in suorum necessariorum numero habere instituerat. Huic dat literas, mandataque ad eum: quorum hæc erat summa: Sese omnia de pace expertum nihil adhuc arbitrari factum, vitio eorum, quos esse auctores ejus rei voluisset: quod sua mandata perferre non opportuno tempore ad Pompeium vererentur, Scipionem ea auctoritate esse, ut non solum libere, quæ probasset, exponere; sed etiam ex magna parte compellere, atque errantem regere posset: præesse autem suo nomine exercitui; ut, præter auctoritatem, vires quoque ad coërcendum haberet: quod si fecisset, quietem Italiæ, pacem provinciarum, salutem imperii uni omnes acceptam relaturos. Hæc ad eum mandata Clodius refert. ac primis diebus, ut videbatur, libenter auditus, reliquis ad colloquium non admittitur. Castigato Scipione à Favonio, ut postea confecto bello reperiebamus; infectaque re, sese ad Cæsarem recepit. Cæsar, quo facilius equitatum Pompeianum ad Dyrrhachium contineret, & pabulatione prohiberet, aditus duos, quos esse angustos demonstravimus, magnis operibus præmunivit: castellaque his locis posuit. Pompeius, ubi nihil profici equitatu cognovit: paucis intermissis diebus, rursum eum navibus ad se intra munitiones recipit. Erat summa inopia pabuli,

pabuli, adeo, ut foliis ex arboribus strictis & teneris arundinum radicibus contusis equos alerent. frumenta enim, quæ fuerant intra munitiones sata, consumpserant; & cogebantur Corcyra, atque Acarnania, longo interjecto navigationis spatio, pabulum supportare: quoque erat ejus rei minor copia, hordeo adaugere, atque his rationibus equitatũ tolerare. Sed postquam non modo hordeum, pabulumque omnibus in locis, herbæque defectæ, sed etiam fructus ex arborib⁹ deficiebat, corruptis equis macie, conandum sibi aliquid Pompeius de eruptione existimavit. Erant apud Cæsarem ex equitum numero Allobroges duo fratres Roscillus, & Ægus Adbucilli filii, qui principatum in civitate multis annis obtinuerat, singulari virtute homines, quorum opera Cæsar omnibus Gallicis bellis optima fortissimaque erat usus. his domi ob has caussas amplissimos magistratus mandaverat; atque eos extra ordinem in senatum legendos curaverat: agrosque in Gallia ex hostibus captos, præmiaque rei pecuniariæ magna tribuerat; locupletesque ex egentibus effecerat. hi propter virtutem non solum apud Cæsarem in honore erant, sed etiam apud exercitum cari habebantur. sed freti amicitia Cæsaris, & stulta ac barbara arrogantia elati despiciebant suos, stipendiumq; equitum fraudabant, & prędam omnem domum avertebant. Quibus illi rebus permoti universi Cæsarem adierunt, palamque de eorum injuriis sunt questi; & ad cætera addiderunt falsum ab his equitum numerum deferri, quorum stipendium averterent. Cæsar neque tempus illud animadversionis esse existimans, & multa virtuti eorum concedens, rem distulit totam; illos secreto castigavit; quod quæstui equites haberent; monuitque ut ex sua

amicitia omnia exſpectarent, & ex præteritis ſuis officiis [reliqua ſperarent.] Magnam tamen hæc res illis offenſionem,& contemptionem ad omnes attulit. idque ita eſſe quum ex aliorum objectationibus, tum etiam ex domeſtico judicio,atque animi conſcientia intelligebant.Quo pudore adducti, & fortaſſe ſe non liberari, ſed in aliud tempus reſervari arbitrati diſcedere à nobis, & novam tentare fortunam, novasque experiri amicitias conſtituerunt: & cum paucis collocuti clientibus ſuis, quibus tantum facinus committere audebant, primum conati ſunt præfectum equitum C. Voluſenum interficere, ut poſtea, bello confecto, cognitum eſt; ut cum munere aliquo perfugiſſe ad Pompeium viderentur. poſtquam id difficilius viſum eſt, neque facultas perficiendi dabatur, quam maximas potuerunt pecunias mutuati, perinde ac ſatisfacere, & fraudata reſtituere vellent, multis coëmptis equis, ad Pompeium tranſierunt cum iis quos ſui conſilii participes habebant. quos Pompeius, quod erant honeſto loco nati, & inſtructi liberaliter, magnoque comitatu, & multis jumentis venerant, virique fortes habebantur, & in honore apud Cæſarem fuerant, quodque novum, & præter conſuetudinem acciderat, omnia ſua præſidia circumduxit, atque oſtentavit. nam ante id tempus nemo aut miles, aut eques à Cæſare ad Pompeium tranſierat; quum pene quotidie à Pompeio ad Cæſarem perfugerent, vulgo vero in Epiro, atque Ætolia conſcripti milites, earumque regionum omnium, quæ à Cæſare tenebantur. Sed hi, cognitis omnibus rebus, ſeu quid in munitionibus perfectum non erat, ſeu quid à peritioribus rei militaris deſiderari videbatur, temporibusque rerum, & ſpatiis locorum, & cuſtodia-

rum

rum varia diligentia animadversa, prout cujusque eorum, qui negotiis præerant, aut natura aut studium ferebat, hæc ad Pompeium omnia detulerunt. Quibus ille cognitis, eruptionisque jam ante capto consilio, ut demonstratum est, tegmenta galeis milites ex viminibus facere, atque aggerem comportare jubet. His paratis rebus, magnum numerum levis armaturæ & sagittariorum, aggeremque omnem noctu in scaphas, & naves actuarias imponit; & de media nocte cohortes LX ex maximis castris præsidiisque deductas, ad eam partem munitionum ducit, quæ pertinebant ad mare, longissimeque à maximis castris Cæsaris aberant. Eodem naves, quas demonstravimus, aggere, & levis armaturæ militibus completas, quasque ad Dyrrhachium naves longas habebat, mittit; & quid à quoque fieri velit, præcipit. Ad eas munitiones Cæsar Lentulum Marcellinũ quæstorem cum legione IX positum habebat. huic, quod valetudine minus commoda utebatur, Fulvium Postumum adjutorem summiserat. Erat eo loco fossa pedum XV, & vallus contra hostem in altitudinem pedum X: tantundemque ejus valli agger in latitudinem patebat. ab eo, intermisso spatio pedum DC, alter conversus in contrariam partem erat vallus, humiliore paullo munitione. hoc enim superioribus diebus timens Cæsar, ne navibus nostri circumvenirentur, duplicem eo loco fecerat vallum, ut si ancipiti prœlio dimicaretur, posset resisti. sed operum magnitudo, & continens omnium dierum labor, quod millia passũum in circuitu XIIX munitiones erat complexus, perficiendi spatium non dabat. Itaq; contra mare transversum vallum, qui has duas munitiones contingeret, nondũ perfecerat. quæ res nota erat Pompeio,

delata per Allobroges perfugas; magnumq; nostris attulit incommodum. nam, ut ad mare nostræ cohortes IX legionis excubuerant, accessere subito prima luce Pompeiani [exercitus:] novusque eorum adventus exstitit: simulq; navibus circumvecti milites in anteriorem vallum tela jaciebant: fossæque aggere complebantur: & legionarii, interioris munitionis defensores, scalis admotis, tormentisque cujusque generis, telisque terrebant; magnaque multitudo sagittariorum ab utraq; parte circumfundebatur. multum autem ab ictu lapidum, quod unum nostris erat telum, viminea tegumenta galeis imposita defendebant. itaque, quum omnibus rebus nostri premerentur, atque ægre resisterent; animadversum est vitium munitionis, quod supra demonstratum est; atque inter duos vallos, qua perfectum opus non erat, per mare navibus expositi in aversos nostros impetum fecerunt; atque ex utraq; munitione dejectos terga vertere coëgerunt. Hoc tumultu nunciato, Marcellinus cohortes subsidio nostris laborantibus summisit; quæ ex castris fugientes conspicatæ neque illos suo adventu confirmare potuerunt, neque ipsæ hostium impetum tulerunt. itaque quodcumque addebatur subsidio, id corruptum timore fugientium terrorem & periculum augebat. hominum enim multitudine receptus impediebatur. in eo prœlio, quum gravi vulnere esset affectus Aquilifer, & viribus deficeretur, conspicatus equites nostros, Hanc ego, inquit, & vivus multos per annos magna diligentia defendi, & nunc moriens eadem fide Cæsari restituo. nolite, obsecro, committere, quod ante in exercitu Cæsaris non accidit, ut rei militaris dedecus admittatur; incolumemque ad eum referte. Hoc casu Aquila conserva-

ſervatur, omnibus primæ cohortis centurionibus interfectis, præter principem priorem. Iamque Pompeiani magna cæde noſtrorum caſtris Marcellini appropinquabant, non mediocri terrore illato reliquis cohortibus. & M. Antonius, qui proximum locum tenebat præſidiorum, ea re nunciata, cum cohortibus XII deſcendens ex loco ſuperiore cernebatur. cujus adventus Pompeianos compreſſit, noſtrosque firmavit, ut ſe ex maximo timore colligerent. neque multo poſt Cæſar, ſignificatione per caſtella fumo facta, ut erat ſuperioris temporis conſuetudo, deductis quibuſdam cohortibus ex præſidiis, eodem venit. qui cognito detrimento, quum animadvertiſſet Pompeium extra munitiones egreſſum, caſtra ſecundum mare, ut libere pabulari poſſet, nec minus aditum navibus habere, commutata ratione belli, quoniam propoſitum non tenuerat, juxta Pompeium munire juſſit. Qúa perfecta munitione, animadverſum eſt à ſpeculatoribus Cæſaris, cohortes quaſdam, quod inſtar legionis videretur, eſſe poſt ſilvam, & in vetera caſtra duci. Caſtrorum hic ſitus erat. Superioribus diebus, quum ſe IX legio Cæſaris objeciſſet Pompeianis copiis, atque opere, * ut demonſtravimus, circummuniret, caſtra eo loco poſuit. Hæc ſilvam quandam contingebant, neque longius à mari paſſibus C D aberant. poſt mutato conſilio quibuſdam de cauſſis, Cæſar paullo ultra eum locum caſtra tranſtulit: paucisque intermiſſis diebus, hæc eadem Pompeius occupaverat; & quod eo loco plures erat legiones habiturus, relicto interiore vallo, majorem adjecerat munitionem. ita minora caſtra incluſa majoribus caſtelli atque arcis locum obtinebant. Item ab angulo caſtrorum ſiniſtro munitionem ad flu-

men perduxerat, circiter passus CD, quo liberius, ac sine periculo milites aquarentur. sed is quoque, mutato consilio quibusdam de caussis, quas commemorari necesse non est, eo loco excesserat. ita complures dies manserant castra. munitiones quidem integræ omnes erant. eo signo legionis illato, speculatores Cæsari renunciarunt. hoc idem visum ex superioribus quibusdam castellis confirmaverant. Is locus aberat à novis Pompeii castris circiter passus D. hanc legionem sperans Cæsar se opprimere posse, & cupiens ejus diei detrimentum sarcire, reliquit in opere cohortes II, quæ speciem munitionis præberent; ipse diverso itinere, quam potuit occultissime reliquas cohortes numero XXXIII, in quibus erat legio IX, multis amissis centurionibus, diminutoque militum numero, ad legionem Pompeii castraque minora duplici acie duxit. neque eum prima opinio fefellit. nam & pervenit prius, quam Pompeius sentire posset; &, tametsi erant munitiones castrorum magnæ, tamen sinistro cornu, ubi erat ipse, celeriter aggressus Pompeianos ex vallo deturbavit. erat objectus portis eritius. hic paullisper est pugnatum. quum irrumpere nostri conarentur, illi castra defenderent, fortissime T. Pulcione, cujus opera proditum exercitum C. Antonii demonstravimus, è loco propugnante. sed tamen nostri virtute vicerunt: excisoque eritio, primo in majora castra, post etiam in castellum, quod erat inclusum majoribus castris, irruperunt, &, quod eo pulsa legio sese receperat, nonnullos ibi repugnantes interfecerunt. sed fortuna, quæ plurimum potest quum in reliquis rebus, tum præcipue in bello parvis momentis magnas rerum commutationes efficit; ut tum accidit. Munitionem, quam

pertin-

pertingere à castris ad flumen supra demonstravimus, dextri Cæsaris cornu cohortes ignorantia loci sunt secutæ, quum portam quærerent, castrorumq; eam munitionem esse arbitrarentur. Quod quum esset animadversum conjunctam esse flumini; protinus his munitionibus, defendente nullo, transcenderunt: omnisque noster equitatus eas cohortes est secutus. Interim Pompeius, hac longa satis interjecta mora, & re nunciata, v legionem ab opere deductam subsidio suis duxit: eodemque tempore equitatus ejus nostris equitibus appropinquabat, & acies instructa à nostris, qui castra occupaverant, cernebatur: omniaque sunt subito mutata. Pompeiana enim legio celeris spe subsidii confirmata ab Decumana porta resistere conabatur, atque ultro in nostros impetum faciebat. equitatus Cæsaris, quod angusto itinere per aggeres adscendebat, receptui suo timens initium fugæ faciebat. dextrum cornu, quod erat à sinistro seclusum, terrore equitum animadverso, ne intra munitionem opprimeretur, ex parte, qua proruebat, sese recipiebat: ac plerique ex iis, ne in angustias inciderent, x pedum munitionis sese in fossas præcipitabant: primisque oppressis, reliqui per horum corpora salutem sibi, atque exitum pariebant. Sinistro cornu milites, quum ex vallo, Pompeium adesse, & suos fugere cernerent, veriti, ne angustiis intercluderentur, quum extra & intus hostem haberent, eodem, quo venerant, receptui consulebant: omniaque erant tumultus, timoris, fugæ plena, adeo, ut, quum Cæsar signa fugientium manu prehenderet, & consistere juberet, alii, dimissis equis, eundem cursum conficerent; alii ex metu etiam signa dimitterent, neque quisquam omnino consisteret. His tantis malis

hæc ſubſidia ſuccurrebant, quo minus omnis deleretur exercitus, quod Pompeius inſidias timens, credo, quod hæc præter ſpem acciderant, ejus, qui paullo ante ex caſtris fugientes ſuos conſpexerat, munitionibus appropinquare aliquandiu non audebat; equiteſque ejus, anguſtiis, portiſque à Cæſaris militibus occupatis, ad inſequendum tardabantur. ita parvæ res magnum in utramque partem momentum habuerunt. Munitiones enim à caſtris ad flumen perductæ, expugnatis jam caſtris Pompeii, propriam & expeditam Cæſaris victoriam interpellaverunt. eadem res, celeritate inſequentium tardata, noſtris ſalutem attulit. Duobus his unius diei prœliis Cæſar deſideravit milites DCCCCLX, & notos equites R. * Felginatem Tuticanum Gallum, Senatoris filium; C. Felginatem Placentia; A. Gravium Puteolis; M. Sacrativirum Capua; tribunos mil. & centuriones XXX. Sed horum omnium pars magna in foſſis, munitionibuſque, & fluminis ripis oppreſſa ſuorum terrore ac fuga ſine ullo vulnere interiit, ſignaque ſunt militaria XXXII amiſſa. Pompeius eo prœlio Imperator eſt appellatus. hoc nomen obtinuit; atque ita ſe poſtea ſalutari paſſus eſt. ſed neque in litteris, quas ſcribere eſt ſolitus, neque in faſcibus inſignia laureæ prætulit. At Labienus, quum ab eo impetraviſſet, ut ſibi captivos tranſdi juberet, omnes productos oſtentationis, ut videbatur, cauſſa, quo major perfugæ fides haberetur, commilitones appellans, & magna verborum contumelia interrogans, ſolerentne veterani milites fugere, in omnium conſpectu interficit. His rebus tantum fiduciæ ac ſpiritus Pompeianis acceſſit, ut non de ratione belli cogitarent, ſed viciſſe jam ſibi viderentur. non illi paucitatem noſtrorum militum,

non

non iniquitatem loci, atque angustias præoccupatis castris, & ancipitem terrorem intra extraque munitiones, non abscissum in duas partes exercitum, quum alter alteri auxilium ferre non posset, caussæ fuisse cogitabant. non ad hæc addebant, non ex concursu acri facto, non prœlio dimicatum; sibique ipsos multitudine atque angustiis majus attulisse detrimentum, quam ab hoste accepissent. non denique communes belli casus recordabantur, quam parvulæ sæpe caussæ vel falsæ suspicionis vel terroris repentini, vel objectæ religionis, magna detrimenta intulissent: quoties vel culpa ducis, vel tribuni vitio in exercitu esset offensum: sed proinde, ac si virtute vicissent, neque ulla commutatio rerum posset accidere, per orbem terrarum, fama ac litteris victoriam ejus diei concelebrabant. Cæsar à superioribus consiliis depulsus omnem sibi commutandam belli rationem existimavit. itaque uno tempore, præsidiis omnibus deductis, & oppugnatione dimissa, coactoque in unum locum exercitu, concionem apud milites habuit; hortatusque est, ne ea, quæ accidissent, graviter ferrent, neve his rebus terrerentur, multisque secundis prœliis unum adversum, & id mediocre, opponerent: habendam fortunæ gratiam, quod Italiam sine aliquo vulnere cepissent: quod duas Hispanias, bellicosissimorum hominum peritissimis atque exercitatissimis ducibus, pacavissent; quod finitimas frumentariasque provincias in potestatem redegissent: denique recordari debere, qua facilitate inter medias hostium classes, oppletis non solum portubus, sed etiam litoribus, omnes incolumes essent transportati: si non omnia caderent secunda, fortunam esse industria sublevandam: quod esset acceptum detri-

detrimenti, ejus juri potius, quam suæ culpæ debere tribui: locum se tum ad dimicandum dedisse: potitum esse hostium castris; expulisse, ac superasse pugnantes: sed sive ipsorum perturbatio, sive error aliquis, sive etiam fortuna partam jam præsentemque victoriam interpellassent, dandam omnibus operam, ut acceptum incommodum virtute sarciretur: quod si esset factum, detrimentum in bonum verteret, uti ad Gergoviam accidisset, atque ii, qui ante dimicare timuissent, ultro se prœlio offerrent. Hac habita concione, nonnullos signiferos ignominia notavit, ac loco movit. Exercitui quidem omni tantus incessit ex incommodo dolor, tantumque studium infamiæ sarciendæ, ut nemo aut tribuni, aut centurionis imperium desideraret; & sibi quisque etiam pœnæ loco graviores imponeret labores, simulque omnes arderent cupiditate pugnandi; quum superioris etiam ordinis nonnulli oratione permoti manendum eo loco, & rem prœlio committendam existimarent. Contra ea Cæsar neque satis militibus perterritis confidebat, spatiumque interponendum ad recreandos animos putabat; relictisque munitionibus magnopere rei frumentariæ timebat. itaque nulla interposita mora, sauciorum modo, & ægrorum habita ratione, impedimenta omnia silentio prima nocte ex castris Apolloniam præmisit, ac conquiescere ante iter confectum vetuit. his una legio missa præsidio est. His explicitis rebus, duas in castris legiones retinuit, reliquas de IV vigilia compluribus portis eductas eodem itinere præmisit; parvoque spatio intermisso, ut & militare institutum servaretur, & quam serissime ejus profectio cognosceretur, conclamari jussit; statimque egressus, & novissimum agmen consecutus,

cutus, celeriter è conspectu castrorum discessit. Neque vero Pompeius, cognito consilio ejus, moram ullam ad insequendum intulit: sed eadem spectans, si itinere impeditos & perterritos deprehendere posset, exercitum è castris eduxit, equitatumque præmisit ad novissimum agmen demorandum: neque consequi potuit; quod multum expedito itinere antecesserat Cæsar. sed quum ventum esset ad flumen Genusum, quod ripis erat impeditis, consecutus equitatus novissimos prœlio detinebat. Huic suos Cæsar equites opposuit; expeditosque antesignanos admiscuit CD, qui tantùm profecere, ut, equestri prœlio commisso, pellerent omnes, compluresque interficerent, ipsi incolumes se ad agmen reciperent. Confecto justo itinere ejus diei, quod proposuerat Cæsar, transductoq; exercitu flumen Genusum, veteribus suis in castris contra Asparagium consedit; militesque omnes intra vallum continuit; equitatumque per caussam pabulandi emissum confestim Decumana porta in castra se recipere jussit. Simili ratione Pompeius, confecto ejusdem diei itinere, in suis veteribus castris ad Asparagium consedit, ejusque milites, quod ab opere, integris munitionibus, vacabant; alii lignandi pabulandique caussa longius progrediebantur, alii, quod subito consilium profectionis ceperant, magna parte impedimentorum & sarcinarum relicta, ad hæc repetenda invitati propinquitate superiorum castrorum, depositis in contubernio armis, vallum relinquebant. Quibus ad sequendum impeditis, Cæsar quod fore providerat, meridiano fere tempore, signo profectionis dato, exercitum educit, duplicatoque ejus diei itinere, IIX millibus passuum ex eo loco procedit. quod facere Pompeius discessu militum non potuit.

potuit. Postero die Cæsar similiter præmissis prima nocte impedimentis, de IV vigilia ipse egreditur; ut, si qua imposita esset dimicandi necessitas, subitum casum expedito exercitu subiret. Hoc idem reliquis fecit diebus. Quibus rebus perfectum est, ut altissimis fluminibus, atque impeditissimis itineribus nullum acciperet incommodum. Pompeius enim, primi diei mora illata, & reliquorum dierum frustra labore suscepto, quum se magnis itineribus extenderet, & progressos consequi cuperet, IV die finem sequendi fecit, atque aliud sibi consilium capiendum existimavit. Cæsari ad saucios deponendos; stipendium exercitui dandum, socios confirmandos, præsidium urbibus relinquendum, necesse erat adire Apolloniam. sed his rebus tantum temporis tribuit, quantum erat properanti necesse: timensque Domitio, ne adventu Pompeii præoccuparetur, ad eum omni celeritate & studio incitatus ferebatur. Totius autem rei consilium his rationibus explicabat, ut, si Pompeius eodem contenderet, abductum illum à mari, atque ab iis copiis, quas Dyrrhachii comparaverat, frumento ac commeatu abstractum pari conditione belli secum decertare cogeret: si in Italiam transiret, conjuncto exercitu cum Domitio per Illyricum Italiæ subsidio proficisceretur: sin Apolloniam, Oricumque oppugnare, & se omni maritima ora excludere conaretur, obsesso tamen Scipione, necessario illum suis auxilium ferre cogeret. itaque præmissis nunciis ad Cn. Domitium Cæsar scripsit, ecquid fieri vellet, ostendit: præsidioque Apolloniæ cohortibus IV, Lissi I, III Orici relictis, quique erant ex vulneribus ægri, depositis; per Epirum atque Acarnaniam iter facere cœpit. Pompeius quoque de Cæsaris consilio con-

jectura

jectura judicans, ad Scipionem properandum sibi existimabat, si Cæsar iter illo haberet, ut subsidium Scipioni ferret; si ab ora maritima, Corcyraque discedere nollet, quod legiones equitatumque ex Italia exspectaret, ipse ut omnibus copiis Domitium aggrederetur. Iis de caussis uterque eorum celeritati studebat, ut suis esset auxilio, & ad opprimendos adversarios, ne occasioni temporis deesset. Sed Cæsarem Apollonia directo itinere averterat. Pompeius per Candaviam iter in Macedoniam expeditum habebat. Accessit etiam improviso aliud incommodum, quod Domitius, qui dies complures castris Scipionis castra collata habuisset, rei frumentariæ caussa ab eo discesserat, & Heracleam Senticam, quæ est subjecta Candaviæ, iter fecerat; ut ipsa fortuna illum objicere Pompeio videretur. Hæc ad id tempus Cæsar ignorabat. *simul à Pompeio litteris per omnes provincias civitatesque dimissis, de prœlio ad Dyrrhachium facto elatius inflatiusque multo, quam res erat gesta, fama percrebuerat pulsum fugere Cæsarem pene omnibus copiis amissis. hæc itinera infesta reddiderant: hæc civitates nonnullas ab ejus amicitia averterant. Quibus accidit rebus, ut, pluribus dimissi itineribus à Cæsare ad Domitium, & ab Domitio ad Cæsarem, nulla ratione iter conficere possent. Sed Allobroges Roscilli, atque Ægi familiares, quos perfugisse ad Pompeium demonstravimus, conspicati in itinere exploratores Domitii, seu pristina sua consuetudine, quod una in Gallia bella gesserant; seu gloria elati cuncta, ut erant acta, exposuerunt, & Cæsaris profectionem, & adventum Pompeii docuerunt. à quibus Domitius certior factus vix IV horarum spatio antecedens hostium beneficio periculum vitavit: & ad Ægi-

Æginium, quod est objectum oppositumq; Thessaliæ, Cæsari venienti occurrit. Conjuncto exercitu, Cæsar Gomphos pervenit; quod est opidum primum Thessaliæ venientibus ab Epiro: quæ gens paucis ante mensibus ultro ad Cæsarem legatos miserat, ut suis omnibus facultatibus uteretur, præsidiumque ab eo militum petierat. sed eo fama jam prçcucurrerat, quam supra docuimus, de prœlio Dyrrhachino, quod multis auxerat partibus. itaque Androsthenes prætor Thessaliæ, quum se victoriæ Pompeii comitem esse mallet, quam socium Cæsaris in rebus adversis, omnem ex agris multitudinem servorum ac liberorum in opidum cogit, portasque præcludit, & ad Scipionem Pompeiumque nuncios mittit, ut sibi subsidio veniant: se confidere munitionibus opidi, si celeriter succurratur: longinquam oppugnationem sustinere non posse. Scipio discessu exercituum à Dyrrhachio cognito Larissam legiones adduxerat. Pompeius nondum Thessaliæ appropinquabat. Cæsar castris munitis scalas musculosque ad repentinam oppugnationem fieri, & crates parari jussit. Quibus rebus effectis cohortatus milites docuit quantum usum haberet ad sublevandam omnium rerum inopiam, potiri opido pleno atque opulento; simul reliquis civitatibus urbis hujus exemplo inferre terrorem; & id fieri celeriter, prius quam auxilia concurrerent. itaque usus singulari militum studio eodem, quo venerat, die, post horam IX opidum altissimis mœnibus oppugnare aggressus, ante solis occasum expugnavit, & ad diripiendum militibus concessit; statimque ab opido castra movit, & Metropolim venit, sic, ut nuncios expugnati opidi, famamque antecederet. Metropolitæ, eodem primum usi consilio, iisdem permoti

moti rumoribus, portas clauserunt, murosque armatis compleverunt. sed postea casu civitatis Gomphensis ex captivis cognito, quos Cæsar ad murum producendos curaverat, portas aperuerunt. Quibus diligentissime conservatis, collata fortuna Metropolitum cum casu Gomphensium, nulla Thessaliæ fuit civitas præter Larissæos, qui magnis exercitibus Scipionis tenebantur, quin Cæsari pareret, atque imperata faceret. ille segetis idoneum locum in agris nactus, quæ prope jam matura erat, ibi adventum exspectare Pompeii, eoque omnem rationem belli conferre constituit. Pompeius paucis post diebus in Thessaliam pervenit: concionatusque apud cunctum exercitum suis agit gratias: Scipionis milites cohortatur, ut parta jam victoria prædæ ac præmiorum velint esse participes: receptisque omnibus in una castra legionibus, suum cum Scipione honorem partitur; classicumque apud eum cani, & alterum illi jubet prætorium tendi. Auctis copiis Pompeii, duobusque magnis exercitibus conjunctis, pristina omnium confirmatur opinio, & spes victoriæ augetur adeo, ut, quidquid intercederet temporis, id morari reditum in Italiam videretur; &, si quando quid Pompeius tardius aut consideratius faceret, unius esse negotium diei, sed illum delectari imperio, & consulares prætoriosque servorum habere numero, dicerent. Iamque inter se palam de præmiis ac sacerdotiis contendebant; in annosque consulatum definiebant. alii domos bonaque eorum, qui in castris erant Cæsaris, petebant: magnaque inter eos in consilio fuit controversia, oporteretne L. Hirri, quod is à Pompeio ad Parthos missus esset, proximis comitiis prætoriis absentis rationem haberi: quum ejus necessarii fi-

rii fidem implorarent Pompeii, præstaret, quod proficiscenti recepisset, ne per ejus auctoritatem deceptus videretur; reliqui, in labore pari ac periculo, ne unus omnes antecederet, recusarent. Iam de sacerdotio Cæsaris Domitius, Scipio, Spintherque Lentulus quotidianis contentionibus ad gravissimas verborum contumelias palam descenderunt: quum Lentulus ætatis honorem ostentaret; Domitius urbanam gratiam, dignitatemque jactaret; Scipio affinitate Pompeii confideret. Postulavit etiam L. Afranium proditionis exercitus Acius Rufus apud Pompeium, quod gestum in Hispania diceret. & L. Domitius in consilio dixit, placere sibi bello confecto ternas tabellas dari ad judicandum iis, qui ordinis essent senatorii, belloque una cum ipsis interfuissent, sententiasque de singulis ferrent, qui Romæ remansissent, quique intra præsidia Pompeii fuissent, neque operam in re militari præstitissent. unam fore tabellam qui liberandos omni periculo censerent; alteram, qui capitis damnarent; tertiam, qui pecunia multarent. postremo omnes aut de honoribus suis, aut de præmiis pecuniæ, aut de persequendis inimicis agebant. nec quibus rationibus superare possent; sed quemadmodum uti victoria deberent, cogitabant. Re frumentaria præparata, confirmatisque militibus, & satis longo spatio temporis à Dyrrhachinis prœliis intermisso, quum satis perspectum militum animum habere videretur, tentandum Cæsar existimavit, quidnam Pompeius propositi aut voluntatis ad dimicandum haberet. itaq; ex castris exercitum eduxit, aciemq; instruxit, primum suis locis, paulloq; à castris Pompeii longius; continentibus vero diebus, ut progrederetur à castris suis, collibusque Pompeianis aciem subjiceret. Quæ res in-

dies confirmatiorem ejus efficiebat exercitum. ſuperius tamē inſtitutum in equitibus, quod demonſtravimus, ſervabat, ut, quoniam numero multis partibus eſſet inferior, adoleſcentes atq; expeditos ex anteſignanis electos milites ad pernicitatem armis inter equites prœliari juberet, qui quotidiana conſuetudine uſum quoq; ejus generis prœliorum perciperent. his erat rebus effectum, ut equites ∞ apertioribus etiam locis VII millium Pompeianorum impetum, quum adeſſet uſus, ſuſtinere auderent, neque magnopere eorum multitudine terrerentur. namque etiam per eos dies prœlium ſecundum equeſtre fecit, atq; unum Allobrogem ex duobus, quos perfugiſſe ad Pompeium ſupra docuim⁹, cum quibuſdam interfecit. Pompeius, quia caſtra in colle habebat, ad infimas radices montis aciem inſtruebat; ſemper, ut videbatur, ſpectans, ſi iniquis locis Cæſar ſe ſubjiceret. Cæſar nulla ratione ad pugnam elici poſſe Pompeium exiſtimans hanc ſibi commodiſſimam belli rationem judicavit, uti caſtra ex eo loco moveret, ſemperque eſſet in itineribus, hoc ſperans, ut, movendis caſtris, pluribusque adeundis locis, commodiore frumentaria re uteretur; ſimulque, in itinere ut aliquam occaſionem dimicandi nanciſceretur, & inſolitum ad laborem Pompeii exercitum quotidianis itineribus defatigaret. His conſtitutis rebus, ſigno jam profectionis dato, tabernaculiſque detenſis, animadverſum eſt, paullo ante, extra quotidianam conſuetudinem, longius à vallo eſſe aciem Pompeii progreſſam; ut non iniquo loco poſſe dimicari videretur. Tunc Cæſar apud ſuos, quum jam eſſet agmen in portis, Differendum eſt, inquit, iter in præſentia nobis, & de prœlio cogitandum, ſicut ſemper depopoſcimus: animo ſimus ad dimican-

micandum parati: non facile occasionem postea reperiemus. confestimque expeditas copias educit. Pompeius quoque, ut postea cognitum est, suorum omnium hortatu statuerat prœlio decertare. namque etiam in concilio superioribus diebus dixerat, prius, quam concurrerent acies, fore, ut exercitus Cæsaris pelleretur. id quum essent plerique admirati, Scio, me, inquit, pene incredibilem rem polliceri: sed rationem consilii mei accipite, quo firmiore animo in prœlium prodeatis. persuasi equitibus nostris, idque mihi se facturos confirmaverunt, ut, quum propius sit accessum, dextrum Cæsaris cornu ab latere aperto aggrederentur, ut, circumventa ab tergo acie, prius perturbatum exercitum pellerent, quam à nobis telum in hostem jaceretur. ita sine periculo legionum, & pene sine vulnere bellum conficiemus. id autem difficile non est, quum tantum equitatu valeamus. simul denunciavit, ut essent animo parati in posterum; &, quoniam fieret dimicandi potestas, ut sæpe cogitavissent, ne usu manuque reliquorum opinionem fallerent. Hunc Labienus excepit, ut, quum Cæsaris copias despiceret, Pompeii consilium summis laudibus efferret. Noli, inquit, existimare, Pompei, hunc esse exercitum, qui Galliam Germaniamque devicerit. omnibus interfui prœliis. neque temere incognitam rem pronuncio. perexigua pars illius exercitus superest; magna pars deperiit: quod accidere tot prœliis fuit necesse. multos Autumni pestilentia in Italia consumpsit: multi domum discesserunt: multi sunt relicti in continenti. an non audistis ex iis, qui per caussam valetudinis remanserunt, cohortes esse Brundisii factas? hæ copiæ, quas videtis, ex delectibus horum annorum in citeriore Gallia

sunt refectæ; & pleræque sunt ex colonis Transpadanis. attamen, quod fuit roboris, duobus prœliis Dyrrhachinis interiit. Hæc quum dixisset, juravit, se, nisi victorem, in castra non reversurum: reliquosque, ut idem facerent, hortatus est. Hoc laudans Pompeius idem juravit. nec vero ex reliquis fuit quisquam, qui jurare dubitaret. Hæc quum facta essent in concilio, magna spe & lætitia omnium discessum est. ac jam animo victoriam præcipiebant, quod de re tanta, & à tam perito Imperatore nihil frustra confirmari videbatur. Cæsar, quum Pompeii castris appropinquasset, ad hunc modum aciem ejus instructam animadvertit. Erant in sinistro cornu legiones duæ, transditæ à Cæsare initio dissensionis ex S. C. quarum una prima, altera tertia appellabatur. in eo loco ipse erat Pompeius. mediam aciem Scipio cum legionibus Syriacis tenebat. Ciliciensis legio conjuncta cum cohortibus Hispanis, quas transductas ab Afranio docuimus, in dextro cornu erant collocatæ. has firmissimas se habere Pompeius existimabat. reliquas inter aciem mediam, cornuaque interjecerat: numeroque cohortes CX expleverat. hæc erant millia XLV. evocatorum circiter duæ, quæ ex beneficiariis superiorum exercituum ad eum convenerant: quæ tota acie dispersæ erant. reliquas cohortes VII castris, propinquisque castellis præsidio disposuerat. dextrum cornu ejus rivus quidam impeditis ripis, muniebat. quam ad caussam cunctum equitatum, sagittarios funditoresque omnes in sinistro cornu objecerat. Cæsar, superius institutum servans, X legionem in dextro cornu, IX in sinistro collocaverat, tametsi erat Dyrrhachinis prœliis vehementer attenuata: & huic sic adjunxit IIX, ut pene unam ex duabus effice-

efficeret; atque alteram alteri præsidio esse jusserat. Cohortes in acie LXXX constitutas habebat. quæ summa erat ∞ XXII. cohortes II castris præsidio reliquerat. Sinistro cornu Antonium, dextro P. Sullam, media acie Cn. Domitium præposuerat. ipse contra Pompeium consistit. Simul his rebus animadversis, quas demonstravimus, timens, ne à multitudine equitũ dextrum cornu circumveniretur, celeriter ex tertia acie singulas cohortes detraxit; atque ex his quartam instituit, equitatuique opposuit; & , quid fieri vellet, ostendit; monuitque ejus diei victoriam in earum cohortium virtute constare; simul tertiæ aciei, totique exercitui imperavit, ne injussu suo concurreret: se, quum id fieri vellet, vexillo signum daturum. Exercitum quum militari more ad pugnam cohortaretur, suaque in eum perpetui temporis officia prædicaret, in primis commemoravit, testibus se militibus uti posse, quanto studio pacem petisset: quæ per Vatinium in colloquiis, quæ per A. Clodium cum Scipione egisset; quibus modis ad Oricum cum Libone de mittendis legatis contendisset: neque se unquam abuti militum sanguine, neque Remp. alterutro exercitu privare voluisse. Hac habita oratione, exposcentibus militibus, & studio pugnæ ardentibus, tuba signum dedit. Erat Crastinus evocatus in exercitu Cæsaris, qui superiore anno apud eum primum pilum in legione X duxerat, vir singulari virtute. Hic, signo dato, Sequimini me, inquit, manipulares mei qui fuistis; & vestro Imperatori, quam constituistis, operam date. unum hoc prœlium superest: quo confecto, & ille suam dignitatem, & nos nostram libertatem recuperabimus. simul respiciens Cæsarem, Faciam, inquit, hodie, Imperator, ut aut vivo mihi,

mihi, aut mortuo gratias agas. Hæc quum dixisſet, primus ex dextro cornu procurrit: atque eum milites electi circiter cxx voluntarii ejuſdem centuriæ ſunt proſecuti. Inter duas acies tantum erat relictum ſpatii, ut ſatis eſſet ad concurſum utriusq; exercitus. ſed Pompeius ſuis prædixerat, ut Cæſaris impetum exciperent, neve ſe loco moverent; aciemque ejus diſtrahi paterentur. idque admonitu C. Triarii feciſſe dicebatur, ut primus excurſus visque militum infringeretur; aciesque diſtenderetur; atque ſuis ordinibus diſpoſiti diſperſos adorirentur: levius quoque caſura pila ſperabat, in loco retentis militibus, quam ſi ipſi immiſſis telis occurriſſent: ſimul fore, ut, duplicato curſu, Cæſaris milites exanimarentur, & laſſitudine conficerentur. quod nobis quidem nulla ratione factum à Pompeio videtur: propterea quod eſt quædam animi incitatio, atque alacritas naturaliter innata omnibus, quæ ſtudio pugnæ incenditur. hanc non reprimere, ſed augere imperatores debent. neque fruſtra antiquitus inſtitutum eſt, ut ſigna undique concinerent, clamoremque univerſi tollerent; quibus rebus & hoſtes terreri, & ſuos incitari exiſtimaverunt. Sed noſtri milites dato ſigno quum infeſtis pilis procucurriſſent, atque animadvertiſſent non concurri à Pompeianis, uſu periti, ac ſuperioribus pugnis exercitati ſua ſponte curſum repreſſerunt, & ad medium fere ſpatium conſtiterunt, ne conſumptis viribus appropinquarent; parvoque intermiſſo temporis ſpatio, ac rurſus renovato curſu, pila miſerunt; celeriterque, ut erat præceptum à Cæſare, gladios ſtrinxerunt. neque vero Pompeiani huic rei defuerunt. nam & tela miſſa exceperunt, & impetum legionum tulerunt, & ordines conſervaverunt; pilisque miſſis

ad

ad gladios redierunt. Eodem tempore equites à sinistro Pompeii cornu, ut erat imperatum, universi procucurrerunt: omnisque multitudo sagittariorum se profudit: quorum impetum noster equitatus non tulit, sed paullum loco motus cessit: equitesque Pompeiani hoc acrius instare, & se turmatim explicare, aciemque nostram à latere aperto circuire cœperunt. quod ubi Cæsar animadvertit, IV aciei, quam instituerat sex cohortium numero, signum dedit. illi celeriter procucurrerunt; infestisque signis tanta vi in Pompeii equites impetum fecerunt, ut eorum nemo consisteret, omnesque conversi non solum loco excederent, sed protinus incitati, fuga montes altissimos peterent. quibus summotis, omnes sagittarii, funditoresque destituti inermes, sine præsidio, interfecti sunt. Eodem impetu cohortes sinistrum cornu, pugnantibus etiam tum ac resistentibus in acie Pompeianis, circumierunt, eosque à tergo sunt adorti. Eodem tempore tertiam aciem Cæsar, quæ quieta fuerat, & se ad id tempus loco tenuerat, procurrere jussit. ita, quum recentes atque integri defessis successissent, alii autem à tergo adorirentur, sustinere Pompeiani non potuerunt, atque universi terga verterunt. Neque vero Cæsarem fefellit, quin ab iis cohortibus, quæ contra equitatum in IV acie collocatæ essent, initium victoriæ oriretur, ut ipse in cohortandis militibus pronunciaverat. ab his enim primum equitatus est pulsus: ab iisdem facta cædes sagittariorum atque funditorum: ab iisdem acies Pompeiana à sinistra parte erat circumventa, atque initium fugæ factum. sed Pompeius, ut equitatum suum pulsum vidit, atque eam partem, cui maxime confidebat, perterritam animadvertit, aliis diffisus acie excessit, protinusq;

se in

ſe in caſtra equo contulit, & iis centurionibus, quos in ſtatione ad prætoriam portam poſuerat, clare, ut milites exaudirent, Tueamini, inquit, caſtra, & defendite diligenter, ſi quid durius acciderit. ego reliquas portas circumeo, & caſtrorum præſidia confirmo. Hæc quum dixiſſet, ſe in prætorium contulit, ſummæ rei diffidens, & tamen eventum exſpectans. Cæſar, Pompeianis ex fuga intra vallum compulſis, nullum ſpatium perterritis dare oportere æſtimans milites cohortatus eſt, ut beneficio fortunæ uterentur, caſtraque oppugnarent: qui, etſi magno æſtu fatigati, (nam ad meridiem res erat perducta) tamen, ad omnem laborem animo parati imperio paruerunt. Caſtra à cohortibus, quæ ibi præſidio erant relictæ, induſtrie defendebantur, multo etiam acrius à Thracibus, barbariſque auxiliis. nam qui acie refugerant milites, & animo perterriti & laſſitudine confecti, miſſis plerique armis, ſigniſque militaribus, magis de reliqua fuga, quam de caſtrorum defenſione cogitabant. neque vero diutius, qui in vallo conſtiterant, multitudiné telorum ſuſtinere potuerunt; ſed confecti vulneribus locum reliquerunt; protinusque omnes, ducibus uſi centurionibus, tribuniſque mil. in altiſſimos montes, qui ad caſtra pertinebant, confugerunt. In caſtris Pompeii videre licuit triclinia ſtrata, magnum argenti pondus expoſitum, recentibus ceſpitibus tabernacula conſtrata, L. etiam Lentuli, & nonnullorum tabernacula protecta edera, multaque præterea, quæ nimiam luxuriam, & victoriæ fiduciam deſignarent; ut facile æſtimari poſſet, nihil eos de eventu ejus diei timuiſſe, qui non neceſſarias conquirerent voluptates, atque ii miſerrimo ac patientiſſimo exercitui Cæſaris luxuriem objiciebant, cui

Q ſemper

ſemper omnia ad neceſſarium uſum defuiſſent. Pompeius jam quum intra vallum noſtri verſarentur, equum nactus, detractis inſignibus imperatoris, Decumana porta ſe ex caſtris ejecit; protinusque equo citato Lariſſam contendit. neque ibi conſtitit; ſed eadem celeritate paucos ſuorum ex fuga nactus, nocturno itinere non intermiſſo, comitatu equitum XXX ad mare pervenit, navemque frumentariam conſcendit; ſæpe, ut dicebatur, querens, tantum ſe opinionem feſelliſſe, ut à quo genere hominum victoriam ſperaſſet, ab eo initio fugæ facto, pene proditus videretur. Cæſar caſtris potitus à militibus contendit, ne in præda occupati reliqui negotii gerendi facultatem dimitterent. Qua re impetrata, montem opere circumvenire inſtituit. Pompeiani, quod is mons erat ſine aqua, diffiſi ei loco, relicto monte, univerſi [juris ejus] Lariſſam verſus ſe recipere cœperunt. qua re animadverſa, Cæſar copias ſuas diviſit; partemque legionum in caſtris Pompeii remanere juſſit, partem in ſua caſtra remiſit: IV ſecum legiones duxit; commodioreque itinere Pompeianis occurrere cœpit: & progreſſus millia paſſuum VI aciem inſtruxit. Qua re animadverſa, Pompeiani in quodam monte conſtiterunt. Hunc montem flumen ſubluebat. Cæſar, milites cohortatus, etſi totius diei continenti labore erant confecti, noxque jam ſuberat, tamen munitione flumen à monte ſecluſit, ne noctu Pompeiani aquari poſſent. Quo jam perfecto opere, illi de deditione, miſſis legatis, agere cœperunt. pauci ordinis Senatorii, qui ſe cum iis conjunxerant, nocte fuga ſalutem petierunt. Cæſar prima luce omnes eos, qui in monte conſederant, ex ſuperioribus locis in planiciem deſcendere, atque arma

arma projicere jussit. quod ubi sine recusatione fecerunt; passisque palmis, projecti ad terram, flentes, ab eo petierunt salutem: consolatus consurgere jussit; & pauca apud eos de lenitate sua locutus, quo minore essent timore, omnes conservavit; militibusque suis jussit, ne qui eorum violarentur, neu quid sui desiderarent. Hac adhibita diligentia, ex castris sibi legiones alias occurrere, & eas quas secum duxerat, invicem requiescere, atque in castra reverti jussit: eodemque die Larissam pervenit. in eo prœlio non amplius CC milites desideravit; sed centuriones, fortes viros, circiter XXX amisit. Interfectus est etiam fortissime pugnans Crastinus, cujus mentionem supra fecimus, gladio in os adversum conjecto. neque id fuit falsum, quod ille in pugnam proficiscens dixerat. sic enim Cæsar existimabat, eo prœlio excellentissimam virtutem Crastini fuisse, optimeque eum de se meritum judicabat. Ex Pompeiano exercitu circiter millia XV cecidisse videbantur: sed in deditionem venerunt amplius millia XXIV. namque etiam cohortes, quæ præsidio in castellis fuerant, sese Sullæ dediderunt. multi præterea in finitimas civitates refugerunt. Signaque militaria ex prœlio ad Cæsarem sunt relata CLXXX, & Aquilæ IX. L. Domitius ex castris in montem refugiens, quum vires eum lassitudine defecissent, ab equitibus est interfectus. Eodem tempore D. Lælius cum classe ad Brundisium venit; eademque ratione qua factum à Libone antea demonstravimus, insulam objectam portui Brundisino tenuit. Similiter Vatinius, qui Brundisio præerat, tectis instratisque scaphis elicuit naves Lælianas; atque ex his longius productam unam quinqueremem, & minores duas in angustiis portus cepit: itemque per equites di-

positos aqua prohibere classiarios instituit. sed Lælius tempore anni commodiore usus ad navigandum onerariis navibus Corcyra Dyrrhachioque aquam suis supportabat; neque à proposito deterrebatur; neque ante prœlium in Thessalia factum cognitum, aut ignominia amissarum navium, aut necessariarum rerum inopia, ex portu insulaque expelli potuit. Iisdem fere temporibus Cassius cum classe Syrorum, & Phœnicum, & Cilicum in Siciliam venit: & quum esset Cæsaris classis divisa in duas partes, & dimidiæ parti præesset P. Sulpicius prætor Liboque ad fretum, dimidiæ M. Pomponius ad Messanam, prius Cassius ad Messanam navibus advolavit, quam Pomponius de ejus adventu cognosceret: perturbatumque eum nactus, nullis custodiis, neque ordinibus certis, magno vento & secundo completas onerarias naves tæda, & pice, & stupa, reliquisque rebus, quæ sunt ad incendia, in Pomponianam classem immisit, atque omnes naves incendit XXXV, in quibus erant XX constratæ: tantusque eo facto timor incessit, ut, quum esset legio præsidio Messanæ, vix opidum defenderetur: &, nisi eo ipso tempore nuncii de Cæsaris victoria per dispositos equites essent allati, existimabant plerique futurum fuisse, ut amitteretur. sed opportunissime nunciis allatis opidum fuit defensum; Cassiusque ad Sulpicianam inde classem profectus est & Libonem: applicatisque nostris ad terram navibus, propter eundem timorem, pari, atque antea, ratione egit. secundum nactus ventum, onerarias naves circiter XL præparatas ad incendium immisit: & flamma ab utroque cornu comprehensa, naves sunt combustæ V. quumque ignis magnitudine venti latius serperet; milites, qui ex veteribus legio-

legionibus erant relicti præsidio navibus, ex numero ægrorum, ignominiam non tulerunt, sed sua sponte naves conscenderunt, & à terra solverunt; impetuque facto in Cassianam classem, quinqueremes II, in quarum altera erat Cassius, ceperunt. sed Cassius exceptus scapha refugit. Præterea duæ sunt deprehensæ triremes. neque multo post de prœlio facto in Thessalia cognitum est; ut ipsis Pompeianis fides fieret. nam ante id tempus fingi à legatis amicisque Cæsaris arbitrabantur. Quibus rebus cognitis, ex iis locis Cassius cum classe discessit. Cæsar omnibus rebus relictis persequendum sibi Pompeium existimavit, quascumque in partes ex fuga se recepisset; ne rursus copias comparare alias, & bellum renovare posset: & quantum itineris equitatu efficere poterat, quotidie progrediebatur: legionemque unam minoribus itineribus subsequi jussit. Erat edictum Pompeii nomine Amphipoli propositum, uti omnes ejus provinciæ juniores, Græci, civesque R. jurandi caussa convenirent. sed utrum avertendæ suspicionis caussa Pompeius proposuisset, ut quam diutissime longioris fugæ consilium occultaret, an novis delectibus, si nemo premeret, Macedoniam tenere conaretur, existimari non poterat. Ipse ad anchoram una nocte constitit; & vocatis ad se Amphipoli hospitibus, & pecunia ad necessarios sumptus corrogata, cognito Cæsaris adventu, ex eo loco discessit, & Mitylenas paucis diebus venit. Biduum tempestate retentus, navibusque aliis additis actuariis, in Ciliciam, atque inde Cyprum pervenit. ibi cognoscit, consensu omnium Antiochensium, civiumque Romanorum qui illic negotiarentur, arcem ante captam esse excludendi sui caussa; nunciosque dimissos ad eos, qui se ex fuga

in finitimas civitates recepisse dicerentur, ne Antiochiam adirent: id si fecissent, magno eorum capitis periculo futurum. Idem hoc L. Lentulo, qui superiore anno consul fuerat, & P. Lentulo consulari, ac nonnullis aliis acciderat Rhodi; qui quum ex fuga Pompeium sequerentur, atque in insulam venissent, opido ac portu recepti non erant: missisque ad eos nunciis, ut ex iis locis discederent, contra voluntatem suam naves solverunt. Iamque de Cæsaris adventu fama ad civitates perferebatur. Quibus cognitis rebus, Pompeius, deposito adeundæ Syriæ consilio, pecunia societatis sublata, & à quibusdam privatis sumpta, & æris magno pondere ad militarem usum in naves imposito, duobusque millibus hominum armatis, partim quos ex familiis societatum delegerat, partim à negotiatoribus coëgerat, quosque ex suis quisque ad hanc rem idoneos existimabat, Pelusium pervenit. ibi casu rex erat Ptolemæus, puer ætate, magnis copiis, cum sorore Cleopatra gerens bellum; quam paucis ante mensibus per suos propinquos atque amicos regno expulerat: castraq; Cleopatræ non longo spatio ab ejus castris distabant. Ad eum Pompeius misit, ut pro hospitio atque amicitia patris Alexandria reciperetur, atque illius opibus in calamitate tegeretur. Sed qui ab eo missi erant, confecto legationis officio, liberius cum militibus regis colloqui cœperunt, eosque hortari, ut suum officium Pompeio præstarent, neve ejus fortunam despicerent. In hoc erant numero complures Pompeii milites; quos ex ejus exercitu acceptos in Syria Gabinius Alexandriam transduxerat, belloque confecto apud Ptolemæum patrem pueri reliquerat. His tunc cognitis rebus, amici regis, qui propter ætatem ejus in procuratione erant

regni;

regni; sive timore adducti, ut postea prædicabant, ne, sollicitato exercitu regio, Pompeius Alexandriam Ægyptumque occuparet; sive despecta ejus fortuna, ut plerumque in calamitate ex amicis inimici existunt, iis, qui erant ab eo missi, palam liberaliter responderunt, eumque ad regem venire jusserunt. ipsi clam consilio inito Achillam præfectum regium singulari hominem audacia, & L. Septimium tribunum mil. ad interficiendum Pompeium miserunt. Ab his liberaliter ipse appellatus, & quadam notitia Septimii productus, quod bello prædonum apud eum ordinem duxerat, naviculam parvulam conscendit cum paucis suis; & ibi ab Achilla & Septimio interficitur. Item L. Lentulus comprehenditur à rege, & in custodia necatur. Cæsar, quum in Asiam venisset, reperiebat T. Ampium conatum esse tollere pecunias Epheso ex Fano Dianæ; ejusque rei caussa, senatores omnes ex provincia vocasse, ut iis testibus in summa pecuniæ uteretur; sed interpellatum adventu Cæsaris profugisse. ita duobus temporibus Ephesiæ pecuniæ Cæsar auxilium tulit. Item constabat, Elide in templo Minervæ, repetitis atque enumeratis diebus, quo die prœlium secundum fecisset Cæsar, simulacrum Victoriæ, quod ante ipsam Minervam collocatum erat, & ante ad simulacrum Minervæ spectabat, ad valvas se templi, limenq; convertisse. Eodemq; die Antiochiæ in Suria bis tantus exercitus clamor, & signorum sonus exauditus est, ut in muris armata civitas discurreret. Hoc idem Ptolemaide accidit. Pergami in occultis, ac remotis templi, quo, præter sacerdotes, adire fas non est, quæ Græci Ἄδυτα appellant, tympana sonuerunt. Item Trallibus in templo Victoriæ, ubi Cæsaris statuam consecraverant, palma per

eos dies in tecto inter coagmenta lapidum ex pavimento exstitisse ostendebatur. Cæsar paucos dies in Asia moratus, quum audisset Pompeium Cypri visum, conjectans eum in Ægyptum iter habere, propter necessitudines regni, reliquasq; ejus loci opportunitates, cum legionibus, una, quam ex Thessalia se sequi jusserat, & altera, quam ex Achaia à Fufio legato evocaverat, equitibusque DCCC, & navibus longis Rhodiis X, & Asiaticis paucis, Alexandriam pervenit. In his erant legionibus hominum III millia CC. reliqui vulneribus ex prœliis, & labore, ac magnitudine itineris confecti consequi non potuerant. Sed Cæsar confisus fama rerum gestarum infirmis auxiliis proficisci non dubitaverat; atque omnem sibi locum tutum fore existimabat. Alexandriæ de Pompeii morte cognoscit: atque ibi primum è navi egrediens clamorem militum audit, quos rex in opido præsidii caussa reliquerat; & concursum ad se fieri videt, quod fasces anteferrentur. In hoc omnis multitudo majestatem regiam minui prædicabat. Hoc sedato tumultu, crebræ continuis diebus ex concursu multitudinis concitationes fiebant: compluresque milites hujus urbis omnibus partibus interficiebantur. Quibus rebus animadversis legiones sibi alias ex Asia adduci jussit, quas ex Pompeianis militibus confecerat. ipse enim necessario Etesiis tenebatur; qui Alexandria navigantibus sunt adversissimi venti. Interim controversias regum ad populum R. & ad se, quod esset consul, pertinere existimans, atque eo magis officio suo convenire, quod superiore consulatu cum patre Ptolemæo, & lege, & S. C. societas erat facta; ostendit sibi placere, regem Ptolemæum, atque sororem ejus Cleopatram exercitus, quos haberent, dimittere;

& de

& de controversiis jure apud se potius, quam inter se armis, disceptare. Erat in procuratione regni propter ætatem pueri nutritius ejus, eunuchus, nomine Pothinus. is primum inter suos queri atque indignari cœpit, regem ad dicendam caussam evocari: deinde adjutores quosdam conscios sui nactus ex regiis amicis, exercitum à Pelusio clam Alexandriam evocavit; atque eundem Achillam, cujus supra meminimus, omnibus copiis præfecit. hunc incitatum suis, & regis inflatum pollicitationibus, quæ fieri vellet, litteris nunciisq; edocuit. In testamento Ptolemæi patris hæredes erant scripti ex duobus filiis, major, & ex duabus ea, quæ ætate antecedebat. Hæc uti fierent, per omnes deos, perque fœdera, quæ Romæ fecisset, eodem testamento Ptolemæus populum R. obtestabatur. Tabulæ testamenti, unæ per legatos ejus Romam erant allatæ, ut in ærario ponerentur, (eæ, quum propter publicas occupationes poni non potuissent, apud Pompeium sunt depositæ) alteræ, eodem exemplo, relictæ, atque obsignatæ Alexandriæ proferebantur. De his rebus quum agererur apud Cæsarem; isque maxime vellet pro communi amico atque arbitro controversias regum componere: subito exercitus regius, equitatusque omnis venire Alexandriam nunciatur. Cæsaris copiæ nequaquam erant tantæ, ut eis extra opidum, si esset dimicandum, confideret. relinquebatur, ut se suis locis opido teneret, consiliumque Achillæ cognosceret. Milites tamen omnes in armis esse jussit: Regemque hortatus est; ut ex suis necessariis, quos haberet maximæ auctoritatis, legatos ad Achillam mitteret; &, quid esset suæ voluntatis, ostenderet. A quo missi Dioscorides, & Serapion, qui ambo legati Romæ fuerant, magnamque

apud patrem Ptolemæum auctoritatem habuerant, ad Achillam pervenerunt. Quos ille, quum in conspectum ejus venissent, prius, quam audiret, aut, cujus rei caussa missi essent, cognosceret, corripi, ac interfici jussit. Quorum alter accepto vulnere occupatus, per suos pro occiso sublatus, alter interfectus est. Quo facto, regem ut in sua potestate haberet, Cæsar effecit; magnamque regium nomen apud suos auctoritaté habere existimans, & ut potius privato paucorum & latronum consilio, quam regio susceptum bellum videretur. Erant cum Achilla copiæ, ut neque numero, neque genere hominum, neque usu rei militaris contemnendæ viderentur. millia enim xx in armis habebat. Hæ constabant ex Gabinianis militibus: qui jam in consuetudinem Alexandrinæ vitæ atque licentiæ venerant, & nomen disciplinamque populi R. dedidicerant, uxoresque duxerant, ex quibus plerique liberos habebant. Huc accedebant collecti ex prædonibus latronibusque Suriæ, Ciliciæque provinciæ, finitimarumq; regionum. Multi præterea, capitis damnati, exsulesque convenerant: fugitivisque omnibus nostris certus erat Alexandriæ receptus, certaque vitæ conditio, ut dato nomine militum essent numero: quorum si quis à domino comprehenderetur, concursu militum eripiebatur, qui vim suorum, quod in simili culpa versabantur, ipsi pro suo periculo defendebant. Hi regum amicos ad mortem deposcere; hi bona locupletum diripere stipendii augendi caussa, regis domum obsidere; regno expellere alios, alios accersere, vetere quodam Alexandrini exercitus instituto consueverant. Erant præterea equitum millia II, qui inveteraverant compluribus Alexandriæ bellis. hi Ptolemæum patrem in regnum reduxe-

duxerant, Bibuli filios duos interfecerant, bella cum Ægyptiis gesserant. hunc usum rei militaris habebant. His copiis fidens Achillas, paucitatemque militum Cæsaris despiciens, occupat Alexandriam: præterea opidi partem, quam Cæsar cum militibus tenebat, primo impetu domum ejus irrumpere conatus est. Sed Cæsar dispositis per vias cohortibus impetum ejus sustinuit. Eodemque tempore pugnatum est ad portum: ac longe maximam ea res attulit dimicationem. simul enim, diductis copiis, pluribus viis pugnabatur: & magna multitudine naves longas occupare hostes conabantur: quarum erant auxilio L missæ ad Pompeium: quæ, prœlio in Thessalia facto, domum redierant. illæ triremes omnes, & quinqueremes erant, aptæ instructæque omnibus rebus ad navigandum. Præter has, XXII erant, quæ præsidii caussa Alexandriæ esse consueverant, constratæ omnes. quas si occupassent, classe Cæsari erepta, portum ac mare totum in sua potestate haberent: commeatu, auxiliisque Cæsarem prohiberent. itaque tanta est contentione actum, quanta agi debuit, quum illi celerem in ea re victoriam, hi salutem suam consistere viderent. sed rem obtinuit Cæsar; omnesque eas naves, & reliquas, quæ erant in navalibus, incendit; quod tam late tueri tam parva manu non poterat; confestimque ad Pharum navibus milites exposuit. Pharus est in insula turris, magna altitudine, mirificis operibus exstructa, quæ nomen ab insula accepit. Hæc insula objecta Alexandriæ portum efficit: sed à superioribus regionibus in longitudinem passuum DCCCC in mare jactis molibus, angusto itinere, & ponte cum opido conjungitur. In hac sunt insula domicilia Ægyptiorum, & vicus, opidi magnitudine: quæque

quæque ubique naves imprudentia, aut tempestate paullulum suo cursu decesserint, has more prædonum diripere consueverunt. Iis autem invitis, à quibus Pharus tenetur, non potest esse, propter angustias, navibus introitus in portum. Hoc tum veritus Cæsar, hostibus in pugna occupatis, militibusque expositis, Pharum apprehendit, atque ibi præsidium posuit. Quibus est rebus effectum, uti tuto frumentum, auxiliaque navibus ad eum supportari possent. dimisit enim circum omnes propinquas regiones; atque inde auxilia evocavit: reliquis opidi partibus sic est pugnatum, ut æquo prœlio discederetur, & neutri pellerentur, (id efficiebant angustiæ loci:) paucisque utrimque interfectis, Cæsar loca maxime necessaria complexus, noctu præmunit: hoc tractu opidi pars erat regiæ exigua, in quam ipse habitandi caussa initio erat inductus, & Theatrum conjunctum domui, quod arcis tenebat locum, aditusque habebat ad portum, & ad reliqua navalia. Has munitiones insequentibus auxit diebus, ut pro muro objectas haberet, neu pugnare invitus cogeretur. Interim filia minor Ptolemæi regis vacuam possessionem regni sperans ad Achillam se ex regia transjecit, unaque bellum administrare cœpit. sed celeriter est inter eos de principatu controversia orta, quæ res apud milites largitiones auxit. magnis enim jacturis sibi quisque eorum animos conciliabat. Hæc dum apud hostes geruntur, Pothinus, nutritius pueri, & procurator regni in parte Cæsaris, quum ad Achillam nuncios mitteret, hortareturque, ne negotio desisteret, neve animo deficeret, indicatis deprehensisque internunciis, à Cæsare est interfectus. Hæc initia belli Alexandrini fuerunt.

A. HIR-

A. HIRTII PANSÆ COMMENTARIORVM DE BELLO ALEXANDRINO, LIBER VNVS.

BELLO Alexandrino conflato, Cæsar Rhodo, atque ex Suria, Ciliciaque omnem classem accersit, ex Creta sagittarios, equites ab rege Nabatæorum Malco evocat; tormenta undique conquiri, & frumentum mitti, auxiliaque adduci jubet. Interim munitiones quotidie operibus augentur: atque omnes opidi partes, quæ minus firmæ esse viderentur, testudinibus, atque musculis aptantur: ex ædificiis autem per foramina in proxima ædificia arietes immittuntur; quantumque aut ruinis dejicitur, aut per vim recipitur loci, in tantum munitiones proferuntur. nam incendio fere tuta est Alexandria; quod sine contignatione ac materia sunt ædificia, & structuris atque fornicibus continentur, tectaque sunt rudere, aut pavimentis. Cæsar studebat maxime, ut, quam angustissimam partem opidi palus à meridie interjecta efficiebat, hanc operibus, vineisque agendis, à reliqua parte urbis excluderet; illud sperans, primum, ut, quum esset in duas partes urbs divisa, acies uno consilio atque imperio administraretur; deinde, ut laborantibus succurri, atque ex altera opidi parte auxilium ferri posset; in primis vero, ut aqua, pabuloque abundaret: quarum alterius rei copiam exiguam, alterius nullam omnino facultatem habebat: quod utrumque palus large præbere poterat. Neque vero Alexandrinis in gerendis negotiis cunctatio ulla, aut mora, inferebatur,

nam in omnes partes, per quas fines Ægyptii, regnumque pertinet, legatos, conquisitoresque delectus habendi caussa miserant; magnumque numerum in opidum telorum, atque tormentorum convexerant, & innumerabilem multitudinem adduxerant. nec minus in urbe maximę armorum erant institutæ officinæ. servos præterea puberes armaverant: quibus domini locupletiores victum quotidianum, stipendiumque præbebant. hac multitudine disposita, munitiones semotarum partium tuebantur. veteranas cohortes vacuas in celeberrimis urbis locis habebant; ut, quacumque regione pugnaretur, integris viribus ad auxilium ferendum opportunæ essent. omnibus viis atque angiportis triplicem vallum obduxerant. erat autem quadrato exstructus saxo; nec minus XL pedes altitudinis habebat. quæque partes urbis inferiores erant, has altissimis turribus denorum tabulatorum munierant. Præterea alias ambulatorias totidem tabulatorum confixerant; subjectisque eas rotis, funibus jumentisque [objectis,] directis plateis in quamcumq; erat visum partem movebant. urbs fertilissima & copiosissima omnium rerum apparatus suggerebat. ipsi homines ingeniosissimi atque acutissimi, quæ à nobis fieri viderant, ea sollertia efficiebant, ut nostri illorum opera imitati viderentur: & sua sponte multa reperiebant: unoque tempore & nostras munitiones infestabant, & suas defendebant: atque hæc principes in consiliis, concionibusque agitabant, populum Rom. paullatim in consuetudinem ejus regni venire occupandi: paucis annis antea Gabinium cum exercitu fuisse in Ægypto: Pompeium se ex fuga eodem recepisse; ac Cæsarem venisse cum copiis; neque morte Pompeii quidquam profectum, quo minus

Cæsar

Cæsar apud se commoraretur: quem si non expulissent, futuram ex regno provinciam: idque agendum mature. namque eum, interclusum tempestatibus propter anni tempus, recipere transmarina auxilia non posse. Interim, dissensione orta inter Achillan, qui veterano exercitui præerat, & Arsinoën Regis Ptolemæi minorem filiam, ut supra demonstratum est, quum uterque utrique insidiaretur, & summam imperii ipse obtinere vellet; præoccupat Arsinoë per Ganymedem eunuchum nutritium suum, atque Achillan interficit. hoc occiso ipsa sine ullo socio & custode omne imperium obtinebat. exercitus Ganymedi transditur. is suscepto officio largitionem in milites auget, reliqua pari diligentia administrat. Alexandria est fere tota suffossa, specusque habet ad Nilum pertinentes, quibus aqua in privatas domos inducitur, quæ paullatim spatio temporis liquescit ac subsidit. hac uti domini ædificiorum, atque eorum familia consueverunt. nam quæ flumine Nilo fertur, adeo est limosa atque turbida, ut multos variosque morbos efficiat. sed ea plebes ac multitudo contenta est necessario, quod fons urbe tota nullus est. hoc tamen flumen in ea parte urbis erat, quæ ab Alexandrinis tenebatur. quo facto est admonitus Ganymedes posse nostros aqua intercludi; qui distributi munitionũ tuendarum caussa vicatim ex privatis ædificiis specubus & puteis extracta aqua utebantur. Hoc probato consilio, magnum ac difficile opus aggreditur, interseptis enim specubus, atque omnibus urbis partibus exclusis, quæ ab ipso tenebantur, aquæ magnam vim ex mari rotis ac machinationibus exprimere contendit. hanc locis superioribus fundere in partem Cæsaris non intermittebat. quamobrem salsior paullo

præter

præter consuetudinem aqua trahebatur ex proximis ædificiis, magnamque hominibus admirationem præbebat, quam ob caussam id accidisset; nec satis sibi ipsi credebant; quum se inferiores ejusdem generis, ac saporis, aqua dicerent uti, atque ante consuessent: vulgoque inter se conferebant, & degustando, quantum inter se differrent aquæ, cognoscebant. parvo vero temporis spatio, hæc propior bibi non poterat omnino. illa inferior corruptior jam, salsiorque reperiebatur. Quo facto dubitatione sublata, tantus incessit timor, ut ad extremum casum omnes deducti viderentur; atque alii morari Cæsarem dicerent, quin naves conscendere juberet; alii multo graviorem extimescerent casum; quod neque celari Alexandrinos possent in apparanda fuga, quum hi tam parvo spatio distarent ab ipsis; neque, illis imminentibus atque insequentibus, ullus in naves receptus daretur. Erat autem magna multitudo opidanorum in parte Cæsaris: quam domiciliis ipsorum non moverat; quod ea se fidelem palam nostris esse simulabat, & descivisse à suis videbatur: ut, si mihi defendendi essent Alexandrini, quod neque fallaces essent, neque temerarii, multa oratio frustra absumeretur. quum vero uno tempore & natio eorum, & natura cognoscatur; aptissimum esse hoc genus ad proditionem, nemo dubitare potest. Cæsar suorum timiorem consolatione & ratione minuebat. nam puteis fossis aquam dulcem posse reperiri affirmabat. omnia enim litora naturaliter aquæ dulcis venas habere: quod si alia esset litoris Ægyptii natura, atque omnium reliquorum; tamen, quoniam mare libere tenerent, neq; hostes classem haberent, prohiberi sese non posse, quo minus quotidie aquam navibus peterent, vel à sinistra parte

à Pa-

à Paraetenio, vel à dextra ab insula; quae diversae navigationes nunquam uno tempore adversis ventis praecluderentur: fugae vero nullum esse consilium non solum iis, qui primam dignitatem haberent, sed ne iis quidem, qui nihil, praeterquam de vita, cogitarent: magno negotio impetus hostium adversos ex munitionibus sustineri: quibus relictis, nec loco, nec numero pares esse posse: magnam autem moram & difficultatem adscensum in naves habere, praesertim ex scaphis: summam esse contra in Alexandrinis velocitatem, locorumque & aedificiorum notitiam. hos praecipue in victoria insolentes, praecursuros, & loca excelsiora atque aedificia occupaturos: ita fuga navibusque nostros prohibituros. proinde ejus consilii obliviscerentur, atque omni ratione esse vincendum cogitarent. Hac oratione apud suos habita, atque omnium mentibus excitatis, dat centurionibus negotium, ut, reliquis operibus intermissis, ad fodiendos puteos animum conferant, neve quam partem nocturni temporis intermittant. Quo suscepto negotio, atque omnium animis ad laborem incitatis, magna una nocte vis aquae dulcis inventa est. ita operosis Alexandrinorum machinationibus, maximisque conatibus, non longi temporis labore, occursum est. Eo biduo legio XXXVII ex dedititiis Pompeianis militibus, cum frumento, armis, telis, tormentis imposita in naves à Domitio Calvino, ad litora Africae, paullo supra Alexandriam, delata est. hae naves Euro, qui multos dies continenter flabat, portum capere prohibebantur. sed loca sunt egregia omni illa regione ad tenendas anchoras. hi, quum diu retinerentur, atque aquae inopia premerentur, navigio actuario Caesarem faciunt certiorem. Caesar ut per se consilium caperet,

ret, quid faciendum videretur, navim conſcendit, atque omnem claſſem ſequi juſſit, nullis noſtris militibus impoſitis; quod, quum longius paullo diſcederet, munitiones nudare nolebat, quumque ad eum locum acceſſiſſet, qui appellatur Cherroneſus; aquandique cauſſa remiges in terram expoſuiſſet, nonnulli ex numero, quum longius à navibus prædatum proceſſiſſent, ab equitibus hoſtium ſunt excepti: ex iis cognoverunt, Cæſarem ipſum in claſſe veniſſe, nec ullos milites in navibus habere. Qua re comperta, magnam ſibi facultatem fortunam obtuliſſe bene gerendæ rei crediderunt. itaque naves omnes, quas paratas habuerant ad navigandum, propugnatoribus inſtruxerunt, Cæſarique redeunti cum claſſe occurrerunt: qui duabus de cauſſis eo die dimicare nolebat; quod & nullos milites in navibus habebat, & poſt horam x diei res agebatur: nox autem allatura videbatur majorem fiduciam illis, qui locorum notitia confidebant: ſibi etiam hortandi ſuos auxilium defuturum; quod nulla ſatis idonea eſſet hortatio, qua neque virtutem poſſet notare, neque inertiam. Quibus de cauſſis naves, quas potuit, Cæſar ad terram detrahit: quem in locum illos ſucceſſuros non exiſtimabat. erat una navis Rhodia in dextro Cæſaris cornu longe ab reliquis collocata. hanc conſpicati hoſtes non tenuerunt ſeſe: magnoque impetu IV ad eam conſtratæ naves, & complures apertæ contenderunt. cui coactus eſt Cæſar ferre ſubſidium: ne turpiter in conſpectu contumeliam acciperet; quamquam, ſi quid gravius illi accidiſſet, merito caſurum judicabat. Prœlium commiſſum eſt magna contentione Rhodiorum: qui quum in omnibus dimicationibus & ſcientia & virtute præſtitiſſent, tum

maxime

maxime illo tempore totum onus sustinere non recusabant; ne quod suorum culpa detrimentum acceptum videretur. ita prœlium secundissimum est factum. capta est una hostium quadriremis; depressa est altera. deinde omnes epibatis nudatæ: magna pręterea multitudo in reliquis navibus propugnatorum est interfecta. quod nisi nox prœlium diremisset, tota classe hostium Cæsar potitus esset. Hac calamitate perterritis hostibus, adverso vento leniter flante, naves onerarias Cæsar remulco victricibus suis Alexandriam deducit. Eo detrimento adeo sunt fracti Alexandrini, quum non jam virtute propugnatorum, sed scientia classiariorum se victos viderent . . . . quibus, & superioribus locis sublevabantur, ut ex ædificiis defendi possent: & materiam cunctam objicerent, quod nostræ classis oppugnationem etiam ad terram verebantur. iidem, postea quam Ganymedes in concilio confirmavit sese & eas, quæ essent amissæ, restiturum, & numerum adaucturum, magna spe & fiducia veteres reficere naves, accuratiusque huic rei studere atque inservire instituerunt: ac, tametsi amplius CX navibus longis in portu navalibusque amiserant, non tamen reparandæ classis cogitationem deposuerunt. videbant enim non auxilia Cæsari, non commeatus supportari posse, si classe ipsi valerent. Præterea nautici homines, & urbis & regionis maritimæ, quotidianoque usu à pueris exercitati, ad naturale ac domesticum bonum refugere cupiebant; &, quantum parvulis navigiis profecissent, sentiebant: itaque omni studio ad parandam classem incubuerunt. Erant omnibus ostiis Nili custodiæ exigendi portorii caussa dispositæ. Naves veteres erant in occultis regiæ navalibus, quibus multis annis ad navigandum

non erant usi. has reficiebant; illas Alexandriam revocabant. deerant remi: porticus, gymnasia, ædificia publica detegebant: asseres remorum usum obtinebant. aliud naturalis sollertia, aliud urbis copia, subministrabat. Postremo non longam navigationem parabant, sed præsentis temporis necessitati serviebant, & in ipso portu confligendum videbant. itaque paucis diebus, contra omnium opinionem, quadriremes XXII, quinqueremes V confecerunt. ad has minores apertasque complures adjecerunt: &, in portu periclitati remigio, quid quæque earum efficere posset, idoneos milites imposuerunt, seque ad confligendum omnibus rebus paraverunt. Cæsar Rhodias naves IX habebat, (nam, X missis, una in cursu litore Ægyptio defecerat) Ponticas IIX, Lycias V, ex Asia XII. ex his quinqueremes V erant, & quadriremes X. reliquæ infra hanc magnitudinem, & pleræque apertæ. tamen virtute militum confisus, cognitis hostium copiis, se ad dimicandum parabat. Postquam eo ventum est, ut sibi uterque eorum confideret; Cæsar Pharon classe circumvehitur, adversasque naves hostibus constituit: in dextro cornu Rhodias collocat, in sinistro Ponticas. inter has spatium CD passuum relinquit, quod satis esse ad explicandas naves videbatur. post hunc ordinem reliquas naves subsidio distribuit: quæ quamque earum sequatur, & cui subveniat, constituit atque imperat. Non dubitanter Alexandrini classem producunt, atque instruunt; in fronte collocant XXII. reliquas subsidiarias in secundo ordine constituunt. magnum præterea numerum minorum navigiorum & scapharum producunt cum malleolis, ignibusque; si quid ipsa multitudo, & clamor, & flamma nostris terroris afferre possent. Erant

inter duas classes vada transitu angusto, quæ pertinent ad regionem Africæ. sic enim prædicant, partem esse Alexandriæ dimidiam Africæ. Satisq; diu inter ipsos est exspectatum, ab utris transeundi fieret initium: propterea quod, eo qui intrassent, & ad explicandam classem, & ad receptum, si durior accidisset casus, impeditiores fore videbantur. Rhodiis navibus præerat Euphranor, animi magnitudine ac virtute magis cum nostris hominibus, quam cum Græcis, comparandus. hic ob notissimam scientiam atque animi magnitudinem delectus est ab Rhodiis, qui imperium classis obtineret. qui, ubi Cæsaris animum advertit, Videris mihi, inquit, Cæsar, vereri, si hæc vada primus navibus intraveris, ne prius dimicare cogaris, quam reliquam classem possis explicare. nobis rem committe. nos prœlium sustinebimus. neque tuum judicium fallemus; dum reliqui subsequantur. hos quidem diutius in nostro conspectu gloriari magno nobis & dedecori & dolori est. Cæsar illum adhortatus, atq; omnibus laudibus prosecutus dat signum pugnæ. progressas ultra vadum IV Rhodias naues circumsistunt Alexandrini; atque in eas impetum faciunt. sustinent illi, atque arte sollertiaque se explicant: ac tantum doctrina potuit, ut in dispari numero nulla transversa hosti objiceretur, nullius remi detergerentur, sed semper venientibus adversæ occurrerent. interim sunt reliquæ subsecutæ. tum necessario discessum ab arte est propter angustias loci. atque omne certamen in virtute constitit. neque vero Alexandriæ fuit quisquam aut nostrorum, aut opidanorum, qui aut in opere, aut in oppugnatione occupatum animum haberet, quin altissima tecta peteret, atque ex omni prospectu locum spectaculo caperet, precibusque

& vo-

& votis victoriam suis ab diis immortalibus exposceret. Minime autem erat par prœlii certamen. nostris enim prorsus neque terra, neque mari effugium dabatur victis; omniaque victoribus erant futura in incerto. illi, si superassent navibus, omnia tenerent; si inferiores fuissent, reliquam tamen fortunam periclitarentur. simul illud grave ac miserum videbatur, perpaucos de summa rerum, ac de salute omnium decertare: quorum si quis aut animo aut virtute cessisset, reliquis etiam esset cavendum, quibus pro se pugnandi facultas non fuisset. Hæc superioribus diebus sæpenumero Cæsar suis exposuerat; ut hoc majori animo contenderent, quod omnium salutem sibi commendatam viderent. eadem suum quisque contubernalem, amicum, notum prosequens erat obtestatus; ne suam atque omnium falleret opinionem, quorum judicio delectus ad pugnam proficisceretur. itaque hoc animo est decertatum, ut neque maritimis nauticisque sollertia atque ars præsidium ferret; neque numero navium præstantibus multitudo prodesset, neque flexi ad virtutem ex tanta multitudine viri virtuti nostrorum possent adæquari. Capitur hoc prœlio quinqueremis una, & biremis cum defensoribus remigibusque; & depriMuntur tres, nostris incolumibus omnibus. reliquæ propinquam fugam ad opidum capiunt; quas protexerunt ex molibus atque ædificii imminentibus, & nostros adire propius prohibuerunt. Hoc ne sibi sæpius accidere posset, omni ratione Cæsar contendendum existimavit, ut insulam molemque ad insulam pertinentem in suam redigeret potestatem. perfectis enim magna ex parte munitionibus in opido, & illam, & urbem uno tempore tentari posse confidebat. Quo capto consilio, cohortes x, & levis

& levis armaturæ electos, quos idoneos ex equitibus Gallis arbitrabatur, in navigia minora scaphasque imponit: alteram insulæ partem distinendæ manus caussa cum constratis navibus aggreditur, præmiis magnis propositis, qui primis insulam cepisset. at primo impetum nostrorum pariter sustinuerunt. uno enim tempore & ex tectis ædificiorum propugnabant, & litora armati defendebant, quo propter asperitatem loci non facilis nostris aditus dabatur: & scaphis navibusque longis v mobiliter & scienter angustias loci tuebantur. sed ubi locis primum cognitis, vadisque pertentatis, pauci nostri in litore constiterunt; atque hos sunt alii subsecuti; constanterque in eos, qui in litore æquo institerant, impetum fecerunt; omnes Pharitæ terga verterunt. his pulsis, custodia portus relicta, ad litora & vicum applicaverunt; seque ex navibus ad tuenda ædificia ejecerunt. neque vero diutius ipsi [ex] munitione se continere potuerunt. etsi erat non dissimile, atque Alexandriæ, genus ædificiorum, (ut minora majoribus conferantur:) turresque editæ & conjunctæ muri locum obtinebant. neque nostri aut scalis, aut cratibus, aut reliquis rebus parati venerant ad oppugnandum, sed terror hominibus mentem consiliumque eripit, & membra debilitat; ut tunc accidit. qui se in æquo loco ac plano pares esse confidebant, iidem perterriti fuga suorum, & cæde paucorum, xxx pedum altitudine in ædificiis consistere ausi non sunt, seque per molem in mare præcipitaverunt, & DCCC passuum intervallum ad opidum enataverunt. Multi tamen ex iis capti interfectique sunt. sed numerus captivorum omnino fuit DC. Cæsar, præda militibus concessa; ædificia diripi jussit; castellumq; ad pontem, qui propior

erat

erat Pharo, communivit; atque ibi præsidium posuit. hunc fuga Pharitæ reliquerant; fortiorem illum, propioremque opido Alexandrini tuebantur. sed eũ postero die simili ratione aggreditur; quod, his obtentis duobus, omnem navigiorum excursum & repentina latrocinia sublatum iri videbatur. jamq; eos, qui præsidio eum locum tenebant, tormentis è navibus sagittisque depulerat, atque in opidum redegerat; & cohortium III instar in terram exposuerat. non enim plures consistere angustiæ loci patiebantur. reliquæ copiæ in navibus stationem obtinebant. Quo facto imperat pontem adversus hostem prævallari, &, qua exitus navibus erat, fornice exstructo, quo pons sustinebatur, lapidibus oppleri atque obstrui: quorum altero opere effecto, nulla omnino scapha egredi posset; altero instituto, omnes Alexandrinorum copiæ ex opido se ejecere, & contra munitiones pontis latiore loco constiterunt; eodemque tempore, quæ consueverant navigia per pontes ad incendia onerariarum emittere, ad molem constituerunt. Pugnabatur à nostris ex ponte, ex mole; ab illis ex area, quæ erat adversus pontem, & ex navibus contra molem. In his rebus occupato Cæsare, militesque hortante, remigum magnus numerus, & classiariorum ex longis navibus nostris in molem se ejecit. Pars eorum studio spectandi ferebatur; pars etiam cupiditate pugnandi. Hi primum navigia hostium lapidibus ac fundis à mole repellebant; ac multum proficere multitudine telorum videbantur. sed postquam ultra eum locum ab latere eorum aperto ausi sunt egredi ex navibus Alexandrini pauci, ut sine signis certisque ordinibus, sine ratione prodierant, sic temere in naves refugere cœperunt. quorum fuga incitati Alexandrini ex na-

ex navibus egrediebantur, nostrosque acrius perturbatos insequebantur. simul qui in navibus longis remanserant, scalas rapere, navesque à terra repellere, properabant; ne hostes navibus potirentur. Quibus omnibus rebus perturbati milites nostri cohortium trium, quæ in ponte, ac prima mole constiterant, quum post se clamorem exaudirent, fugam suorum viderent, magnam vim telorum adversi sustinerent, veriti ne ab tergo circumvenirentur, & discessu navium omnino reditu intercluderentur, munitionem in pontem institutam reliquerunt, & magno cursu incitati ad naves contenderunt. quorum pars proximas nacta naves multitudine hominum atque onere depressa est; pars resistens & dubitans, quid esset capiendum consilii, ab Alexandrinis interfecta est: nonnulli feliciore exitu expeditas ad anchoram naves consecuti incolumes discesserunt: pauci allevati scutis, & animo ad conandum nixi, ad proxima navigia adnatarunt. Cæsar, quoad potuit, cohortando suos ad pontem & munitiones contendere, eodem in periculo versatus est: postquam universos cedere animadvertit, in suum navigium se recepit. quo multitudo hominum insecuta quum irrumperet; neque administrandi neque repellendi à terra facultas daretur; fore, quod accidit, suspicatus, sese ex navigio ejecit, atque ad eas, quæ longius constiterant, naves adnatavit. hinc suis laborantibus subsidio scaphas mittens nonnullos conservavit. navigium quidem ejus multitudine depressum militum una cum hominibus interiit. hoc prœlio desiderati sunt ex numero legionariorum militum circiter CD, & paullo ultra eum numerum classiarii & remiges. Alexandrini eo loco castellum magnis munitionibus, multisque tormen-

tis confirmaverunt, atque, egestis ex mari lapidibus, libere sunt usi postea ad mittenda navigia. Hoc detrimento milites nostri tantum abfuerunt ut perturbarentur, ut inconsi potius atque incitati magnas accessiones fecerint in operibus hostium expugnandis, in prœliis quotidianis, quandocumque sors obtulerat procurrentibus & erumpentibus Alexandrinis * manum comprehendi multum operibus, & ardentibus studiis militum nec divulgata Cæsaris cohortatio subsequi legionum aut laborem, aut pugnandi poterat cupiditatem: ut magis deterrendi & continendi à periculosissimis essent dimicationibus, quam incitandi ad pugnandum. Alexandrini, quum Romanos & secundis rebus confirmari, & adversis incitari viderent, neq; ullum belli tertium casum nossent, quo possent esse firmiores, ut conjectura consequi possumus, aut admoniti à regis amicis, qui in Cæsaris erant præsidiis, aut suo priore consilio, per occultos nuncios regi probato; legatos ad Cæsarem miserunt, ut dimitteret regem, transireque ad suos pateretur: paratam enim omnem multitudinem esse confectam tædio puellæ, fiduciario regno, dominatione crudelissima Ganymedis, facere id, quod rex imperasset: quo si auctore in Cæsaris fidem amicitiamque venturi essent, nullius periculi timorem multitudini fore impedimento, quo minus se dederent. Cæsar, etsi fallacem gentem, semperque alia cogitantem, alia simulantem, bene cognitam habebat, tamen petentibus dare veniam utile esse statuit: quod si quo pacto sentirent ea, quæ postularent, mansurum in fide dimissum regem credebat; sin, id quod magis illorum naturæ conveniebat, ducem ad bellum gerendum regem habere vellent, splendidius atque honestius sese

contra

contra regem, quam contra convenarum ac fugitivorum manum, bellum esse gesturum. itaque regem cohortatus, ut consuleret regno paterno, parceret præclarissimæ patriæ, quæ turpissimis incendiis & ruinis esset deformata, cives suos primum ad sanitatem revocaret, deinde conservaret, fidem populo R. sibique præstaret; quum ipse tantum ei crederet, ut ad hostes armatos eum mitteret; dextera dexteram tenens dimittere cœpit adulta jam ætate puerum. at regius animus disciplinis fallacissimis eruditus, ne à gentis suæ moribus degeneraret, flens orare contra Cæsarem cœpit, ne se dimitteret: non enim regnum ipsum sibi conspectu Cæsaris esse jucundius. Compressis pueri lacrimis, Cæsar ipse commotus celeriter, si illa sentiret, fore eum secum affirmans, ad suos dimisit. Ille, ut ex carceribus in liberum cursum emissus, adeo contra Cæsarem acriter bellum gerere cœpit, ut lacrimas, quas in colloquio projecerat, gaudio videretur profudisse. Accidisse hoc complures Cæsaris legati, amici, centuriones militesque lætabantur; quod nimia bonitas ejus fallaciis pueri elusa esset. quasi vero id Cæsar bonitate tantum adductus, ac non prudentissimo consilio fecisset. quum duce assumto Alexandrini nihilo se firmiores factos, aut languidiores Romanos animadverterent; eludentibusque militibus regis ætatem atque infirmitatem, magnum dolorem acciperent, neque se quidquam proficere viderent; rumoresque exsisterent, magna Cæsari præsidia, terrestri itinere, Suria Ciliciaque adduci, quod nondum Cæsari auditum erat; interea commeatum, qui nostris mari supportabatur, intercipere statuerunt. itaque expeditis navigiis, locis idoneis ad Canopum in statione dispositis navibus, insidiabantur nostris

commeatibus. quod ubi Cæsari nunciatum est, classem jubet expediri atque instrui. præficitur Ti. Nero. proficiscuntur in ea classe Rhodiæ naves, atque in his Euphranor, sine quo nulla umquam dimicatio maritima, nulla etiam parum feliciter confecta erat. At fortuna, quæ plerumque eos, quos plurimis beneficiis ornavit, ad duriorem casum reservat, superiorum temporum dissimilis, Euphranorem prosequebatur. nam quum ad Canopum ventum esset; instructaque utrimque classis conflixisset, & sua consuetudine Euphranor primus prœlium commisisset; & illic triremem hostium perforasset ac demersisset; proximam longius insecutus, parum celeriter insequentibus reliquis, circumventus ab Alexandrinis est. cui subsidium nemo tulit: sive quod in ipso satis præsidii pro virtute ac felicitate ejus putarent esse; sive quod ipsi sibi timebant. itaque unus ex omnibus eo prœlio bene rem gessit, solus cum sua quadriremi victrice periit. Sub idem tempus Mithridates Pergamenus magnæ nobilitatis domi, scientiæque in bello, & virtutis, fidei dignitatisque in amicitia Cæsaris, missus in Suriam Ciliciamque initio belli Alexandrini ad auxilia accersenda, cum magnis copiis quas celeriter & propensissima civitatum voluntate, & sua diligentia confecerat, itinere pedestri, quo conjungitur Ægyptus Suriæ, Pelusium adduxit: idque opidum firmo præsidio occupatum ab Achilla propter opportunitatem loci, (namque tota Ægyptus maritimo accessu Pharo, pedestri Pelusio, velut claustris, munita existimatur) repente, magnis circumdatum copiis, multiplici præsidio pertinaciter propugnantibus, & copiarum magnitudine, quas integras vulneratis defessisque subjiciebat, & perseverantia constantiaque

que

que oppugnandi, quo die est aggressus, in suam redegit potestatem, præsidiumque ibi suum collocavit. Inde re bene gesta Alexandriam ad Cæsarem contendit; omnesque eas regiones, per quas iter faciebat, auctoritate ea, quæ plerumque adest victori, pacarat, atque in amicitiam Cæsaris redegerat. Locus est fere regionum illarum nobilissimus non ita longe ab Alexandria, qui nominatur Delta, quod nomen à similitudine litteræ cepit. nam pars quædam fluminis Nili, [mire] derivata inter se, duobus itineribus paullatim, medium inter se spatium relinquens, diversissimo ad litus intervallo [à] mari conjungitur. cui loco quum appropinquare Mithridatem Rex cognovisset; & transeundum ei flumen sciret; magnas adversus eum copias misit, quibus vel superari delerique Mithridatem, vel sine dubio retineri posse credebat. quemadmodum autem optabat eum vinci; sic satis habebat interclusum à Cæsare à se retineri. quæ primæ copiæ flumen à Delta transire, & Mithridati occurrere potuerunt, prœlium commiserunt, festinantes præripere subsequentibus victoriæ societatem. quorum impetum Mithridates magna cum prudentia, consuetudine nostra castris vallatis, sustinuit. quum vero incaute atque insolenter succedere eos munitionibus videret; eruptione undique facta, magnum numerum eorum interficit. quod nisi locorum notitia reliqui se texissent, partimque in naves, quibus flumen transierant, recepissent; funditus deleti essent. qui ut paullulum ab illo timore se recrearunt, adjunctis iis, qui subsequebantur, rursus Mithridatem oppugnare cœperunt. Mittitur à Mithridate nuncius Cæsari, qui rem gestam perferret. cognoscit ex suis, eadem hæc accidisse Rex. ita pene sub idem

tempus & rex ad opprimendum Mithridaten proficiſcitur, & Cæſar ad recipiendum. celeriore fluminis Nili navigatione Rex eſt uſus, in qua magnam & paratam claſſem habebat. Cæſar eodem itinere uti noluit; ne navibus in flumine dimicaret: ſed, circumvectus eo mari, quod Africæ partis eſſe dicitur, ſicuti ſupra demonſtravimus, prius tamen Regis copiis occurrit, quam is Mithridaten aggredi poſſet, eumque ad ſe victorem incolumi exercitu recepit. Conſederat cum copiis rex loco natura munito, quod erat ipſe excelſior; planitia ex omnibus partibus ſubjecta. tribus autem ex lateribus variis genere munitionibus tegebatur. unum latus erat adjectum flumini Nilo; alterum editiſſimo loco ductum, ut partem caſtrorum obtineret; tertium palude cingebatur. Inter caſtra Regis & Cæſaris iter, flumen intercedebat anguſtum, altiſſimis ripis; quod in Nilum influebat. aberat autem ab Regis caſtris millia paſſuum circiter VII. Rex, quum hoc itinere venire Cæſarem comperiſſet, equitatum omnem, expeditosque delectos pedites ad id flumen miſit, qui tranſitu Cæſarem prohiberent, & eminus ex ripis prœlium impar inirent. nullum enim proceſſum virtus habebat, aut periculum ignavia ſubibat. quæ res incendit dolore milites equitesque noſtros; quod tam diu pari prœlio cum Alexandrinis certaretur. itaque eodem tempore equites Germani diſperſi vada fluminis quærentes, partim demiſſioribus ripis flumen tranſnarunt; & legionarii, magnis arboribus excíſis, quæ longitudine utramque ripam contingerent, projectis, repentinoque aggere injecto, flumen tranſierunt. quorum impetum adeo pertimuerunt hoſtes, ut in fuga ſpem ſalutis collocarent. ſed id fruſtra. namque ex ea

fuga

fuga pauci ad regem refugerunt, pene omni reliqua multitudine interfecta. Cæsar, re præclarissime gesta, quum subitum adventum suum judicaret magnum terrorem Alexandrinis injecturum, protinus victor ad regis castra pertendit. hæc quum & opere magno vallata, & loci natura munita adverteret; confertamque armatorum multitudinem collocatam in vallo videret, lassos itinere, ac prœliando milites ad oppugnanda castra succedere noluit; itaque, non magno intervallo relicto ab hoste, castra posuit. Postero die castellum, quod rex in proximo vico non longe à suis castris muniverat, brachiisque cum opere castrorum conjunxerat vici obtinendi caussa, Cæsar aggressus, omnibus copiis expugnat; non quo id minori numero militum consequi difficile factu putaret; sed ut ab ea victoria, perterritis Alexandrinis, protinus castra regis oppugnaret. itaque eo cursu, quo refugientes Alexandrinos ex castello in castra sunt milites insecuti, munitionibus successerunt, acerrimeque eminus prœliari cœperunt. duabus ex partibus aditus oppugnationis nostris dabatur; una, quam liberum accessum habere demonstravi; altera, quæ mediocre intervallum inter castra & flumen Nilum habebat. maxima & electissima Alexandrinorum multitudo defendebat eam partem, quæ facillimum aditum habebat. plurimum autem proficiebant hostes in repellendis vulnerandisque nostris, qui in regione fluminis Nili propugnabant. diversis enim telis nostri figebantur, adversi ex vallo castrorum, aversi ex flumine, in quo multæ naves instructæ funditoribus & sagittariis nostros impugnabant. Cæsar, quum videret milites acrius prœliari non posse, nec tamen multum profici propter locorum difficul-

difficultatem; quumque animum adverteret excelsissimum locum castrorum relictum esse ab Alexandrinis; quod & per se munitus esset, & studio partim pugnandi, partim spectandi, decucurrissent in eum locum, in quo pugnabatur; cohortes illo circuire castra, & summum locum aggredi, jussit; hisque Carsulenum præfecit & animi magnitudine, & rei militaris scientia virum præstantem. Quo ut ventum est, paucis defendentibus munitionem, nostris contra militibus acerrime pugnantibus, diverso clamore & prœlio perterriti Alexandrini, trepidantes in omnes partes discurrere cœperunt. quorum perturbatione, nostrorum animi adeo sunt incitati, ut pene eodem tempore ex omnibus partibus, primi tamen editissimum locum castrorum caperent: ex quo decurrentes magnam multitudinem hostium in castris interfecerunt. quod periculum plerique Alexandrini fugientes acervatim se de vallo præcipitaverunt in eam partem, quæ flumini erat adjuncta. horum primis in ipsa fossa munitionis magna vi oppressis, ceteri faciliorem fugam habuerunt. constat fugisse ex castris regem ipsum, receptumque in navem, & multitudine eorum, qui ad proximas naves adnatabant, demerso navigio perisse. Re felicissime celerrimeque gesta, Cæsar, magnæ victoriæ fiducia proximo terrestri itinere Alexandriam cum equitibus contendit; atque ea parte opidi victor introiit, quæ præsidio hostium tenebatur. neque eum consilium suum fefellit, quin hostes, eo prœlio audito, nihil jam de bello essent cogitaturi. dignum adveniens fructum virtutis & animi magnitudinis tulit. omnis enim multitudo opidanorum, armis projectis, munitionibusque suis relictis, veste ea sumpta, qua supplices dominantes

nantes deprecari consueverunt, sacrisque omnibus prolatis, quorum religione precari offensos iratosque animos regum erant soliti, advenienti Cæsari occurrerunt, seque ei dediderunt. Cæsar in fidem receptos consolatus per hostium munitiones in suam partem opidi magna gratulatione venit suorum; qui non tantum bellum ipsum ac dimicationem, sed etiam talem adventum ejus felicem fuisse lætabantur. Cæsar Ægypto atque Alexandriæ potitus reges constituit, quos Ptolemæus testamento scripserat, atque obtestatus erat populum Ro. ne mutarentur. nam majore ex duobus pueris rege amisso, minori transdidit regnum, majorique ex duabus filiis Cleopatræ, quæ manserat in fide præsidiisque ejus. minorem Arsinoën, cujus nomine diu regnasse impotenter Ganymeden docuimus, deducere ex regno statuit; ne qua rursus nova dissensio, prius quam diuturnitate confirmarentur regis imperia, per homines seditiosos nasceretur. Legione veterana VI secum deducta, ceteras ibi relinquit; quo firmius esset eorum regum imperium: qui neque amorem suorum habere poterant, quod fideliter permanserant in Cæsaris amicitia; neq; vetustatis auctoritatem, paucis diebus reges constituti. simul ad imperii nostri dignitatem utilitatemque publicam pertinere existimabat, si permanerent in fide reges, præsidiis eos nostris esse tutos, & hos, si essent ingrati, posse iisdem præsidiis coërceri. sic rebus omnibus confectis & collocatis, ipse itinere terrestri profectus est in Suriam. Dum hæc in Ægypto geruntur, rex Deiotarus ad Domitium Calvinum, cui Cæsar Asiam, finitimasque provincias administrandas transdiderat, venit, oratum, ne Armeniam minorem, regnum suum, neve Cappado-

ciam, regnum Ariobarzanis, possideri vastarique pateretur à Pharnace: quo malo nisi liberarentur, imperata sibi facere, pecuniamq; promissam Cæsari non posse se persolvere. Domitius non tantum ad explicandos sumtus rei militaris, quum pecuniam necessariam esse judicaret; sed etiam turpe populo Rom. & Cæsari victori, sibique infame esse statueret, regna sociorum atque amicorum ab externo rege occupari, nuncios confestim ad Pharnacem misit, Armenia Cappadociáque decederet, neve occupatione belli civilis, populi Rom. jus majestatemque tentaret. hanc denunciationem quum majorem vim habituram existimaret, si propius eas regiones cum exercitu accessisset; ad legiones profectus, unam ex tribus XXXVI secum ducit, II in Ægyptum ad Cæsarem mittit, litteris ejus evocatas: quarum altera in bello Alexandrino non occurrit; quod itinere terrestri per Suriam erat missa. adjungit Cn. Domitius legioni XXXVI duas à Deiotaro, quas ille disciplina atque armatura nostra complures annos constitutas habebat, equitesque centum; totidemque ab Ariobarzane sumit. mittit P. Sextium ad C. Plætorium quæstorem, ut legionem adduceret, quæ ex tumultuariis militibus in Ponto confecta erat; Quinctumque Patisium in Ciliciam ad auxilia accersenda. quæ copiæ celeriter omnes jussu Domitii Comanæ convenerunt. Interim legati à Pharnace responsa referunt, Cappadocia se decessisse, Armeniam minorem recepisse, quam paterno nomine jure obtinere deberet; denique ejus regni caussa integra Cæsari servaretur: paratum enim se facere, quod is statuisset. Cn. Domitius, quum animadverteret eum Cappadocia decessisse non voluntate adductum, sed necessitate; quod facilius

Arme-

Armeniam defendere posset subjectam suo regno, quam Cappadociam longius remotam; quodque omnes III legiones adducturum Domitium putasset; ex quibus cum II ad Cæsarem missas audisset, audaciusque in Armenia substitisset, perseverare cœpit, ut eo quoque regno decederet: neque enim aliud jus esse Cappadociæ atque Armeniæ: nec juste eum postulare, ut in Cæsaris adventum res integra differretur: id enim esse integrum, quod ita esset, ut fuisset. His responsis datis, cum iis copiis, quas supra scripsi, profectus est in Armeniam, locisq; superioribus iter facere instituit. nam ex Ponto à Comanis jugum editū silvestre est pertinens in Armeniam minorem, quo Cappadocia finitur ab Armenia. cujus itineris has esse [certas] opportunitates, quod in locis superioribus nullus impetus repentinus accidere hostium poterat, & quod Cappadocia his jugis subjecta magnam commeatus copiam erat subministratura. Complures interim legationes Pharnaces ad Domitium mittit, quæ de pace agerent, regiaque munera Domitio ferrent. ea constanter omnia aspernabatur; nec sibi quidquam fore antiquius, quam dignitatem populi R. & regna sociorum recuperare legatis respondebat. Magnis & continuis itineribus confectis, quum adventaret Nicopolim, quod opidum in Armenia minore positum est, plano ipsum loco, montibus tamen altis ab duobus lateribus objectis, satis magno intervallo ab opido remotis, castra posuit longe à Nicopoli circiter millia passuum VII. Quibus ex castris, quum locus angustus atque impeditus esset transeundus, Pharnaces in insidiis delectos pedites omnesque pene disposuit equites. magnam autem multitudinem pecoris intra eas fauces dissipari jussit; paganosque &

opida-

opidanos in iis locis obversari: ut si amicus Domitius eas angustias transiret; nihil de insidiis suspicaretur, quum in agris & pecora & homines animadverteret versari, tamquam amicorum adventu: sin vero ut in hostium fines veniret, præda diripienda milites dissiparentur, dispersique cæderentur. Hæc quum administraret; nunquam tamen intermittebat legatos de pace atque amicitia mittere ad Domitium: quum hoc ipso crederet eum facilius decipi posse. At contra spes pacis Domitio in iisdem castris morandi attulit caussam. ita Pharnaces, amissa proximi temporis occasione, veritus, ne cognoscerentur insidiæ, suos in castra revocavit. Domitius postero die propius Nicopolim accessit, castraque opido contulit. quæ dum muniunt nostri, Pharnaces aciem instruxit suo more atque instituto. in fronte enim, simplici directa acie, cornua trinis firmabantur subsidiis. eadem ratione hęc media collocabantur acie, duobus dextra sinistraque intervallis, simplicibus ordinibus instructis. perfecit inceptum castrorum opus Domitius, parte copiarum pro vallo instructa. Proxima nocte Pharnaces, interceptis tabellariis, qui de Alexandrinis rebus litteras ad Domitium ferebant, cognoscit Cæsarem magno in periculo versari, flagitarique à Domitio, ut quamprimum sibi subsidia mitteret, propiusq; ipse Alexandriam per Suriam accederet. Qua cognita re, Pharnaces victoriæ loco ducebat, si trahere tempus posset; quum discedendum celeriter Domitio putaret. itaque ab opido, qua facillimum accessum & æquissimum ad dimicandum nostris videbat, fossas II directas, non ita magno medio intervallo relicto, IV pedum altitudinis in eum locum deduxit, quo longius constituerat suam non producere

cere aciem. inter has fossas aciem semper instruebat, equitatum autem ab lateribus omnem extra fossam collocabat: qui neque aliter utilis esse poterat, & multum numero anteibat nostrum equitatum. Domitius autem, quum Cæsaris magis periculo, quam suo, commoveretur; neque se tuto discessurum arbitraretur, si conditiones, quas rejecerat, rursus appeteret, aut sine caussa discederet; ex propinquis castris in aciem exercitum eduxit. XXXVI legionem in dextro cornu collocavit, Ponticam in sinistro; Deiotari legiones in mediam aciem contulit, quibus tamen angustissimum frontis reliquit intervallum, reliquis cohortibus in subsidiis collocatis. sic utrimque acie instructa, processum est ad dimicandum. Signo sub idem tempus ab utroque dato, concurritur: acriter varieque pugnatur. nam XXXVI legio, quum extra fossam in equitatum regis impetum fecisset, adeo secundum prœlium fecit, ut mœnibus opidi succederet, fossamque transiret, adversosque hostes aggrederetur. at Pontica ex altera parte legio, quum paullulum aversa hostibus cessisset, fossam autem circuire [acies] secundo conata esset, ut aperto latere aggrederetur hostem, in ipso transitu fossæ confixa, & oppressa est. Deiotari vero legiones vix impetum sustinuerunt. ita victrices regis copiæ cornu suo dextro, mediaque acie converterunt se ad XXXVI legionem: quæ tamen fortiter vincentium impetum sustinuit; magnis copiis hostium circumdata, præsentissimo animo pugnans in orbem se recepit ad radices montium: quo Pharnaces insequi, propter iniquitatem loci, noluit. ita, Pontica legione pene tota amissa, magna parte Deiotari militum interfecta, XXXVI legio in loca se superiora contulit, non amplius CCL. desideratis.

tis. ceciderunt eo prœlio ſplendidi ac illuſtres viri nonnulli equites Romani. Quo tamen incommodo Domitius accepto, reliquias exercitus diſſipati collegit, itineribusque tutis per Cappadociam ſe in Aſiam recepit. Pharnaces rebus ſecundis elatus, quum de Cæſare ea, quæ optabat, ſperaret, Pontum omnibus copiis occupavit: ibique & victor, & crudeliſſimus rex, quum ſibi fortunam paternam feliciore eventu deſtinaret, multa opida expugnavit; bona civium Romanorum Ponticorumque diripuit: ſupplicia conſtituit in eos, qui aliquam formæ atque ætatis commendationem habebant, ea quæ morte eſſent miſeriora; Pontumque nullo defendente, paternum regnum ſe recepiſſe glorians, obtinebat. Sub idem tempus in Illyrico eſt incommodum acceptum: quæ provincia ſuperioribus menſibus retenta non tantum ſine ignominia, ſed etiam cum laude erat. namque eo miſſus æſtate cum II legionibus Q. Cornificius Cæſaris quæſtor pro prætore, quamquam erat provincia minime copioſa ad exercitus alendos, & finitimo bello ac diſſenſionibus vaſtata & confecta, tamen prudentia ac diligentia ſua, quod magnam curam ſuſcipiebat, ne quo temere progrederetur, & recepit, & defendit. namque & caſtella complura locis editis poſita, quorum opportunitas caſtellanos impellebat ad decurſiones faciendas, & bellum inferendum, expugnavit; eaque præda milites donavit: quæ etſi erat tenuis, tamen in tanta provinciæ deſperatione erat grata, præſertim virtute parta; & quum Octavius ex fuga Pharſalici prœlii magna claſſe in illum ſe ſinum contuliſſet, paucis navibus Iadertinorum, quorum ſemper in Remp. ſingulare conſtiterat officium, diſperſis Octavianis navibus erat potitus; ut vel claſ-

ſe di-

ſe dimicare poſſet, adjunctis captivis, navibus ſociorum: & quum diverſiſſima parte orbis terrarum Cn. Pompeium victor Cæſar ſequeretur; compluresque adverſarios in Illyricum, propter Macedoniæ propinquitatem, ſe, reliquiis ex fuga collectis, contuliſſe audiret, litteras ad Gabinium mittit, uti cum legionibus tironum, quæ nuper erant conſcriptæ, proficiſceretur in Illyricum, conjunctisque copiis cum Q. Cornificio, ſi quod periculum provinciæ inferretur, depelleret: ſin ea non magnis copiis tuta eſſe poſſet, in Macedoniam legiones adducerent. omnem enim illam partem, regionemque vivo Cn. Pompeio, bellum inſtauraturam eſſe credebat. Gabinius, ut in Illlyricum venit, hiberno tempore anni, ac difficili, ſive copioſiorem provinciam exiſtimans, ſive multum fortunæ victoris Cæſaris tribuens, ſive virtute & ſcientia ſua confiſus, quam ſæpe in bellis periclitatus magnas res & ſecundas ductu auſuque ſuo geſſerat; neque provinciæ facultatibus ſublevabatur, quæ partim erat exinanita, partim infidelis, neque navibus, intercluſo mari tempeſtatibus, commeatus ſupportari poterat; magnisque difficultatibus coactus non ut volebat, ſed ut neceſſe erat, bellum gerebat. ita, quum duriſſimis tempeſtatibus, propter inopiam, caſtella aut opida expugnare cogeretur, crebra incommoda accipiebat: adeoque eſt à barbaris contemptus, ut, Salonam ſe recipiens in opidum maritimum, quod cives Romani fortiſſimi fideliſſimique incolebant, in agmine dimicare ſit coactus. Quo prœlio duobus millibus militum amplius amiſſis, centurionibus XXXIIX, tribunis IV, cum reliquis copiis Salonam ſe recepit; ſummaque ibi difficultate rerum omnium preſſus paucis menſibus morbo periit. cujus & infelicitas vivi,

vivi, & subita mors in magnam spem Octavium adduxit provinciæ potiundæ: quem tamen diutius in rebus secundis & fortuna, quæ plurimum in bellis potest, diligentiaque Cornificii, & virtus Vatinii versari passa non est. Vatinius, Brundisii quum esset, cognitis rebus, quæ gestæ erant in Illyrico, quum crebris litteris Cornificii ad auxilium provinciæ ferendum evocaretur: & M. Octavium audiret cum barbaris fœdera percussisse, compluribusque locis nostrorum militum oppugnare præsidia, partim classe per se, partim pedestribus copiis per barbaros; etsi gravi valetudine affectus, vix corporis viribus animum sequebatur; tamen virtute vicit incommodum naturæ, difficultatesque hiemis & subitæ præparationis. nam quum ipse paucas in portu naves longas haberet, litteras in Achaiam ad Q. Kalenum misit, uti sibi classem mitteret. Quod quum tardius fieret, quam periculum nostrorum flagitabat, qui sustinere impetum Octavii non poterant; navibus actuariis, quarum numerus erat satis magnus, magnitudine quamquam non satis justa ad prœliandum, rostra imposuit. his adjunctis navibus longis, & numero classis aucto, militibus veteranis impositis, quorum magnam copiam habebat, ex omnibus legionibus, qui numero ægrorum relicti erant Brundisii, quum exercitus in Græciam transportaretur, profectus est in Illyricum, maritimasque nonnullas civitates, quæ defecerant, Octavioque se transdiderant, partim recipiebat, partim remanentes in suo consilio prætervehebatur: nec sibi ullius rei moram necessitatemque injungebat, quin, quam celerrime posset, ipsum Octavium persequeretur. hunc oppugnantem Epidaurum terra marique, ubi nostrum erat præsidium, adventu suo discedere

ab

ab oppugnatione coëgit, præsidiumque nostrum recepit. Octavius, quum Vatinium classem magna ex parte confectam ex naviculis actuariis habere cognovisset, confisus sua classe, substitit ad insulam Tauridem; qua regione Vatinius insequens navigabat, non quod Octavium ibi restitisse sciret; sed quod eum longius progressum insequi decreverat. Quum propius Tauridem accessisset, distensis suis navibus, quod & tempestas erat turbulenta, & nulla suspicio hostis, repente adversam ad se venientem navem, antennis ad medium malum demissis, instructam propugnatoribus animadvertit. Quod ubi conspexit, celeriter vela subduci, demittique antennas jubet, & milites armari; & vexillo sublato, quo pugnandi dabat signum, quæ primæ naves subsequebantur, idem ut facerent, significabat. Parabant se Vatiniani repente oppressi: parati deinceps Octaviani ex portu procedebant. Instruitur utrimque acies, ordine disposita magis Octaviana; paratior militum animis Vatiniana. Vatinius, quum animadverteret neque navium se magnitudine, neque numero parem esse futuræ dimicationi, fortunæ rem committere maluit. itaque primus sua quinqueremi in quadriremem ipsius Octavii impetum fecit. celerrime fortissimeque contra illo remigante, naves adversæ rostris concurrunt adeo vehementer, ut navis Octaviana, rostro discusso, ligno contineretur. Committitur acriter reliquis locis prœlium, concurriturq; ad duces maxime. nam quum suo quisque auxilium ferret, magnum cominus in angusto mari prœlium factum est: quantoque conjunctis magis navibus confligendi potestas dabatur, tanto superiores erant Vatiniani: qui admiranda virtute ex suis navibus in hostium naves transilire non dubi-

dubitabant; & dimicatione æquata, longe superiores virtute rem feliciter gerebant. deprimitur ipsius Octavii quadriremis: multæ præterea capiuntur, aut rostris perforatæ merguntur: propugnatores Octaviani partim in navibus jugulantur, partim in mare præcipitantur. ipse Octavius se in scapham confert: in quam plures quum confugerent, depressa scapha, vulneratus tamen adnatat ad suum myoparonem. Eo receptus, quum prœlium nox dirimeret, tempestate magna velis profugit. sequuntur hunc suæ naves nonnullæ, quas casus ab illo periculo vindicarat. At Vatinius re bene gesta receptui cecinit; suisque omnibus incolumibus in eum se portum victor recepit, quo ex portu classis Octaviana ad dimicandum processerat. capit ex eo prœlio penterem I, triremes II, dierotas IIX; compluresque remiges Octavianos: posteroque ibi die fuit, dum suas, captivasque naves reficeret. Post diem III contendit in insulam Issam; quod eo se recepisse ex fuga credebat Octavium. erat nobilissimum regionum earum oppidum, conjunctissimumque Octavio. quo ut pervenit, opidani supplices se Vatinio dediderunt: comperitque ipsum Octavium, parvis paucisque navigiis vento secundo regionem Græciæ petisse, inde ut Siciliam, deinde Africam, caperet. Ita brevi spatio re præclarissime gesta, provincia recepta, & Cornificio reddita, classe adversariorum ex illo toto sinu expulsa, victor se Brundisium, incolumi exercitu & classe, recepit. Iis autem temporibus, quibus Cæsar ad Dyrrhachium Pompeium obsidebat, & Palæpharsali rem feliciter gerebat, Alexandriæque cum periculo magno, tum etiam majore periculi fama dimicabat, Cassius Longinus in Hispania proprætor provinciæ ulterioris obtinendæ

dæ caussa relictus, sive consuetudine naturæ suæ, sive odio, quod in illam provinciam susceperat quæstor, ex insidiis ibi vulneratus magnas odii sui fecerat accessiones; quod vel ex conscientia sua, quum de se mutuo sentire provinciam crederet, vel multis signis, & testimoniis eorum, qui difficulter odia dissimulant, animadvertere poterat; & compensare offensionem provinciæ exercitus amore cupiebat. itaque quum primum in unum locum exercitum conduxit, H-S centenos militibus est pollicitus: nec multo post, quum in Lusitania Medobregam opidum, montemque Herminium, expugnasset, quo Medobregenses confugerant; ibique Imperator esset appellatus; iterum H-S centenis milites donavit. Multa præterea & magna præmia singulis concedebat, quę speciosum reddebant præsentem exercitus amorem; paullatim tamen & occulte militarem disciplinam severitatemque minuebant. Cassius legionibus in hiberna dispositis ad jus dicendum Cordubam se recepit, contractumque in ea æs alienum gravissimis oneribus provinciæ constituit exsolvere; &, ut largitionis postulat consuetudo, per caussam liberalitatis speciosam plura largitori quærebantur; pecuniæ locupletibus imperabantur; quas Longinus sibi expensas ferri non tantum patiebatur, sed etiam cogebat: in gregem locupletium simultatum caussæ tenues conjiciebantur. neque ullum genus quęstus, aut magni & evidentis; aut minimi, & sordidi, prætermittebatur, quo domus & tribunal imperatoris vacaret. nemo erat, qui modo aliquam jacturam facere posset, quin aut vadimonio teneretur, aut in reos referretur. ita etiam magna solicitudo periculorum ad jacturas, & detrimenta rei familiaris adjungebatur. Quibus de caussis accidit,

ut,

ut, quum Longinus Imperator eadem faceret, quæ fecerat quæstor, similia rursus de morte ejus provinciales consilia inirent. horum odium confirmabant nonnulli familiares ejus: qui, quum in illa societate versarentur rapinarum, nihilo minus oderant eum, cujus nomine peccabant: sibique, quod rapuerant, acceptum ferebant; quod interciderat, aut erat interpellatum, Cassio assignabant. v legionem novam conscribit. augetur odium & ex ipso delectu, & sumptu additæ legionis. complentur equitum III millia: maximisque onerantur impensis: nec provinciæ datur ulla requies. Interim litteras accepit à Cæsare, ut in Africam exercitum transjiceret, perque Mauritaniam ad fines Numidiæ perveniret: quod magna Cn. Pompeio Iuba rex miserat auxilia, majoraque missurus existimabatur. Quibus litteris acceptis, insolenti voluptate efferebatur; quod sibi novarum provinciarum, & fertilissimi regni tanta oblata esset facultas. Itaque ipse in Lusitaniam proficiscitur, ad legiones accersendas, auxiliaque adducenda. certis hominibus dat negotium, ut frumentum navesque c præpararentur, pecuniæque describerentur, atque imperarentur, ne qua res, quum redisset, moraretur. reditus ejus fuit celerior omnium opinione, non enim labor aut vigilantia cupienti præsertim aliquid Cassio deerat. Exercitu coacto in unum locum, castris ad Cordubam positis, pro concione militibus exponit, quas res Cæsaris jussu gerere deberet: pollicetur que iis, quum in Mauritaniam transjecisset, H-S centenos se daturum: v fore in Hispania legionem. ex concione se Cordubam recepit. eoque ipso die, meridiana hora, quum in Basilicam iret, quidam Minutius Silo cliens L. Racilii libellum, quasi aliquid ab eo postularet, ut miles,

miles, ei transdit: deinde post Racilium, (nam is latus Cassii tegebat) quasi responsum ab eo peteret, celeriter dato loco, quum se insinuasset, sinistra corripit eum, dextraque bis ferit pugione. Clamore sublato, fit à conjuratis impetus universis. Munatius Plancus proximum gladio transjicit Lictorem. hoc interfecto, Q. Cassium legatum vulnerat. Ibi T. Vasius, & L. Mergilio simili confidentia Plancum municipem suum adjuvant. erant enim omnes Italicenses. Ad ipsum Longinum L. Licinius Squillus involat, jacentemque levibus sauciat plagis. Concurritur ad Cassium defendendum. semper enim berones complúresque evocatos cum telis secum habere consueverat. à quibus cæteri intercluduntur, qui ad cædem faciendam subsequebantur. Quo in numero fuit Calpurnius Salvianus, & Manilius Tusculus. Minutius inter saxa, quæ jaciebant in itinere fugiens opprimitur, &, relato domum Cassio, ad eum deducitur. Racilius in proximam se domum familiaris sui confert, dum certum cognosceret, confectusne Cassius esset. L. Laterensis, quum id non dubitaret, accurrit lætus in castra, militibus vernaculis, & secundæ legionis, quibus odio sciebat præcipue Cassium esse, gratulatur. tollitur à multitudine in tribunal. prætor appellatur. nemo enim in provincia natus, aut vernaculæ legionis miles, aut diuturnitate jam factus provincialis, quo in numero erat II legio, non cum omni provincia consenserat in odio Cassii. nam legiones XXX, & XXI paucis mensibus in Italia scriptas, Cæsar attribuerat Longino. V legio ibi nuper erat confecta. Interim nunciatur Laterensi vivere Cassium. Quo nuncio, dolore magis permotus, quam animo perturbatus reficit celeriter se, & ad Cassium visendum

ſendum proficiſcitur. Re cognita, xxx legio ſigna Cordubam infert, ad auxilium ferendum Imperatori ſuo. facit hoc idem xxi. ſubſequitur has v. quum ii legiones reliquæ eſſent in caſtris, ſecundani veriti, ne ſoli relinquerentur, atque ex eo, quid ſenſiſſent, indicaretur, ſecuti ſunt factum ſuperiorum. permanſit in ſententia legio vernacula, nec ullo timore de gradu dejecta eſt. Caſſius eos, qui nominati erant conſcii cædis, jubet comprehendi: legionem v in caſtra remittit, cohortibus xxx retentis, indicio Minutii cognoſcit L. Racilium, & L. Laterenſem, & Annium Scapulam maximæ dignitatis & gratiæ provincialem hominem, ſibique tam familiarem, quam Laterenſem & Racilium, in eadem fuiſſe conjuratione. nec diu moratur dolorem ſuum, quin eos interfici jubeat. Minutium libertis tranſdit excruciandum: item Calpurnium Salvianum, qui profitetur indicium, conjuratorumque numerum auget, vere, ut quidam exiſtimant, ut nonnulli queruntur, coactus. Iiſdem cruciatibus affectus L. Mergilio. Squillus nominat plures: quos Caſſius interfici jubet, exceptis iis, qui ſe pecunia redemerunt. nam palam H-S. x cum Calpurnio paciſcitur, & cum Q. Sextio quinquaginta, qui etſi maxime nocentes ſunt multati, tamen periculum vitæ, dolorque vulnerum pecunia remiſſus crudelitatem cum avaritia certaſſe ſignificabat. Aliquot poſt diebus litteras à Cæſare miſſas accipit; quibus cognoſcit Pompeium in acie victum amiſſis copiis fugiſſe. Qua re cognita, miſtam dolori voluptatem capiebat. victoriæ nuncius lætitiam exprimebat: confectum bellum licentiam temporum intercludebat. ſic erat dubius animi, utrum nihil timere, an omnia licere mallet. Sanatis vulneribus, accerſit

omnes,

omnes, qui sibi pecunias expensas tulerant; acceptasque eas jubet referri. quibus parum videbatur imposuisse oneris, ampliorem pecuniam imperat. æqua autem ratione delectum instituit: quos ex omnibus conventibus coloniisque conscriptos transmarina militia perterritos ad sacramenti redemptionem vocabat. magnum hoc fuit vectigal, majus tamen creabat odium. His rebus confectis, totum exercitum lustrat. Legiones, quas in Africam ducturus erat, & auxilia mittit ad Trajectum: ipse classem, quam parabat, ut inspiceret, Hispalim accedit: ibique moratur: propterea quod edictum tota provincia proposuerat, ut, quibus pecunias imperasset, neque contulissent, se adirent. Quæ evocatio vehementer omnes turbavit. Interim L. Titius, qui eo tempore tribunus mil. legionis vernaculæ fuerat, nunciat fama legionem XXX, quam Q. Cassius legatus simul ducebat, quum Ilurgim ad opidum castra haberet, seditione facta, centurionibus aliquot occisis, qui signa tolli non patiebantur, discessisse, & ad II legionem contendisse, quæ ad fretum alio itinere ducebatur. Cognita re, noctu cum V cohortibus undevicesimanorum egreditur. mane pervenit. ibi eum diem, ut, quid ageretur, perspiceret, moratus, Carmonam contendit. hic, quum legio XXX, & XXI, & cohortes IV, & V legio, totusque convenisset equitatus, audit IV cohortes à vernaculis oppressas ad Obuculam, cum his ad secundam pervenisse legionem, omnesq; ibi se conjunxisse, & T. Thorium Italicensem ducem delegisse. Celeriter habito concilio, Marcellum Cordubam, ut eam in potestate retineret, Q. Cassium legatum Hispalim mittit. paucis ei diebus affertur conventum Cordubensem ab eo defecisse; Marcellumque aut voluntate,

luntate, aut necessitate adductum (namque id varie nunciabatur) consentire cum Cordubensibus: II cohortes legionis V, quæ fuerant Cordubæ in præsidio, idem facere. Cassius his rebus incensus movet castra, & postero die Segoviam ad flumen Silicense venit. Ibi habita concione, militum tentat animos: quos cognoscit, non sua, sed Cæsaris absentis caussà sibi fidissimos esse, nullumque periculum deprecaturos, dum per eos Cæsari provincia restitueretur. Interim Thorius ad Cordubam veteres legiones adducit: ac, ne dissensionis initium natum seditiosa militum suaque videretur natura; simul ut contra Q. Cassium, qui Cæsaris nomine majoribus viribus uti videbatur, æque potentem opponeret dignitatem; Cn. Pompeio se provinciam recuperare velle palam dictitabat. & forsitan etiam hoc fecerit odio Cæsaris, & amore Pompeii: cujus nomen multum poterat apud eas legiones, quas M. Varro obtinuerat: sed id qua mente commotus fecerit, conjectura sciri non potest. Certe hoc præ se Thorius ferebat: milites adeo fatebantur, ut Cn. Pompeii nomen in scutis inscriptum haberent. frequens legionibus conventus obviam prodit, neque tantum virorum, sed etiam matrum familias, ac prætextatorum; deprecaturque, ne hostili adventu Cordubam diriperent: nam se contra Cassium sentire cum omnibus; contra Cæsarem ne facere cogerentur, orare. Tantę multitudinis precibus & lacrimis exercitus commotus, quum videret ad Cassium persequendum nihil opus esse Cn. Pompeii nomine & memoria, tamque omnibus Cæsarianis, quam Pompeianis Longinum esse in odio, neque se conventum, neque M. Marcellum contra Cæsaris caussam posse perducere, nomen Pompeii ex scutis detraxe-

detraxerunt; Marcellum, qui se Cæsaris caussam defensurum profitebatur, ducem adsciverunt, prætoremq; appellarunt; & sibi conventum adjunxerunt; castraq; ad Cordubam posuerunt. Cassius eo biduo circiter IV millia passuum à Corduba, citra flumen Bætim in opidi conspectu loco excelso facit castra: litteras ad regem Bogudem in Mauritaniam, & ad M. Lepidum proconsulẽ in Hispaniam citeriorem mittit, subsidio sibi provinciæq; Cæsaris caussa quamprimum veniret. Ipse hostili modo Cordubensium agros vastat, ædificia incendit. Cujus rei deformitate atque indignitate legiones, quæ Marcellum sibi ducem ceperant, ad eum concurrerunt; ut in aciem educerentur, orant, priusque confligendi sibi potestas fieret, quam cũ tanta contumelia nobilissimæ carissimæq; possessiones Cordubensium in conspectu suo rapinis, ferro, flammaq; consumerentur. Marcellus, quum confligere miserrimum putaret, quod & victoris & victi detrimentum ad eundem Cæsarem esset redundaturum, neq; suæ potestatis esse, legiones Bætim transducit, atque aciem instruit. Quum Cassium contra pro castris suis aciem instruxisse loco superiore videret, caussa interposita, quod is in æquum non descenderet, Marcellus militibus persuadet, ut se in castra recipiant. itaque copias reducere cœpit. Cassius, quo bono valebat, Marcellumque infirmum esse sciebat, aggressus equitatu legionarios se recipientes, complures novissimos in fluminis ripis interficit. Quum hoc detrimento, quid transitus fluminis vitii difficultatisq; haberet, cognitum esset, Marcellus castra Bætim transfert: crebroque uterq; legiones in aciem educit; neq; tamen confligitur, propter locorum difficultates. Erat copiis pedestribus multo firmior Marcellus. habebat enim

veteranas legiones, multisque prœliis expertas. Cassius fidei magis, quam virtuti legionum, confidebat. itaque quum castra castris collata essent, & Marcellus locum idoneum castello cepisset, quo prohibere aqua Cassianos posset; Longinus veritus, ne genere quodam obsidionis clauderetur in regionibus alienis sibique infestis, noctu silentio ex castris proficiscitur, celerique itinere Vllam contendit; quod sibi fidele esse opidum credebat. Ibi adeo conjuncta ponit mœnibus castra, ut & loci natura, (namque Vlla in edito monte posita est) & ipsa munitione urbis, undique ab oppugnatione tutus esset. hunc Marcellus insequitur, & quam proxime potest Vllam castra castris confert: locorumque cognita natura, quo maxime rem deducere volebat, necessitate est adductus; ut neque confligeret, cujus si rei facultas esset, resistere incitatis militibus non poterat, neque vagari Cassium latius pateretur; ne plures civitates ea paterentur, quæ passi erant Cordubenses. Castellis idoneis locis collocatis, operibusque in circuitu opidi continuatis, Vllam, Cassiumq; munitionibus clausit: quæ prius quam perficerentur, Longinus omnem suum equitatū emisit: quem magno sibi usui fore credebat, si pabulari frumentarique Marcellum non pateretur; magno autem impedimento, si clausus obsidione & inutilis necessarium consumeret frumentum. Paucis diebus litteris Cassii acceptis, rex Bogud cum copiis venit; adjungitque ei legionem, quam secum adduxerat, compluresque cohortes auxiliarias Hispanorum. namque, ut in civilibus dissensionibus accidere consuevit, ita temporibus illis in Hispania nonnullæ civitates rebus Cassii studebant; plures Marcello favebant. Accedit cum copiis Bogud ad exteriores Marcelli muni-

munitiones. pugnatur utrimq; acriter crebroque, ut accidit, fortuna sæpe ad utrumque transferente victoriam;nec tamen umquam ab operibus depellitur Marcellus. Interim Lepidus ex citeriore provincia cum cohortibus legionariis xxxv, magnoq; numero equitum,&reliquorum auxiliorum,venit ea mente Vllam, ut sine ullo studio contentiones Cassii Marcellique componeret. huic venienti sine dubitatione Marcellus se credit atque offert. Cassius contra suis se tenet præsidiis, sive eo quod plus sibi juris deberi quam Marcello existimabat, sive eo quod,ne præoccupatus animus Lepidi esset obsequio adversarii,verebatur. ponit ad Vllam castra Lepidus; neq; habet à Marcello quidquam divisi.ne pugnetur,interdicit.ad exeundum Cassium invitat;fidemq; suam in re omni interponit.Quum diu dubitasset Cassius,quid sibi faciendum,quidve Lepido esset credendum;neque ullum exitum consilii sui reperiret,si permaneret in sententia; postulat,uti munitiones disjicerentur,sibiq; liber exitus daretur.non tantum induciis factis, sed prope jam constituta opera quum complanarent, custodiæque munitionum essent deductæ, auxilia regis in id castellum Marcelli, quod proximum erat regiis castris, neque opinantibus omnibus, si tamen in omnibus fuit Cassius, (nam de hujus conscientia dubitabatur) impetum fecerunt, compluresque ibi milites oppresserunt. quod nisi celeriter, indignatione & auxilio Lepidi, prœlium esset diremptum; major calamitas esset accepta. Quum iter Cassio patefactum esset; castra Marcellus cum Lepido conjungit. Lepidus eodem tempore, Marcellusque Cordubam cum suis proficiscitur: Cassius Carmonam. Sub idem tempus Trebonius proconsul ad provinciam obtinendam venit. de cujus

 adventu

adventu ut cognovit Caſſius, legiones, quas ſecum habuerat, equitatumque in hiberna diſtribuit: ipſe, omnibus ſuis rebus celeriter correptis, Malacam contendit; ibique adverſo tempore navigandi naves conſcendit, ut ipſe prædicabat, ne ſe Trebonio, & Lepido, & Marcello committeret: ut amici ejus dictitabant, ne per eam provinciam minore cum dignitate iter faceret, cujus magna pars ab eo defecerat: ut cæteri exiſtimabant, ne pecunia illa ex infinitis rapinis confecta in poteſtatem cujuſquam veniret. Progreſſus ſecunda, ut hiberna, tempeſtate, quum in Iberum flumen noctis vitandæ cauſſa ſe contuliſſet, inde paullo vehementiore tempeſtate nihilo periculoſius ſe navigaturum credens, profectus, adverſis fluctibus occurrentibus oſtio fluminis, in ipſis faucibus, quum neque flectere navem propter vim fluminis, neque directam tantis fluctibus tenere poſſet, demerſa navi periit.

Quum in Suriam Cæſar ex Ægypto veniſſet, atque ab iis, qui Roma venerant ad eum, cognoſceret, litterisque urbanis animadverteret, multa Romæ male & inutiliter adminiſtrari, neque ullam partem Reipublicæ ſatis commode geri; quod & contentionibus Tribunitiis pernicioſæ ſeditiones orirentur; & ambitione, atq; indulgentia Tribunorum militum, & qui legionibus præerant, multa contra morem conſuetudinemque militarem fierent, quæ diſſolvendæ diſciplinæ ſeveritatisque eſſent; eaq; omnia flagitare adventum ſuum videret; tamen præferendum exiſtimavit, quas in provincias regioneſque veniſſet, eas ita relinquere conſtitutas, ut domeſticis diſſenſionibus liberarentur, jura legesque acciperent, & externorum hoſtium metum deponerent. Hæc in Suria, Cilicia,

cia, Asia celeriter se confecturum sperabat; quod hæ provinciæ nullo bello premebantur. In Bithynia ac Ponto plus oneris videbat impendere sibi. Non enim excessisse Ponto Pharnacem audierat, neque excessurum putabat, quum secundo prœlio esset vehementer inflatus, quod contra Domitium Calvinum fecerat. Commoratus fere in omnibus civitatibus, quæ majore sunt dignitate, præmia benemeritis & viritim, & publice tribuit: de controversiis veteribus cognoscit ac statuit. reges, tyrannos, dynastas provinciæ, finitimosque, qui omnes ad eum concurrerant, receptos in fidem, conditionibus impositis provinciæ tuendæ ac defendendæ dimittit & sibi & populo R. amicissimos. Paucis diebus in ea provincia consumptis, Sex. Cæsarem amicum & necessarium suum legionibus Suriæque præficit. ipse eadem classe, qua venerat, proficiscitur in Ciliciam. Cujus provinciæ civitates omnes evocat Tarsum: quod opidum fere totius Ciliciæ nobilissimum, fortissimumq; est. ibi, rebus omnibus provinciæ, & finitimarum civitatum constitutis, cupiditate proficiscendi ad bellum gerendum non diutius moratur; magnisque itineribus per Cappadociam confectis, biduum Mazacæ commoratus, venit Comana, vetustissimum & sanctissimum in Cappadocia Bellonæ templum, quod tanta religione colitur, ut sacerdos ejus deæ majestate, imperio & potentia secundus à rege consensu gentis illius habeatur. id homini nobilissimo Lycomedi Bithynio adjudicavit: qui regio Cappadocum genere ortus, propter adversam fortunam majorum suorum mutationemque generis, jure minime dubio, vetustate tamen intermisso, sacerdotium id repetebat. fratrem autem Ariobarzanis Ariaraten, quum bene meritus uter-

que eorum de Rep. esset, ne aut regni hereditas Ariaraten sollicitaret, aut heres regni terreret, Ariobarzani attribuit, qui sub ejus imperio ac ditione esset: ipse iter cœptum simili velocitate conficere cœpit. Quum propius Pontum, finesque Gallogræciæ accessisset, Deiotarus tetrarches Gallogræciæ tunc quidem pæne totius, quod ei neque legibus, neque moribus concessum esse ceteri tetrarchæ contendebant, sine dubio autem rex Armeniæ minoris ab Senatu appellatus, depositis regiis insignibus, neque tantum privato vestitu, sed etiam reorum habitu supplex ad Cæsarem venit oratum, ut sibi ignosceret, quod in ea parte positus terrarum, quæ nulla præsidia Cæsaris habuisset, exercitibus imperiisque in Cn. Pompeii castris fuisset: neque enim se judicem debuisse esse controversiarum populi Romani, sed parere præsentibus imperiis. Contra quem Cæsar, quum plurima sua commemorasset officia, quæ consul ei decretis publicis tribuisset; quumque defensionem ejus nullam posse excusationem ejus imprudentiæ recipere coarguisset; quod homo tantæ prudentiæ ac diligentiæ scire potuisset, quis urbem Italiamq; teneret; ubi Senatus populusque Romanus, ubi Resp. esset; quis deinde post L. Lentulum, C. Marcellum consul esset: sed tamen se concedere id factum superioribus suis beneficiis, veteri hospitio, atque amicitiæ, dignitati, ætatique hominis, precibus eorum, qui frequentes concucurrissent hospites atque amici Deiotari ad deprecandum: de controversiis tetrarcharum postea se cogniturum esse dixit: regium vestitum ei restituit. Legionem autem, quam ex genere civium suorum Deiotarus armatura, disciplinaque nostra constitutam habebat, equitatumque omnem ad bellum gerendum addu-

adducere jussit. quum in Pontum venisset, copiasque omnes in unum locum coëgisset; quæ numero, atque exercitatione bellorum mediocres erant (excepta enim legione VI, quam secum adduxerat Alexandria veteranam, multis laboribus periculisque functam, multisque militibus partim difficultate itinerum ac navigationum, partim crebritate bellorum adeo deminutam, ut minus ∞ hominum in ea esset; reliquæ erant III legiones, una Deiotari, duæ, quæ in eo prœlio, quod Cn. Domitium fecisse cum Pharnace scripsimus, fuerant) legati à Pharnace missi Cæsarem adeunt; atque in primis deprecantur, ne ejus adventus hostilis esset. facturum enim omnia Pharnacen, quæ imperata essent. maximeq; commemorabant nulla Pharnacen auxilia contra Cæsarem Pompeio dare voluisse; quum Deiotarus, qui dedisset, tamen eì satis fecisset. Cæsar respondit se fore æquissimum Pharnaci, si, quæ polliceretur, repræsentaturus esset. monuit autem, ut solebat, mitibus verbis legatos, ne aut Deiotarum sibi objicerent, aut nimis eo gloriarentur beneficio, quod auxilia Pompeio non misissent. nam se neque libentius facere quidquam, quam supplicibus ignoscere; neque provinciarum publicas injurias condonare iis posse, qui non fuissent in se officiosi: id ipsum, quod commemorassent, officium utilius Pharnaci fuisse, qui providisset, ne vinceretur, quam sibi, cui Dii immortales victoriam tribuissent. itaque se magnas, & graves injurias civium Romanorum, qui in Ponto negotiati essent, quoniam in integrum restituere non posset, concedere Pharnaci. nam neque interfectis amissam vitam, neque exsectis virilitatem restituere posse; quod quidem supplicium gravius morte cives Romani subissent:

Ponto vero decederet confestim; familiasque publicanorum remitteret; ceteraque restitueret sociis civibusque Romanis, quæ penes eum essent. si fecisset, jam tunc sibi mitteret munera, ac dona; quæ bene rebus gestis imperatores ab amicis accipere consuessent. miserat enim Pharnaces coronam auream. His responsis datis legatos remisit. At Pharnaces omnia liberaliter pollicitus; quum festinantem ac properantem Cæsarem, speraret libentius etiam crediturum suis promissis, quam res pateretur, quo celerius honestiusq; ad res magis necessarias proficisceretur (nemini enim erat ignotum, plurimis de caussis ad Vrbem Cæsarem revocari) lentius agere, decedendi diem postulare longiorem, pactiones interponere, in summa frustrari cœpit. Cæsar cognita calliditate hominis, quod aliis temporibus natura facere consueverat, tunc necessitate fecit adductus, ut celerius omnium opinione manum consereret. Ziela est opidum in Ponto positu ipso, ut in plano loco, satis munitum. tumulus enim naturalis, velut manu factus, excelsiore undique fastigio sustinet murum. circumpositi sunt huic opido magni multique intercisi vallibus colles; quorum editissimus unus, qui propter victoriam Mithridatis, & infelicitatem Triarii, detrimentumque exercitus nostri, superioribus locis atque itineribus pene conjunctus opido magnam in illis partibus habet nobilitatem; nec multo longius millibus passuum III abest ab Ziela. hunc locum Pharnaces, veteribus paternorum Felicium castrorum refectis operibus, copiis omnibus suis occupavit. Cæsar, quum ab hoste millia passuum V castra posuisset; videretque eas valles, quibus regia castra munirentur, eodem intervallo sua castra munituras; si modo ea loca hostes prio-

res

res non cepissent, quæ multo erant propiora regis castris; aggerem comportari jubet intra munitiones. Quo celeriter collato, proxima nocte, vigilia quarta, legionibus omnibus expeditis, impedimentisque in castris relictis, prima luce, neque opinantibus hostibus, eum ipsum locum cepit, in quo Mithridates secundum prœlium adversus Triarium fecerat. huc omnem comportare aggerem è castris servitia, quæ ageret, jussit; ne quis ab opere miles discederet; quum spatio non amplius ∞ passuum intercisa vallis castra hostium divideret ab opere incepto Cæsaris castrorum. Pharnaces, quum id repente prima luce animadvertisset, copias suas omnes pro castris instruxit; quas, interposita tanta locorum iniquitate, consuetudine magis pervulgata militari credebat instrui Cæsar vel ad opus suum tardandum, quo plures in armis tenerentur, vel ad ostentationem regiæ fiduciæ, ne munitione magis, quam manu defendere locum Pharnaces videretur. itaque deterritus non est, quo minus prima acie pro vallo instructa, reliqua pars exercitus opus faceret. At Pharnaces impulsus sive loci felicitate, sive auspiciis & religionibus inductus, quibus obtemperasse eum postea audiebamus; sive paucitate nostrorum, qui in armis erant, comperta, quum more operis quotidiani magnam illam servorum multitudinem, quæ aggerem portabat, militum esse credidisset; sive etiam veterani fiducia exercitus sui, quem [cum legione] XXII in acie conflixisse, & vicisse legati ejus gloriabantur; simul contemptu exercitus nostri, quem pulsum à se, Domitio duce, sciebat; inito consilio dimicandi, descendere prærupta valle cœpit. cujus aliquandiu Cæsar irridebat inanem ostentationem, & eo loco militum coarctationem,

quem in locum nemo ſanus hoſtis ſubiturus eſſet: quum interim Pharnaces eodem gradu, quo præruptam deſcenderat in vallem, aſcendere adverſus arduum collem inſtructis copiis cœpit. Cæſar incredibili ejus vel temeritate, vel fiducia motus, neque opinans imparatusque oppreſſus eodem tempore milites ab operibus vocat, arma capere jubet, legiones opponit, aciem inſtruit. cujus rei ſubita trepidatio magnum terrorem attulit noſtris, nondum ordinibus inſtructis. falcatæ regiæ quadrigæ permiſtos milites perturbant, quæ tamen celeriter multitudine telorum opprimuntur. inſequitur has acies hoſtium; & clamore ſublato confligitur, multum adjuvante natura loci, plurimum Deorum immortalium benignitate: qui quum omnibus caſibus belli interſunt, tum præcipue eis, quibus nihil ratione potuit adminiſtrari. Magno atque acri cominus prœlio facto, dextro cornu, quo veterana legio VI erat collocata, initium victoriæ natum eſt ab ea parte, quum in proclive detruderentur hoſtes; multo tardius, ſed tamen iiſdem Diis adjuvantibus, ſiniſtro cornu, mediaque acie, totæ profligantur copiæ regis. quæ quam facile ſubierant iniquum locum, tam celeriter gradu pulſæ premebantur loci iniquitate. itaque multis militibus partim interfectis, partim ſuorum ruina oppreſſis, qui velocitate effugere poterant, armis tamen projectis, vallem tranſgreſſi nihil ex loco ſuperiore inermes proficere poterant. at noſtri victoria elati ſubire iniquum locum, munitionesque aggredi non dubitarunt. defendentibus autem iis cohortibus caſtra, quas Pharnaces præſidio reliquerat, celeriter caſtris hoſtium ſunt potiti. interfecta multitudine omni, aut capta ſuorum, Pharnaces cum paucis equitibus profugit. cui niſi ca-

ſtrorum oppugnatio facultatem attuliſſet liberius profugiendi, vivus in Cæſaris poteſtatem adductus eſſet. Tali victoria toties victor Cæſar incredibili eſt lætitia affectus, quod maximum bellum tanta celeritate confecerat: eratque ſubiti periculi recordatione lætior, quod victoria facilis ex difficillimis rebus acciderat. Ponto recepto, præda omni regia militibus condonata, poſtero die cum expeditis equitibus ipſe proficiſcitur: legionem VI decedere ad præmia atque honores accipiendos in Italiam jubet: auxilia Deiotari domum remittit: II legiones cum Cœlio Vinciano in Ponto reliquit. Ita per Gallogræciam, Bithyniamque in Aſiam iter facit: omniumque earum provinciarum de controverſiis cognoſcit, & ſtatuit: jura in tetrarchas, reges, civitates diſtribuit. Mithridaten Pergamenum, à quo rem feliciter celeriterque geſtam in Ægypto ſupra ſcripſimus, regio genere ortum, diſciplinis etiam regiis educatum, (nam eum Mithridates rex Aſiæ totius propter nobilitatem Pergamo parvulum ſecum aſportaverat in caſtra, multosque tenuerat annos) regem Boſphori conſtituit, quod ſub imperio Pharnacis fuerat; provinciasque populi R. à barbaris, atque inimicis regibus, interpoſito amiciſſimo rege, munivit. Eidem tetrarchiam [legibus] Gallogræcorum, jure gentis & cognationis adjudicavit, occupatam & poſſeſſam paucis ante annis à Deiotaro. Neque tamen uſquam diutius moratus eſt, quam neceſſitas urbanarum ſeditionum pati videbatur. Rebus feliciſſime celerrimeque confectis, in Italiam celerius omnium opinione venit.

A. HIR-

A. Hirtii Pansæ
COMMENTARIORVM
DE BELLO AFRICANO,
Liber vnus.

Cæsar, itineribus justis confectis, nullo die intermisso, ad xiv Kal. Ian. in Lilybæum pervenit: statimque ostendit, sese naves velle conscendere; quum non amplius legionem tironum haberet unam, equitesque vix DC. Tabernaculum secundum litus ipsum constituit, ut prope fluctus verberaret. Hoc eo consilio fecit, ne quis sibi moræ quidquam fore speraret, & ut omnes in dies, horasque parati essent. Incidit per id tempus, ut tempestates ad navigandum idoneas non haberet. nihilo tamen minus in navibus remiges, militesque continere, & nullam prætermittere occasionem profectionis; quum præsertim ab incolis ejus provinciæ nunciarentur adversariorum copiæ, equitatus infinitus, legiones regiæ iv, levis armaturæ magna vis, Scipionis legiones x, elephanti cxx, classesque esse complures. tamen non deterrebatur, animoque & spe confidebat. Interim in dies & naves longæ adaugeri, & onerariæ complures eodem concurrere, & legiones tironum convenire; in his veterana legio v, equitum ad ii millia. Legionibus collectis vi, & equitum ii millibus, ut quæque prima legio venerat, in naves longas imponebatur, equites autem in onerarias. ita majorem partem navium antecedere jussit, & insulam petere Aponianam, quæ non abest à Lilybæo. ibique commoratus bona pauco-

paucorum vendit publice : deinde Allieno prætori, qui Siciliam obtinebat, de omnibus rebus præcipit, & de reliquo exercitu celeriter imponendo. Datis mandatis, ipse navem conscendit à d. VI. Kal. Ian. & reliquas naves statim est consecutus. ita vento certo, celerique navigio vectus, post diem quartam cum longis paucis navibus in conspectum Africæ venit. namque onerariæ reliquæ, præter paucas, vento dispersæ atque errabundæ diversa loca petierunt. Clupeam classe prætervehitur, deinde Neapolim. complura præterea castella & opida non longe à mari relinquit. Postquam Adrumetum accessit, ibi præsidium erat adversariorum, cui præerat C. Considius, & à Clupeis secundum oram maritimam cum equitatu Adrumeti Cn. Piso cum Maurorum circiter III millibus apparuit. Ibi paulisper Cæsar ante portum commoratus, dum reliquæ naves convenirent, exponit exercitum. cujus numerus in præsentia fuit peditum III millium, equitum CL. castrisque ante opidum positis, sine injuria cujusquam consedit; cohibetque omnes à præda. Opidani interim muros armatis complent. ante portam frequentes considunt ad se defendendum. quorum numerus II legionum intus erat. Cæsar circum opidum vectus, natura loci perspecta, redit in castra. non nemo culpæ ejus, imprudentiæque assignabat, quod neque certum locum gubernatoribus, præfectisque, quem peterent, præceperat : neque, ut mos ipsius consuetudoq; superioribus temporibus fuerat, tabellas signatas dederat, ut in tempore iis perlectis, locum certum peterent universi. quod minime Cæsarem fefellerat. namque nullum portum terræ Africæ, quo classes decurrerent, pro certo tutum ab hostium præsidio fore suspicabatur : sed

fortuitu

fortuitu oblatam occasionem egressus aucupabatur. L. Plancus interim legatus petit à Cæsare, ut sibi daret facultatem cum Considio agendi, si posset aliqua ratione perduci ad sanitatem. itaque data facultate litteras conscribit, & eas captivo dat perferendas in opidum ad Considium. Quo simul atq; captivus pervenisset, litterasque, ut erat mandatum, Considio porrigere cœpisset, prius quam acciperet ille, Vnde, inquit, istas? Tum captivus, [Venio] à Cæsare. Tunc Considius, Vnus est, inquit, Scipio Imperator hoc tempore populi R. deinde in conspectu suo captivum statim interfici jubet: litterasque non dum perlectas, sicut erant signatæ, dat homini certo ad Scipionem perferendas. Postquam una nocte & die ad opidum consumpta, neque responsum ullum à Considio dabatur; neque ei reliquæ copiæ succurrebant; neque equitatu abundabat; & ad opidum oppugnandum non satis copiarum habebat, & eas tironum; neque primo adventu convulnerari exercitum volebat; & opidi egregia munitio, difficilisque ad oppugnandum erat accessus; & nunciabantur auxilia magna equitatus opidanis suppetias venire: non est visa ratio ad oppugnandum opidum commorandi; ne, dum in ea re Cæsar esset occupatus, circumventus à tergo ab equitatu hostium laboraret. itaque castra quum movere vellet, subito ex opido erupit multitudo: atque equitatus subsidio uno tempore eis casu succurrit, qui erat missus ab Iuba ad stipendium accipiendum: castraque, unde Cæsar egressus iter facere cœperat, occupant: & ejus agmen extremum insequi cœperunt. Quæ res quum animadversa esset, subito legionarii consistunt; & equites, quamquam erant pauci, tamen contra tantam multitudinem audacissime concurrunt.

runt. Accidit res incredibilis, ut equites minus xxx Galli Maurorum equitum II millia loco pellerent, urgerentque in opidum. Postquam repulsi, & conjecti erant intra munitiones, Cæsar iter constitutum ire contendit. quod quum sæpius facerent; & modo insequerentur, modo rursus ab equitibus in opidum repellerentur: cohortibus paucis ex veteranis, quas secum habebat, in extremo agmine collocatis, & parte equitatus, iter leniter cum reliquis facere cœpit. ita, quanto longius ab opido discedebatur, tanto tardiores ad insequendum erant Numidæ. interim in itinere ex opidis & castellis legationes venire, polliceri frumentum, paratosque esse, quæ imperasset, facere. itaque eo die castra posuit ad opidum Ruspinam Kalendis Ianuar. inde movit, & pervenit ad opidum Leptin liberam civitatem, & immunem. Legati ex opido veniunt obviam: libenter se omnia facturos, quæ vellet, pollicentur. Itaque, centurionibus ad portas opidi, & custodiis impositis, ne quis miles in opidum introiret, aut injuriam faceret cuipiam incolæ, non longe ab opido secundum litus facit castra. Eodem naves onerariæ, & longæ nonnullæ casu advenerunt. reliquæ, ut est ei nunciatum, incertæ locorum Vticam versus petere visæ sunt. Interim Cæsar à mari non digredi, neque mediterranea petere propter navium errorem, equitatumque in navibus omnem continere, ut arbitror, ne agri vastarentur, aquam in naves jubet comportari. Remiges interim, qui aquatum è navibus exierant, subito equites Mauri, neque opinantibus Cæsarianis, adorti multos jaculis convulneraverunt, nonnullos interfecerunt. latent enim in insidiis cum equis inter convalles, & subito existunt, non ut in campo cominus depugnent. Cæsar

interim

interim in Sardiniam nuncios cum litteris, & in reliquas provincias finitimas dimisit, ut sibi auxilia, commeatus, frumentum, simulatque litteras legissent, mittenda curarent: exoneratisque partim navibus longis, Rabirium Postumum in Siciliam ad secundum commeatum accersendum mittit. Interim cum x navibus longis ad reliquas naves onerarias conquirendas, quæ deerrassent, & simul mare tuendum ab hostibus jubet proficisci. Item C. Sallustium Crispum prætorem ad Cercinam insulam versus, quam adversarii tenebant, cum parte navium ire jubet; quod ibi magnum numerum frumenti esse audiebat. Hæc ita imperabat, itaque unicuique præcipiebat, ut, fieri posset, necne, locum nullum excusatio haberet, nec moram tergiversatio. ipse interea ex perfugis & incolis cognitis conditionibus Scipionis, & qui cum eo contra se bellum gerebant, miserari. Regium enim equitatum in provincia Africa Scipio alebat. tanta homines esse dementia, ut mallent regis esse vectigales, quam cum civibus in patria in suis fortunis esse incolumes. Cæsar ad III Non. Ian. castra movet; Leptique VI cohortium præsidio cum Saserna relicto, ipse rursus, unde pridie venerat, Ruspinam cum reliquis copiis convertit: ibique sarcinis exercitus relictis, ipse cum expedita manu proficiscitur circum villas frumentatum; opidanisque imperat, ut plaustra, jumentaque omnia sequantur. Itaque magno frumenti invento numero, Ruspinam redit. Hoc eum iccirco existimo fecisse, ne maritima opida post se vacua relinqueret, præsidioque firmata ad classim receptacula muniret. Itaque, ibi relicto P. Saserna, fratre ejus, quem Lepti proximo opido reliquerat cum legione, jubet comportari ligna in opidum quamplurima:

ma: ipse cum cohortibus VII, quæ ex veteranis legionibus in classe cum Sulpicio & Vatinio rem gesserant, ex opido Ruspina egressus, proficiscitur ad portum, qui abest ab opido millia passuum II. ibique classem sub vesperum cum ea copia conscendit, omnibus in exercitu insciis, & requirentibus Imperatoris consilium; magno metu ac tristitia sollicitabantur. Parva enim cum copia, & ea tironum, neque omni exposita, in Africa contra magnas copias, & insidiosæ nationis, equitatumq; innumerabilem, se expositos videbant: neq; quidquam solatii in præsentia, neq; auxilium in suorum consilio animadvertebant, nisi in ipsius Imperatoris vultu, vigore, mirabilique hilaritate. animum enim altum & erectum præ se gerebat. Huic acquiescebant homines, & in ejus scientia & consilio omnia sibi proclivia omnes fore sperabant. Cæsar in navibus una nocte consumpta, jam cælo albente quum proficisci conaretur, subito navium pars, de qua timebat, ex errore, eodem conferebatur. Hac re cognita Cæsar celeriter de navibus imperat omnes egredi, atque armatos in litore reliquos advenientes milites exspectare. Itaque sine mora navibus eis in portum receptis, & advectis militum equitumque copiis, rursus ad opidum Ruspinam redit, atque ibi castris constitutis, ipse cum cohortibus expeditis XXX frumentatum est profectus. ex eo est cognitum Cæsaris consilium: illum cum classe navibus onerariis, quæ deerrassent, subsidio ire clam hostibus voluisse; ne casu imprudentes suæ naves in classem adversariorum inciderent: neque eam rem eos voluisse scire, qui in præsidiis relicti sui milites fuissent; ne illi propter suorum paucitatem, & hostium multitudinem, metu deficerent. Interim quum jam Cæsar pro-

progressus esset à castris circiter millia pass. III, per speculatores & antecessores equites nunciatur ei, copias hostium haud longe à se visas. Et hercle cum eo nuncio pulvis ingens conspici cœptus est. Hac re cognita Cæsar celeriter jubet equitatum universum, cujus copiam habuit in præsentia non magnam, & sagittarios, quorum parvus è castris exierat numerus, accersi, atque ordinatim signa se leniter consequi: ipse antecedere cum paucis armatis. Iamque quum procul hostis conspici posset, milites in campo jubet galeari, & ad pugnam parari. quorum omnino numerus fuit XXX cohortium cum equitibus CD, & sagittariis. · . ·. Hostes interim, quorum dux erat Labienus, & duo Pacidii, aciem dirigunt mirabili longitudine, non peditum, sed equitum confertam: & inter eos levis armaturæ Numidas, & sagittarios pedites interposuerant: & ita condensaverant, ut procul Cæsariani pedestres copias arbitrarentur: & dextrum ac sinistrum cornu magnis equitum copiis firmaverant. Interim Cæsar aciem dirigit simplicem, ut poterat, propter paucitatem. sagittarios ante aciem constituit: equites dextro sinistroque cornu opponit: & ita præcipit, ut providerent, ne multitudine equitatus hostium circumvenirentur. existimabat enim se cum pedestribus copiis, acie instructa, dimicaturum. Quum utrimque exspectatio fieret; neque Cæsar se moveret; & cum suorum paucitate contra magnam vim hostium artificio magis, quam viribus, decernendum videret; subito adversariorum equitatus sese extendere, & in latitudinem promovere, collesq; complecti & Cæsaris equitatum extenuare, simulque ad circumeundum comparare se cœperunt. Cæsariani equites eorum multitudinem ægre sustinebant.

bant. Acies interim mediæ quum concurrere conarentur, subito ex condensis turmis pedites Numidæ levis armaturæ cum equitibus procurrunt; & inter legionarios pedites jacula conjiciunt. hic quum Cæsariani in eos impetum fecissent; illorum equites refugiebant: pedites interim resistebant, dum equites rursus, cursu renovato peditibus suis succurrerent. Cæsar novo genere pugnæ oblato, quum animadverteret ordines suorum in procurrendo turbari, (pedites enim, dum equites longius à signis persequuntur, latere nudato, à proximis Numidis jaculis vulnerabantur, equites autem hostium pilum militis cursu facile vitabant) edicit per ordines, ne quis miles à signis IV pedes longius procederet. Equitatus interim Labieni suorum multitudine confisus Cæsaris paucitatem circumire conatur. equites Iuliani pauci, multitudine hostium defessi, equis convulneratis, paullatim cedere: hostis magis magisque instare. ita puncto temporis omnibus legionariis ab hostium equitatu circumventis, Cæsarisq; copiis in orbem compulsis, intra cancellos omnes conjecti pugnare cogebantur. Labienus in equo, capite nudo, versari in prima acie, simul suos cohortari, non numquam legionarios Cæsaris ita appellare: Quid tu, inquit, miles tiro tam feroculus es? vos quoque iste verbis infatuavit. in magnum me hercule vos periculum impulit. misereor vestri. Tum miles, Non sum, inquit, tiro Labiene, sed de legione X veteranus. Tum Labienus, Non agnosco, inquit, signa Decumanorum. Tum miles, Iam me, quis sim, intelliges. Simul cassidem de capite dejecit, ut cognosci ab eo posset; atque ita pilum viribus contortum dum in Labienum mittere contendit, equi graviter adverso pectori affixit; & ait: Labiene,

biene, Decumanum militem, qui te petit, scito esse. omnium tamen animi in terrorem conjecti, & maxime tironum. circumspicere enim Cæsarem, neque amplius facere, nisi hostium jacula vitare. Cæsar interim, consilio hostium cognito, jubet aciem in longitudinem quammaximam porrigi, & alternis conversis cohortibus, ut una post alteram ante signa tenderet. ita coronam hostium dextro sinistroq; cornu mediam dividit; & unam partem ab altera exclusam, equitibus intrinsecus adortus, cum peditatu telis conjectis in fugam vertit: neque longius progressus, veritus insidias, se ad suos recipit. idem altera pars equitum, peditumque Cæsaris facit. His rebus gestis, & procul hostibus repulsis, convulneratisque, ad sua præsidia sese, sic, ut erat instructus, recipere cœpit. Interim M. Petreius, & Cn. Piso cum equitibus Numidis ∞ c electis peditatuque ejusdem generis satis grandi, ex itinere recta subsidio suis occurrunt. At hostes suis ex terrore firmatis, rursusque renovatis animis, legionarios conversis equitibus se recipientes novissimos adoriri, & impedire cœperunt, quo minus se in castra reciperent. Hac re animadversa, Cæsar jubet signa converti, & medio campo redintegrari prœlium. Quum ab hostibus eodem modo pugnaretur; nec cominus ad manus rediretur; Cæsarisque equites jumenta ex nausea recenti, siti, languore, paucitate, vulneribus defatigata ad insequendum hostem perseverandumque cursum tardiora haberent; dieique pars exigua jam reliqua esset; cohortibus, equitibusque circundatis imperat, ut uno ictu contenderent, neque remitterent, donec ultra ultimos colles hostes repulissent; atque eorum essent potiti. itaque, signo dato, quum jam hostes languide negli-

negligenterque tela mitterent, ſubito immittit cohortes, turmasque ſuorum: atque puncto temporis, hoſtibus nullo negotio campo pulſis, poſt collemque dejectis, nacti locum, atque ibi paulliſper commorati, ita ut erant inſtructi, leniter ſe ad ſuas recipiunt munitiones. itemque adverſarii male accepti tum demum ſe ad ſua præſidia contulerunt. Interim ea re geſta, & prœlio dirempto, ex adverſariis perfugæ plures ex omni hominum genere, & præterea intercepti hoſtium complures equites, peditesque: ex quibus cognitum eſt hoſtium conſilium, eos hac mente, & conatu veniſſe, ut novo atque inuſitato genere prœlii tirones, legionariique pauci perturbati, Curionis exemplo ab equitatu circumventi opprimerentur: & ita Labienum dixiſſe pro concione; tantam ſeſe multitudinem auxiliorum adverſariis ſubminiſtraturum, ut etiam cædendo in ipſa victoria fatigati vincerentur, atque à ſuis ſuperarentur: quippe qui in illorum ſibi confideret multitudine; primum, quod audierat Romæ legiones veteranas diſſentire, neque in Africam velle tranſire: deinde, quod triennio in Africa ſuos milites conſuetudine retentos fideles jam ſibi effeciſſet; maxima autem auxilia haberet Numidarum equitum leviſque armaturæ. Præterea ex fuga, prœlioque Pompeiano, quos ſecum à Brundiſio tranſportaverat, equites Germanos Galloſque, ibique poſtea ex hibridis libertinis ſerviſque conſcripſerat, armaverat, equoque frenato uti condocuerat. præterea regia auxilia, elephantes CXX, equitatusque innumerabilis. deinde legiones conſcriptæ ex cujusque modi generis amplius XII millibus. Hac ſpe, atque ea audacia inflammatus Labienus cum equitibus Gallis Germaniſque ∞ DC, Numidarum ſine frenis

nis IIX millibus, præterea Petreiano auxilio adhibito equitibus ꝏc, peditum ac levis armaturæ quater tantis, ſagittariis ac funditoribus, hippotoxotisque compluribus. his copiis pridie Non. Ian. poſt diem tertium, quam Africam attigit, in campis planiſſimis puriſſimisq; ab hora diei quincta uſque ad ſolis occaſum eſt decertatum. In eo prœlio Petreius graviter ictus ex acie receſſit. Cæſar interim caſtra munire diligentius, præſidia firmare majoribus copiis, vallumque ab opido Ruſpina uſque ad mare deducere, & à caſtris alterum eodem; quo tutius ultro citroq; commeare, auxiliaque ſine periculo ſibi ſuccurrere poſſent: tela, tormentaque ex navibus in caſtra comportare, remigum partem ex claſſe, Gallorum, Rhodiorumque, Epibatarumque armare, & in caſtra evocare; uti ſi poſſet, eadem ratione, qua adverſarii, levis armatura interjecta inter equites ſuos interponeretur. ſagittariisq; ex omnibus navibus Ityreis, Suriis, & cujusque generis ductis in caſtra compluribus, frequentabat ſuas copias. audiebat enim Scipionem poſt diem tertium ejus diei, quo prœlium factum erat, appropinquare, copias ſuas cum Labieno, & Petreio conjungere. cujus copiæ legionum IIX, & equitum IV millium eſſe nunciabantur. officinas ferrarias inſtruere; ſagittasque & tela uti fierent complura, curare, glandes fundere, ſudes comparare; litteras in Siciliam nunciosque mittere, ut ſibi crates materiemque congererent ad arietes, cujus inopia in Africa eſſet: præterea ferrum plumbumque mitteretur. & animum etiam advertebat, frumento ſe in Africa niſi importatitio uti non poſſe. priore enim anno, propter adverſariorum delectus, quod ſtipendiarii aratores milites eſſent facti, meſſem non eſſe

factam:

factam: præterea ex omni Africa frumentum adversarios in pauca opida & bene munita comportasse, omnemque regionem Africæ exinanisse frumento: opida, præter pauca, quæ ipsi suis præsidiis tueri poterant, reliqua dirui atque deleri, & eorum incolas intra sua præsidia coëgisse commigrare, agros desertos ac vastatos esse. Hac necessitate Cæsar coactus privatos ambiendo, & blande appellando aliquantulum frumenti numerum in sua præsidia congesserat; & eo parce utebatur. Opera interim ipse quotidie circumire, & alternas cohortes in statione habere propter hostium multitudinem. Labienus saucios suos, quorum numerus maximus fuit, jubet in plostris deligatos Adrumetum deportari. Naves interim Cæsaris onerariæ errabundæ male vagabantur, incertæ locorum atque castrorum suorum: quas singulas scaphæ adversariorum complures adortæ incenderant, atque expugnaverant. Hac re nunciata Cæsari, classes circum insulas, portusque disposuit; quo tutius commeatus supportari posset. M. Cato interim, qui Uticæ præerat, Cn. Pompeium filium multis verbis, assidueque objurgare non desistebat. Tuus, inquit, pater, istuc ætatis quum esset, & animadvertisset Remp. ab audacibus sceleratisque civibus oppressam, bonosque aut interfectos, aut exsilio multatos patria civitateque carere; gloria, & animi magnitudine elatus, privatus, atque adolescentulus, paterni exercitus reliquiis collectis, pene oppressam funditus & deletam Italiam, urbemq; Romanam in libertatem vindicavit: idemque Siciliam, Africam, Numidiam, Mauritaniam mirabili celeritate armis recepit. Quibus ex rebus sibi eam dignitatem, quæ est per gentes clarissima notissimaque, conciliavit; adolescentulusque, atque

eques

eques Romanus triumphavit. atque ille, non ita amplis rebus patris gestis, neque tam excellenti majorum dignitate [parta,] neque tantis clientelis, nominisque claritate præditus, in Remp. est ingressus. tu contra & patris nobilitate, & dignitate, & per te ipse satis animi magnitudine, diligentiaque præditus nonne eniteris, & proficisceris ad paternas clientelas, auxilium tibi, Reique publicæ, atque optimo cuique efflagitatum? His verbis hominis gravissimi incitatus adolescentulus cum naviculis cujusquemodi generis XXX, inibi paucis rostratis, profectus ab Utica est in Mauritaniam, regnumque Bogudis est ingressus: expeditoque exercitu, numero servorum, liberorum II millium, cujus partem inermen, partem armatam habuerat, ad opidum Ascurum accedere cœpit: in quo opido præsidium fuit regium. Pompeio adveniente, opidani usque eo passi propius eum accedere, donec ad ipsas portas, ac murum appropinquaret, subito eruptione facta prostratos perterritosque Pompeianos in mare passim navesque compulerunt. Ita re male gesta Cn. Pompeius filius naves inde avertit, neque postea litus attigit; classemque ad insulas Baleares versus convertit. Scipio interim cum iis copiis, quas paullo ante demonstravimus, Uticæ grandi præsidio relicto, profectus primum Adrumeti castra ponit: deinde ibi paucos dies commoratus, noctu itinere facto, cum Petreii & Labieni copiis se conjungit; atque unis castris factis, III millia passuum longe considunt. Equitatus interim eorum circum Cæsaris munitiones vagari, atque eos, qui pabulandi aut aquandi gratia extra vallum progressi essent, excipere. ita omnes adversarios intra munitiones continere. qua re Cæsariani gravi annona sunt

con-

conflictati; ideo quod nondum neque ab Sicilia, neque ab Sardinia commeatus supportatus erat; neq; per anni tempus in mari classes sine periculo vagari poterant; neque amplius millia passuum VI terræ Africæ quoquo versus tenebant, pabulique inopia premebantur. Qua necessitate coacti veterani milites, equitesque, qui multa terra marique bella confecissent, & periculis inopiaque tali sæpe essent conflictati, alga è litore collecta, & aqua dulci eluta, & ita jumentis esurientibus data, vitam eorum producebant. Dum hæc ita fierent, rex Iuba, cognitis Cæsaris difficultatibus, copiarumque paucitate, non est visum dari spatium convalescendi, augendarumque ejus opum. itaque comparatis equitum magnis peditumque copiis, subsidio suis, egressus è regno, ire contendit. P. Sitius interim, & rex Bogud, conjunctis suis copiis, cognito regis Iubæ egressu, propius ejus regnum copias suas admovere: Cirtamque opidum ejus regni opulentissimum adorti paucis diebus pugnando capiunt, & præterea duo opida Getulorum, quibus quum conditionem ferrent, ut opido excederent, idque sibi vacuum transderent, conditionemque repudiassent, postea ab eis capti interfectique sunt omnes. inde progressi agros opidaque vexare non desistunt. Quibus rebus cognitis Iuba, quum jam non longe à Scipione atque ejus ducibus abesset, capit consilium, satius esse sibi suoque regno subsidio ire, quam dum alios adjuturus proficisceretur, ipse suo regno expulsus, forsitan utraque re expelleretur. itaque rursus se recepit, atque auxilia à Scipione etiam abduxit, sibi suisq; rebus timens: elephantisque XXX relictis, suis finibus opidisque suppetias profectus est. Cæsar, quum de suo interim adventu dubitatio in pro-

vincia esset; neque quisquam crederet ipsum, sed aliquem legatum cum copiis in Africam venisse; conscriptis litteris circum provinciam, omnes civitates facit de suo adventu certiores. Interim nobiles homines ex suis opidis profugere, & in castra Cæsaris devenire, & de adversariorum ejus acerbitate crudelitateque commemorare cœperunt. quorum lacrimis, querelisque Cæsar commotus, quum antea constitisset in stativis castris; æstate inita, cunctis copiis auxiliisque accitis, bellum cum adversariis gerere instituit; litterisque celeriter in Siciliam ad Allienum, & Rabirium Postumum conscriptis, & per catascopum missis, ut sine mora, aut ulla excusatione hiemis ventorumque, exercitus sibi quam celerrime transportaretur: Africam provinciam perire, funditusque everti à suis inimicis. quod nisi celeriter sociis foret subventum, præter ipsam Africam terram nihil, ne tectum quidem, quo se reciperent, ab illorum scelere insidiisque reliquum futurum. atque ipse in tanta erat festinatione & exspectatione, ut postero die, quam misisset litteras nunciumq; in Siciliam, classem exercitumque morari diceret, noctes diesque oculos mentemque ad mare dispositos directosq; haberet. nec mirum. animadvertebat enim villas exuri, agros vastari, pecus diripi trucidarique, opida castellaque dirui deserique, principesq; civitatum aut interfici, aut in catenis teneri, liberos eorum obsidum nomine in servitutem abripi. Iis se in miseriis suamque fidem implorantibus, auxilio propter copiarum paucitatem esse non posse. Milites interim in opere exercere, castra munire, turres, castella facere, molesque jacere in mare non intermittere. Scipio interim elephantes hoc modo condocefacere instituit. II instruxit

acies,

acies, unam funditorum contra elephantos, quæ quasi adversariorum locum obtineret, & contra eorum frontem adversam lapillos minutos mitteret: deinde in ordinem elephantos constituit. post illos autem aciem suam instruxit; ut, quum ab adversariis lapides mitti cœpissent; & elephanti perterriti se ad suos convertissent, rursus à sua acie lapidibus missis eos converterent adversum hostem: quod ægre tardeque fiebat. rudes enim elephanti multorum annorum doctrina, usuque vetusto vix edocti tamẽ communi periculo in aciem producuntur. Dum hæc ad Ruspinam ab utrisque ducibus administrantur, C. Virgilius Prætorius, qui Thapso opido maritimo præerat, quum animadvertisset naves singulas cum exercitu Cæsaris incertas locorum atque castrorum suorum vagari; occasionem nactus, navem, quam ibi habuit actuariam, complet militibus & sagittariis: eidem scaphas de navibus adjungit; ac singulas naves Cæsarianas consectari cœpit: & quum plures adortus, pulsus fugatusque inde discessisset, nec tamen desisteret periclitari, forte incidit in navem, in qua erant duo Titi Hispani adolescentes, tribuni legionis v, quorum patrem Cæsar in senatum legerat, & cum his T. Salienus centurio legionis ejusdem, qui M. Messallam legatum obsederat Messanæ, & seditiosissima oratione apud eum est usus: idemque & pecuniam, & ornamenta triumphi Cæsaris retinenda, & custodienda curaverat: & ob has caussas timebat sibi. hic propter conscientiam peccatorum suorum persuasit adolescentibus ne repugnarent, seseque Virgilio transderent. itaque deducti à Virgilio ad Scipionem, custodibus transditi, & post diem III sunt interfecti. Qui quum ducerentur ad necem, petisse dicitur major Titus

à centurionibus, uti se priorem, quam fratrem, interficerent; idque ab eis facile impetrasse, atque ita esse interfectos. Turmæ interim equitum, quæ pro vallo in stationibus esse solebant, ab utrisque ducibus quotidie minutis prœliis inter se pugnare non intermittunt. non numquam etiam Germani, GalliqueLabieniani cum Cæsaris equitibus, fide data, inter se colloquebantur. Labienus interim cum parte equitatus Leptim opidum, cui præerat Saserna cum cohortibus III, oppugnare, ac vi irrumpere, conabatur: quod à defensoribus propter egregiam munitionem opidi, & tormentorum multitudinem facile, & sine periculo defendebatur. quod ubi ejus facere equitatus sæpius non intermittebat; & quum forte ante portam turma densa adstitisset; scorpione accuratius misso, atque eorum decurione percusso, & * ad Decumanam defixo, reliqui perterriti, fuga se in castra recipiunt. Quo facto postea sunt deterriti opidum tentare. Scipio interim fere quotidie non longe à suis castris passibus ccc instruere aciem, ac majore diei parte consumpta, rursus se in castra recipere. Quod quum sæpius fieret, neque ex Cæsaris castris quisquam prodiret, neque propius ejus copias accederet; despecta patientia Cæsaris, exercitusq; ejus, universis copiis productis, elephantisque turritis xxx ante aciem instructis, quam latissime potuit porrecta equitum peditumque multitudine, uno tempore progressus, haud ita longe à Cæsaris castris constitit in campo. Quibus rebus cognitis Cæsar jubet milites, qui extra munitiones processerant, quique pabulandi, aut lignandi, aut etiam muniendi gratia vallum petierant, quæque ad eandem rem opus erant, omnes intra munitiones minutatim modesteque sine tumultu aut terrore se

reci-

recipere, atque in opere consistere: equitibus autem, qui in statione fuerant, præcipit, ut usque eo locum obtinerent, in quo paullo ante constitissent, donec ab hoste missum telum ad se perveniret: quod si propius accederetur, quam honestissime se intra munitiones reciperent. alii quoque equitatui edicit, uti quisque suo loco paratus armatusque præsto esset. at hæc non ipse per se coram, quum de vallo perspecularetur, sed mirabili peritus scientia bellandi, in prætorio sedens, per speculatores, & nuncios imperabat, quæ fieri volebat. animadvertebat enim, quamquam magnis essent copiis adversarii freti, tamen sæpe à se fugatis, pulsis, perterritisque & concessam vitam, & ignota peccata. quibus rebus numquam tanta suppeteret ex ipsorum inertia conscientiaque animi victoriæ fiducia, ut castra sua adoriri auderent. præterea ipsius nomen auctoritasque magna ex parte eorum exercitus minuebat audaciam. tum egregiæ munitiones castrorum, & valli fossarumque altitudo, & extra vallum stili cæci, mirabilem in modum consiti, vel sine defensoribus aditum adversariis prohibebant. scorpionum, catapultarum, ceterorumque telorum, quæ ad defendendum solent parari, magnam copiam habebat. atque hæc propter exercitus sui præsentis paucitatem, & tirocinium præparaverat, non hostium vi & metu commotus. patientem se, timidumque hostium opinioni præbebat. neque iccirco copias, quamquam erant paucæ, tironumque, non educebat in aciem, quod victoriæ suorum diffideret: sed referre arbitrabatur cujusmodi victoria esset futura. turpe enim sibi existimabat tot rebus gestis, tantisque exercitibus devictis, tot tam claris victoriis partis, ab reliquis copiis adversariorum

suorum ex fuga collectis, se cruentam adeptum existimari victoriam. itaque constituerat gloriam exsultationemque eorum pati, donec sibi veteranarum legionum pars aliqua in secundo commeatu occurrisset. Scipio interim paulisper, ut ante dixi, in eo loco commoratus, ut quasi despexisse Cæsarem videretur, paullatim reducit suas copias in castra, & concione advocata, de terrore suo, desperationeque exercitus Cæsaris verba facit; & cohortatus suos, victoriam propriam se eis brevi daturum pollicetur. Cæsar jubet milites rursus ad opus redire, & per caussam munitionum, tirones in labore defatigare non intermittit. interim Numidæ Getulique diffugere quotidie ex castris Scipionis, & partim in regnum se conferre, partim, quod ipsi majoresque eorum beneficio C. Marii usi fuissent, Cæsaremque ejus affinem esse audiebant, in ejus castra perfugere catervatim non intermittunt. quorum ex numero electis hominibus, illustriores Getulos, litteris ad suos cives datis, cohortatus, ut manu facta, se suosque defenderent, & ne suis inimicis adversariisque dicto audientes essent, mittit. Dum hæc ad Ruspinam fiunt, legati ex Acilla civitate libera, etiam undique ad Cæsarem veniunt; seque paratos, quæcumque imperasset, & libenti animo facturos pollicentur: tantum orare & petere ab eo, ut sibi præsidium daret, quo tutius id, & sine periculo facere possent: se & frumentum, &, quæcumque res eis suppeteret, communis salutis gratia subministraturos. Quibus rebus facile à Cæsare impetratis, præsidioque dato, C. Messium ædilitia functum potestate Acillam jubet proficisci. Quibus rebus cognitis Considius Longus, qui Adrumeti cum II legionibus, & equitibus DCC præerat, celeriter, ibi parte

præ-

præsidii relicta, cum IIX cohortibus Acillam ire contendit. Messius celerius itinere confecto prior Acillam cum cohortibus pervenit. Considius interim, quum ad urbem cum copiis accessisset, & animadvertisset præsidium Cæsaris ibi esse, non ausus periculo suo rem facere, nulla re gesta pro multitudine hominum, rursus Adrumetum se recipit: deinde paucis post diebus, equestribus copiis à Labieno adductis, rursus Acillanos castris positis obsidere cœpit. Per id tempus C. Sallustius Crispus, quem paucis ante diebus missum à Cæsare cum classe demonstravimus, Cercinnam pervenit. cujus adventu C. Decimius quæstorius, qui ibi cum grandi familiæ suæ præsidio præerat commeatui, parvulum navigium nactus conscendit, ac se fugæ commendat. Sallustius interim prætor à Cercinnatibus receptus, magno numero frumenti invento, naves onerarias, quarum ibi satis magna copia fuit, complet, atque in castra ad Cæsarem mittit. Allienus interim proconsul è Lilybæo in naves onerarias imponit legiones XIII, & XIV, & equites Gallos DCCC; funditorum, sagittariorumque mille, ac secundum commeatum in Africam mittit ad Cæsarem: quæ naves, ventum secundum nactæ, IV die in portum ad Ruspinam, ubi Cæsar castra habuerat, incolumes pervenerunt. ita Cæsar duplici lætitia ac voluptate uno tempore auctus, frumento auxiliisque, tandem suis exhilaratis, annonæque levata sollicitudine, deponit legiones; equitesq; ex navibus egressos jubet ex languore nauseaque reficere; dimissos in castella, munitionesque disponit. Quibus rebus Scipio, quique cum eo essent comites, mirari, & requirere: C. Cæsarem, qui ultro consuesset bellum inferre, ac lacessere prœlio, subito commuta-

tum non sine magno consilio suspicabantur. itaque ex ejus patientia in magnum timorem conjecti ex Getulis duos, quos arbitrabantur suis rebus amicissimos, magnis præmiis pollicitationibusque propositis pro perfugis speculandi gratia in Cæsaris castra mittunt. qui simul ad eum sunt deducti, petierunt, ut sibi liceret sine periculo verba proloqui. Potestate facta, Sæpenumero, inquiunt, Imperator, complures Getuli, qui sumus clientes C. Marii, & propemodum omnes cives Romani, qui sunt in legione IV, & VI, ad te voluimus, in tuaque præsidia confugere; sed custodiis equitum Numidarum, quo id sine periculo minus facere-mus, impediebamur. nunc data facultate pro speculatoribus missi à Scipione, ad te cupidissime venimus, ut perspiceremus, num quæ fossæ, aut insidiæ elephantis ante castra portasque valli factæ essent; simulque consilia vestra contra easdem bestias, comparationemque pugnæ cognosceremus, atque ei renunciaremus. Qui collaudati à Cæsare, stipendioque donati, ad reliquos perfugas deducuntur. quorum orationem celeriter veritas comprobavit. namq; postero die ex legionibus iis, quas Getuli nominaverunt, milites legionarii complures à Scipione in castra Cæsaris perfugerunt. Dum hæc ad Ruspinam geruntur, M. Cato, qui Vticæ præerat, delectus quotidie libertinorum, Afrorum, servorum denique, & cujusquemodi generis hominum, qui modo per ætatem arma ferre poterant, habere, atque sub manum Scipionis in castra submittere non intermittit. Legati interim ex opido Tisdro; in quo tritici modium millia CCC comportata fuerant à negotiatoribus Italicis, aratoribusque, ad Cæsarem venere; quantaque copia frumenti apud se sit, docent; simulque

orant,

orant, ut sibi præsidium mittat, quo facilius & frumentum, & copiæ suæ conserventur. Quibus Cæsar in præsentia gratias agit; præsidiumq; brevi tempore se missurum dixit; cohortatusque ad suos cives jubet proficisci. P. Sitius interim cum copiis Numidiæ fines ingressus castello in montis loco munito locato, in quod Iuba belli gerendi gratia & frumentum, & res ceteras, quæ ad bellum usui solent esse, comportaverat, vi expugnando, est potitus. Cæsar, postquam legionibus veteranis II, equitatu levique armatura copias suas ex secundo commeatu auxerat, naves VI onerarias statim jubet Lilybæum ad reliquum exercitum transportandum proficisci: ipse VI Kal. Febr. circiter vigilia prima imperat speculatores apparitoresque omnes ut sibi præsto essent: itaque, omnibus insciis, neque suspicantibus, vigilia tertia jubet omnes legiones ex castris educi, atque se consequi ad oppidum Ruspinam versus, in quo ipse præsidium habuit, & quod primum ad amicitiam ejus accessit: inde parvulam proclivitatem digressus, sinistra parte campi, propter mare legiones ducit. hic campus mirabili planicie patet millia passuum XV: quem jugum ingens à mari ortum, neque ita præaltum, velut theatri efficit speciem. in hoc jugo colles sunt excelsi pauci; in quibus singulæ turres speculæque singulæ perveteres erant collocatæ: quarum apud ultimam præsidium & statio fuit Scipionis. Postquam Cæsar ad jugum, de quo docui, adscendit; atque in unumquemque collem turres, castellaque facere cœpit; atque ea minus semihora efficit; & postquam non ita longe ab ultimo colle, turrique fuit, quæ proxima fuit castris adversariorum, in qua docui esse præsidium, stationemque Numidarum, paullisper commoratus,

perſpectaque natura loci, equitatu in ſtatione diſpoſito, legionibus opus attribuit; brachiumque medio jugo ab eo loco,ad quem pervenerat,uſque ad eum, unde egreſſus erat, jubet dirigi ac muniri. quod poſtquam Scipio Labienusque animadverterunt, equitatu omni ex caſtris educto, acieque equeſtri inſtructa, à ſuis munitionibus circiter paſſus ∞ progrediuntur, pedeſtremque copiam in ſecunda acie minus paſſus CD à caſtris ſuis conſtituunt. Cæſar in opere milites adhortari, neque adverſariorum copiis moveri. jam quum non amplius paſſuum M D inter hoſtium aciem ſuasque munitiones eſſe animadvertiſſet; intellexiſſetque ad impediendos milites ſuos, & ab opere depellendos hoſtem propius accedere; neceſſeque haberet legiones à munitionibus deducere; imperat turmæ Hiſpanorum,ut ad proximum collem propere accurrerent, præſidiumque inde deturbarent, locumque caperent; eodemque jubet levis armaturæ paucos conſequi ſubſidio. qui miſſi celeriter, Numidas adorti partim vivos capiunt, nonnullos equites fugientes convulneraverunt, locoque ſunt potiti. Poſtquam id Labienus animadvertit, quo celerius iis auxilium ferret, ex acie inſtructa equitatus ſui prope totum dextrum cornu avertit, atque ſuis fugientibus ſuppetias ire contendit. quod ubi Cæſar conſpexit, Labienum ab ſuis copiis longius abſceſſiſſe; equitatus ſui alam ſiniſtram ad intercludendos hoſtes immiſit. Erat in eo campo, ubi ea res gerebatur, villa permagna IV turribus exſtructa, quæ Labieni proſpectum impediebat, ne poſſet animadvertere ab equitatu Cæſaris ſe intercludi itaque non prius vidit turmas Iulianas, quam ſuos cædi à tergo ſenſit. ex qua re ſubitó in terrorem converſo equitatu Numidarum, recta in caſtra

castra fugere contendit. Galli Germanique, qui restiterant, ex superiore loco & post tergum circumventi, fortiterq; resistentes conciduntur universi. Quod ubi legiones Scipionis, quæ pro castris erant instructæ, animadverterunt; metu ac terrore obcæcatæ, omnibus portis in sua castra fugere cœperunt. Postea Scipione ejusque copiis campo collibusque exturbatis, atque in castra compulsis, quum receptui Cæsar cani jussisset, equitatumque omnem intra suas munitiones recepisset, campo purgato, animadvertit mirifica corpora Gallorum Germanorumque, qui partim ejus auctoritatem erant ex Gallia secuti, partim pretio pollicitationibusq; adducti ad eum se contulerant: nonnulli qui ex Curionis prœlio capti conservatique parem gratiam in fide partienda præstare voluerant. horum corpora mirifica specie amplitudineque cæsa toto campo, ac prostrata diverse jacebant. His rebus gestis, postero die Cæsar ex omnibus præsidiis cohortes deducit, atque omnes suas copias in campo instruxit. Scipio, suis male acceptis, occisis vulneratisque, intra suas continere se munitiones cœpit. Cæsar instructa acie secundum infimas jugi radices propius munitiones leniter accessit. jamque minus ∞ passuum ab opido Vzita, quod Scipio tenebat, aberant legiones Iulianæ; quum Scipio veritus, ne opidum amitteret, unde aquari, reliquisque rebus sublevari ejus exercitus consueverat, eductis omnibus copiis, quadruplici acie instructa, ex instituto suo, prima equestri turmatim directa, elephantisque turritis interpositis, armatisque suppetias ire contendit. Quod ubi Cæsar animadvertit, arbitratus Scipionem ad dimicandum paratum ad se certo animo venire, in eo loco, quo

paullo

paullo ante commemoravi, ante opidum constitit, suamque aciem mediam eo opido texit. dextrum sinistrumque cornu, ubi elephanti erant, in conspectu patenti adversariorũ constituit. Quum jam prope solis occasum Cæsar exspectavisset, neque ex eo loco, quo constiterat, Scipionem progredi propius se animadvertisset, locoque se magis defendere, si res coëgisset, quam in campo cominus consistere audere; non est visa ratio propius accedendi eo die ad opidum; quoniam ibi præsidium grande Numidarum esse cognoverat, hostesque mediam aciem suam opido texisse; sibique difficile factu esse intellexit, simul & opidum uno tempore oppugnare, & in acie in cornu dextro, & sinistro, ex iniquiore loco, pugnare. præsertim quum milites à mane diei jejuni sub armis stetissent defatigati. itaque reductis suis copiis in castra, postero die propius eorum aciem instituit exporrigere munitiones. Interim Considius, qui Acillam, & IIX cohortes stipendiarias Numidis Getulisque obsidebat, vbi C. Messius cohortibus præerat, diu multumque expertus, magnisque operibus sæpe admotis, & iis ab opidanis incensis, quum proficeret nihil, subito nuncio de equestri prœlio allato commotus, frumento, cujus in castris copiam habuerat, incenso, vino, oleo, ceterisque rebus, quæ ad victum parari solent, corruptis, Acillam, quam obsidebat, deseruit; atque itinere per regnum Iubæ facto, copias cum Scipione partitus Adrumetum se recipit. Interea ex secundo commeatu, quem à Sicilia miserat Allienus, navis una, in qua fuerat Q. Cominius, & L. Ticida eques Romanus, ab residua classe quum erravisset, delataque esset vento ad Thapsum, à Virgilio scaphis naviculisque actuariis excepta est,

& ad

& ad Scipioné deducta. Item altera navis triremis ex eadem classe errabunda, ac tempestate ad Ægimurum delata à classe Vari & M. Octavii est capta, in qua milites veterani cum uno centurione, & nonnulli tirones fuerunt: quos Varus asservatos sine contumelia deducendos curavit ad Scipionem. qui, postquam ad eum pervenerunt, & ante suggestum ejus constiterunt, Non vestra, inquit, sponte vos, certo scio, sed illius scelerati vestri imperatoris impulsu, & imperio coactos, cives & optimum quemque nefarie consectari. quos quoniam fortuna in nostram detulit potestatem, si id, quod facere debetis, Rempublicam cum optimo quoque defenditis, certum est vobis vitam & pecuniam donare: quapropter, quid sentiatis, proloquimini. Hac habita oratione, Scipio, quum existimasset pro suo beneficio sine dubio ab iis gratias sibi actum iri, potestatem iis dicendi fecit. Ex eis Centurio legionis XIV, Pro tuo, inquit, summo beneficio, Scipio, tibi gratias ago, (non enim imperatorem te appello) quod mihi vitam, incolumitatemque belli jure capto polliceris: & forsan isto uterer beneficio, si non ei summum scelus adjungeretur. Egone contra Cæsarem imperatorem meum, apud quem ordinem duxi, ejusque exercitum, pro cujus dignitate victoriaque amplius XXXVI annis depugnavi, adversus armatusque consistam? Neque ego istud facturus sum, & te magnopere, ut de negotio desistas, adhortor. contra cujus enim copias contendas, si minus antea expertus es, licet nunc cognoscas. elige ex tuis cohortem unam, quam putas esse firmissimam, & constitue contra me. ego autem ex meis commilitonibus, quos nunc in tua tenes potestate, non amplius X sumam. tunc ex virtute nostra intelliges,

telliges, quid ex tuis copiis sperare debeas. Postquam hæc centurio præsenti animo adversus opinionem ejus est locutus; ira percitus Scipio, atque animi dolore incensus annuit centurionibus, quid fieri vellet: atque ante pedes centurionem interfecit, reliquosque veteranos à tironibus jubet secerni. Abducite, inquit, istos, nefario scelere contaminatos, & cæde civium saginatos. sic extra vallum deducti sunt, & cruciabiliter interfecti. Tirones autem jubet inter legiones dispertiri, & Cominium cum Ticida in conspectum suum prohibet adduci. Qua ex re Cæsar commotus eos, quos in stationibus cum longis navibus apud Thapsum custodiæ caussâ in salo esse jusserat, ut suis onerariis longisque navibus præsidio essent, ob negligentiam ignominiæ caussa dimittendos ab exercitu, gravissimumque in eos edictum proponendum curavit. Per id tempus fere Cæsaris exercitui res accidit incredibilis auditu. namque, Virgiliarum signo confecto, circiter vigilia secunda noctis, nimbus cum saxea grandine subito est exortus ingens. Ad hoc autem incommodum accesserat, quod Cæsar non, more superiorum imperatorum, in hibernis exercitum continebat, sed in tertio quartoque die procedendo, propiusque hostem accedendo, castra communiebat; opereque faciendo, milites se circumspiciendi non habebant facultatem. Præterea ita ex Sicilia exercitum transportaverat, ut, præter ipsum militem & arma, neque vas, neque mancipium, neque ullam rem, quæ usu militi esse consuevit, in naves imponi pateretur. in Africam autem non modo sibi quidquam non acquisierant aut paraverant; sed etiam propter annonæ caritatem, ante parata consumpserant. Quibus rebus attenuati, opido

perquam

perquam pauci sub pellibus acquiescebant. reliqui ex vestimentis tentoriolis factis, atque arundinibus scopisque contextis permanebant. itaque, subito imbre grandineque consecuta, gravati pondere, tenebris, aquaque omnes subruti disjectique, nocte intempesta, ignibus exstinctis, rebusque ad victum pertinentibus omnibus corruptis, per castra passim vagabantur, scutisque capita contegebant. Eadem nocte V legionis pilorum cacumina sua sponte arserunt. Rex interim Iuba de equestri prœlio Scipionis certior factus, evocatusque ab eodem litteris, præfecto Sabura cum parte exercitus contra Sitium relicto, ut si, quum ipse aliquid auctoritatis haberet, exercitus Scipionis à terrore Cæsaris liberaretur, cum III legionibus, equitibusque frenatis DCCC, Numidis sine frenis, peditibusque ejus armaturæ grandi numero, elephantisque XXX, egressus è regno ad Scipionem est profectus. Postquam ad eum pervenit, castris regiis seorsum positis, cum eis copiis, quas commemoravi, haud ita longe à Scipione consedit. Erat in castris Cæsaris superiori tempore magnus terror; & exspectatione copiarum regiarum, exercitus ejus magis suspensiore animo ante adventum Iubæ commovebatur. Postquam vero castra castris contulit; despectis ejus copiis, omnem terrorem deponit. ita, quam antea absens habuerat auctoritatem, eam omnem præsens dimiserat. quo facto facile fuit intellectu Scipioni additum animum, fiduciamque regis adventu. nam postero die universas suas regisq; copias cum elephantis LX productas in aciem, quam speciosissime potuit, instruxit; ac paullo longius progressus à suis munitionibus, haud ita diu commoratus, se recepit in castra. Cæsar postquam animadvertit

Scipioni auxilia fere, quæ expectaſſet, omnia convenisse, neque moram pugnandi ullam fore, per jugum summum cum copiis progredi cœpit, & brachia protinus ducere, & castella munire, propiusque Scipionem capiendo loca excelsa occupare contendit. Adversarii magnitudine copiarum confisi proximum collem occupaverunt, atque ita longius sibi progrediendi eripuerunt facultatem. ejusdem collis occupandi gratia Labienus consilium ceperat; &, quo propiore loco fuerat, eo celerius occurrerat. Erat convallis satis magna latitudine, altitudine prærupta, crebris locis speluncæ in modum subrutis: quæ erant transgrediendæ Cæsari ante, quam ad eum collem, quem capere volebat, perveniretur: ultraque eam convallem olivetum vetus crebris arboribus condensum. Hic quum Labienus animadvertisset, Cæsarem, si vellet eum locum occupare, prius necesse esse convallem olivetumque transgredi, eorum locorum peritus in insidiis cum parte equitatus, levique armatura consedit: & præterea post montem collesque, equites in occulto collocaverat; ut, quum ipse ex improviso legionarios adortus esset, ex colle se equitatus ostenderet, & re duplici perturbatus Cæsar, ejusque exercitus neque retro regrediundi, neque ultra procedendi oblata facultate, circumventus concideretur. Cæsar, equitatu ante præmisso, inscius insidiarum, quum ad eum locum venisset, abusi, sive obliti præceptorum Labieni, sive veriti, ne in fossa ab equitibus opprimerentur, rari, ac singuli de rupe prodire, & summa petere collis. Quos Cæsaris equites consecuti partim interfecerunt, partim vivorum sunt potiti. deinde protinus collem petere contenderunt, atque eum, decusso Labieni præsidio, celeriter

occu-

occupaverunt. Labienus cum parte equitum vix fuga sibi peperit salutem. Hac re per equites gesta, Cæsar legionibus opera distribuit, atque in eo colle, quo erat potitus, castra munivit. deinde ab suis maximis castris per medium campum, è regione opidi Vzitæ, quod inter sua castra, & Scipionis in planitia positum erat, tenebaturque à Scipione, duo brachia instituit duci, & ita erigere, ut ad angulum dextrum, sinistrumque ejus opidi convenirent. id hac ratione opus instruebat, ut, quum propius opidum copias admovisset, oppugnareque cœpisset, tecta latera suis munitionibus haberet, ne ab equitatus multitudine circumventus ab oppugnatione deterreretur. Præterea, quo facilius colloquia fieri possent, & si qui perfugere vellent, id quod antea sæpe accidebat magno cum eorum periculo, tum facile & sine periculo fieret. voluit etiam experiri, quum propius hostem accessisset, haberetne in animo dimicare. Accedebat etiam ad reliquas caussas, quod is locus depressus erat, puteique ibi nonnulli fieri poterant. Aquatione enim longa, & angusta utebatur. Dum hæc opera, quæ ante dixi, fiebant à legionibus, interim pars aciei ante opus instructa sub hoste stabat. Equites barbari levisque armaturæ, prœliis minutis cominus dimicabant. Cæsar ab eo opere quum jam sub vesperum copias in castra reduceret; magno incursu, cum omni equitatu levique armatura, Iuba, Scipio, Labienus in legionarios impetum fecerunt. Equites Cæsariani vi universæ subitæque hostium multitudinis pulsi parumper cesserunt. quæ res aliter adversariis cecidit. namque Cæsar ex medio itinere copiis reductis, equitibus suis auxilium tulit. Equites autem adventu legionum animo addito, conversis equis in Numidas

midas cupide insequentes dispersosque impetum fecerunt, atque eos convulneratos usque in castra regia repulerunt, multosque ex iis interfecerunt. quod ni in noctem prœlium esset conjectum; pulvisque vento flatus omnium prospectu offecisset; Iuba cum Labieno capti in potestatem Cæsaris venissent; equitatusque cum levi armatura funditus ad internecionem deletus esset. Interim incredibiliter ex legionibus IV, & VI Scipionis milites diffugere, partim in castra Cæsaris, partim in quas quisque poterat regiones pervenire. itemque equites Curiani diffisi Scipioni, ejusque copiis complures se eodem conferebant. Dum hæc circum Vzitam ab utrisque ducibus administrantur, legiones duæ, IX, & X ex Sicilia navibus onerariis profectæ, quum jam non longe à portu Ruspinæ abessent, conspicatæ naves Cæsarianas, quæ in statione apud Thapsum stabant, veriti, ne in adversariorum, ut insidiandi gratia ibi commorantium, classem inciderent, imprudentes vela in altum dederunt; ac, diu multumque jactati tandem multis post diebus siti inopiaque confecti ad Cæsarem pervenerunt. Quibus legionibus expositis, memor in Italia pristinæ licentiæ militaris ac rapinarum certorum hominum, parvulam modo caussulam nactus Cæsar, quod C. Avienus Tribunus mil. X legionis navem commeatu, familia sua, atque jumentis occupavisset, neque militem unum ab Sicilia sustulisset; postero die de suggestu, convocatis omnium legionum tribunis centurionibusque, Maxime vellem, inquit, homines suæ petulantiæ, nimiæque libertatis, aliquando finem fecissent, meæque lenitatis, modestiæ, patientiæque rationem habuissent. sed quoniam ipsi sibi neque modum, neque terminum constituunt,

quo

quo ceteri dissimiliter se gerant; egomet ipse documentum more militari constituam. C. Aviene, quod in Italia milites populi R. contra remp. instigasti; rapinasque per municipia fecisti; quodque mihi reique pub. inutilis fuisti; & pro militibus tuam familiam jumentaque in naves imposuisti: tuaque opera, militibus tempore necessario resp. caret: ob eas res, ignominiæ caussa, ab exercitu meo te removeo: hodieque ex Africa abesse, & quantum potest proficisci jubeo. itemq; te, A. Fontei, quod tribunus mil. seditiosus, malusque civis fuisti, ab exercitu dimitto. T. Saliene, M. Tiro, C. Clusinas, quum ordines in meo exercitu beneficio, non virtute consecuti ita vos gesseritis, ut neque bello fortes, neque pace boni aut utiles fueritis, & magis in seditione concitandi milites adversus vestrum imperatorem, quam pudoris, modestiæque fueritis studiosiores; indignos vos esse arbitror, qui in meo exercitu ordines ducatis; missosq; facio, &, quantum potest, abesse ex Africa jubeo. Itaque transdidit eos centurionibus; & singulis non amplius singulis additis servos in navi imponendos separatim curavit. Getuli interim perfugæ, quos cum litteris mandatisq; à Cæsare missos supra docuimus, ad suos cives perveniunt: quorum auctoritate facile adducti, Cæsarisque nomine persuasi à rege Iuba descescunr, celeriterque cuncti arma capiunt; contraque regem facere non dubitant. Quibus rebus cognitis Iuba distentus triplici bello, necessitate coactus, de suis copiis, quas contra Cæsarem adduxerat, VI cohortes in fines regni sui mittit, quæ essent præsidio contra Getulos. Cæsar brachiis perfectis, promotisque eo usque, ut telum ex opido adjici non posset, castra munit: balistis scorpionibusque crebris

bris ante frontem castrorum, contraque opidum collocatis, defensores muri deterrere non intermittit: eoque v legiones ex superioribus castris deducit. Qua facultate oblata, illustriores notissimique, conspectum amicorum propinquorumque efflagitabant, atque inter se colloquebantur. quæ res quid utilitatis haberet, Cæsarem non fallebat. namque Getuli ex equitatu regio nobiliores, equitumque præfecti, quorum patres cum Mario ante meruerant, ejusque beneficio agris finibusque donati, post Sullæ victoriam sub Hiempsalis regis erant potestate dati, occasione capta, nocte jam luminibus accensis, cum equis calonibusque suis circiter ∞ perfugiunt in Cæsaris castra, quę erant in campo proxime Vzitæ locata. Quod postquam Scipio, quique cum eo erant, cognoverunt, quum commoti ex tali incommodo essent, fere per id tempus M. Aquinium cum C. Saserna colloquentem viderunt. Scipio mittit ad Aquinium, nil attinere eum cum adversariis colloqui. quum nihilo minus ejus sermonem nuncius ad se referret, restaretque, ut reliqua, quæ vellet, perageret, viator postea ab Iuba ad eum est missus, qui diceret, audiente Saserna, Vetat te rex colloqui. Quo nuncio perterritus discessit; & dicto audiens fuit regi. Vsu venisse hoc civi Romano miror, & ei, qui à populo R. honores accepisset, incolumi patria, fortunisque omnibus, Iubæ barbaro potius obedientem fuisse, quam aut Scipionis obtemperasse nuncio, aut, cæsis ejusdem partis civibus, incolumem reverti malle. Atque etiam superbius Iubæ factum non in M. Aquinium hominem novum, parvumque Senatorem, sed in Scipionem hominem illa familia, dignitate, honoribusq; præstantem. nam quum Scipio sagulo purpureo ante regis adventum uti

uti solitus esset, dicitur Iuba cum eo egisse, non oportere illum eodem uti vestitu, atque ipse uteretur. itaque factum est, ut Scipio ad album sese vestitum transferret, & Iubæ homini superbissimo inertissimoque obtemperaret. Postero die universas omnium copias de castris omnibus deducunt; & supercilium quoddam excelsum nacti non longe à Cæsaris castris aciem constituunt; atque ibi consistunt. Cæsar item producit copias, celeriterque iis instructis, ante suas munitiones, quæ erant in campo, constitit; sine dubio existimans, ultro adversarios, quum tam magnis copiis auxiliisque regis essent præditi, prompriusque prosiluissent, ante se concursuros, propiusque se accessuros. equo circumvectus, legionesque cohortatus, signo dato, accessum hostium aucupabatur. ipse enim à suis munitionibus longius non sine ratione non procedebat; quod in opido Vzitæ, quod Scipio tenebat, hostium erant cohortes armatæ. Eidem auté opido ad dextrum latus ejus cornu erat oppositum. verebaturque, ne, si prætergressus esset, ex opido eruptione facta, ab latere eum adorti conciderent. præterea hæc quoq; eum caussa tardavit, quod erat locus quidam perimpeditus ante aciem Scipionis, quem suis impedimento ad ultro occurrendum fore existimabat. Non arbitror esse prætermittendum, quemadmodú exercitus utriusque fuerunt in aciem instructi. Scipio hoc modo aciem direxit. Collocabat in fronte suas, & Iubæ legiones; postea autem Numidas in subsidiaria acie ita extenuatos, & in longitudinem directos, ut procul simplex esse acies media à legionariis militibus videretur; in cornibus autem duplex esse existimabatur. Elephantos dextro, sinistroq; cornu collocaverat, æqualibus inter eos intervallis interjectis.

terjectis. post autem elephantos, armaturas leves, Numidasque substituerat auxiliares. Equitatum frenatum universum in suo dextro cornu disposuerat. sinistrum enim cornu opido Vzita claudebatur, neque erat spatium equitatus explicandi. propterea Numidas, levisque armaturæ infinitam multitudinem ad dextram partem suæ aciei opposuerat. fere interjecto non minus ∞ passuum spatio, & ad collis radices magis appulerat, longiusq; ab adversariorum, suisque copiis promoverat: id hoc consilio, ut, quum acies II inter se concucurrissent initio certaminis, paullo longius ejus equitatus circumvectus ex improviso clauderet multitudine sua exercitum Cæsaris, atque perturbatum jaculis configeret. Hæc fuit ratio Scipionis ea die prœliandi. Cæsaris autem acies hoc modo fuit collocata, ut ab sinistro ejus cornu ordiar, & ad dextrum perveniam. Habuit in sinistro cornu legionem IX, VII: in dextro cornu XXX, XXIX: XIII, XIV, XXIIX, XXVI, in media acie: ipsum autem dextrum cornu, secundam aciem fere, in earum legionum parte cohortium collocaverat. Præterea ex tironum legionibus paucas adjecerat. Tertiam autem aciem in sinistrum suum cornu contulerat, & usque ad aciei suæ mediam legionem porrexerat, & ita collocaverat, uti sinistrum suum cornu triplex esset. id eo consilio fecerat, quod suum dextrum latus munitionibus adjuvabat; sinistrum autem ut equitatus hostium multitudini resistere posset laborabat. eodemq; suum omnem contulerat equitatum: &, quod ei parum confidebat, præsidio his equitibus legionem V præmiserat; levemque armaturam inter equites interposuerat. Sagittarios varie passimque, locis certis, maximeque in cornibus collocaverat. Sic utrorumque

rumque exercitus instructi non plus passuum ccc interjecto spatio, quod forte ante id tempus acciderat numquam, quin dimicaretur, à mane, usque ad horam x diei, perstiterunt. Iamque Cæsar dum exercitum reducere intra munitiones suas cœpisset; subito universus equitatus ulterior Numidarum Getulorumque sine frenis ad dextram partem se movere; propiusque Cæsaris castra, quæ erant in colle, se conferre cœpit. frenatus autem Labieni eques in loco permanere, legionesque distinere: quum subito pars equitatus Cæsaris cum levi armatura contra Getulos injussu ac temere longius progressi, paludemq; transgressi multitudinem hostium sustinere pauci non potuerunt; leviq; armatura deserti, ac pulsi, convulneratique, uno equite amisso, multis equis sauciis, levis armaturæ xxvi occisis, ad suos refugerunt. Quo secundo equestri prœlio facto Scipio lætus in castra nocte copias reduxit. [quod] proprium gaudium bellantibus fortuna tribuere non decrevit. namque postero die Cæsar cum parte equitatus sui Leptim, frumenti gratia, misit. in itinere prædatores equites Numidas Getulosque ex improviso adorti circiter centum partim occiderunt, partim vivorum potiti sunt. Cæsar interim quotidie legiones in campum deducere, atque opus facere, vallumque & fossam per medium campum ducere, adversariorumque excursionibus iter officere non intermittit. Scipio item munitiones contra facere, & ne jugo à Cæsare excluderetur, approperare. Ita duces utrique & in operibus occupati erant, & nihilo minus equestribus prœliis inter se quotidie dimicabant. Interim Varus classem, quam antea Vticæ hiemis gratia subduxerat, cognito legionis vii, & iix ex Sicilia adventu, celeriter deducit; ibique Getulis remi-

remigibus epibatisque complet; insidiandiq; gratia progressus Adrumetum cum LV navibus pervenit. Cujus adventus inscius Cæsar L. Cispium cum classe XXVII navium Thapsum versus in stationem, præsidii gratia commeatus sui, mittit: itemque Q. Aquilam cum XIII navibus longis Adrumetum eadem de caussa præmittit. Cispius, quo erat missus, celeriter pervenit. Aquila tempestate jactatus, promontorium superare non potuit, atque angulum quendam tutum à tempestate nactus cum classe se longius à prospectu removit. reliqua classis in salo ad Leptim, egressis remigibus, passimque in litore vagantibus, partim in opido victus sui mercandi gratia progressis, vacua à defensoribus stabat. Quibus rebus Varus ex perfugis cognitis, occasionem nactus vigilia secunda Adrumeto ex Cothone egressus primo mane Leptim universa classe vectus naves onerarias, quæ longius à portu in salo stabant, incendit, & penteres duas, vacuas à defensoribus nullo repugnante cepit. Cæsar interim celeriter per nuncios in castris, quum opera circuiret, certior factus, quæ aberant à portu millia passuum VI, equo admisso, omissis omnibus rebus, celeriter pervenit Leptim: ibique moratus, omnes ut se naves consequerentur, primum ipse navigiolum parvum conscendit; in cursu Aquilam multitudine navigiorum perterritum, atque trepidantem nactus hostium classem sequi cœpit. Interim Varus celeritate Cæsaris audaciaque motus cum universa classe, conversis navibus, Adrumetum versus fugere contendit. Quem Cæsar in millibus passuum IV consecutus, recuperata quinqueremi cum omnibus suis epibatis, atque etiam hostium custodibus CXXX in ea nave captis, triremem hostium proximam, quæ in repugnando

pugnando erat commorata, onuſtam remigum epibatarumque cepit. reliquæ naves hoſtium promontorium ſuperarunt, atque Adrumetum in Cothonem ſe univerſæ contulerunt. Cæſar eodem vento promontorium ſuperare non potuit; atque in ſalo in anchoris ea nocte commoratus prima luce Adrumetum accedit; ibique navibus onerariis, quæ erant extra Cothonem, incenſis, omnibusque reliquis aliis aut ſubductis, aut in Cothonem compulſis, paulliſper commoratus, ſi forte vellent claſſe dimicare, rurſus ſe recepit in caſtra. In ea nave captus eſt P. Veſtrius eques Romanus, & P. Ligarius Afranianus; quem Cæſar in Hiſpania cum reliquis dimiſerat; & poſtea ſe ad Pompeium contulerat; inde ex prœlio effugerat, in Africamque ad Varum venerat. Quem ob perjurium perfidiamque Cæſar juſſit necari. P. Veſtrio autem, quod ejus frater Romæ pecuniam imperatam numeraverat, & quod ipſe ſuam cauſſam Cæſari probaverat, ſe Naſidii claſſe captum, quum ad necem duceretur, beneficio Vari eſſe ſervatum, poſtea facultatem ſibi nullam datam tranſeundi, ignovit. Eſt in Africa conſuetudo incolarum, ut in agris, & in omnibus fere villis ſub terra ſpecus, condendi frumenti gratia, clam habeant, atque id propter bella maxime, hoſtiumque ſubitum adventum præparent. Qua de re Cæſar certior per indicem factus, tertia vigilia legiones II cum equitatu mittit à caſtris ſuis millia paſſuum X; atque inde magno numero frumenti onuſtos recepit in caſtra. Quibus rebus cognitis Labienus progreſſus à ſuis caſtris millia paſſuum VII, per jugum & collem, per quem Cæſar pridie iter fecerat, ibi caſtra duarum legionum facit; atque ibi ipſe quotidie exiſtimans Cæſarem eadem ſæpe frumentandi

V gratia

gratia commeatuum, cum magno equitatu, levique armatura insidiaturus locis idoneis consedit. Cæsar interim de insidiis Labieni ex perfugis certior factus, paucos dies ibi commoratus, dum hostes quotidiano instituto, sæpe idem faciendo in negligentiam adducerentur, subito mane imperat porta Decumana legiones se IIX veteranas cum parte equitatus sequi: atque equitibus præmissis neque opinantes insidiatores subito in convallibus latentes levi armatura concidit circiter D. reliquos in fugam turpissimam conjecit. Interim Labienus cum universo equitatu fugientibus suis suppetias occurrit. cujus vim multitudinis quum equites pauci Cæsariani jam sustinere non possent, Cæsar instructas legiones hostium copiis ostendit. Quo facto perterrito Labieno, ac retardato, suos equites recepit incolumes. Postero die Iuba Numidas eos, qui loco amisso fuga se receperant in castra, in cruce omnes suffixit. Cæsar interim, quoniam frumenti inopia premebatur, copias omnes in castra conducit; atque præsidio Lepti, Ruspinæ, Acillæ relicto, Cispio, Aquilæque classe transdita, ut alter Adrumetum, alter Thapsum mari obsiderent, ipse castris incensis, IV noctis vigilia, acie instructa, impedimentis in sinistra parte collocatis, ex eo loco proficiscitur, & pervenit ad oppidum Agar, quod à Getulis sæpe antea oppugnatum, summaque vi per ipsos opidanos erat defensum. ibi in campo castris unis positis, ipse frumentatum circum villas cum parte exercitus profectus, magno invento hordei, olei, vini, fici numero, pauco tritici, atque recreato exercitu, rediit in castra. Scipio interim, cognito Cæsaris discessu, cum universis copiis per jugum Cæsarem subsequi cœpit; atque ab ejus castris millia passuum VI longe

trinis

trinis castris dispartitis copiis, consedit. Opidum erat Zetta, quod aberat à Scipione millia passuum x, ad ejus regionem, & partem castrorum collocatum, à Cæsare autem diversum ac remotum, quod erat ab eo longe millia passuum XIIX. huc Scipio legiones II frumentandi gratia misit. Quod postquam Cæsar ex perfuga cognovit, castris ex campo in collem, ac tutiora loca collocatis, atque ibi præsidio relicto, ipse IV vigilia egressus prçter hostium castra proficiscitur cum copiis, & opido potitur. legiones Scipionis comperit longius in agris frumentari: &, quum eo contendere conaretur, animadvertit copias hostium iis legionibus occurrere suppetias. quæ res ejus impetum retardavit. Itaque, capto C. Mutio Regino equite R. Scipionis familiarissimo, qui ei opido præerat, & P. Atrio equite R. de conventu Vticensi, & camelis XXII regis adductis, præsidio ibi cum Oppio legato relicto, ipse se recipere cœpit ad castra. Quum jam non longe à castris Scipionis abesset, quæ eum necesse erat prætergredi; Labienus, Afraniusque cum omni equitatu, levique armatura ex insidiis adorti agmini ejus extremo se offerunt, atque ex collibus primis exsistunt. Quod postquam Cæsar animadvertit, equitibus suis hostium vi oppositis, sarcinas legionarios in acervum jubet comportare, atque celeriter signa hostibus inferre. Quod postquam cœptum est fieri; primo impetu legionum equitatus & levis armatura hostium nullo negotio loco pulsa & dejecta est de colle. Quum jam Cæsar existimasset hostes pulsos deterritosque finem lacessendi facturos; & iter cœptum pergere cœpisset; iterum celeriter ex proximis collibus erumpunt, atque eadem ratione, qua ante dixi, in Cæsaris legionarios impetum

faciunt Numidæ, levisque armaturæ, mirabili velocitate prædici; qui inter equites pugnabant, & una pariterque cum equitibus accurrere, & refugere consueverant. Quum hoc sæpius facerent, & Iulianos proficiscentes insequerentur, & refugerent instantes, propius non accederent, & singulari genere pugnæ uterentur; eosque jaculis convulnerare satis esse existimarent; Cæsar intellexit nihil aliud illos conari, nisi, ut se cogerent castra in eo loco ponere, ubi omnino aquæ nihil esset; ut exercitus ejus jejunus, qui à quarta vigilia usque, ad horam x diei, nihil gustasset, ac jumenta siti perirent. Quum jam ad solis occasum esset, & non totos c. passus in horam IV esset progressus, equitatu suo, propter equorum interitum, extremo agmine remoto, legiones invicem ad extremum agmen evocabat. ita vim hostium, placide leniterque procedens, per legionarium militem commodius sustinebat. Interim equitum Numidarum copiæ dextra sinistraque per colles præcurrere, coronæque in modum cingere multitudine sua Cæsaris copias, pars agmen extremum insequi. Cæsaris autem non amplius tres aut quatuor milites veterani, si se convertissent, & pila viribus contorta in Numidas infestos conjecissent, amplius II millium numero ad unum terga vertebant; ac rursus ad aciem passim, conversis equis, se colligebant, atque in spatio consequebantur, & jacula in legionarios conjiciebant. Ita Cæsar, modo procedendo, modo resistendo, tardius itinere confecto, noctis hora prima omnes suos ad unum in castris incolumes, sauciis x factis, reduxit. Labienus, circiter CCC amissis, multis vulneratis, ac defessis instando omnibus, ad suos se recepit. Scipio interim legiones productas cum elephantis,

quos

quos ante castra in acie, terroris gratia, in conspectu Cæsaris collocaverat, reducit in castra. Cæsar contra ejusmodi hostium genera copias suas, non ut Imperator exercitum veteranum, victoremque maximis rebus gestis, sed ut lanista tirones gladiatores condocefacere: quo pede se reciperent ab hoste, & quemadmodum obversi adversariis, & in quantulo spatio resisterent, modo procurrerent, modo recederent, comminarenturque impetum, ac prope quo loco, & quemadmodum tela mitterent, præcipit. mirifice enim hostium levis armatura anxium exercitum nostrum, atque sollicitum habebat: quia & equites deterrebat prœlium inire, propter equorum interitum; quod eos jaculis interficiebat; & legionarium militem defatigabat propter velocitatem. gravis enim armaturæ miles simul atque ab his insectatus constiterat, in eosque impetum fecerat, illi veloci cursu facile periculum vitabant. Quibus ex rebus Cæsar vehementer commovebatur: quia, quodcumque prœlium, quoties erat commissum, equitatu suo, sine legionario milite, hostium equitatui, levique armaturæ eorum nullo modo par esse poterat. sollicitabatur autem his rebus, quod nondum hostium legiones cognoverat, & quonam modo sustinere se posset ab eorum equitatu, levique armatura, quæ erat mirifica, si legiones quoque accessissent. Accedebat etiam hæc caussa, quod elephantorum magnitudo multitudoque militum animos detinebat in terrore. cui uni rei tamen invenerat remedium. namque elephantos ex Italia transportari jusserat, quo & miles noster speciemque & virtutem bestiæ cognosceret, & cui parti corporis ejus telum facile adjici posset. ornatusque ac loricatus elephantus quum esset, quæ pars ejus corpo-

 ris

ris nuda ſine tegmine relinqueretur, ut eo tela conjicerentur. præterea, ut jumenta beſtiarum odorem, ſtridorem, ſpeciem, conſuetudine captarum non reformidarent. [Quibus ex rebus] largiter erat conſecutus. nam & milites beſtias manibus pertractabant, earumque tarditatem cognoſcebant: equitesque in eos pila præpilata conjiciebant; atque in conſuetudinem equos patientia beſtiarum adduxerat. Ob has cauſſas, quas ſupra commemoravi, ſollicitabatur Cæſar, tardiorque & conſideratior erat factus, & ex priſtina bellandi conſuetudine celeritateque exceſſerat. nec mirum. copias enim habebat in Gallia bellare conſuetas locis campeſtribus, & contra Gallos homines apertos minimeque inſidioſos; qui per virtutem, non per dolum, dimicare conſueverunt. tum autem erat ei laborandum, ut conſueſaceret milites hoſtium dolos, inſidias, artificia cognoſcere, & quid ſequi, quid vitare conveniret. itaque quo hæc celerius conciperent, dabat operam, ut legiones non in uno loco contineret, ſed per cauſſam frumentandi, huc atque illuc raptaret: ideo quod hoſtium copias ab ſe, ſuoque veſtigio non diſceſſuras exiſtimabat. atque poſt diem III productas accuratius ſuas copias, ſicut inſtruxerat, propter hoſtium caſtra prætergreſſus, æquo loco invitat ad dimicandum. Poſtquam eos abhorrere videt, reducit ſub veſperum legiones in caſtra. Legati interim ex opido Vacca, quod finitimum fuit Zetæ, cujus Cæſarem potitum eſſe demonſtravimus, veniunt. petunt, & obſecrant, ut ſibi præſidium mittat. ſe res complures, quæ utiles bello ſint, adminiſtraturos. Per id tempus de eorum voluntate, ſtudioque erga Cæſarem transfuga ſuos cives facit certiores: Iubam regem celeri-

er cum copiis suis, antequam Cæsaris præsidium to perveniret, ad opidum adcucurrisse, atque advenience multitudine circumdata, eo potitum; omnibusque ejus opidi incolis ad unum interfectis, dedisse opidum diripiendum delendumque militibus. Cæsar interim, lustrato exercitu a. d. XII Kal. Apr. postero die productis universis copiis processus à suis castris millia passuum V, à Scipionis circiter II millium interjecto spatio, in acie constitit. Postquam satis diuque adversarios à se ad dimicandum invitatos supersedere pugnæ animadvertit, reducit copias. Postero die castra movet, atque iter ad opidum Sarsuram, ubi Scipio Numidarum habuerat præsidium, frumentumque comportaverat, ire contendit. quod ubi Labienus animadvertit, cum equitatu levique armatura agmen ejus extremum carpere cœpit: atque ita lixarum mercatorumque, qui plostris merces portabant, interceptis sarcinis, addito animo, propius audaciusque accedit ad legiones, quod existimabat milites sub onere ac sub sarcinis defatigatos pugnare non posse. Quæ res Cæsarem non fefellerat. namque expeditos ex singulis legionibus tricenos milites esse jusserat. itaque eos in equitatum Labieni immissos turmis suorum suppetias mittit. Tum Labienus, conversis equis, signorum conspectu perterritus, turpissime contendit fugere; multis ejus occisis, compluribus vulneratis. Milites legionarii ad sua se recipiunt signa, atque iter inceptum ire cœperunt. Labienus per jugum summum collis dextrorsus procul milites subsequi non desistit. Postquam Cæsar ad opidum Sarsuram venit, inspectantibus adversariis, interfecto præsidio Scipionis, quum suis auxilium ferre non auderent, fortiter repugnante P. Cornelio

Scipionis evocato, qui ibi præerat, atque à multitudine circumvento interfectoque, opido potitur; atque ibi frumento exercitui dato, postero die ad opidum Tisdram pervenit, in quo Considius per id tempus fuerat cum grandi præsidio, cohoreque sua gladiatorum. Cæsar opidi natura perspecta, atque inopia ab oppugnatione ejus deterritus, protinus profectus circiter millia passuum IV ad aquam fecit castra; atque, inde IV die egressus redit rursus ad ea castra, quæ ad Agar habuerat. Idem facit Scipio, atque in antiqua castra copias reducit. Thabenenses interim, qui sub ditione & potestate Iubæ esse consuessent, in extrema ejus regni regione maritima locati, interfecto regio præsidio, legatos ad Cæsarem mittunt; rem à se gestam docent. petunt orantque, ut suis fortunis, de pop. Rom. quod bene meriti essent, auxilium ferret. Cæsar, eorum consilio probato, M. Crispum Tribunum cum cohorte, & sagittariis, tormentisque compluribus præsidio Thabenam mittit. Eodem tempore ex legionibus omnibus milites, qui aut morbo impediti, aut, commeatu dato, cum signis non potuerant ante transire in Africam, ad millia IV, equites CD, funditores sagittariique ∞ uno commeatu Cæsari occurrerunt. Itaque tum his copiis, & omnibus legionibus eductis, sicut erat instructus, IIX millibus passuum à suis castris, ab Scipionis vero IV millibus passuum longe constitit in campo. Erat opidum infra castra Scipionis nomine Tegea, ubi præsidium equestre circiter CD habere consueverat. eo equitatu dextra sinistraque directo ab opidi lateribus, ipse, legionibus ex castris eductis, atque in jugo inferiore instructis, non longius fere ∞ passus ab suis munitionibus progressus, in acie constitit.

Post-

Postquam diutius in uno loco Scipio commorabatur; & tempus diei in otio consumebatur; Cæsar equitum turmas suorum jubet in hostium equitatum, qui ad opidum in statione erat, facere impressionem; levemque armaturam, sagittarios funditoresque eodem submittit. Quod ubi cœptum est fieri: & equis concitatis Iuliani impetum fecissent; Pacidius suos equites exporrigere cœpit in longitudinem, ut haberent facultatem turmas Iulianas circumfundere, & nihilo minus fortissime acerrimeq; pugnare. quod ubi Cæsar animadvertit, c c c, quos ex legionibus habere expeditos consueverat, ex proxima legione, quæ ei prœlio in acie constiterat, jubet equitatui succurrere. Labienus interim suis equitibus auxilia equestria summittere, sauciisque ac defatigatis integros, recentioribusq; viribus equites subministrare. Postquam equites Iuliani c d vim hostium ad i v millia numero sustinere non poterant, & à levi armatura Numidarum vulnerabantur, minutatimque cedebant; Cæsar alteram alam mittit, qui satagentibus celeriter occurrerent. Quo facto sui sublati universi in hostes impressione facta, in fugam adversarios dederunt, multis occisis, compluribus vulneratis. insecuti per i i i millia passuum, usque in colles hostibus adactis, se ad suos recipiunt. Cæsar in horam x commoratus, sicut erat instructus, se ad sua castra recepit, omnibus incolumibus. in quo prœlio Pacidius graviter pilo per cassidem caput ictus, compluresque duces, ac fortissimus quisque interfecti, vulneratiq; sunt. Postquam nulla conditione cogere adversarios poterat, ut in æquum locum descenderent, legionumque periculum facerent; neque ipse propius hostem castra ponere propter aquæ penuriam se posse

ſe animadverteret, adverſarios non eorum virtute confidere, ſed aquarum inopia fretos, deſpicere ſe intellexit: pridie Non. Apr. tertia vigilia egreſſus, ab Agar XVI millia paſſuum noctе progreſſus, ad Thapſum, ubi Vergilius cum grandi præſidio præerat, caſtra ponit, opidumque eo die circummunire cœpit, locaque idonea opportunaque complura præſidiis occupare; ne hoſtes intrare ad ſe, ac loca interiora capere poſſent. Scipio interim, cognitis Cæſaris conſiliis, ad neceſſitatem adductus dimicandi, ne per ſummum dedecus fidiſſimos ſuis rebus Thapſitanos & Vergilium amitteret; confeſtim Cæſarem per ſuperiora loca conſecutus, millia paſſuum IIX à Thapſo binis caſtris conſedit. Erat ſtagnum ſalinarum, inter quod, & mare, anguſtiæ quædam non amplius mille & quingentos paſſus intererant: quas Scipio intrare, & Thapſitanis auxilium ferre conabatur: quod futurum Cæſarem non fefellerat. namque pridie in eo loco caſtello munito, ibique trino præſidio relicto, ipſe cum reliquis copiis lunatis caſtris Thapſum operibus circum munivit. Scipio interim excluſus ab incepto itinere, ſupra ſtagnum poſtero die & nocte confecta, cœlo albente, non longe à caſtris, præſidioque, quod ſupra commemoravimus, ∞ D paſſibus, ad mare verſus conſedit, & caſtra munire cœpit. Quod poſtquam Cæſari nunciatum eſt, milites ab opere deductos caſtris præſidio Aſprenate proconſule cum legionibus II relicto, ipſe cum expedita copia in eum locum citatim contendit; claſſiſque parte ad Thapſum relicta, reliquas naves jubet poſt hoſtium tergum quammaxime ad litus appelli, ſignumque ſuum obſervare; quo ſigno dato, ſubito clamore facto, ex improviſo hoſtibus averſis incuterent terro-

terrorem; ut perturbati, ac perterriti respicere post terga cogerentur. Quo postquam Cæsar pervenit, & animadvertit aciem pro vallo Scipionis, elephantosque dextro sinistroque cornu collocatos, & nihilo minus partem militum castra non ignaviter munire; ipse acie triplici collocata, legione x, secundaque dextro cornu, IIX, & IX sinistro, oppositis v legionibus in quarta acie, ante ipsa cornua quinis cohortibus contra bestias collocatis, sagittariis, funditoribus in utrisque cornibus dispositis, levique armatura inter equites interjecta, ipse pedibus circum milites concursans, virtutesque veteranorum, prœliaque superiora commemorans, blandeque appellans, animos eorum excitabat. Tirones autem, qui numquam in acie dimicassent, hortabatur, ut veteranorum virtutem æmularentur, eorumque famam, nomen, locumque, victoria parta, cuperent possidere. itaque in circumeundo exercitum, animadvertit hostes circa vallum trepidare, atque ultro citroque pavidos concursare, & modo se intra portas recipere, modo inconstanter immoderateque prodire. quumque idem à pluribus animadverti cœptum esset; subito legati evocatique obsecrare Cæsarem, ne dubitaret signum dare: victoriam sibi propriam à diis immortalibus portendi. Dubitante Cæsare, atque eorum studio cupiditatique resistente, sibique, eruptione pugnari, non placere clamitante, & etiam atque etiam aciem sustentante, subito dextro cornu, injussu Cæsaris, tubicen, à militibus coactus canere cœpit. Quo facto ab universis cohortibus signa in hostem cœpere inferri, quum centuriones pectore adverso resisterent, viq; continerent milites, ne injussu imperatoris concurrerent, nec quidquam proficerent. Quod postquam

Cæsar

Cæsar intellexit, incitatis militum animis resisti nullo modo posse, signo Felicitatis dato, equo admisso in hostem contra principes ire contendit. A dextro interim cornu funditores, sagittariique concita tela in elephantos frequentes injiciunt. Quo facto bestiæ stridore fundarum lapidumque perterritæ sese convertere, & suos post se frequentes stipatosque proterere, & in portas valli semifactas ruere contendunt. Item Mauri equites, qui in eodem cornu cum elephantis erant, præsidio deserti principes fugiunt. ita celeriter bestiis circuitis, legiones vallo hostium sunt potitæ; & paucis acriter repugnantibus interfectis, reliqui concitati in castra, unde pridie erant egressi, confugiunt. Non videtur esse prætermittendum de virtute militis veterani V legionis. nam quum in sinistro cornu elephantus vulnere ictus & dolore concitatus in lixam inermem impetum fecisset, eumque sub pede subditum, deinde genu innixus pondere suo, proboscide erecta vibrantique, stridore maximo premeret atque enecaret; miles hic non potuit pati, quin se armatum bestiæ offerret, quem postquam elephantus ad se telo infesto venire animadvertit, relicto cadavere militem proboscide circumdat, atque in sublime extollit armatum. qui in ejusmodi periculo quum constanter agendum sibi videret, gladio proboscidem, quo erat circumdatus, cædere, quantum viribus poterat, non destitit: quo dolore adductus elephantus, milite abjecto, maximo cum stridore cursuque conversus ad reliquas bestias se recepit. Interim Thapso, qui erant præsidio, ex opido eruptionem porta maritima faciunt; &, sive ut suis subsidio occurrerent; sive, ut, opido deserto, fuga salutem sibi pararent, egrediuntur, atque ita per

mare

mare umbilici fine ingressi, terram petebant. qui à servis puerisque, qui in castris erant, lapidibus pilisq; prohibiti terram attingere rursus se in oppidum receperunt. Interim Scipionis copiis prostratis, passimque toto campo fugientibus, confestim Cæsaris legiones consequi, spatiumque se non dare colligendi. qui postquam ad ea castra, quæ petebant, perfugerunt, ut refectis castris rursus sese defenderent; ducem aliquem requirunt, quem respicerent, cujus auctoritate imperioque rem gererent. qui postquam adverterunt neminem ibi esse præsidio, protinus armis abjectis in regia castra fugere contendunt. Quo postquam pervenerunt, eaque ab Iulianis teneri vident, desperata salute in quodam colle consistunt; atque armis demissis, salutationem more militari faciunt. quibus miseris ea res parvo præsidio fuit. namque milites veterani ira & dolore incensi, non modo ut parcerent hosti, non poteranr adduci, sed etiam ex suo exercitu illustres urbanos, quos auctores appellabant, complures aut vulnerarunt, aut interfecerunt. in quo numero fuit Tullius Rufus quæstorius: qui pilo transjectus consulto à milite interiit. item Pompeius Rufus brachium gladio percussus, nisi celeriter ad Cæsarem adcucurrisset, interfectus esset. Quo facto complures equites R. senatoresque perterriti ex prœlio se receperunt; ne à militibus, qui ex tanta victoria licentiam sibi assumpsissent immoderate peccandi, impunitate propter maximas res gestas, ipsi quoque interficerentur. itaque ii omnes Scipionis milites, quum fidem Cæsaris implorarent, inspectante ipso Cæsare, & à militibus deprecante eis uti parcerent, ad unum sunt interfecti. Cæsar trinis castris potitus, occisisque hostium x millibus, fugatisque compluribus, se recepit,

recepit, L militibus amissis, paucis sauciis, in castra: ac statim ex itinere ante opidum Thapsum constitit; elephantosque LXIV ornatos armatosque cum turribus ornamentisque capit, captos ante opidum instructos constituit: id hoc consilio, si posset Vergilius, quique cum eo obsidebantur, rei male gestæ suorum indicio à pertinacia deduci. deinde ipse Vergilium appellavit, invitavitque ad deditionem, suamque lenitatem & clementiam commemoravit. quem postquam animadvertit responsum sibi non dare, ab opido recessit. postero die, divina re facta, concione advocata, in conspectu opidanorum milites collaudat: totumque exercitum veteranum donavit. præmia fortissimo cuique, ac bene merenti pro suggestu tribuit. ac statim inde digressus, C. Rebello proconsule cum III ad Thapsum legionibus, & Cn. Domitio cum II Tisdræ, ubi Considius præerat, ad obsidendum relictis, M. Messalla Vticam ante præmisso, cum equitatu ipse eodem iter facere contendit. Equites interim Scipionis, qui ex prœlio fugerant, quum Vticam versus iter facerent, perveniunt ad opidum Paradam. ubi, quum ab incolis non reciperentur, ideo quod fama de victoria Cæsaris præcucurrisset; vi opido potiti, in medio foro lignis coacervatis, omnibusque rebus eorum congestis, ignem subjiciunt, atque ejus opidi incolas cujusque generis, ætatisque, vivos, constrictosque in flammam conjiciunt, atque ita acerbissimo afficiunt supplicio. deinde protinus Vticam perveniunt. Superiore tempore M. Cato, quod Vticensibus propter beneficium legis Iuliæ parum in suis partibus præsidii esse existimaverat, plebem inermem opido ejecerat, & ante portam Bellicam castris, fossaque

parvula dumtaxat munierat, ibique, custodiis circumdatis, habitare coëgerat; senatum autem opidi custodia tenebat. Eorum castra ii equites adorti expugnare cœperunt, ideo quod eos partibus Cæsaris favisse sciebant, ut, eis interfectis, eorum pernicie dolorem suum ulciscerentur. Vticenses animo addito ex Cæsaris victoria, lapidibus fustibusque equites repulerunt. itaque, postquam castra non potuerant potiri, Vticam se in opidum conjecerunt; atque ibi multos Vticenses interfecerunt; domosque eorum expugnaverunt ac diripuerunt. Quibus quum Cato persuadere nulla ratione quiret, ut secum opidum defenderent, & cæde rapinisque desisterent, &, quid sibi vellent, sciret, sedandæ eorum importunitatis gratia, singulis H-S C divisit. Idem Sulla Faustus fecit, ac de sua pecunia largitus est: unaque cum iis ab Vtica proficiscitur, atque in regnum ire contendit. Complures interim ex fuga Vticam perveniunt. quos omnes Cato convocatos una cum CCC, qui pecuniam Scipioni ad bellum faciendum contulerant, hortatur, ut servitia manumitterent, opidumque defenderent. Quorum quum partem assentire, partem animum mentemque perterritam, atque in fuga destinatam habere intellexisset; amplius de ea re agere destitit, navesque iis attribuit, ut, in quas quisque partes vellet, proficisceretur. ipse omnibus rebus diligentissime constitutis, liberis suis L. Cæsari, qui tum ei pro quæstore fuerat, commendatis, & sine suspicione, vultu atque sermone, quo superiore tempore usus fuerat, quum dormitum isset, ferrum intro clam in cubiculum tulit, atque ita se transjecit. qui dum anima nondum exspirata concidisset; & impetu facto in cubi-

cubiculum ex suspicione, medicus familiaresque continere atque vulnus obligare cœpissent, ipse suis manibus vulnus crudelissime divellit, atque animo præsenti se interemit. Quem Vticenses quamquam oderant partium gratia, tamen, propter ejus singularem integritatem, & quod dissimillimus reliquorum ducum fuerat, quodque Vticam mirificis operibus munierat, turresque auxerat, sepultura afficiunt. Quo interfecto, L. Cæsar, ut aliquid sibi ex ea re auxilii pararet, convocato populo, concione habita, cohortatur omnes, ut portæ aperirentur: se in Cæsaris clementia magnam spem habere. Itaque, portis patefactis, Vtica egressus, Cæsari Imperatori obviam proficiscitur. Messalla, ut erat imperatum, Vticam pervenit, omnibusque portis custodias ponit. Cæsar interim à Thapso progressus Vscetam pervenit, ubi Scipio magnum frumenti numerum, armorum, telorum, ceterarumque rerum cum parvo præsidio habuerat. id adveniens potitur: deinde Adrumetum pervenit. Quo quum sine mora introisset, armis, frumento pecuniaque considerata, Q. Ligario, C. Considio filio, qui tum ibi fuerat, vitam concessit. deinde eodem die Adrumeto egressus Livineio Regulo ibi cum legione relicto, Vticam ire contendit: cui in itinere fit obvius L. Cæsar, subitoque se ad genua projecit, vitamque sibi, nec amplius quidquam, deprecatur. cui Cæsar facile, & pro sua natura & instituto concessit. item Cæcinæ, C. Ateio, P. Atrio, L. Cellæ patri & filio, M. Eppio, M. Aquinio, Catonis filio, Damasippique liberis ex sua consuetudine, tribuit; circiterque noctem luminibus accensis Vticam pervenit, atque extra opidum ea nocte mansit. postero die mane opidum introiit; concioneque advocata,

Vticenses incolas cohortatus gratias pro eorum studio erga se agit; cives autem Romanos negotiatores, & eos, qui inter CCC pecunias contulerant Varo & Scipioni, multis verbis accusatos, & de eorum sceleribus longiori habita oratione, ad extremum, ut sine metu prodirent, edicit: se eis dumtaxat vitam concessurum, bona quidem eorum se venditurum, ita tamen, ut, qui eorum bona sua redemisset, se bonorum venditionem inducturum, & pecuniam multæ nomine relaturum, ut incolumitatem retinere possent. Quibus metu exsanguibus, de vitaque ex suo promerito desperantibus, subito oblata salute, libentes cupidique conditionem acceperunt: petieruntque à Cæsare, ut universis CCC uno nomine pecuniam imperaret. itaque bis millies H-S his imposito, ut per triennium sex pensionibus populo Rom. solverent, nullo eorum recusante, ac se eodem die demum natos prædicantes, læti gratias agunt Cæsari. Rex interim Iuba, ut ex prœlio fugerat, una cum Petreio interdiu in villis latitando, tandem, nocturnis itineribus confectis, in regnum pervenit; atque ad opidum Zamam, ubi ipse domicilium, conjuges, liberosque habebat, quo ex cuncto regno omnem pecuniam, carissimasque res comportaverat, quodque inito bello operibus maximis munierat, accedit. Quem antea opidani, rumore exoptato de Cæsaris victoria audito, ob has caussas opido prohibuerunt, quod bello contra populum R. suscepto, in opido Zama lignis congestis, maximam in medio foro pyram construxerat; ut, si forte bello foret superatus, omnibus rebus eo coacervatis, dehinc civibus cunctis interfectis, eodemque projectis, igne subjecto, tum demum se ipse insuper interficeret, atque una cum liberis, conjugibus,

bus, civibus, cunctaque gaza regia crematetur. Postquam Iuba ante portas diu, multumque primo minis pro imperio egisset cum Zamensibus, deinde quum se parum proficere intellexisset, precibus quoque orasset, uti se ad suos Deos penates admitterent, ubi eos in sententia præstare animadvertit, nec minis, nec precibus suis moveri quo magis se reciperent; tertio petit ab eis, ut sibi conjuges, liberosq; redderent, ut secum eos asportaret. Postquam sibi nihil omninò opidanos responsi reddere animadvertit, nulla re ab iis impetrata, ab Zama discedit, atque ad villam suam cum M. Petreio, paucisque equitibus se confert. Zamenses interim legatos de iis rebus ad Cæsarem Vticam mittunt, petuntque ab eo, uti ante, quam rex manum colligeret, seseque oppugnaret, sibi auxilium mitteret: se tamen paratos esse, sibi, quoad vita suppeteret, opidum, seque ei reservare. Legatos collaudatos Cæsar domum jubet antecedere, ac suum adventum prænunciare. Ipse postero die Vtica egressus cum equitatu ire in regnum contendit. Interim in itinere ex regiis copiis duces complures ad Cæsarem veniunt, orantque ut sibi ignoscat. Quibus supplicibus venia data, Zamam perveniunt. Rumore interim perlato de ejus lenitate clementiaque, propemodum omnes regni equites Zamam perveniunt ad Cæsarem; ab eoque sunt metu periculoque liberati. Dum hæc utrobique geruntur, Considius, qui Tisdræ cum familia sua, gladiatoria manu, Getulisque præerat, cognita cæde suorum, Domitiique & legionum adventu perterritus, desperata salute, opidum deserit, seque clam cum paucis barbaris pecuniæ onustus subducit, atque in regnum fugere contendit. quem Getuli sui comites in itinere, prædæ cupidi, concidunt

cidunt; ſeque in quaſcumque potuere partes conferunt. C. interim Vergilius, poſtquam terra marique clauſus ſe nihil proficere intellexit, ſuosque interfectos, aut fugatos, M. Catonem Vticæ ſibi ipſum manus intuliſſe, regem vagum à ſuis deſertum ab omnibus aſpernari; Saburam, ejusque copias ab Sitio eſſe deletas; Vticæ Cæſarem ſine mora receptum; de tanto exercitu reliquias eſſe nullas, quæ ſibi, ſuiſque liberis prodeſſent: à Caninio proconſule, qui eum obſidebat, fide accepta, ſeque & ſua omnia, & opidum proconſuli tranſdit. Rex interim Iuba ab omnibus civitatibus excluſus, deſperata ſalute, [quum jam conatus eſſet] cum Petreio, ut per virtutem interfecti eſſe viderentur, ferro inter ſe depugnant: atque firmior imbecilliorem Iuba Petreium facile ferro conſumpſit. deinde ipſe ſibi quum conaretur gladio transjicere pectus, nec poſſet, precibus à ſervo ſuo impetravit, ut ſe interficeret; idque obtinuit. P. interim Sitius, pulſo exercitu Saburæ præfecti Iubæ, ipſoq; interfecto, quum iter cum paucis per Mauritaniam ad Cæſarem faceret, forte incidit in Fauſtum, Afraniumque, qui eam manum habebant, qua Vticam diripuerant, iterque in Hiſpaniam tendebant, & erant numero circiter ꝏ D. itaque celeriter nocturno tempore, inſidiis diſpoſitis, eos prima luce adortus, prçter paucos equites, qui ex primo agmine fugerant, reliquos aut interficit, aut in deditionem accipit; Afranium & Fauſtum vivos capit cum conjuge & liberis. Paucis poſt diebus, diſſenſione in exercitu orta, Fauſtus & Afranius interficiuntur. Pompeiæ cum Fauſti liberis Cæſar incolumitatem, ſuaq; omnia conceſſit. Scipio interim cum Damaſippo, & Torquato, & Plætorio Ruſtiano navibus longis diu multumq; jactati, quum Hiſpa-

A. HIRTII PANSÆ COMMENTARIORVM DE BELLO HISPANIENSI,

LIBER VNVS.

PHARNACE superato, Africa recepta; qui ex iis prœliis cum adolescente Cn. Pompeio profugissent, quum & ulterioris Hispaniæ potitus esset, dum Cæsar muneribus dandis in Italia detinetur; quo facilius præsidia contra compararet Pompeius, in fidem uniuscujusque civitatis confugere cœpit. ita partim precibus, partim vi, bene magna comparata manu, provinciam vastare cœpit. Quibus in rebus nonnullæ civitates sua sponte auxilia mittebant. item nonnullæ portas cludebant. ex quibus si qua opida vi ceperat, quum aliquis ex ea civitate optime de Cn. Pompeio meritus civis esset, propter pecuniæ magnitudinem aliqua ei inferebatur caussa, ut, eo de medio sublato, ex ejus pecunia latronum largitio fieret. ita paucis commodis hoste hortato, majores augebantur copiæ. ideoque crebris nunciis in Italiam missis, civitates contrariæ Pompeio auxilia sibi depostulabant. C. Cæsar dictator III, designatus IV, multis itineribus ante confectis, quum celeri festinatione ad bellum conficiendum in Hispaniam convenisset, legati Cordubenses, qui à Cn. Pompeio discesserant, Cæsari obviam veniunt: à quibus nunciabatur nocturno tempore opidum Cordubam capi posse, quod nec opinantibus adversariis ejus provincia potitus esset, simulq; quod tabellarii à Cn. Pompeio dispositi omnibus locis essent,

essent, qui certiorem Cn. Pompeium de Cæsaris adventu facerent. Multa præterea verisimilia proponebant. Quibus rebus adductus, quos legatos ante exercitui præfecerat, Q. Pedium*, & Q. Fabium Maximum de suo adventu facit certiores, ut, quem sibi equitatum ex provincia fecissent, præsidio mitterent. ad quos celerius, quam ipsi opinati sunt, appropinquavit, atque ut ipse voluit, equitatum sibi præsidio habuit. Erat idem temporis Sex. Pompeius frater, qui cum præsidio Cordubam tenebat, quod ejus provinciæ caput esse existimabatur: ipse autem Cn. Pompeius adolescens Vllam opidum oppugnabat, & fere jam aliquot mensibus ibi detinebatur. Quo ex opido, cognito Cæsaris adventu, legati clam præsidia Cn. Pompeii, Cæsarem quum adissent, petere cœperunt, ut sibi primo quoque tempore subsidium mitteret. Cæsar eam civitatem omni tempore optime de populo R. meritam esse sciens, XI cohortes secunda vigilia jubet proficisci, pariq; equites numero: quibus præfecit hominem ejus provinciæ notum, & non parum scientem, L. Iulium Patiecum. qui quum ad Cn. Pompeii præsidia venisset; incidit idem temporis, ut tempestate adversa, vehementique vento afflictaretur. qua vi tempestatis ita obscurabatur, ut vix proximum cognoscere posset. Cujus incommodum summam utilitatem ipsis præbebat. Ita quum ad locum venerunt, jubet binos equites incedere, & recta per adversariorum præsidia ad opidum contendere. mediisque ex præsidiis quum quæreretur, qui essent; unus ex nostris respondit, ut sileat verbum facere: nam id temporis conari ad murum accedere, ut opidum capiant; & partim tempestate impediti vigiles non poterant diligentiam præstare,

partim

partim illo reſponſo deterrebantur. Quum ad portam appropinquaſſent, ſigno dato, ab opidanis ſunt recepti; & pedites, equitesque, clamore facto, diſpoſitis ibi partim, qui remanſere, eruptionem in adverſariorum caſtra fecerunt. Sic illud quum inſcientibus accidiſſet, exiſtimabat magna pars hominum, qui in iis caſtris fuiſſent, ſe prope captos eſſe. Hoc miſſo ad Vllam præſidio, Cæſar, ut Pompeium ab ea oppugnatione deduceret, ad Cordubam contendit: ex quo itinere loricatos viros fortes cum equitatu ante præmiſit. qui ſimul in conſpectum opidi ſe dederunt in equis recipiuntur. Hoc à Cordubenſibus nequaquam poterat animadverti. Appropinquantibus, ex opido bene magna multitudo ad equitatum concidendum quum exiſſet; loricati, ut ſupra ſcripſimus, ex equis deſcenderunt, & magnum prœlium fecerunt, ſic, ut ex infinita hominum multitudine pauci in opidum ſe reciperent. Hoc timore adductus Sex. Pompeius litteras fratri miſit, ut celeriter ſibi ſubſidio veniret; ne prius Cæſar Cordubam caperet, quam ipſe illo veniſſet. Ita Cn. Pompeius, Vlla prope capta, litteris fratris excitus, cum copiis ad Cordubam iter facere cœpit. Cæſar, quum ad flumen Bætim veniſſet, neque propter altitudinem fluminis tranſire poſſet, lapidibus corbes plenos demiſit. ita, inſuper ponte facto, copias ad caſtra tripartito tranſduxit. Tenebant adverſus opidum è regione pontis trabes, ut ſupra ſcripſimus, bipartito. Huc quum Pompeius cum ſuis copiis veniſſet, ex adverſo pari ratione caſtra ponit. Cæſar, ut eum ab opido commeatuque excluderet, brachium ad pontem ducere cœpit. Pari idem conditione Pompeius. Hic inter duces duos fit contentio, uter prius pontem occuparet. ex qua contentione

tentione quotidiana minuta prœlia fiebant, ut modo hi, modo illi superiores discederent. Quæ res quum ad majorem contentionem venisset, ab utrisque cominus pugna iniqua, dum cupidius locum student tenere, propter pontem coangustabantur; & fluminis ripis appropinquantes coangustati præcipitabantur. hic alteri alteris non solum mortem morti exaggerabant, sed tumulos tumulis exæquabant. ita diebus compluribus cupiebat Cæsar, si qua conditione posset, adversarios in æquum locum deducere, & primo quoque tempore de bello decernere. quum animadverteret adversarios minime velle; quos ideo à via retraxerat, ut in æquum deduceret; copiis flumen transductis, noctu jubet ignes fieri magnos. ita firmissimum ejus præsidium Ateguam proficiscitur. Id quum Pompeius ex perfugis rescisset, ea die per viarum angustias carra complura, multasque ballistas retraxit, & ad Cordubam se recepit. Cæsar munitionibus Ateguam oppugnare, & brachia circumducere cœpit. Cujus rei Pompeio quum nuncius esset allatus, eo die proficiscitur. Cujus in adventum, præsidii caussa Cæsar complura castella occupavit partim suo equitatu, partim ut pedestres copiæ in statione, & in excubitu castris præsidio esse possent. Hic in adventu Pompeii incidit, ut matutino tempore nebula esset crassissima. itaque in illa obscuratione cum aliquot cohortibus, & equitum turmis circumcludunt Cæsaris equites, & concidunt, sic, ut vix in ea cæde pauci effugerent. Insequenti nocte castra sua incendit Pompeius, & trans flumen Salsum per convalles castra inter duo opida Ateguam & Vcubim in monte constituit. Cæsar in munitionibus, ceterisque, quæ ad opidum oppugnandum

opus

opus fuerunt, aggerem, vineasque agere instituit. Hæc loca sunt montuosa, & natura edita ad rem militarem, quæ planicia dividuntur Salso flumine; proxime tamen Ateguam, ut ad flumen sint circiter passuum duo millia. ex ea regione opidi in montibus castra habuit posita Pompeius in conspectu utrorumque opidorum, neque suis ausus est subsidio venire. Aquilas habuit, & signa XIII legionum. sed, ex quibus aliquid firmamenti se existimabat habere, duæ fuerunt vernaculæ, quæ à Trebonio transfugerant, & una facta ex coloniis, quæ fuerunt in his regionibus. quarta fuit Afraniana ex Africa, quam secum adduxerat. reliquæ ex fugitivis auxiliares consistebant. nam de levi armatura, & equitatu, longe & virtute, & numero nostri erant superiores. Accedebat huc, ut longius bellum duceret Pompeius; quod loca sunt edita, & ad castrorum munitiones non parum idonea. nam fere totius ulterioris Hispaniæ regio propter terræ fecunditatem, inopem difficilemque habet oppugnationem, & non minus copiosam aquationem. Hic etiam propter barbarorum crebras excursiones omnia loca, quæ sunt ab opidis remota, turribusque; & munitionibus retinentur, sicut in Africa, rudere, non tegulis, teguntur. simulque in his habent speculas, &, propter altitudinem, longe lateque prospiciunt. Item opidorum magna pars ejus provinciæ montibus fere munita, & natura excellentibus locis est constituta, ut simul aditus adscensusque habeat difficiles. ita ab oppugnationibus natura loci distinentur: ut civitates Hispaniæ non facile ab hostibus capiantur. quod in hoc cõtigit bello. nam ubi inter Ateguam, & Vcubim, quæ opida supra sunt scripta, Pompeius habuit castra constituta, in conspectu duo-

rum opidorum, ab ſuis caſtris circiter millia paſſuum IV. grumus eſt excellens natura, qui appellatur Caſtra Poſtumiana. ibi præſidii cauſſa caſtellum Cæſar habuit conſtitutum. Pompeius, qui eodem jugo tegebatur loci natura, & quod remotum erat à caſtris Cæſaris, animadvertebat loci difficultatem, &; quod flumine Salſo intercludebatur, non eſſe commiſſurum Cæſarem, ut in tanta loci difficultate ad ſubſidium ſubmittendum ſe mitteret. Iſta fretus opinione, tertia vigilia profectus caſtellum oppugnare cœpit, ut laborantibus ſuccurreret. noſtri, quum appropinquaſſent, clamore repentino, telorumque multitudine jactus facere cœperunt; uti magnam partem hominum vulneribus afficerent. Quo peracto, quum ex caſtello repugnare cœpiſſent, & majoribus caſtris Cæſari nuncius eſſet allatus, cum III legionibus eſt profectus: & quum ad eos appropinquaſſet, fuga perterriti multi ſunt interfecti, complures capti. in quibus multi præterea armis exuti fugerunt; quorum ſcuta ſunt relata LXXX. Inſequenti luce Arguetius ex Italia cum equitatu venit. is ſigna Saguntinorum retulit V, quæ ab opidanis cepit. ſuo loco præteritus eſt, quod equites ex Italia cum Aſprenate ad Cæſarem veniſſent. Ea nocte Pompeius caſtra incendit, & ad Cordubam verſus iter facere cœpit. Rex nomine Indo, qui cum equitatu ſuas copias adduxerat, dum cupidius agmen adverſariorum inſequitur, à vernaculis legionariis exceptus eſt, & interfectus. Poſtero die equites noſtri longius ad Cordubam verſus profecuti ſunt eos, qui commeatus ad caſtra Pompeii ex opido portabant, ex iis capti L cum jumentis ad noſtra adducti ſunt caſtra. Eodem die Q. Marcius tribunus mil. qui fuiſſet Pompeii, ad nos trans-

transfugit. & noctis tertia vigilia in opido acerrime pugnatum est: ignemque multum miserunt; sic ut & omne genus, quibus ignis per jactus solitus est mitti. Hoc præterito tempore, C. Fundanius eques Rom. ex castris adversariorum ad nos transfugit. Postero die ex legione vernacula milites sunt capti ab equitibus nostris duo, qui dixerunt se servos esse. quum venirent, cogniti sunt à militibus; qui antea cum Fabio & Pedio fuerant, & à Trebonio transfugerant. Eis ad ignoscendum nulla est data facultas, & à militibus nostris interfecti sunt. Eodem tempore capti tabellarii, qui à Corduba ad Pompeium missi erant, perperamque ad castra nostra pervenerant, præcisis manibus missi sunt facti. Pari consuetudine, vigilia secunda, ex opido ignem multum, telorumque multitudinem jactando, bene magnum tempus consumpserunt, compluresque vulneribus affecerunt. Præterito noctis tempore, eruptionem in legionem sextam fecerunt, quum in opere nostri distenti essent, acriterque pugnare cœperunt: quorum vis repressa à nostris, etsi opidani superiore loco defendebantur. L, quum eruptionem facere cœpissent, tamen virtute militum nostrorum [qui] etsi inferiore loco premebantur, [tamen] repulsi [adversarii] bene multis vulneribus affecti in opidum se contulerunt. Postero die Pompeius ex castris suis brachium cœpit ad flumen Salsum facere: & quum nostri equites pauci in statione fuissent à pluribus reperti, de statione sunt dejecti, & occisi tres. Eo die A. Valgius senatoris filius, cujus frater in castris Pompeii fuisset, omnibus suis rebus relictis, equum conscendit, & fugit. Speculator de legione secunda Pompeiana captus à militibus, & interfectus est. idem temporis glans

missa est inscripta; quo die ad opidum capiendum accederent, sese scutum esse positurum. Qua spe nonnulli, dum sine periculo murum adscendere, & opidum potiri posse se sperarent, postero die ad murum opus facere cœperunt, & bene magna prioris muri pars dejecta est. quo facto ab opidanis, ac si suarum partium essent, conservati missos facere loricatos, quique præsidii caussa præpositi opido à Pompeio essent, orabant. Quibus respondit Cæsar, se conditiones dare, non accipere, consuevisse. Qui quum in opidum reversi essent, relato responso, clamore sublato, omni genere telorum emisso, pugnare pro muro toto cœperunt. propter quod fere magna pars hominum, qui in castris nostris essent, non dubitarunt, quin eruptionem eo die essent facturi. ita, corona circumdata, pugnatum est aliquandiu vehementissime, simulque balista missa à nostris turrem dejecit: qua adversariorum, qui in ea turre fuerant, v dejecti sunt, & puer, qui balistam solitus erat observare. Eo præterito tempore, Pompeius trans flumen Salsum castellum constituit: neque à nostris prohibitus, falsaque illa opinione gloriatus est, quod prope in nostris partibus locum tenuisset. item insequenti die eadem consuetudine dum longius prosequitur, quo loco equites nostri stationem habuerant, aliquot turmæ cum levi armatura, impetu facto, loco sunt dejectæ, & propter paucitatem nostrorum equitum, simulque levi armatura inter turmas adversariorum protritæ. Hoc in conspectu utrorumque castrorum gerebatur: & majore Pompeiani exsultabant gloria, longius quod nostris cedentibus prosequi cœpissent. Qui quum aliquo loco à nostris recepti essent, ut consuessent, ex simili virtute clamore facto, aversati

sunt

sunt prœlium facere. Fere apud exercitus hæc est equestris prœlii consuetudo, quum eques ad dimicandum, dimisso equo, cum pedite progreditur, nequaquam par habetur. id quod in hoc accidit certamine. quum pedites ex levi armatura lecti ad pugnam equitibus nostris nec opinantibus venissent; idque in prœlio animadversum esset; complures equites descenderunt. ita exiguo tempore eques pedestre; pedes equestre prœlium facere cœpit: usque eo, ut cædem proxime à vallo fecerint. in quo prœlio adversariorum ceciderunt CXXIII. compluresque armis exuti, multi vulneribus affecti in castra sunt redacti. nostri ceciderunt III: saucii XII. pedites & equites V. Ejus diei insequenti tempore pristina consuetudine pro muro pugnari cœptum est. quum bene magnam multitudinem telorum, ignemque nostris defendentibus injecissent; nefandum crudelissimumque facinus sunt aggressi, in conspectuque nostro hospites, qui in opido erant, jugulare, & de muro præcipites mittere cœperunt, sicut apud barbaros: quod post hominum memoriam numquam est factum. Hujus diei extremo tempore à Pompeianis clam ad nostros tabellarius est missus, ut ea nocte turres aggeremque incenderent, & III vigilia eruptionem facerent. ita igne, telorumque multitudine jacta, quum bene magnam partem muri consumpsissent, portam, quæ è regione & in conspectu Pompeii castrorum fuerat, aperuerunt, copiæque totæ eruptionem fecerunt, secumque extulerunt calcatas ad fossas complendas, & harpagones ad casas, quæ stramentitiæ ab nostris hibernorum caussa ædificatæ erant, diruendas, & incendendas; præterea argentum, & vestimenta; ut, dum nostri in præda detinerentur, illi cæde

facta ad præsidia Pompeii se reciperent. nam, quod existimabat eos posse conatum efficere, nocte tota ultra ibat flumen Salsum in acie. Quod factum licet nec opinantibus nostris esset gestum; tamen virtute freti, repulsos, multisque vulneribus affectos opido represserunt, prædaque & armis eorum sunt potiti, vivosque aliquos ceperunt, qui postero sunt interfecti die. Eodemque tempore transfuga nunciavit ex opido, Iunium, qui in cuniculo fuisset, jugulatione opidanorum facta, clamasse facinus se nefandum, & scelus fecisse. nam eos nihil meruisse, quare tali pœna afficerentur, qui eos ad aras & focos suos recepissent, eosque hospitium scelere contaminasse: multa præterea dixisse: qua oratione deterritos amplius jugulationem non fecisse. Ita postero die Tullius legatus cum Catone Lusitano venit, & apud Cæsarem verba fecit: Vtinam quidem Dii immortales fecissent, ut tuus potius miles, quam Cn. Pompeii, factus essem; & hanc virtutis constantiam in tua victoria, non in illius calamitate præstarem. cujus funestæ laudes quippe ad hanc fortunam reciderunt, ut cives R. indigentes præsidii, & propter patriæ luctuosam perniciem dedamur hostium numero: qui neq; in illius prospera acie primam fortunam, neque in adversa secundam obtinuimus victoriam: qui legionum tot impetus sustentantes nocturnis diurnisque operibus gladiorum ictus, telorumque missus exspectantes, victi, & deserti à Pompeio, tua virtute superati, salutem à tua clementia deposcimus; petimusque, ut, qualem te gentibus præstitisti, similem in civium deditione præstes. Remissis legatis, quum ad portam venisset Ti. Tullius, quum eum introeuntem C. Antonius insecutus non esset, reversus est ad portam,

 & ho-

& hominem apprehendit. Quod Tiberius quum fieri animadvertit, simulque pugionem eduxisset, manum ejus incidit. Ita refugerunt ad Cæsarem. Eodemque tempore signifer de legione prima transfugit; & nunciavit, quo die equestre prœlium factum esset, suo signo perisse homines XXXV. neque licere castris Cn. Pompeii, nunciari, neque dici perisse quemquam. Servus, cujus dominus in Cæsaris castris fuisset, uxoremque & filium in opido reliquerat, dominum jugulavit, & ita clam à Cæsaris præsidiis in Pompeii castra discessit, & indicium glande scriptum misit, per quod certior fieret Cæsar, quæ in opido ad defendendum compararentur. Ita, litteris acceptis, quum in opidum reversi essent, qui mittere glandem scriptam solebant, insequenti tempore duo Lusitani fratres transfugæ nunciarunt quam Pompeius concionem habuisset: quoniam opido subsidio non posset venire, noctu ex adversariorum conspectu se deducerent ad mare versum: unum respondisse, ut potius ad dimicandum descenderent, quam signum fugæ ostenderent: tum, qui ita locutus esset, jugulatum. Eodem tempore tabellarii ejus deprehensi, qui ad opidum veniebant, quorum litteras Cæsar opidanis objecit, &, qui vitam sibi peteret, jussit turrem ligneam opidanorum incendere. id si fecisset; ei se promisit omnia concessurum. quod difficile erat factu, ut eam turrem sine periculo quis incenderet. ita * facturus de ligno quum propius accessisset, ab opidanis est occisus. Eadem nocte transfuga nunciavit, Pompeium, & Labienum, de jugulatione opidanorum indignatos esse. Vigilia secunda propter multitudinem telorum turris lignea, quæ nostra fuisset, ab imo vitium fecit, usque ad tabulatum secun-

dum, & tertium. Eodem tempore pro muro pugnatum acerrime, & turrim noſtram, ut ſuperiorem, incenderunt. idcirco, quod ventum opidani ſecundum habuerunt. Inſequenti luce materfamilias de muro ſe dejecit, & ad nos tranſiliit, dixitq; ſe cum familia conſtitutum habuiſſe, ut una transfugerent ad Cæſarem, illam oppreſſam & jugulatam. Hoc præterea tempore tabellæ de muro ſunt dejectæ, in quibus ſcriptum eſt inventum: L. Minucius Cæſari: Si mihi vitam tribuis, quoniam à Cn. Pompeio ſum deſertus, qualem me illi præſtiti, tali virtute & conſtantia futurum me in te eſſe præſtabo. Eodem tempore opidanorum legati, qui antea exierant, Cæſarem adierunt, ſi ſibi vitam concederet, ſeſe inſequenti die opidum eſſe dedituros. Quibus reſpondit, ſe Cæſarem eſſe, fidemque præſtaturum. ita ante diem XI Kalend. Martii opido potitus Imperator eſt appellatus. Et Pompeius, ex perfugis quum deditionem opidi factam eſſe ſciſſet, caſtra movit Ucubim verſus. ſed circum ea loca caſtella diſpoſuit, & munitionibus ſe continere cœpit. Cæſar movit, & propius caſtra caſtris contulit. Eodem tempore mane loricatus unus ex legione vernacula ad nos transfugit, & nunciavit, Pompeium opidanos Ucubenſes convocaſſe, iisque imperaviſſe, ut diligentia adhibita, perquirerent, qui eſſent ſuarum partium, itemque adverſariorum victoriæ fautores. Hoc præterito tempore, in opido, quod fuit captum, ſervus eſt prehenſus in cuniculo, quem ſupra demonſtravimus, dominum jugulaſſe. is vivus eſt combuſtus. Eodemque tempore centuriones loricati IIX ad Cæſarem transfugerunt ex legione vernacula, & equites noſtri cum adverſariorum equitibus congreſſi ſunt, & ſaucii aliquot occiderunt

ex

ex levi armatura. Ea nocte speculatores prehensi servi III,& unus ex legione vernacula. Servi sunt in crucem sublati, militibus cervices abscissæ. Postero die equites cum levi armatura ex adversariorum castris ad nos transfugerunt. Et eo tempore circiter XI equites ad aquatores nostros excucurrerunt: nonnullos interfecerunt, item alios vivos abduxerunt. Ex equitibus capti sunt equites IIX. Insequenti die Pompeius securi percussit homines LXXIV, qui dicebantur esse fautores Cæsaris victoriæ. reliquos in opidum jussit deduci; ex quibus effugerunt CXX, & ad Cæsarem venerunt. Hoc præterito tempore, qui in opido Ategua Bursavolenses capti sunt, legati profecti sunt cum nostris, uti rem gestam Bursavolensibus referrent, quid sperarent de Cn. Pompeio, quum viderent hospites jugulari: præterea multa scelera ab iis fieri, qui præsidii caussà ab his reciperentur. Qui quum ad opidum venissent, nostri, qui fuissent equites R. & senatores, non sunt ausi introire in opidum, præterquam qui ejus civitatis fuissent. Quorum responsis ultro citroque acceptis,& redditis, quum ad nostros se reciperent, qui extra opidum fuissent, illi de præsidio insecuti, ex aversione legatos jugularunt. duo reliqui, qui ex eis fugerunt, Cæsari rem gestam detulerunt,& speculatores ad opidum Ateguam miserunt. Qui quum certum comperissent [legatorum responsa,] ita esse gesta, quemadmodum illi retulissent, ab opidanis concursu facto, eum, qui legatos jugulasset, lapidare, & ei manus intentare cœperunt, illius opera se perisse. ita vix periculo liberatus petiit ab opidanis, ut ei liceret legatum ad Cæsarem proficisci: illi se satisfacturum. Potestate data, quum inde esset profectus, præsidio comparato, quum bene magnam

gnam manum fecisset, & nocturno tempore per fallaciam in opidum esset receptus, jugulationem magnam facit. Principibus, qui sibi contrarii fuissent, interfectis, opidum in suam potestatem recepit. Hoc præterito tempore, servi transfugæ nunciaverunt, opidanorum bona vendere, ne cui extra vallum liceret exire, nisi discinctum. Iccirco, quod ex quo die opidum Ategua esset captum, metu conterritos complures profugere in Bethuriam, neque sibi ullam spem victoriæ propositam habere, ut si quis ex nostris transfugerit, in levem armaturam conjici, eumque non amplius XVI accipere. Insequenti tempore Cæsar castris castra contulit, & brachium ad flumen Salsum ducere cœpit. Hic dum in opere nostri distenti essent, complures ex superiore loco adversariorum decucurrerunt. nec detinentibus * nostris multis telis injectis, complures vulneribus affecere. hic tamen, ut ait Ennius, nostri cessere parumper. itaque, præter consuetudinem, quum à nostris animadversum esset cedere, centuriones ex legione V flumen transgressi duo restituerunt aciem, acriterque eximia virtute plures quum agerent, ex superiore loco multitudine telorum alter eorum concidit. ita, quum is compar prœlium facere cœpisset, & quum undique se circumveniri animadvertisset, parumper ingressus pedem offendit. Hujus concidentis viri casu passim audito, quum complures adversariorum concursum facerent, equites nostri transgressi interiore loco adversarios ad vallum agere cœperunt. Ita, dum cupidius intra præsidia illorum student cædem facere, à turmis, & levi armatura sunt interclusi. Quorum nisi summa virtus fuisset, vivi capti essent. nam & muniti one præsidii ita coangustabantur, ut equites spatio intercluso

tercluso vix se defendere possent. Ex his utroque genere pugnæ complures sunt vulneribus affecti, in quis etiam Clodius Aquitius. inter quos ita cominus est pugnatum, ut ex nostris, præter II centuriones, sit nemo desideratus, gloria se efferentes. Postero die ab Soricaria utræque convenere copiæ. Nostri brachia ducere cœperunt. Pompeius, quum animadverteret, castello se excludi Aspavia, quod ab Vcubi millia passuum v distat, hæc res necessario vocabat, ut ad dimicandum descenderet. neque tamen æquo loco sui potestatem faciebat, sed ex grumo excelsum tumulum capiebat, usque eo, ut necessario cogeretur iniquum locum subire. Quo facto, quum utrorumque copiæ tumulum excellentem petissent, prohibiti à nostris sunt, dejectique planicie. Quæ res secundum nostris efficiebat prœlium. undique autem cedentibus adversariis, nostri magna in cæde versabantur: quibus mons, non virtus, saluti fuit: quo subsidio tunc, nisi advesperasset, à paucioribus nostris omni auxilio privati essent. nam ceciderunt ex levi armatura CCCXXIV: ex legionariis CXXXIIX: præterquam quorum arma & spolia sunt allata. Ita pridie II centurionum interitio hac adversariorum pœna est litata. Insequenti die pari consuetudine, quum ad eundem locum ejus præsidium venisset, pristino illo suo utebantur instituto. nam præter equites nullo loco æquo se committere audebant. quum nostri in opere essent, equitum copiæ concursus facere cœperunt. simulque vociferantibus legionariis, quum locum efflagitarent, ut, consueti insequi existimare possent, se paratissimos esse ad dimicandum, nostri ex humili convalle bene longe sunt egressi, & planitie iniquiore loco constiterunt. Illi tamen procul dubio

bio ad congrediendum in æquum locum non sunt ausi descendere, præter unum Antistium Turpionem, qui fidens viribus, ex adversariis sibi parem esse neminem cogitare cœpit. hic, ut fertur, Achillis Memnonisque congressus. Q. Pompeius Niger eques Romanus Italicensis ex acie nostra ad congrediendum progressus est. quoniam ferocitas Antistii omnium mentes converterat ab opere ad spectandum, acies sunt dispositæ. nam inter bellatores principes dubia erat posita victoria, ut prope videretur finem bellandi duorum dirimere pugna. ita avidi, cupidique suarum quisque partium, * expertorum virorum, fautorumque voluntas habebatur. Quorum virtute alacri quum ad dimicandum in planitiem se contulissent, scutorumque laudis insignis præfulgens opus cælatum, quorum * pugna esset prope profecto dirempta, nisi propter equitum * concessum, ut supra demonstravimus, levis armatura præsidii caussa non longe ab opere castrorum constitisset. Vt nostros equites in receptu, dum ad castra redeunt, adversarii cupidius sunt insecuti, universi clamore facto impetum dederunt. Ita metu perterriti, quum in fuga essent, multis amissis, in castra se recipiunt. Cæsar ob virtutem, turmæ Cassianæ donavit millia XIII, & præfecto torques aureos II, & levi armaturæ millia X. Hoc die A. Bæbius, & C. Flavius, & A. Trebellius equites Romani Astenses argento prope tecti equites ad Cæsarem transfugerunt; qui nunciaverunt equites Romanos conjurasse omnes, qui in castris Pompeii essent, ut transitionem facerent: servi indicio omnes in custodiam esse conjectos, è quibus, occasione capta, se transfugisse. Item hoc die litteræ sunt deprehensæ, quas mittebat Vrsaonem Cn. Pompeius:

S. V. G.

S. V. G. E. V. Etsi, prout nostra felicitas, ex sententia adversarios adhuc propulsos habemus; tamen, si æquo loco sui potestatem facerent, celerius, quam vestra opinio est, bellum confecissem. Sed exercitum tironum non audent in campum deducere, nostrisque adhuc freti præsidiis bellum ducunt. nam singulas civitates circumsident. inde sibi commeatus capiunt. Quare & civitates nostrarum partium conservabo, & bellum primo quoque tempore conficiam. Cohortes animo habeo ad vos mittere. Profecto nostro commeatu privati, necessario ad dimicandum descendent.

Insequenti tempore quum nostri temere in opere distenti essent, equites in oliveto, dum lignantur, interfecti sunt aliquot. Servi transfugerunt, qui nunciaverunt a. d. III Nonarum Martii prœlio, ad Soritiam quod factum est, ex eo tempore metum esse magnum, & Attium Varum circum castella præesse. Eo die Pompeius castra movit; & circa Hispalim in oliveto constitit. Cæsar prius quam eodem est profectus, luna hora circiter VI visa est. ita castris motis Vcubim præsidium, quod Pompeius reliquit, jussit ut incenderent, & deusto opido in castra majora se reciperent. Insequenti tempore Ventisponte opidum quum oppugnare cœpisset, deditione facta, iter fecit in Carrucam: contra Pompeium castra posuit. Pompeius opidum, quod contra sua præsidia portas clausisset, incendit. Milesque, qui fratrem suum in castris jugulasset, interceptus est à nostris, & fusti percussus. Hinc itinere facto, in campum Mundensem quum esset ventum, castra contra Pompeium constituit. Sequenti die quum iter facere Cæsar cum copiis vellet, renunciatum est ab speculatoribus, Pompeium de III vigilia in acie stetisse.

Hoc

Hoc nuncio allato, vexillum proposuit. Iccirco enim copias eduxerat, quod Versaonensium civitati [fuissent fautores] antea litteras miserat, Cæsarem nolle in convallem descendere, quod majorem partem exercitum tironem haberet. Hæ litteræ vehementer confirmabant mentes opidanorum. Ita hac opinione fretus totum se facere posse existimabat. Etenim & natura loci defendebatur, & ipsius opidi munitione, ubi castra habuit constituta. Namque, ut superius demonstravimus, loca excellentia tumulis contineri; interim nulla planitia dividit. Sed ratione nulla placuit taceri id, quod eo incidit tempore. Planities inter utraque castra intercedebat, circiter millia passuum v, ut auxilia Pompeii duabus defenderentur rebus, opidi excelsi, & loci natura. Hinc dirigens proxima planities æquabatur. cujus decursum antecedebat rivus, qui ad eorum accessum summam efficiebat loci iniquitatem. Nam palustri & voraginoso solo currebat ad dextram partem: & Cæsar, quum aciem directam vidisset, non habuit dubium, quin media planitie in æquum ad dimicandum adversarii procederent. hoc erat in omnium conspectu. Huc accedebat, ut locus illa planitie equitatum ornaret, & diei, solisque serenitas: ut mirificum & optandum tempus prope ab Diis immortalibus illud tributum esset ad prœlium committendum. Nostri lætari, nonnulli etiam timere, quod in eum locum res fortunæque omnium deducerentur, ut, quidquid post horam casus tribuisset, in dubio poneretur. Itaque nostri ad dimicandum procedunt: id quod adversarios existimabamus esse facturos. qui tamen à munitione opidi ∞ passibus longius non audebant procedere, in quo sibi prope murum adversarii constituebant. Itaque nostri

pro-

procedunt. interdum æquitas loci adverſarios efflagitabat, ut tali conditione contenderent ad victoriam. Neque tamen illi à ſua conſuetudine diſcedebant, ut aut ab excelſo loco, aut ab opido, diſcederent. Noſtri pede preſſo propius rivum quum appropinquaſſent, adverſarii patrocinari loco iniquo non deſinunt. Erat acies XIII. aquilis conſtituta, quæ lateribus equitatu tegebatur, cum levi armatura millibus VI. præterea auxiliares accedebant prope alterum tantum. Noſtra præſidia LXXX cohortibus, & IIX millibus equitum. Ita, quum in extrema planitie iniquum in locum noſtri appropinquaſſent, paratus hoſtis erat ſuperior, ut tranſeundi ſuperius iter vehementer eſſet periculoſum. Quod quum à Cæſare eſſet animadverſum, nequid temere culpa ſua ſequius admitteretur, eum locum definire cœpit. Quod quum hominum auribus eſſet objectum; moleſte & acerbe accipiebant, ſe impediri quo minus prœlium conficere poſſent. Hæc mora adverſarios alacriores efficiebat, Cæſaris copias timore impediri ad committendum prœlium. Ita ſe efferentes iniquo loco ſui poteſtatem faciebant, ut magno tamen periculo acceſſus eorum haberetur. Hic Decumani ſuum locum cornu dextrum tenebant, ſiniſtrum III, & V legio, itemque cetera auxilia, & equitatus. Prœlium clamore facto committitur. Hic etſi virtute noſtri antecedebant, adverſarii loco ſuperiore defendebantur acerrime, & vehemens fiebat ab utriſque clamor, telorumque miſſus, concurſus, ſic, ut prope noſtri diffiderent victoriæ. congreſſus enim & clamor, quibus rebus maxime hoſtes conterrentur, in collatu pari erant conditione. itaque ex utroque genere pugnæ, quum parem virtutem ad bel-

landum

landum contulissent, pilorum missu fixa cumulatur, & concidit adversariorum multitudo. dextrum demonstravimus Decumanos cornu tenuisse, qui, etsi erant pauci, tamen propter virtutem, magno adversarios timore eorum opera afficiebant, quod suo loco hostes vehementer premere cœperunt, ut ad subsidium, ne ab latere nostri occuparentur, legio adversariorum transduci cœpta sit ad dextrum. Quæ simul est mota, equitatus Cæsaris sinistrum cornu premere cœpit. at ii eximia virtute prœlium facere incipiunt, ut locus in acie ad subsidium veniendi non daretur. Ita, quum clamori esset intermistus gemitus, gladiorumque crepitus auribus oblatus, imperitorum mentes timore præpediebat. Hic, ut ait Ennius, pes pede premitur, armis teruntur arma, adversariosque vehementissime pugnantes nostri agere cœperunt. quibus opidum fuit subsidio; ita ipsis Liberalibus fusi fugatique non superfuissent, nisi in eum locum confugissent, ex quo erant egressi. in quo prœlio ceciderunt millia hominum circiter XXX, & si quid amplius: præterea Labienus, Attius Varus: quibus occisis utrisque funus est factum: itemque equites Romani partim ex urbe, partim ex provincia ad millia III. Nostri desiderati ad hominum ∞ partim peditum, partim equitum, saucii ad D, adversariorum aquilæ sunt ablatæ XIII, & signa, & fasces. Præterea duces belli XVII capti sunt. Hos habuit res exitus. Ex fuga hac quum opidum Mundam sibi constituissent præsidium, nostri cogebantur necessario eos circumvallare. Ex hostium armis, pro cespite cadavera collocabantur, scuta & pila pro vallo, * insuper occisi, & gladii, & mucrones, & capita hominum ordinata, ad opidum conversa universa hostium

hostium timorem, virtutisque insignia * proposita viderent, & vallo circumcluderentur adversarii * ita Galli tragulis jaculisque opidum ex hostium cadaveribus sunt circumplexi, oppugnare cœperunt. Ex hoc prœlio Valerius adolescens, Cordubam cum paucis equitibus fugiens, Sex. Pompeio, qui Cordubæ fuisset, rem gestam refert. Cognito hoc negotio, quos equites, quod pecuniæ secum habuit, eis distribuit, & opidanis dixit, se de pace ad Cæsarem proficisci, & secunda vigilia ab opido discessit. Cn. Pompeius autem cum equitibus paucis, nonnullisq; peditibus ad navale præsidium parte altera contendit Carteiam, quod opidum abest à Corduba millia passuum CLXX. Quo quum ad octavum milliarium venisset, P. Calvitius, qui castris antea Pompeii præpositus esset, ejus verbis nuncium mittit, quum minus belle haberet, ut mitteret lecticam, qua in opidum deferri posset. Litteris missis, Pompeius Carteiam defertur. Qui illarum partium fautores essent, conveniunt in domum, quo erat delatus: qui arbitrati sunt clanculum venisse, ut ab eo, quæ vellent, de bello requirerent. quum frequentia convenisset, de lectica Pompeius eorum in fidem confugit. Cæsar ex prœlio munitione circumdata, Cordubam venit: qui ex cæde eo refugerant, pontem occupaverunt. quum eo esset ventum, conviciari cœperunt, nos ex prœlio paucos superesse, quo confugeremus? Ita pugnare cœperunt de ponte. Cæsar flumen transjecit, & castra posuit. Scapula totius seditionis familiæ & libertinorum caput, ex prœlio Cordubam quum venisset, familiam & libertos convocavit. pyram sibi exstruxit, cenam afferri quam opimam imperavit item optimis insternendam vestimentis. pecuniam & argentum

in præsentia familiæ donavit. Ipse de tempore cenavit; * resinam & nardū identidem sibi infundit. Ita novissimo tempore servum jussit, & libertum, qui fuisset ejus concubinus, alterum se jugulare, alterum pyram incendere. Opidani autem, simul Cæsar castra contra opidum posuit, discordare cœperunt usque eo, ut clamor in castra nostra perveniret, fere inter Cæsarianos, & inter Pompeianos. Erant hic legiones, quæ ex perfugis conscriptæ, partim opidanorum servi, qui erant à Sex. Pompeio manumissi, tunc in Cæsaris adventum descendere cœperunt. legio XIII opidum defendere cœpit: nam quum jam repugnarent, turres ex parte, & murum occuparunt. Denuo legatos ad Cæsarem mittunt, ut sibi legiones subsidio intromitteret. Hoc quum animadverterent homines fugitivi, opidum incendere cœperunt: qui superati à nostris sunt interfecti hominum millia XXII, præterquam extra murum qui perierunt. Ita Cæsar opido potitus; dum hic detinetur ex prœlio, quos circummunitos superius demonstravimus, eruptionem fecerunt; & bene multis interfectis, in opidum sunt redacti. Cæsar Hispalim quum contendisset, legati deprecatum venerunt. Ita quum opidum sese tueri dixisset; Caninium legatum cum præsidio intromittit. Ipse castra ad opidum ponit. Erat bene magnum intra Pompeianas partes præsidium, quod Cæsaris præsidium receptum indignabatur, clam quendam Philonem, illum, qui Pompeianarum partium fuisset defensor acerrimus. Is tota Lusitania notissimus erat. Hic clam præsidia in Lusitaniam proficiscitur, & Cæcilium Nigrum nomine Barbarum ad Lenium convenit; qui bene magnam manum Lusitanorum haberet. Rursus in Hispalim opidum denuo

nuo noctu per murum recipitur. præsidium vigilesque jugulant, portas præcludunt; de integro pugnare cœperunt. Dum hæc geruntur, legati Carteienses renunciarunt, quod Pompeium in potestate haberent; quod ante Cæsari portas præclusissent, illo beneficio suum maleficium existimabant se lucrifacere. Lusitani Hispalim oppugnare nullo tempore desistebant. Quod Cæsar quum animadverteret, si opidum capere contenderet, ut homines perditi incenderent, & mœnia delerent, [Ita] consilio habito noctu, patitur Lusitanos eruptionem facere. id quod consulto non existimabant fieri. ita irrumpendo naves, quæ ad Bætim flumen fuissent, incendunt. Nostri, dum incendio detinentur, illi profugiunt, & ab equitibus conciduntur. Quo facto, opido recuperato, Astam iter facere cœpit. ex qua civitate legati ad deditionem venerunt, Mundensesque, qui ex prœlio in opidum confugerant, quum diutius circumsiderentur, bene multi deditionem faciunt, &, quum essent in legionem distributi, conjurant inter se, ut noctu signo dato, qui in opido fuissent, eruptionem facerent: illi cædem in castris administrarent. Hac re cognita, insequenti nocte, vigilia tertia, tessera data, extra vallum omnes sunt concisi Mundenses duces. Cæsar in itinere reliqua opida oppugnat, quæ propter Pompeium dissentire cœperant. pars erat, quæ legatos ad Cæsarem miserat; pars, qui Pompeianarum partium essent fautores. Seditione concitata portas occupant. cædes fit magna. saucius Pompeius naves XXX occupat longas, & profugit. Didius, qui Gadis classi præfuisset, ad quem simul nuncius allatus est, confestim sequi cœpit, partim peditatibus, & equitatibus ad persequendum

cele-

celeriter iter facient. Item IV die navigatione confecta, insequuntur. qui imparati à Carteia profecti sine aqua fuissent, ad terram applicant. Dum aquantur, Didius classe occurrit; naves incendit, nonnullas capit. Pompeius cum paucis profugit, & locum quendam munitum natura occupat. Equites & cohortes, quæ ad persequendum missæ essent, speculatoribus ante missis, certiores fiunt: diem & noctem iter faciunt. Pompeius humero & sinistro crure vehementer erat saucius. Huc accedebat, ut etiam talum intorsisset: quæ res maxime impediebat. Ita lectica à turre qua esset allatus, in ea ferebatur. Lusitanus more militari, quum à Cæsaris præsidio fuisset conspectus, celeriter equitatu cohortibusque circumcluditur. Erat accessus loci difficultas. Nam idcirco, quod propter suos à nostro præsidio fuisset conspectus, celeriter munitum locum natura ceperat sibi Pompeius, quem vix magna multitudine deducti homines ex superiore loco defendere possent. Subeuntes in adventu nostri depelluntur telis: quibus cedentibus, cupidius insequebantur adversarii, & confestim tardabant ab accessu. Hoc sæpius facto, animadvertebatur nostro magno id fieri periculo. Opere circummunire instituit, pari autem & celeri festinatione circum munitiones in jugo dirigunt, ut æquo pede cum adversariis congredi possent. A quibus quum animadversum esset, fuga sibi præsidium capiunt. Pompeius, ut supra demonstravimus, saucius, & intorto talo, idcirco tardabatur ad fugiendum: itemque propter loci difficultatem, neque equo, neque vehiculo saluti suæ præsidium parare poterat. Cædes à nostris undique administrabatur, exclusa munitione, amissisque auxiliis. Ad convallem

vallem autem atque exesum locum ut speluncam Pompeius se occultare cœpit, ut à nostris non facile inveniretur, nisi captivorum indicio. Ita ibi interficitur. quum Cæsar gradiebatur Hispalim, pridie Id. Aprilis caput allatum, & populo datum est in conspectum. Interfecto Cn. Pompeio adolescente, Didius, quem supra demonstravimus, illa affectus lætitia, proximo se recepit castello, nonnullasque naves ad reficiendum subduxit. Lusitani, qui ex pugna superfuerunt, ad signum se receperunt, & bene magna manu comparata, ad Didium se reportant. Huic etsi non aberat diligentia ad naves tuendas, tamen nonnunquam ex castello propter eorum crebras excursiones, ejiciebatur, & sic prope quotidianis pugnis insidias ponunt, & tripartito signa distribuunt. erant parati, qui naves incenderent, incensisque qui subsidium repeterent. ii sic dispositi erant, ut à nullo conspectu omnium ad pugnam contenderent. Ita, quum ex castello Didius ad propellendum processisset cum copiis, signum à Lusitanis tollitur. naves incenduntur: simulque qui in castello ad pugnam processerant, eodem signo fugientes latrones dum persequuntur, à tergo insidiæ clamore sublato circumveniunt. Didius magna cum virtute cum compluribus interficitur. nonnulli ea pugna scaphas, quæ ad litus fuerant, occupant. Item complures nando, ad naves, quæ in salo fuerunt, se recipiunt. Anchoris sublatis, pelagus remis petere cœperunt. Quæ res eorum vitæ subsidio fuit. Lusitani præda potiuntur. Cæsar Gadibus rursus ad Hispalim recurrit. Fabius Maximus, quem ipse ad Mundam præsidium oppugnandum reliquerat, operibus assiduis. hostesque circum sese interclusi, inter se decernere, facta cæ-

cta cæde bene magna, * eruptionem faciunt. Nostri ad opidum recuperandum occasionem non prætermittunt, & reliquos vivos capiunt, ac deinde Vrsaonem proficiscuntur; quod opidum magna munitione continebatur, sic, ut ipse locus non solum opere, sed etiam natura editus, ad oppugnandum hostem abverteret. Huc accedebat, quod aqua præterquam in ipso opido, non erat. nam circum circa rivus nusquam reperiebatur propius millia passuum IIX. quæ res magno erat adjumento opidanis. Tum præterea accedebat, ut agger, materiesque, unde solitæ sunt turres agi, propius millia passuum VI non reperiebantur. Ac Pompeius, ut opidi oppugnationem tutiorem efficeret, omnem materiem circum opidum succisam intro congessit. Ita necessario deducebantur nostri, ut à Munda, quam proxime ceperant, materiem illo deportarent. Dum hæc ad Mundam geruntur, & Vrsaonem, Cæsar, quum à Gadibus ad Hispalim se recepisset, insequenti die, concione advocata, commemorat, Initio quæsturæ suæ eam provinciam ex omnibus provinciis peculiarem sibi constituisse, &, quæ potuisset, eo tempore beneficia largitum esse. In sequenti prætura ampliato honore, vectigalia, quæ Metellus imposuisset, à Senatu petisse, & eis pecuniis provinciam liberasse: simulque, patrocinio suscepto, multis legibus ab se in Senatum inductis, simul publicas, privatasque caussas, multorum inimicitiis susceptis, defendisse: suo item in consulatu absentem, quæ potuisset commoda provinciæ tribuisse: eorum omnium commodorum esse & immemores & ingratos in se, & in populum R. hoc bello, & in præterito tempore cognosse. Vos jure gentium, inquit, &

civium

civium R. institutis cognitis, more barbarorum Populi R. Magistratibus sacrosanctis, manus sæpe & sæpius attulistis: luce clara Cassium in medio foro nefarie interficere voluistis. Vos ita pacem semper odistis, ut nullo tempore legiones desint Populi R. in hac provincia haberi. apud vos beneficia pro maleficiis, maleficia pro beneficiis habentur. Ita neque in otio concordiam, neque in bello virtutem ullo tempore retinere potuistis. Privatus ex fuga Cn. Pompeius adolescens à vobis receptus fasces imperiumque sibi arripuit. Multis interfectis civibus, auxilia contra populum R. comparavit: agros, vestramque provinciam vestro impulsu depopulavit. In quos vos victores existimabatis? An me deleto, non animadvertebatis x habere legiones Populum R. quæ non solum vobis obsistere, sed etiam cœlum diruere possent? quorum laudibus & virtute.

Desunt reliqua.

C. IVLII

C. JULII CÆSARIS

FRAGMENTA.

EX LIBRIS EPISTOLARUM AD MARCUM TULLIUM CICERONEM.

Cæsar Imp. s. d. Ciceroni Imp.

QVUM *Furnium nostrum tantum vidissem, neque loqui, neque audire me commode potuisset, quum properarem, atque essem in itinere, præmissis jam legionibus; præterire tamen non potui, quin & scriberem ad te, & illum mitterem, gratiasque agerem. etsi hoc officium & feci sæpe, & sæpius mihi facturus videor: ita de me mereris. imprimis à te peto, quoniam confido me celeriter ad Vrbem venturum, ut te ibi videam; ut tuo consilio, gratia, dignitate, ope omnium rerum uti possim. ad propositum revertar: festinationi meæ, brevitatique litterarum ignosces. reliqua ex Furnio cognosces. Vale.* Ex Cic. lib. 9. Epist. ad Attic. Epist. 5.

Cæsar Imp. Ciceroni Imp. s.

Recte augurâris de me (bene enim tibi cognitus sum) nihil à me abesse longius crudelitate. atque ego quum ex ipsa re magnam capio voluptatem, tum meum factum probari abs te, triumpho & gaudeo. neque illud me movet, quod ii, qui a me dimissi sunt, discessisse dicuntur, ut mihi rursus bellum inferrent: nihil enim malo, quam & me mei similem esse, & illos sui. Tu velim mihi ad Vrbem præsto sis, ut tuis consiliis atque opibus, ut consuevi, in omnibus rebus utar. Dolabella tuo nihil mihi scito esse jucundius. hanc adeo habebo gratiam illi.

neque

neque enim aliter facere potuit: tanta ejus humanitas, is sensus, ea in me est benevolentia. Vale. Ex Cic. lib. 10. Epist. ad Attic. Epist. 9.

Cæsar Imp. Ciceroni Imp. s.

Etsi te nihil temere, nihil imprudenter facturum judicarem, tamen permotus hominum fama, scribendum ad te existimavi, & pro nostra benevolentia petendum, ne quo progredereris inclinata jam re, qua integra etiam progrediendum tibi non existimasses. namque & amicitiæ graviorem injuriam feceris, & tibi minus commode consulueris, si non fortunæ obsecutus videbere; omnia enim secundissima nobis, adversissima illis accidisse videntur: nec caussam secutus; (eadem enim tum fuit, quum ab eorum consiliis abesse judicasti;) sed meum aliquod factum condemnasse: quo mihi gravius abs te nihil accidere potest: quod ne facias, pro jure nostræ amicitiæ à te peto. Postremo, quid viro bono, & quieto, & bono civi magis convenit, quam abesse à civilibus controversiis? quod nonnulli quum probarent, periculi caussa sequi non potuerunt. tu, explorato & vitæ meæ testimonio, & amicitiæ judicio, neque tutius, neque honestius reperies quidquam, quam ab omni contentione abesse. XV. *Kal. Mai. ex itinere. Vale.* Ex Cic. lib. 10. Epist. ad Attic. Epist. 9.

M. Furium quem mihi commendas, vel regem Galliæ faciam, vel Leptæ legatum: si vis tu, ad me alium mitte, quem ornem. Ex Cic. lib. 7. Epist. ad Fam. Ep. 5. ad Cæs.

Neque pro cauto, ac diligente se castris continuit. Ex Charis. lib. 1.

Quid quæris quid Cæsar ad me scripserit: quod sæpe, gratissimum sibi esse, quod quierim: oratq; in eo ut perseverem. Ex Cic. lib. 8. Epist. ad Attic. Ep. 11.

De tribunatu quod scribis, ego vero nominatim petivi Curtio, & mihi ipse Cæsar nominatim Curtio paratum esse rescripsit. Ex Cic. lib. 3. Epist. ad Quinctum Fratrem, Epist. 1.

Quod quidem propemodum videor ex Cæsaris literis, ipsius voluntate facere posse: qui negat neque honestius neque tutius mihi quidquam esse, quam ab omni contentione abesse. Ex Cic. lib. 10. ad Attic. Epist. 10.

Cæsar mihi ignoscit per litteras, quod non venerim, seseque in optimam partem id accipere dicit. Facile patior quod scribit, secum Tullum & Servium questos esse, quia non idem sibi quod mihi remisisset, &c. sed tamen exemplum misi ad te Cæsaris litterarum. Ex Cic. lib. 10. Epist. ad Attic. Epist. 3.

Sextius apud me fuit, & Theopompus pridie venisse à Cæsare narrabat litteras: hoc scribere, sibi certum esse Romæ manere; caussamque eam adscribere, quæ erat in epistola nostra, ne se absente leges suæ negligerentur, sicut esset neglecta Sumptuaria. Ex Cic. lib. 13. Epist. ad Attic. Epist. 7.

Sed heus tu, celari videor à te. quomodonam, mi Frater, de nostris versibus Cæsar? Nam primum librum se legisse scripsit ad me ante: & prima, sic, ut neget se ne Græca quidem meliora legisse. Reliqua ad quendam locum ῥαθυμώτερα. hoc enim utitur verbo, &c. Ex Cic. lib. 2. Epist. ad Quinctum Fratrem, Epist. 15.

Ex Britannia Cæsar ad me Kal. Septembr. dedit literas, quas ego accepi A. D. IV. Kal. Octob. satis commodas de Britannicis rebus: quibus ne admirer, quod à te nullas acceperim, scribit se sine te fuisse cum ad mare accesserit, &c. Ex Cic. lib. 3. Epist. ad Quinctum Fratrem, Epist. 1.

Quum

Quum hanc jam epistolam complicarem, tabellarii à vobis venerunt A. D. XI. *Kal. Septembr. vicesimo die. O me solicitum! quantum ego dolui in Cæsaris suavißimis literis. sed quo erant suaviores, eo majorem dolorem illius ille casus afferebat.* Ex Cic. lib. 3. Epist. ad Quinctum Fratrem, Epist. 1.

EX LIBRIS EPISTOLARVM AD C. OPPIVM ET BALBVM CORNELIVM.

Cæsar Oppio & Cornelio s.

Gaudeo mehercule vos significare litteris, quam valde probetis ea, quæ apud Corfinium sunt gesta. consilio vestro utar libenter, & hoc libentius, quod mea sponte facere constitueram, ut quam lenißimum me præberem, & Pompeium darem operam ut reconciliarem. tentemus hoc modo si possumus omnium voluntates recuperare, & diuturna victoria uti: quoniam reliqui diuturnitate odium effugere non potuerunt, neque victoriam diutius tenere præter unum L. Sullam, quem imitaturus non sum. hac novi sit ratio vincendi; ut misericordia, & liberalitate nos muniamus. id quemadmodum fieri poßit, nonnulla mihi in mentem veniunt, & multa reperiri possunt. de his rebus, rogo vos, ut cogitationem suscipiatis. Cn. Magium, Pompeii Præfectum deprehendi: scilicet meo instituto usus sum, & eum statim missum feci. Iam duo Præfecti Fabrum Pompeii in meam potestatem venerunt, & à me mißi sunt; si volent grati esse, debebunt Pompeium hortari, ut malit mihi esse amicus, quam iis, qui & illi, & mihi semper fuerunt inimicißimi: quorum artificiis effectum est, ut Resp. in hunc statum perveniret. Ex Cic. lib. 9. Epist. ad Attic. Epist. 8.

Cæsar Oppio & Cornelio s.

A.D.VII.Id.Mart.Brundisium veni:ad murum castra posui. Pompeius est Brundisii. misit ad me Cn. Magium de pace. quæ visa sunt respondi. hoc vos statim scire volui. quum in spem venero, de compositione aliquid me conficere, statim vos certiores faciam. Valete. Ex Cic. lib. 9. Epist. ad Att. Epist. 16.

De Cæsare fugerat me ad te scribere. Video enim quas tu literas exspectaris. Sed ille scripsit ad Balbum, fasciculum illum epistolarum, in quo fuerat & mea, & Balbi, totum sibi aqua madidum redditum esse: ut ne illud quidem sciat, meam fuisse aliquam epistolam. sed ex Balbi epistola pauca verba intellexerat, ad quæ rescripsit his verbis: De Cicerone video te quiddam scripsisse, quod ego non intellexi: quantum autem conjectura consequebar, id erat hujusmodi, ut magis optandum quam sperandum putarem. Itaque postea misi ad Cæsarem eodem illo exemplo literas. Iocum autem illius de sua egestate ne sis aspernatus. &c. Ex Cic. lib. 2. Epist. ad Quinctum Fratrem Epist. 11.

Libri sunt epistolarum C. Cæsaris ad C. Oppium, & Balbum Cornelium, qui res ejus absentis curabant. in his epistolis quibusdam in locis inveniuntur litteræ singulariæ, sine coagmentis syllabarum, quas tu putes positas incondite. nam verba ex his litteris confici nulla possunt. erat autem conventum inter eos clandestinum, de commutando situ litterarum, ut inscriptio quidem alia aliæ locum, & nomen teneret: sed in legendo locus cuique suus, & potestas restitueretur, &c. est adeo Probi Grammatici commentarius satis curiose factus, de occulta litterarum significatione epistolarum C. Cæsaris scriptarum. Ex Agell. lib. 17. cap. 9.

EX

EX LIBRO EPISTOLARVM AD Q. PEDIVM.

Cæsar Q. Pedio s.

Pompeius se oppido tenet: nos ad portas castra habemus: conamur opus magnum, & multorum dierum, propter altitudinem maris: sed tamen nihil est, quod potius faciamus. ab utroque portus cornu moles jacimus, ut aut illum quamprimum trajicère, quod habet Brundisii copiarum cogamus, aut exitu prohibeamus. Ex Cic. lib. 9. Epist. ad Attic.

EX LIBRO EPISTOLARVM AD PISONEM.

Locellum tibi signatum remisi. Ex Char. lib. 1.

EX LIBRO EPISTOLARVM AD ANTONIVM.

Nam ad me misit Antonius exemplum Cæsaris ad se litterarum, in quibus erat: se audivisse Cæsarem, & L. Metellum in Italiam venisse, Romæ ut essent palam: id sibi non placere; ne qui motus ex eo fierent; prohiberique omnes Italia, nisi quorum ipse caussam cognovisset: deque eo vehementius erat scriptum. Ex Cic. ad Att. lib. 11.

EX LIBRO EPISTOLARVM AD SERVILIVM.

T. Servilius pater ex literis quas sibi à Cæsare missas esse dicebat, significat valde te sibi gratum fecisse, quod de sua voluntate erga Cæsarem humanissime diligentissimeq; locutus esses. Ex Cic. lib. 3. Epist. ad Quinctum Fratrem, Epist. 1.

DE C. IVLII CÆSARIS EPISTOLIS TESTIMONIA.

Epistolæ quoque ejus ad Senatum extant: quas

primus videtur ad paginas, & formam memorialis libelli convertisse: cum antea Consules & Duces non nisi transversa charta mitterent scriptas. extant & ad Ciceronem; item ad Familiares domesticis de rebus. in quibus si qua occultius perferenda erant, per notas scripsit, id est, sic structo litterarum ordine, ut nullum verbum effici posset. quæ si quis investigare & persequi vellet, quartam elementorum litteram, id est, D *pro* A, *& perinde reliquas commutet.* Ex Suet. in Cæs. * Harum mentio apud Cic. in Epist. 11. lib. 16. ad Famil. *Omnino & ipse Cæsar, amicus noster, minaces ad Senatum & acerbas literas miserat,* &c.

Scribere, & legere simul, dictare & audire solitum accepimus. epistolas vero tantarum rerum quaternas pariter librariis dictare, aut si nibil ageret, septenas. Ex Plin. lib. 7. cap. 15.

Ἐν ἐκείνῃ δὴ τῇ στρατείᾳ προσεξήσκησεν ἱππαζόμενος τὰς ἐπιστολὰς ὑπαγορεύειν, καὶ δυσὶν ὁμοῦ γράφουσιν ἐξαρκεῖν· ὡς δὲ Ὄππιός φησι, καὶ πλείοσιν λέγεται δὲ καὶ τὸ διὰ γραμμάτων τοῖς φίλοις ὁμιλεῖν, καίσαρα πρῶτον μηχανήσασθαι. Ex Plut. in Cæsare.

EX ORATIONE IN FVNERE IVLIAE.

Quæstor Iuliam amitam, uxorem Corneliam defunctas laudavit è more pro rostris. sed in amitæ quidem laudatione, de ejus ac patris sui origine sic refert: Amitæ meæ Iuliæ maternum genus ab regibus ortum, paternum cum diis immortalibus conjunctum est. nam ab Anco Marcio sunt Marcii Reges: quo nomine fuit mater. à Venere Iulii, cujus gentis familia est nostra. Est ergo in genere & sanctitas regum, qui plurimum inter homines pollent; & cærimonia deorum, quorum ipsi in potestate sunt reges. Ex Suet. in Cæs.

E3 Ὀπε

Ὅτε τῆς μαρίου γυναικὸς ἀποθανούσης, ἀδελφιδοῦς ὢν αὐτῆς, ἐγκώμιόν τε λαμπρὸν ἐν ἀγορᾷ διῆλθεν, καὶ περὶ τὴν ἐκφορὰν ἐτόλμησεν εἰκόνας μαρίου προθέσθαι. Ex Plut. in Cæs.

EX ORAT. PRO BITHYNIS.

C. Cæsar Pont. Max. in oratione, quam pro Bithynis dixit, hoc principio usus est. Vel pro hospitio regis Nicomedis, vel pro horum necessitate, quorum res agitur, refugere hoc munus M. * *Vinici, non potui. nam neque hominum morte memoria deleri debet, quin à proximis retineatur; neque clientes sine summa infamia deseri possunt, quibus etiam à propinquis nostris opem ferre instituimus.* Ex Agel. lib. 5. cap. 13. * Ita Fulvius Vrsinus ex libri manuscripti corrupta scriptura.

Quid ergo? syngraphæ non sunt, sed res aliena est. Ex Iulio Rufiniano de Figuris.

EX ORAT. PRO LEGE PLAVTIA.

Reperi tamen in oratione C. Cæsaris, qua Plautiam rogationem suasit; necessitatem dictam pro necessitudine, id est, iure adfinitatis. verba hæc sunt: Equidem mihi videor pro nostra necessitate, non labore, non opera, non industria defuisse. Ex Agel. lib. 13. cap. 3. & Nonio in voce *Necessitas.*

EX ORAT. IN CN. DOLABELLAM.

Cæsar in Dolabellam: * *Actionis illibuisti, quorum in ædibus, fanisque posita, & honori erant, & ornatu. In libris quoque Analogicis omnia istiusmodi sine I litera dicenda censet.* Ex Agell. lib. 4. cap. 16. * Alias *Actionis allibuisti*, sed emendata Stephani & Tornesii editio: *Cæsar in Dolabellam Actionis III. Ibi isti, quorum*, &c.

Nono decimo ætatis anno L. Crassus C. Carbonem, uno & vigesimo Cæsar Dolabellam, altero & trigesimo Asinius Pollio Catonem, non multo ætatem antecedens Calvus Vatinium, iis orationibus insecuti sunt, quas hodieque cum admiratione legimus. Ex Auctore Dialogi de oratoribus.

Cæterum composita seditione civili, Cornelium Dolabellam consularem & triumphalem virum repetundarum postulavit, absolutoque Rhodum secedere statuit. Ex Suet. in Cæs.

Divus quoque Iulius, quam cælestis numinis, tam etiam humani ingenii perfectissimum columen, vim facundiæ propriæ expressit, dicendo in accusatione Cn. Dolabellæ, quem reum agit, extorqueri sibi caussam optimam L. Cottæ patrocinio. Ex Valer. Max. lib. 8. cap. 9.

C. Cæsar Cn. Dolabellam accusavit, nec damnavit. Ex Pediano in orat. pro M. Scauro.

Significat & Cæsarem, item adolescentem, in Dolabella reo ex Sicilia, qui quidem damnatus est quantum oportuit per Hortensium, &c. Ex Pediano in Divin.

Ἐπανελθὼν δ' εἰς ῥώμην, δολαβέλλαν ἔκρινε κακώσεως ἐπαρχίας, καὶ πολλαὶ ἀπὸ τῆς ἑλλάδος τῶν πόλεων μαρτυρίας αὐτῷ παρέσχον. ὁ μὲν οὖν δολαβέλλας ἀπέφυγε τὴν δίκην. Ex Plut. in Cæs.

EX ORAT. AD MILITES.

Fama vero hostilium copiarum perterritos, non negando minuendove, sed insuper amplificando, ementiendoque confirmabat. itaque cum expectatio adventus Iubæ terribilis esset, convocatis ad concionem militibus; Scitote, inquit, paucissimis his diebus regem affuturum cum x. *legionibus, equitum*

XXX. *le-*

XXX. *levis armaturæ* C. *millibus, elephantisq;* CCC. *proinde desinant quidam quærere ultra, aut opinari; mihique qui compertum habeo, credant: aut quidem vetustissima nave impositos quocunq; vento in quascunque terras jubebo avehi.* Ex Suet. in Cæs.

C. Cæsar apud milites de * *incommodis eorum: Non frustrabo vos milites.* Ex Diomede lib. 1.
* Alias *commodis.*

EX ORAT. PRO DECIO SAMNITE.

Nisi forte quisquam aut Cæsaris pro Decio Samnite, aut Bruti pro Deiotaro rege, ceterosque cujusdam lenti luminis ac temporis libros legit, &c. Ex Auctore Dial. de orator.

EX ORAT. PRO SEXTILIO.

Quo enim jambo, qua procella verborum, impium Sextili caput obrui meretur? quod C. Cæsarem, à quo cum studiose, tum etiam feliciter gravissimi criminis reus defensus fuerat, &c. Ex Val. Max. lib. 5. cap. 3.

EX ORAT. DE CONIVRATIS.

Catonem primum putat de animadversione dixisse, quam omnes ante dixerant præter Cæsarem. & cum ipsius Cæsaris tam severa fuerit, qui tum Prætorio loco dixerit, &c. Ex Cic. ad Attic. lib. 12.

Sed Cæsar, ubi ad eum perventum est, rogatus sententiam à Consule, hujuscemodi verba locutus est: Omnes homines, &c. Ex Sallust. in Conjur.

Ὁ δὲ Καῖσαρ ἀναστὰς, λόγον διῆλθεν πεφροντισμένον, ὡς ἀποκτεῖναι μὲν ἀκρίτους ἄνδρας ἀξιώματι καὶ γένει λαμπροὺς, οὐ δοκεῖ πάτριον, οὐδὲ δίκαιον εἶναι, μὴ μετὰ τῆς ἐσχάτης ἀνάγκης. εἰ δὲ φρουροῖντο δεθέντες ἐν πόλεσι τῆς Ἰταλίας, ἃς ἂν αὐτὸς ἕληται Κικέρων,

μέχρι ἐ καὶ πολεμηθῆ καὶ κλίνας, ὕστερον ἐν εἰρήνῃ καὶ καθ᾽ ἡσυχίαν περὶ ἑκάστου τῇ βουλῇ γνώμην παρέξει. οὕτω δὲ τῆς γνώμης φιλανθρώπου φανείσης, καὶ τοῦ λόγου δυνατῶς ἐπ᾽ αὐτῇ ῥηθέντος, οὐ μόνον οἱ μετὰ τοῦτον ἀνιστάμενοι προσετίθεντο, πολλοὶ δὲ καὶ τῶν τὰς εἰρημένας γνώμας ἀπειπάμενοι πρὸς τὴν ἐκείνου κατέστησαν, ἕως ἐπὶ Κάτωνα τὸ πρᾶγμα καὶ Κάτουλον περιῆλθεν. Ex Plutar. in Cæs.

EX ORAT. IN : : : :

*Sic fac existimes: post has miserias, id est, postquam armis disceptari cœptum est de jure publico, nihil esse actum aliud cum dignitate. Nam & ipse Cæsar accusata acerbitate Marcelli (sic enim appellabat) laudataque honorificentissime & æquitate tua & prudentia, repente præter spem dixit, se Senatui roganti de Marcello, ne * hominis* (L. *ominis*) *quidem causa negaturum.* Ex Cic. lib. 4. Epist. ad Fam. Epist. ad Ser. Sulpicium.

EX ORAT. IN FVNERE CORNELIAE.

Quæstor Iuliam amitam, uxoremq; Corneliam defunctas laudavit è more pro rostris. Ex Suet. in Cæs.

Τὸ μὲν οὖν ἐπὶ γυναιξὶ πρεσβυτέραις λόγους ἐπιταφίους διεξιέναι πάτριον ἦν Ῥωμαίοις, νέαις, δ᾽ οὐκ ἦν ἐν ἔθει· πρῶτος εἶπεν Καῖσαρ ἐπὶ τῆς ἑαυτοῦ γυναικὸς ἀποθανούσης. Ex Plut. in Cæs.

DE C. IVLII CAESARIS ORATIONIBVS TESTIMONIA.

Tum Brutus: Orationes quidem ejus mihi vehementer probantur, complures autem legi, &c. Ex Cic. in Bruto.

Orationes aliquas reliquit, inter quas temere qua-

quædam feruntur. pro Q. Metello, quam non immerito Augustus existimat magis ab actuariis exceptam, male subsequentibus verba dicentis, quam ab ipso editam. nam in quibusdam exemplaribus invenio ne inscriptam quidem pro Metello, sed quam scripsit Metello, cum ex persona Cæsaris sermo sit, Metellum, seque adversus communium obtrectatorum criminationes purgantis. apud milites quoque in Hispania, idem Augustus orationem esse vix ejus putat. quæ tamen duplex fertur, una quasi priore habita prœlio, altera posteriore, quo Asinius Pollio ne tempus quidem concionandi habuisse eum dicit, subita hostium incursione. Ex Suet. in Cæs.

EX LIBRIS IN CATONEM.

Reliquit & de Analogia duos libros, & Anticatones totidem. Suet. in Cæsare.

EX LIB. I.

Cæsar in Anticatone priore: Uno enim excepto, quem alius modi atque omnis natura finxit suos quisque habet charos. Priscianus bis lib. 6. & lib. 7. & lib. 13.

INCERTA EX IISDEM.

Erunt officia antelucana, in qua incidere impune ne Catoni quidem licuit. quem tamen C. Cæsar ita reprehendit, ut laudet. describit enim eos quibus obvius fuerit, cum caput ebrii retexissent, erubuisse. deinde adjicit: Putares non ab illis Catonem, sed illos à Catone deprehensos. Potuitne plus auctoritatis tribui Catoni, quam si ebrius tum venerabilis erat? nostra tamen cœna ut apparatus & impendii sic temporis modus constet. neq; enim hi sumus, quos vituperare ne inimici quidem possunt, nisi ut simul laudent. Ex Plin. lib. 3. Epist. ad C. Attil. Sever.

C. etiam Cæsar gravis auctor linguæ Latinæ, in Anticatone: Vnius, inquit, arrogantiæ, superbiæque, dominatuque. Ex Agell. lib. 4. cap. 16.

DE C. IVLII CAESARIS IN CATONEM SCRIPTIS TESTIMONIA.

Qualis futura sit Cæsaris vituperatio contra laudationem meam, perspexi ex eo libro, quem Hirtius ad me misit, in quo colligit vitia Catonis, sed cum maximis laudibus meis: itaque misi librum ad Muscam, ut tuis librariis daret. volo enim eum divulgari. Ex Cic. ad Attic. lib. 12.

Hirtii epistolam si legeris, quæ mihi quasi προ-πλασμα videtur ejus vituperationis, quam Cæsar scripsit de Catone. Ex lib. 12. ad Att.

Cum mihi Balbus nuper in Lanuvino dixisset, se & Oppium scripsisse ad Cæsarem, me legisse libros contra Catonem, & vehementer probasse. Ex lib. 13. ad Att.

Quibus omnibus generibus usus est nimis impudenter Cæsar contra Catonem meum. Ex Cic. in Topic.

M. Ciceronis libro, quo Catonem cœlo æquavit, quid aliud Dictator Cæsar, quam rescripta oratione velut apud Iudices respondit? Ex Tacito lib. 4.

*Hisque usum C. Cæsarem in vituperando Catone notaverit * Cicero.* Ex Quinct. lib. 3. (* in Topicis.)

Vt Catonem Tullius laudans: & duobus voluminibus Cæsar accusans. Ex Mart. Capell. lib. 5.

Atque utinam ritus veteres, & publica saltem
His intacta malis agerentur sacra, sed omnes
Noverunt Mauri, atq; Indi, quæ psaltria penem
Majorem, quam sint duo Cæsaris Anticatones,
Illuc, &c. Ex Iuven. Sat. VI.

Πυϑό-

Πυθόμενος δὲ ὡς ἑαυτὸν ὁ ἀνὴρ διειργάσατο, δῆλος μὲν ἦν δηχθείς, ἐφ' ᾧ δέ, ἄδηλον. εἶπε δ' οὖν· ὦ Κάτων φθονῶ σοι τοῦ θανάτου, καὶ γὰρ σύ μοι τῆς σωτηρίας ἐφθόνησας. ὁ μὲν οὖν μετὰ ταῦτα γραφεὶς ὑπ' αὐτοῦ πρὸς Κάτωνα τεθνεῶτα λόγος, οὐ δοκεῖ πράως ἔχοντος, οὐδ' εὐδιαλλάκτως σημεῖον εἶναι. πῶς γὰρ ἐφείσατο ζῶντος, εἰς ἀναίσθητον ἐκχέας ὀργὴν τοσαύτην; Paulo post: καὶ τὸν λόγον ἐκεῖνον οὐκ ἐξ ἀπεχθείας, ἀλλὰ φιλοτιμίας πολιτικῆς συντετάχθαι διὰ τοιαύτην αἰτίαν. ἔγραψε Κικέρων ἐγκώμιον Κάτωνος, ὄνομα τῷ λόγῳ θέμενος Κάτωνα. καὶ πολλοῖς ὁ λόγος ἦν διὰ σπουδῆς ὡς εἰκός, ὑπὸ τοῦ δεινοτάτου τῶν ῥητόρων εἰς τὴν καλλίστην πεποιημένος ὑπόθεσιν. τοῦτο ἠνία Καίσαρα, κατηγορίαν αὐτοῦ νομίζοντα, τὸν τοῦ τεθνεῶτος δι' αὐτὸν ἔπαινον. ἔγραψεν οὖν πολλάς τινας κατὰ τοῦ Κάτωνος αἰτίας συναγαγών. τὸ δὲ βιβλίον Ἀντικάτων ἐπιγέγραπται, καὶ σπουδαστὰς ἔχει τῶν λόγων ἑκάτερος διὰ Καίσαρα καὶ Κάτωνα πολλούς. Ex Plut. in Cæs.

Αὐτὸς δ' οὖν ὕστερον ἐν τῇ πρὸς Κικέρωνα περὶ Κάτωνος ἀντιγραφῇ, παραιτεῖται, μὴ στρατιωτικοῦ λόγον ἀνδρὸς ἀντεξετάζειν πρὸς δεινότητα ῥήτορος εὐφυοῦς, καὶ σχολὴν ἐπὶ τοῦτο πολλὴν ἄγοντος. Ex Plut. in Cæs.

Ἐκ δὲ τούτου διετέλει τιμῶν καὶ φιλοφρονούμενος, ὥστε καὶ γράψαντι λόγον ἐγκώμιον Κάτωνος, ἀντιγράφων, τόν τε λόγον αὐτοῦ καὶ τὸν βίον, ὡς μάλιστα τῷ Περικλέους ἐοικότα καὶ Θηραμένους, ἐπαινεῖν. ὁ μὲν οὖν Κικέρωνος λόγος Κάτων· ὁ δὲ Καίσαρος, Ἀντικάτων γέγραπται. Ex Plut. in Cic.

EX LIBRIS DE ANALOGIA AD M. T. CICERONEM.

Reliquit & de Analogia duos libros, &c. Ex Suet. in Cæs.

EX LIB. I.

Quin etiam in maximis occupationibus cum ad te ipsum, inquit, in me intuens, de ratione Latine loquendi accuratissime scripserit, primoque in libro dixerit verborum delectum originem esse eloquentiæ: tribueritque mi Brute huic nostro, qui me de illo maluit, quam se dicere, laudem singularem (nam scripsit his verbis, cum hunc nomine esset affatus) Ac si cogitata præclare eloqui possent, nonnulli studio, & usu laboraverunt, (cujus te pœne principem copiæ, atque inventorem, bene de nomine ac dignitate Populi Romani meritum esse existimare debemus) hunc facilem, & cotidianum noluisse sermonem, nunc pro relicto est habendum. Tum Brutus, amice hercule, inquit, & magnifice te laudatum puto, quem non solum principem atque inventorem copiæ dixerit, quæ erat magna laus, sed etiam bene meritum de Populi Romani nomine & dignitate. Ex Cic. in Bruto.

C. Cæsar ille perpetuus Dictator, Cn. Pompeii socer, à quo familia & appellatio Cæsarum deinceps propagata est. vir ingenii præcellentis, sermonis præter alios suæ ætatis castissimi, in libris quos ad M. Ciceronem de Analogia scripsit Arenas vitiose dici existimabat, quod Arena numquam multitudinis numero appellanda sit, sicuti neque Cœlum, neque Triticum. contra autem Quadrigas, etiamsi currus unus equorum quatuor junctorum unum sit, plurativo semper numero dicendas putat, sicut Arma, & Mœnia, & Comitia, & Inimicitiàs &c.

Paullo

Paullo post: *Tunc prolato libro de Analogia primo verba hac ex eo pauca memoria mandavi. nam quum pradixisset, neque Cœlum, Triticumve, neque Arenam multitudinis significationem pati: Num tu, inquit, harum rerum natura accidere arbitraris, quod unam terram, & plures terras, & urbem, & urbes, & imperium, & imperia dicamus? neque Quadrigam in unam nominis figuram redigere, neque Arenam in multitudinis appellationem convertere possimus?* Ex Agell. lib. 19. cap. 8.

Atque id quod à C. Cæsare excellentis ingenii ac prudentia (ita Agellius, Macrobius *providentiæ*) *viro in primo de Analogia libro scriptum est, habe semper in memoria atque in pectore, ut tanquam scopulum sic fugias inauditum atque insolens verbum.* Ex Agell. lib. 1. cap. 10. & Macrob. lib. 1. Saturnal. cap. 5.

EX LIB. II.

C. Cæsar in libro de Analogia secundo, hujus die, & hujus specie dicendum putat. Ex Agell. lib. 9. cap. 14.

Panium Cæsar de Analogia libro secundo dici debere ait, sed Verrius contra. nam i *detracta Panum ait dici debere.* Ex Charis. lib. 1.

Cæsar de Analogia secundo, Fagos, Populos, Vlmos. Ex Charis. lib. 1.

Cæsar de Analogia secundo Turbonem non Turbinem etiam in tempestate dici debere ait, ut Cato Catonis, non ut homo hominis. Ex Charis. lib. 1.

Lacer an Laceris &c. Cæsar de Analogia secundo, nec non Valgius de Rebus per epistolam quæsitis. Ex Char. lib. 1.

Is homo, Idem compositum facit, nisi quia Cæsar libro secundo (de Analogia videlicet) *singulariter Idem,*

Idem, pluraliter Iidem dicendum affirmat. sed consuetudo hoc non servat. Ex Charis. lib. 1.

EX IISDEM, NON DISTINCTO LIBRO.

C. Cæsar gravis auctor linguæ Latinæ in libris Analogicis omnia istiusmodi (puta Senatu, Victu, Aspectu, &c.) *sine* i *litera dicenda censet.* Ex Agell. lib. 4. cap. 16.

Hic & hæc Samnis, hujus Samnitis. sic Cæsar de Analogia. Ex Pris. lib. 6.

Partum. Cæsar de Analogicis harum partum. Ex Charis. lib. 1.

EX IISDEM, VTI VEROSIMILE EST, NON ADSCRIPTO TAMEN VBI LAVDANTVR LIBRO.

Mihi autem placet Latinam rationem sequi quousque patitur decor. neque enim jam Calypsonem dixerim, ut Iunonem: quamquam secutus antiquos C. Cæsar utitur hac ratione declinandi. Quinctil. lib. 5. cap. 5.

M. Tullius & C. Cæsar, mordeo momordi; pungo pepigi; spondeo spepondi dixerunt. Agell. lib. 7. cap. 9.

C. Cæsar ait L *litera nominativo singulari neutra finita nomina, eandem definitionē capere, quam capiant* E *litera terminata. huic animali, & ab hoc animali, huic puteali, & ab hoc puteali.* Charis. l. 1.

Aplustre. Omnium nominum quæ sunt neutri generis & in E *terminantur, ait Plinius, Cæsarem scisse eosdem esse ablativos, quales sunt dativi singulares.* Charis. lib. 1.

A R *literis nomina neutralia terminata, ait Cæsar; quod dativo & ablativo pari jure funguntur, ut idem Plinius scribit.* Charis. lib. 1.

Iubar.

Iubar. Plinius ait inter cætera etiam istud Cæsarem dedisse præceptum, quod neutra nomina AR *nominativo clausa, per* I *dativum ablativumq; singulares ostendant: Iubar tamen & Far ab hac regula dissidere. nam huic jubari dicimus, ab hoc jubare; & huic farri, ab hoc farre.* Charis. lib. 1.

Ac ne illa ratio recepta est quam Cæsar ponit in femininis, ut puppim, restim, pulvim. hoc enim modo & ab hoc cani, & ab hoc cane. Charis. lib. 1.

Tribus I I I *junctis qualis posset syllaba pronuntiari? nam postremum* I *pro vocali accipiendum, quod Cæsari artis Grammaticæ doctissimo placitum fuisse à Victore quoque in arte Grammatica de syllabis comprobatur.* Priscian. lib. 1.

V, *loco consonantis posita eandem prorsus in omnibus vim habuit apud Latinos quam apud Æoles digamma* F. *pro quo Cæsar hanc figuram* Ⅎ *scribere voluit. quod quamvis illi recte visum est, tamen consuetudo antiqua superavit.* Prisc. lib. 1.

Hæc pollis pollinis, sic Charisius. Probus autem & Cæsar, hoc pollen pollinis declinaverunt. Prisc. lib. 6.

Præterea Cæsar declinat, pubis puberis: Probus, pubes puberis: quidam, puber puberis. Prisc. lib. 6.

Quamvis Cæsar non incongrue protulit ens à verbo sum, es, est. Prisc. lib. 18.

Hoc lutum atque macellum singulari exire memento, licet Ennius, ista macella, dicatque & Cæsar, luta. Ex Capro.

Lacrumæ an Lacrimæ, Maxumus an Maximus, & si qua similia sunt, scribi debeant quæsitum. Terentius Varro tradidit Cæsarem per I *ejusmodi verba solitum esse enuntiare & scribere: inde propter auctoritatem tanti viri consuetudinem factam. Sed ego in antiquiorum, &c.* Cassiodorus ex Annæo Cornuto de Orthographia.

Varie

Varie etiam scriptitatum est, Mancupium, Aucupium, Manubia. siquidem C. Cæsar per I scripsit, ut apparet ex titulis ipsius. Ex Velio de Orthographia.

An ideo minor est M. Tullius Orator, quod idem artis hujus (Grammaticæ) *diligentissimus fuit, & in filio, ut in Epistolis apparet, recte loquendi usquequaque asper quoque exactor? Aut vim C. Cæsaris fregerunt editi de Analogia libri?* Quinctil. lib. 1. cap. 7.

APOPHTHEGMATA.

Sed tamen ipse Cæsar habet peracre judicium, &, ut Servius frater tuus, quem literassimum fuisse judico, facile diceret, hic versus Plauti non est, hic est, quod tritas haberet aures notandis generibus Poëtarum, & consuetudine legendi: sic audio Cæsarem quum volumina jam confecerit Ἀποφθεγμάτων, *si quid afferatur ad eum pro meo, quod meum non sit, rejicere solere. quod eo nunc magis facit, quia vivunt mecum fere quotidie illius familiares. Incidunt autem in sermone vario multa, quæ fortasse illis quum dixi, nec illiterata, nec insulsa esse videantur. Hæc ad illum cum reliquis actis perferuntur. Ita enim ipse mandavit. Sic fit, ut, si quid præterea de me audiat, non audiendum putet.* Cic. lib. 9. Epist. ad Famil. Ep. 16. ad Pap. Pætum.

DICTA COLLECTANEA.

Feruntur & à puero & ab adolescentulo quædam scripta, &c. item Dicta collectanea. quos omnes libellos vetuit Augustus publicari. Suetonius in Cæsare.

EPHE-

EPHEMERIDES.

C. Iulius Cæsar quum dimicaret in Gallia, & ab hoste raptus equo ejus portaretur armatus, occurrit quidam ex hostibus, qui eum nosset; & insultans ait * *Cecos Cæsar, quod Gallorum lingua, Demitte, significat: & ita factum est, ut dimitteretur. Hoc autem ipse Cæsar in Ephemeride sua dicit, ubi propriam commemorat felicitatem.* Servius in lib. 11. Æneidos Virgilii.

* Alias *Cetos Cæsar.* Servius P. Danielis *Cæsar Cæsar.* quod quid velit, docti examinent.

LIBRI AVSPICIORVM.

Sed contra Iulius Cæsar XVI *Auspiciorum libro negat nundinis concionem advocari posse, id est, cum populo agi, ideoque nundinis Romanorum haberi comitia non posse.* Macrob. lib. 1. Saturnal. cap. 16.

AVGVRALIA.

Cæsar in Auguralibus: Si sincera pecus erat. Priscianus lib. 6.

DE DIVINATIONE.

Genus eloquentiæ duntaxat adolescens adhuc Strabonis Cæsaris secutus videtur: cujus etiam ex Oratione, quæ inscribitur Pro Sardis, ad verbum nonnulla transtulit in Divinationem suam. Suetonius in Cæsare. Erunt forte qui hoc ad Orationum Fragmenta pertinere existimabunt, me non multum repugnante.

ASTRONOMICA.

Nam Iulius Cæsar ut Siderum motus, de quibus non indoctos libros reliquit, ab Ægyptiis disciplinis hausit: ita hoc quoque ex eadem institutione mutuatus

tuatus est, ut ad Solis cursum finiendi anni tempus extenderet. Macrobius lib. 1. Saturnal. cap. 16.

Tres autem fuere secta, Chaldaa, Ægyptia, Graca: his addit apud nos quartam Casar Dictator, annos ad Solis cursum redigens singulos, qui prius antecedebat. Ex Plin. lib. 18. cap. 25.

A Bruma in Favonium Casari nobilia sidera significant: III. *Kal. Ianuarii matutino Canis occidens.* Paulo post: *Pridie Nonas Ianuarii Casari Delphinis matutino exoritur, & postero die Fidicula, quo Ægypto Sagitta vesperi occidit.* Paulo post: *A Favonio in aquinoctium vernum Casari significat* XVII. *Kal. Martii triduum varie &* VIII. *Kal. Hirundinis visu, & postero die Arcturi exortu vespertino. item* III. *Nonas Martii Casar Cancri exortu id fieri observavit.* Paulo post: *Casar & Idus Martias ferales sibi annotavit Scorpionis occasu.* Paulo post: III *Nonas Aprilis in Attica Vergilia vesperi occultantur. eadem postridie in Bœotia; Casari autem & Chaldais, Nonis.* Paulo post: *Casari* VI *Idus significatur imber Libra occasu:* XIV. *Kal. Maii Ægypto, Sucula occidunt vesperi, sidus vehemens, & terra, marique turbidum,* XVI. *Attica.* XV. *Casari, continuoque triduo significat.* Paulo post: VI. *Nonas Maii Casari Sucula matutino exoriuntur, &* VIII. *Idus Capella pluvialis.* Ex Plin. lib. 18. cap. 26.

A Vergiliarum exortu significant Casari postridie Arcturi occasus matutini. Paulo post: XI *Kal. Casari Orionis gladius occidere incipit:* III *Non. Iunii Casari, & Assyria Aquila vesperi oritur, &c.* XI *Kal. ejusdem Orionis gladius Casari occidere incipit.* Ex Plin. lib. 18. cap. 27.

A solstitio ad Fidicula occasum VI *Kal. Iunii* (al. *Iulii*) *Casari Orion exoritur.* Paullo post:

XVIII. *Kal.*

XVIII *Kal. Augusti, Aegypto Aquila occidit matutino, Etesiarumque prodromi flatus incipiunt, quod Caesar* X *Kal. sentire Italiam existimavit.* Paulo post: *Aquila Attica matutino occidit:* III *Kal. regia in pectore Leonis stella matutino Caesari immergitur.* Ex Plin. lib. 18. cap. 28.

DE SIDERIBUS

etiam aliquid Poeticum edidit.

Sed nec aliquis paene Latinorum de hac arte Institutionis libros scripsit, nisi paucos versus Iulius Caesar, & ipsos tamen de alieno opere mutuatus. Iul. Firmicus Mathes. lib. 2. initio.

Exsecutus est etiam horum Siderum numerum Graece Aratus, Poeta disertissimus; Latine vero Caesar, & decus eloquentiae Tullius. Sed hi tantum nomina ipsorum & ortus, non autem apotelesmatum auctoritatem ediderunt: ita ut mihi videantur non aliqua Astrologiae scientia, sed Poetica potius elati licentia, docilis sermonis studia protulisse. Iul. Firmicus Mathes. lib. 8. cap. 5.

POEMATA.

Reliquit & de Analogia libros duos, & Anticatones totidem, ac praeterea Poëma quod inscribitur Iter. Quorum librorum primos, in transitu Alpium, quum ex citeriore Gallia, conventibus peractis, ad exercitum rediret: sequentes, sub tempus Mundensis praelii fecit: novissimum, dum ab Urbe in Hispaniam ulteriorem * IIII *&* XX *die pervenit.* Suetonius in Caesare. * VII & XX legit ex Strabone & Appiano Casaubonus.

Feruntur & à puero & ab adolescentulo quaedam scripta: ut Laudes Herculis, tragoedia Oedipus, &c. quos omnes libellos vetuit Augustus publicari. Suet. in Caesare.

Olus

Olus quoq; silvestre est trium foliorum, D. Iulii carminibus præcipue jocisque militaribus celebratum. alternis quippe versibus exprobravere lapsana se vixisse apud Dyrrhachium, præmiorum parsimoniam cavillantes. Est autem id cyma silvestris. Plin. 19. cap. 8.

Donatus, seu potius Suetonius in vita Terentii hos sub C. Iulii Cæsaris nomine versus producit.

Tu quoque tu in summis, ô dimidiate Menander,
Poneris, & merito puri sermonis amator,
Lenibus atque utinam scriptis adjuncta foret vis
Comica, ut æquato virtus polleret honore
Cum Græcis, neq; in hac despectus parte jaceres.
Unum hoc maceror, & doleo tibi deesse Terenti.

Sequens etiam Epigramma C. Iulio Cæsari quidam inscribunt, alii Germanico.

Thrax puer astricto glacie dum ludit in Hebro,
Pondere concretas frigore rupit aquas.
Dumq; imæ partes rapido traherentur ab amne,
Abscidit tenerum lubrica testa caput.
Orba quod inventum mater dum conderet urna,
Hoc peperi flammis, cætera dixit aquis.

Illud vero distichon:

FELTRIA. PERPETVO. NIVIVM. DAMNATA. RIGORE.
TERRA. MIHI. POSTHAC. NON. HABITANDA. VALE.

falsò Cæsari inscriptum est, etsi quidam in membrana, alii in saxo exstare dicant. Ajunt quoque Cæsaris Decretum Viterbii in Hetruria inventum; hoc exemplo:

C. IVLIVS. CAESAR. M. TVLLIVM. CICERONEM. OB. EGREGIAS. EIVS. VIRTVTES. SINGVLARES. ANIMI.

ANIMI. DOTES. PER. TOTVM. ORBEM. NOSTRIS. ARMIS. VIRTVTEQVE. PERDOMITVM. SALVVM. ET. INCOLVMEM. ESSE. IVBEMVS. C. IABOLENVS. Nugæ nugæ.

INCERTA.

Unguenta dicuntur à locis, ut Telinum, cujus Iulius Cæsar meminit dicens: Corpusque suavi Telino unguimur: Hoc conficiebatur in Insula Telo, quæ est una ex Cycladibus, &c. Isidorus lib. 4. Origin. cap. 12.

Insertum hoc ab Fulvio Vrsino Fragmentis de Analogia. ut & illud ex Nonio in voce *Cinis*, nec non locum Plinii ex lib. 7. cap. 3, ubi alloquitur M. T. Ciceronem. Quid habuerit causæ, cur hoc fecerit, comminisci non potui. Quocirca inter INCERTA referendum duxi. Nisi quis potius Cæsari Straboni non Dictatori tribuendum arbitretur. Si ad hunc modum addita una vocula scripseris, erit integer Senarius,

Corpusque suavi Telini unguine unguimur.

Idem Vrsinus ex Prisciani lib. 8. Fragmentum hoc *C. Cæsar, quæ res augurantur* οἰωνοσκοπεῖν) ad Auguralia transtulerat. ego prætermisi, quum isto Prisciani loco non *Cajus Cæsar* sed *Lucius Cæsar* legatur. Nec est quod corruptum aliquis existimet. Citatur nominatim L. Cæsar à Festo, in voce *Majorem*. Ex eodem fortassis est quod apud Servium nuper ex Petri Danielis & Fuldanæ bibliothecæ membranis editum habemus. Commentario ad Æneidos Virgilii lib. 1. *Occiso*, inquit, *Mezentio Ascanium, sicut I. Cæsar* (verosimile mihi fit legendum *L. Cæsar*) *scribit, Iulum cæptum vocari dicunt, vel quasi* ἰοβόλον, *id est, sagittandi peritum, vel à prima barba lanugine,* quam

quam ἶυλον *Graci dicunt, qua ei tempore victoria nascebatur.* Hæc ibi. Similiter expunxi quod inter Fragmenta Epistolarum legebatur,

Vespera fatigatus, luce dormitans.

Non enim apud Charisium lib. 2. unde hæc descripta sunt, nominatur *Iulius Cæsar* sed *Aurelius Cæsar. lib.* 11. sive XI *Epistolarum ad Frontonem.* Quo comperto, auctoritatem Civis Romani insuper habui. Sed quid spuriis his diutius immoror, quin legitima, si quæ porro restant, Fragmenta collego?

Apud Cæsarem & Catulum & Calvum lectum est: Quum jam fulva cinis fueris. Nonius in voce *Cinis.*

Salve, primus omnium parens Patriæ appellate, primus in toga triumphum linguæq; lauream merite, & facundiæ, Latinarumque literarum parens: atq; (ut Dictator Cæsar hostis quondam tuus de te scripsit) omnium triumphorum lauream adepte majorem, quanto plus est, ingenii Romani terminos in tantum promovisse, quam Imperii. Plin. lib. 7. cap. 30. in fine, ubi de Cicerone.

Cicero Causarum XIII: *Re vendita iterum empta. unde manifestum fit venita non dici, sed aut venundata, aut vendita, ut Cicero. C. Cæsar: Possessiones redimi, eas postea pluris venditas.* Diomedes lib. 1.

Esseda vehiculi vel currus genus, quo soliti sunt pugnare Galli: Cæsar testis est libro ad Ciceronem III: *Multa millia equitum atque essedariorum habet. Hinc & gladiatores essedarii dicuntur, qui curru certant.* Iunius Philargyrus in 3. Georg. Virgilii.

Augustus quoque in Epistolis ad C. Cæsarem scriptis emendat, quod is Calidum dicere quam Cal-

dum

dum (in libris forte de Analogia) *malit: non quia illud non sit Latinum, sed quia sit odiosum, & , ut ipse Græco verbo significavit περίεργον.* Quinctilianus lib. 1.

C. IVLII CÆSARIS DICTA.

Tu quaeso, quidquid novi (multa autem exspecto) scribere ne pigrere, in his, de Sexto, satisne certum: maxime autem de Bruto nostro: de quo quidem ille, ad quem diverti, Cæsarem solitum dicere: Magni refert, hic quid velit: sed quidquid vult, valde vult. (*V. C. quidquid volet, valde volet.*) *idque eum animadvertisse quum pro Deiotaro Niceæ dixerit, valde vehementer eum visum, & libere dicere.* Cicero lib. 14. Epist. ad Atticum, Epist. 1.

Proxime quum Sextii rogatu apud eum fuissem, exspectaremque sedens, quoad vocarer, dixisse eum: Ego dubitem, quin summo in odio sim, quum M. Cicero sedeat, nec suo commodo me convenire possit. Atqui, si quisquam est facilis, hic est. tamen non dubito, quin me male oderit. Cicero lib. 14. Epist. ad Attic. Epist. 1.

Ajebat Cæsarem secum, quo tempore Sextii rogatu veni ad eum, quum exspectarem sedens, dixisse: Ego nunc tam sim stultus, ut hunc ipsum, facilem hominem, putem mihi esse amicum, quum tamdiu sedens meum commodum exspectet? Cic. lib. 14. Epist. ad Attic. Epist. 2. Idem cum eo quod supra ex epistola prima attulimus.

Quo gaudio elatus, non temperavit quin paucos post dies frequenti curia jactaret, invitis & gementibus adversariis adeptum se quæ concupisset: proinde ex eo insultaturum omnium capitibus: ac negante quodam per contumeliam, Facile hoc ulli feminæ fore, responderit quasi alludens: In Assyria

quoque regnasse Semiramin ; magnamque Asiæ partem Amazonas tenuisse quondam. Suetonius in Cæsare.

Pharsalica acie cæsos profligatosq;. adversarios prospicientem, hæc eum ad verbum dixisse refert Asinius Pollio : Hoc voluerunt. tantis rebus gestis C. Cæsar condemnatus essem, nisi ab exercitu auxilium petissem. Suetonius in Cæsare.

Consecutusque cohortes ad Rubiconem flumen, qui provinciæ ejus finis erat, paululum constitit, ac reputans quantum moliretur, conversus ad proximos, Et etiamnunc, inquit, regredi possumus. quod si ponticulum transierimus, omnia armis agenda erunt. Suetonius in Cæsare.

Cunctanti ostentum tale factum est. Quidam eximia magnitudine & forma, &c. Tunc Cæsar, Eatur, inquit, quo Deorum ostenta, & inimicorum iniquitas vocat. Iacta alea est, inquit. Suetonius in Cæsare.

Romam iter convertit: appellatisque de Rep. Patribus, validissimas Pompeii copias, quæ sub tribus Legatis M. Petreio, & L. Afranio, & M. Varrone in Hispania erant, invasit; professus ante inter suos, Ire se ad exercitum sine duce, & inde reversurum ad ducem sine exercitu. Suet. in Cæsare.

Prolapsus in egressu navis, verso ad melius omine, Teneo te, inquit, Africa. Suetonius in Cæsare.

Quum exspectatio adventus Iubæ terribilis esset, convocatis ad concionem militibus, Scitote, inquit, paucissimis his diebus Regem affuturum cum X *legionibus, equitum* XXX, *levis armaturæ* C *millibus, elephantis* CCC. *Proinde desinant quidam quærere ultra, aut opinari; mihique qui compertum habeo, credant: aut quidem vetustissima nave impositos,* quo-

quocunque vento in quascunq; terras jubebo avehi. Suetonius in Cæsare.

Iactare solitus, Milites suos etiam unguentatos bene pugnare posse: nec Milites eos pro concione, sed blandiori nomine commilitones appellabat. (etiam *Quirites.*) Suet. in Cæsare.

Famem & cæteras necessitates, &c. tantopere tolerabant, ut Dyrrachina munitione Pompeius, viso genere panis ex herba, quo sustinebantur, cum feris sibi rem esse dixerit, &c. Suetonius in Cæsare.

Quosdam infimi generis ad amplissimos honores provexit. Quum ob id culparetur, professus est palam, Si grassatorum & sicariorum ope in tuenda sua dignitate usus esset, talibus quoque se parem gratiam relaturum. Suetonius in Cæsare.

Interrogatus cur repudiasset uxorem, Quoniam, inquit, meos tam suspicione, quam crimine judico carere oportere. Suetonius in Cæsare.

Acie Pharsalica proclamavit, Ut civibus parceretur. Suetonius in Cæsare.

Nec minoris impotentiæ voces propalam edebat, ut T. Ampius scribit: Nihil esse Rempublicam: appellationem modo, sine corpore, ac specie. Sullam nescisse literas, qui Dictaturam deposuerit. Debere homines consideratius jam loqui secum, ac pro legibus habere quæ dicat. Suet. in Cæsare.

Eoque arrogantiæ progressus est, ut Haruspice tristia, & sine corde exta sacro quodam nuntiante, Futura diceret lætiora quum vellet: nec pro ostento ducendum si pecudi cor defuisset. Suet. in Cæsare.

Triumphanti & subsellia Tribunitia prætervehenti sibi unum è collegio Pontium Aquilam non assurrexisse, adeo indignatus, ut proclamaverit: Repete ergo à me Aquila Rempublicam Tribunus. nec destiterit per continuos dies quidquam cui-

quam, nisi sub exceptione polliceri, Si tamen per Pontium Aquilam licuerit. Suetonius in Cæsare.

Plebei Regem se salutanti, Cæsarem se, non Regem esse respondit. Suetonius in Cæsare.

De quo genere optime C. Cæsarem prætextatum adhuc accepimus dixisse, Si cantas, male cantas; si legis, cantas. Quinctilianus lib. 1.

Elevandi ratio est duplex, ut aut veniam quis, aut jactantiam minuat: quemadmodum C. Cæsar Pomponio ostendenti vulnus ore exceptum in seditione Sulpitiana, quod ipse se passum pro Cæsare pugnantem gloriabatur, Nunquam fugiens respexeris, inquit. Aut crimen objectum, ut Cicero, &c. Quinctilianus lib. 6.

Est & illa ex ironia fictio, qua usus est C. Cæsar. Nam quum testis diceret, à reo femina sua ferro petita, & esset facilis reprehensio, cur illam potissimum partem corporis vulnerare voluisset: Quid enim faceres, inquit, quum tu galeam & loricam haberes? Quinctilianus lib. 6.

*Sic fac existimes. post has miserias, id est, postquam armis disceptari cœptum est de jure publico, nihil esse actum aliud cum dignitate. Nam & ipse Cæsar, accusata acerbitate Marcelli (sic enim appellabat) laudataque honorificentissime & æquitate tua, & prudentia; repente præter spem dixit, se Senatui roganti de Marcello, ne * hominis quidem causa negaturum.* (* Sic Victorius edidit, eumque secutus Lambinus, cui tamen *ominis* legendum videtur, ipsum vide.) Cicero lib. 4. Epist. ad Famil. Epist. 4. ad Ser. Sulpicium.

Demetrio Megæ Siculo Dolabella rogatu meo Civitatem à Cæsare impetravit: qua in re ego interfui. Itaque nunc P. Cornelius vocatur. Quumque propter quosdam sordidos, qui Cæsaris beneficia vende-

vendebant, tabulam in qua nomina Civitate donatorum incisa essent revelli jussisset, eidem Dolabellæ, me audiente, Cæsar dixit, Nihil esse, quod de Mega vereretur; beneficium suum in eo manere. Cicero lib. 13. Epist. ad Famil. Epist. 36. ad Acilium.

DE C. IVLIO CÆSARE.

Sed tamen Brute, inquit Atticus, de Cæsare & ipse ita judico, & de hoc hujus generis acerrimo æstimatore sæpissime audio, illum fere omnium Oratorum Latine loqui elegantissime, nec id solum domestica consuetudine, ut dudum de Læliorum & Domitiorum familiis audiebamus, sed quamquam id quoque credo fuisse, tamen ut esset perfecta illa bene loquendi laus, multis literis, & iis quidem reconditis & exquisitis est consecutus, &c. Ex Cic. in Bruto.

Sed perge Pomponi de Cæsare, & redde quæ restant: Solum quidem, inquit ille, & quasi fundamentum Oratoris, &c. Cæsar autem rationem adhibens, consuetudinem vitiosam & corruptam, pura & incorrupta consuetudine emendat. itaque quum ad hanc elegantiam verborum Latinorum, quæ etiamsi Orator non sis, & sis ingenuus civis Romanus, tamen necessaria est, adjungit illi oratoria ornamenta dicendi: tum videtur tamquam tabulas bene pictas collocare in bono lumine. hanc quum habeat præcipuam laudem in communibus, non video cui debeat cedere: splendidam quandam minimeque veteratoriam rationem dicendi tenet, voce, motu, forma etiam magnifica, & generosa quodammodo. Tum Brutus: Orationes quidem ejus, &c. atque etiam Commentarios quosdam scripsit rerum suarum, valde quidem, inquam, probandos: nudi enim sunt, recti, & venusti, omni ornatu orationis

tamquam veste detracta: sed dum voluit alios habere parata unde sumerent, qui vellent scribere historiam, ineptis gratum fortasse fecit, qui volunt illa calamistris inurere, sanos quidem homines à scribendo deterruit, &c. Ex Cic. in Bruto.

Quid Oratorum? quem huic antepones eorum, qui nihil aliud egerunt? quis sententiis aut acutior, aut crebrior? quis verbis aut ornatior, aut elegantior? Ex Cic. ad Cor. Nepot. apud Suet. in Cæs.

Sed bene loquendi de Catulis opinio non minor; sale vero (mero) conditus, & facetiis Cæsar. Ex Cic. lib. 1. de Offic.

Reliquit & rerum suarum Commentarios Gallici, civilisque belli Pompeiani. nam Alexandrini, Africique & Hispaniensis incertus auctor est. alii enim Oppium putant, alii Hirtium: qui etiam Gallici belli novissimum, imperfectumque librum suppleverit. Paulo post: *Pollio Asinius parum diligenter, parumque integra veritate compositos putat: quum Cæsar pleraque & quæ per alios erant gesta, temere crediderit: & quæ per se, vel consulto, vel etiam memoria lapsus, perperam ediderit: existimatque rescripturum, & correcturum fuisse.* Ex Suet. in Cæs.

C. vero Cæsar si tantum foro vacasset, non alius ex nostris contra Ciceronem nominaretur; tanta in eo vis est, id acumen, ea concitatio, ut illum eodem animo dixisse, quo bellavit, appareat: exornat tamen hæc omnia mira sermonis, cujus proprie studiosus fuit, elegantia. Ex Quinct. lib. 10.

Quid tantum noceret vim Cæsaris, asperitatem Cœlii, diligentiam Pollionis, judicium Calvi quibusdam in locis assumere? Ex Quinct. lib. 10.

Hinc vim Cæsaris, indolem Cœlii, subtilitatem Calidii, gravitatem Bruti, acumen Sulpicii, acer-

bitatem Caßii, diligentiam Pollionis, dignitatem Messallæ, sanctitatem Calvi reperiemus. Ex Quinctiliano lib. 12.

At tristior Calvus, numerosior Asinius, splendidior Cæsar, amarior Cœlius, gravior Brutus, vehementior & plenior & valentior Cicero. Ex Auctore Dialogi de orato.

Λέγεται δὲ καὶ φῦναι πρὸς λόγους πολιτικοὺς ὁ Καῖσαρ ἄριστα, καὶ διαπονῆσαι φιλοτιμότατα τὴν φύσιν, ὡς τὰ δευτερεῖα μὲν ἀδηρίτως ἔχειν, &c. Ex Plut. in Cæs.

Ἐν δὲ ῥώμῃ πολλὴ μὲν ἐπὶ τῷ λόγῳ περὶ τὰς συνηγορίας αὐτοῦ χάρις ἐξέλαμπεν. Ex Plut. in Cæs.

Ac mihi ex Græcis orationes Lysiæ ostentat, ex nostris Gracchorum, Catonisque: quorum sane plurimæ sunt circuncisæ & breves. ego Lysiæ, Demosthenem, Æschinem, Hyperidem, multosque præterea Gracchis, & Catoni Pollionem, Cæsarem, Cælium, imprimis M. Tullium oppono, cujus oratio optima fertur esse, quæ maxima. Ex Plin. lib. 1. Epist.

Sed ego verear ne me non satis deceat, quod decuit M. Tullium, C. Calvum, Asinium Pollionem, M. Messallam, &c. Divum Iulium, Divum Augustum, Divum Nervam, Ti. Cæsarem, &c. Ex Plin. lib. 5. Epist.

DE GALLIÆ DIVISIONE ALDI MANVTII P. F. A. N.

COMMENTARIVS,

Ad Franciscum Morandum Sirenam.

SÆpe legendo incurrimus in hæc tria Galliæ cognomina, Togatæ, Comatæ, Brachatæ: nec tamen omnes, quæ sit earum differentia, novere. quod ostendere, brevi definitione proposita, veterum testimonio conabimur. Definitur Gallia vel à regione, vel ab hominum cultu: à regione sic, Gallia vel transalpina est, quæ ulterior etiam dicitur; vel cisalpina, quæ citerior. utraque dividitur in duas, transalpina in Narbonensem & comatam; cisalpina in transpadanam & cispadanam. Rursus à cultu definitur hoc modo: Gallia vel comata est, vel brachata, vel togata, comata est omnis transalpina præter Narbonensem; brachata, quæ postea Narbonensis dicta; togata, cisalpina omnis, de comata probat Plinius libro IV. cap. XVII. Gallia, inquit, omnis, comata uno nomine appellata, in tria populorum genera dividitur; amnibus maxime distincta, à Scalde ad Sequanam Belgica; ab eo ad Garumnam Celtica, eademque Lugdunensis; inde ad Pyrenæi montis excursum, Aquitania, Aremorica ante dicta. Apparet Narbonensem omitti, de qua separatim lib. III. cap. IV. jam locutus erat. Opinor autem, antiquitus Galliam omnem transalpinam comatam fuisse; postea vero Narbonensem, in qua fuere Allobroges, provinciam à Romanis factam, Romanorum hominum consuetudine alere comas desiisse. In-

ſe. Intonſas enim gentes vocat Plinius Alpinas quoque gentes, quarum nonnullas Narbonenſis opinor Galliæ partem fuiſſe. lib. XI. cap. XXXVII. Nomina, inquit, ex eo capillatis Alpium incolis, Galliæ Comatæ. Et, quanquam reliqua quoque Gallia à C. Cæſare in provinciæ formam eſt redacta: quia tamen Narbonenſis prius provincia facta fuerat; ideo Provinciæ nomine, quod hodie quoque retinet, ſemper appellata. reliqua vero Gallia vetus Comatæ cognomen retinuit. propterea nec Agrippa, cum Galliam longe lateque metiretur, Narbonenſis rationem habuit, quaſi provinciæ ſeparatæ. ſcripſit enim hæc Plinius eodem loco: Agrippa univerſarum Galliarum inter Rhenum, & Pyrenæum, atque Oceanum, ac montes Gebennam, & Iuram, quibus Narbonenſem Galliam excludit, longitudinem CCCCXX. ∞ paſſ. latitudinem CCCXIII. computavit. & Catullus Comatam appellavit Galliam à Cæſare perdomitam.

Quis hoc poteſt videre, quis poteſt pati?
Mamurram habere, quod comata Gallia
Habebat omnis, ultima & Britannia?

Quis porro dubitet, quin tranſalpina Gallia, non ciſalpina, ſignificetur in iis Antonii verbis, quæ recitat Cicero Philippica IIX.? Galliam togatam remitto: comatam poſtulo. Fuit enim hoc Antonii conſilium, ut ciſalpinam Galliam D. Bruto, jam eam obtinenti, relinqueret, tranſalpinam autem, à L. Planco tunc adminiſtratam, quæ longe erat firmior, ſibi aſſumeret; quo poſſet deinde, ſuperatis alpibus, in Bruti provinciam, quæ Togata Gallia à Romano veſtitu vocabatur, impetum facere; Brutoque ejecto, urbem ipſam, exemplo Cæſaris, occupare. quod Ciceronem non fugit.

git. subjecit enim in eo loco: Otiosus videlicet esse mavult. Et Philippica v. Est, inquit, opinio, decreturum aliquem Antonio illam ultimam Galliam, quam Plancus obtinet. Comata igitur omnis transalpina, præter Narbonensem: togata vero cisalpina, quam ab Italia amnes duo, Rubico à supero mari, Arnus ab infero, dirimebant. Quod autem ait Plinius, ab Ancone Gallica ora incipit, Togatæ Galliæ cognomine: in eo terminos jurisdictionis non spectavit. nam ita Anconem Italiæ adjudicasset: sed Gallorum veterum incolarum rationem habuit. quis autem Anconem cis Rubiconem esse nescit? Mela quoq; Togatam nominat Galliam: & ait: Carni, & Veneti colunt togatam Galliam. Placet autem Dionis verba recitare ex libro XLVI. quæ Galliarum distinctioné ostendant, adjuncta nominis caussa & Togatæ, & Comatæ: Λεπίδῳ τὴν Ἰβηρίαν πᾶσαν, καὶ τὴν Γαλατίαν τὴν Ναρβονησίαν, Ἀντωνίῳ δὲ τὴν λοιπὴν Γαλατίαν, τήν τε ἐντὸς τῶν ἄλπιων, καὶ τὴν ὑπὲρ αὐτὰς οὖσαν ἀρχὴν δοθῆναι. Ἐκαλεῖτο δὲ ἐκείνη μὲν Τόγατα, ὅτι τε εἰρηνικωτέρα παρὰ τὰς ἄλλας ἐδόκει εἶναι, καὶ ὅτι καὶ τῇ ἐσθῆτι τῇ Ῥωμαϊκῇ τῇ ἀστικῇ ἐχρῶντο ἤδη αὐτῇ καὶ δὴ Κόματα, ὅτι οἱ Γαλάται οἱ ταύτῃ ἐς κόμην τὸ πλεῖστον τὰς τρίχας ἀνιόντες, ἐπίσημοι κατὰ τοῦτο παρὰ τοὺς ἄλλους ἦσαν.

Brachata restat. hæc transalpinæ pars fuit, quæ postea Narbonensis nominata. Plinius lib. III. cap. IV. Narbonensis provincia appellatur pars Galliarum, quæ interno mari alluitur. brachata ante dicta, amne Varo ab Italia discreta, alpiumque saluberrimis Romano imperio jugis: à reliqua vero Gallia, latere septemtrionali, montibus Gebenna, & Iura. Et Mela lib. II. cap. III. Pars

Galliæ

Galliæ nostro mari apposita, fuit aliquando brachata, nunc Narbonensis. Cicero etiam in oratione in Pisonem, Brachatæ illum cognationis dedecus appellat, quod avus ejus maternus, trans alpes natus erat. Et in oratione pro Fonteio, Sagatos, Brachatosque vocat Gallos, qui Fonteium accusabant: cum Narbonensi Galliæ, quod ipsa declarat oratio, Fonteius præfuisset. Quo patet, licet ea Galliæ pars nomen mutaverit; Narbonensis dicta, quæ Brachata fuerat, ipsas tamen Brachas non esse depositas. Brachæ autem quasi tunica fuit omnis Galliæ transalpinæ, cui sagum imponebatur: comata tamen potius, quam à brachis, dicta, quæ capillatior fuit. Quod si quis roget, cur brachas tunicam fuisse Gallicam putem; recitabo illud Suetonii, quod in C. Cæsaris vita scriptum est: Iidem in curia Galli brachas deposuerunt, latum clavum sumpserunt. Latus enim clavus tunica Senatorum Romæ fuit, quem Galli brachis depositis, sumpserunt.

NOMEN-

NOMENCLATOR GEOGRAPHICVS

Omnium Galliæ, Germaniæ, & Britanniæ locorum, quorum apud Cæſarem fit mentio:

Excerptus quidem olim potiſſimum è Theſauro Geographico

ABRAHAMI ORTELII;

Sed nunc plerisque locis utiliter auctus & emendatus.

A.

ADVALDVBIS. Sic legit Ful. Vrſinus apud Cæſarem; quo loco alii codices Alduaſdubis, & Alduaſdalis habent. Ptolemæo Dubis eſt. atque ita reſtituendum in Iuliani Imp. epiſtolis, ubi Danubin invenies. Galliæ Lugdunenſis fluvius eſt, quem Poldus & Marlianus hodie *le Doux*, nomen habere ajunt.

Aduatici, alias Atuatici, quorum Metropolis Atuatuca, ut apud Cæſarem, quanquam apud Ptolemæum Ἀτουάκουτον legitur. quæ olim civitas Tungrorum erat, ubi primum ſedes Epiſcopalis fuit: tranſlata deinde Trajectum moſæ, hinc in vicum S. Lamberti. Itaque Atuatici ſunt Leodienſes.

Ædui. Civitas eorum hodie Auguſtodunum.

Agendicum. Civitas Senonum. Hodie *Sent*. Valde in ea exponenda delirarunt Scholiaſtæ Cæſaris. Eſt civitas Archiepiſcopalis.

Alexia. Cæſari Mandubiorum in Celtis opidum.

Aleſia

Alesia Paterculo scribitur, Diodoro & Polyæno lib. 8. Stratag. *L'Assois en Bourgogne*, vocant. Paradinus vero dicit ejus hodie nihil exstare, præter nominis umbram, *Alize*; cui subscribit Vigenereus.

Allobrogum caput fuit Vienna. quorum major pars sub Ducatu Sabaudiæ hodie. Olim tamen Sabaudi erant intra Alpes maritimas, ut est in Notitia imperii.

Alpes, montes longissimi tractus, qui Italiam à Germania & Gallia tanquam muro nativo separant. Albia & Alpionia olim dictos fuisse scribit Strabo. Stephano etiam Alpeia & Alpejoi dicuntur. Olpia sint Phavorino. Hodie multis locis, in Germania, adhuc *Alben* vocantur. Salpii videntur à Lycophrone appellari: ut sentit ejus commentator Isacius. Alpis, singulari numero, aliquando usurpant poëtæ. Abax vocat Serapio, cap. De resina. De Alpibus vide Alciatum, in Commentariis ad Tacitum De moribus Germanorum: sed in primis Iosiam Simlerum, in libello, quem De Alpibus, inscripsit.

Amagetrobia. Ignoratur. vide Magetrobia.

Ambarri. Celtarum populi, ignorantur.

Ambiani. Belgicæ gens. *Amiens* hodie, Picardiæ urbs Ambianum primum Sommonobriam dictam, scribit Sigebertus: si Samarobrinam voluerit dicere, falsè; cum ex Cæsare & Antonino diversas esse urbes constet. Ambiano idem Antoninus tribuit leg. XXIII.

Ambibarii. inter Aremoricos, ignorantur.

Ambialites aut Ambiliates in Celtica, ignorantur.

Ambivariti in Belgio, ignorantur.

Anartes. Cæsari sunt populi Dacis vicini. *Walachi*,

lachi, Servii & Bulgari, sunt Blasio Vigenereo.

Ancalites. Britanniæ insulæ populi. *Ankelut*, Glareano: *The hundred of Henley*, Camdeno.

Andes. *Le Duché d'Anjou*. Civitas Episcopalis Iuliomagus, *la ville d'Angiers*.

Antuates. vide Nantuates.

Aquitania. Augustus divisit Aquitaniam in tres maximas provincias: primam Aquitaniam, cujus metropolis Avaricum Biturigum Cuborum: secundam Aquitaniam, cujus metropolis Burdigala Biturigum Vibiscorum: tertiam Novempopulaniam, cujus caput Augusta Ansciorum: Ea est, quam Cæsar Aquitaniam vocat, contenta intra Garumnam, Pyrenem, & Oceanum. Hodie ab ipsis Aquitanis vocatur Vasconia: quum Aquitaniæ nomen latius pateat. Itaque angustiores fines sunt Aquitaniæ Cæsaris; quam ut tertiam partem Galliæ facere possit.

Arar. Galliæ Narbonensis fluvius. Plinio & Virgilio Araris est. Ab Am. Marcellino Sangona appellari scribit Paradinus: Sauconna ego apud Marcellinum lego. Videtur Scoras à Polybio appellari. Hodie *Saone* vocatur. Auctor De fluminibus tradit antea Brigulum nuncupatum. Fides sit penes auctorem.

Arduenna. Galliæ maximus saltus in Belgio. nomen fere retinet; *Ardenne* enim nominant. Franc. Irenicus *Achtervvalt*, appellat: *Lutti-hervvalt*, Rhenanus; quasi Leodiensium nemus dicas.

Arecomici. Duplices sunt: Volcæ Arecomici, ubi Nemausus, & Narbo: Tectosages, ubi Tolosa.

Armoricæ civitates, ponuntur à Cæsare in eo tractu qui Britannia minor Sigeberto vocatur. Hermionia etiam, & vulgo *Bretagne*, Rob. Cœnali auctore. Antiqua Britannica lingua hodie

Lhydavv

Lhydavv appellatur; ut scribit Humfredus in suo Britannicæ descriptionis fragmento. Ioannes Lelandus, *Armoria*, idem significare dicit, quod, Supra mare, in ipsa Britannica lingua. Sunt Plinii Britanni, Pontico Virunnio si fidendum. Letavia quoque dicta fuit hæc Armorica.

Arverni. Celtarum populi. Aroerni Stephano. Hodie *Auvergne*.

Atrebates. *Le pais d'Artois*. quorum Civitas Origiacum, *Arras*.

Avaricum. Furor est aliam urbem putare ab ea, quæ *Bourges* dicitur. Est, ut diximus, metropolis primæ Aquitaniæ.

Aulerci. Quadruplices fuerunt: Aulerci Eburovices, *Le pais d'Eureus en Normandie*, ubi Episcopatus. Aulerci Diablintres. Aulerci Cennomanni, *le pais du Mans*. Aulerci Brannovices.

Auscii. Caput Novempopulaniæ, sive Vasconiæ: Archiepiscopatus. Augusta Ausciorum. *la ville d'Auchs en Gascogne*.

Axona. *Aisne*. notissimum flumen.

B.

BAcenis. Germaniæ silva Cæsari, Cheruscos à Suevis dirimens, quam Althamerus putat *Thuringervvalt*. Vbi forte Semana Ptolemæi. Confundunt quidam cum Hercynia silva & Martiana: & *Schvvartvvalt*, nominant.

Batavi. Ptolemæo, Tacito & Cæsari Germaniæ inferioris regio est, ad ostia Rheni posita, quam hodie *Holland* vocant, sed improprie. Ea enim Hollandiæ pars, quę hodie inter veterem Rhenum & Vahalim fluvios à Lobico ad Oceanum usque quasi duobus brachiis constringitur, olim Batavia dicta fuit. Atque hic tractus etiamnum veteris nomenclaturæ vestigia retinet. nam *Betuvve* ab incolis

colis vocatur. Hæc fere Lamb. Hortensius in libello Vltrajectinarum secessionum. Batavorum insula hæc vocatur à Plinio, Dione, Cæsare & Tacito. *Betuvve*, Battua ab Aimonio, & Badua à Regione nuncupatur.

Belgæ, seu Belgica, statim è principio Commentariorum Cæsaris innotescunt.

Belgium. Est quidem regionis nomen in Belgis, non autem urbis, ut nugantur Scholiastæ. Sed nomen ignoratur.

Bellocasses, Verocasses, Bajocasses. *Le pais de Bayeus en Normandie*. urbs Episcopalis eorum Noviomagus. *la ville de Bayeus.*

Bellocassi, aut Bellocasses. Sunt qui eandem cum Verocassibus, aut Velocassibus gentem faciant. eorumque rursus quidam, *Vergassins*, ad Sequanam, quorum opidum primarium *Gifors*, esse volunt; quidam in ultimis Armoricæ Galliæ finibus ponunt. Marlianus vero distinguit, & Bellocassos Celtas, ait, eos qui hodie Bajocenses: Velocasses autem Belgas; eosque qui hodie in Comitate Flandriæ territorium *Cassel* occupant.

Bellovaci. in Belgica siti. hodie *Beauvoisin.*

Bibracte. Æduorum longe maximum & copiosissimum opidum. *Beaulne* Orontio, in sua Galliæ tabula: item Vigenereo. Marlianus scribit nomen retinere. Bibracte aliquando Iulia dicta fuit, nisi corruptus sit locus Panegyrici Constantino dicti; ubi hæc in calce leguntur: Bibracte quidem huc usque dicta est Iulia. Bibracte & Augustodunum unum & eundem locum designare, vult Petrus Sancto-Iulianus in sua Burgundia. *Bevray d'Autun.*

Bibrax. Remorum Oppidum ignoratur.

Bibroci, (pro quo nonnulli, Bibrocassi, legunt,)

Britan-

Britanniæ populi. Glareanus eos nominat *Bibrogger:* Camdenus, *The Hundred of Bray.*

Bigerrones. in Novempopulonia. quorum civitas Episcopalis Tarba. *Le Conté de Begorre en Gascogne.*

Bituriges. Duplices fecimus, Cubos, hodie *Berri*, & *le Duché de Berri.* Vibiscos, *La Seneschaucée de Bourdelois.* Cæsar Cuborum tantum meminit, quorum metropolim Avaricum supra fuisse diximus.

Boii. Transrhenani populi. Eorum pars quæ cum Helvetiis Galliam invaserat, in finibus Æduorum, ipsis Æduis deprecantibus, collocata, eos fines incoluisse creduntur, qui hodie *Bourbonnois.* Boia opidum etiam habet Cæsar.

Brannovices. Ignorantur.

Bratuspantum. Inter Bellovacos & Ambianos ignoratur.

Britannia. Cæsaris tempore parum explorata regio: si aliis scriptoribus creditur. tamen accurate satis eam describit Cæsar. unde sunt qui dubitant an Commentarios istos scripserit ipse Cæsar. Vt. ut sit, Britanniæ nomine Veteres comprehendebant omnem illam majorem insulam, cum circumfusis minoribus, quæ hodie in Angliæ & Scotiæ regna dividuntur.

C.

CAbillonum. Æduorum opidum Marliano; nomen retinens, *Chalons sur Saonia.*

Cadetes. In Aremoricis. Ignorantur.

Cadurci. *La Seneschaucée de Querci.* Civitas Episcopalis Divona Cadurcorum. *La ville de Cahors.*

Cæresii. Germaniæ populi ignorantur.

Caletes. Belgicæ populi. Strabo eos ad Sequani ostia

oſtia pertingere facit. eorum regionem eſſe putat Divæus, quæ hodie *le pais de Caulx*. Turnebus, eum tractum in quo hodie Diepa & Iuliobona, & Caletenſes vocari.

Cantium. Britanniæ inſulæ promontorium Orientale Straboni, & Diodoro. Hodie *Northforland* appellatur. Cæſar totum hunc tractum inſulæ qui ſe verſus Ortum extendit, Cantium vocat. Cantiam vocat Beda. Hodie vulgo *Kent* nominatur. Littus Saxonicum in lib. Notitiar. eſt.

Carnutes. *Le pais du Chartrain.* urbs Epiſcopalis *Autricum Carnutum. La ville de Chartres.*

Caſſii. Britanniæ inſulæ populi. *Gaſſerer,* Glareani. *Caiſ hovv,* Camdeni.

Catuaci in Belgis, ignorantur.

Caturiges. in Alpibus. *Le pais d'Embrun.* Eorum enim metropolis Archiepiſcopalis Eberodunum, *Embrun.*

Celtæ. Qui Cæſari fuerint, ſatis ipſe initio libri primi oſtendit. Nomen Celtarum alias latius extenditur. Græcique etiam Germanos ſub iis comprehendebant, & omnes Gallos.

Cenimagni Britanniæ populi. Glareanus eos *Cunman* appellat. Eoſdem cum Icenis eſſe vult Camdenus.

Cenomanni. *Le pais & Seneſchaucce du Mans.* civitas Epiſcopalis *Vindinum: La ville du Mans.*

Centrones vicini Nerviis ignorantur. & ſuſpecta eſt lectio.

Centrones in Alpibus. *Le pais de Tarantaiſe.* Civitas Archiepiſcopalis Tarantaſia.

Cheruſci, Tacito, Paterculo & Straboni: Chæruſici Ptolemæo: quos Vib. Sequeſter Cervecios nuncupat. Germaniæ populi, Baceni ſilva à Suevis diviſi. *Mansfelders* ego exiſtimo. *Luneburgenſes*

mavult

mavult H. Iunius in sua Batavia. Vide Althamerum in Tacitum.

Cimbri. Germaniæ populi maxime Septemtrionales *Iutlanders* sunt nostra tempestate. iidem cum Cimmeriis Straboni. Cerberios etiam ab Aristophanis Commentatore vocatos notat Becanus.

Cocosates, (seu Cocosiates Sexignani, ut Plinius nominat) Aquitaniæ populi.

Cocosates in Novempopulania, ignorantur.

Condrusii. &, ut existimat Vigenereus, Condrusones, Germaniæ populi, seu potius Belgicæ. *Condrotz* hodie. Leodiensis Diœcesis tractus est, in quo caput est *Hoyum* opidum, ad Mosam. P. Divæus & H. Leodius. *Condostrum Austrasia* vocat Molanus in vita S. Beregisi.

Confluentes Mosæ & Rheni. in Belgica non longe ab opido *Bommel*.

Curiosolitæ. inter Armoticos, ad Oceanum. *Corisopetenses* multis esse, tradit Marlianus. vulgo *Cornovaille*.

D.

DEcetia. urbs ad Ligerem, quæ ponte continetur etiam hodie, & nomen retinet. *Decise sur Loire*.

Diablinies, vel Diablintres. Celtæ. eosdem cum Diablindis Plinii facit Vrsinus. Diaulitas Ptolemæi credit Villanovanus. *Leondoul* opidum iis adscribit Marlianus. Becanus verò in suis Atuaticis, *Linter* interpretatur: qui pagus est Brabantiæ ad Getam flumen.

Durocortorum. Vrbs Archiepiscopalis, caput Remorum. *La ville de Reims*.

Duranium flumen. Hujus fluminis in octavo Commentario de Bello Gall. nomen quidem non extat, sed tamen ibi designatur, in cujus editissimo

& ma-

& maxime prærupto colle Vxellodunum situm est. *La riviere de la Dordogne.* Nam prioribus quidem temporibus Duranius fluvius dictus, ut Ausonio & Sidonio: posterioribus vero Dordonia, ut Gregorio Turonensi. Nobilissimum & amplissimum flumen Aquitaniæ secundum Garumnam.

E.

EBurones, qui & Aulerci Eburones, Belgæ. Trevirorum clientes. Eburi Dioni. Horum urbs hodie Leodium & Leodicum dicitur; vulgo apud Gallos, *Liege*; Teutones, *Luyck*, & *Luttich.*

Eburovices. urbs eorum Episcopalis, Mediolanum Eburovicum, *la ville d'Eureus.*

Elaver. Celtarum flumen in Arvernis. *Allier* Marliano. idem cum Eleari Sidonii. Vide Gabrielem Simeonium in Dialogo pio & Speculativo.

Eleutheri. vox ipsa Græca satis indicat hoc nomine populos immunes dici. Ideo Eleutheri Suessones, Eleutheri Cadurci Cæsari.

Elusates. *Le pais d'Euse en Gascogne.* Eorum olim Episcopatus, Elusa Novempopulaniæ. Vide Ausonianas lectiones Iosephi Scaligeri; ubi traducitur sententia stultissima eorum, qui Elusates eosdem cum Foxensibus faciunt.

Essui. ignorantur.

G.

GAbali. *Le pais de Givaudan*, quorum caput hodie urbs Mimatensis: *La ville de Mende en Givaudan.* Est civitas Episcopalis provinciæ Biturigum attributa. Nugantur qui hodie subjiciunt Arelatensi metropoli.

Galli. Quinam illi Cæsari, apparet ex initio libri primi Commentariorum ipsius De bello Gallico.

Garites in Novempopulania, sive Aquitania Cæsa-

Cæſaris, ignorantur; niſi ſint Gavaritavi, hoc eſt, *le pais de Gavardan.*

Garoceli. Ivalpini populi. Marlianus & Paradinus eos in monte *Mont Ceñis* dicto, collocant. *Val de Morienne.* Vigenereo.

Garumna. fluvius Celtas ab Aquitanis dividens. Ptolemæo Garyna eſt, *Garonne* hodie. Garumnos, hujus accolas, nominat Cæſar.

Garumni in Novempopulania, ignorantur.

Gebenna. & Gebennici montes, qui Arvernos ab Helviis ſeparant. Cemmenus mons Ptolemæo. *Montagnes de Cevennes.*

Genabum. Civitas Aurelianorum Epiſcopalis, olim Carnutibus attributa, ævo Cæſaris, *La ville d'Orleans.*

Geneva. Allobrogum op. ad Lacum Lemanum. Incolis *Geneve:* Helvetiis, & Germanis *Genff.*

Gergovia. Diſtat horæ itinere à Claromonte civitate Epiſcopali Arvernorum, ubi quædam rudereta & alia priſcæ urbis veſtigia extant: Vulgo locus dicitur Gergeoia, ut amici noſtri nobis retulerunt.

Gergovia Boiorum VII Commentario de Bello Gallico manifeſto ſuppoſitum à ſciolis. Nam oppidum Boiorum, quod Vercingentorix expugnare decreverat, non nominatur, ut alia loca apud Cæſarem deſignantur potius, quam nominantur. Quare nullum eſt Boiorum oppidum nomine Gergovia.

Germania. incolis *Teutſchland* exteris *Alemagna.*

Gorduni. in Belgis, ignorantur.

Grudii. in Belgis, ignorantur.

Grudii. Nerviorum clientes. *Launois* Marliano, *Brugge*, Flandriæ urbs, Becano; aliis Lovanium, ſeu, *Loven.*

H. Haru-

H.

HArudes, populi tranſrhenani ignorantur.

Helvetii. Satis à Cæſare deſcripti. *Schvveitzer*, & *Eydgnoſſe*, incolis. *Suiſſes*, Gallis.

Helvii. Melius ſine aſpiratione populi ad ripam ſiniſtram Rhodani, quorum Civitas Epiſcopalis Caſtrum vivario. *Le pais de Vivarez*, & *la ville de Viviers*. Hic nugantur rerum Gallicarũ ſcriptores.

Hercynia. Silva in Germania maxima. Orcinia Eratoſthenis, teſte Apollonii Scholiaſte. Orcynium Ptolemæo. Hercynius ſaltus, &, Hercynium nemus Plinio. Rhellicanus in Annotationibus ad Cæſarem, & cum eo fere Althamerus ad Tacitum, hæc de iſto nemore adferunt: Vnam eandemque eſſe ſilvam, veterum Bacenim, Martianam, Gabritam, Semanam & Hercyniam. Hodie vero diverſis nominibus appellari. nam juxta Friburgum Briſgaviæ *Schvvartzvvalt*; prope Heidelbergam, *Odenvvalt*; prope Herbipolim *Steygervvalt*; ad Loniam amnem prope Confluentiam *Weſtervvalt*; prope Francfurdiam *Speshart*; in Saxoniæ faucibus ad Mansfeldenſem ditionem, *Auff den Hartz*. denique à Thuringis, *Thuringervvalt*, & *Behemervvalt*, à Bohemis.

Hibernia. Inſula maris Oceani. Incolis *Erin*: Germanis *Irlandt*.

Hibernia. Melius ſine aſpiratione Ibernia, & Ivernia, & Iuverna.

I.

ICcius portus, Morinorum in Belgica navale, ut ſcribit Strabo; ſed is Itium habet; ut etiam pleraque Mss. Commentariorum Cæſaris. Hodie *Colais* eſt, ut Lhuydus oſtendit: quam urbem vernaculo vocabulo *Petreſſe*, quandoque vocatam, ſcribit P. Oudegerſt in ſuis Flandrorum Annalibus.

Sunt

Sunt qui S. Audomari olim Iccium portum fuiſſe credunt, perſuaſi partim ex loci ſitu; qui cum valde humilis ſit, prealta tamen litora urbem quodammodo cingunt, & ſinum maris olim capaciſſimum fuiſſe indicant; partim ex vetuſto urbis nomine; quo *Sithieu* vocitabatur, quaſi dicas Sinus Ithii. His addam diſtantiam, quæ eſt ab hoc opido ad proximum Britanniæ inſulæ continentem, ad amuſſim cum CCCXX. ſtadiis, quæ illi Strabo lib. 4. tribuit, hodie quadrare. tot namque ſtadia XIII. miliaria noſtratia efficiunt: quæ in hac diſtantia computantur. Cæſar eam XXX. mil. paſſ. facit, Plinius quinquaginta. Dion. lib. 39. ſex milibus auget. Hunc portum videtur Plinius alio in loco Britannicum portum Morinorum vocare.

Iura, & Iuraſſus mons. *Le mont Iuras.* in Burgundionum finibus.

L.

Latobriges; finitimi Helvetiis. ignorantur.

Lemanus. Lacus Helvetiorum. Limene, in Ptolemæo, & Lauſonius in Itinerario Antonini nominatur. Hodie à Gallis *Lac de Loſanne*, & *de Geneve*, dicitur: à Germanis *leufferzee.*

Lemovices in primà Aquitania. *Limoſen.* urbs Epiſcopalis Ratiaſtum, *Limoges.*

Lepontii. Rhætica gens Straboni, Helveticæ populi, apud quos Rheni fontes ſint Cæſari. *Rhÿnvvalder*, ſumma Alpium habitantes, ſunt Scudo. Lepontios Viberos nominat Plinius, qui Rhodani fontem accolunt. Forte *Suitenſes* hodie dici putat Marlianus.

Levaci in Belgis. ignorantur.

Leuci. Belgæ. Eorum urbem vocat Ptolemæus Tullum; atque etiam Itinerarium Antonini. *Toul*, in Lotharingia, Marliano & Divæo.

Lexovii, vel Lexobii. Celtæ. *Lisieux* in Normanniæ Ducatu, ut Marliano & Vineto placet.

Ligeris, & Liger. Celtarum flumen maximum. *Loire.*

Limonum, oppidum inter Mediolanum Sautonum, & Augustoritum Pictonum, VIII Comment. de Bello Gallico, Ptolemæo, Antonino, ignoratur.

Lingones. Celtæ. Longones habet Ptolemæus. Ligonicam urbem nominat Greg. Turonensis. *Langres,* hodie.

Lutetia. Opidum Parisiorum in insula Parisiorum, ubi hodie sedem regiam *Paris* locant. Lucotecia Ptolemæo, & Leucetia Iuliano, in Misopogono, est.

M.

MAgetrobia in Celtis, ignoratur.

Mandubii. Celtarum populi, quorum caput Alexia. in Ducatu Burgundico, ut putat Marlianus.

Marcomanni. Germaniæ populi, qui cum Ariovisto Galliam invaserant. *Merhern* hodie est Dubravio & aliis.

Matisco. Æduorum ad Ararim civitas. *Mascon.*

Matrona. Galliæ fluvius, Celtas à Belgis disterminans. hodie *Marne.*

Mediomatrices. Belgæ. quos *Westreicher* appellat Rhenanus. eorum metropolis *Metz* dicitur, in Lotharingia.

Mediomatrices. Eorum urbs Episcopalis *Divodorum. la ville de Metz.*

Menapii, Brabantiæ & Flandriæ maritimi populi.

Metiosedum ter nominatur à Cæsare. Posteris temporibus Melodunum dictum. Hodie Melun.

Metio-

Metiosedum, aut Iosedum. ad Sequanam opidum. Marliano *Corbeil* est.

Mona. Inter Angliam & Hiberniam insula. dubium an illa quæ medio cursu inter utramque (ubi & Cæsar collocat) quæque hodie *Menau* ab incolis,& *Man* ab Anglis vocatur:an illa quæ proximior Angliæ, quæque *Mon*,& ab Anglis *Anglesey* dicitur.

Morini. quorum caput Taroana, urbs Episcopalis, sed nunc solo æquata. Retinet nomen, *Terouane*.

Morini. Belgæ. *Teroanne* indigetant Marlianus & alii. Bovillus *Monstreul*.

Mosa. Galliæ Belgicæ celebris fluvius. Gallis hodie *Meuse*, Germanis *Maese*.

N.

NAnnetes, vel Namnetes, ναμνῆται Ptolemæo. quorum urbs Episcopalis Condivienum. *La ville de Nantes*.

Nantuates. inter Veragros, & fines Genevensium, secundum ripam Lemanni. Longe fallit eos suum judicium, qui monasterium Nantua inter Lugdunum & Genevam situm idem cum Nantuatibus faciunt. Diversæ enim sunt regiones. Neque ubi blanditur aliqua similitudo nominum, statim sine delectu de re proposita pronunciandum.

Narbo. Provinciæ Romanorum urbs, à qua & Gallia Narbonensis, nomen servat *Narbone*.

Nemetes. Ad Rhenum populi. Rhenano & aliis *Spier*, ubi Camera imperialis.

Nemetocerna. in Belgis, ignoratur.

Nervii. quidam Tornacenses putant. Sed Cæsar ultra fines Tornacensium eos statuere videtur.

Nitiobriges. Populi secundæ Aquitaniæ, quorum civitas Episcopalis Aginnum, *Agen*. *La Sene-*

ſchaucée d'Agenois. Mira fuit omnium inſcitia hactenus, qui Mompelienſes faciunt. quaſi in provincia Narbonenſi bellum geſſerit Cæſar. Errant itinere ſeptem dierum.

Noricum regio & Norica urbs, in Germania, hodie forte Norimberga.

Noviodunum Æduorum. civitas Nivernenſium, ut eſt in Notitia manuſcripta. Eſt urbs Epiſcopalis. *Le duché de Nivernois. La ville de Nevers.*

Noviodunum Belgarum. civitas Epiſcopalis. *Noion*. Dicta fuit etiam Noviomagus. Nam in Synodis, & Geſtis Francorum dicitur *Noviomum*, unde Gallicum nomen formatum. Sic ex Rigomago, Rigomum *Rion*: ex Rotomago, Rotomum, *Rouen*.

Noviodunum Biturigum, ignoratur.

O.

OCelum. Cæſari & Straboni in Alpibus opidum, quod Villanovanus & Varrerius *Oulx* appellari ajunt (*Ours* Itali dicunt) *Iſilles* vocat Simlerus. *Eſilles* Vigenereus. *Novaleſiam* interpretatur Marlianus; & *Chielano* Caſtilioneus: ſed male, ut docet Varrerius. Non eſſe idem cum Oſcella Ptolemæi, quod in Lepontiis ponit, oſtendit Scudus erudite.

Octodorus. Veragrorum vicus S. Mauritii hodie, inquit Marlianus. *Martenaclr*, Valleſia vallis, Rhenanus & Scudus.

Oſiſini, vel melius Oſiſmii. iidem qui Plinio Oſiſmii: quosque Timios vocat Pithæus apud Strabonem, cui etiam Siſmii ſunt ad mare Britannicum populi. *Landriguet* nominat Cœnalis.

P.

PÆmani. in Belgis. ignorantur.

Pariſii. Ad Sequanam populi. hodie proprie

prie *l'Isle de France*, & caput ejus *Paris*.

Petrogorii. in secunda Aquitania, *Le pais & Seneschaucée de Perigort*. Vrbs eorum Episcopalis in duas partes divisa, in oppidum, & civitatem. Oppidum antiquitus Vesuna. Hodieque nomen retinet, ubi Episcopium. Civitas à populo nomen hodiernum nacta *Perigueus* dicitur.

Pictones. in secunda Aquitania. *Le pais de Poiton*. Latissime patet. Vrbs Episcopalis Augustoritum; *La ville de Poitiers*. Amplißſ. & florentiſſ. civitas.

Pleumosii. in Belgis. ignorantur.

Preciani. in Novempopulania. ignorantur.

Provincia Romanorum, ea Galliæ pars quæ etiam Narbonensis dicta. pars hodie nomen retinuit, *Provence*.

Pyrenæi. Pyrenæus saltus. Montes altissimi, qui Galliam ab Hispania separant. *Los Pyreneos* Hispani in universum vocant. partes tamen separatim diversa nomina sortiuntur.

R.

Rauraci. Ad Rhenum populi, Helvetiis vicini. *Basler* sunt Scudo, id est, Basileensis territorii incolæ.

Rhedones. in Aremoricis. urbs eorum Episcopalis Condate. *La ville de Renes en Bretagne*.

Rhemi. urbs Archiepiscopalis eorum Durocortorum. *La ville de Reimi*.

Rhenus. Fluvius notissimus Galliam à Germania separans. Germanice *Rhyn*.

Rhodanus. Galliæ celebris fluvius, Provinciam Romanorum à Celtis dispartiens, *Rhosne* hodie.

Ruteni. in prima Aquitania. *La Seneschaucée de Rouergne*. urbs eorum Episcopalis Segodunum. *Rodaus*.

S.

SABIS. Belgicæ fluvius, Mosam influens. *Sambre.*

Samarobriva. *La ville d'Amiens.* Civitas Ambianorum Episcopalis. Multa multi de hac deblaterarunt ineptissime.

Santones. in secunda Aquitania: *La Seneschaucée de Saintonge.* urbs eorum Episcopalis Mediolanum. *La ville de Sainctes.* Inepte quidam libri per X, Xantones.

Scaldis. Hic Ptolemæi Tabuda. Fluvius Belgicæ, nomen servans, apud Teutones *Schelt*, Gallos *l'Escault.*

Seduni. Galliæ populi, Alpibus vicini. *Vallesia* superior. item Sedunum metropolis *Sion* Sabaudica lingua, & Germanica *Sitten.*

Sedusi. inter Germanos, ignorantur.

Segni. in Belgis, ignorantur.

Segontiaci. Angliæ insulæ populi. à Glareano *Sengerer* nominantur. Apud Belgas fuisse putat Camdenus, in tractu *Holeshot* nunc dicto.

Segusiani. *Le pais de Fores.* quorum duæ urbes, Forum Segusianorum, *Feurs en Fores.* Vnde Fores vulgare nomen, tanquam Foreses, id est Forenses. Altera urbs Rodumna. hodie vicus celeberrimus ad Ligerim. *Rouane.* Ptolemæus Lugdunum ponit in Segusianis non bene.

Senones. vide Agendicum.

Sequana. Straboni Sequanus. flumen inter Celtas & Belgas. *Seyne.*

Sequani. *La France Conté.* Maxima Sequanorum civitas & Caput Visontio, *Besançon.* Civitas imperialis extra territorium Comitatus Burgundici.

Sesuvii. in Aremoricis, ignorantur.

Sibut-

Sibutzates. in Aquitania Cæſaris, ſive Novempopulania, ignorantur.

Sicambri. Belgicæ populi. Olim fuiſſe videntur (ut Marliano placet) ubi hodie Gelriæ Ducatus eſt, inter Moſam nempe & Rhenum fluvios. Ptolemæo tamen (apud quem Syngambri ſcribuntur.) ſunt ab altera parte Rheni; cui ſubſcribit Suetonius in Auguſto, Zutphaniæ Comitatum eos obtinuiſſe nonnulli volunt. Sugambros nominat Strabo: atque ita plerumque vett. cod. Iunius in ſua Batavia putat *Sigem* opidum, *Sigenburch* arcem, & *Sigenberch* cœnobium, in Bergenſi Comitatu, gentis ſervare nomen.

Sotiates. in Novempopulania. Sots hodie vocatur. Oppidum in edito colle poſitum patrimonii Eccleſiæ Metropolitanæ Auſciorum.

Sueſſones. *Sueſſons.* urbs eorum Epiſcopalis Auguſta Sueſſonum.

Suevi. Maximam Germaniæ partem obtinebant. parum adhuc cognita ipſorum regio tempore Cæſaris. Hodie qui *Schvvaben* appellantur, proculdubio partem tantum veteris Suevorum dominii obtinent.

T.

TAmeſis. Ptolemæi Iamiſſa, maximus Angliæ fluvius. Incolis hodie etiamnum *Thames* ſcribitur; ſed *Thems* pronunciant.

Tarbelli. Vltimi populi Novempopulaniæ, ſive Aquitaniæ Cæſaris ad Aturri fluminis ripas. Eorum duæ urbes Epiſcopales, Aquæ Tarbellicæ, *Aqs.* & Baiona Lapurdenſium. *Baione au pais de Labourd.* Cave confundas cum Tarba Bigerronum, quæ longe hinc diſtat. quod fecit Ortelius. Vide Auſonianas lectiones Ioſephi Scaligeri.

Taruſates, in Aquitania Cæſaris, ignorantur.

Quidam volunt esse Tursam Episcopalem urbem in Ausciorum provincia. quæ nulla est in rerum natura, neque ullus Episcopatus eo nomine in omni Vasconia. Tursan quidem est vicecomitatus patrimonii illustris gentis Labretiorum. Sed Tursan cum Tarrusatibus idem facere, hoc est divinare, & fortasse delirare.

Taurentum in secunda provincia Narbonensi, ignoratur. Qui Telonum dicunt esse, non meminerunt Telonum esse vetustam urbem, neque potuisse dici Taurentum, siquidem Telonum vocata est.

Tectosages. Hi apud Cæsarem Germani sunt (nam & hoc nomine populi fuere in Gallia) circum Hercyniam silvam. Nicri fluminis ripam eos accoluisse putat Rhenanus. ubi adhuc hodie vetusta arx est *Teck* dicta. Ful. Vrsinus in Cæsare, Volcæ legit, pro Tectosages. Volcæ Tectogases alii; nec absurde.

Tenchtheri. aliis Thenchteri, Appiano Tanchari, Plutarcho Tenterides, Tingri Ptolemæo. Germaniæ populi. Apud VVillichium sunt, qui hodie prope Rhenum, Luppiam & Lonam fluvios accolunt, ubi sunt plerique Hessi, & nonnulli Franci. H. Iunio sunt qui Drentam incolunt, non abludente vocabulo.

Tigurinus pagus. Ejus caput & urbs olim fuit Aventicum, vulgo *Avenches*, ut indicat vetus inscriptio, quæ Aventici extat, in qua legitur GEN. PAG. TIGOR. hoc est Genio pagi Tigorini. & urbs ipsa dicitur Aventicum Helvetiorum in alia inscriptione.

Tolosates. Populi Narbonæ finitimi: nomen retinuere, *Thoulouse*.

Treviri Cæsari, Tribori Ptolemæo. Triberi in

Lib. Not. Belgicæ populi, qui hodie *Trierische* possunt appellari, à metropoli *Trier*.

Triboces. Ita Cæsari. Ptolemæo Tribocci. Germaniæ populi; qui hodie *Elsasser* Pyramio; *Straesburgher*, ab eorum metropoli, Rhenano nominantur. Osvvaldo autem Molitori, *Tzum dreyen buchen*, vocantur. pagus est Alsatiæ: non male ad Tribocci vocem alludens.

Trinobantes. vel, Trinovantes, Angliæ populi. Hodie sunt, ut Lelandus & Lhuydus affirmant, territorii Londinensis. etiam Nevyllius; qui tamen latius extendit, & illis *Essex* & *Middelsex* adscribit.

Tulingi. Celtæ Helvetiis finitimi. *Lothringer*, ut Germani pronunciant, vel *Lorainois*, ut Galli, Marliano & Rhellicano sunt. *Stulingen* & *Nellenburg* Comitatus Schudo.

Turones. Eorum urbs Archiepiscopalis Cæsarodunum. *Tours*. Apud Ptolemæum male legitur Τυρϐπιοι pro Τυρόνιοι.

V.

VAngiones. Germaniæ populi ad Rhenum. *Wormischer bisthumbs* B. Rhenano & Lichtenavio. Sed contra affirmat Pirchaymerus Vangiones esse Spirenses, Nemetes vero VVormatienses. Sig. Gemblacensis tamen, qui ante annos scripsit circiter quingentos, VVormatiam Vangionum urbem vocat. eandemque Vangionum Speculam aliquando vocatam, ex antiqua ibidem inscriptione colligit Ioannes Heroldus.

Vbii. Germaniæ populi, qui & Agrippinenses Tacito, ubi & hodie Colonia Agrippina. *Vbich* pagus in agro Iuliacensi forte horum nomen servat.

Velauni. Pagus Velaunensis. *Le pais de Velai.* Eorum urbs Episcopalis *Anicia*. *Le pui en Vilai. Le pui nostre Dame.*

Vellaunodunum. Senonum opidum. hodie *Auxerre* Cœnali. Sed Vigenereo *Casteaulandon*; aliis *Villenove en Loraine*.

Velocaſſes. vide Bellocaſſes.

Veneti. Inter Armoricos. *Vannes* hodie in Britannia minori.

Veragri. quorum urbs Octodorus. Vide Octodorus.

Verbigenus. Pagus Helvetiorum, ignoratur.

Veromandui. Eorum urbs Auguſta Veromanduorum (*S. Quintin de Vermandois*) Ptolemæo, & in Martyrologio.

Veſontio. Metropolis in Maxima Sequanorum. vide Sequani.

Vienna. Allobrogum ad Rhodanum urbs, ſub Medulis. *Vienne* hodie.

Vnelli. ignorantur.

Vocates. in Novempopulania, ignorantur.

Vocontii. Eorum duæ Civitates Epiſcopales, Dia Vocontiorum, *Die en Daulfiné*. item Vaſio Vocontiorum, *Vaiſon au Contat de Veniſſe*.

Vogeſus. Mons in finibus Lingonum, unde Moſa profluit, *Mont de fauciles* dicitur Vineto.

Volcæ. vide Arecomici.

Vſipetes. Germaniæ populi, quos Plutarchus in vita Iulii Huſipas vocat. Rhellicano ſunt intra Rhenum & montes in Haſſia, in eo loco qui *Hochrug* appellatur. Hos Vſipetes, putat VVillichius eoſdem eſſe cum Vſipiis Taciti, & Viſpiis Ptolemæi; item Syſipetibus Appiani. Vſipii tamen & Vſipetes ſunt apud Tacitum diverſi populi. Nuſipi ſunt Straboni, ut cenſet H. Iunius in ſua Batavia, ubi eos *Zutphen* hodie vocari, quidquid alii dicant, adfirmat. Viſpos Ptolemæi alios eſſe ab his, docent ejus tabulæ.

Vaha-

Vahalis, sive VValis. Batavorum fluvius, aut potius pars Rheni. *Wael* hodie dicitur. Tacitus Nabaliæ fluminis etiam meminit. sed, Vahalis, ibi quoque legunt.

Vxellodunum in finibus Cadurcorum primæ Aquitaniæ in prærupto colle qui Duranio flumini imminet, situm. Hodie nomen retinet. Incolis *Lo puech d'Vssoldun*, id est Podium Vxelloduni. Ibi quotidie effodiuntur multi nummi veteres. quædam etiam monumenta venerandæ vetustatis extant. Situm est in territorio oppidi Marcelli. Fons etiam ille de quo mentio fit in ejus oppugnatione Commentario VIII, ostenditur à rusticis, qui, mirum dictu, per manus traditum à majoribus habent, Vxellodunum à Cæsare obsessum & vix tandem expugnatum fuisse. Ridiculi sunt, qui *Cadenac* interpretantur. Vide Duranium.

INDEX
RERVM & VERBORVM
MEMORABILIVM,

Quæ in Commentariis Cæsaris habentur.

Aqua

Arsi-

E.

Græcis

L.

M. Mace-

M.

Pictones

T. Sex-

Sacra-

Signifer

T. Ampii

FINIS.

